

K 160 372
3

საქართველოს
საბჭოთაო
მწიგნობრობის
სამართალი

ი. შილაქაძე

ძველი სომხური ენის
გრამატიკა

ი. შიდაკაძე

ძველი სომხური ენის გრამატიკა

ქრესტომათიითა და ლექსიკონით

საქართველოს სსრ უმაღლესი და საშუალო სპეციალური განათლების
სამინისტროს მიერ დამტკიცებულია სახელმძღვანელოდ სტუდენტთათვის

მეორე შავსაბეჭდი გამოცემა

თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა
თბილისი 1975

4.91.54-5

სომხური წიგნების კატალოგი

4c (Apm)

491.54—53—5

შ 631

წიგნი განკუთვნილია სახელმძღვანელოდ თბილისის უნივერსიტეტის აღმოსავლეთმცოდნეობისა და ფილოლოგიის ფაკულტეტების სტუდენტებისათვის. მასში წარმოდგენილია ძველი სომხური ენის ბგერითი სისტემისა და გრამატიკული სტრუქტურის დახასიათება. ერთვის საკითხავი მასალა და ამ მასალისათვის შედგენილი ძველსომხურ-ქართული ლექსიკონი. წიგნს შეუძლია გარკვეული სამსახური გაუწიოს ქართველოლოგიის სხვადასხვა დარგში მომუშავე სპეციალისტებსაც.

საქმე-2000
შეამოწმებულია

© თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა. 1975

M — 608

70103

394 კვ. შ. წ. კ. მ.

22.2

1-22

წინასიტყვაობა

წინამდებარე სახელმძღვანელო „ძველი სომხური ენის გრამატიკა ქრესტომათიითა და ლექსიკონით“ პირველად 1955 წელს გამოიცა და ამჟამად უკვე ბიბლიოგრაფიულ იშვიათობას წარმოადგენს. მოთხოვნილება კი მასზე გაიზარდა: 1958 წლამდე უნივერსიტეტში აღმოსავლეთმცოდნეობის ფაკულტეტის არმენოლოგიის განყოფილება ოთხ წელიწადში ერთხელ ივსებოდა ახალი კონტინგენტით, 1959 წლიდან კი ყოველწლიურად ახალი ნაკადი მოდის. ამან აუცილებელი გახადა მისი ხელახლა გამოცემა.

ამ წიგნის პირველი გამოცემის შემდეგ ძველი სომხური ენის ბევრი სახელმძღვანელო გამოქვეყნდა. ამის მიუხედავად, ეს გამოცემა არსებითად არ შეცვლილა, რაც იმით აიხსნება, რომ სომხური ენის ქართველი შემსწავლელის ინტერესები თავიდანვე საფუძვლად დაედო ამ სახელმძღვანელოს შედგენას და ძველი სომხური ენის სტრუქტურაც საკმაო სისრულით იყო გათვალისწინებული. შევსება-შესწორება მაინც აუცილებელი გახდა. ტექნიკურმა სიძნელეებმა გვაიძულა ამ შესწორებათა საგრძნობი ნაწილი წიგნის ბოლოს, დამატებაში გადაგვეტანა.

ამ ოცი წლის წინათ — ძველი სომხური ენის კურსის შედგენისათვის დამოუკიდებლად ხელის მიყოფა ახლაც კი გადაჭარბებულ სითამამედ გვეჩვენება და, ალბათ, მართლაც ვერ გავებედავდით ამ საქმის წამოწყებას, პროფ. ლ. მელიქსეთ-ბეგს რომ არ წავეჭეზებინეთ და მხარში არ ამოგვდგომოდა ლიტერატურითა თუ ახალბედა ავტორისათვის საჭირო გამამხნევებელი სიტყვებით. რედაქტორობაც მან იკისრა მაშინ. მადლიერების გრძნობით ახლაც ვიხსენებთ ამ ამავს.

ავტორი.

I. შესავალი

1. სომეხი ხალხის ისტორია ერთი თვალის გადავლებით. სომეხი ხალხი ისტორიული ხანიდან უკვე ცხოვრობს იმ ტერიტორიაზე, სადაც მას ამჟამად ვხედავთ. ძველ ხანაში ამ და მის მოსაზღვრე ტერიტორიებზე ჩანან ძველი აღმოსავლეთის დიდი, იმ დროისათვის მოწინავე კულტურის მქონე ხალხები და სახელმწიფოები: მითანის და ხურის სამეფოები, შემდეგ კი ურარტუს ძლიერი სახელმწიფო ამ სახელმწიფოებში შემაჯალი ტომები, როგორც ფიქრობენ, მონაწილეობდნენ ქართველი და სომეხი ხალხების (ეთნოსის) ჩამოყალიბებაში.

✓ უკვე II საუკუნეში ჩვენს წელთაღრიცხვამდე სომეხი ხალხი ქმნის ძლიერ სახელმწიფოს, რომელიც დიდხანს წარმატებით იცავს თავის დამოუკიდებლობას ბერძნების, რომაელების, სპარსელების არაბების და უფრო გვიან თურქ-სელჯუკების და მონღოლების მოძალებისაგან.

არ შეიძლება არ აღვნიშნოთ ის ფაქტი, რომ მოსეულ მტრებთან მთელ ამ საუკუნოებრივ ბრძოლებს სომეხი ხალხი ქართველ ხალხთან მეგობრულად ხელჩაკიდებული აწარმოებდა. ამ ორი ხალხის მეგობრობა თვითონ ისტორიამ გამოსკედა: ერთის მტერი მეორის მტერიც იყო და ამ ხალხებს ეს იმ თავითვე შეგნებული ჰქონდათ. აღსანიშნავია ის ფაქტიც, რომ XI საუკუნიდან, როდესაც ძველი რუსეთის საზღვრები ძალიან მოუახლოვდა კავკასიას, ქართველი და სომეხი ხალხები უკვე იწყებენ ბრძოლას ამ დიდი მომავლის მქონე ხალხისაგან გზის გასაყაფავად და, როგორც ისტორიის შემდგომმა მსვლელობამ დაადასტურა, ეს იყო ერთადერთი სწორი ორიენტაცია. სომეხი და ქართველი ხალხები ფიზიკური დაღუპვისაგან იხსნა ერთმანეთისადმი მეგობრობამ და დიდ რუს ხალხთან დამეგობრების მიღწევამ. რომ ეს ასეა, ამას აშკარად ამტკიცებს სომეხი ხალხის შემდგომი ისტორიაც; ასე:

✓ XI საუკუნის გასულს თურქ-სელჯუკების გამანადგურებელი მოძალებით შევიწროებული ცალკეული მხარეების სომეხი ერისთავები, რომლებიც დასავლეთის (მაშინ ბიზანტიის) ორიენტაციის მქონენი იყვნენ, აიყარნენ თავიანთი მიწაწყლიდან თავიანთივე ყმებით

და გადასახლდნენ მცირე აზიაში, სადაც დააარსეს კილიკიის სომხეთის საკმაოდ ძლიერი სახელმწიფო. თითქმის 300 წელიწადს იარსება ამ სახელმწიფომ (1080—1375), მაგრამ მარტოდ-მარტო, უმეგობროდ დარჩენილებმა ველარ გაუძლეს ისტორიულ ქარტეხილებს და დაჰკარგეს არამც თუ სახელმწიფოებრივი დამოუკიდებლობა, არამედ საერთოდ ეროვნული თავისთავადობა და იძულებულნი გახდნენ გაფანტულიყვნენ დედამიწის სხვადასხვა მხარეში ცოტად თუ ბევრად მოზრდილ ჯგუფებად, ან საესეებით განცალკევებულად.

სულ სხვა ამბები დატრიალდა სომხეთის ძირითად ტერიტორიაზე, სადაც დარჩა სომხების ის ნაწილი, რომელიც დროებით „შეუარიდა“ მტრის უღელს, არ მიატოვა თავისი მიწაწყალი და იმედიანად შეჰყურებდა უკვე აღმავლობის გზაზე შემდგარ ქართველ ხალხთან მეგობრობას. ამათ მეგობრულად ხელიხელჩაკიდებულებმა განაგრძეს ბრძოლა მოძალებული მტრების წინააღმდეგ, არ შეუდრკენ მტერს და თავისუფლებასაც მიაღწიეს.

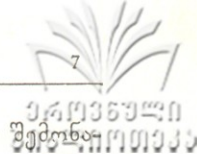
მიუხედავად იმისა, რომ მეფის რუსეთი „ხალხთა საპყრობილეს“ წარმოადგენდა, ქართველი და სომეხი ხალხების მეგობრობა დიდ რუს ხალხთან უდიდესი მნიშვნელობის საქმე იყო ამ ხალხებისათვის თავისუფლების მოპოვების გზაზე.

ამჟამად, დიდი ოქტომბრის რევოლუციის მიერ გამოჰყვანილი ხალხთა ბედნიერი ოჯახის წევრებია სომხებიცა და ქართველებიც. თავისუფალი სომეხი ხალხი, საბჭოთა კავშირის სხვა მოძმე ხალხებთან ერთად აშენებს ახალ ცხოვრებას და მტკიცედ მიდის წინ კომუნიზმისაკენ.

2. სომხური ენა. სომხური ენა ერთ-ერთი უძველესი კულტურის მქონე ხალხის ენაა. მის განვითარებას შეიძლება თვალი მივადევნოთ ამ ენაზე მწერლობის წარმოშობის დროიდან, ე. ი. IV—V საუკუნიდან. ყოველ ეჭვს გარეშეა, რომ სომეხ ხალხს აღრევეც ჰქონდა დამწერლობა, მაგრამ სათანადო ძეგლებს, სამწუხაროდ, ჩვენამდე არ მოუღწევიათ. იგი, ალბათ, ქრისტიანობამ მთლიანად გაანადგურა, როგორც წარმართობის გადმონაშთი. ასეთი დაშვების გარეშე აუხსნელი დარჩებოდა ის თვალშისაცემი ფაქტი, რომ უკვე V საუკუნეში შექმნილია ლიტერატურულად სავსებით სრულყოფილი ძეგლები. ასე გამართულად წერა, ცხადია, არ შეუძლია ისეთ ხალხს, რომელსაც ლიტერატურული ტრადიციები არა აქვს. არის სხვა ფაქტებიც, რომლებიც ამავე მოსაზრებას ადასტურებენ.

სამწუხაროდ, სომხური ენის განვითარებაზე დაკვირვება ამ ენაზე მწერლობის წარმოშობის მომენტიდან შეზღუდულია იმ გარე-

მოებით, რომ ადრინდელი ძეგლებიც გვიანდელ ნუსხებშია შემოხუთებული. ყველაზე ადრინდელი თარიღიანი ხელნაწერი ყოფილი ლაზარაანთ ინსტიტუტის ოთხთავია (ამჟამად ერევანში, „მატენადარანში“ დაცული), რომელიც გადაწერილია 887 წელს. ეპიგრაფიკული ძეგლებიც არ მდის VII საუკუნის იქით. ასე რომ V—VI ს. ს. სალიტერატურო ენაზე მხოლოდ გარკვეული შეზღუდვით შეიძლება ლაპარაკი. ძნელი გასათვალისწინებელია ყველა ის ცვლილება, რომელიც შეიძლება მომხდარიყო სომხურ ენაში ამ ორი საუკუნის მანძილზე.

როგორც გვიჩვენებს ძველი სომხური ენის ძეგლებზე დაკვირვება (და როგორც ეს მოსალოდნელიც იყო), სომხური მწერლობის წარმოშობის დროსაც სომხური ენა დანაწევრებული იყო დიალექტებად. ცხადია, ძველ სომხურ სამწერლო ენას ერთ-ერთი ამ დიალექტთაგანი უდევს საფუძვლად. ძნელი სათქმელია, თანამედროვე სომხური ენის მრავალრიცხოვან დიალექტებში გვაქვს თუ არა შემორჩენილი იმ დიალექტის პირდაპირი გაგრძელება, რომელზედაც დაეფუძნა ძველი სომხური მწერლობა. მაინც ყოველ ექვს გარეშეა ერთი: ის დიალექტი იყო ენა ერთ-ერთი იმ ენობრივი კოლექტივისა, რომელიც სომხეთის ცენტრალურ რაიონებში სახლობდა, ე. ი. ყველაზე მეტად მახლობელი იმ დიალექტისა, რომელიც ახალ სომხურ სალიტერატურო ენასაც უდევს საფუძვლად.

სომხური ენის განვითარებაში ჩვეულებრივ განასხვავებენ სამ, ერთმანეთისაგან საკმაოდ მკვეთრად განსხვავებულ, საფეხურს: ძველს, საშუალოს და ახალს.

3. სომხური ენის განვითარების საფეხურების შესახებ. სომხური მწერლობა წარმოიშვა IV—V საუკუნეში. ის ენობრივი ნორმები, რომლებიც წარმოშობისას დაედო საფუძვლად სომხურ სამწერლო ენას, ბატონობდა XI საუკუნემდე, მაგრამ ამის შემდეგაც მას არსებობა არ შეუწყვეტია. ამ სამწერლო ენას იყენებდნენ XIX საუკუნეშიც, განსაკუთრებით კლერიკალური წრეები. XI საუკუნიდან მწერლობაში ძირითადად გამოყენებულია სომხური ენის დიალექტები. ამათგან XII—XIV საუკუნეებში განსაკუთრებით დაწინაურდა კილიკიის სომხური დიალექტი, რომელმაც ინერციით განაგრძო არსებობა კილიკიის სომხური სახელმწიფოს დაცემის შემდეგაც, მაგრამ მის გვერდით მეტ-ნაკლები ინტენსივობით სხვა დიალექტებზედაც წარმოებდა მწერლობა. XIX საუკუნეშიც გრძელდება მწერლობაში დიალექტების გამოყენება. ამათგან მალე დაწინაურდა კონსტანტინოპოლის სომხური დიალექტი, რომელიც XIX საუკუნის მე-

ორე ნახევარში უკვე ზეიმობდა თავის გამარჯვებას, რომ სომხური ეროვნული ენის საფუძველი გახდა. მაგრამ მას მალე გამოუჩნდა მეტოქე, ერევნის სომხური დიალექტი, რომელმაც არ დათმო პირველობა. იგი თანდათან ამალდა დიალექტებზე და უკვე XX საუკუნის დასაწყისისათვის ყველა დიალექტი გამოდევნა მწერლობიდან, გარდა თვით კონსტანტინოპოლის დიალექტზე დაფუძნებული მწერლობისა. L

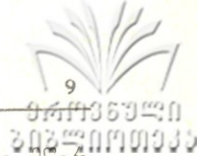
აღმოსავლეთ სომხეთში საბჭოთა ხელისუფლების დამყარების შემდეგ კ.-პოლის დიალექტის ბაზაზე შექმნილმა სომხურმა მწერლობამ თითქმის დაკარგა თავისთავადობა. ამჟამად ბატონობს მხოლოდ ერთი სალიტერატურო ენა, რომელსაც საფუძვლად ერევნის სომხური დიალექტი უდევს. აი, რა ჩანს სომხური ენის განვითარების ზედაპირზე. ამის მიხედვით იძლევიან მოვლენის ასეთ კვალიფიკაციას: V საუკუნიდან XI საუკუნემდე არსებობდა ძველი სომხური ენა, გრაბარი; XI საუკუნიდან სომხური ენის განვითარებაში გვაქვს ახალი საფეხური — საშუალო სომხური ენა, ხოლო XIX საუკუნიდან სომხური ენა განვითარების ახალ საფეხურზე აღის და გვაქვს ორი სომხური სალიტერატურო ენა — „დასავლური სომხური სალიტერატურო ენა“ და „აღმოსავლური სომხური სალიტერატურო ენა“. განვითარების ეს საფეხურები წარმოადგენენ თანმიმდევრულად ერთმანეთის უშუალო გაგრძელებას.

ზოგიერთი მკვლევარი უფრო შორსაც მიდის მოვლენის შეფასებისას. ასე, მაგ., მათი აზრით, სომხური მწერლობის წარმოშობის ხანა ემთხვევა სომხური ენის ე. წ. „კლასიკურ“ ხანას, რომელიც დამთავრდა 460 წ. (მე ი ე, გრამატ. § 3; აჭარიანი, სომხური ენის ისტ., ტ. II, გვ. 107—108; 606—607). მაშასადამე, შემდგომი საუკუნეების ძეგლები დიალექტიზმებით და ბარბარიზმებით შერყვნილი ენის ნიმუშებადაა მიჩნეული (აჭარიანი, იქვე, გვ. 499—500).

ამის მიხედვით, ენა წინ კი აღარ წასულა, არამედ უკან დაქანებულია. ალბათ, ამიტომ ეს მკვლევარებიც არა ენის განვითარებაზე, არამედ მის საფეხურებზე ლაპარაკობენ. როგორ შეიძლება წარმოვიდგინოთ სომხური ენის განვითარება, მისი ამალღება ხალხის ენიდან ეროვნულ ენამდე?

ენის განვითარებაზე რომ ვლაპარაკობთ და ამ განვითარების ეტაპებს ვადგენთ მწერლობის მონაცემებით, არ უნდა დავივიწყოთ ის ფაქტი, რომ ენა და მწერლობა ერთი და იგივე არაა, თუმცა ენობრივი მოვლენების ფიქსირება მხოლოდ მწერლობის საშუალებით ხდებოდა. ენა სპეციფიკური სოციალური მოვლენაა, იგი არაა ზედ-

ნაშენური კატეგორიის მოვლენა, ამიტომ—არც კლასობრივი. მწერლობა კი კულტურის გარკვეული დარგაა, მაშასადამე, ზედნაშენური კატეგორიის სოციალური მოვლენაა და ამიტომ — კლასობრივიც კლასობრივს საზოგადოებაში. და მაინც ენა და მწერლობა, ისევე როგორც ენა და კულტურა საერთოდ, უაღრესად მჭიდრო კავშირში იმყოფებიან. მათი ურთიერთობა ფორმისა და შინაარსის დიალექტიკური ერთიანობაა, სადაც კულტურა შინაარსია, განმსაზღვრელი ფაქტორია ენის განვითარებისა, ენა კი კულტურის ფორმაა. ამ რეალური დამოკიდებულებიდანაა გამოყვანილი ცნობილი მარქსისტული დებულება — „ეროვნული ენა ეროვნული კულტურის ფორმაა“. უბრალო დაკვირვებაც კი ცხადყოფს ენისა და მწერლობის ურთიერთგანმსაზღვრელ დამოკიდებულებას; ასე: საზოგადოებისა და მისი ენის განვითარების ჯერ კიდევ ადრინდელ საფეხურებზე, მწერლობის წარმოშობამდე, ენის განვითარება მხოლოდ კულტურის განვითარებაზე დამოკიდებულად წარმოიადგინება: ბუნების მოვლენების თანდათან ღრმად შემეცნების საფუძველზე ადამიანი ამდიდრებს თავის კულტურას, რაც მყისვე აისახება ენაში. ვთქვათ, ადამიანმა შექმნა ქვის ნაჯახი, ეს ქვის გარკვეული თვისებების შეცნობის საფუძველზე შეიძლებოდა მომხდარიყო, მაგრამ ეს იმასაც ნიშნავს, რომ ენაც გამდიდრდა ამ საგნის თუ მისი ნაწილების სახელთა აღმნიშვნელი სიტყვებით. უფრო გვიან სახელმწიფოც წარმოიშვა და ცოტად თუ ბევრად მოწესრიგებული მწერლობაც გაჩნდა. იგი (მწერლობა) თითქმის ენის გაგრძელებაა, მის უაღრესად მნიშვნელოვან ნაკლოვანებათა გამოსასწორებლად შექმნილი. ეს ნაკლოვანებებია სამეტყველო ენის შეზღუდულობა სივრცეში (ადამიანის ხმის გასავრცობის მანძილით) და დროში (უბნობის მომენტით). მწერლობა მეტყველების ამ ნაკლოვანებებს ბრწყინვალედ სძლევს, მაგრამ მწერლობა და ენა სულ სხვადასხვა სოციალური მოვლენაა: მწერლობა წარმოშობისთანავე კულტურის დარგად იქცევა და როგორც ასეთი წარმართავს ენის შემდგომს განვითარებას, რადგან კულტურა შინაარსია, ენა — ფორმა. მწერლობის წარმართველი როლი ენის განვითარებაში უწინარეს ყოვლისა იმით გამოიხატება, რომ მწერლობა, წარმოიშობა რა ერთ-ერთი დიალექტის ბაზაზე, თვით ამ ფაქტით ახერხებს მონათესავე დიალექტების გაერთიანებას, რამდენადაც ლექსიკაში და გრამატიკულ წყობაშიც დიალექტებს ბევრი რამ აქვთ საერთო. მწერლობა თანდათან იკვება დიალექტური შენაკადებით, რასაც მწერლობა შეარჩევს და მთელი ხალხის საკუთრებად აქცევს. ასე თანდათანობით დიალექტებად დაქუცმაცებული

ენა მწერლობის წყალობით იქცევა ერთიან სახალხო ენად, თუ განვითარების ეს ნორმალური პროცესი რამემ არ დააბრკოლა. ჩვეულებრივ დაუბრკოლებლივ არც ერთი ენის განვითარება არ ხდება და ამიტომაც, რომ მაგ., ქართულმა მწერლობამ ათას ხუთასი წლის მანძილზე ვერ შეძლო დიალექტების გაერთიანება. ამ მხრივ საბჭოთა ხელისუფლების დროს, როდესაც მწერლობა მასების საკუთრებად იქცა, გაცილებით მეტის გაკეთება შეძლო მწერლობამ, ვიდრე გასული საუკუნეების განმავლობაში. დიახ, ენის განვითარებასაც დაბრკოლებები ელოდება, მაგრამ სომხური ენის განვითარება განსაკუთრებით შეფერხდა იმის გამო, რომ ამ ენის შემქმნელი ხალხის ცხოვრება მეტისმეტად მძიმე პირობებში მიმდინარეობდა. სომეხ ხალხს მთლიანი, მონოლითური სახელმწიფო აღარ გააჩნდა თითქმის მწერლობის წარმოშობის შემდეგ. ასეთს ვითარებაში მწერლობა იყო ერთადერთი საშუალება სამთავროებად დაქუცმაცებულ ნაწილებსა თუ სამშობლოსაგან მოწყვეტილ სომხობას შორის კავშირის შესანარჩუნებლად. მწერლობა ძველად სომხეთშიც, როგორც ყველგან, ეკლესიაში იყო თავშეფარებული. ეკლესიამ ადრინდელი მთლიანობის შენარჩუნების მიზნით მწერლობაზე მტკიცე კონტროლი დააწესა — არაფერი შემოპარულიყო კუთხური. ამის მიუხედავად, ცხადია, მწერლობა თანდათან ივსებოდა ახალი ენობრივი ელემენტებით, მაგრამ არა იმდენად, რამდენადაც ეს საჭირო იყო. ამიტომ მოხდა, რომ ძველი სომხური სამწერლო ენა, გრაბარი, XI საუკუნისათვის უკვე მკვდარი ენა იყო. ეს კი იმას ნიშნავს, რომ მწერლობაში შენარჩუნებულ იქნა ძველი ნორმები, ცოცხალი სალაპარაკო ენა კი შეუზღუდველად ვითარდებოდა. ეს დიალექტები ამავე დროს ასახავდნენ მათთან შეხვედრილ ხალხებთან ურთიერთობას. მწერლობაში კი V საუკუნეში დადგენილი ნორმების შენარჩუნებას ცდილობდნენ. მაშასადამე, ძველი სომხური ენის სიკვდილი გამოიწვია არა იმან, რომ მასში ცვლილებები ბევრი მოხდა, არამედ, პირიქით, იმან, რომ სამეტყველო ენაში მომხდარი ცვლილებები სათანადოდ ვერ აისახა მასში. სამწერლო ენის განვითარება ვერ მისდევდა სინამდვილეს.

მაგრამ XII ს-ის შემდეგაც არ შეწყვეტილა ძველი სომხური ენის გამოყენება მწერლობაში. იგი გრძელდებოდა უკანასკნელ ხანებამდეც კი (XX საუკუნემდე), თუმცა მისი სამოქმედო არე ძირითადად საეკლესიო ინტერესებით შემოიზღუდა, მოხმარება კი ხელოვნური გახდა: ამ ენაზე აღარ ლაპარაკობდა არც ის, ვინც გრაბარზე წერდა (მაგ., ი. დ ა შ ი ა ნ ი, ჰრ. ა ჭ ა რ ი ა ნ ი). ამის მიუ-

ხედავად, ძველი სომხური სამწერლო ენა მაინც ინარჩუნებდა ერთგვარ მარეგულირებელ გავლენას ენის განვითარებაზე, რადგან ადამიანები, რომლებიც მას იყენებდნენ, რაც უნდა მოწადინებული ყოფილიყვნენ ყოველგვარი კავშირი გაეწყვიტათ ცოცხალ ენასთან, ამას ვერ ახერხებდნენ იმ უბრალო მიზეზის გამო, რომ ისინი ცხოვრობდნენ სხვა ადამიანებთან ურთიერთობაში; ამიტომ ძალაუვნებურად ძველი სომხური ენა მაინც განაგრძობდა, თუმცა მეტისმეტად შეზღუდულად, ახალი ელემენტების შეძენას; მეორე მხრით, ადამიანები, რომლებიც შუა საუკუნეებსა და მის მომდევნო ხანებში გადადიოდნენ მწერლობაში დიალექტების გამოყენებაზე, იძულებულნი იყვნენ ეს კავშირი ძველ სომხურ ენასთან მეტად თუ ნაკლებად, თავიანთი მომზადების მიხედვით, შეენარჩუნებინათ; მესამე მხრივ, თვით დიალექტები თავის საფუძველში წარმოადგენდნენ ძველ სომხურ ენასთან მკიდროდ დაკავშირებულ ენობრივ ოდენობებს. ამრიგად, მეტად შეზღუდულად, მაგრამ მაინც ბოლომდე შეინარჩუნა ძველმა სომხურმა სამწერლო ენამ ერთგვარი გავლენა სომხური ენის განვითარებაზე.

ამის მიუხედავად, არ შეიძლება საშუალო სომხური ენა ძველი სომხური სამწერლო ენის განვითარების უშუალო მომდევნო საფეხურად მივიჩნიოთ, რადგან ასე მკვეთრად გამიჯნული საფეხურების გამოყოფას ენის განვითარებაში თავისთავად მივყევართ ენაში მომხდარი უეცარი ცვლილებების აღიარებამდე. ენა, რომელიც ნელა, თანდათანობით ვითარდება, ყოველ მომენტში წარმოადგენს იმას, რაც წინათ იყო და აგრეთვე კიდევ რაღაცას, რომელიც მას დაემატა. ამავდროს ყოველ მომენტში მას რაღაც ჩამოკლებული აქვს ძველთან შედარებით. ეს თანდათანი ცვლილება არასოდეს არაა იმ ოდენობისა, რომ ენა ერთბაშად აიყვანოს ახალ, თვისებრივად განსხვავებულ საფეხურზე. ამის გამო, ენის განვითარებაში თვისებრივი განსხვავების შენიშვნა შეიძლება მხოლოდ ერთმანეთისაგან საუკუნეებით დაშორებულ უკიდურეს წერტილებს შორის. მაგრამ როდესაც, ვთქვათ, X საუკუნის ძეგლის ენისაგან საცხებით განსხვავებულ ენაზე დაწერილი ძეგლი გვაქვს უკვე XI საუკუნეში, უნდა ვიფიქროთ, რომ აქ უშუალო, სწორხაზობრივ განვითარებასთან არა გვაქვს საქმე, რომ განვითარების პროცესში რაღაც ფაქტორია ჩარეული. ასეთი ფაქტორები ხალხის ისტორიაშია საძებარი. სომხური ენის მიმართ კი ეს ფაქტორი იყო სამწერლო ენის ფუძე-დიალექტის შეცვლა XI საუკუნიდან. ეს კი თავის მხრივ შეპირობებული იყო სომეხი ხალხის პოლიტიკური გათიშვითა და დაქუცმაცებით. დედა-სამშობლოს მო-

წყვეტილმა სომხებმა, რომელთაც ცალკე სახელმწიფო დააარსეს ხმელთაშუა ზღვის სანაპიროზე, კილიკიაში, თავიანთ მწერლობას საფუძვლად დაუდეს კილიკიის სომხური დიალექტი. სახელმწიფოს ამ დაშლამ ხელი შეუწყო სამშობლოში დარჩენილი სომხების დასუსტებასაც და მწერლობა მთლიანად გადავიდა დიალექტებზე. ამრიგად, სამწერლო ენა, რომელიც გამოიყენებოდა XII—XIX საუკუნეებში, არ იყო ერთი მთლიანი ენა. ეს იყო სხვადასხვა დიალექტზე დაფუძნებული მწერლობა, რაც შეპირობებული იყო იმით, რომ სომეხი ხალხი აღარ წარმოადგენდა ერთს პოლიტიკურ მთელს, ისინი გაფანტულნი იყვნენ დედამიწის სხვადასხვა კუთხეში. ასეთს ვითარებაში ცალკეულ დიალექტებზე მწერლობის გაჩენა შეპირობებული იყო იმით, რომ სომეხ ხალხს ძველის-ძველი მწერლობა გააჩნდა. ეს რომ არ ყოფილიყო, სხვადასხვა ქვეყანაში თავშეფარებული პატარ-პატარა ჯგუფები სომეხი ხალხისა, ამ მოთხოვნილების დასაკმაყოფილებლად სხვადასხვა ხალხის მწერლობას გამოიყენებდნენ (ზოგჯერ ასეც ხდებოდა). მაშასადამე, ძველი სომხური სამწერლო ენის გავლენა სომხური ენის განვითარებაზე ფაქტია.

საშუალო სომხური ენა ვერ მიიჩნევა ძველი სომხურის უშუალო გაგრძელებად იმ მიზეზითაც, რომ არც ერთი დიალექტი, რომელიც კი გამოიყენებოდა მწერლობაში ამ დროს, არა ჩანს პირდაპირი მემკვიდრე იმავე დიალექტისა, რომელიც ძველ სომხურ ენას დაედო საფუძვლად. რაკი ძველი სამწერლო ენის გავლენა დიალექტებზე შედარებით სუსტი იყო, ეს დიალექტები, რომელთაც, უეჭველია, გააჩნდათ თავიანთი გრამატიკული წყობა და ძირითადი ლექსიკური ფონდი, ვითარდებოდნენ თავიანთი შინაგანი კანონების მიხედვით. ამრიგად, XII და შემდგომი საუკუნეების დიალექტები წარმოგვიდგენენ უწინარეს თავისთავის განვითარების შედეგს და არა მხოლოდ ძველი სომხური ენის განვითარების სურათს. ძველი სომხური ენა, რომელიც შედარებით ნორმალურად ვითარდებოდა XI საუკუნემდე და ამის გამო ახერხებდა დიალექტებზე მაღლა მდგარიყო, ეს დიალექტები დამორჩილებული ჰყოლოდა, XI საუკუნიდან, დედა-სამშობლოში სომხეთის სახელმწიფოს საბოლოო დაშლის შედეგად, ვეღარ ახდენს ასეთ ძლიერ გავლენას დიალექტებზე და დასაბამი ეძლევა დიალექტურ მწერლობას.

ამის გამო, თუ საშუალო სომხურ ენაში ვგულისხმობთ მხოლოდ კილიკიის დიალექტის ბაზაზე შექმნილ სამწერლო ენას, უმჯობესია მას კილიკიის სომხური ეწოდოს, როგორც უწოდებს ზოგიერთი მეცნიერი (კარსტი, მეიე), ხოლო თუ აქ იგულისხმება მთლიან-

ნად XII—XIV საუკუნეების მწერლობა, მაშინ უნდა გვანსოვდეს, რომ იგი არ იყო ერთიანი ენა და არ წარმოადგენდა ძველი სომხურის უ შ უ ა ლ ო გაგრძელება-განვითარებას.

XIX საუკუნეში, როდესაც მიმდინარეობდა სომეხი ხალხის ერად ჩამოყალიბების პროცესი, სომეხი ხალხის ძირითადი ნაწილი თავმოყრილი იყო ისტორიულად ჩამოყალიბებულ თავის ძირითად ტერიტორიაზე. ეს ტერიტორია (ხალხიც, ცხადია) გაყოფილი იყო ორად. ერთი — აღმოსავლეთის ნაწილი — მოქცეული იყო რუსეთის იმპერიის ფარგლებში, მეორე — დასავლეთის ნაწილი — თურქეთს ეჭირა. სომეხი ხალხის მესამე ნაწილი თავშეფარებული იყო სხვადასხვა ქვეყანაში დედამიწის ყოველ კუთხეში, მათ შორის რუსეთისა და თურქეთის სხვადასხვა ადგილებში, განსაკუთრებით დიდ ქალაქებში. ყველგან, სადაც სომხობა ცხოვრობდა, საგრძნობ ძალას წარმოადგენდა მისი ბურჟუაზია, ხშირად უფრო ძლიერს, ვიდრე მასპინძელი ხალხის ბურჟუაზია, როგორც, მაგალითად, თბილისში, კონსტანტინოპოლში და სხვაგან. ამიტომ თითქმის ყველგან ასეთ ადგილებში არსებობდა სომხური კულტურის ცენტრი. აღსანიშნავია, რომ ამ მხრივ გამონაკლისს ჰქმნიდა თვით სომხეთი, რომლის ძირითად ტერიტორიაზე ოქტომბრის სოციალისტურ რევოლუციამდე არსად არ არსებულა კულტურის ცოტად თუ ბევრად მნიშვნელოვანი ცენტრი, რომელსაც შესძლებოდა მეტოქეობა სომხური კულტურის სხვაგან არსებულ ცენტრებთან. ასეთმა ვითარებამ გამოიწვია ის, რომ მწერლობა ინერციით განაგრძობდა XII საუკუნიდან დაწყებულ ტრადიციას: მწერლობა იქმნებოდა სხვადასხვა დიალექტზე. ამათგან განსაკუთრებით დაწინაურდა კონსტანტინოპოლის სომხური დიალექტი, რომლის ბაზაზე შეიქმნა საკმაოდ მდიდარი ლიტერატურა და XIX ს-ის მეორე ნახევრისათვის უკვე ამაღლდა მის ირგვლივ შემოკრებილ დიალექტებზედაც (4^ე ჯგუფის დიალექტებზე). მაგრამ თურქეთის სოციალურ-ეკონომიური და კულტურული ჩამორჩენილობის გამო თურქეთის ფარგლებში მოქცეული სომხები არამც თუ დამოუკიდებლობის მოპოვებისა და ეროვნული განვითარების პერსპექტივის წინაშე იდგნენ, არამედ მათ თავს დასტრიალებდათ ფიზიკური განადგურების საფრთხე.

ასევე დაწინაურდა თბილისის სომხური დიალექტიც, რომელმაც სომხურ მწერლობას მისცა შესანიშნავი მწერლები — ს ა ი ა თ ო ვ ა და გ. ს უ ნ დ უ კ ი ა ნ ც ი. გამოჩნდნენ სხვა დიალექტებიც. მაგრამ ყველა ამ დიალექტს ერთი უაღრესად მნიშვნელოვანი დაბრკოლება ეღობებოდა, რომ ეროვნულ ენას საფუძვლად დასდე-

ბოდა: არც ერთი მათგანი სომხეთის ძირითად ტერიტორიაზე არ იმყოფებოდა. „ლიტერატურა გადახვეწილთა ხელში იყო, ენა კი სამშობლოში“ — შენიშნავდა დიდი პოეტი ჰოვანეს თუმანიანი. სომხური ეროვნული ენა უნდა შექმნილიყო რომელიმე ისეთი დიალექტის ბაზაზე, რომელიც სომხეთის ძირითად ტერიტორიაზე არსებობდა. მხოლოდ ასეთი დიალექტის ბაზაზე შექმნილი მწერლობა მოახერხებდა მის ძრგვლივ თანდათანობით შემოეკრიბა დიალექტები და ამაღლებულიყო მათზე. და ერევანი თუმცა ვერ შეედრებოდა სომხეთის გარეშე არსებულ სომხური კულტურის რომელიმე ცენტრს, მაგრამ დიდი ოქტომბრის რევოლუციამდე იგი მაინც წარმოადგენდა ეკონომიურ და პოლიტიკურ ცენტრს მთელი აღმოსავლეთი სომხეთისათვის. ამან განსაზღვრა ის, რომ ერევნის კილო დაედო საფუძვლად სომხურ ეროვნულ ენას. ხოლო პირველი მწერალი, რომელმაც ერევნის კილოზე დაყრდნობით შექმნა შესანიშნავი მხატვრული ნაწარმოებები, ხაჩატურ აბოვიანი, საყოველთაოდ აღიარებულ იქნა სომხური ეროვნული ენის ფუძემდებლად. და ეს იმის მიუხედავად, რომ ენათმეცნიერები (პროფ. ჰ. აჭარიანი, პროფ. გ. სევაკი) დამარწმუნებლად ამტკიცებენ — ხ. აბოვიანის გამოჩენამდე მასზე უფრო გამართული ლიტერატურული ენით სხვები წერდნენო.

დიალექტური მწერლობანი (გარდა კ.-პოლის სომხური დიალექტის ბაზაზე წარმოშობილი მწერლობისა), რომელნიც უფრო ადრე გამოვიდნენ ასპარეზზე, ვიდრე ერევნის კილო, თანდათანობით დაკნინდნენ, გადაგვარდნენ და გაითქვიფნენ ერევნის კილოს ბაზაზე წარმოშობილ ერთიან სომხურ სალიტერატურო ენაში, რომელიც დღეს ასე სწრაფად ვითარდება და სპობს ყოველგვარ დიალექტურ მიჯნებს. ამჟამად ამ ენაზე ვითარდება შინაარსით სოციალისტური და ფორმით ნაციონალური სომხური კულტურა.

მაგრამ სომხური ეროვნული ენა ყალიბდებოდა XIX საუკუნეში არა მარტო დიალექტების ურთიერთჭიდოში. მას სამკვედრო-სასიცოცხლო ბრძოლა ჰქონდა გამართული ძველ სომხურ სალიტერატურო ენასთანაც. ამ საკითხზე, სამწუხაროდ, აქ ვერ შევჩერდებით, მაგრამ უნდა აღინიშნოს, რომ ძველმა სომხურმა სალიტერატურო ენამ მნიშვნელოვანი როლი ითამაშა ახალი სომხური სალიტერატურო ენის ჩამოყალიბებასა და დახვეწაში. ახალი ენობრივი ფორმები თუ გამოთქმები მხოლოდ იმის შემდეგ მკვიდრდებოდა ენაში, როდესაც მისი ავკარგიანობა ძველთან მიმართებაში შემოწმდებოდა;

მწერლობის მრავალსაუკუნოვან ტრადიციებს ყოველთვის ანგარიში ეწეოდა ახალი ნორმების დადგენისას.

ერთი შენიშვნაც: ერევნის დიალექტი უთუოდ არაა იმ დიალექტის პირდაპირი გაგრძელება, რომელიც ძველ სომხურ ენას დაედო საფუძვლად, მაგრამ თანამედროვე სომხური დიალექტებიდან იგი მაინც უფრო ახლოს დგას ძველი სომხურის ფუძე-დიალექტთან, ვიდრე რომელიმე სხვა.

სომხური ენის განვითარების ამ მოკლე ისტორიას სანამ შევაჯამებდეთ, იმასაც აღვნიშნავთ, რომ ძველი სომხური ენა საკმაოდ კარგად არის შესწავლილი. არსებობს როგორც გრამატიკები, ისე ცალკეული მონოგრაფიული გამოკვლევები თუ სტატიები. ბლომად მოიპოვება ისინი სომხურ ენასა და უცხოურ ენებზეც. ძველი სომხური ენის შესწავლით ევროპელ მეცნიერთა დაინტერესება კი იმითაა გაპირობებული, რომ ძველ სომხურ ენაზე არსებობს უძველესი და მდიდარი ლიტერატურა, სადაც უხვად მოიპოვება ისტორიული ცნობები არა მარტო თვით სომხეთისა და სომხების, არამედ მის მეზობელ ქვეყანათა (და ბევრ არამეზობელ ხალხთა) შესახებ. მეორე მხრით, ეს დაინტერესება გამოიწვევლია იმით, რომ ისტორიულ-მედარებითი ენათმეცნიერების ჩამოყალიბებისთანავე დამტკიცებულ იქნა, რომ სომხურიც ინდო-ევროპული ენების ოჯახს განეკუთვნება. ამის გამო ძველი სომხური ენის ცოდნა სავალდებულოდ იქცა ყველასათვის, ვინც ენათმეცნიერებაში, აღმოსავლეთის ისტორიასა თუ ფილოლოგიაში მუშაობდა. ძველი სომხური ენის შესწავლით ეს დაინტერესება დღემდე გრძელდება უცხოეთში. ამით აიხსნება, რომ სომეხი ხალხის კულტურას ასე კარგად იცნობენ უცხოელებიც.

ამრიგად: სომხური მწერლობა შეიქმნა IV—V საუკუნეებში. ის ენობრივი ნორმები, რომელიც ამ ენას ჰქონდა, ცოცხლობდა XI საუკუნემდე. ამის შემდეგ, XIX ს-ის პირველი ნახევრის მიწურულამდე, ეს ენა ხელოვნურად განაგრძობს არსებობას მწერლობაში, სალაპარაკოდ კი სხვადასხვა დიალექტი გამოიყენებოდა, რადგან სომეხი ხალხი XI ს-ის შემდეგ უკვე აღარ წარმოადგენდა ერთ პოლიტიკურ მთელს, დაქუცმაცებული იყო, ხოლო ძველი სომხური ენა — გაუგებარი. მწერლობაში საჭიროებისდა მიხედვით გამოიყენებოდა აგრეთვე დიალექტები. ამიტომ ძველი სომხური მწერლობის გვერდით XII ს-დან უკვე დიალექტური მწერლობებიცაა. ამ დიალექტურ მწერლობათაგან XII—XIV საუკუნეებში განსაკუთრებით დაწინაურებულია კილიკიის სომხური დიალექტი. XIX ს-ში სომეხი

ხალხის ერად ჩამოყალიბების პროცესს თან ახლავს სომხური ეროვნული ენის ჩამოყალიბების პროცესიც. ახალ სომხურ სალიტერატურო ენას საფუძვლად ერევნის დიალექტი დაედო.

მთელი ეს პროცესი სომხური ენის განვითარებისა სომეხი ხალხის ერთიანი სალიტერატურო ენიდან (გრამარიდან) ერთიან ეროვნულ სომხურ ენამდე (აშხარაბარამდე), როგორც ვხედავთ, შეპირობებულია სომეხი ხალხის ისტორიით. ზიგზაგები სომხური ენის განვითარებაში გაპირობებულია სომეხი ხალხის ისტორიის ზიგზაგებით.

4. სომხური ენის დიალექტები. \თუ გავითვალისწინებთ იმას, რომ ძველი სომხური სამწერლო ენა (გრამარი) შედარებით ადრე მოსწყდა ცოცხალ სალაპარაკო ენას და სომეხი ხალხის თავზე გადავლილი ისტორიული ქართველების წყალობით სომხეთის სხვადასხვა კუთხეებს შორის პოლიტიკური და განსაკუთრებით ეკონომიური კავშირი საუკუნეების მანძილზე მოშლილი იყო, უცნაურად აღარ მოგვეჩვენება, რომ ამ რიცხობრივად პატარა ხალხის ენა ათეულობით დიალექტს ითვლის, თანაც ეს დიალექტები მეტის-მეტად დაშორებულია ერთმანეთისაგანაც და სალიტერატურო ენისაგანაც. \სხვაც რომ არაფერი ვიცოდეთ სომეხი ხალხის ისტორიის შესახებ, თვითონ ეს ფაქტი თვალსაჩინოდ მიუთითებს, რომ საუკუნეების მანძილზე ამ დიალექტობრივს კოლექტივებს შორის ეკონომიური და პოლიტიკური ურთიერთობა დარღვეული იყო.

მიუხედავად იმისა, რომ საგრძნობი მუშაობაა ჩატარებული სომხური ენის დიალექტების შესწავლის საქმეში, განსაკუთრებით საბჭოთა ხელისუფლების დამყარების შემდეგ, ეს დიალექტები ჯერ კიდევ სათანადოდ შესწავლილი არაა. იმის მიხედვით კი, რაც ჯერჯერობით ვიცით ამ დიალექტების შესახებ, მათი რიცხვი 51-მდე აღწევს. მოსალოდნელია ახალი დიალექტების აღმოჩენაც.

~ სომხური ენის დიალექტების მეცნიერული კლასიფიკაცია პირველად ჰ. აჭარიანმა მოგვცა. მან მორფოლოგიური ნიშნის მიხედვით (როგორ აწარმოებს ესა თუ ის დიალექტი აწმყოს ფორმას) დააჯგუფა ეს დიალექტები და მიიღო სამი ჯგუფი: **იამ**, **კე** და **ქე** ჯგუფები.

პირველი (**იამ**) ჯგუფის კილოები აწმყოს აწარმოებენ **იამ** დაბოლოებიანი ზმნური წარმონაქმნითა (თემით) და დამხმარე ზმნით, ასე: **ყრქს** „წერა“, **კარყას** „კითხვა“; ამათგან აწმყო I პ. **ყრიამ** **ხამ**, **კარყიამ** **ხამ**; შდრ. ძველი სომხური: **ყრქს** „ვწერ“, **კარყას** „ვკითხულობ“.

ამ ჯგუფს განეკუთვნება ერევნის კილოც, რომელიც ახალ სალიტერატურო ენას დაედო საფუძვლად. ასე რომ ზემოთ მოტანილ აწმყოს ფორმები ერევნის კილოდან ახალი სალიტერატურო სომხური ენის ფორმებიცაა (აქ არ ვეხებით ჯგუფში მოქცეულ დიალექტებს შორის არსებულ განსხვავებებს. ეს განსხვავებანი საგრძნობია, მაგრამ პრინციპი ფორმათა წარმოებისა ერთნაირია).

3. აჭარის კლასიფიკაციით ამ ჯგუფში შედის შვიდი წევრი: ერევნის, თბილისის, ყარაბაღის, შემახის, ასტრახანის, აქულისის და ჯულას სომხური დიალექტები.

4. ჯგუფის კილოები აწმყოს აწარმოებენ ძველი სომხურისებურად აგებულ აწმყოს ფორმებზე 4. ნაწილაკის დართვით (ეს ნაწილაკი სხვადასხვა კილოში საკმაოდ განსხვავებულია და ერთვის ზმნის ფორმებს — ზოგ კილოში წინიდან, ზოგან მომდევნოდ, გვხვდება წინაც და მომდევნოდაც ერთსა და იმავე დროს); მაგ., კ.-პოლის კილოს მიხედვით: *ყრ* *ყრქმ* < ძვ. სომხ. *ყრქმ* „ვწერ“; *ყრ* *ყარქმ* < ძვ. სომხ. *ყარქმ* „ვკითხულობ“; ჰამშენურის მიხედვით: *ყრქმ* *ყრ* < ძვ. სომხ. *ყრქმ* „ვწერ“, *ყარქმ* *ყრ* < ძვ. სომხ. *ყარქმ* „ვკითხულობ“.

იმავე კლასიფიკაციით ამ ჯგუფში შედის 21 წევრი: ვანის, მუშის, კარინის (არზრუმის), ხარბერდ-ერზნკასი, ტიგრანაკერტის, მაღათიის, სირიის, კილიკიის, აენის, სებასტიის, არაბკირის, შაპინგარაჰისარის, ევდოკიის, ნიკომიდიის, ზმჯურნიის, როდოსტოსი, კ.-პოლის, სუჩავასი (არტიალის), ყირიმის (ნორ-ნახიჩევანის), ტრაპიზონის და ჰამშენის.

მესამე (5) ჯგუფის კილოები აწმყოს აწარმოებენ საწყისის ფორმითა და დამხმარე ზმნით; მაგ., (მარაღას კილოს მიხედვით) *ყრქმ* < ძვ. სომხ. *ყრქმ* „ვლესავ“; *ყოღალ* *ღმ* < ძვ. სომხ. *ყოღალ* „ვკანკალებ“.

ამ ჯგუფში შედის იმავე კლასიფიკაციით ართვინის, ხოის (სიუ) და მარაღას კილოები.

1939 წელს ა. ღარიბიანმა აღმოაჩინა მთელი ჯგუფი სომხური ენის დიალექტებისა. საკლასიფიკაციოდ იგივე ნიშანი აიღო და ამ ახალ ჯგუფს უწოდა „ჯგუფის კილოები“. ეს კილოები აწმყოს აწარმოებენ — დაბოლოებიანი მიმღებობითა და დამხმარე ზმნით:

ყრქმ *ყოღალ* < ძვ. სომხ. *ყრქმ* „ვწერ“, *ყოღალ* *ყოღალ* < ძვ. სომხ. *ყოღალ* „ვკითხულობ“.

2. ი. შილაგაძე

ახალი მასალების მოპოვების შედეგად ა. ლ ა რ ი ბ ი ა ნ მ ა ა რ თ-
ვინის დიალექტი, რომლიდანაც ეს მაგალითებია მოტანილი და რო-
მელიც პ. აჭ ა რ ი ა ნ ის კლასიფიკაციით ზღ ჩგუფში შედიოდა,
„ ჩგუფში გადმოიტანა და გვერდით ამოუყენა მანამდე უცნობ სხვა
ხუთ კილოს. ესენია: შალახის, კარჭევის (კარჭევანი), მელრის, ჰად-
რუთის და ურმიის კილოები. მანვე შეცვალა სახელწოდება მესამე
ჩგუფისა: ზღ ჩგუფის ნაცვლად ლ ჩგუფი უწოდა. ამ ჩგუფში ორი
წევრი-ლა დარჩა — მარალასი და ხოის (ხიი) კილოები.

1941 წელს ა. ლ ა რ ი ბ ი ა ნ მ ა გამოსცა „სომხური დიალექტო-
ლოგიის მამოხილვა“. გარდა ზემოაღნიშნული ცვლილებებისა იქ
მოცემულია სომხური ენის დიალექტების ფონეტიკური კლასიფი-
კაციაც. საცებით გადამუშავებულ სახით ეგევე შრომა გამოიცა
1953 წელსაც. აქ უკვე შეჯამებულია მთელი წარსული მუშაობა
სომხურ დიალექტოლოგიაში და ახალი მასალების მოპოვების სა-
ფუძველზე შეტანილია მთელი რიგი ცვლილებანი. თუ პ. აჭ ა რ ი-
ა ნ ს თავის დიალექტოლოგიაში მხოლოდ 31 დიალექტის შესახებ
ჰქონდა მოცემული ცნობები და ეს დიალექტები სამ ჩგუფად იყო
დაყოფილი, აქ ავტორი 51 სომხური დიალექტის შესახებ ლაპარა-
კობს და ამ დიალექტებს ყოფს რვა ჩგუფად, — ასე:

1) **ილ** ჩგუფის კილოები 7 წევრით 2) **ა** ჩგუფის კილოები 8
წევრით, 3) **ლ** ჩგუფის კილოები ორი წევრით, 4) **კლ** ჩგუფის კი-
ლოები 24 წევრით, 5) **კა** ჩგუფის კილოები 5 წევრით, 6) **აა**-
ჩგუფის კილოები ორი წევრით, 7) გრამატიკული წარმოების მქო-
ნე ერთი დიალექტი და 8) ორი ჩგუფთაშორისი დიალექტი.

დიალექტების ამ კლასიფიკაციას საფუძვლად უდევს იგივე პრინ-
ციპი, რომელიც პ. აჭ ა რ ი ა ნ მ ა გამოიყენა.

ამავე შრომაში მოცემულია სომხური ენის დიალექტების კლასი-
ფიკაცია ფონეტიკური ნიშნის მიხედვით (ეს ამ შრომის წინა გამო-
ცემაშიც იყო). საფუძვლად აღებულია ხშულ თანხმოვანთა ცვლი-
ლება ძველ სომხურთან მიმართებით. ამ კლასიფიკაციის მიხედ-
ვით ასეთი სურათი წარმოგვიდგება.

ძველი სომხურის ხშულთა სისტემა იგულისხმება ისეთივე, რო-
გორც ქართულს ჰქონდა და აქვს: **բ, պ, փ; գ, կ, ք; ղ, տ, թ; ձ, ծ, ց, շ, ճ, լ.**

სომხური ენის დიალექტებში ეს სისტემა ნაირ-ნაირადაა შეცვ-
ლილი. მომხდარია ე. წ. ხშულთა გადაწევა. ავტორი პირველ გადა-

წევას (*აიოაქის თიღაჯარძ*) უწოდებს მელერების გამკვეთრებას; მეორე გადაწევას (*ბიკიორი თიღაჯარძ*) — ამის საწინააღმდეგო მოვლენას, ე. ი. მკვეთრების გამელერებას, და აქვე ათავსებს მელერების „ფშინვიერ მელერებად“ ქცევას; ხოლო გადაწევა-შენაცვლებას (*თიღაჯარძ — თიღაქიჩილქილ*) უწოდებს მოვლენას, რომლის დროსაც მელერი მკვეთრდება ან ფშინვიერდება, ხოლო მკვეთრი მელერდება. ამის მიხედვით სომხური ენის დიალექტებს ავტორი ასე აჯგუფებს.

I. თანხმოვანთა სისტემის პირველი გადაწევა: $p > \varphi$, $k > \chi$, $t > \theta$ და სხვ. კილოებს, რომელთაც ეს მოვლენა ახასიათებს, ხმულთა წყვილულებრივი სისტემა აქვთ: $\varphi - \chi$, $k - \varphi$, $\theta - \vartheta$ და სხვ. აკლიათ მელერები. აქ შემოდის: ასტრახანის, შემანის, ყარაბაღის, ჰაღრუთის, ქეივან-შალახის, მარალასი, ურმიის, ხოის და ვანის დიალექტები (სულ 9). მაგალითი: *ბერან > აქერან* „ბირი“, *ვიორ < ბიორ* „ვიყალი“ და სხვ.

II. თანხმოვანთა სისტემის მეორე გადაწევა: $\varphi > p$, $\chi > k$, $\theta > t$ და სხვ. აქ მკვეთრი მელერდება, ხოლო მელერები შეიძლება დარჩნენ უცვლელად, შეიძლება იქცნენ „ფშინვიერ მელერებად“ ან გარკვეულ შემთხვევებში შეიცვალონ, სხვა შემთხვევაში კი უცვლელად დარჩნენ. ამის გამო აქ სამი ქვე-ჯგუფი გამოიყოფა:

ა. თანხმოვანთა მკვეთრუქონელი წყვილულებრივი სისტემის მქონე კილოები: $p - \chi$, $k - \varphi$, $t - \theta$ და სხვ. აკლიათ მკვეთრები, რადგან: $\varphi > p$, $\chi > k$, $\theta > t$ და სხვ. აქ შემოდის: კონსტანტინოპოლის, ევდოკიის, ნორ-ნახიჩევანის, ტრაპიზონის და მარაშის დიალექტები. მაგალითი: *ბერაკიორ > ბერაფიორ* „საჰმელი“, *ბინი > ბინი* „ლენო“ და სხვ.

ბ. თანხმოვანთა მკვეთრუქონელი სამეულულებრივი სისტემის მქონე კილოები. აქ მკვეთრი მელერდება — $\varphi > p$, $\chi > k$, $\theta > t$ და სხვ. ხოლო მელერი „ფშინვიერ მელერად“ იქცევა: $p > p'$, $\varphi > \varphi'$, $k > k'$, $t > t'$ $\chi > \chi'$: *ბერაკიორ > ბერაფიორ*, *ვიორ > ვიორ*, *ვიორ < ვიორ*, *ბერან > ბერან*, *ბინი > ბინი*. ამის გამო გვაქვს: p , p' , χ ; φ , φ' , ϑ ; k , k' , ϑ (მკვეთრები აკლია). ავტორის მიხედვით, აქ შემოდის ჰამშენის*, სირიის, აენის, შაპინ-გარაჰისარის, ხარბერდ-ერზენკასი, სუჩაგასი (არტიალის) და სებასტიის სომხური დიალექტები.

* ჰამშენურის მიმართ, ა. ლარბიანის ეს ცნობა ზუსტი არაა.

გ. თანხმოვანთა ოთხეულებრივი სისტემის მქონე დიალექტები. აქ მელერები უცვლელად რჩება *h*-ს შემდეგ, ხოლო სიტყვის თავში „ფშვინვიერ მელერად“ იქცევა, მკვეთრი უცვლელად რჩება სიტყვის თავში, მაგრამ მელერდება სხვა პოზიციებში; ამიტომ: *h* (*<h*), *h* (*<h*, *h*), *h*, *h* და სხვ. მაგ., *h*რან > *h*რან, *h*აკერო > *h*აკერო, *h*ერასიო > *h*ერასიო. ამ ჯგუფს განეკუთვნება მუშის, ოზმის, არარატისა და ნორ-ჯუღას დიალექტები.

III. თანხმოვანთა სისტემის გადაწევა-შენაცვლება. ამ ჯგუფში მელერი მკვეთრდება ან ფშვინვიერდება, ხოლო მკვეთრი მელერდება. ამიტომ ესეც ქვე-ჯგუფებადაა დაყოფილი:

ა. მკვეთრუქონელი წყვილულებრივი სისტემის მქონე კილოების ჯგუფი, სადაც მელერი ფშვინვიერდება, ხოლო მკვეთრი მელერდება; ამიტომ: *h* (*<h*)—*h* (*<h*, *h*); *h* (*<h*)—*h* (*<h*, *h*) და სხვ. მაგ.: *h*რან > *h*რან, *h*იონ > *h*იონ, *h*ერასიო > *h*ერასიო.

ამ ჯგუფს ეკუთვნის: ტიგრანაკერტის, მალათიის, როდოსტოსი, ნიკომიდისა და ორდუს სომხური დიალექტები (ამასვე განეკუთვნება გამოთქმით — და არა მწერლობით — ე. წ. დასავლური სომხური სამწერლო ენა).

ბ. საშუალოსომხურისებური თანხმოვანთა სისტემის მქონე კილოები (საშუალო სომხურში აქ ავტორი კილიკიის სომხურ მწერლობას გულისხმობს), სადაც მკვეთრები მელერდება და პირიქით, მელერები მკვეთრდება; ამიტომ სისტემა ისევ ძველსომხურისებური რჩება, სამეულებრივი, მაგრამ შეცვლით—ძველი სომხურის მელერს აქ მკვეთრი შეესატყვისება და პირიქით. ამრიგად, აქ გვაქვს *h* (*<h*), *h* (*<h*), *h*; *h* (*<h*), *h* (*<h*), *h* და სხვ. მაგ.: *h*რან > *h*რან, *h*ჩხჩ > *h*ჩხჩ, *h*ერასიო > *h*ერასიო...

ამ ჯგუფს განეკუთვნება: ზეითუნის, ჰაჭუნის, სვედიასი (სვედია). ბეილანის და ქესაბის სომხური დიალექტები.

IV. დიალექტები, რომლებიც სიტყვის თავში ხშულებს უცვლელად ტოვებენ, ე. ი. არ განსხვავდებიან ძველი სომხურისაგან. ამ ჯგუფში შემოდის: ყარადაღის, დეზმარის, მელრის, კარქვენის (კარქევან), ართვინის, დიადინის, მოკსის, ამასიის, აქულისის, თბილისის და არეშ-ჰავარიქის სომხური დიალექტები. აქვე შემოდის ახალი სომხური ლიტერატურული მეტყველებაც.

უნდა აღინიშნოს, რომ ხშულთა ზემოაღნიშნული ცვლილებანი უპირატესად სიტყვის თავში ხდება და ეხება განსაკუთრებით სომ-

ხური ენის ძირითადი ლექსიკური ფონდის სიტყვებს ან ადრე ნასწავლს ხებ სიტყვებს.

უნდა შეინიშნოს მეორეც: თითქმის ყველა დიალექტში (ავტორის აზრით, გამონაკლისია აჭულისის და ნაწილობრივ მეღრისა და კარქევის დიალექტები) მეღერები სიტყვის შიგნი ფშვინვიერდებიან, ხოლო მკვეთრები ნაზალების შემდეგ მეღერდებიან. ეს ეხება ახალ სომხურ სალიტერატურო მეტყველებასაც; მაგ., ძვ. სომხ. *ქაყაძირ* „გვირ გვინ ოსანი, მეფე“ — გამოითქმის *ქაყაძირ*, თუმცა იწერება *ქაყაძირ*; *ყრაყარ* „სამწერლო ენა“ (ივლისხმება უბირატესად ძვ. სომხური) ახლაც ასევე იწერება, გამოითქმის კი *ყრაყარ* და სხვ.

ზემოთ მოტანილი დაჯგუფება დიალექტებისა დადგენილია ძველ სომხურთან მიმართებით. ჩვეულებრივი მოსმენისას კი ხშულთა ცვლილების მთელი ეს ნაირობა აღიქმება როგორც მეღერის გამკვეთრება, გაფშვინვიერება ან მკვეთრის გამეღერება.

ირკვევა ისიც, რომ ბგერათა ეს ცვლილებანი ახალი წარმოშობის არაა. ამ მოვლენაზე მითითება გვხვდება ჯერ კიდევ VIII ს-ში (სტეფანე სივნიელი).

სომხური ენის დიალექტების ზემომოტანილ ფონეტიკურ კლასიფიკაციაში, ჩვენი აზრით, ჯერ კიდევ ბევრი რამ დასაზუსტებელია. პროფ. პ. აქარიანი, ფონეტიკურ კლასიფიკაციას არ იზიარებდა.

საქ. სსრ ტერიტორიაზე თითქმის ყველა ჯგუფის სომხური დიალექტი მოიპოვება. ამ დიალექტების სისტემატური შესწავლა მხოლოდ დიდი სამამულო ომის დამთავრების შემდეგ დაიწყო — ჩვენს უნივერსიტეტში მომუშავე არმენისტების ძალებით. შესწავლილია რამდენიმე დიალექტი მონოგრაფიულად (სამწუხაროდ, გამოუქვეყნებელია!), მაგრამ ჯერ კიდევ ბევრი რამაა გასაკეთებელი ამ მხრივ.

5. სომხური ენის შესწავლის ისტორიიდან. სომხური გრამატიკული მწერლობის ძეგლები VII ს-დანაა ცნობილი. VII—VIII სს. უთარგმნიათ დიონისე თრაკიელის ცნობილი „გრამატიკული ხელოვნება“. გაჩნდნენ ამ ბერძნული გრამატიკის სომეხი განმმარტებელნი, მაგრამ ამ თარგმანსა და განმარტებებს უშუალოდ სომხური ენის შესწავლასთან ძალიან უმნიშვნელო კავშირი აქვს. უფრო მნიშვნელოვანია სომხური სალიტერატურო ენის შესასწავლად მათი პრაქტიკული, ლიტერატურული მოღვაწეობა. შეიქმნა ელინოფილური მთელი სკოლა, რომლის წარმომადგენლები თარგმანებს ასრულებდნენ პირდაპირ მონუარდ. რომ მეტად დაეცვათ თარგმანის სიზუსტე,

მშენებელი
განმარტებული

მათ სომხური ენის გრამატიკულ წყობაში შეიტანეს მთელი რიგი ცვლილებები; მაგ., ბერძნულის მსგავსად შემოიღეს გრამატიკული სქესის კატეგორია, მრჩობლობითი რიცხვის კატეგორია, შექმნეს პრევერბები, სიტყვათწარმოების ახალი ხერხები და ბოლოს მთელი რიგი ახალი, ხელოვნური სიტყვები. შექმნეს რა ასეთი ხელოვნური ფორმები ბერძნულის ზუსტად გადმოღების მიზნით, შემდეგ ეს ფორმები გადაიტანეს ორიგინალურ მწერლობაშიც. ცხადია, ყველა ეს ხელოვნური ფორმა აღარ შერჩა ძველ სომხურ სამწერლო ენას თავისი ხანგრძლივი არსებობის მანძილზე, მაგრამ მათგან ბევრი რამ საბოლოოდ დამკვიდრდა სომხურ სამწერლო ენაში; მაგ., პრევერბების ნაწილი და ახალშექმნილი სიტყვების ნაწილი.

VII—VIII საუკუნეების სომეხ გრამატიკოსებად ითვლებიან: დავით ფილოსოფოსი, უსახელო კომენტატორი, მოსე ქერდოლი და სტიფანე სივნიელი.

ამათ შემდეგ XV ს-მდე სომხურ მწერლობაში გრამატიკოსები არ
ჩანან.

XV ს-დან ხელახლა ჩნდება ამ დარგის ლიტერატურა სომხურ ენაზედაც და მომდევნო საუკუნეებში თანდათან მდიდრდება. იგი განსაკუთრებით ინტენსიური ხდება მხითარისტების მოღვაწეობის დაწყების შემდეგ, მაგრამ აქ ამ ლიტერატურის მიმოხილვა შორს წაგვიყვანდა. ყველაფერი ეს იყო ენის შესწავლისათვის აუცილებელი მასალების თავმოყრა. აქ კი გვაინტერესებს, როგორ ყალიბდებოდა სომხური ენის შესახებ გარკვეული შეხედულებები ამ მასალების შესწავლის საფუძველზე. ასეთი საქმიანობაც საკმაოდ ადრე იწყება ევროპაში.

ევროპელი სწავლულნი სომხურ ენას გაეცნენ კილიკიიდან ევროპის ქვეყნებში გადახვეწილი სომხების წყალობით. უფრო გვიან ამ საქმეში დიდი დამსახურება მიუძღვით მხითარისტებს.

პირველნი, რომელთაც სცადეს სომხური ენის შედარება სხვა ენებთან, იყვნენ იტალიელი თეზეუს ამბროსიუსი (Theseus A., 1469—1540) და ნორმანდიელი პოსტელუსი (Postellus G., 1510—1581). ეს შედარება ეყრდნობოდა „დედა“ და „მამა“ სიტყვებს. ამ შედარების ღირსებას დღევანდელი თვალსაზრისით ნათელყოფს მართო შედარებული ენების დასახელება — ებრაული, ქალდეური, სირიული, სამარული, არაბული, ეთიოპური, ბერძნული, ქართული, სერბიული, დალმატიური, სომხური და ლათინური —

და მათ მიერ მიღებული დასკვნა: პირველი ენა ებრაულია, რომლის საგანაც წარმოშობილა სხვა ენები.

ამასვე იმეორებდნენ მათი მომდევნო მეცნიერებიც (ბიბლიკოსანდერი, გესნერი), თუმცა ისინი თანდათან ზრდიდნენ შესაღარებელი სიტყვების მარაგს (შესაღარებლად რიცხვითი სახელებიც გამოიყენეს).

მომდევნო ხანებში ზედიზედ ქვეყნდება სომხური ენის გრამატიკები და ლექსიკონები ევროპაში. მათგან განსაკუთრებით აღსანიშნავია ეგვიპტოლოგი ანდრიას აკოლუთოს (1654—1707). მან გამოაქვეყნა ბიბლიის სომხური თარგმანის ნაწყვეტი და კომენტარიებში აზრი გამოთქვა, რომ სომხური ენა ეგვიპტურთანაა კავშირში. ეს მოსაზრება მაშინაც არავის გაუზიარებია, მაგრამ მეტად მნიშვნელოვანი საქმე იყო ბიბლიის სომხური ტექსტის (თუნდაც ნაწყვეტის) გაცნობა ევროპელთათვის.

წინამორბედ არმენისტთა მოღვაწეობა შეაჯამა გერმანელმა მეცნიერმა შროდერმა (Schröder J. J., 1680—1756) თავის „არამენთა განძში“. ამ შრომაში ეთნოგრაფიულ, ისტორიულ და სხვა საყურადღებო მასალებთან ერთად იძლევა მაშინდელი სალაპარაკო სომხურის გრამატიკას და ამთავრებს საკმაოდ სრული ლექსიკონით. მეტად საგულისხმოა მისი მოსაზრებაც სომხურის შესახებ: სომხური ერთი უძველესი ენათაგანია და ახლოს დგას მეზობელი ტომების ენებთან.

საყურადღებოა შროდერის თანამედროვე ფრანგი ორიენტალისტის მატურინოს ლაკროზის (1661—1739) მოღვაწეობაც. თავისი წერილების სამტომეულში მრავალგან ეხება არმენისტის საკითხებს და ზოგიერთი საგულისხმო მოსაზრებაც აქვს გამოთქმული. მან პირველმა დასვა საკითხი სომხურისა და მიდიურის (სპარსულის) ნათესაობის შესახებ.

ადელუნგმა (1732—1806) და შემდეგ ფატერმა (1771—1826) გამოთქვეს მოსაზრება, რომ სომხური დამოუკიდებლად მდგომი ენაა, მას არც ერთ ენასთან არა აქვს კავშირი.

ამ საკითხის გადაწყვეტას დიდი ბიძგი მისცა ისტორიულ-შეღარებითი ენათმეცნიერების შექმნამ, რაც XIX ს-ის დასაწყისშივე მოხდა. ფ. ბოპისა და ი. გრიმის (ამ მეცნიერების შემქმნელნი) ორი თანამედროვე და გამგრძელებელი ფ. ვინდისმანი (1811—1861) და ჰ. პეტერმანი (1800—1876) პირველი არმენისტები იყვნენ, რომელთაც მეცნიერულად დაასაბუთეს თავიანთი მოსაზრებანი. პირველმა (ვინდისმანმა) გამოაქვეყნა 1835 წ.

შრომა „სომხურის ადგილი არიულ ენებში“, ზოლო მეორემ 1837 წ. „სომხური ენის გრამატიკა“. ორივე მეცნიერი ერთმანეთისაგან დამოუკიდებლად ამტკიცებდა, რომ სომხური ინდო-ევროპული ენების ოჯახის წევრია და ამ ოჯახში იგი ყველაზე ახლო არიულ ენებთანაა. ამ ორი შრომიდან განსაკუთრებით მაღალი შეფასება მიიღო პეტრე მანის გამოკვლევამ. ამის შემდეგ იყო, რომ თვით ფ. ბოპიც დაინტერესდა სომხური ენით, შეისწავლა იგი და თავისი „შედარებითი გრამატიკის“ მეორე გამოცემაში სომხურიც შეუდარა სხვა ინდო-ევროპულ ენებს. მან გაიზიარა პეტრე მანის მოსაზრებანი.

ამის შემდეგ კიდევ უფრო ღრმავდება სომხური ენის შესწავლა. საკამათო გახდა საკითხი: ინდო-ევროპული ენების რომელ ჯგუფს ეკუთვნის სომხური ენა. დელაგარდი და ფრ. მიულერი სომხურს მიაკუთვნებდნენ ინდო-ევროპული ენების არიულ ჯგუფს, მაგრამ ყველაზე ახლოს ზენდურთან და ძველ სპარსულთან აყენებდნენ. ამავე ჯგუფში აერთიანებდნენ ისინი ავღანურს, თანამედროვე სპარსულსა და ქურთულს. 2413 სომხური სიტყვის ანალიზის საფუძველზე გამოჰყავდა დელაგარდს ასეთი დასკვნა და დასძენდა: სომხურში უცნობი ენებიდან შესული სიტყვები და ფორმებიც არისო (წერილების კრებული — „სომხური შტუდიები“, რომელშიც დელაგარდმა ეს მოსაზრება წამოაყენა, გამოქვეყნდა 1877 წ.).

1897 წ. პ. პუბშმანმა გამოაქვეყნა თავისი „სომხური გრამატიკა“ (I ნაწილი. ეტიმოლოგია), სადაც შეაჯამა წინამორბედი არგენისტების მუშაობა და გამოთქვა მოსაზრება, რომ სომხური ენა წარმოადგენს ინდო-ევროპულ ენათა ოჯახის დამოუკიდებელ წევრს, იგი დგას სლავურ-ბალტიურსა და ირანულ ენებს შუა და უფრო უახლოვდება ევროპულ ჯგუფს, ვიდრე აზიურს.

ასე ჩაბარდა არგენისტიკა მეოცე საუკუნეს. სომხური ენისთვის მკვიდრი ადგილის დაძებნა ინდო-ევროპულ ენათა ოჯახში გაჭირდა, თუმცა მისი ინდო-ევროპულობა შედარებით ადვილად დამტკიცდა. და ეს იმიტომ, რომ, ა. მეიეს სიტყვით რომ ვთქვათ, „მანძილი ინდო-გერმანულ ენებსა და სომხურს შორის ძალიან დიდია“ (მეიე, გრამ., § 7). არა მარტო სიტყვების (ლექსიკის) საგრძნობი ნაწილი დარჩა ინდო-ევროპულ ენებთან შედარების გარეშე, არამედ, იმავე მეიეს მითითებით, მთელი რიგი გრამატიკული ფორმებისაც აუხსნელი აღმოჩნდა.

არმენისტიკა ვითარდებოდა რუსეთშიც. აქ მოღვაწეობდნენ: მ. ე. მ. ი. ნ. ი. პ. ა. ტ. მ. ს. ლ. მ. ს. ე. რ. ი. ა. ნ. ც. ი. და სხვ., მაგრამ ესენი უმთავრესად ისტორია-ფილოლოგიის საკითხებს ამუშავებდნენ (ნ. მ. ა. რ. ი. ს. შესახებ იხ. ქვემოთ).

უნდა აღინიშნოს ისიც, რომ საბჭოთა ხელისუფლების დამყარებამდე ყველგან წარმოებდა არმენისტიკის საკითხებზე მუშაობა, გარდა თვითონ სომხეთისა. საბჭოთა ხელისუფლების დამყარების შემდეგ კი მთელი ამ მუშაობის ცენტრი თვით სომხეთში იქნა გადატანილი. კოლოსალურია საბჭოთა არმენისტების მიღწევები, მაგრამ ეს სხვა თემაა. აქ მოკლედ შევნიშნავთ მხოლოდ: საბჭოთა არმენისტებმა დასვეს საკითხი სომხურისა და წინა აზიის ძველი ხალხების ენათა ურთიერთობისა და შესრულდა ისეთი ფუნდამენტალური შრომები, როგორიცაა პრ. ა. ჯ. ა. რ. ი. ა. ნ. ს. „ეტიმოლოგიური ლექსიკონი“, მისივე „საკუთარ სახელთა ლექსიკონი“, ს. მ. ა. ლ. ხ. ა. ს. ი. ა. ნ. ს. „განმარტებითი ლექსიკონი“, გ. ლ. ა. ფ. ა. ნ. ც. ი. ა. ნ. ს. შრომები და სხვ.

ივ. ჯავახიშვილის მეტაფიზიკით ქართველი ახალგაზრდობის მცირე ჯგუფმა თბილისის უნივერსიტეტი რომ დააარსა, მის სასწავლო გეგმაში იმთავითვე შეიტანა არმენოლოგიური დისციპლინებიც: ძვ. სომხური ენა (ასწავლიდა ა. შანიძე), ახალი სომხური ენა (ასწავლიდა დ. ყიფშიძე), სომხური საისტორიო მწერლობა (ასწავლიდა ივ. ჯავახიშვილი). ამის შემდეგ ჩვენში თანდათანობით ღრმავდება არმენოლოგიური საკითხების კვლევა. ამ კვლევას უფრო ქართული და სომხური კულტურის ურთიერთმიმართების გარკვევა აინტერესებს, რაც გარდა წმინდა თეორიული მეცნიერული მიზნებისა, ამ ხალხებს შორის მეგობრობის განმტკიცების კეთილშობილურ საქმეს ემსახურება. ზემოაღნიშნულთ გარდა ამ უბანზე დიდი წარმატებით მუშაობდნენ ლ. მელიქსეთ-ბეგი, ილ. აბულაძე და გ. ჩუბინაშვილი.

6. 6. მარის შეხედულებანი სომხურ ენაზე. ნ. მ. ა. რ. ი. ს. მრავალრიცხოვან ნაშრომთაგან თითქმის ვერც ერთს ვერ ნახავთ, სადაც სომხური ენის შესახებ, გაკვრით თუ ვრცლად, რაიმე მოსაზრება არ იყოს წამოყენებული. ეს მოსაზრებანი ძალიან ხშირად ერთმანეთის საწინააღმდეგოა. აქ უადგილოც იქნებოდა და ზედმეტიც ყველა ამ მოსაზრებათა შეფასება მოგვეცა, რადგან ყველა მისი ცალკეული შეცდომა მისივე მცდარი თვალსაზრისიდან ამოდის. ამიტომ აქ იკმარებდა მისი თვალსაზრისის მცდარობაზე შევჩერებულიყავით. მაგრამ აქაც გარკვეულ ფარგლებში მოთავსებას ვამჯობინებთ, რათა არ გავშორდეთ სახელმძღვანელოს ფარგლებს. შევიჩერდებით მხო-

ლოდ ნ. მარის ადრინდელ, სპეციალურად ძველი სომხური ენის შესახებ დაწერილ შრომაზე (Грамматика древнеармянского языка. Этимология, СПб, 1903 г.). ასე ვამჯობინებთ იმიტომ, რომ, ჯერ ერთი, ის ნ. მარის მოღვაწეობის ე. წ. პირველ პერიოდს განეკუთვნება, და მეორე — მხოლოდ ამ შრომაში ეხება სპეციალურად ძველ სომხურ ენას, რაც ჩვენთვის ამჟამად უფრო საინტერესოა. ნ. მარის ადრინდელ შრომას თუ რატომ ვაძლევთ უპირატესობას, ეს ნათელი გახდება ქვემოთ.

საქმე ისაა, რომ თვით ნ. მარი და მერე მისი მიმდევრები „ენის ახალი მოძღვრების“ შექმნას მიაწერდნენ ნ. მარის მოღვაწეობის მეორე პერიოდს, რაც თითქოს მოხდა ნ. მარის შეხედულებათათვის მარქსიზმის მიყენებით. ამიტომ ნ. მარის მოღვაწეობის პირველ პერიოდს არ თვლიდნენ იმდენად მნიშვნელოვნად. მაგრამ როდესაც „ენის ახალი მოძღვრება“ გაანადგურეს, ნ. მარის მოწაფეებმა სცადეს მისი მოღვაწეობის პირველი პერიოდის წინ წამოწევა: ნ. მარის ადრინდელი შრომები სავსებით მისაღებიაო. საქმის ნამდვილი ვითარება რომ ასეთი არაა, ამის ნათელყოფა შეიძლება ნ. მარის „ძველი სომხური ენის გრამატიკის“ ზოგადი განხილვითაც. ნ. მარის მცდარი თეორიის დასაბამი მის ადრინდელ შრომებშივეა მოცემული. და მართლაც, თუ ადრე მისი ცალკეული შეხედულებანი მკვლევარის უპრეტენზიო (ან ნაკლებ პრეტენზიული) დებულებები იყო, შემდეგ იგი გაეხვია „მწყობრი თეორიის“ სამოსელში და უკვე სავსებით მიუღებელი გახდა. დავუბრუნდეთ ჩვენს საკითხს.

ნ. მარი მეცნიერებაში შემოვიდა მცდარი დებულებით: ქართული ენა სემიტური ენების (კერძოდ, არაბულის) მონათესავეაო. იმ თავითვე ეჭვით შეხედეს ამ დებულებას, მაგრამ იმის მაგიერ, რომ უკუეგდო მცდარი დებულება, გადაკარბებული თავმოყვარეობისა თუ ახირებული ტემპერამენტის წყალობით, ამჯობინა მცდარი დებულებიდან მცდარ პოზიციაზედაც გადასულიყო და ამით კიდევ უფრო გაემრავლებინა შეცდომები. მან მიზნად დაისახა, რადაც უნდა დაჯდომოდა, დაემტკიცებინა ეს თავისი, ჯერ კიდევ II კურსის სტუდენტის მიერ წამოყენებული დებულება. ამან განსაზღვრა იმთავითვე მისი ტენდენციური დამოკიდებულება ფაქტებისადმი. მისი მოღვაწეობის პირველ პერიოდშივე იგი მისთვის საჭირო ენობრივ მონაცემებს ხშირად აღადგენდა ნებისმიერად (წინდასმული ვარსკვლავით), თუ მისთვის გამოსადეგი ენობრივი ფაქტი რეალურად არ არსებობდა. შემდეგ კი მსჯელობდა და დასკვნა გამოჰყავდა

(მისი მოღვაწეობის პირველ პერიოდს ეს უპირატესობა ჰქონდა!) ამ აზრსებულო, მის მიერ აღდგენილი ფაქტების ანალიზის მიხედვით. ასე „აღმოაჩინა“ მან ქართულში არაბულის მსგავსი სამთანხმოვნია-ნი ძირებიცა და სქესის აღმნიშვნელი აფიქსებიც.

ამავე დროს ნ. მ ა რ ი ინტენსიურად მუშაობდა სომხურ ფილოლოგიაშიც. მას, როგორც ქართულის კარგ მცოდნეს, უთუოდ უნდა შეეჩინა, რომ სომხურ ენაში ბევრი რამ, რაც ინდოევროპულ ენებთან შედარებით ვერ იხსნება, შეიძლება აიხსნას ქართულთან შედარებით. ეს — მისი დამსახურებაა. მაგრამ აქედან ის ისევ სემიტური ენებისაკენ მიისწრაფოდა. აი, როგორ წარმოგვიდგენს ამას თვითონვე „ძველი სომხური ენის გრამატიკაში“: „სომხურში ინდო-ევროპულ ფენასთან განუყრელად შერწყმულია ნალექი რომელიღაც უცნობი ლინგვისტური ოჯახისა. ამ უცნობი ოდენობის ფიზიონომია თანდათანობით მოიხაზა ჩემს წინაშე, როდესაც ვმუშაობდი დამედგინა გენეტიკური ნათესაობა ქართულისა სემიტურთან. ფაქტებმა დიდი ხანია მაიძულეს მეცნო, რომ ქართული ენა მონათესავეა სემიტურის, თუმცა ის არაა ისე ახლოს მასთან, როგორც სემიტური [ენები] ერთმანეთთან. მეორე მხრით, ჩემთვის ნათელი გახდა, რომ თავისი ბუნების ზოგიერთი არსებითი მხარით სომხური ენა ქართულთან ნათესაობაშია“ (გვ. XXXI).

ამრიგად, ნ. მ ა რ მ ა უკვე გააბა კავშირი სემიტურ-ქართულ — ინდო-ევროპულ ენებს შორის. კიდევ ერთი ნაბიჯი და იგი უნდა მისულიყო ყველა სისტემის ენების ნათესაობასთან. და აკი მივიდა! აი, საიდან გაიზარდა ნ. მ ა რ ის „ერთიანი გლოტოგონიური პროცესი“ და არა მარქსიზმის ღრმად შესწავლიდან, როგორც თვითონ და მისი მიმდევრები გვიხატავდნენ.

მაგრამ მარტო ესეც არაა. ნ. მ ა რ ის აღრინდელ ნაწერებშივე შეინიშნება ერთგვარი ჩანასახები ენის ზედნაშენურობისა და აქედან ენის კლასობრიობის თეორიისა, რომელიც მისი „მოდღვრების“ ქვაკუთხედად იქცა შემდგომ. აი, ერთი ადგილი ამის საილუსტრაციოდ იმავე შრომიდან (ბუნდოვნების თავიდან ასაცილებლად ამ ადგილს რუსულადვე მოვიტანთ): „В первый период он (ე. ი. ძვ. სომხ. სალიტ. ენა), по всей вероятности, находился в особо тесной близости к одному из современных живых наречий. Но сомнительно, чтобы даже тогда (ე. ი. მწერლობის წარმოშობის ხანაში!) древнеармянский книжный язык был тождественен с простым наречием в его первобытном состоянии. Намечаются факты

(ეს ფაქტები არასოდეს არ უჩვენებია ნ. მარსი!) в пользу того, что он раньше служил орудием живого общения, выработавшимся в политически господствовавшей области культурною, изысканною речью армянского двора, жрецов и язычески образованного сословия нахараров, местных владельцев Армении“ (გვ. XXVIII).

არაა ძნელი მისახვედრი, რომ აქედან პირდაპირი გზა მიიმაართება ნ. მარსის ცნობილ ყალბ დებულებამდე იმის შესახებ, რომ „ქართული ფეოდალური ენა (გულისხმობდა ძველ ქართულ სამწერლო ენას!) უფრო ახლო დგას სისტემით სომხურ ფეოდალურ ენასთან, ვიდრე თვითნაირი მათგანი თავისი მშობლიური ქვეყნის ხალხურ ენასთან“. ეს დებულება კი 1932 წელს წამოაყენა.

აღარ გამოუვლდეგებით სხვა უფრო წვრილმან საკითხებს. ამაზედაც იმიტომ შევჩერდით, რომ ნ. მარსისათვის ეს ზოგადი თვალსაზრისი მაშინაც არ იყო უბრალო ფრაზები. ამ თვალსაზრისიდან ამოსული იძლეოდა იგი მაშინაც ამა თუ იმ ენობრივი მოვლენის კვალიფიკაციას.

ნ. მარსი „ძვ. სომხური ენის გრამატიკა“ აღწერითი გრამატიკაა. მაშასადამე, აქ არ იყო მოსალოდნელი თეორიული ხასიათის შეცდომები, მაგრამ იგი საკმაოდ შეიცავს ენობრივ მოვლენათა ისეთ ახსნა-განმარტებებს, რომელთა უკრიტიკოდ გაზიარებას შეეძლო არსებითი ხასიათის შეცდომებამდე მივეყვანეთ.

ზემოაღნიშნულიდან იმ დასკვნის გამოტანა შეიძლება, რომ ნ. მარსის შეცდომები მისი მოღვაწეობის მხოლოდ მეორე პერიოდს არ ეკუთვნის. ამ პერიოდში ეს შეხედულებანი განსაკუთრებით მიუღებელნი გახდნენ თანდათანობით დაგროვილი შეცდომების ერთ „თეორიაში“ თავმოყრის გამო და იმიტომ, რომ მისმა ავტორმა და მიმდევრებმა ეს შეცდომები ენის (და სხვა რამეებისაც) კვლევას ქვაკუთხედად დაუდეს, ამავე დროს შეეცადნენ ნამდვილი მეცნიერული კვლევის ჩახშობას. მაშასადამე, სრულიადაც არ შეიძლება მთლიანად ნდობით მოვეყიდოთ ნ. მარსის აღრინდელ შრომებს. მათი გამოყენება შეიძლება მხოლოდ კრიტიკულად. და მაინც ხაზგასმით უნდა აღინიშნოს, რომ ნ. მარსი იყო პირველი მეცნიერი, რომელმაც მეცნიერულად დაასაბუთა სომხურის ქართულ და ქართველურ ენებთან ენობრივი შეხვედრის ფაქტები. ეს შეხვედრები კი იმდენი აღმოჩნდა, რომ როგორც კი თვალი გადაავლო მათ, უყოყმანოდ აღიარა ამ ენების ურთიერთგავლენა. მან გამოამჟღავნა ბევრი სიტყვა, რომელიც ან საერთო წყაროდან მოდის

ორივე ენაში, ან ერთი ენიდან მეორეს უსესხნია. უფრო საგულისხმო ისაა, რომ გრამატიკულ წყობაშიც შენიშნა ქართულისა და სომხურის საერთო მომენტები. ამ მხრივ ნ. მარის მთელი შემოქმედება უხვ მასალას იძლევა.

7. ქართულისა და სომხურის ურთიერთმიმართების შესახებ. როგორც ზემოთ ვნახეთ (§ 5), სომხურს ენათა ინდო-ევროპულ ოჯახს განუკუთვნებენ. მაგრამ საკმაოდ ბევრი რამ აღმოჩნდა სომხურში ისეთი, რომელთა ახსნა ინდო-ევროპულ ენებთან შედარებით ვერ მოხერხდა. თვით პრ. აჭარიანის ეტიმოლოგიური ლექსიკონის მიხედვით 10996 სომხური ძირიდან მხოლოდ 713 ძირია საერთო ინდო-ევროპული ენების ძირებთან. ასევე ფიქრობენ მთელი რიგი აფიქსის შესახებაც. ამის შემდეგ თავისთავად ისმის კითხვა: რას წარმოადგენს ეს აუხსნელი ელემენტები სომხურში? უწინარეს, ცხადია, იგი სომეხი ხალხის შემოქმედების ნაყოფია, სომხური ენის თავისი შინაგანი კანონების მიხედვით განვითარების შედეგია; ამავე დროს იგი შედეგია სომეხი ხალხის სხვა მეზობელ ხალხებთან შეხვედრისა. სომეხი ხალხის ისტორიის გათვალისწინება თავისთავად გასაგებს ხდის ამას. სომხეთის ტერიტორიაზე ინდო-ევროპული მოდგმის ხალხს მერმინდელ მოსულად ვივარაუდებთ თუ ადგილობრივ მკვიდრად (როგორც ზოგიერთი ფიქრობს) — ერთი ცხადია: ამ ტერიტორიაზე წინათ არსებობდა სახელმწიფოები და ცხოვრობდნენ ხალხები (თუ ტომები), რომელთაც ქართველ ხალხთან (და საერთოდ კავკასიელ ხალხებთან) გარკვეული კავშირი ჰქონდათ, როგორც ფიქრობენ მკვლევარნი. თუ ასეა, ცხადია, სომეხი ხალხი, როგორც ეთნიკური ერთეული, უთუოდ შეიცავს ამ ხალხების და ტომების მინარევს. ამ მინარევს კი თავისი წვლილი უნდა შეეტანა ახალ ოჯახში. ეს ეჭვს გარეშეა. მაშასადამე, სომხურში ინდო-ევროპულ ენებთან შედარებით აუხსნელთაგან ბევრი რამ შეიძლება აიხსნას ქართველურსა და კავკასიურ ენობრივ სამყაროსთან შედარებით.

ამ მხრივ განსაკუთრებით საყურადღებოა საშუალო და ახალი სომხური ენები დიალექტებითურთ, რომელთაც რამდენადაც უფრო ღრმად ვსწავლობთ, იმდენად მეტად ვრწმუნდებით, რომ სომხურ ენას ბევრი ისეთი თვისება შეუძენია, რაც ქართულ-ქართველური ენების თვისებას გვაგონებს და რასაც ძველ სომხურში ადგილი არ ჰქონდა. ამან ათქმევინა ი. კარსტს — სომხური ენის დიალექტები ინდო-ევროპული წარმოშობისა არ არიანო.

ქართული და სომხური ენების ურთიერთმიმართების შესწავლის

საჭიროებას აღრევეც გრძნობდნენ ენათმეცნიერები, მაგრამ, სამწუხაროდ, არც ერთი არმენისტი, გარდა ნ. მარისა, ქართულ ენას სათანადოდ არ იცნობდა. ნ. მარმა და შემდეგ ბევრმა სხვამაც (უმეტესად არა მარის მიმდევრებმა) ასეთი შედარების შესაძლებლობა ხელშესახები გახადეს. მაგრამ სათანადო კვლევას ჯერ კიდევ არ მისცემია სისტემატური, გეგმიანი ხასიათი.

ამრიგად, ასეთი მინარევის არსებობა სომხურ ენაში ამჟამად აშკარა ფაქტია. მაგრამ ფაქტი ერთია და მისი შეფასება და აქედან დასკვნის გამოტანა მეორე. ფაქტი შეიძლება შეფასდეს სხვადასხვაგვარად, იმის მიხედვით, თუ რა თვალსაზრისზე დგას შემფასებელი. როგორ უნდა შევაფასოთ ეს მინარევი სომხურ ენაში?

ნ. მარის მიხედვით, როგორც ცნობილია, ამ მინარევმა სომხური ენა აქცია რალაც საშუალოდ, კავკასიურსა (შემდეგ იაფეტურსა) და ინდოევროპულ (შემდეგ პრომეთეიდულ) ენებს შორის მდგომ ენად. შეიძლება ასე გავიგოთ ეს „შერევა“ ენებისა? ცხადია, არ შეიძლება. სომხური იყო ინდო-ევროპული ენა და ღარჩა იმადვე. ეს მინარევი? ამჟამად იგიც სომხურის, ინდო-ევროპული ენის საკუთრებაა, რომელიც მან დასძლია, შეითვისა, შეისისხლხორცა, თავის ენობრივ ქურაში გაატარა და ამით კი არ გაღარიბდა, არამედ გამდიდრდა.

არის თუ არა საჭირო და საინტერესო გამოკვლევა და შესწავლა იმისა, თუ რა და როგორ შეითვისა ერთმა ენამ მეორისაგან? რასაკვირველია, საჭიროა ამის შესწავლა თვით ამ ხალხთა ისტორიის ბნელი ადგილების გასანათებლადაც, ამ ენათა განვითარების შინაგანი კანონების დასადგენადაც და საერთოდ ზოგადი ენათმეცნიერების თვალსაზრისითაც.

გარდა ამისა ქართველი და სომეხი ხალხების მრავალსაუკუნოვანი მეგობრობის გზაზე ადგილი ჰქონდა აგრეთვე წმინდა ლიტერატურული ხასიათის დასესხებებსაც. ესენი, ცხადია, გაცილებით აღვილად მისაგნები და გამოსაყოფია, მაგრამ მაინც უაღრესად საჭირო და საინტერესოც.

აქ შეიძლებოდა მრავალი საილუსტრაციო მასალით დაგვედასტურებინა ქართულ-სომხური ენობრივი ურთიერთობა, მაგრამ ეს ამ შრომის მიზანს შორდება.

8. ძველი სომხური სალიტერატურო ენის შესწავლის მნიშვნელობა. ძველ სომხურ ენაზე შექმნილია უმდიდრესი მწერლობა. ამ მწერლობას 1600 წლის ისტორია აქვს. ისტორიის ამ გრძელ მონაკვეთზე სომხურ მწერლობას ძველი მსოფლიოს სხვადასხვა კულტუ-

რებთან ჰქონდა შეხვედრები; მაგ., ასურულთან, ბერძნულთან, ქართულთან, სლავურთან და სხვ. ძველ სომხურ ენაზე არსებულ ხელნაწერთა საერთო რიცხვი 25000 ცალამდე აღწევს (რაც გადაურჩა ისტორიულ ქართველობას). ამჟამად მათი საგრძნობი ნაწილი თავმოყრილია სომხეთის სსრ სიძველეთსაცავებში, დანარჩენი კი გაბნეულია მსოფლიოს სხვადასხვა ქვეყანაში. აქ წარმოდგენილია არა მარტო ორიგინალური თხზულებები, არამედ თარგმანებიც. ამათგან ზოგიერთი ისეთი თარგმანია სომხურში შემორჩენილი, რომლის დედანი დაკარგულად ითვლება. ამის გამო სომხურ თარგმანს დედნის მნიშვნელობა ენიჭება. ამრიგად, ძველი სომხური სამწერლო ენის შესწავლას მსოფლიო კულტურის ისტორიის შესწავლაშიც კი გარკვეული წვლილის შეტანა შეუძლია.

განსაკუთრებით საგრძნობია ეს ურთიერთობა ძველ ქართულ და სომხურ კულტურას შორის. საქართველოს ისტორიის მთელი რიგი ეპოქების (განსაკუთრებით XIII—XVI საუკუნეებისა) შედარებით სრული სურათის აღდგენა სომხური წყაროების მოუშველებლად წარმოუდგენელია. ამის შემდეგ თუ გავითვალისწინებთ თვით ქართული და სომხური ენების ურთიერთმიმართებას (§ 7), თავისთავად ცხადი გახდება უდიდესი მნიშვნელობა ძველი სომხური სამწერლო ენის შესწავლისა კერძოდ ქართველოლოგიისათვის.

9. ამ წიგნის აგებულების შესახებ. ა. გ რ ა მ ა ტ ი კ ი ს ა თ ვ ი ს. აქ წარმოდგენილია ძველი სომხური სამწერლო ენის აღწერითი გრამატიკა. მისი შედგენა გამოწვეულია თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის მოთხოვნისა. ეს სამეცნიერო დისციპლინა ამ უნივერსიტეტში ისწავლება მისი (უნივერსიტეტის) დაარსებიდანვე. ამიტომაც სათანადო სახელმძღვანელოს შედგენის ცდები წინათაც იყო. ჯერ ლ. მ ე ლ ი ქ ს ე თ-ბ ე გ მ ა გამოსცა „ძველი სომხური ქრესტომატია ლექსიკონითურთ. ნაკვეთი I. ქრესტომატია“, თბილისი, 1920 წ. მეორედაც იმავე ავტორმა გამოსცა ხელნაწერის უფლებით ლითოგრაფიულად „ძველი სომხური ელემენტარული გრამატიკის შესწავლისათვის დამხმარე ზოგიერთი ძირითადი ტაბულები და სქემები“, თბილისი, 1926 წ. მესამედაც იმავე ავტორმა ისევ ლითოგრაფიულად და ხელნაწერის უფლებით გამოსცა „ძველი სალიტერატურო სომხური ენის გრამატიკის სქემა“, თბილისი, 1934 წ. მეოთხედ ილ. ა ბ უ ლ ა ძ ე მ გამოსცა 1935 წ. „ძველი სომხური ქრესტომათია“, რომელსაც ახლავს კარგად შედგენილი სომხურ-ქართული ლექსიკონი და ბრუნება-უღლების პარადიგმები.

1955 წელს გამოვიდა ჩვენი წიგნის პირველი გამოცემა. მეორე

გამოცემაში საგრძნობლად შევავსეთ გრამატიკა, ხოლო შესავალი შევასწორეთ. ქრესტომათია და ლექსიკონი კი თითქმის უცვლელად დავტოვეთ, რათა მეტისმეტად არ გაზრდილიყო წიგნის მოცულობა.

ეს შრომა წარმოადგენს აღწერას ძველი სომხური სამწერლო ენის გრამატიკული წყობისას. ყველა სხვა ამ ხასიათის გრამატიკაც, ძველი სომხური სამწერლო ენის შესახებ დაწერილი, ბუნებრივია, ამასვე წარმოადგენს. ამიტომ, ცხადია, აქაც იმ საკითხებზეა ლაპარაკი, რაზედაც სხვა ანალოგიურ გრამატიკებში, აქაც იგივე ენობრივი ფაქტებია განხილული, რაც სხვა მსგავს გრამატიკებში. ამის მიუხედავად, ეს სახელმძღვანელო არ წარმოადგენს არც კომპილაციას, არც რომელიმე არსებული ძველი სომხური ენის გრამატიკის პირდაპირ გამეორებას: უწინარეს — იმიტომ, რომ ფაქტის შემჩნევით არ ამოიწურება მისი შესწავლა. მთავარია მისი დაფასება გარკვეული თვალსაზრისით; მეორე — იმიტომ, რომ აქ მასალებიც თავისებურადაა შერჩეული და მათი განლაგებაც თავისებურია; მესამეც — იმიტომ, რომ აქ ქართველი მომხმარებელია მხედველობაში მიღებული, თუმცა ყოველგან თავს ვიკავებთ ცალკე აღვხიშნოთ ამა თუ იმ ენობრივი მოვლენის ქართულთან მიმართება (ეს სპეციალური კვლევის ფარგლებში შედის და სახელმძღვანელოს ზედმეტად დატვირთავდა).

გრამატიკული მოვლენების დასახასიათებლად მოტანილი საინტერესო მასალა თითქმის მთლიანად თანდართული ქრესტომათიდანაა მოტანილი. ამ მაგალითებს ჩვეულებრივ იქვე ახლავთ მიითითება ქრესტომათიის გვერდსა და სტრიქონზე: პირველი რიცხვი გვერდს აღნიშნავს, შემდეგ კი სტრიქონის აღმნიშვნელი რიცხვი ზის, ასე: 15₂₃ მიუთითებს ქრესტომათიის მე-15 გვ-ზე 23-ე სტრიქონს. როცა აქ დართულ ქრესტომათიაში არ აღმოჩნდებოდა ამა თუ იმ ენობრივი მოვლენის დასახასიათებელი მასალა, მხოლოდ მაშინ მივმართავდით სხვა წყაროს. ეს წყარო უწინარეს ყოვლისა იყო სომეხი ისტორიკოსების ძველი სომხური ტექსტები, რომლებიც ადრევე გვქონდა შერჩეული საქრესტომათიოდ. თუ ჩვენ მიერ დამუშავებულ მასალაში არ აღმოჩნდებოდა ჩვენთვის საჭირო მაგალითი, ამის შემდეგ მივმართავდით უწინარეს რომელიმე გრამატიკას (ხშირად ასეთ შემთხვევაში გამოყენებულია ა. მეიეს და ა. ბაგრატიუნის გრამატიკები, ზოგჯერ ნ. მარიასაც და სხვებიც. ლიტერატურის სია იხილეთ ბოლოს). ასეთი გზით მოპოვებულ მასალას არავითარი მითითება არ ახლავს. ზოგიერთი მაგალითი მოტანილია აგრეთვე ჩვენს მიერ სპეციალურად ამ საქმისათვის დამუშავებული

ტექსტებიდან, განსაკუთრებით ოთხთავიდან. ასეთ საილუსტრაციებში მასალასაც ახლავს სათანადო მითითება (შემოკლებათა სია იხ. ბოლოს).

მაინც ვერ მოგვიხერხდა, განსაკუთრებით მორფოლოგიის ნაწილში, ყველა საილუსტრაციო მასალაზე მითითება არა მარტო იმიტომ, რომ აქ ამის საჭიროება ნაკლები იყო, არამედ იმიტომაც, რომ საქრესტომათიო მასალა, საიდანაც მოტანილია ილუსტრაციების ძირითადი ნაწილი, შრომის დამთავრების შემდეგ შევკვეცეთ და შეკვეცილი ნაწილიდან მოტანილ მაგალითებს მექანიკურად ჩამოშორდა მითითებაც.

გრამატიკაში გვერდი არ აგვივლია ისეთი მოვლენების დახასიათებისათვის, რომლებსაც „მტკიცე კლასიკური სომხური ენის“ ფაქტებად ჩვეულებრივ არ თვლიან. ეს კი ორი მოსაზრებით გავაკეთეთ:

1) ჯერ კიდევ არაა დადგენილი, რა უნდა ჩაითვალოს „მტკიცე კლასიკური“ სომხურის ნორმებად და რა არა. ვფიქრობთ, ვერც მოხერხდება იმის დადგენა, თუ რომელ გარკვეულ ეპოქამდე იხმარებოდა ასეთი და ასეთი ფორმა და რომელი წლიდან დაიწყეს მისი შეცვლა. ენის ნელი, თანდათანობითი განვითარების კანონი გამოირიცხავს ამის ზუსტად დადგენის შესაძლებლობას. ასეთ მტკიცე განსაზღვრათა მოპოვება კიდევ უფრო ძნელი ხდება სწორედ იმ ეპოქის სომხური ენისათვის, რომელსაც „ძველ კლასიკურ სამსახურს“ უწოდებდნენ და რომელი ეპოქაც თურნე დამთავრდა 460 წელს. არავითარი წერილობითი საბუთი ამ ეპოქისა და მომდევნო ორი საუკუნის შესახებ მოპოვებული არაა. ამ ეპოქისათვის მიკუთვნებული ძეგლები შემონახულია გვიანდელი გადანაწერებით.

სწორედ ამიტომ, თვით ისეთი ავტორებიც კი, რომლებიც ცდილობენ „მტკიცე კლასიკური სომხურის“ ნორმებით გამართული ტექსტები მოგვაწოდონ ქრესტომათიებსა თუ სხვა გამოცემებში, იძულებულნი ხდებიან ხელოვნური შესწორებები შეიტანონ ამ ტექსტებში და აღიარონ, რომ ესა და ეს ფორმა სხვა სახითაც იხმარებოდა და სწორედ ეს სხვა სახეა, რომელიც ჩვენამდე მოღწეულ ძეგლებში ბატონობს. ენის გრამატიკული ფორმების აღწერისას არ შეიძლება ანგარიში გაეწიოს ხელოვნურად დადგენილ ფორმებს და რეალურად არსებულს გვერდი აევლოს. ძეგლებით დაუდასტურებელი ფორმების აღდგენა სპეციალური კვლევის საქმეა და ისტორიული გრამატიკის ფარგლებში შედის.

2) თუნდაც მოხერხებულყოფი ასე მტკიცედ გაგვემიჯნა ეპოქების მიხედვით ესა თუ ის ენობრივი ფაქტი, ეს მაინც ჩვენი მიზნის გა-

რეთ მდებარეობდა. ჩვენი მიზანი იყო ქართველი შემსწავლელისათვის შესაძლებლობა მიგვეცა მოხერხებინა არა მარტო ამა თუ იმ ეპოქის ძეგლისა, არამედ საერთოდ ძველ სომხურ ენაზე დაწერილი ძეგლის გაცნობა. ხოლო ეს ენა ზოგჯერ ერთი ნორმის გვერდით მეორესაც გვიჩვენებს. ამიტომ ჩვეულებრივ ყველგან აღვნიშნავთ: ესა და ეს ფორმა ითვლება უფრო ძველ ნორმად, მაგრამ ამის გვერდით გვაქვს ასეთი ფორმებიცო. წინამდებარე გრამატიკა არაა საკმარისად სრული და არ მოხერხდა ყველა წვრილმან განსხვავებაზე მიგვეთითებინა, მაგრამ რაც აქაა მოცემული, იმის დაუფლებაც სავსებით შესაძლებელს ხდის ყველა სხვა წვრილმან თავისებურებაში თავისით გაერკვიოს შემსწავლელი.

ბ. ქ რ ე ს ტ ო მ ა თ ი ს ა თ ე ს. აქ დართული ქრესტომათიაც ზემოაღნიშნულ პრინციპებს ეყრდნობა. აქ ტექსტები წარმოდგენილია სავსებით უცვლელად, ყოველგვარი ხელოვნური გამართვის გარეშე, ე. ი. როგორი სახითაც ნამდვილად არსებობს ძველი სომხური სამწერლო ენის ძეგლები ხელნაწერებში, ან ამ ხელნაწერების ჩვეულებრივს, არაკრიტიკულ გამოცემებში. ამრიგად, არავითარი ტექსტოლოგიური მუშაობით არ შემოვზღუდულვართ. ტექსტებში უცვლელად დავტოვეთ აშკარა მცდარნაწერებიც კი. მათ მცდარნაწერობაზე მივუთითეთ ლექსიკონში სათანადო სიტყვასთან. მხოლოდ ორიოდ ნაწყვეტი მოვითანეთ ისეთი გამოცემებიდან, სადაც გარკვეული შესწორებებია შეტანილი ძველი სომხური ენის ნორმების აღდგენის მიზნით. ჩვენი შესწორებები რამდენადმე შეეხო პუნქტუაციას და ის, მხოლოდ არაკრიტიკული გამოცემებიდან მოტანილ ტექსტებში. სხვანაირი პუნქტუაცია ყველგან უცვლელად დავტოვეთ.

ქრესტომათიაში შეტანილია ნიმუშები ტექსტების კრიტიკული გამოცემებიდანაც და ეს რომ დამწყებთათვის განკუთვნილი გამოცემა არ ყოფილიყო, სამართლიანობა მოითხოვდა მითითებულიყო ამ ტექსტის სხვადასხვა ხელნაწერთა განსხვავებული წაკითხვები, მაგრამ აქ ასეთი რამ ზედმეტად მივიჩნიეთ და გადმოვებქდეთ უცვლელად მხოლოდ ძირითადი ტექსტი, ე. ი. ერთ-ერთი ხელნაწერის წაკითხვა.

ამგვარად აგებულ ქრესტომათიას უთუოდ ნაკლად ჩათვლება ის, რომ არ ახლავს უფრო გვიანდელი ხანის ნიმუშები. როცა ამ წიგნზე მუშაობა დავიწყეთ, ყველაზე ადრე ქრესტომათია შეეადგინეთ, როგორც ამას საქმე მოითხოვდა, და იქ ასეთი რამ გვქონდა კიდევ, მაგრამ შემდეგ წიგნის მოცულობის შემცირების მიზნით, იგი საგრძნობლად შევკვეცეთ.

ზემოაღნიშნულის მიხედვით ნათელია, რომ აქ დართული ქრესტომათია ტექსტების მეცნიერულად გამოცემის ყოველგვარ პრეტენზიას მოკლებულია. მისი მიზანი წმინდა პრაქტიკულია: დამწეები შემსწავლელი დაეუფლოს ძველი სომხური ენის ძეგლების კითხვას, მოახერხოს ამ ენაზე დაწერილი ძეგლის წაკითხვა და გაგება მაშინაც, როცა მის ხელთ აღმოჩნდება ჩვეულებრივი ტექსტი, ადრინდელი წარმოშობის იქნება იგი თუ გვიანდელის. ტექსტების ხელოვნური გამართვით „მტკიცე კლასიკური“ სომხურის ნორმებში ჩაქეტვა ამ მიზანთან ვერ მიგვიყვანდა. გრამატიკის შესწავლის შემდეგ მომხმარებელი თვითონ მოახერხებს გაარკვიოს — რომელი ფორმა შეიძლება ჩაითვალოს ადრინდელად და რომელი გვიანდელად.

სასურველი იყო ქრესტომათია მოთავსებულიყო გრამატიკის შემდეგ, ლექსიკონის წინ, მაგრამ ტექნიკურმა მიზეზებმა გვაიძულა იგი წინ მოგვეთავსებინა (წყაროების მაჩვენებელი იხ. ბოლოს).

გ. ლ ე ქ ს ი კ ო ნ ი ს ა თ ვ ი ს. ლექსიკონი შედგენილია ქრესტომათიისათვის და ითვალისწინებს დამწეებ შემსწავლელს. ამიტომ მასში შეტანილია ყველა სიტყვის ყველა ფორმა, რაც კი გვხვდება ქრესტომათიაში. გრამატიკაში მოტანილი საილუსტრაციო მასალიდან კი შეტანილია მხოლოდ ძირითადი განსამარტებელი ფორმები, რადგან საერთო თარგმანი ტექსტშივეა ჩართული. შეტანილია იქ **გ-**, **ქ-** და **შ-** თანდებულიანი სიტყვებიცა და მსაზღვრელ ნაწილაკიანი (**-ა**, **-ი**, **-ნ**) სიტყვებიც, რადგან ისინი სიტყვასთან შერწყმულად იწერებოდა და დამწეები შემსწავლელი, პირველ ხანებში მაინც, ვერ ახერხებს ასეთი ფორმების დამოუკიდებლად გაანალიზებას. ასეთ სიტყვებს ახლავთ მითითება ქრესტომათიის გვერდსა და სტრიქონზე და შემდეგ ძირითად ფორმაზე. ეს უკანასკნელი მითითება გასაგებად ხდის, რომ ყველა სხვა ელემენტი სიტყვის ძირითადი კუთვნილება არაა.

ლექსიკონში შეტანილ სიტყვას ყველაზე ადრე მისდევს მითითება ქრესტომათიის გვერდსა და სტრიქონზე, თუ იგი მოტანილია უშუალოდ ქრესტომათიიდან; მაგ., **ქსიის** 54₂₆ აღნიშნავს, რომ ეს სიტყვა ქრესტომათიის 54-ე გვ-ზეა 26-ე სტრიქონში (მარცხნივ გვერდის აღმნიშვნელი რიცხვია, მარჯვნივ — სტრიქონისა). ამ მონაცემს განსამარტებელ ერთეულთან მიჰყვება სიტყვის აღნაგობაზე მითითება ფრჩხილებში; იქვე მითითებულია პარაგრაფებზე, სადაც სიტყვის ასეთი აღნაგობის შესახებ უფრო დაწვრილებითი ცნობების

მიღება შეუძლია მსურველს. ზოგჯერ პარაგრაფებზე დამატებით მითითებულია სულ ბოლოს, განმარტების შემდეგ ფრჩხილებში; მაგ., **զիւն 54₂₆** (**<զիլ<զիւն+ւն 107, ე**) და შემდეგ განმარტება. აქ ისრის თავი მიუთითებს მომდინარეობას სიტყვისას, **-ւն** სიტყვის მაწარმოებელი აფიქსია და ამ აფიქსზე ლაპარაკია 107 პარაგრაფის „ე“ პუნქტში. ეს აფიქსი კი ერთვის **զիւն** ზმნის ძირს. აქ **զիւն**-ს არავითარი მითითება არ ახლავს, რაც იმას ნიშნავს, რომ ის უთუოდ ცალკე ერთეულადაა შეტანილი ლექსიკონში, თუნდაც თვით **զიւն** ან მისი რომელიმე ფორმა არსად არ გვხვდებოდეს ამ წიგნში. სწორედ ამიტომ **զიւն**-ს არ ახლავს მითითება იმაზე, თუ საიდან მოხვდა ის ლექსიკონში. ასეთი მითითება არ ახლავთ არც იმ სიტყვებს, რომლებიც ლექსიკონში მოხვდნენ გრამატიკაში საილუსტრაციოდ მოტანილი მასალიდან. თუ სიტყვა შედგენილია ან წარმოებულია, ლექსიკონში ყოველთვის დაშლილია ისინი შემადგენელ ნაწილებად და მითითებულია -- თითოეული შემადგენელი ელემენტი რას წარმოადგენს; მაგ., იგივე **զիւն** ლექსიკონში წარმოდგენილია ასე: **զիւն (<զ+հիւն; 25)**, შემდეგ ზმნის ძირითადი ფორმები, განმარტება და ბოლოს ფრჩხილებში მითითება იმ პარაგრაფზე ან პარაგრაფებზე, სადაც მოცემულ ელემენტებს უფრო ახლოს გაეცნობა მსურველი. კერძოდ ამ სიტყვასთან მითითებულია 90; 102; 176 პარაგრაფებზე, სადაც დაწვრილებითაა განხილული **զ**-ს ფუნქციები, ხოლო „25“, რომელიც უშუალოდ მოსდევს ფრჩხილებში დაშლილ **զიւნ**-ს, აგრეთვე მიუთითებს 25-ზე, სადაც მსურველი გაიგებს, რომ გარკვეულ შემთხვევაში **զ** იკარგება და აქაც ერთი ასეთი შემთხვევათაგანი ყოფილა. ამრიგად, ლექსიკონში შეტანილ სიტყვას როცა უშუალოდ მოსდევს რიცხვები, იგი ქრესტომათიის სათანადო გვერდსა და სტრიქონს მიუთითებს; ყველა სხვა რიცხობრივი მიუთითებს **զ**-ის მაჩვენებელია. როდესაც რამდენიმე პარაგრაფზეა მითითებული ერთსა და იმავე დროს, ეს რიცხვები ერთმანეთისაგან წერტილმძიმითაა გაყოფილი (99; 111; 185).

ასევე ყველგან დაშლილია რთული სიტყვები; მაგ.: **բարիկամ (<բարի + կամ<կամել 22; 103, ა)** შემდეგ ძირითადი ფორმები ამ სიტყვისა და ბოლოს განმარტება. აქ მითითებულ 22 **զ**-ში მსურველი გაიგებს საიდან მივიღეთ **ի բարիկամ**-ში, თუ სიტყვა **բարի** +

კამ არის; 103 გ-ის „ა“ პუნქტში კი გაეცნობა ამ ტიპის კომპოზი-
ტების წარმოებას.

ამრიგად, სიტყვა ყოველთვის დაშლილია შემადგენელ ნაწილებად
ლექსიკონში. უყურადღებოდაა დატოვებული ზოგიერთი იშვიათად
ხმარებული მაწარმოებლები (რომელთა შესახებ გრამატიკაშიც
არაფერია თქმული), როგორც, მაგ., *ღვკ-ათ, ქმ-ათ, ყალ-ილათ,*
ჩანგ-ჩათ, ძილილ-ილ და სხვ. ესენი არა მარტო იშვიათნი არიან,
არამედ მათი მნიშვნელობაც დაზუსტებას მოითხოვს. ეს გარკვეუ-
ლი კვლევის საქმეა და აღწერითს გრამატიკაში ამას ვერ გამოვე-
დევნებოდით. ასეთ სიტყვებთან ლექსიკონში უბრალოდ მითითებუ-
ლია იმაზე, თუ საიდანაა წარმოებული, მაგ., *ღვკათ (<ღვკე <ღვკ-*
ნილ); მაწარმოებელსა და მის რაობაზე აღარაფერია თქმული.

ფორმაცვალებად სიტყვათაგან გასამარტავ ერთეულებად აღე-
ბულია მათი დასაწყისი ფორმები (სახელისათვის — სახელობითი,
ზმნისათვის — საწყისი). შემდეგ უწინარეს მოცემულია მითითება
ქრესტომათიის გვერდსა და სტრიქონზე, თუ სიტყვა ქრესტომათი-
იდანაა (იხ. აქვე ზემოთ), მერე ფრჩხილებში ნაჩვენებია ამ სიტყვის
აღნაგობა-წარმომავლობა (იხ. ზემოთ). შემდეგ მიღის გასამარ-
ტავი სიტყვის ძირითადი ფორმების ჩვენება სახელებისათვის ასეთი
რიგით: პირველად მხ. რ-ის ნათ.-ის ფორმა, შემდეგ მხ. რ-ის მოქმე-
დებითის დაბოლოება (თუ სახელი შერეული ბრუნებისაა); ფუძე-
ცვალებადი ჯგუფის სახელებთან ამის შემდეგ მოღის მრ. რ-ის სახე-
ლობითის, შემდეგ ნათ.-ის ფორმები; მაგ. *ხრქრ 41₁₃, -ხრქ, -ხრალ*
ნიშნავს: ეს სიტყვა 41-ე გვ-ის მე-3 სტრიქონშია: მისი ნათესაობითია
ხრქრქ, მოქმ. *ხრქრალ; ხგზ, ხგზნ, ხგამრ; ხგზნგ, ხგანგ*. ზმნები-
სათვის კი რიგი ასეთია: ჯერ აწმყოს პირველი პირის ფორმა, შემ-
დეგ წყვეტილის პირველი პირის ფორმა; თუ შეუძლია ვნებითის
წარმოება, ნაჩვენებია ვნებითის ფორმაც; ხანდახან ნაჩვენებია მხ.
რ-ის ბრძანებითის (ზოგჯერ მრ. რ-ისაც) ფორმა ისეთ ზმნებთან, რო-
მელთათვისაც ეს ფორმა სუფთა ძირს წარმოადგენს, ან ისეთ ზმნებ-
თან, რომელთაც მხოლოდ ვნებითის ფორმების წარმოება შეუძლი-
ათ; მაგ.: *ხჯანხლ, -ხმ, ხჯჩ, ჳ'ჯ; -ქმ, ხჯაქ, ხჯჩ'რ; ე. ი. ამ ზმნის*
აწმყოს I პირის ფორმა იქნება ხჯანხმ, წყვეტილისა ხჯჩ, ბრძან. მხ.
რ. ჳ'ჯ; ვნებითის აწმყო I პ. ხჯანქმ, წყვეტ. I პ. ხჯაქ, ბრძან. მხ.
რ. ხჯჩ'რ; გრქლ, -ხმ, -ხგჩ; -ქმ, -ხგაქ, ე. ი. აწმყო I პ. გრქმ...

წყვეტ. I პ. *ყრხეხ*; აწმყო ვნებ. I პ. მხ. რ. *ყრსა*, წყვეტ. ვნებ. I პ. *ყრხეაჟ*. ამ ძირითადი ფორმების გაცნობის შემდეგ არ გაუძნელდება სხვა ფორმების წარმოება, ვინც ზმნის უღლებას გაიცნობს.

თავისებურად ბრუნებადი სახელების განმარტებამდე ნაჩვენებია ყველა ფორმა. თავისებურად უღლებადი ზმნები ნაჩვენებია აგრეთვე ყველა ძირითად ფორმაში ისე, რომ თავისებურებათა შემჩნევა არ გაძნელდეს.

სახელები, რომლებიც ლექსიკონში შეტანილია და არაა ნაჩვენები მათი ბრუნვის ფორმები, ისინი უბრუნველნი არიან. ასეთებია ჩვეულებრივ ზედსართავეები და კრებითები. ზოგიერთი საკუთარი სახელიც გვაქვს შეტანილი ფორმებზე მიუთითებლად, როცა არ გვქონდა დადასტურებული ისინი ირიბ ბრუნვებში.

ქრესტომათიიდან მოტანილი სიტყვები ლექსიკონში წარმოდგენილია მხოლოდ იმ მნიშვნელობით, რა მნიშვნელობითაც ისინი ტექსტშია ნახმარი. ლექსიკონში სხვა გზით მოხვედრილი სიტყვები წარმოდგენილია უპირატესად თავისი ძირითადი მნიშვნელობით. როცა სიტყვას რამდენიმე მნიშვნელობა აქვს, განმარტებაში ეს მნიშვნელობანი წერტილმძიმითაა გაყოფილი.

შემოკლებანი ლექსიკონშიც და გრამატიკაშიც ჩვეულებრივია, მათი გაგება სპეციალური განმარტების გარეშეც ძნელი არაა; მაგ. მხ. რ. = მხოლობითი რიცხვი, მრ. რ. = მრავლობითი რიცხვი, უწყვეტ. = უწყვეტელი, წყვეტ. = წყვეტილი, I პ. = I პირი და სხვ. მაგრამ ზოგი შემოკლება შეიძლება მეტად პირობითი იყოს, ვიდრე ზემოთმოტანილი მაგალითებია, ამიტომ შემოკლებათა სიას ანბანზე გაწყობილს ცალკე ვუერთავთ.

ქრესტომათია

ა. ძვადი პოსტონი

პაპაშვილი სიმონი

ბრყნები ბრყნ, ბრყნები ბრყნ,
ბრყნები ხე ბრყნ ბრყნ.
ბრყნ ხე ბრყნები ბრყნ
ხე ბრყნები ბრყნ.

ბრყნ ბრყნები ბრყნ ბრყნ.
ბრყნ ბრყნები ბრყნ ბრყნ.
ხე ხე ბრყნები ბრყნ
ბრყნები ბრყნები.

ბრყნ ბრყნ ბრყნ ბრყნ,
ბრყნ ბრყნ ბრყნ ბრყნ.
ხე ბრყნები ბრყნ ბრყნ.

ბ. ნაგებობები

1. გეგარანის ეკლესიისა (631 წლის)

ԵՐԵՍՈՒՆ ԵՒ ԶՈՐՐՈՂԴԱՍԻ ԽՈՍՈՐԿԱՅ ԱՐՔԱՅԻ ԵՐԱՆԵԼԻ ՏԵՐ ԲՈՒՏ
ԱՌՈՒԵԼԵԱՆ ԶԳԵԱՑ ՀԻՄՈՒՆՍ ՍՈՒՐԲ ԵԿԵԼԵՑԻՈՅ ԵՒ ԵՐԵՍՈՒՆ ԵՒ ՈՒՔ
ԱՍՈՅՆ ԳՈՐԹԻ ԵՒ ԽՈՒՄԱՔ ԿՈՐՈՒՍԻՆ ԶԲՈՒՏՆ ԵՒ ՅԵՏ ԵՐԻՑ ԱՄՍՑ ՄԱՀ-
ՈՒԱՆ ԲՏԻՆ ԿԱՏԱՐԵԱՑ ՍՈՒՐԲ ԵԿԵԼԵՑԻՍ ԱՆՆԱՅ ԲՏԻՆ ԱՍՈՒՍԻՆ ՏՐԷ՛ ԱՍ-
ՍԵԱՆ Ի ՔՍԱՆ...

Ի ՄԱՐԺԱՄԱՆՈՒԹԵԱՆ ՎԱՐԱԶ ՏԻՐՈՑԻ ՀԱՅՈՑ ԱՍՊԵՏԻ ՅԱՌԵՂԵԱՆ ՏԵՐՈՒԹԵԱՆ ՎԱՅԱՆԱՅ Ի ՀՈԳԱԲԱՐՁՈՒԹԵԱՆ... ԵՐԿԱՆ ՈՐԴՈՑ ԵՍԵՐԿԱՅ ԿԱՄՄԱՐԱԿԱՆԻ ԱՇԱՆՈՒԹԱՅ ԱՌՆ ԳՐԻԳՈՐԻ ՎԱՆԱՂԴԱՅՈՑ ԴՍԵՐԲ ԱՆՆԱՅ ԵՒ ՈՐԴԵԱԿԲ ԳՈՒՀԱՆ ՀՐԱՀԱՅ ԵՒ ՏԻԱՐԻԱՆԴ ԴԺԽՈՑ ՍԱՀԱԿԻ ՌԱՀԱՍԻ ՇՈՒՇԱՆ ՁԻՇԵՑԻ ԱՄ ԵՒ ՈՂՈՐՄԵՑԻ:

2. კელარნინის ეკლესიისა (1184 წლის)

Ի Ո՛ՒԳ թողիս շԱՅՈՑ Ի ԹԱԳԱՒՈՐՈՒԹԵ՛ՆՆ ԱՓԽԱԶԱՑ ԳԶՈՐԳԵԱ Ի շԱՅ-
ՐԱՊԵՏՈՒԹԵ՛ՆՆ շԱՅՈՑ Տ՛Ն ԳՐԻԳՈՐԻՍԻ ԵՍ ԽԱԶԱՏՈՐ ՎԱՐԴԱՊԵՏ ԵՒ ՍԻՒ-
ՔԻԱՍ ՆՈՐՈԳԵՑԱՔ ԶՄԲ ԳՐԻԳՈՐՍ ՇՐԱՄԱՆԱԻ ԹԱԳԱՒՈՐԻՆ ԵՒ ԻՒՐ ՄԵԾԱՄԵԾ
ԻՇԽԱՆԱՑՆ ՍԱՐԳՍԻ ԱՄԻՐՈՒ... ԱՆՏՈՆԻ ՃՂՈՒՆՏԵԼԻՆ ԵԼԲԵԿԻՆ ԵՒ ԹԱԳԱ-
ՂՐԻՆ...

3. გარგაზენი ეკლესია (1225 წლის)

Ի ժամանակս ԲԱՐԵՊԱՇԵՏԻՑ ԵՒ ԱՄՆԱԻՐԱՑ ՊԱՏՐՈՆԱՑ ՄԵՐՈՑ ԱՅՈՒԲԱԿԻ ԻՒԱՆՆԻ ԵՒ ՄԱՆԴԱՏՐԹԱԽՈՒԹՅՈՒՆ ԵՄԱՆՇԱՆԻ ՀՐԱՄԱՆԱԻ ՍՈՑԻԱԼ ՎԵՐԸՄԵՆ ԼՈՐՈՐԱՆԻՍԻՆ ԵՂԵԻ ՀՐԱՇԱԹԱՌ ՏԱՃԱՐԻ ԱՅՍ ՄԱԽԻՐՈՍ ԼՈՒՍՈՑ ՍՐԲՈՑ ԿԱԹՈՂԻԿՆԵՍ ՄԱՐՄԱՇԵՆՈՑ Ի ԶԵՆՈՆ ՈՐԴԻՈՑ ԱՊՈՒՂԱՄՐԻ ՄԱԳԻՍՏՐՈՍԻ ՏՐԳՐԻԳՈՐՈՑ ԱՐՀԷՇՊԻՍԿԱՊՈՍԻ ԵՒ ՀԱՐԱՋԱՏԻ ԻՍՈՑ ԽԱՐԹԻՆ ԹՈՌԱՆՑ ՎԱՐՉԱՄԱ ԻՇԽԱՆԱՑ ԻՇԽԱՆԻՆ ԶԱՐՄԻՑ ԵՒ ԵՄԱՌԱԵՂԻ ՍՐԲՈՑՆ ԳՐԻԳՈՐԻ ԵՆԻՈՂԻ Ի ՀԻՄԱՆՑ ՄԵԾԱԻ ՏԵՆՁՄԱՄԲ ԵՒ ՅՈՒՍՈՎ ՋՍԱՑ ՎԱՍՆ ԲԱԶՄԱԳՈՒՄԱՐ ՔԱՀԱՆԱՅԻՑ ԵՒ ՊԱՐԳԵԿԵԱՆ ԱՐԴԻԻՆՆ ՅՈՒՆՎԱՍ...

Յ. ՆԱԽԱՐԱՐՈՒ ԺՅՈՒՆ ԵՐԵՎԱՆԻ

1

Ի սկզբանէ արար աստուած զերկին և զերկիր: Եւ երկիր
էր աներևոյթ և անպատրաստ. և խաւար ի վերայ անդըն-
դոց. և հոգի աստուծոյ շրջէր ի վերայ ջուրց: Եւ ասաց
աստուած՝ «եղիցի լոյս». և եղև լոյս: Եւ ետես աստուած
զլոյսն, զի բարի է: և մեկնեաց աստուած ի մէջ լուսոյն և
ի մէջ խաւարին: Եւ կոչեաց աստուած զլոյսն տիւ և զխա-
ւարն կոչեաց գիշեր: Եւ եղև երեկոյ և եղև վաղորդայն՝
օր մի:

Եւ ասաց աստուած՝ «եղիցի հաստատութիւն ի մէջ ջրոցդ
և եղիցի մեկնել ի մէջ ջուրցդ և ջուրց». և եղև այնպէս:
Եւ արար աստուած զհաստատութիւն. և անջրպետեաց
աստուած ի մէջ ջրոյն, որ ի ներքոյ հաստատութեան, և
ի մէջ ջրոյն, որ ի վերոյ հաստատութեան: Եւ կոչեաց աս-
տուած զհաստատութիւն երկին: Եւ ետես աստուած, զի
բարի է: Եւ եղև երեկոյ և եղև վաղորդայն՝ օր երկրորդ:

Եւ ասաց աստուած՝ «ժողովեացին ջուրքդ, որ ի ներքոյ
երկնից, ի ժողով մի. և երևեացի ցամաքն». և եղև այնպէս:
Եւ ժողովեցան ջուրքն, որ ի ներքոյ երկնից, ի ժողովս
իւրեանց. և երևեցաւ ցամաքն: Եւ կոչեաց աստուած զցա-
մաքն երկիր և զժողովս ջուրցն կոչեաց ծովս. և ետես տա-
տուած, զի բարի է: Եւ ասաց աստուած՝ «բլիսեացէ երկիր
բանջար խոտոյ, սերմանել սերմն ըստ ազգի և ըստ
նմանութեան և ծառ պտղաբեր առնել պտուղ ըստ
ազգի իւրում. որոյ սերմն իւր ի նմին ըստ ազգի
ի նմանութիւն ի վերայ երկրի». և եղև այնպէս:
Եւ եհաւ երկիր զբանջար խոտոյ՝ սերմանել սերմն, որ
է ի վերայ ամենայն երկրի, և փայտ պտղաբեր առնել
պտուղ, որոյ սերմն իւր ի նմին ըստ ազգի ի վերայ երկ-
րի: Եւ ետես աստուած, զի բարի է: Եւ եղև երեկոյ և եղև
վաղորդայն՝ օր երրորդ:

Եւ ասաց Աստուած՝ «եղիցին լուսաւորք ի հաստատու-
թեան երկնից՝ ի լուսաւորութիւն ի վերայ երկրի, և

ամենայն երկրի, և ամենայն փայտ, որ ունիցի յինքեան պտուղ սերման սերմանելոյ, ձեզ լիցի ի կերակուր, և ամենայն գազանաց երկրի, և ամենայն թռչնոց երկնից, և ամենայն սողնոց, որ սողին ի վերայ երկրի, որ ունիցի շունչ կենդանի, և ամենայն խոտ դալար ի կերակուր»։ և եղև այնպէս։ 5

Եւ կատարեցան երկինք և երկիր և ամենայն զարդ նոցա։ Եւ կատարեաց աստուած յաւուրն վեցերորդի դամենայն գործս իւր, զոր արար։ Եւ հանգեաւ յաւուրն եւթնեւըփորդի յամենայն գործոց իւրոց, զոր արար։ Եւ օրհնեաց աստուած զօրն եւթներորդ և սրբեաց զնա, զի ի նմա հանգեաւ յամենայն գործոց իւրոց, զոր սկսաւ առնել աստուած։ 10

2

15

Եւ իբրև ետես տէր աստուած, եթէ բազմացան չարիք մարդկան ի վերայ երկրի և ամենայն ոք խորհէր ի սրտի իւրում խնամով ի չարիս զամենայն աւուրս։ Եւ ստըջացաւ աստուած, զի արար զմարդն ի վերայ երկրի, և մտախոհ եղև ի սրտի իւրում։ Եւ ասէ տէր աստուած՝ «Չնչեցից զամենայն մարմին, զոր արարի, յերեսաց երկրի՝ ի մարդոյ մինչև յանասուն, և ի սողնոց մինչև ի թռչունս երկնից, զի բարկացայ, զի արարի զնոսա»։ Բայց Նոյ կզիտ շնորհս առաջի տեսնն աստուծոյ։ 20

Եւ այս են ծնունդք Նոյի. Նոյ՝ այլ արդար՝ կատարեալ էր յազգի անդ իւրում. և հաճոյ եղև Նոյ աստուծոյ։ Եւ ծնաւ Նոյ երեւ որդիս՝ զՍեմ, զՔամ, զՅամբէթ։ Եւ ապականեցաւ երկիր առաջի աստուծոյ, և լցաւ երկիր անիրաւունեամբ։ Եւ ետես տէր աստուած զերկիր, և էր ապականեալ, զի ապականեաց ամենայն մարմին զճանապարհս իւր ի վերայ երկրի։ Եւ ասէ տէր աստուած ցՆոյ՝ «Ժամանակ ամենայն մարդոյ հասեալ է առաջի իմ, զի լցաւ երկիր անիրաւութեամբք ի նոցանէ. և ահա ես ապականեցից զնոսա և զերկիր։ Արդ՝ արն դու քեզ տապան ի չորեքհուսի փայտից, խորշս-խորշս գործեսցես զտապանն. և նաւթիւ ծեփեսցես զնա ներքոյ և արտաքոյ։ Եւ այսպէս արասցես զտապանն՝ յերեքհարիւր կանգնոյ զերկայնու-

25

30

35

5   ქონს თაყაანին, և ի յիսուն կանգնոյ զլայնութիւն, և յե-
 რեսուն կանգնոյ զբարձրութիւն. քաղելով գործեսցես զտա-
 պանն և ի մի կանգուն կատարեսցես զնա ի վերուստ. և
 10   զգուրս თապանին ի կողմանէ արասցես. ներքնատունս, և
 միջնատունս, և վերնատունս գործեսցես ի նմա: Եւ ահա
 ես ածից ջրհեղեղ ջրոյ ի վերայ երկրի՝ նպականել զամե-
 նայն մարմին, յորում է շունչ կենդանի, ի ներքոյ երկնից,
 և ինչ որ իցէ ի վերայ երկրի՝ սատակեսցի: Եւ եղից
 15   զուխտ իմ ընդ քեզ. և մտցես ի տապանն դու և որդիք
 քո, և կին քո, և կանայք որդւոց քոց ընդ քեզ. և յամե-
 նայն անասնոց և յամենայն գաղանաց և յամենայն մարմնոյ՝
 երկու-երկու յամենայնէ մուծցես ի տապանն բուծանել ընդ
 20   քեզ, արու և էգ լինիցին. յամենայն հաւուց թռչնոց ըստ
 ազգի, և յամենայն անասնոց ըստ ազգի, և յամենայն սողնոց
 երկրի ըստ ազգի իւրեանց՝ երկու-երկու յամենայնէ մտանի-
 ցեն առ քեզ կերակրել ընդ քեզ արու և էգ: Եւ դու առնու-
 ցուս քեզ յամենայն կերակրոց, զոր ուտիցէք, և ժողովես-
 ցես դու առ քեզ, և եղիցի քեզ և նոցա կերակուր: Եւ
 արար Նոյ զամենայն, զոր պատուիրեաց նմա տէր աս-
 25   տուած. նոյնպէս և արար:

30   Եւ ասէ տէր աստուած ցնոյ՝ «մնա՛ս դու և ամենայն
 տուն քո ի տապանդ, զի զքեզ տեսի արդար առաջի իմ
 յազգիդ յայգմիկ. և յամենայն անասնոց սրբոց մոյժ ընդ
 35   քեզ եւթն-եւթն արու և էգ, և յամենայն անասնոց, որ ոչ
 են սուրբ, երկուս-երկուս արու և էգ, և ի թռչնոց երկնից
 սրբոց եւթն-եւթն արու և էգ, և ի թռչնոց, որ ոչ սուրբ
 են, երկուս-երկուս արու և էգ, բուծանել զաւակ ի վերայ
 40   ամենայն երկրի: Եւ այլևս եւթն օր, և ածից ես անձրեւ ի
 վերայ երկրի զքառասուն տիւ և զքառասուն գիշեր և
 45   ջնջեցից զամենայն հասակ, զոր արարի, յերեսաց երկրի»:
 Եւ արար Նոյ զամենայն, զոր միանգամ պատուիրեաց նմա
 տէր աստուած:

50   Նոյ էր ամաց վեցհարիւրոց, և ջրհեղեղ ջուրցն եղև ի վերայ
 երկրի. և եմուտ Նոյ և որդիք իւր, և կին նորա, և կանայք
 55   որդւոց նորա ընդ նմա՝ ի տապանն վասն ջուրցն հեղեղի:
 Եւ ի թռչնոց սրբոց, և ի թռչնոց, որ ոչ սուրբ էին, և
 յամենայն սողնոյ, որ սողին ի վերայ երկրի, երկու-երկու
 60   մտին առ Նոյ ի տապան անդր՝ արու և էգ, որպէս պա-

տուրքեաց նմա տէր աստուած: Եւ եղև յետ եւթն աւուր, և ջուր ջրհեղեղին եղև ի վերայ երկրի: Յամին վեցհարիւր-որդի կենացն Նոյի, յեւթներորդում ամսեանն ի քսան և եւթն ամսոյն. և պատառեցան ամենայն աղբււրք ան-դընդոց բաղմաց, և սահանք երկնից բացան. և եղև անձրև ի վերայ երկրի զքառասուն տիւ և զքառասուն գիշեր: 5

Յաւուր յայնմիկ հմուտ Նոյ, Սէմ, Բամ, Յարէթ՝ որդիք
Նոյի, և կին Նոյի, և երեք կանայք որդւոց նորա ընդ նմա՝
ի տապան անդր. նոքա և ամենայն գաղանք ըստ ազգի, և
ամենայն անասուն ըստ ազգի իւրեանց, և ամենայն սո- 10
ղուն շարժուն ի վերայ երկրի ըստ ազգի իւրեանց, և ամե-
նայն հաւ թռչուն ըստ ազգի իւրում՝ մտին առ Նոյ ի տա-
պան անդր երկու-երկու յամենայն մարմնոյ, յորում է շունչ
կենդանի. և որ մտանէին՝ արու և էգ՝ յամենայն մարմնոյ
մտանէին, որպէս պատուիրեաց աստուած Նոյի: 15

Եւ փակեալաց տէր աստուած արտաքոյ նորա զտապանն. և
և իղև ջրհեղեղ զքառասուն տիւ և զքառասուն գիշեր ի վե-
րայ երկրի. և բազմացաւ ջուրն և վերացոյց զտապանն, և
բարձրացաւ յերկրէ. և զօրանայր ջուրն և բազմանայր
յոյժ ի վերայ երկրի. և շրջէր տապանն ի վերայ ջրոց: 20
Եւ սաստկանայր ջուրն յոյժ-յոյժ ի վերայ երկրի և ծած-
կէր զամենայն լերինս բարձունս, որ էին ի ներքոյ երկ-
նից. հնգետասան կանգուն բարձրացաւ ջուրն ի վեր և
ծածկեաց զամենայն լերինս: Եւ մեռաւ ամենայն մարմին
շարժուն ի վերայ երկրի՝ թռչնոց, և անասնոց, և գաղա- 25
նաց, և ամենայն սողուն զեռուն ի վերայ երկրի, և ամե-
նայն մարդ, և ամենայն, որ ունէր շունչ կենդանի յըն-
դունս իւր, և ամենայն, որ ինչ էր ի վերայ ցամաքի, մե-
ռաւ: Եւ ջնջեաց զամենայն հասակ, որ էր ի վերայ երե-
սաց երկրի, ի մարդոյ մինչև յանասուն, ի սողնոց մինչև ի
թռչունս երկնից, և ջնջեցան յերկրէ. և մնաց միայն Նոյ
և որ ընդ նմա էին ի տապանի անդ: Եւ բարձրացաւ
ջուրն ի վերայ երկրի աւուրս հարիւր և յիսուն:

Եւ յիշեաց աստուած զՆոյ և զամենայն գազանս, և զամենայն անասունս, և զամենայն թռչունս, որ էին ընդ նմա ի տապանի անդ. և ած աստուած հովմ ի վերայ երկրի, և զազարեաց ջուրն. և խցան ազրեւոք անդնդոց և սահանք երկնից. և արգելաւ անձրե յերկնից. եւ զիջանէր տակաւ՝

ბი ვბერაჲ სბგანოჲს. ლ ზოთოთბგაღ სტერ სასოღაბ ბ ზოთ-
ანოღჲს; ლ სას სტერ სასოღაბ აბბაღ ღმთაღ «თ'ზ ლა
ჲაღბღსგ ანბბანბღ ბბბღბრ ჲაან ბბბბგ მარბღან, ბბ
მბბბ მარბღან ზასოთათბაღ ბნ ბ ბანამა ჲარბ ბ მან-
ბბბბბბ ბბბბ: ბბბ: აზ ლა ჲაღბღსგ ზარბანბღ ღამბნაჲს
მარბბნ ბბბბბ, ბბბბ ბბბბ. აჲბბბბბ ღამბნაჲს
აბბბბ ბბბბ ბბბბ ლ ზბბბბ, ბბბბ ლ ბბბ, ამბბბ ლ
ბბბბ, ბბბ ლ ბბბბ მბ ჲაბბბბბბ»:

5

ბლ ბრზბბაგ სასოღაბ ბბბ ლ ბბბბბ ზბბა, ლ სას ბბბ-
ბა «აბბბბ'ბ ლ ბაბბბბბბბ, ლ ბბბ'ბ ბბბბბ ლ ბბბბ-
ბბბ'ბ ბბბ. ლ ბა ლ ბბბბბ ბბბ ბბბბ ბ ბბბაჲ ამბნაჲს
ბაბბბბ ბბბბ, ლ ბ ბბბაჲ ამბნაჲს ბბბბბ ბბბბბ, ლ
ბ ბბბაჲ ამბნაჲს ბბბბბ, ლ ბ ბბბაჲ ამბნაჲს
ბბბბ ბბბბ, ბბბ ბბბ ბბბბ ლბბ: ბლ ამბნაჲს
ბბბბ, ბრ ბ ბბბბბ, ბბბ ბბბ ბ ბბბბბბ. ბბბ ბბბბ-
ბბბ ბბბ ბბბ ბბბბაჲ: ბაჲგ ბბბ ბბბბბ ბბბ-
ბბ ბბ ბბბბბ, ბბბ ბბბ ბბბბ ბბბბ ბბბბ, ლ ბ ბბბაგ
მარბბ, ბ ბბბაგ ბბბ ბბბბ ბბბბ ბბბბ ბბბბ ბბბბ-
ბბბ: ბრ ზბბბ ბბბბბ მარბბ, ბბბბბაღ ბბბბ ზბბა
ზბბბ ბბბბ ზბბა. ბბ ბ ბბბბბ სასოღბბ ბბბბ ბა
ბბბბბ. აჲ ბბბ ბბბბ'ბ ლ ბაბბბბბბ, ლ ბბბ'ბ ბბბ-
ბბბ, ლ ბაბბბბბბ ბ ბბბაჲ ბბბა»:

10

15

20

Զ. ՃԱԿՅՈՑՈՅԻ ՄՈՒՆՈՎՈՐԵՅԵ

1.

...Հերովդէս կալաւ զՅովհաննէս, կապեաց զնա և եղ ի բան-
տի վասն Հերովդիայ, կնոջ Փիլիպպոսի եղբոր նորա: Զի ասէր
5 ցնա Յովհաննէս՝ չէ արժան քեզ ունիլ զդա: Եւ կամէր զնա
սպանանել, բայց երկնչէր ի ժողովրդենէ անտի, քանզի
իբրև զմարգարէ ունէին զնա: Եւ իբրև եղևն ծնունք Հե-
րովդի՝ կաքաւեաց դուստրն Հերովդիայ ի մէջ բազմակա-
նին. և հաճոյ թուեցաւ Հերովդի: Ուստի և երգմամբ խոս-
10 տացաւ տալ նմա զինչ և խնդրեսցէ: Եւ նա յառաջագոյն
խրատեալ ի մօրէ իւրմէ՝ տուր ինձ, ասէ, այսր ի վերայ
սկտեղ զգլուխն Յովհաննու Մկրտչի: Եւ տրտմեցաւ թագա-
ւորն. բայց վասն երգմանցն և բարձակցացն հրամայեաց
տալ նմա: Եւ առաքեաց զլխատեաց զՅովհաննէս ի բանտի:
15 Եւ բերաւ զլուխ նորա սկտեղը և տուաւ աղջկանն. և տա-
րաւ առ մայր իւր:

2

[Այլ մի էր թագաւոր], որ կամեցաւ համար առնուլ ի մէջ
ծառայից իւրոց: Եւ իբրև սկսաւ առնուլ՝ մատուցաւ առ նա
20 պարտապան մի բեր քանքարոյ: Իբրև ոչ ունէր հատու-
ցանել՝ հրամայեաց զնա վաճառել տէրն նորա, և զկինն ու-
րա և զորդիս և զամենայն, զոր ինչ և ունիցի, և հատուցա-
նել: Եւ անկեալ ծառայն երկիրպագանէր նմա և ասէր. «Եր-
կայնամիտ լըր առ իս, և զամենայն հատուցից քեզ»: Գթա-
25 ցեալ տէր ծառային այնորիկ՝ արձակեաց զնա և զփոխն
եթող նմա: Եւ ելեալ ծառայն այն՝ եգիտ զմի ի ծառայակցաց
իւրոց, որ պարտ էր նմա հարեւր դահեկան, և կալեալ զնա՝
խնդդէր և ասէր. «հատն ինձ, զոր պարտիսդ»: Արդ՝ ան-
կեալ ծառայակցին առ ոտս նորա՝ յղաչէր զնա և ասէր.
30 «Երկայնամիտ լըր առ իս և հատուցից քեզ»: Եւ նա ոչ կա-
մէր, այլ չոգաւ արկ զնա ի բանտ մինչև հատուցէ

զպարտան: Իբրև տեսին ծառայակիցքն նորա, որ ինչ եղևն՝
տրտմեցան յոյժ. և եկեալ ցուցին տեսուն իւրեանց զամե-
նայն, որ ինչ եղևն: Յայնժամ կոչեաց զնա տէրն իւր և ասէ՝
«Ծառայ չար, զամենայն զպարտան թողի քեզ, վասնզի
աղաչեցեր զիս. իսկ արդ՝ թէ էր պարտ և քեզ ողորմել ծա-
ռայակցին քում, որպէս և ես քեզ ողորմեցայ»: Եւ բարկա-
ցեալ տէրն նորա՝ մատնեաց զնա դահճաց, մինչև հատուցե-
զամենայն զպարտան:

5

3

[Այր մի էր տանուտէր], որ եւ ընդ առաւօտս ի վարձու
ունել մշակս յայգի իւր: Եւ արկ վարձս մշակացն աւուրն
դահեկան, և առաքեաց զնոսա յայգի իւր: Եւ ելեալ զեր-
րորդ ժամու՝ ետես այլս, զի կային դատարկք ի հրապա-
րակս: Ասէ և ցնոսա՝ «Երթայք և դուք յայգի իմ, և որ ինչ
արժան իցէ՞ տաց ձեզ»: Գնացին և նոքա. և դարձեալ ելեալ
զվեց ժամու և զինն ժամու՝ արար նոյնպէս: Եւ զմետասան-
երորդ ժամու ելեալ եգիտ այլս, զի կային դատարկք.
ասէ և ցնոսա. «Ընդէ՞ր կայք աստ զօրս ցերեկ դատարկք»:
Ասեն ցնա. «զի ոչ ոք կալաւ զմեզ ի վարձու»: Ասէ ցնոսա.
«Երթայք և դուք յայգին, և որ ինչ արժան է՝ առնուցուք»:
Եւ իբրև երեկոյ եղև՝ ասէ տէր այգւոյն ցզաւառապետ
իւր. «Կոչեա զմշակսն և տո՛ւր նոցա վարձս սկսեալ ի յետ-
նոցն մինչև ցառաջինսն»: Իբրև եկին որք զմետասաներորդ
ժամուն՝ առին մէն մի դահեկան:

10

15

20

Եկեալ և առաջինքն՝ համարէին թէ աւելի առնուցուն. և
առին մէն մի դահեկան և նոքա: Իբրև առին՝ տրտնջին
զտանուտեառնէն և ասէին թէ. «դոքա յետինքդ մի ժամ
գործեցին և հասարակորդս մեզ արարեր զդոսա, որ զծան-
րութիւն աւուրն բարձաք և գտօթ»: Նա պատասխանի ետ
միում ի նոյնսն և ասէ. «Ընկեր, չգրկեմ զքեզ. թէ դահեկա-
նի միոջ սակ արկեր ընդ իս. առ զքոյդ և երթ, եթէ կա-
միցիմ յետնոցս տալ, որպէս և քեզ: Եթէ չիցէ՞ ինձ իշխա-
նութիւն յիմա առնել զինչ և կամիմ, կամ թէ ակն քո չա՞ր
է. զի ես առատս եմ»:

25

30

ցայ»: Ասէ ցնա տէրն իւր. «ազնիւ ծառայ՝ բարի և հաւատարիմ, որովհետեւ ի սակաւուդ հաւատարիմ ես, ի վերայ բազմաց կացուցից զքեզ. մնալ յուրախութիւն տեսանք»: Մատուցեալ և որոյ զերկուս քանքարսն առեալ էր և ասէ.

«տէր, երկուս քանքարս ետուր ցիս. ահաւասիկ երկուս ես այլ

քանքարս, զոր ի վերայ շահեցայ»: Ասէ ցնա տէրն իւր.

«ազնիւ ծառայ՝ բարի և հաւատարիմ, որովհետեւ ի սակաւուդ հաւատարիմ ես, ի վերայ բազմաց կացուցից զքեզ, մնալ յուրախութիւն տեսանք»:

Մատուցեալ և որոյ զմի քանքարն առեալ էր և ասէ.

«տէր՝ զիտէի, զի այր մի խիստ ես, հնձեա զոր ոչ սերմանեցեր, և ժողովեա՝ ուստի ոչ սփռեցեր: Երկեայ՝ գնացի և թաքուցի զքանքարն քո յերկրի: Արդ՝ աւաղիկ քոյդ՝ ցքեզ»: պատասխանի ետ ասէրն և ասէ ցնա. «ծառայ չար և վատ, զիտէիր եթէ հնձեմ՝ ուստի ոչ սերմանեցի, և ժողովեմ՝ ուստի ոչ սփռեցի. պարտ էր քեզ արկանել զարծաթդ իմ ի սեղանաւորս, և եկեալ ես՝ տոկոսեօք պահանջէի զիմն: Արդ՝ առէ՛ք ի դմանէ զքանքարդ և տուք այնմ, որ ունիցի զտասն քանքարն: Զի ամենայնի, որ ունիցի՝ տացի և յաւելցի, և որ ոչն ունիցի, և զոր ունիցին՝ բարձցի ի նմանէ: Եւ զծառայդ անպիտան հանէ՛ք ի խաւարն արտաքին. անդ եղիցի լալ և կրճել տառամանց»:

8

Մի դատէք և ոչ դատիցիք. մի պատժէք և ոչ պատժիցիք, արձակեցէ՛ք և արձակիցիք: Տո՛ւք և տացի ձեզ. չափ բարւոք, թաթաղուն, շաւ-ժուն, զեղուն տացեն ի զոգս ձեր. նովին չափով, որով չափէք, չափեսցի ձեզ: Ասաց և առաւ մի առ նոսա՝ միթէ կարիցէ՞ կոյր կուրի առաջնորդել. ոչ ապաքէն երկոքին ի խորխորատ անկանիցին: Ոչ է աշակերտ լաւ քան զվարդապետ իւր. ամենայն կատարեալն եղիցի իբրեւ զվարդապետ իւր:

Զի՞ տեսանես զշիղ յակաւն եղբոր քո, և ի քում ակաւն զգերանդ ոչ նշմարես: Կամ զիմորդ կարես ասել ցեղաբայր քո. «եղբայր, թող հանից զշիղդ յակաւնէ քումմէ, և դու ի քում ակաւն զգերանդ ոչ տեսանես: Կեղծաւոր, հան նախ զգերանդ յակաւնէ քումմէ և ապա հայեսցիր հանել զշիղ

յականէ եղբօր քո: Զի ոչ է ծառ բարի՝ որ առնէ պտուղ
չար. և ոչ դարձեալ ծառ չար՝ որ առնէ պտուղ բարի:
Զի իւրաքանչիւր ծառ ի պտղոյ իւրմէ ճանաչի: Զի ոչ եթէ
ի փշոց քաղեն թուղ, և ոչ ի մօրենուոյ կթեն խաղող: Մարդ
բարի ի բարի գանձուց սրտի իւրոյ բղխէ զբարի. և մարդ
չար՝ ի չարէն բղխէ զչար. քանզի ի յաւելուածոյ սրտին
խօսի բերան նորա: Զի՞ կոչէք զիս՝ տէր, տէր, և զօր ա-
սեմն, ոչ առնէք: Ամենայն, որ զայ առ իս և լսէ զբանս իմ,
և առնէ զնոսա՝ ցուցից ձեզ ում նման է: Նման է առն, որ
շինիցէ տուն, որ փորեաց և խորեաց, և եղ հիմն ի վերայ
վիմի. ի յառնել հեղեղաց բաղխեաց գետ գտունն, և ոչ կա-
րաց շարժել զնա, զի հաստատեալ էր հիմնն ի վերայ վիմի:
Իսկ որ լսէ զբանս իմ և ոչ առնէ, նման է առն, որ շինիցէ
տուն ի վերայ հողոյ առանց հիման, զոր բաղխեաց գետ և
վաղվաղակի անկաւ, և եղև կործանումն տանն այնու-
րիկ մեծ:

9

Առն միով էին երկու որդիք: Ասէ կրտսերն ի նոցանէ
ցհայրն. «հայր, տուր ինձ բաժին որ անկանի յընչիցդ»: Եւ
նա բաժանեաց նոցա զկեանսն: Եւ յետ ոչ բազում աւուրց՝
ժողովեալ զամենայն կրտսերոյ որդւոյն՝ զնաց յաշխարհ
հեռի, և անդ վատնեաց զինչս իւր, զի կեայր անառակու-
թեամբ: Եւ իրրե սպառեաց զամենայն, եղև սով սաստիկ
յաշխարհին յայնմիկ, և սկսաւ ինքն չքաւորել: Եւ զնացեալ
յարեցաւ ի մի ոմն քաղաքացւոց աշխարհին այնորիկ. և
յղեաց զնա յազարակ իւր՝ արածել խոզս: Եւ ցանկայր
լնուլ զորովայն իւր յեղջերէն զօր խողքն ուտէին, և ոչ ոք
տայր նմա: Եւ եկեալ ի միտս իւր՝ ասէ. «քանի՞ վարձկանք
իցեն ի տան հօր իմոյ հացալիցք, և ես աստ սովամահ
կորնչիմ: Յարուցեալ զնացից առ հայր իմ և ասացից ցնա.
«հայր՝ մեղայ յերկինս և առաջի քո, և ոչ ես եմ արժանի
կոչել որդի քո. արած գիս իբրև զմի ի վարձկանաց քոց»: Եւ
յարուցեալ եկն առ հայր իւր: Եւ մինչդեռ հեռագոյն
էր, ետես զնա հայրն և զթացաւ, յարեաւ և ընթացաւ ընդ
առաջ, անկաւ զալարանոցաւն նորա և համբուրեաց զնա: Եւ
ասէ ցնա որդին. «հայր, մեղայ յերկինս և առաջի քո, և ոչ

Ծ. ՈՆՑՊԿՈՅՄՆԵՅՈ

1. ՂԱԶԱՐ ՓԱՐՊԵՑԻ

ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ ՀԱՅՈՑ

Հալաժեկ Հազարաուռխտոյ զՎահան և ըմբռնել
զկանայս Կամսարականացն

Եւ այսպէս ցրուեալ այսր և անդր զօրքն Հայոց իւրա- 5
քանչիւր սփռէին: Եւ զնայր զօրավարն Հայոց Վահան Մա-
միկոնեան ինքն և նախարարքն Հայոց որք ընդ նմա էին,
հանդերձ իւրաքանչիւր ուրուք դայեկօք և սիրելի ծառա-
յիւք, ուշ եղեալ երթալ դադարել առ վայր մի յամուր տե-
ղիս սահմանացն Պաղտեաց, ոգի առնուլ և հանգչել առ 10
վայր մի, և մնալ յուսով և սպասել փրկութեան տեառն:
Զորոց զկնի հետամտեալ ճեպով անհանգիստն Հազարա-
ուռխտ՝ երթայր զիմեալ ամենայն զօրօքն հանդերձ. և
զբազում տեղիս ամրոցացն Հայոց ընդ երթալն առեալ
հարկանէր, քակէր աւերէր և անցանէր. և զբազումս կոտո- 15
րեալ՝ հանէր արեանց ճապաղիս. խնդրէր հնարս, փքալով
մեծամեծս, կամ առնել ձերբակալս զքաջ Մամիկոնեանն
Վահան և կամ սպանանել պատերազմաւ, և ապա հանգչել:

Եւ երթեալ յՈրդաղն՝ բանակէր մօտ ի գեօղն, որում 20
անուն էր միումն Գիւղիկ և միւսումն Վարդաշէն. և բանա-
կեալ անդ զօրն զայն՝ լսէր ի վաղիւն, թէ Մամիկոնեանն
Վահան մօտ է ի նա ի Վարայրվարոյն ի Հոռոմ տան,
ի գաւառին, որ կոչի Շաղազոմ: Եւ կարծեցեալ անդ լինել
զիմաստախորհուրդ Մամիկոնեանն յանհոգս, որպէս ի Հոռոմ
տուն անկեալ՝ պնդեալ յանկասկածս զցայգ ի տեղին՝ 25
տեղեակ առաջնորդօք հասանէր ընդ առաւօտուն ծա-
գել: Եւ գտեալ անդ բազմութիւն այլ մարդկան, ընդ որս
դիպեցան և կանայք երկուց Կամսարականացն, տեառնն
Շիրակայ Ներսէի և Հրահատայ, յորոց վերայ անկեալ
յանզգաստս զօրացն Պարսից՝ զբազումս ի ռամիկ մարդկա- 30

2. ՅՈՎՀԱՆ ՄԱՄԻԿՈՆԵԱՆ

ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ ՏԱՐՈՆՈՅ

Վասն գալստեանն Տիգրանայ և կոտորածին
որ ի Հոնընկեցն

Դարձեալ այլ զաւր առաքեաց Խոսրով ի վերայ Սմբա- 5
տայ տանն Մամիկոնէից՝ զՏիգրան զաւրապետն մեծ ի
հազարաւ, որ իբրեւ եկն յԱպահունիս և կոչեաց զՍմբատ
առ ինքն: Իսկ նա յուղարկեաց զՎահան զորդի իւր տե-
սանել, թէ զՔնչ խնդրէ: Արդ՝ իբրեւ գնաց և իմացաւ զԻւսն,
արձակեաց պատասխանի առ հայր և ասէ. Սա մերթ բարի 10
խորհի մեզ և մերթ չար: Բայց խնդրէ՛ զայս ի մէնջ՝ գնը՜-
խարս Մուշեղայ իշխանին, և գնաւ քո զՎահանայ, և
զկինն Վաղթանկայ և զորդին, զոր սպանին ի պատերազմին
Վարազայ: Եւ թէ չտայք, ասէ, գամ ի տեղին, ուր ձեր հա-
ւատքն են, բրեմ և աւարեմ և կրակատուն առնեմ զեկեղե- 15
ցիսն, և զձեզ ի դուռն արքունի խաղացուցանեմ: Արդ զայս
ասաց և ինքն ընդ Հաշտենս կամի գալ ի վերայ. արդ ես
գնամ գնեմ նորա, և դու ժողովեա զզաւրս մեր և գնա ի
սուրբ Կարապետն, և աղաչեա զկրօնաւորսն աղաւթս առ-
նել. ողջ լեր տէրամբ:

Իսկ Սմբատայ առեալ և ընթերցաւ զթուղթն, և եկն ի
սուրբ Կարապետն, անկաւ առաջի սրբոյ սեղանոյն, սկսաւ
լալ և ասել այսպէս. Զարթիր, տէր, և զարթո՛ զզաւրութիւնս
քո, լսեա զայսոսիկ. տես, տէր, և մի՛ լոեր, մի՛ դադարեր,
զի կարի խրոխտացաւ թշնամին ի վերայ մեր: Այլ արդ 25
կամք տեսն լինիցին: Բայց սակայն աղաչեմք յիշել զջան
մեր, որ ի վերայ քո վասն ուխտի սրբութեան մերոյ, զի
փառաւորեսցի անուն քո յաւիտեան: Եւ զայս ասացեալ կո-
բերել երկոտասան թուր և՛ դնել առաջի բեմերն, մինչ պա-
տաժազ մատուցանէին: Եւ ասլա առեալ ասէ. Այո, տէ՛ր, 30
նեղեցաք, ձանձրացաք ի կոտորելոյ զանկաղմն պարսիկս,
նեղեցան և որք զսուսերս մեր ի ժանգոյ և յարեանց սըր-
բեցին: Այլ յուսամք, եթէ որպէս արարերդ և առնես:

Եւ ելեալ գնաց ժողովել զզաւրս իւր՝ ինն հազար ինն
հարիւր և քառասուն այր, և երթեալ իջանէր ի Հաշտենս, 35
ի գեւղն, որ Գրեհն կոչեն: Իսկ Տիգրանայ երթեալ ի վերայ

5 Հոնքնեցին իջանէր: Եւ առաքեաց առ Սմբատ զաւրս և
 ասէ. Արի եկ առ իս և մի երկնչիւր և առ յինէն գանձս և
 մեծութիւնս. և եղից պսակ ի գլուխ քո և արարից քեզ
 10 մարդպան Հայոց, միայն լոկ զոսկերան Մուշեղայ և զՎա-
 հանայ տուր ցիս: Իսկ նորա կախալ զպատգամաւորսն՝
 հրացոյց շամփուր մի երկաթի և եղ պսակ շուրջ զգլխով
 նորա և ասէ. Կաց տեսանեմ, թէ վասն քո զինչ պարգևս
 15 զայցէ ինձ, որ ես քեզ պսակ եղի: Եւ հրամայեաց ունել
 զարան, որ ընդ նմայն էին եկեալ, և կտրեաց զգլուխս նո-
 10 ցա. և արարեալ այնպէս՝ և ձգեցին զգլուխս նոցա մինչև
 ցվեց ժամ աուուրն: Եւ կոչեցաւ անուն գեղջի մոգուց գե-
 րեզման, որ և Մոգտունս:

15 Իսկ Սմբատայ եկեալ ի վերայ լերինն, զոր Սերեմա վայրք
 կոչեն, բանակեցաւ հանդէպ Տիգրանայ: Իբրև երեկոյ եղև,
 Վահան Կամսարական, որդին Սմբատայ, յարուցեալ կըտ-
 րեաց զգլուխ որդոյն Տիգրանայ և զերից իշխանացն, զի
 էին ի միում խորանի. և առեալ զգլուխս նոցա, գնաց առ
 հայր իւր: Եւ զարծեալ եկն ի տեղին և երթեալ գաղտ
 20 եմուտ ի խորանն առ Տիգրան: Իսկ նորա տեսեալ զսուսերն
 մերկ ի ձեռինն, ոչ իշխեաց ումեք ձայն տալ, կարծելով
 եթէ կարասի կամի գողանալ: Եւ Վահանայ յանկաջ-
 ծակի առեալ բարձ մի՝ աճապարեաց և ձգեաց ի վե-
 րայ բերանի նորա, և հարաւ ի վերայ նորա. և մտեալ
 ծառային Վահանայ կտրեաց զգլուխ նորա. և ժողովեալ
 25 զկարասին, և զպատուական աւուսնսն, և զընտիր սուսերսն,
 ել և գնաց: Եւ խնդացեալ զաւրացն Հայոց, մեծ գոհութիւն
 աստուծոյ մատուցանէին: Եւ ապաշաւեցին, զի զտապանսն
 իշխանացն աւարեցին: Իսկ Վահանայ լցեալ իմաստութեամբ
 և առեալ երկերիւր կաշի ասպարէ, արկ զհարիւր ջորով
 30 ամենեաւք, և երկաթ մի յայսկոյս ասպարին և երկաթ մի
 յայն, և գնաց մերձ ի բանակն Հոնին, զի փոխանակ էր
 նա Տիգրանայ և ունէր ընդ ձեռամբ իւրով ԸՌ այր, և
 բանակեալ մերձ ի քարագլուխ մի, որ հանդէպ հայի լե-
 րինն Տորոսի. էր սա զատակաց յայլոց բանակացն: Արդ
 35 առեալ Վահանայ զհարիւր ամենի ջորին և տարաւ գնոսա
 յեզր բանակին, և ի տասն ջորին՝ այր մի, որ գնեաւ եր-
 թայր: Որ իբրև արկին ի բանակն, և ինքեանք գնեաւ մըտ-
 եալ սկսան կոտորել, և հնչեցուցանէին զփողսն սասաթիկ

շուրջմանակի, և պատերազմողքն կանչէին. զարհուրեցան, ժողոհեցան, աղմկեցան յոյժ, զի ջորիքն ընդ ձայնս ասպա-
րացն, և ի զաւրացն յաղմկելն, և ընդ ձայնս սաստիկ փո-
ղոցն խրտուցեալ լոկ յամենայն կողմանց արշաւէին. և
զաւրքն կարծէին, թե հեծեալ է, իւրաքանչիւր ոք վա՛յ
կանչէին և ոչ գիտէին զհետս անձանց, զի տէր պատերազ-
մէր ընդ նոսա:

5

Արդ քանզի յայլ զաւրքն անցանել ոչ կարացին, զի մթին
գիշեր էր, և զքարազրուխն բնաւ ոչ իմացան, զի յիմարե-
ցոյց զնոսա աստուած, ապա թողեալ զերիվարս զէմ փա-
խըստի ի քարազրուխն առնէին. և սկսան ի վայր հոսել
ընդ բարձրութեան անաւոր վիմացն: Եւ ոչ կարացին գի-
տել զիրան, մինչև պակասեցաւ ճշին աղաղակին: Եւ ապա
գիտացին զաւրքն Հայոց, թէ ընկղմեցան, զարձան ինքեանք
ի բանակատեղն, և զկարասին և զգանձան ժողովեցին: Եւ
զերիվարսն և զուղտսն յուղարկեցին ի գեւղն Պալունեաց
ընդ ձի, և ընդ յուղտ, և ընդ յէջ՝ գտաւ ԺԼԻ, որ ծածկէր
զերեսս գաւառին:

10

15

Արդ իբրեւ առաւաւտ եղև, սկսան խնդիր առնել Տիգրա-
նայ և որդոյ նորա, և ոչ գտին: Ապա զհետ փախստէիցն
մտեալ, խնդրեցին, և հայեցեալ տեսին զնոսա զահալիթեալ:
Ապա միաբանեալ արարին իւրեանց զաւրազրուխ զՄիհր-
թոսրով. և բարկութեամբ լցեալ ռազմ կարգեցին:

20

Իսկ Սմբատ զՎահան կողմնապահ էր թողեալ ԳՈՒ արամբ.
և ԲԻՒ՝ ի դարանի էր կացուցեալ ընդ յերիս դեհս, և ինքն
զայլ զաւրսն ըռաղմն կարգեաց. և ետ զաջ թեն Վարազայ
իշխանին Պալունեաց, զի այնչափ էր հզաւր, որ մալդոյ
քան զմինն այլ ոչ կրկնէր. իսկ զահեակ կողմն տայ իշխա-
նին Հաշտենից: Եւ ինքն թողու թիկնապահ իւր զՎահան
Վարազակայ որդին: Եւ գումարեցան ընդդէմ միմեանց,
իբրև եկին միմեանց Միհրթոսրով և Սմբատ, և սկսան
հաբկանել զգլուխ իրերաց, և զիմեաց զզաւրն ի վերայ
Սմբատայ իբրև զմեղու. և սկսաւ պակասել Սմբատ, զի այր
ծեր էր: Եւ ձայն բարձեալ ասէ. «Բար Ես, Վահան որդեակ,
հասիր: Եւ նորա ձայն արկեալ ի Կարապետն ասէ. Ահա
Ժամ, ով Մկրտիչ Գրիգորոսի Յովհաննէս «Բար են իմ սուրբ
կրաւնաւորացն աղաւթքն: Եւ մտեալ յռազմ՝ ցրուեաց զփո-
ղովեալսն ի վերայ հաւր իւրոյ: Իսկ Սմբատայ ոգի առեալ,

25

30

35

վերացուցեալ զսուրն և եֆար զուսն, թիկնախանն ի վայր
 ընկեաց զզուլիս աւագի նոցա: Եւ դարձան ի վերայ
 և փախստական արարին զնոսա մինչ ի դարանսն:
 Եւ դարանակալացն յարուցեալ ի մէջ աւին զնոսա՝ ԳՌ
 5 զզուլիս համարով ընկեցին ընդ քարն, որ կոչեցաւ Հոնրնկէց:
 Եւ ժամանեաց նոցա երեկոյ և զաւրքն պարսից փախստա-
 կան եղէն ի Հաշտենս ԸՌ այր: Եւ հանդէս արարեալ կո-
 չեցաւ անուն տեղոյն Հանդիսեանս:

Իսկ Սմբատայ իմացեալ եթէ գնացին, յարուցեալ մտին
 10 զհետ նոցա. և ի վաղին հասին: Եւ իբրեւ բանակեցան առ
 իրերաւք, խորհեցան սոքա զնալ ի վերայ պարսից. և կազ-
 մեցան առ երեկունն: Եւ մինչդեռ սոքա յայս էին, եկին
 հասին զաւրքն յԱպահունեաց իբրեւ երեք Ռ պարսիկ. և
 15 խառնեցան ընդ յիրեարս: Արդ իբրեւ տեսին զաւրքն Տա-
 բալնոյ, լքեալ յերկիր կործանեցան. և հնարս իմացեալ ընդ
 Մարտուց փող ի վայր գնացեալ և անդ բանակեցան: Իսկ
 պարսիկք յարուցեալ զհետ մտեալ զաւրացն և տուեալ զնո-
 սա Արածնոյ՝ նեղէին: Իսկ Սմբատ զամենայն յոյս յաս-
 տուած եղեալ, և սկսաւ ասել այսպէս. Դիտեմ, ո՞վ տէր,
 20 զմարդասիրութիւն քո, որ առ մեզ ի վաղուց հետէ: Եւ
 արդ հայեաց ի մեզ՝ թէ զիա ըդ թշնամիք նեղեն զմեզ: Եւ
 կնքեալ զանձինս իւրեանց՝ դիմեցին ի վերայ պարսից: Եւ
 երևեցաւ նոցա ի պատերազմին այր մի անդ և լուսաւոր,
 և հեր նորս լոյս փայլատակէր: Զոր տեսեալ Վահանայ և
 25 գիտացեալ թէ Կարապետն է, խնդացեալ յարձակեցաւ ի
 վերայ նոցա, և կտրեալ զզաւրսն ԳՌ. և եդ առաջի, և
 տարաւ անցոյց ընդ յԱստեղաւնս, և պատեալ իջոյց զնոսա
 մինչև հանդէպ եկեղեցոյն, որ կամեցան ելանել ընդ նոյն
 տեղի և զկրաւնաւորսն սատակել: Բայց զաւրութիւն տեսուն
 30 զգետնէր զնոսա և ոչ կարացին անցանել ընդ ձորն, որ և
 յետս անդ անկեալ տեղոյն անուն Այծասն եղին:

Իսկ զաւրն եկեալ հասին յանտառն, որ հանդէպ վանացն
 հայի և թաքեան անդ: Իսկ Վահան աճապարեալ գնաց
 անդ, և սուր ի վերայ եղեալ կոտորեցին, որ ոչ մնաց և
 35 ոչ մի: Եւ կոչեցաւ անուն տեղոյն Մահու առիթ: Եւ խիստ
 վաստակեցաւ Սմբատ յաւուր յայնմիկ: Բայց ի թիկունս
 եհաս նմա Վարազ իշխանն, և առաջի եղեալ զաւրսն՝ գե-
 տաժէժս առնէին, մինչև եկին ի տեղին, զոր այժմ Կուրա

կոչեն: Եւ որք փախստեայ երթային, կացին երիվարք նոցա: Եւ Պալուսեաց իշխանն զհետ մտեալ բազում զաւրաւք կոտորէին: Եւ իբրեւ անդ եկին, առէ Վարազ ցպարսիկսն. Զք սպառեցայք, փախիք որ մեք կոտորեմք: Իսկ նորա ասեն. Կորեաք մեք և մեռաք, որ և Կուրա կոչեցաւ: Եւ ի նոյն տեղոջ սկսաւ մի մի ունել զնոսա և զթլփատսն կտրել: Եւ որք ապրեցան յաւուր յայնմիկ՝ Ռիւ այր, որք գնացին ի պարսիկս առ Խոսրով: Եւ նա այլ զաւր առաքեաց ի Տաւրաւն:

5

Ի սոյն ամի վաղճանեցաւ Սմբատ. և ետ տանել զինքն ի տապանատուն հարց իւրոց ի Գլակայ վանս. և կայ ի զուռն Ստեփաննոսի. և այլ ոչ է յայտ:

10

Յայնմ ամի փոխի և հայրն Եպիփան առ աստուած՝ յետ ի ամի. և նստի յաթոռ նորա Դաւիթ Գ ամ:

Ի սոյն աւուրս կնքեցաւ Տիրան որդին Վահանայ ի վանս Գլակայ:

3. ԱՐԻՍՏԱԿԷՍ ԼՁ ՍՏԻՎԵՐՏՅԻ

15

Պատմութիւն վասն անցիցն անցելոց ի յայլաւսեռն ազգաց, որք շուրջ զմեօք են

Եւ եղև յետ մահուան Դաւթի Կիւրապաղատի, որ էր այր հօգօր և աշխարհաշէն, մեծապարգև և աղքատասէր, որ էր արդարև սահման խաղաղութեան. քանզի յաւուրս նորա հանգչէր ամենայն մարդ, ըստ մարգարէութեանն, ընդ որթով իւրով և ընդ թղենեաւ, իսկ զկնի մահուան նորա խաղայ ինքնակալ թագաւորն. Հոռոմոց Վասիլն՝ ի քսան և հինգերորդ ամի թագաւորութեանն իւրոյ ծանր զինու. և զէմ եղեալ զայ հասանէ յեկեղեաց դաւառ, զանց արարեալ զբազում օթեանօք: Եւ ընդառաջ ընթանան նմա ազատագունդ զօրքն Տայոց և առատատուր պարգևօք մեծարեալ ի նմանէ իւրաքանչիւր ոք ըստ արժանեաց՝ յիշխանութիւն, ի պատիւ, ի գահ ժամանեալ՝ ցնծացեալ բերկրեցան յոյժ:...

20

25

30

Եւ ի նմին տեղոջ զայ հանդիպի թագաւորն Ափխազաց Բագարատ և հայր նորա Գուրգէն, և մեծապէս փառաւորէ զնոսա ինքնակալ թագաւորն: Եւ տայ Բագարատայ զպատիւ

կիրწყაყარითობեան, և հօր նորա զմագիստրոսութեան, և
 արձակէ զնոսա խաղաղութեամբ. և ինքն երթեալ անցանէ
 ընդ Հարբ և ընդ Մանաղկերտ:...

- 5 Յամի չորեքհարիւրերորդի և վաթսնեւորդի չորրորդի
 թուականիս մերոյ մեռաւ թագաւորն Ափխազաց Բագարատ,
 և թագաւորէ Գէորգ որդի նորա՝ առ որ գրէ ինքնակալ
 թագաւորն Վասիլ հրովարտակ, որ ունի օրինակ զայս.
 Եթէ՝ Վոր ի Կիւրապաղատին բաժնէ ետու հօր քում ի
 պարզէ՝ թող, և քո հայրենեացն միայն լեր լիխան: Իսկ
 10 նա ոչ առնու յանձն, այլ ի մանկական տիսն հպարտացեալ՝
 զընդդէմն առնէ պատասխանի, թէ՝ Վոր իմ հայրն կալեալ
 է իշխանութեամբ, յայնմանէ և տուն մի չտամ ումեք: Իսկ
 ինքնակալին լուեալ զայս՝ զօր առաքէ բռնութեամբ տիրել
 աշխարհին: Որոց ընդդէմ եկեալ քաջացն Տայոց՝ մօտ ի
 մեծ աւանն Ուխտեաց, ի փախուստ զարձուցին զգօրս Հո-
 15 ումոց. բայց քաղաքին և այլ շինանիստ տեղեացն չմե-
 զան ինչ: Այս եղև սկիզբն կործանման տանն Տայոց:

4. ՄԱՏԹԷՆՍ ՈՒՈՂԱՅԵՅԻ

[Դաւիթ Շինող և Դեմետրէ Ա.]

- ...[Եւ] էր... թագաւորն Դաւիթ այր քաջ և հզօր ընդդէմ
 20 Պարսից պատերազմաց: Սա բազում անգամ յաղթեաց զօ-
 րացն այլազգեաց և բեկեաց զամենայն զօրութիւնս նոցա, և
 բազում անուանի գաւառս էառ ի Պարսից սրով և բռնու-
 թեամբ. էառ զՏփլիս, և զԴմանիս քաղաք, և զՇրուանն, և
 զՇաքի, և զՇամբար, էար և այլ բազում գաւառս: Եւ էր Դա-
 25ւիթ արքայ այր սուրբ և առաքինի, զարդարեալ ամենայն
 աստուածապաշտութեամբ և բարի արդարութեամբ. և սա
 երևեցաւ ընդունող և սիրող ազգին Հայոց: Առ սա ժողովե-
 ցան մնացեալ զօրքն Հայոց, և սա շինեաց քաղաք Հայոց
 յաշխարհն Վրաց, և հաստատեաց եկեղեցիս և վանորայս բա-
 30զումս. և անուանեաց զանուն քաղաքին Գաւռայ. և ունէր
 մեծաւ ուրախութեամբ և ցնծութեամբ զամենայն ազգն Հա-
 յոց: Կայր և հարազատ որդի մի թագաւորին, որում անուն
 ասէին Դեմետրէ, ի Հայ կնոջ, և եղբօր թագաւորին ասէին
 Թօսօրմէ:...

ფუნქციონირება

ნაჩა და გაგოთქა

§ 1. ანბანი

№№ რიგზე	ბგვდური		წერითი		სახელწო- დება	რიცხვითი შნიშ-ბა	ქართუ- ლი შესა- ტყვისი
	მთავ- რული	ნუს- ხური	მთავ- რული	ნუს- ხური			
1	ა	ა	ა	ა	აჟ	1	ა
2	ბ	ბ	ბ	ბ	ბჟ	2	ბ
3	გ	გ	გ	გ	გჟ	3	გ
4	დ	დ	დ	დ	დჟ	4	დ
5	ე	ე	ე	ე	ეჟ	5	ე
6	ვ	ვ	ვ	ვ	ვჟ	6	ვ
7	ზ	ზ	ზ	ზ	ზჟ	7	ზ
8	თ	თ	თ	თ	თჟ	8	თ
9	ი	ი	ი	ი	იჟ	9	თ
10	ქ	ქ	ქ	ქ	ქჟ	10	ქ
11	ჩ	ჩ	ჩ	ჩ	ჩჟ	20	ი
12	ც	ც	ც	ც	ცჟ	30	წ
13	ძ	ძ	ძ	ძ	ძჟ	40	ხ
14	წ	წ	წ	წ	ბაჟ ბა	50	წ
15	ყ	ყ	ყ	ყ	ყჟ	60	კ
16	ღ	ღ	ღ	ღ	გოჟ გო	70	კ
17	შ	შ	შ	შ	ბაჟ ბა	80	შ
18	ჩ	ჩ	ჩ	ჩ	გათ	90	ჩ

№№ რიგზე	ბეჭდური		წერიითი		სახელწოდება	რიცხვითი მნიშვნელობა	ქართული შესატყვისი
	მთავრული	ნუსხური	მთავრული	ნუსხური			
19	პ	𐌱	Փ	փ	პէ	100	პ
20	ჟ	𐌶	Խ	խ	ძեն	200	მ
21	მ	𐌺	Յ	յ	յի	300	ჲ
22	ნ	𐌸	ն	ն	նու	400	ნ
23	ც	𐌽	Զ	զ	շայ	500	შ
24	ჩ	𐌾	ռ	ր	რ	600	ო
25	ც	𐌾	Զ	զ	շայ ჯა	700	ჩ
26	ყ	𐍂	ყ	ყ	ყէ	800	კ
27	ღ	𐍃	ղ	ղ	ღէ	900	ჯ
28	რ	𐍄	ռ	ր	რայ	1000	რ
29	შ	𐍅	ս	ս	სէ	2000	ს
30	վ	𐍆	վ	վ	վե	3000	ვ
31	ს	𐍇	տ	տ	տին	4000	ტ
32	რ	𐍈	ր	ր	რէ	5000	რ
33	მ	𐍉	յ	յ	მյ	6000	ც
34	ლ	𐍊	լ	լ	ლენ	7000	ვ(ჟ)
35	ფ	𐍋	փ	փ	փქ	8000	ფ
36	ქ	𐍌	ք	ք	քէ	9000	ქ
37	ო	𐍍	օ	օ	օ	10000	ო
38	ბ	𐍎	ֆ	ֆ	ფէ	20000	ფ

მთავრული ისოები გამოიყენება წინადადების დასაწყისში და საკუთარ სახელთა პირველი ბგერის აღსანიშნავად, თუ მთელი ტექსტი მთავრულით არაა დაწერილი. (იხ. დამატება I).

ზოგადი შენიშვნები

§ 2. ზემოთ მოტანილ ტაბულაზე ყოველი ასოს ქართული შესატყვისია ნაჩვენები. და შეიძლება გადაუჭარბებლად ვთქვათ, რომ ძნელი დასაძებნია სხვა ენა, რომელსაც შეეძლოს ქართულივით ზუსტად გადმოსცეს თვითებული მათგანის შესატყვისობა: ქართული ეკვივალენტები თითქმის აბსოლუტური შესატყვისებია. არ უნდა დავივიწყოთ კი, რომ სხვადასხვა ენის, მით უფრო სხვადასხვა სისტემის ენის ბგერათა შესატყვისობის აბსოლუტურობაზე ლაპარაკი არ შეიძლება პირობითობის გარეშე. ამ პირობითობას ქმნის რამდენიმე მომენტი.

ა) ცნობილია: აბსოლუტურად ერთნაირი თვით ერთსა და იმავე ენაშიც არ შეიძლება იყოს ერთი და იგივე ბგერა თუ მას სხვადასხვა პოზიციაში და მეზობლობაში ავიღებთ. ცხადია, გაცილებით საგრძნობია ეს სხვაობა სხვადასხვა ენას შორის.

ბ) აქ ჩვენ საქმე გვაქვს ძველი სომხური ენის ბგერებთან, რომლებიც ბგერათა ნიშნებს მხოლოდ იმდენად წარმოადგენენ, რამდენადაც ჩვენ მათ გამოვთქვამთ. ნამდვილი სიცოცხლე ამ ბგერებს აღარ გააჩნიათ. ეს ასოები გამოხატავენ პირობითად იმ ბგერებს, რომელთაც საუკუნეების წინათ გამოთქვამდნენ და ამჟამად გაქვავებულად შემოგვრჩენია ტექსტებში. თვით სომეხი დღეს ამავე ასოებს კითხულობს უთუოდ ისე, როგორი გამოთქმაც აქვთ მათ შესატყვის ბგერებს დღევანდელს მეტყველებაში, რომელიც უთუოდ საკმაოდ განსხვავდება წინანდელისაგან. ზოლო ქართველი მკითხველი მათ წაიკითხავს უთუოდ ისე, როგორი გამოთქმაც აქვს მის ახლანდელს მეტყველებაში თვითებული სომხური ასოს შესატყვისად მიწერილ ქართულ ასოს. დაუშავტოთ ისიც, რომ აღწერილობა, რამდენადაც ცხოველი და ზუსტი არ უნდა იყოს იგი, ვერასოდეს ვერ გადმოსცემს ბგერის ნამდვილ ბუნებას. ამისათვის ყველაზე უკეთესი საშუალება უშუალო მოსმენაა. ამის შესაძლებლობა კი ამჟამად არ არსებობს.

ზემოაღნიშნულის მიუხედავად ვამბობთ, რომ ქართული ენის ბგერები თითქმის აბსოლუტური შესატყვისები არიან სომხურის შესაბამი ბგერებისა. ამის საფუძველს იძლევა, ერთის მხრით, თანამედროვე გამოთქმა სომხურ და ქართულ სალიტ. ენათა ბგერებისა, რომლებიც თითქმის აბსოლუტურად ფარავენ ერთმანეთს, და მეორეს მხრით, ძველი ქართული და სომხური სიტყვების ტრანსკრიბირება

ძველსავე ტექსტებში, როგორც ქართულში, ისევე სომხურში. ისეთი სპეციფიკური ბეგრებიც კი, როგორიცაა წ და ჰ ქართულსა და სომხურში ერთნაირად გამოითქმის და, საფიქრებელია, ერთნაირადვე გამოითქმოდა ძველადაც. ეგევე ითქმის საერთოდ სპეციფიკური ქართული (resp. კავკასიური) მკვეთრების (აბრუპტივების) შესახებაც (იხ. დამატება II).

განსხვავება უფრო საგრძნობი უნდა ყოფილიყო ხმოვნების გამოთქმაში. და ეს იმის მიუხედავად, რომ, როგორც ქვემოთ დავრწმუნდებით, ხმოვანთა სისტემითაც ძველი ქართული და ძველი სომხური (მით უმეტეს თუ საკიფხს ქართველური ენების ფონზე განვიხილავთ) აგრეთვე მთლიანად ფარავს ერთმანეთს. მაგრამ ეს შესატყვისობა ეხება ხმოვანთა ნიშნებს, ასოებს, რომლებიც ბერის მხოლოდ ძირითად სახეობას გადმოსცემენ და სრულებით, ან თითქმის სრულებით, არაფერს გვეუბნებიან ხმოვნის ნამდვილ ბუნებაზე. მაგ., „ა“ ნიშნით დღეს ქართულში გადმოვცემთ ყოველგვარ ქართულ „ა“-ს—იმასაც, რომელიც გვაქვს სიტყვაში „აქ“, „მანდ“, და იმასაც, რომელიც ისმის სიტყვაში „არა“, როდესაც ეს სიტყვა ნათქვამია ხაზგასმით, ჯიუტად, ვთქვათ, ასეთს გამოთქმაში: „არ წავალ, არა!“ აქ „არ“ და „არა“-ში პირველი „ა“ ისმის უფრო მაგარი შემართვით, დაახლოებით, როგორც „აა“. ნიშანი კი ერთი გვაქვს ამ განსხვავებული „ა“-სთვისაც და ყველა სხვა „ა“-სთვისაც. აღარაფერს ვამბობთ ხმოვნის ტონიერებასა, გრძლიობასა, სიმაღლესა და სხვა თვისებებზე, რომელთა გადმოცემა საერთოდ ვერ ხერხდება მწერლობაში. მაგრამ სხვადასხვა ენის ხმოვნები ერთმანეთისაგან სწორედ ამ თვისებებით განსხვავდებიან.

მსგავსი განსხვავება უნდა გვექონოდა ძველ ქართულსა და ძველ სომხურ ენებს შორისაც. თანამედროვე ქართულ და სომხურ ბგერათა გამოთქმაში არსებული განსხვავება ამას გვაეხარაუდებინებს. ყველაზე მკვეთრად ეს განსხვავება ხმოვნის შემართვაში უნდა მქალაქდებოდეს. ამის შემჩნევა უბრალო დაკვირვებითაც შეიძლება: თანამედროვე სომხურ მეტყველებაში ხმოვნები ინტენსიური შემართვით ხასიათდებიან; მაგ., რომელიმე *ქან* იწი „რა?“, *მარ* ურ „სად?“, *აქაქიქ* ახიკ „ქალიშვილი“ (იწერება კი ახლაც ისე, როგორც ძველ სომხურში — *აქქიქ*), *იო* ორ „დღე“ და სხვა სიტყვებში თავიდადური ხმოვნები ჩვეულებრივ გამოითქმიან მაგარი შემართვით: *ქან* ეწი, *მარ* მურ, *აქაქიქ* ეახიკ, *იო* ეორ... ზოგჯერ, განსაკუთრებით დიალექტებში, მაგარ შემართვას ფშვინ-

ვიერი შემართვა ენაცვლება: *ჩქრჩ* ჰინჩ, *ჩაჩჩჩ* ჰინჩ... ქართულ ენაში კი ხმოვანთა ასეთი წარმოთქმა საერთოდ შემთხვევითია. ქართული და სომხური ენების ხმოვნებს შორის მსგავსი განსხვავება ძველადაც უნდა გვქონოდა, როგორც აღვნიშნეთ. ამას ადასტურებს ძველი ქართული და სომხური სამწერლო ენების შედარება.

არა მარტო მაგარი შემართვა უნდა ყოფილიყო (და უნდა იყოს) ქართული და სომხური ხმოვნების განმასხვავებელი, არამედ საერთოდ შემართვა და დამართვა ბგერებისა, განსაკუთრებით კი ხმოვნებისა. თანამედროვე სომხური ენის დიალექტებზე დაკვირვება შესაძლებლობას იძლევა დაახლოებით მიგნებულ იქნას ეს თავისებურება. მოკლედ იგი ასე შეიძლება ჩამოგვეყალიბებია: სომხური ენის ხმოვანთა დამახასიათებელი უნდა ყოფილიყო შემართვა-დამართვის ინტენსიურობა, რომელიც დღემდე შეუნარჩუნებია მას.

ზემოაღნიშნულის საბოლოო დაზუსტება ექსპერიმენტულ კვლევას შეუძლია. აქ კი ეს იმიტომ აღვნიშნეთ, რომ ქართულ და სომხურ ბგერათა „აბსოლუტურ შესატყვისობაზე“ ლაპარაკი შეიძლება მხოლოდ გარკვეული პირობით; რომ ამ შესატყვისობაზე ლაპარაკისას მხედველობაში გვაქვს მხოლოდ ბგერათა ძირითადი იერი, მათი ტონიერობის, სიმაღლის, გრძლიობის თუ შემართვა-დამართვის თავისებურებათა გათვალისწინების გარეშე.

ამ ძირითადი იერის მხრივ კი ქართული და სომხური ბგერები გაცილებით უფრო ახლოს დგანან ერთმანეთთან, ვიდრე რომელიმე სხვა ენის ბგერებთან.

§ 3. ამ საერთო შენიშვნების შემდეგ შევჩერდეთ ზოგიერთ ცალკეულ თავისებურებაზე, რომელთა გათვალისწინება აუცილებელია.

როგორც აღვნიშნეთ, ძველი ტექსტების წაკითხვისას ჩვეულებრივ ვხელმძღვანელობთ ტრადიციული წაკითხვით; მაგ., როცა ვკითხულობთ, ვთქვათ, V საუკუნის რომელიმე ძეგლს, ძირითადად ისევე გამოვთქვამთ ბგერებს, როგორც ამჟამად ისმის ჩვენს მეტყველებაში ეს ბგერები. მხოლოდ ზოგიერთ რამეს თუ ვუწევთ ანგარიშს. სხვა შესაძლებლობა საერთოდ არ არის: არ შეგვიძლია გარდასულ ჟამთა გამოთქმების აღდგენა აუცილებელიც რომ იყოს იგი. ა-ს, ე-ს, ვ-ს და მსგავსი ასოების ბუნების გათვალისწინებით-ლა თუ ვახერხებთ ძველი გამოთქმის თავისებურების მიგნებას, ისიც მხოლოდ მიახლოებით. ასევე უნდა მოვიქცეთ ძველი

სომხური ტექსტების წაკითხვის დროსაც: უნდა გავითვალისწინოთ თანამედროვე სომხური წაკითხვაც. მაგრამ ამ მხრივ ქართულსა და სომხურს შორის საკმაო განსხვავებაცაა: გარკვეული მონაცემების მიხედვით ხერხდება დადგენა, რომ ძველი ქართულის ბგერათა უმეტესობა დღევანდელ გამოთქმაშიც თითქმის უცვლელად შემონახულა. არაა არავითარი საფუძველი ვიფიქროთ, რომ ბ, გ, დ... და სხვა ასოების გამოთქმა ძველს ქართულში დიდად განსხვავდებოდა ახლანდელისაგან, თუნდაც სხვადასხვა პოზიციაში. ძველი და ახალი სომხურის შესახებ კი ეს არ ითქმის. აგრეთვე მთელი რიგი მონაცემების მიხედვით შეიძლება დადგენა, რომ ხშული მჟღერი თანხმოვნები **բ, գ, զ, Ժ, և** ძველად ყველგან ერთნაირად გამოითქმოდა, სადაც ის იწერებოდა. ახალ სომხურ სალიტერატურო ენაში კი საკმაოდ განსხვავებული ვითარებაა: აღნიშნული ასოები ახლაც ყველგან იწერება სადაც ძველში იწერებოდა, მაგრამ გამოითქმის ზოგან უცვლელად, ზოგან კი შეცვლილად—ფშვინვიერებად: **փ, ք, թ, ց, չ**. ეგვევ ითქმის ზოგი სხვა ასოსა და მისი გამოთქმის შესახებაც, მით უმეტეს თუ თანამედროვე დიალექტების გამოთქმებსაც გავითვალისწინებთ.

ამრიგად: ძველ სომხურში გარკვეული ნიშანი შეესატყვისებოდა მხოლოდ ერთ გარკვეულ გამოთქმას. ამ მხრივაც რომ შესატყვისობა ქართულსა და სომხურ ასოებსა თუ ბგერებს შორის აბსოლუტურად შეიძლება მივიჩნიოთ. ამიტომ თანამედროვე სომხურ მეტყველებაზე შეჩვეულისათვის ზოგიერთი ასოს სწორად (ძველებურად) წაკითხვა გარკვეული სიძნელეა, ქართველისათვის კი ეს სიძნელე არ არსებობს. სამწუხაროდ, ამ პრინციპის გატარება ბოლომდე არ ხერხდება ტრადიციული წაკითხვისათვის ანგარიშის გაწევის გამო. აღნიშნული წესიდან უხვევს ნახევარხმოვნებისა და ზოგიერთი ხმოვნის ტრადიციული გამოთქმა. მაგრამ სანამ ამას გავეცნობოდეთ საჭიროა ცალკე შევჩერდეთ ორიოდ სპეციფიკურ თანხმოვანზე.

თ ა ნ ხ მ ზ ვ ნ ჯ ბ ი

§ 4. **ა** და **բ** პარალელური ბგერებია. ამათგან პირველს უწოდებენ მაგარ **ა**-ს, მეორეს რბილ **ა**-ს. თანამედროვე სალიტერატურო სომხურში ორივე **ա** ენის წვერის ვიბრაციით იწარმოება და ზოგჯერ კარგად გაირჩევა ერთმანეთისაგან მათი გამოთქმა, მაგრამ უცხოელს მაინც უჭირს ამ განსხვავების შემჩნევა. როდესაც ცალკე გამოთქვამენ მათ, ეს განსხვავება უკვე ნათელია: **բ**-ს ასეთ

შემთხვევაში ვიბრანტიც ვერ დაერქმის, იგი უფრო სპირანტია მაშინ და აკუსტიკურად შ-ს ან ჟ-ს უფრო გეგაონებს, ვიდრე რ-ს. *ი*-კი ცალკე გამოთქმულიც მართალ რ-დ ისმის ახალ სომხურშიც. გაბმულ მეტყველებაში კი *რ*-ც ვიბრანტად ისმის და მხოლოდ ისეთი განსხვავება-ლა თუ შეინიშნება *რ*-სა და *ი*-ს შორის, როგორიც შეიძლება შეენიშნოთ ქართულში, როდესაც გამოთქვამთ სიტყვებს. ვთქვათ, „გრგვინვა“ და „ფიქრი“. ასევე სომხურ სიტყვებში *არს* „მზე“ და *აილ* „რუ“ — ძნელი გასარჩევია განსხვავება *რ*-სა და *ი*-ს შორის, მაგრამ *რინს* „დაჭერა, შეპყრობა“ — სიტყვაში აშკარაა *ი*-ს განსაკუთრებული გამოთქმა. დიალექტებში კი ამ ბგერების გამოთქმა თითქმის ყველგან არეულია.

მაინცა და მაინც ისინი ნამდვილად განსხვავებული ბგერები უნდა ყოფილიყვნენ ძველად. ამის გარეშე ორი სხვადასხვა ნიშანი ვერ გაჩნდებოდა. ეს განსხვავება კი ვიბრანტობის ხარისხში უნდა ყოფილიყო მხოლოდ: როგორც ჩანს, *ი* მეტად ვიბრანტი იყო ვიდრე *რ*. ზოგიერთი ენობრივი მონაცემი *ი*-ს გაორმაგებულ რ-დ გვეგარაუდებინებს; მაგ.: *აარრ* „ელემენტი“ იწერება *აიი* — ფორმიტაც, *ხერხაქ* || *ხიხაქ* || *ხერხაქ* „სამეული, სამმაგი“ და სხ. (იხ. აგრეთვე § 26).

სომხურში *რ*-თი და *ი*-თი დაწყებული სიტყვა არაა. თუ სადმე გვხვდება თითო-ოროლა, ის ან ხელოვნურად შექმნილია, ან ნასესხები. ჩვეულებრივია უცხოური რ-ს *ი*-თი გადმოცემა, განსაკუთრებით სიტყვის დასაწყისში. ისიც აღსანიშნავია, რომ *ი*-თი დაწყებული სიტყვის გამოთქმა ახლაც უჭირთ, განსაკუთრებით დიალექტებში, და მათ წინ ჩვეულებრივ რომელიმე ხმოვანს, ყველაზე ხშირად *ე*-ს, წაუმიძვარებენ ხოლმე; მაგ., *ეიი* ან *იიი* „რუსი“ და სხ. (იხ. § 10). სიტყვის შიგნი და ბოლოს კი ამ ბგერათა გამოყენება ჩვეულებრივია, ოღონდ *ი*-ს წინ *რ* სიტყვის ფუძეში აუტანელია სომხურისთვის და *ი*-თი იცვლება; მაგ., *ჟარა* 48, „დაბრუნდა“, *ჟარბან* 61₁₄ „დაბრუნდნენ“, მაგრამ *ჟაინაქ* 58, „ბრუნდებოდა“; *ჟარბქ* 53, „აიღეს, წაიღეს“, *ჟარბხაქ* 61₃₄ „აინალა“, მაგრამ *რაინა* „ვამილღებ“, *ატქ* 62₁₉ „უფალი“, მაგრამ *ახაინ* 62₂₉ „უფლისა“ და სხ.

ის ფაქტი, რომ თანამედროვე სომხურში *რ*-ს შემდეგ მჟღერები ფშვინვიერდებიან, უნდა ახასიათებდეს ამ ბგერის ბუნებას: იგი უფრო ფშვინვიერი უნდა იყოს, ვიდრე მჟღერი. დიალექტები კიდევ უფრო უხვად გვაწვდის ამაში დამარწმუნებელ ფაქტებს: იქ არის შემთხვევები *რ*-ს *ქ*-დ და *ღ*-დ ქცევისა, თუმცა, იშვიათად *ქ*-დაც გვევ-

ლინება. და ეს ახალშეძენილი თვისება არ უნდა იყოს. ასეთი განსხვავება წინათაც უნდა არსებულებოდა *რ*-სა და *ა*-ს შორის. სწორედ ამიტომ ქართული *რ* მოგვიანო ხანის (XII ს-ის) ავტორისათვის უფრო *ა* არის, ვიდრე, *რ*: *ჟაღიჲ* 64₃₀ ქალაქი გორის სახელის სომხურ ტრანსკრიფციას წარმოადგენს (იხ. § 26).

§ 5. პარალელური წყვილია *ლ* და *ღ*-ც. მართალია, თანამედროვე სომხურ სალიტერატურო ენასა და მის დიალექტებში *ლ* და *ღ* აგრეთვე სავსებით ისეთია, როგორიც ქართული *ლ* და *ღ*, მაგრამ ხერხდება იმის დადგენა, რომ ეს ასე არ უნდა ყოფილიყო. ძველ სომხურში *ღ*-თი გადმოცემულია სხვა ენების (ბერძნულის, სპარსულის, აგრეთვე ქართულის და სხვ.) ლ; მაგ.: *ღაღაღ* 64₂₈ < ასურ. *kalak* და ქართული ქალაქი; *ღაღიღიღი* 42₂₂ < ბერძ. *kat'olikē* > ქართ. კათოლიკე; *ღაღი* — ქართ. ტფილისი; *ღაღაღაღ* 63₂₆ < ქართ. ეკელეცი (გეოგრაფიული სახ.); *ღაღაღ* < ქართ. პილენძი; *ღაღ* < სპარს. *pīl* > ქართ. ფული (ძვ. ქართ. ფოლი) და მრავალი სხვა.

აღნიშნულის მიხედვით ძვ. სომხურის *ღ* არ შეიძლება მიჩნეულ იქნას ისეთივე ბეგრად, როგორადაც დღევანდელ სომხურში ისმის იგი. რაკი ამ ნიშნით გადმოიცემოდა სხვა ენების ლ, ცხადია, *ღ* მიჩნეული იყო ამ უცხოური ლ-ს ექვივალენტად. ჩანს, *ღ* და *ლ* იმდენად მახლობელი ყოფილა ადრე, რომ უკვე ძველ სომხურში შეიმჩნევა მათი აღრევა; მაგ., სიტყვა *აღღ* 52₁₈ „სხვა“, იწერებოდა ასედაც — *აღღ* 52₂₇. მსგავსი აღრევის ნიადაგზე შეიძლება მიღებულიყო ასეთი ფორმები: *აღღ* „მარილი“ ძველშიც და ახალშიც. *აღღ* „მარილიანი“-ახალში, მაგრამ *აღაღღ* || *აღაღღ* „უმარილო“ ახალ სომხურში.

რანაირი უნდა ყოფილიყო *ღ*-ს გამოთქმა, არ ვიცით. აშკარაა ერთი: იგი უფრო მეტად ლ იყო, ვიდრე ლ და ლ-უკანანისმიერი. სხვაგვარად მისგან მერმინდელ *ღ*-ს ვერ მივიღებდით. *ღ*-ს თანამედროვე ბეგრად ჩამოყალიბება უკვე ძველ სომხურშია დაწყებული და XI საუკუნისათვის იგი დამთავრებულია. ამის გარეშე გაუგებარია *ღ* || *ლ* მონაცვლეობა და ქართული *ღ*-ს *ღ*-თი გადმოცემა, რომელიც უკვე ძველ ხელნაწერებში გვაქვს (იხ. § 25).

სომხური სიტყვები *ღ*-თი არ იწყება საერთოდ. რაც არის ან ნასხეხბია, ან წინიდან ხმოვნის დაკარგვით მიღებული. სიტყვის შიგნითდა ბოლოს კი ჩვეულებრივია, განსაკუთრებით თანხმოვნების წინ. *ღ* სიტყვის თავშიც გვხვდება, შუაშიც და ბოლოშიც. სიტყვის შიგნით, ჩვეულებრივ, ხმოვნების წინ.

ხელნაწერებში *ღ*-ს წასაკითხავ *ღ*-ს აპოსტროფით ან თავზე მახვილის დასმით წერდნენ. ასევე ძველ ხელნაწერთა არაკრიტიკულ გამოცემებშიც: *ღ'* (იხ. 16).

§ 6. *ფ* არაა სომხურისათვის დამახასიათებელი ბგერა ისევე, როგორც ქართულისათვის არაა იგი დამახასიათებელი. იგი არც ყოფილა სომხურ ანბანში XII ს-მდე. და ამის შემდეგაც მხოლოდ უცხოური *ფ*-ს გადმოსაცემად იყო განოყენებული. თვით სომხურ სიტყვებში იგი არ გამოიყენებოდა. ახლაც, ახალ სომხურშიაც, ეს ასო მხოლოდ იმას ემსახურება, რომ უცხოური გამოთქმა *ფ*-სი ზუსტად გადმოიღოს: *ფიქსკა* „ფიზიკა“, *ოფსკა* „ოფელია“, *ფრანსიკა* „საფრანგეთი“ და სხვა.

დიალექტებში გვხვდება *ქ*, *ღ*-ს, აგრეთვე *ჩ*-ს ადგილას *ფ*, მაგრამ საკმაოდ სპორადულად. თანაც იგი მიღებულია ფონეტიკურ ნიადაგზე, როგორც ქართულში ნიჭით < ნიჭით, ნაჭით < ნავით და სხ.

§ 7. *ქ* უმარცვლო *ქ* არის, ამ უკანასკნელის დაუსტებელი სახეა. მას თანხმონის თვისებებიც აქვს და ხმოვნისაც—ტრადიციულ წაკითხვაში. იგი მხოლოდ ხმოვანთან იწერება, მის წინ ან მომდევნოდ და უკანასკნელ შემთხვევაში დიფთონგს ქმნის წინამავალ ხმოვანთან ერთად თუ სიტყვის ბოლოს არაა მოქცეული, ხოლო ხმოვნის წინ თანხმონისა და ხმოვნის ჯგუფს ქმნის და თვით *ქ* ისმის *ღ*-დ. ჩვეულებრივ მას ნახევარხმოვანს უწოდებენ. ძველ სომხურში ის მართლაც მხოლოდ ასეთი უნდა ყოფილიყო და, როგორც ჩანს, ყველგან, სიტყვის თავშიც, შუაშიც და ბოლოშიც იკითხებოდა მხოლოდ როგორც *ქ* ა: *ქაქან*=მაკან „თვალში“ და არა ჰაკან, როგორც ტრადიციული წაკითხვით გამოითქმის; *მარქიქ*=მარდო და არა მარდო „კაცს, კაცის“, როგორც ტრადიციული წაკითხვით გამოითქმის. სიტყვის შიგნი კი ხმოვნის შემდეგ ახლაც გამოითქმის, როგორც *ქ* ა: *მარქ*=მარ „დედა“, *ქორქ*=ქუარ „და“ და სხვ. ერთმარცვლიან სახელებში კი სიტყვის ბოლოსაც კითხულობენ *ქ*-ს უცვლელად: *ჰაქ* 64₃₃ იკითხება ჰაჲ, *ნიქ* 45₂₅ „ნოე“—იკითხება ნოჲ; ასევე *რაქ*=ბაჲ „სიტყვა; ზმნა“. *ქაქ*=ვაჲ „ვაჲ“ და სხვ. ამნაირი სიტყვები გამრავალმარცვლიანების შემდეგაც ინარჩუნებენ სიტყვის ბოლოს *ქ*-ს გამოთქმას: *რადმარაქ*=ბაზმაჰაჲ „სომეხმრავალი=ადგილი სადაც სომხები მრავლად“, *მარქაქ*=მაკაჲ „ზმნიზედა“ და სხვ. მაგრამ *ქანაქ* იკითხება გნა „მიდის“, *ქაქ* იკითხება გა „მოდის“, *ქაქ* იკითხება კა „დგას“ და სხვ. როგორც ჩანს, *ქ*-ს გათანხმონება დიდი ხნის წინათ

დაიწყო. ამით აიხსნება, რომ ხმოვნით დაწყებული სიტყვის წინ *ა*-დ ქცეულ *ი* წინდებულის სიტყვას ხელახლა ურთავდნენ ამავე წინდებულს: *ი კაქმ* „მარჯვნიდან“, *ი კარსიქე* „აღმოსავლეთიდან“ და სხვ.

ამრიგად, *ა* ტრადიციული წაკითხვით სიტყვის ბოლოს სრულებით არ გამოითქმის გამოხატვის შემთხვევების გარდა, სიტყვის დასაწყისში *ა*-დ ისმის, ხოლო სიტყვის შიგნი *ა*-დ.

§ 8. *ა* აგრეთვე უმარცვლო *ი* არის, მისი დასუსტებული სახეა, მაგრამ *ი* და *ი* ხმოვნების მომდევნოდ, როდესაც თანხმოვნის წინ მოექცევა, აღნიშნულ ხმოვნებთან ერთად ქმნის აღმავალ დიფთონგებს, ე. ი. *ა* სრულხმოვანია ამ შემთხვევაში. მაგრამ იმავე ხმოვნებისა და *ა*-ს შემდეგ ეგვევ *ა*, თუ ხმოვნის წინ ან სიტყვის ბოლოს მოექცა, — იკითხება *ა*-დ, ე. ი. ასეთ შემთხვევაში თანხმოვანია. მაგ.: *იქრს* იკითხება *იქრსა* „ვითარცა“, *ჩაღ* იკითხება *ჩაღა* „ფრინველი“, *აღჩაღ* იკითხება *აღჩაღა* „პატოსანი“; *აღარ* იკითხება *აღარა* „ნადავლი“, *აღარ* იკითხება *აღარა* „დღის“, მაგრამ დახურულ მარცვალში: *იქრსაჲსიქრ* იკითხება *იქრსაჲსიქრ* „ფრაქანჩაჲსი“ „თითოეული“ და სხვ. (იხ. § 13).

ა არც ერთ სიტყვას არ იწყებს, სომხურში გარდა თვით ამ ასოს სახელწოდებისა — *ა* *ჩაღ* — დ მოგვიანო ხანებში ხელოვნურად შექმნილი რამდენიმე სიტყვისა.

ი-ს შემდეგ მოსალოდნელი *ა* ყოველთვის იცვლება *ა*-თი: *აიე* „ალი“, მოქმ. *აიეი* < *აიეი* და ეს იმიტომ, რომ ასეთმა კომპლექსმა (*აიე*) ძველ სომხურშივე მოგვცა მონოფთონგი *ი*. ეს კი იმას ადასტურებს, რომ ზემოაღნიშნული დიფთერენტირება ტრადიციულ წაკითხვაში გვიანდელი ამბავია და ადრე *ა* ყველგან და ყოველთვის იკითხებოდა როგორც უმარცვლო *ი*. ამას კიდევ უფრო მტკიცედ ასაბუთებს *ა* დიფთონგისაგან მიღებული *ი* (იხ. § 12). ამასვე ადასტურებს *ა* > *ი* მონაცვლეობა თვით ძველ სომხურში: სიტყვის ბოლოს მყოფი *ი* დიფთონგი როგორც კი მოექცევა სიტყვის შიგნი და მარცვლის დართვის გამო *ა*-ს წინამავალი *ი* ამოვარდება *ა*-ს *ი* შეენაცვლება და ყოველ ექვს გარეშე ეს *ი* უმარცვლოა; მაგ.: *ქი* „რიცხვი“, ნათეს. *ქიი* < *ქიი*; *კი* „ბრძოლა, ჩხუბი“, ნათეს. *კიი* < *კიი*, აქედან წარმოებული საწყისი — *კიი* < *კიი* და სხვ. არის *ი* > *ი* მონაცვლეობაც — სიტყვის შიგნი ღია მარცვალში, რაც იმას ამტკიცებს, რომ ასეთს პოზიციაში *ი* ჩვეულებრივ უმარცვლო უნდა ყოფილიყო, ხოლო უმარცვლო *ი*-ს გამოხატავდა *ა*-ც; მაგ., ერთ უძველეს წარწერაში გვხვდება *აიი* *ჲსან* 42_ა და იქვე *აიი* *ჲსან* 42_გ.

ხ მ ზ ნ ე ზ ი

§ 9. სრული ხმოვანი ხუთია: *ა, ხ, ქ, ი, ილ*. უკანასკნელი ხმოვანი, როგორც ვხედავთ, ანალიზური დაწერილობისაა სავესებით ისევე, როგორც ბერძნულში—*ω*. როგორც ვიცით, ქართული უ-ს დაწერილობაც ასეთივე წარმოშობისაა, რაც კარგად ჩანს ქართული ნუსხური დაწერილობიდან: *აქ*. გაკრული ხელით წერისას *ა* და *ქ* გადაება ერთმანეთს, შემდეგ კბილები გათანაბრდა და მივიღეთ მხედრული დაწერილობის *აქ* ქართულში. სომხურში ასეთი მეტამორფოზი *ილ*-სთან არევის მიზეზით არ განუცდია ამ დაწერილობას და დღემდე დარჩა *ილ*-დ. ანბანის რიგში, როგორც ტაბულაზე ჩანს, *ილ* ცალკე არაა შეტანილი, რადგან იქ *ი*-ს თავისი დიდი უქირავს და *ლ*-ს თავისი.

ამჟამად სომხურში *ილ* ნიშნით გამოხატული ბგერა ქართულის უ ნიშნით გამოხატული ბგერისაგან თითქმის სრულებით არ განსხვავდება (შდრ. § 2). ასევე არ განსხვავდება ქართულის შესაბამი ხმოვნებისაგან *ა* და *ქ*-ს წარმოთქმა. მაგ.: *აჰაჰაჰ* ატამნ—„კბილი“, *ჟჩჩჟ* გინი „ღვინო“, *ჟილ* დუ—„შენ“. მოტანილი ქართული, ტრანსკრიფცია სომხური სიტყვებისა ზედმიწევნით გამოხატავს სომხურის გამოთქმას, რამდენადაც ასოს შეუძლია ბგერის გამოხატვა.

ხ ხმოვანი სიტყვის დასაწყისში ტრადიციული წაკითხვით იკითხება, როგორც დიფთონგი *ჟე*: *ხრე* ჟერე „სიმღერა“, *ხრეი* ჟერე „ორი“ და *სხვ* სიტყვის შიგნი იგი იკითხება, როგორც მონოფთონგი *ე*: *ხრე* ჟერე „სამი“, *ქხრე* თერე „ეგების“ და *სხ* სიტყვის ბოლოს *ხ* ხმოვანი არა გვაქვს ძველ სომხურში.

ი ხმოვანიც სიტყვის თავში ტრადიციული წაკითხვით გამოითქმის როგორც *ჟო* || *ვო*: *იოქ* ჟორდი || *ვორდი* „შვილი, ძე“, *იოქ* ჟორბ || *ვორბ* „ობოლი“ და *სხვ* სიტყვის შუაში *კი* ესეც მონოფთონგია—*ო*: *ქო* ზოც „ალი“, *ბიქ* „ზღვა“ და *სხვ* სიტყვის ბოლოს არც *ი* ხმოვანი გვაქვს ძვ. სომხურში (იხ. დამატება III).

§ 10. *ღ* სპეციფიკური ხმოვანია სომხურში. იგი ინდიფერენტული ხმოვანია. მისი წარმოშობისას საწარმოთქმო ორგანოები მართლაც შედარებით პასიურნი არიან, მხოლოდ სიმები ჟღერენ. სწორედ ამ მისი გაურკვევლობის გამო შეუჩვეველ სმენას იგი სხვადასხვა ხმოვნად ესმის: *ი*-დ, *უ*-დ, *მ*-დ.

ქართულ ენაში ამ ბგერას სოციალური ღირებულება არა აქვს, ფონემა არაა და არც ასახულა მწერლობაში. იგი ძალიან იშვიათად თუ შეინიშნება ქართული ენის დიალექტებშიც. ამის მიუხედავად, არც ისე ძნელია ამ ხმოვნის ბგერადობაზე გარკვეული წარმოდგე-

ეს უკანასკნელი გამოყენება *ღ*-ს დაწერილობისა აღმოცენებულია იმ ნიადაგზე, რომ *ღ* თანხმოვანთგამყარი ხმოვანია სომხურში: იგი თუმცა იწერება მხოლოდ განსაზღვრულ შემთხვევებში, მაგრამ გამოითქმის ყველგან, სადაც კი თანხმოვნები თავს მოიყრის. ძნელი სათქმელია, როგორ უნდა ყოფილიყო ძველად, მაგრამ ახალი სალიტერატურო სომხური და ყველა დიალექტი ასეთ გამოთქმას თითქმის უგამონაკლისოდ იცავს: ცალად დარჩენილ თანხმოვანს ყოველთვის ამოუდგება გვერდით გამოთქმაში *ღ*, თუმცა არ იწერება; მაგ.: ძველშიც და ახალშიც იწერება *მასღ* „დაარჩენა“, განოითქმის *მღნასღ*, იწერება *მასღ* „წასვლა“, გამოითქმის *მღნასღ*, იწერება *მღიჯიჯ* „ფრინველი“, გამოითქმის *მღიჯიჯ*, იწერება *მღიჯიჯ* „ნათლისმცემელი“, გამოითქმის *მღიჯიჯ* და სხ. *ღ* ხშირად გამოიყენება წერაში ლექსის ზომის დასაცავადაც.

ღ ხმოვანი მიაჩნიათ ხმოვნის შეკუმშულ სახედ, რადგან იგი ჩვეულებრივ არასოდეს არ გვხვდება მახვილიან მარცვალში (ზოგიერთი დიალექტის გამოკლებით) და საერთოდ შეკუმშული ხმოვნის ადგილას მოგვევლინება ამ ხმოვნის ამოვარდნის შედეგად თავმოყრილ თანხმოვნებს შორის. ნამდვილად კი *ღ*-ს მიჩნევა სხვა ხმოვანთა შეკუმშულ სახედ კირს თუნდაც იმ მიზეზით, რომ იგი გვევლინება ისეთ ადგილასაც, სადაც არაა სავარაუდებელი უფრო ადრე სხვა რომელიმე ხმოვანი; მაგ.: *კანყა* 52₂₈ „გადასასვლელთა ზედა“ ტრადიციული გამოთქმით იკითხება *კანყღა*, სადაც ბოლოკიდურ *ყ*-ს შემდეგ არავითარი ხმოვანი არ იყო, მაგრამ მრავლობითობის *-ას*-ს დართვის შედეგად თავმოყრილ თანხმოვნებს შორის მაინც ჯდება *ღ*. ასევე: *აიასჯიჯი* 51₂₅ „პირველნი იგი“—იკითხება *აიასჯიჯღი*, თუმცა *ჯ*-ს დართვამდე *ღ*-ს შემდეგ არავითარი ხმოვანი არ ყოფილა და სხვა და სხვა შეკუმშული ხმოვნის ადგილასაც მხოლოდ ამიტომ გვევლინება: ამოვარდნილი ხმოვნის ადგილას მოთავსებით იგი უფრო კარგად ახერხებს თავისი როლის შესრულებას—თანხმოვანთა გაყრას. ასეთ შემთხვევაში, როდესაც *ღ* შეკუმშული ხმოვნის ადგილას ჩნდება, უმჯობესია იგი შეკუმშული ხმოვნის ბგერინაცვლად მივიჩნიოთ, რადგან ისიც ისევე ქმნის მარცვალს, როგორც რომელიმე სხვა ხმოვანი. ამრიგად, *ღ* არის *ქ* და *მ* ხმოვნების მონაცვლე უმახვილო მარცვალში, რათა არ დაუშვას თანხმოვნების თავმოყრა (იხ. § 19). საფიქრებელია, რომ ასეთი ფუნქცია ამ ხმოვანს ძველთაგანვე მოსდევს.

როდესაც სიტყვა იწყება *ღ*, *ა* და *ჲ* თანხმოვნებით და მათ

ტრადიციულ წაკითხვაში *ჱ*-ს გამოთქმა *ხ*-საგან განსხვავდება მხოლოდ სიტყვის დასაწყისში, სადაც *ხ* იკითხება ზედიფთონგად (იხ. § 9). ყველა სხვა შემთხვევაში ორივე, *ჱ*-ცა და *ხ*-ც, ერთნაირად ისმის როგორც მონოფთონგი ე. არის მათ შორის ერთი განსხვავება: *ჱ* ჩვეულებრივ მხოლოდ მახვილიან მარცვალში გვხვდება და მახვილის მოშორების შემდეგ ჩვეულებრივ მონოფთონგად—*ჩ* ხმოვნად იქცევა; *ხ* კი მახვილის ქვეშაც გვაქვს და მახვილის გარეშეც. გამონაკლისი შემთხვევები, როდესაც მახვილის მოშორებით *ხ*-ც იცვლება, იმას ადასტურებს, რომ *ჱ* და *ხ* აბსოლუტურად განსხვავებული ხმოვნები იყო ძველად (იხ. § 19), მაგრამ *ჱ*-ს წარმოშობამდე ორივე *ხ*-თი გადმოიცემოდა. *ჱ* ასო უფრო გვიანდელი წარმოშობისაა.

ი ლიფთონგი სიტყვის თავში და შუაში იკითხება როგორც უფ: *იოჱნ* „იგივე“ იკითხება „ნუჲნ“, *იქჱ* „ძალა“ იკითხება უჲჲ. სიტყვის ბოლოს კი გამოთქმაში რაკი იქარგება *ქ* (იხ. § 7), რჩება მხოლოდ *ი*, ე. ი. იკითხება *ქ*-ს მოკვეცილ: *ხრქ* „სიმღერა“, ნათეს. *ხრქიქ*, იკითხება *ხრქი*, *მარქ* „კაცი“, ნათეს. *მარქიქ* იკითხება—*მარქი* და სხვ. ლია მარცვალში სიტყვის შიგნი ინარჩუნებს ისეთსავე გამოთქმას, როგორადაც იწერება: *გიჱსჱსჱს* „არსებითი“, იკითხება გოჲჲჲჲჲჲ; *იიჱსჱსჱსჱს* „დიადი, მშვენიერი“ იკითხება ჰოჲჲჲჲჲჲ და სხვ.

§ 12 *ლ*-თი აგრეთვე დამავალი ლიფთონგი გვაქვს *ალ*-სთან და აშავალი *ხ*-სა და *ჩ*-სთან. დაწერილობის მიხედვით *ლ* ხმოვანიც ლიფთონგური წარმოშობისაა (იხ. § 9), მაგრამ *ლ*-ს ტრადიციულ გამოთქმაში არასოდეს არ იცნობა ლიფთონგი. იგი ერთი, ლიტონი ხმოვანია. ხმოვანის წინ *ლ* ს დასუსტება და გაუმარცვლოება, რასაც აღვილი აქვს ტრადიციულ გამოთქმაში (შდრ. § 8), ისეთივე მოვლენაა, როგორიც ანალოგიურ შემთხვევაში *ჩ*-ს დასუსტება და *ქ* დქცევა (იხ. § 7), რაც არ იძლევა უფლებას *ჩ* ლიფთონგად მივიჩნიოთ. ამრიგად: ტრადიციული წაკითხვით *ლ* ლიფთონგი არაა, იქნებ ლიფთონგად ასმოდა ადრე, მაგრამ ეს თვისება მას დიდი ხანია აღარა აქვს (იხ. დამატება IV).

ალ ლიფთონგი, როგორც ჩანს, ძველად ნამდვილი ლიფთონგი იყო და ყველა პოზიციაში ისმოდა, როგორც აჲ (აჲ). ამჟამად კი იგი უფრო თანხმოვნისა და ხმოვნის ჯგუფია, ვიდრე ხმოვნისა და ნახევარხმოვნის შერწყმა, ე. ი. ისმის როგორც *ალ* და არა როგორც *ალ* (აჲ) (იხ. § 8). *ალ* ლიფთონგი XI საუკუნის შემდეგ დახურულ მარცვალში შეიცვალა *ო* მონოფთონგით, რომელიც ტრადიციული წაკითხვით ისეთსავე მიმართებაშია *ო*-სთან, როგორშიც *ჱ*—*ხ*-სთან: სიტყვის თავში, როგორც აღვნიშნეთ (§ 9),

„იკითხება მუდამ როგორც ვო || ვო, ხოლო *o* ყველგან იკითხება როგორც მონოფთონგი *o*. მაშასადამე, ეს ორი ნიშანი ყველგან ერთნაირად ბგერს ტრადიციულ წაკითხვაში გარდა ისეთი შემთხვევებისა, როდესაც *o* სიტყვის დასაწყისშია. ცხადია, *ალ*-ისგან *o*-ს მიღება *ალ*-ის აღრინდელი წაკითხვის შედეგია.

ალ > o მივალეთ მხოლოდ დახურულ მარცვლებში: *კალქი* „ფეხსაცმელი, ქოში“, გვიანდელ ხელნაწერებში და ტრადიციულ გამოთქმაში — *კიქი* 56₃; *კალ* 59₅ „ლაშქარი, ჯარი“, შემდეგ *კიქი* 64₂₈; *ალქი* „სჯული, კანონი, წესი“, შემდეგ — *ოქი*; *ალ* „დღე“, შემდეგ — *ო* და *სხვ.*

მიუხედავად იმისა, რომ *o* და *o*-ს გამოყენება საკმაოდ გარკვეული იყო, ხელნაწერები (და ძალიან ხშირად მათი გამოცემებიც) არაიშვიათად ურევენ მათს დაწერილობას: *o* გვხვდება იქ, სადაც *o*-ს მოველით და პირიქით; მაგ., აქვე დართულ ტექსტებში გვხვდება: *სიქი* 64₂₇ „მოყვარე“, *ქიქი* 64₂₇ „შემწყნარებელი“, *ქიქი* 42₂₅ „მშენებელი“, *კალქი* 61₁ „მებრძოლი, მეომარი“, მაგრამ აგრეთვე *ალქი* „მკვლელი“...

ღია მარცვალში *ალ* დიფთონგი იკითხება როგორც *აი*: *კალ* 47₁₂ „ფრინველი“, *კალ* 57₂₃ „ნხარე (ქვეყნის)“, *ალ* 47₁ „დღის“, *ალ* 64₆ „მოკვდა“, *კალ* 43₄ „ბნელი“, *ალ* 61₁₉ || *ალ* 57₂₆ „დილა“ და *სხვ.* მაგრამ არის შემთხვევები, როდესაც *ალ* დიფთონგი დახურულ მარცვალშიც *აი*-ად იკითხება: *ალქი* 48₁₀ „მტრელი“, *ალქი* 45₃₆ „ნავით“. ასეთი წაკითხვა აუცილებელია დახურულ მარცვალში მაშინაც, როცა *ალ* დიფთონგი თანხმოვნის წინ აღმოჩნდება ხმოვნის შეკუმშვის, ან სიტყვაზე თანხმოვნის დართვის შედეგად; მაგ.; *ალქი*, მაგრამ ნათეს. *ალქი* იკითხება — *ალქი*, *ალქი* „ყვავი“, მაგრამ აგრეთვე *ალქი* 48₅ იკითხება *ალქი*.

საგულისხმოა, რომ ქართულის *ლ* გადმოცემულია *ალ*-ით სიტყვაში *ალქი* 64₃₀ „გორი (ქალაქი)“, ე. ი. ეს ავტორი წერდა ტრადიციის მიხედვით *ალ*-ს, მაგრამ გამოთქვამდა *ლ*-ს.

მოგვიანო ხანებში *o*-თი გადმოცემულია ბერძნული *ა*-ც: *ალქი*, *ალქი* „იროდი || ჰეროდე, იოანე“ და *სხვ.* უფრო ადრე კი ბერძნული *ა*-ს შესატყვისად *იქ* კომპლექსს იყენებდნენ: *ალქი* 50₃, *ალქი* 50₃ და *სხვ.* მაგრამ საკმაოდ ხშირია ხელნაწერებში მისი გამარტივებული გადმოცემაც: *ალქი*, *ალქი* და *სხვ.*

§ 13. *ხ* და *ქ* დიფთონგი ღია მარცვალში იკითხება როგორც *იქ*, *იქ*: *ალქი* 46₂₈ „წვიმა“, *ალქი* 43₂₁ „გამოჩნდა“, *ალქი*

ლანო „ავადმყოფი“, აფხაზ 54₁ „პატიოსანი“, თხლ 47₆ „დღე“, ყაათხ 63₃ „პატივი“ და სხ. ასევე იკითხება, როდესაც ღია მარცვალში მყოფ ხლ, ქლ-ს რაიმე ფორმანტისეული თანხმოვანი დაემატება: ჰლ „სახე, ფორმა“, ბრალდ. მრ. რ.: ჰლ; ღლ „დღე, ავი სული“, მრ. რ.-ის სახ. ღლ; თლ „დღე“, მრ. რ. სახ. თლ; მრ. რ. ბრალდ. თლ; ყაათხ „პატივი“, მაგრამ ყაათხ „პატივი ესე“ და სხვ.

დახურულ მარცვალში კი ხლ და ქლ იკითხება როგორც ღუ, რუს. იო; მაგ.: რხლ „ათი ათასი, ძვ. ქართ. ბეერი“, სრლ „ში-ში“, ზარხლ „ასი“, აფრხლ „წყარო“, აქლ „ფევილი“. მაგრამ როდესაც ხლ იკითხება ღუ-დ, ჩვეულებრივ ეს დაწერილობა შეცვლილია ქლ-ით, რომელიც წაკითხვაში არ განსხვავდება ხლ-ისაგან. აქ დართულ ტექსტებში ზემოთ მოტანილი სიტყვები გვხვდება. მაგრამ უმეტესად ქლ-ით და არა ხლ-ით: რხლ 50₂₀, სრლ 49₁₁ და სხვ. (ხ > ქ-ს შესახებ იხ. § 24; შდრ. § 19).

ხლ დიფთონგი თუ წინადადების დასაწყისში არ ზის, როდესაც ლ მთავრულით იქნება დაწერილი, ჩვეულებრივ შერწყმულად იწერება (და იბეჭდება კიდევ): ლ წინადადების დასაწყისში, ან მთავრულ დაწერილობაში საერთოდ ლ და ლ დაშორებულია: ხლ, ან ხლ.

§ 14. ლ დიფთონგი ტრადიციულად იკითხება როგორც ჯა (რუს. я): ქლან „მთა“, არხან „სისხლის“, ქარხან 41₁₀ „მწითური“, შილხან 42, „არველიანი“, ამხან 42, „თვის“, ფრხლ „დაწერილი“ და სხვ.

ასევე იკითხება ჯა: შილქან 42₁₅ (საკ. სახელია), შილქან 42₁₁ (კაცის სახ.). ამ ნიადაგზე გვაქვს ჯა > ჯა მონაცვლეობა: შილქან 57₂₆ < შილქ „ადგილი“ + ალ, ირქსლ 56₁₇ < ირქლ „შვილი“ + ალ (ენიობითობისა), ჩასხან 58₁₉ < ბასიანი და სხვ. (იხ. დამატება V).

აღმავალი დიფთონგები იქმნება აგრეთვე ყოველთვის, როდესაც ლ ხმოვნის მომდევნოდ რომელიმე ხმოვანი ზის: ჯილქან 52₂₀ „ზვარაკი“, ათილქ 43 „ღმერთი“, ქილქან 64 „წელთაღრიცხვა“... შილქან 42 „არველიანი“, ყაათილქან 56₁₄ „ბრძანება“, ქილქ ნათეს. < ქლ „რიცხვი“ და სხ. ასეთს შემთხვევებში განსაკუთრებით მოგვიანო ხანის ძეგლებში, უმარცვლო ლ ლ-ის სახითაცაა წარმოდგენილი. ამის მაგალითია შილქან 42₁₁ (კაცის სახ.; იხ. § 21; 8).

ძველ სომხურში გვხვდება ტრიფთონგებიც: ჯაქ, ჯაქ, ჯაქ, მაგ.: ქრქათილქან „ქრისტეანე“, იკითხება — „ქრისტონე“,

მაგრამ მრ. რ. სახ. *ერქათინხაქე* იკითხება — ქ რ ი ს ტ ო ნ ძ ა ძ ქ, *აქაქან* 47₃₁ „მარტო, მხოლო“; *ხაღქან* „შვიდი“, *არღსაღ* „უკვე, განა“, *ღხაღ* „სოფელი“ და სხვა. მაგრამ *ხაღ* ტრიფთონგი ხშირად *ღ* დიფთონგითაც იცვლება: *ღქან* „შვიდი“, *არღღ* „უკვე, განა“. *ღხაღ* სიტყვა კი იხმარება *ღ* დიფთონგითაც და *ქღ* დიფთონგითაც: *ღღ* || *ღქღ*. უფრო გვიან აგრეთვე *ხოქან*, *არღხოღ* და სხვა.

სასვენი ნიშნები და ქარაგმები

§ 15. ძველი სომხური ხელნაწერების გამოცემებში გამოყენებულია ქართულისაგან (საერთოდ ევროპულისაგან) განსხვავებული სასვენი ნიშნები. მათი გაცნობა საჭიროცაა და საინტერესოც.

: ორი წერტილი (*ქქქქქქქ* = პირდაპირ: ბოლო წერტილი) დაისმის ჩვენი (ევროპული) წერტილის ადგილას, წინადადების ბოლოს.

. (*აქქქქქქ* = პირდაპირ: შუაწერტილი) — ერთი წერტილი, უდრის დაახლოებით წერტილმძიმეს, ზოგჯერ მძიმესაც და ორწერტილსაც.

, (*ათორაქქქ* = პირდაპირ: ქვედა წერტილი) — უდრის მძიმეს; დაისმის: სიტყვების ჩამოთვლისას ან ჩართულ სიტყვებსა და წინადადებებს გამოჰყოფს.

(*რღღ* = ბლაგვი) უდრის ორწერტილს, ან ტირეს, ზოგჯერ მძიმესაც.

(*არყყყყან ზჷან* = კითხვის ნიშანი) — დაისმის წინადადებაში იმ სიტყვის იმ ხმოვანზე, რომელზედაც მოდის კითხვითი ინტონაცია, წინადადების ბოლოს კი წერტილი (იხ. § 189).

(*ღჷღ* = მახვილი) დაისმის წინადადებაში იმ სიტყვის იმ ხმოვანზე, რომელზედაც მოდის სათანადო ინტონაცია და ბოლოს დაისმის წერტილი. უდრის ძახილის ნიშანს.

~ (*ყაყყყან ჯაქან ზჷან* = მოწოდების, ღაღადების ნიშანი) დაისმის გრძნობით წინადადებაში სათანადო ინტონაციის (ნატვრის, აღტაცების) გამოსახატავად ისევე იმ სიტყვის იმ ხმოვანზე, რომელზედაც მოდის ეს ინტონაცია, ე. ი. უდრის ისევე ძახილის ნიშანს. წინადადების ბოლოს აქაც წერტილი დაისმის.

უკანასკნელი სამი ნიშანი გვხვდება ძველ ხელნაწერებშიც. დანარჩენები უფრო გვიანდელი წარმოშობისაა. ყველა ეს ნიშანი

ახალ სომხურშიც იხმარება.—ახალში გამოყენებულია ტირე და ბრქალებიც, მაგრამ მათი გამოყენება თავისებური არაა¹

§ 16. ხელნაწერებში და ზოგიერთ ძველ გამოცემაში გამოყენებულია აგრეთვე სხვა ნიშნები და სიტყვათა შემოკლებანი, რომელთაგან უმთავრესი სახეობების გაცნობა საჭიროდ მიგვაჩნია.

ეს ნიშნები გამოყენებულია ქარაგმისათვის, სიტყვის შემოკლებისათვის.

პირველი სამი დაისმის შემოკლებული სიტყვის თავზე, უკანასკნელი კი სტრიქონში. ამათგან ყველაზე უფრო ხშირად პირველი იხმარება. იგი მთელ სიტყვას ამოკლებს ჩვეულებრივ. ასევე მთელი სიტყვის შემოკლებას აღნიშნავს " და ..., მაგრამ " გამოყენებულია აგრეთვე ერთი ხმოვნის გამოტოვების აღსანიშნავადაც, რისთვისაც ჩვეულებრივ იხმარება |, რომელიც სტრიქონშივე, გამოტოვებული ხმოვნის ადგილას დაისმის; მაგ.: 2P¹ ||

2P¹ = 2აღაქ "შაბათი, კვირა = 7 დღე", 4P¹ = 4ახასა "გაიქცა"; 4P¹ = 4აღაგ "ლაშქართა". 5P¹ = 5ახასა "მცირე", 6P¹ = 6აღაგარ "გზა".

ი ნიშანი დაისმის ი-ს თავზე და აღნიშნავს მის უმარცვლოდ ქცევას, რაც ყოველთვის ხდება ი-ს ხმოვნის წინ ნოქცევისას (§ 14).

ი- დაისმის ი-ს დიფთონგის თავზე და აღნიშნავს, რომ ის იკითხება როგორც აჟ (იხ. § 12).

¹ როგორც აქედან ჩანს, განსაკუთრებით თავისებურია საინტონაციო ნიშნები: ", / და ႁ. საფიქრებელია. ისინი იმ ნეგმატური ნიშნებიდან მოდიან, რომლებიც გამოყენებული იყო ძველ სომხურ საგალობლებში. ეს მოვლენა საყუალადებოა იმიტად, რომ ქართული ენის ბუნებასაც არ შეეფერება კითხვის (?) და ძახილის (!) ნიშნების გამოყენება, მაგრამ რამე ახალი საშუალების გამოჩენა არ უცდიათ და უცვლელად გადმოიტანეს ევროპული სასვენი ნიშნები. სწორედ ამ შესაბამისობის წყალობით ძალიან ხშირად შეუბრალებლად მაზინჯდება ჭეშმარიტად მუსიკალური ქართული მეტყველება და მაზინჯდება სწორედ წიგნიერი ადამიანების მეტყველებაში. ასეთ ადამიანთა მეტყველებაში ძალიან ხშირად კითხვითი და „გრძნობითი“ წინადადებები წარმოითქმის ქართულისათვის შეუფერებელი ინტონაციით, მაზილის წინადადების ბოლოს გადატანით, რაც დაწერილში დასმული სათანადო ნიშნების გავლენითაა გამოწვეული. სომხურს, როგორც ჩანს, ასეთი დამაზინჯების თავიდან ასაცილებლად გარკვეული ხერხისათვის მიუმართავს. მსგავსი საშუალებანი ზოგ სხვა ენასაც (მაგ., ესპანურს) აქვს გამოყენებული მწერლობაში.

თ დაისმის აგრეთვე α დიფთონგის თავზე და აღნიშნავს, რომ იგი იკითხება როგორც α (იხ. § 12).

დაისმის η -ს ზემოთ მარჯვნიდან (η^1) და აღნიშნავს, რომ იგი უნდა წავიკითხოთ როგორც ι (იხ. § 5).

აპოსტროფი დაისმის χ -ს წინ და მიუთითებს, რომ ეს χ თანდებულია. იგივე აპოსტროფი გამოყენებულია ზოგჯერ ხმოვნის გამოტოვების აღსანიშნავადაც: $q'xmasayon < qxmasayon$ „რამეთუ ბრძენი“... $ix' asx < ixasx$ „თუ ამბობს (თქვა)“...

§ 17. ზოგიერთი ისეთი ასო, რომელიც ჩვეულებრივ ერთად გვხვდება, გადაბმულია ერთმანეთზე ისე, რომ ერთი ნიშნის შთაბეჭდილებას ტოვებს, ან სიტყვის შემოკლებასთან ერთად გამოყენებულია ამა თუ იმ ასოს თავისებური დაწერილობაც. ერთი ასეთი შემთხვევა აღვნიშნეთ (იხ. § 13) $h=hl$. ამას გარდა:

$mn=mr$

$mx=dx$.

$dm=dm asxam$ „იმის მსგავსად“.

m (გადაბრუნებული m)= $amxasx$ „ყოველი“.

ხელნაწერებში (და მის გამოცემებშიც) ყოველგვარი სიტყვა გვხვდება პატივით (ქარაგმით). მათი სათითაოდ ჩამოთვლა არცაა საჭირო. აღვნიშნავთ ყველაზე ხშირად სახმარებელ სიტყვათაგან ზოგიერთის დაქარაგმებას.

$mr = masayon$ „ღმერთი“

$mrj = masayon$ „ღვთის“

$md = amxasx$ „ყოველი“

$mdx = amxasx$ „ყოველის“

$mdl = masayon$ „ღვთით“

$q'x = q'x$ „თავი“

$q'p = q'p$ „მაგისი“

$q'y = q'y$ „მაგათ“

$q'p = q'p$ „ეგენი“

bx

$bxq'x$ } = $bxasayon$ „იერუსალემი“

$bx = bx$ ნამყოს მიმღეობის დაბოლოება

ხ^რღ = ხა^რღ იგივე მრ. რ-ის სახ. გრუნებაში

ს^ნ = ს აკ^ნ და სხვა

ჟ^რა = ჟა „ეგე“ მრ. რ-ის ბრალდ. ჟ-თანდებულით

ჟ^ნა = ჟა „იგი“ „ „ „ „

ჟ^აა = აა „ესე“ „ „ „ „

ძ^ჩ = ძ^ჩჩან < -ძ^ჩჩან აფიქსით წარმოებულ სიტ-
ყვათა დაბოლოება

ძ^ჩნ = ძ^ჩჩან, იგივე -ნ ენკლიტიკით

ძ^ჩ = ძ^ჩჩან, იგივე მხ. რ-ის ნათეს.-ში

ძ^ჩ = ძ^ჩჩან „ „ „ დაწყ.-ში

ძ^ჩ = ძ^ჩჩან „ „ „ მოკმ.-ში

ჩ^რჩ } = ჩარაჩელ || ჩარაჩელ „ისრაელი“
ჩ^რჩელ }

ჩ^რჩ = ჩარაჩელი, იგივე მხ. რ-ის მიც.-ნათ.-ში

ჩ^რ = ჩარაჩელ „ზე, ზედა“, თანდ.

კ^რ } = კამ „ან“
კ^რამ }

ამ^რ = ამარ „კაცი“

მ^რა = მარა „იესო“

ნ^რ = ნარა „იმისი“

ნ^რ = ნარა „იმათ, იმათი“

ნ^რ = ნარა „ისინი“

ო^რა = ორა „როგორ“

ა^რთ = არათა „პასუხი“

ა^რ = არა „წმინდა“

ა^რ = არა „წმინდისა || წმინდა“

ა^რ = არა „ამნაირად, ესრევ“

ა^რ = არა „ამისი“

ა^რ = არა „ამათი || ამათ“

ა^რ = არა „ესენი“

ქ^რა = ქარა „მოძღვარი“

ქ^რა = ქარა „-თვის“ თანდ.

ქ^რა = ქარა აკარაქ „ამისთვის“

ქ^რა = ქარა ირი „რომლისთვის“

თ^რა = თარა „უფლისა || უფალს“

ღ^რ = ღარა „ვიდრე“

ქ^ა || ქ^ან^ა = ქაანაქ „მღვდელი“; ჟ^ა = ჟრჰათი „ქრისტე“;

ჟ^ახ || ჟ^ახ = ჟრჰათიხ „ქრისტესი || ქრისტეს“.

სხვა შემოკლებანი ძირითადად მდგომარეობს ხმოვანთა გამოტოვებაში: ქ^აღ^ა = ქაღიღ^ა „მრავალი“; ქ^აღ^ა || ქ^აღ^ა = ქაღაღი „გვირგვინოსანი“; ქ^ან^ა = ქაანაქ „მონა, მსახური“; ქ^აღ^ა = ქაღაღა „თვის, შესახებ“ (თანდ.); ყ^ათ^აღ^ა = ყათხიღ^ა „ომი, ბრძოლა“; ყ^ათ^ან^ა = ყათანაქ „ეშმაკი, სატანა“; ქ^ამ^ან^ა = ქამანაქ „დრო, ეამი“ და სხვ.

შონეზიკური მოვლენები

მახვილი და რაღაჟი

§ 18. მახვილი სომხურში ძლიერია, დინამიკურია და ზის სიტყვის ბოლო აშკარა მარცვალზე. აშკარა მარცვალზე იმიტომ ვამბობთ, რომ, როგორც ვიცით, თანხმოვანთა თავმოყრისას სომხურში თანხმოვანთა ეს ჯგუფი ყოველთვის იკითხება მარცვლად, მათ შორის ინდიფერენტული *ჰ* ხმოვნის ჩასმით, მაგრამ ის დაწერილი ჩვეულებრივ არ არის. არც მახვილი ზის ამ ხმოვანზე არასოდეს, ე. ი. რომელიმე *ჟისთორ* „ასული“ იკითხება *ჟისთორ*, მაგრამ მახვილი ზის *ილზე*: *ჟისთორ*, ასევე *ბილქ* „თევზი“, *ბილქ* „თავი“ და სხვ.

სიტყვის ბოლოს ყოფნა ამ მახვილს აიძულებს იყოს მოძრავი: *ქაღაღ*, „ქალაქი“, ნათეს. *ქაღაღქ*, *ქაღაღაღი* „ქალაქელი“ და სხვა. არის შემთხვევები, როდესაც სიტყვას მოსალოდნელ ადგილას (ბოლო მარცვალზე) მახვილი არ დაესმის, რადგან არსებობს უმახვილო ნაწილაკები და სიტყვები. ეს ისეთი სიტყვები და ნაწილაკებია, რომლებიც სიტყვებს დაერთვიან და სხვა სიტყვებთან მის დაშოკილებულებას გამოხატავენ. იმიტომ სიტყვის მახვილს ის ძირითადი სიტყვა ატარებს, რომელსაც ერთვის ეს უმახვილო სიტყვა თუ ნაწილაკი. ასეთი დამხმარე სიტყვებია: *აი*, *ენი*, *ღათ*, *ი* თანდებულები, *ამ* დამხმარე ზმნა ყველა მწკრივის ფორმაში, როცა ის შედგენილი შე. მასმენლის ნაწილია, *აქა* „რე“, *ალაქი* „აგერ“, *ალაქი* „მანდ“, *ალაქი* — „იქ“, *იქ* „რა“, *იქ* „რომელი“, *იქ* „რამე“ და სხვ. იმიტომ: *აქაქა* „ესრე“, *იქქაქა* „ისრევე“... *აქაქაქა* (*აქა + ალაქი*) „აი აგერ“, (ძვ. ქართ. „აჰა ესერა“), *აქაქა* (< *აქა + აქა*) „თითქმის“, *იქქაქაქა* „იმავე დროს“, *იქქაქა* „არა რა“, *ქაქაქა* *იქ* 44¹⁷, „კეთილ არიან“ და სხვ.

მაგრამ აღნიშნული წესი ეყრდნობა ტრადიციულ წაკითხვას. ფიქრობენ, რომ ძველ სომხურში საესებით ასეთი ბუნების მახვილი არ უნდა ყოფილიყო. როგორც ჩანს, მახვილი ძველ სომხურში იჭდა სიტყვაში ბოლოდან მეორე მარცვალზე. ამას ადასტურებს სიტყვათა მთელ წყებაში თანხმოვანთა თავმოყრა ბოლოსკენ: *ბილქ* „თავი“,

ბოსსს „მუხლი“, *კიკიძე* „მოწოდება“, *იასკი* „ძვალი“ და სხვ. მაგრამ არის საპირისპირო მოვლენებიც: თანხმოვნების სიტყვის თავში დაჯგუფება: *მკირთი* „ნათლისმცემელი“, *ქანჭი* „ძიება“... *ნეკრისი* „გამოძიება, დადასტურება“ და სხვ. ორივე რიგის მაგალითები ძველ სომხურშივე უხვდაა. მაშასადამე, მახვილის ბუნება საერთოდ სომხურში ჯერ კიდევ საკვლევი.

ორივე რიგის მაგალითებიდან ერთი უეჭველი ხდება: მახვილი იყო ძლიერი: მის დაცემას ხმოვანზე შეეძლო ხმოვნის გაშლა გამოეწვია, მოშორებას კი კუმშვა.

§ 19. კუმშვა (რედუქცია) არის დიფთონგის ლიტონ ხმოვნად ქცევა, ან მონოფთონგის (ხმოვნის) ამოვარდნა—ნულად ქცევა. ეს ნული ხშირად *უ* ხმოვანით იცვლება, მაგრამ ეს მაშინ, როდესაც ხმოვნის ამოვარდნის გამო თანხმოვნები ისე დაჯგუფდებიან, რომ ერთ-ერთ მათგანს მაინც არც ერთი მხრიდან ხმოვანი არ ახლავს; მაგ.: *ჟი* „წიგნი, ასო“, ნათეს. *ჟი* იკითხება—*ჟი*, მაგრამ *ჟაჟი* „მრავალი“, ნათეს. *ჟაჟი*. უკანასკნელ შემთხვევაში ამოვარდნილი *ი*-ს ადგილას *უ* არა ჩნდება, რადგან *ჟ* წინამავალ ხმოვანს ეკვლევება, *ჟ* კი მომდევნოს (შდრ. § 10).

ძველი სომხური ენის ფონოლოგიური სისტემა შეიძლება საფუძვრებად წარმოვიდგინოთ, როგორც ეს II ტაბულაზეა ნაჩვენები. ზედა საფუძვრზე ტრიფთონგებია, მის ქვევით დიფთონგები, უფრო ქვევით ლიტონი ხმოვნები, ხოლო სულ ქვედა საფუძვრზე ინდიფერენტული ხმოვანი და ნულია.

კუმშვა ძველი სომხურისათვის ამ ფონოლოგიურ სისტემაში ერთი საფუძვრით დაბლა ჩამონაცვლებას გულისხმობს, ხოლო გაშლა ამის საწინააღმდეგო მოვლენა იქნება.

მახვილის მოშორების შემდეგ ყველა არც დიფთონგი იკუმშება და არც ხმოვანი. დიფთონგთაგან იკუმშება მხოლოდ *ჟ*, *ი* და *ჟა*, ხმოვანთაგან კი *ი* და *ი*. სხვა დიფთონგები და ხმოვნები მახვილის გავლენას არ განიცდიან.

შეკუმშვის შედეგად დიფთონგი *ჟ* იძლევა *ი*-ს, ან იშვიათად *ჟ*-საც, *ი*—*ი*-ს, ხოლო *ჟა*—*ჟ*-ს. *ი* და *ი* ხმოვნები კი მახვილის მოშორების შემდეგ იძლევა ნულს, რომელიც შეიძლება *ი*-მ შეცვალოს თუ თანხმოვნები ისე შეჯგუფდა, რომ თუნდაც ერთ მათგანს ხმოვანთან მიკედლების საშუალება არ ექნა (იხ. § 10).

მაგალითები.—

ჟ > ი: *ჟჟ* „იარაღი, საჭურველი“, მაგრამ ნათესაობით—*ჟი*—*ჟი*; *ჟჟ* 53₁₀ „ზეთი“, მაგრამ იქვე *ჟჟჟჟჟ* 48₁₇

„ზეთისხილის ხის“; t_2 61₁₇ „სახედარი“, ნათეს. t_2 44₃₂ „მდედარი, დედალი“, ნათეს. t_2 44₃₂ და სხ.

$\text{t} > \text{h}$: h t „ლერწამი“, მაგრამ ნათეს. h t 41₇, h t 44₃₂ „მელა“, ნათეს. h t 44₃₂ (|| h t 44₃₂); h t 44₃₂ „ხის წებო, გუმფისი, ფისი“, ნათეს. h t 44₃₂; h t 44₃₂ „სასყიდელი გასამრჯელო“, ნათეს. h t 44₃₂; h t 44₃₂ „ვეშაპი“, ნათეს. h t 44₃₂ (|| h t 44₃₂); h t 44₃₂ „მოსე“, ნათეს. h t 44₃₂ (|| h t 44₃₂) და სხ. (იხ. § 24).

$\text{t} > \text{h}$ -ს გვერდით $\text{t} > \text{h}$ „საყურადღებოა. ჩანს, ადრე მხოლოდ ერთი h ნიშანი იყო ორი, ერთმანეთისაგან საკმაოდ გასხვავებული, ბგერისათვის. მაშასადამე, h -სა და უფრო გვიან წარმოშობილი t -ს გამოთქმა განსხვავებული იყო (იხ. § 11). თუ ასე არაა, მაშინ $\text{t} > \text{h}$ კუმშვა კი არა მონაცვლეობა იქნება $\text{h} > \text{h}$ -სა, რაც აგრეთვე ცნობილია ძველ სომხურში: h t „დევი, ავი სული“, ნათეს. h t 44₃₂, კომპოზიტი h t 44₃₂ (= h t 44₃₂ + h t 44₃₂ < h t 44₃₂ „ცემა“) „ეშმაკეული, ეშმაკეული“ და სხვ. (იხ. § 11; 24). მაგრამ ეს უკანასკნელი მაგალითებიც იმას უპერს მხარს, რომ h უძველეს სომხურში ორგვარი უნდა ყოფილიყო. ამიტომაც შეიქმნა შემდეგ t , მაგრამ ზოგიერთი სიტყვა მაინც ძველი დაწერილობით, h -თი, შემოგვრჩა.

$\text{h} > \text{h}$: h t 43₆ „სინათლე, ნათელი“, ნათეს. h t 42₂₂ h t 42₂₂ „მანათობელი“; h t 54₂₈ „ბრმა“, ნათეს. h t 54₂₈, h t 54₂₈ „სასო, იმედი“, მოკმ. h t 42₂₆; h t 49₂; h t 53₃₀ „დაფლა, დამარხა“, მაგრამ h t 53₃₀ „დაფლა“... და სხვ.

$\text{h} > \text{h}$: h t 57₆ „ცხოვრება“, ნათეს. h t 57₆; h t 58₄ „მამიკონიანი“, ნათეს. h t 58₄; h t 60₁₃, h t 60₁₃ „აღმზრდელი, ძიძა“, მოკმ. h t 57₈; h t 65₁₁, h t 65₁₁ „მონობისა“, აქედან დაწყ. h t 65₁₁; h t 42₆ „შე-, და- ასრულა“, მაგრამ h t 42₆ „დავამთავრე, შევასრულე“...

$\text{h} > \text{h}$ ნული/რ: h t 55₆; h t 43₃₄ „მიწა, ქვეყანა“, ნათეს. h t 43₃₄; h t 41₆; h t 44₃₂ „წითელი“, აქედან კნინობ. h t 41₆; h t 44₃₂ „თანამგზავრი“, ნათეს. h t 44₃₂ და სხვ.

$\text{h} > \text{h}$ ნული/რ: h t 64₂₂, h t 44₁₆ „ფრინველი“, ნათეს. მრ. რ. h t 44₃₄, h t 44₁₆ „წყალი“, ნათეს. h t 46₆; h t 46₂₁ „შედი“, h t 46₂₁ „შევედი“, h t 46₂₁ „თევზი“,

ნათეს. მრ. რ. *აკლანე* 44₂₈₃, *აილერ* „წმინდა“, ნათეს. *აილი* 59₂₂,
ილამი „მოდღერება“, ნათეს. *ილამი* და სხ.

საგულისხმოა *ილ*-ს ისეთი ცვლილება, როგორიცაა შემდეგ
 შემთხვევაში: *აილი* „გამცემი, მიმცემი“, ნათეს. *აილი*... (შლრ.
 § 21).

§ 20. წინა პარაგრაფის მიხედვით უმახვილო მარცვალში მო-
 ქცეული *ქ* და *ილ* უნდა განვიხილოთ *ქ* და *იქ* დიფთონგების სახე-
 ცვლილებად, ხოლო მახვილიანი მარცვლის წინ თავმოყრილ თან-
 ხმოვნებს შორის უნდა ვივარაუდოთ შეკუმშული *ქ* ან *ილ* (იშვია-
 თად *ი-ც*). მაგრამ საკმაოდ ხშირია შემთხვევები, როდესაც *ქ* და
ილ მახვილის გადანაცვლების შემდეგაც უცვლელად რჩებიან. მა-
 გალითები.

ბ > ქ: *ბრ* „საქმე“, ნათეს. *ბრქ*; *ბრენ* „თვით(ონ), თავად“, ნა-
 თეს. *ბრენკანი*; *ბრ* „ზემი“, ნათეს. *ბრქ*; *ბრ* „რამე“, მიც. *ბრენი*;
ბრენ „საძირკველი, საფუძველი“, ნათეს. *ბრენი*; *ბრენ* „თვლემა“,
ბრენი „თვლემა“; *ბრენი* „ჩრდილოეთი“, ნათეს. *ბრენი*, *ბრენი*,
ბრენი „ხუთი“, *ბრენი* „მეხუთე“ (მაგრამ: *ბრენი* „მე-
 ხუთმეტე“); *ბრ* „ცხენი“, ნათეს. *ბრქ*; *ბრ* „ერთი“, მიც. *ბრენი*...

ილ > ილ: *ილ* „რეა“, ნათეს. *ილქ*, *ილქი* „მერვე“, *ილ-*
აილ „ოთხმოცი“; *ილ* „თიკანი“ ნათეს. *ილი*; *ილ* „მძივი“, ნათ.
ილი; *ილ* „აღთქმა“, ნათეს. *ილქ*; *ილ* „აქლემი“, ნათეს.
ილი (თუმცა აგრეთვე—*ილი*); *ილ* „ყური“, ნათეს. *ილი*,
ილ „ხსოვნა, მეხსიერება“, ნათეს. *ილი*; *ილ* „ძე“, ნათეს.
ილი; *ილი* „ირველივ, გარშემო“, *ილი* „გარემო, მი-
 დამო; ირველივ“ (თუმცა აგრეთვე *ილი* „მიმოვლივარ“) და სხ.

მსგავსი შემთხვევები სავარაუდოდ ხდის, რომ ძველ სომ-
 ხურში მახვილი ყოველთვის არ ინაცვლებდა ადგილს, არ მიი-
 წევდა ბოლოსკენ, ან გარკვეული დროიდან ინტენსიურობა მოა-
 კლდა.

მახვილის ბუნების გასარკვევად საინტერესოა ისეთი ფაქტე-
 ბიც, როგორიცაა:

ბ > ნული/ღ: *ბილი* „ტივინი“, ნათეს. *ბილი*; *ბილი* „ლითო-
 ნის ფურცელი“, სახ. მრ. რ. *ბილი*; *ბილი* „პეპელა“, ნა-
 თეს. *ბილი*; *ბილი* „სინანული“, ნათეს. *ბილი*; *ბილი* „მანანხილ
 „მდოგვი“, ნათეს. *ბილი*; *ბილი* „საწყალი, საბრალო“
 ნათეს. *ბილი*... ე. ი. გვაქვს *ბ*-ს კუმშვის შემთხვევებიც.

§ 21. ტრიფთონგები *ბაი*, *ბაი* აგრეთვე იკუმშება და გვაძ-
 ლევს *ბ*-ს: *ბაი* „მარტო, მხოლო“, აქედან *ბაი* „განდგე-

ლი, განმარტებული“; *ერქათიზხაყ* „ქრისტიანე“, ნათეს. *ერქათიზხი*. ავტორები, რომლებიც ამ ფორმას წერდნენ სხვაგვარად—*ერქათიზჩი*, *ხ*-სა და *ქ*-ს შორის გამყარს (*ჯ*-ს) სვამდნენ, და ეს, თითქოს, უფრო მართებულიცაა. კიდევ ამიტომ ამ უკანასკნელმა ფორმამ გაიმარჯვა. ამ გამარჯვებას ხელი შეუწყო იმანაც, რომ ასეთ პოზიციაში *ხ* სა და *ჯ*-ს წაკითხვა არ განსხვავდებოდა (იხ. § 11; 24). *ხაღ* ტრიფთონგის შესახებ იხ. § 14.

ილ, *ილხ*, *ილქ*, *ილი* დიფთონგები ფონეტიკურ ნიადაგზე მიღებული დიფთონგებია. ისინი დამოუკიდებელი მნიშვნელობის ფონემები არ არიან. ისინი, ჩვეულებრივ, წარმოიქმნებიან სიტყვის გაფორმებისას და მახვილის გადანაცვლებას არ ემორჩილებიან. დიფთონგები კი ნამდვილად ისინი არიან ძველ სომხურში. ამას ამტკიცებს ის, რომ ხმოვნის წინ ცალად დარჩენილი *ლ* თუ არ გამოითქმის *ქ*-დ, შეიცვლება *ილ*-თი: *ქილ* „რიცხვი“, ნათეს. *ქილიკ*... (იხ. § 8).

რამდენიმე მაგალითი ამ დიფთონგთა უცვლელობისა: *ანილ* „სახელი“, ნათეს. *ანილან*, აქედან *ანილანჩი* „სახელოვანი“; *იხლ* „სმენა, გაგონება“, ნამყოს ფუძე *ილ*, წყვეტ. I პ. *ილაკ*, II პ. *ილარ*... ნამყოს მიმღ. *ილხაკ*; II კავშ. I პ. მრ. რ. *ილჩივლ*, II პ. *ილჩივლ*... *ყათილ* „პატივი“, აქედან *ყათილსკან* „პატიოსანი“; *ყათილ* „კატა“, ნათეს. *ყათილჩ* და *სხვ.*

ერთად ერთ სიტყვაში განიცდის *ილ* დიფთონგი მოულოდნელ ცვლილებას: *აათილახ* „ღმერთი“, ნათეს. *აათილბიკ*, მაგრამ ეს გვიანდელი გადამწერლების შეცდომით აიხსნება. საკმე ისაა, რომ ეს სიტყვა ძველ ხელნაწერებში მხოლოდ პატივქვეშ იწერებოდა—*სახ. Ա՛ռ*, ნათ. *Ա՛ր*, მოქმ. *Ա՛լ*, სადაც არაა მოსალოდნელი *ა*-ს ამოვარდნა. საშუალ საუკუნეებში კი ეს ნორმალური იყო და აღადგინეს *ა*-ს ამოგდებით.

მახვილის გავლენით ძველ სომხურში, როგორც აღენიშნეთ, (§ 19), არც სხვა დიფთონგები და ხმოვნები არ იცვლებიან: *აკჟ* „განთიადი“, ნათეს. *აკჟილ*; *აკჟ* „ბოროტი სული“, ნათეს. *აკჟი*; *ამჟნაკჟ* „უოველი“, ნათეს. *ამჟნაკჟი*; *ჩაღ* „ფრინველი“, ნათეს. *ჩაღი*; *ქლ* „ფრთა“, ნათეს. *ქლიკ*; *ჰლ* „სახე, ფორმა“, ნათეს. *ჰლიკ*; *ხრქჩლ* „შიში“, ნათეს. *ხრქჩლჩ*...

მაგრამ სიტყვის ბოლოს მოქცეული *ქლ*, ხმოვნით დაწყებული მარცვლის (ან მარტო ხმოვნის) დართვისას იძლევა *ილ*-ს, რაც *ქლ* დიფთონგის ლიტონხმოვნად კუმშვა კი არაა, არამედ *ქ* ხმოვნის ნულად ქცევა და ამ ნიადაგზე მარტო დარჩენილი *ლ*-ს დაწერილობა.

ბის შეცვლა *ილ*-დ, რომელიც ხმოვნის წინ იგივე უმარცვლო *ილ* არის, ე. ი. *ლ*; მაგ.: *ლილ* „ჩხუბი, ბრძოლა“, ნათეს. *ლილი*, *აღ-ზილ* „პატიოსანი, კეთილი“, ნათეს. *აღნილ* და სხ. (იხ. § 8; 12). აგრეთვე მაგალითებში: *აყათრასი* „მზა“, ნათეს. *აყათრასიქ*, *ქიყასან* „მთქმელი“, ნათეს. *ქიყასანქ*; *ნწთ* „ისარი“, ნათ. *ნწთქ*, *მწღღ* „ცოდვა“, ნათეს. *მწღღყ...* *ქაფაღრ* „გვირგვინოსანი“, ნათ. *ქაფაღრიქ*; *გიღრღ* „საჩივარი“, ნათ. *გიღრღჟ*, *გიფ* „ალი“, ნათ. *გიფჟ* და სხვა შემთხვევებში—დიფთონგები *აჟ*, *აღ*, *ლ* და *ილ*, ხმოვნები *ა*, *ლ* და *ი* მახვილის მოშორების შემდეგაც უცვლელად რჩებიან.

ხმოვანთმონაცვლეობა

§ 22. ხმოვანთმონაცვლეობის ზოგიერთი სახე ზემოთ ვნახეთ (იხ. § 19 *ი>ღ*, *ილ>ღ*). ქვემოთ ზოგიერთ სხვა სახეობას შევეხებით.

ი>ხ: როდესაც *ი* ბოლოფუძიან სიტყვას *ა* ხმოვნით დაწყებული აფიქსი დაერთვის, ვლემულობთ *ია* ბგერათა ჯგუფს, თუ ეს ჯგუფი იკითხება *კა*-დ, ძველ სომხურში ჩვეულებრივ გადმოიცემა *ხა* დაწერილობით. ამ ნიადაგზე ვლემულობთ *ი>ხ* მონაცვლეობას; მაგ.: *იღესას* 61₃₄ <*იღეს* „შვილი, ძე“ + *ას* კნინობითობისა; *აყათანხას* „ახალგაზრდა, ჯაბუკი“ <*აყათან* „ახალგაზრდა, ჯაბუკი“ + *ას*; *ჰარსანხ* „ქორწილი“ (მხოლოდითის ფორმა არა აქვს), მრ. რ. ნათეს. *ჰარსანხავ* < *ჰარსან* + *ა-ვ*; *ქღესნას* 63₂₃, მოქმ. <*ქღესნ* + *ა* + *ლ* „ლელვის ხე“ (იხ. § 14).

მაგრამ ეს *ხა* შეიძლება უცვლელად დარჩეს მახვილიან მარცვალში; თუ მარცვალი კიდევ დაემატა ფუძეს, *ხა*-სგან, როგორც მოსალოდნელია (§ 19), მივიღებთ *ხ-ს*: *ქარხსამ* „მეგობარი“ <*ქარი* „კეთილი, კარგი“ + *ა* (კომპოზიტში სიტყვათა მაკავშირებელი, (იხ. § 103ა) + *კამ* <*კამს* || *კამსნას* „სურვილი, წაღილი“; *აყათანხსქს* „ჯაბუკი, ახალგაზრდა“ <*აყათანხას* „ჯაბუკი“ + *ილ* ისევ კნინობითისა; *ქარხრარ* „კეთილმოქმედი“ <*ქარ* „კეთილი“ + *არარ* <*არს* „ქმნა, ყოფა“ და სხ.

მაგრამ თუ *ი* ბოლოფუძიანი სიტყვა ერთმარცვლიანია, *ია* უცვლელად რჩება: *მიხარს* „ერთბირი, თანახმა“ <*მი* „ერთი“ + *ა* (მაკავშირებელი) + *არს* „სიტყვა“; *მიხანყამ* „ერთხელ, ერთგზის“ <*მი* + *ანყამ* „ჯერ, გზის“, *ბქალი* „ცხენოსანი“ <*ბქ* „ცხენი“ + *ალი* (§ 98, ე). გამონაკლისები აქაც გვხვდება: *მწათასან* „თერთმეტი“ <*მწ* „ერთი“ + *ა* (მაკავშ.) + *ათას*

„ათი“; *მსკილს* „გაშორებული, განზე გამდგარი“ < *მს + კილს* (ნათეს. *კილს*) „მხარე“...

§ 23. *ქ > ჯ* გვაქვს ჩვეულებრივ, როდესაც *ქ* თანდებული ხმოვანი დაწყებული სიტყვის წინაა: *კაკარასკ* < *ჩ აკარასკ* „ველსა ზედა“, *ჩრდიქ* < *ჩ რდიქ* დაწყებითი < *ჩ რქ* „სიმღერა“—და სხ. ასეთ შემთხვევაში *ქ* იკითხება როგორც *ჩ* (§ 7). *ქ > ჯ* გვაქვს აგრეთვე, როდესაც *ქ* მოხვედბა *ა* და *ი* ხმოვნის შემდეგ: *კალ* „მოსვლა“, აქედან I კავშ. I პ. *კაქესმ* < *კა-ჩე-მ*, II პ. *კაქ-ესა* < *კაჩესა*, III პ. *კაქეს* < *კაჩეს* და სხ. *კოალ* „მიცემა“, I კავშ. I პ. *თაქესმ* < *თაჩესმ*... და ყველგან ასე *-ალ* დაბოლოებიან ზმნებში. *თიქნ* „ესევე“ < *თი + ჩნ*; *ზიქნ* „იგივე“ < *ზი + ჩნ*... *კრქლ* „წერა“, წყვეტ. I პ. ვნებ. *კრესაქ* < *კრესაჩ*, *კარქალ* „კითხვა“, წყვეტილი I პ. ვნებ. *კარქაყაქ* < *კარქაყაჩ*; კავშირებითი II, I პ. ვნებ. *კრესაქ* < *კრესაჩ*, *კარქაყაქ* < *კარქაყაჩ* და სხვ. მაგრამ: უცვლელია *ქ* *ს* და *ილ-ს* შემდეგ: *აიჩილ* „მოღება, მოტანა“..., უწყვეტ. I პ. *აიჩილქ*, II პ. *აიჩილქ*... *ჩილ* „ავსება“, უწყვეტ. I პ. მხ. რ. *ჩილქ*, II პ. *ჩილქ*... *კრქლ* „წერა“, უწყვეტ. I პ. მხ. რ. *კრქლქ*, II პ. *კრქლქ*... და სხვ. (იხ. §§ 24; 27).

ქ > ლ გვაქვს, როდესაც *ქ* ბოლოფუძიანი სახელი დაირთავს ფუძეზე კლასის ხმოვანს *ი*-ს: *კჩჩქ* „ღვინო“, ნათეს. *კჩჩილქ*, მოქმ. *კჩჩილქ*, მრ. რ. ნათეს. *კჩჩილქ*; *ქაქაქაყაქ* „ქალაქელი, მოქალაქე“, ნათეს. *ქაქაქაყაქილქ* და სხვ. მაგრამ თუ *ქ* ბოლოფუძიანი სახელი ერთმარცვლიანია, *ქ* უცვლელად რჩება: *აქ* „ცხენი“, ნათეს. *აქიქ*, *მქ* „ერთი“, ნათეს. *მქიქ* და სხვ. *ქ* უცვლელადაა *ილ-ს* წინაც სიტყვაში *მქილმ* მიც. < *მქ* „ერთი“.

აქ დართულ ტექსტებში გვხვდება ანალოგიურ შემთხვევებში *ქ*-ს მთლიანად ამოგდებაც: *იქიქი* 61₂₀ ნათეს. < *იქქი* „შვილი, ძე“; *თხიქი* 62₈ < *თხქი* „ადგილი“, *ხქიქი* 62₂₈ < *ხქიქი* „ეკლესია“ და სხვ. მაგრამ ეს გვიანდელი გადამწერლების ნახელავია. ძველი სომხურისათვის ნორმად ითვლება: — *ხქიქი* 42₄ < *ხქიქი*, *იქიქი* 42₉ < *იქქი* „შვილი“, *თხიქი* 63₂ ადგ. < *თხიქი* „ადგილი“, *სქიქი* 65₄ < *სქიქი* (ქალაქის სახ.), *აქქიქი* 48₁₇ < *აქქიქი* „ზეთისხილის ხე“ და სხვ.

§ 24. *ხ > ქ* მონაცვლეობაა თითქოს *ღ* დიფთონგის *ქლ*-ის სახით წარმოდგენა. მაგრამ ეს მონაცვლეობაც მათს ერთნაირ წაკითხვას ეყრდნობა, როგორც *ხა* და *ქა*-სი; ე. ი. *ღ* იქნება თუ *ქლ*, ორივე ერთნაირად იკითხება გარკვეულ შემთხვევებში (§ 13). და

თანხმოვანთა სვალუბანი

§ 25. ყველაზე ცვალებადი თანხმოვანია *ა*. იგი იკარგება, როდესაც შედგენილი სიტყვის მეორე წევრად აღმოჩნდება *ა*-თი დაწყებული სიტყვა: *აღვიძ* „ავაღვიძებ, გადაღვიძებ“ < *ა* (პრევერბი) + *აღვიძ* „დასხმა, დათხევ“, *აგათანხმ* „გამოყოფა, გადარჩევა, დაცალკეება“ < *ა* + *აგათანხმ* „მოკრა, მოკვეთა“, *აგათანხმ* „შეკრევა, გასხლვა, შესხევა“ < *ა* (< *ა* პრევერბი) + *აგათანხმ* „მოკვეთა“; *აღვიძ* „გრილი“ < *ა* + *აღვიძ* „სიგრილე, ჩრდილი“; *აგათ* „კვალი“, მაგრამ *აგათ* (< *ა* *აგათ*) „შემდგომ, უკან“; *აგათანხმ* „ცული“ < *აგათ* „ზე“ + *აგათ* < *აგათ* < *აგათ* < *აგათ* „ჭრა, კვეთა“; *აგათ* „მებუკე, მესაყვირე“ < *აგათ* „მილი“ + *აგათ* < *აგათ* „(კანხი)“ „ცემა, კვრა“; *აგათ* „ყნოსვა, დაყნოსვა“ < *აგათ* „სუნი“ + *აგათ*.

არის შემთხვევები, როდესაც სიტყვა იწერება *ა*-თი და უმი-სოდაც: *აგათ* || *აგათ* „სული“, *აგათ* || *აგათ* „გოლიათი, გმირი“; *აგათ* || *აგათ* „მღვიძარება, ფხიზლობა“.

ა-სა და *ა*-ს მონაცვლეობა გვაქვს სიტყვებში *აგათ* „50“ < *აგათ* „ხუთი“ + *აგათ*; *აგათ* || *აგათ* „სა, ლაშქარი“. ეს უკანასკნელი მაგალითები ამ ორი ბგერის გამოთქმის სიახლოვეზედაც მიგვიჩვენებს და იმაზედაც, რომ *ა* სიტყვის ბოლოსაც გამოითქმოდა (§ 7).

ა იკარგება ყოველთვის *ა*-სა და *ა*-ს შემდეგ: *აგათ* „მიდის“, სადაც < *ა* III პირის ნიშანია; ასევე *აგათ* „წერს“ (= *აგათ* + *ა*), მაგრამ *აგათ* „უწევს“ (უნდა იყოს: *აგათ*), *აგათ* „აქვს, ყავს“ (უნდა იყოს: *აგათ*); კავშ. I, III პ. მხ. რ. *აგათ* (უნდა ყოფილიყო: *აგათ*), *აგათ* (უნდა ყოფილიყო: *აგათ*) და სხვ.

< *ა*-ს ეღებულობთ ასიმილაციით ყოველთვის, როდესაც *ა* მოხვდება *ა* (< *ა*)-ს შემდეგ. ამას ადგილი აქვს ფუძეცვალებადი ჯგუფის სახელების მოქმედებით ბრუნვაში: *აგათ* „თვალი“, ნათეს. *აგათ*, მოკმ. *აგათ* < *აგათ* < *აგათ* (ორმაგი ასიმილაცია: ჯერ *ა* იმსგავსებს *ა*-ს და აბაგისმიერებს, შემდეგ ეს *ა* < *ა* იმსგავსებს *ა*-ს და ხმულად აქცევს). ასეა ყველაზე *ა* კლასის სახელებში: *აგათ* „თავი“, მოკმ. *აგათ*, *აგათ* „მზარე“, მოკმ. *აგათ*... მაგრამ ეგვე *ა* < *ა* გვაქვს იმავე ჯგუფის *ა* და *ა* კლასის სახელებშიც *ა* კლასის სახელებთან ანალოგიით: *აგათ* „ძვალი“, ნათეს. *აგათ*, მოკმ. *აგათ* (< *აგათ*), *აგათ* „კეისარი“, ნათეს. *აგათ*, მოკმ. *აგათ* (< *აგათ*), *აგათ* „ვარს-

კვლავი“, ნათეს. *ასათხე*, მოქმ. *ასათხე* (<*ასათხე*) და სხვ., თუმცა უფრო ხშირად ამ ფორმებს ცვლის *კაქახრად*, *ასათხად*... (იხ. §§ 36; 37; 53).

ღ > ქ გვაქვს ფუძეუცვლელი ჯგუფის *ი* კლასის სახელების მოქმედებითში, რათა დაწერილობა არ დაშორდეს გამოთქმას: *ხრე* „სიმღერა“, მოქმ. *ხრეი*, უნდა ყოფილიყო *ხრეი*, მაგრამ მაშინ ის წაიკითხებოდა არა *ხრეი*, არამედ *ჟერე* უ; ასევე: *ღჩხი* „ღვინო“, მოქმ. *ღჩხი*; *ღრხი* „წერა“, მოქმ. *ღრხი*; *ღრხი* „ღაწერილი“, მოქმ. *ღრხი* და სხ.

ღ > მ გვაქვს რამდენიმე შემთხვევაში: *აყაღათან* „მსახურება, სამსახური“, ნათეს. *აყაღათამანი*; *ჩაჩი* „ფშვინვა“, მიც.-ნათ. *ჩაჩი*; *მარჯანი* „ჭიანჭველა“, მიც.-ნათ. *მარჯანი* და მსგავს სიტყვებში (§ 38).

ქ > ლ გვაქვს დისიმილაციით რამდენიმე ფუძეგაორმაგებულ სიტყვაში: *ქაქაქაქი* (<*ქაქაქაქი*) „დაბერტყვა“, *ჯაჯაქი* (<*ჯაქაქაქი*) „შეხება“, *ააააქი* (<*ააქაქაქი*) „თრთოლა, კანკალი, ცახცახი“... ლ-ს დაკარგვის შესახებ იხ. § 38.

ზ > მ-ს შემთხვევები გვაქვს ლ-ს წინ ასიმილაციით: *ღმღღი* (*ღმ + ღღი*) „შეპყრობა“; *ღმღღი* (<*ღმ + ღღი*) „პირის აკვრა“...

ღ იკარგება ზოგიერთ შემთხვევაში: *ღჩხი* „მეგობარი, ამხანაგი“ <*ღჩი* (თანდ.) + *ჩი* <*იი* „ჭამა“; *ღჩაქაქი* „შევივროდო, შევიწყნარე“ <*ღჩი* <*იი* „შევივრობა“; *ღთთთი* „შინაური“ <*ღჩი* + *თთი*, მიც.-ნათ. <*თთი* „სახლი“... *აქაქი* (<*აქაქი*) „მანდელან“, *ანთი* (<*ანთი*) „იქიდან“... (იხ. აგრეთვე აქვე ზემოთ ზ > მ-ს მაგალითები).

ღ განვითარებული ჩანს ზ-ს შემდეგ სიტყვაში *აყაღათ* „დაკვლა; ხოცვა—ჟლეტა“ <*აყაღათანი* „მოკვლა“, ნამყოფი ფუძე *აყაღათ*.

ღ > ლ-ს შესახებ იხ. § 5.

ღ > ლ (<ღ) გვხვდება მოგვიანო ხანის ხელნაწერებში, რაც იმას გვანიშნებს, რომ ღ აღარაა უკვე ძველი თვისების მქონე ბგერა. ორიოდ მაგალითი აქ დართული ტექსტიდანაც იკმარება: *ქაქაქაქი* 63, <*ქაქაქაქი* „აღესრულა, გარდაიცვალა“; *ქაქაქაქი* 59₁₃ <*ქაქაქაქი* „ვახტანგის“; *ჭაქაქი* „თბილისი“, მაგრამ იქვე *ჭაქაქი* 65₄.

ღ-ს თვისებრიობის ამავე ცვლილებაზე მიგვითითებს *ჭაქაქი* 42₁₇ ქართ. <ჭკონდიდელი.

რ იკარგება ფუძეცვალებადი ჯგუფის ზოგიერთი ზედსართავის გაფორმებისას: *ქიძრ* „პატარა“, ნათ. *ქიძილ...* (იხ. § 52).

g > u დისიმილაციით გვაქვს ორი *g*-ს ერთად მოხვედრისას: *գրեսցա* „წერო“ < *գրեսցես*; *կարգասցա* „იკითხო“ < *կարգասցես* და ასე ყველგან II კავშირებითის ფორმებში მარტივი აგებულების მრავალმარცვლიან ზმნებში. ერთმარცვლიანი ზმნის ფუძეები უცვლელად ინახავენ ორ ზედიზედ მოსულ *g*-ს: *լացցէ* „იტირო“. უცვლელადვე ინახავს ორ *g*-ს ასეთ შემთხვევაშიც: *անցանկ* „გადასვლა“, *անցես* „გადახვიდე“. ამის ანალოგიით იმავე მწკრივის მრ. რ-ის II პირის ფორმაში *ցլ* კომპლექსიც *սլ*-დ იცვლება (იხ. § 70; 71).

q > p, q > s, b > d მონაცვლეობის თითო-ორიოლა შემთხვევა გვხვდება საკმაოდ ძველ ხელნაწერებსა და მათს გამოცემებშიც; ორიოდე მაგალითი: *խաբიցე* 53₃₀ „დაფლა, დამარხა“, ძველ სომხურშივე აგრეთვე *խაბიցე* < *խაბიցესანს* || *խաბიցესანს* „დაფლვა, დამარხვა“, *հնձան* 52₃ „საწნეხელი“, აგრეთვე ძველში — *հնձան*. მასასადამე, სომხურში ფართოდ გავრცელებული მოვლენა, რომელსაც ხშირად გადაწევა ეწოდება, არც ისე ახალი წარმოშობისა ჩანს. უფრო მოგვიანო ხანის ტექსტებში კი მსგავსი შემთხვევები თანდათან მრავლდება და ბოლოს სისტემად იქცევა. ეს უფრო შესაძინევია ქართულიდან ნასესხებ სიტყვებში, რომლებიც საკმაოდ ძველ ხელნაწერებში გვხვდება. ეს ფაქტი ერთხელ კიდევ გახაზავს მოვლენის სიძველეს: სომხურ სიტყვებში ხელოვნურად ინახავდნენ დაწერილობის ძველ ნორმებს, უცხოური სიტყვების გადმოცემისას ეს შეზღუდვა მოშლილი იყო. აქ დართული ტექსტებიდანაც შეიძლებოდა ორიოდე მაგალითის მოტანა: *ձրւնսոսիւի* 42₁₇ ქართ. კყონდიდელი, სადაც სხვა ცვლილებებთან ერთად ყურადღებას იქცევს *დ > s*-ც. ამისივე გამოძახილი უნდა იყოს *Վաղխանկայ* 59₁₃ მიც.ნათ. < *Վախխանդ*, სადაც *q > k* გვაქვს.

უფრო დამაჯერებელია: *ընախր* „რჩეული“ < *ընդ + զիր* < *զնկ* „დება“.

k-ს დაკარგვის შემთხვევა გვაქვს სიტყვაში *արկղիկ* „პატარა ყუთი“, მიც.ნათ. *արկղան* < *արկղიკან*.

h-ც ბევრათა ჯგუფთა დაკარგული სიტყვაში *խիտან* „50“ < *հինգսուთ*.

ხმოვანთა ასიმილაციის შესახებ იხ. § 27.

§ 26. $n > p$ მონაცვლეობა გვაქვს იმის გამო, რომ სიტყვის ფუძეში n -ს წინ ვერ ძლებს p . იგი უთუოდ უნდა შეიცვალოს n -თი (§ 4): *ქანი* „მთა“, მრ. რ. ბრალდ. ბრ. *ქერქნა* 47₂₂; *აქ* 52₂ „კაცი, ქმარი“, ნათესაობითი *აინ* 55₁₉, *თქრ* 53₃₃ „უფალი“, მათე საობითი *თხაინ* 57₁₁.

დიონ „კარი“, მაგრამ დაწყ. *ქ ერანქ* 58₂₂; *ჟანას* „დაბრუნება“, მაგრამ *ჟარბან* 62₂ „დაბრუნდნენ“. თუმცა ეს მონაცვლეობა აბსოლუტური არაა: არის შემთხვევები, როდესაც n -ს მომდევნო n -ს ჩამოშორების შემდეგაც უცვლელად რჩება n : *ახინ* „ხელი“, ნათეს. *ახიქნ* 60₂₀, მაგრამ აგრეთვე ბრალდ. მრ. რ. *გახრა* 53₁, *რხინ* „ტვირთი“, ნათეს. *რხიქნ*, *ღხინილ* „ხურება, ცხუნება“, აქედან წყვეტ. I პ. მხ. რ. *ღხიაკ*; მაგრამ *ღხრა* „ცხელი, თბილი“ და სხ.

უფრო მეტიც: არის შემთხვევები, როცა n -ს წინ აღმოჩნდება p , მაგრამ უცვლელადვე რჩება: *ქერქნ* „ზემო, ზევითა“, ნათეს. *ქერნიკ*. ასეთი ვითარება იმას უნდა ასახავდეს, რომ მკვეთრი განსხვავება ამ ორ ბგერას შორის წინათაც არ უნდა არსებულიყო. გარკვეულ შემთხვევებში მათი მონაცვლეობა ხელოვნურად შექმნილი უნდა იყოს: n -ს მაგიერ p -ს დაწერა გამოთქმას არც ისე აზიანებდა, მაგრამ n -ს წინ არსებული n -ს შენარჩუნება n -ს ჩამოშორების შემდეგაც ტრადიციით გრძელდებოდა. თანამედროვე დიალექტების მონაცემებიც ამას ადასტურებენ.

ასევე ხელოვნური ჩანს ამათი განაწილება გაორმაგებულ ფუძეებში: *პარქანი* „ენა, კილო, მეტყველება“ < *რანი* „სიტყვა“, და სხვ.

p და n -ს ნამდვილი (გამოთქმისეული) მონაცვლეობა უნდა გვეჩვენოს სიტყვაში *ქიქ* „დაი“, შიშ.-ნათ. *ქხი*, ადგ. *ქ ქხი*, დაწყ. *ქ ქხიქ*, მაგრამ მოქმედებითში *ქხერ* და შემდეგ მრავლობითის ყველა ფორმაში p უცვლელად რჩება.

ეს უკანასკნელი მაგალითი საყურადღებო ვითარებაზე უნდა მიგვითითებდეს: ერთის მხრივ, ნათესაობითის ნიშანზე, რომელიც ამის მიხედვით n -ს არის სავარაუდებელი, და მეორეს მხრივ, p -ს გაორმაგებაზე, რომელიც თითქოს n -დ წარმოგვიდგება (იხ. § 4; 62; შდრ. § 27).

ხმოვნათა გარდამ. გაყრა და დაკარგვა

§ 27. სომხური არამც თუ ბერძნული გაორმაგებას, არამედ ორი სხვადასხვა თანხმოვნის, ან ორი სხვადასხვა ხმოვნის ერთად თავ-

მოყრასაც ვერ იტანს. პირველ შემთხვევაში, ე. ი. როდესაც თანხმოვნები მოიყრიან თავს, მათ შორის თანხმოვანთგამყარი **ღ** ჩაჯდება (იხ. § 10). მეორე შემთხვევაში, ე. ი. ხმოვანთა თავმოყრისას, მათ შორის ჩვეულებრივ ხმოვანთგამყარი **ქ** უნდა გაჩნდეს, ან როგორმე სხვაგვარი უნდა დააღწიოს ხმოვანთა თავმოყრას თავი. მხოლოდ მაშინ შეიწყნარებს ზედიზედ მოსულ ხმოვნებს, თუ ენისათვის ცნობილი არც ერთი ხერხი სასურველ შედეგს არ იძლევა. გარდა ხმოვანთგამყარი **ქ**-ს გამოყენებისა ძველი სომხური ხმოვანთშეყრის ასაცილებლად იყენებს ხმოვანთშერწყმას და ხმოვნის დაკარგვას. რომელი მათგანი როდის უნდა იქნას გამოყენებული, ეს იმაზეა დამოკიდებული, თუ სასურველი ფორმის უფრო სრულყოფილად წარმოდგენას, მისი გამოთქმის გამობატვას შედარებით დაუზიანებლად რომელი მოვლენის გამოყენება უზრუნველყოფს. მაგრამ თუ ვერცერთი მოვლენა ვერ უზრუნველყოფს ამას, მაშინ გვერდს აუფლის ყველას და ზედიზედ მოსულ ხმოვნებსაც უცვლელად დატოვებს, სასურველ ფორმას არ დააზიანებს. ორიოდ მაგალითი:

ავიღოთ **გნაჲ** „წასვლა“. აქედან აწმყოს ფუძე იქნება **გნა**, საიდანაც იწარმოება საერთოდ I სერიის ფორმები. უწყვეტლის ფორმებში ამ ფუძეს უნდა დაერთოს აფიქსები, რომლებიც გარდა მხოლ. რ.-ის III პირის ფორმაში გამოსაყენებელისა ყოველთვის ხმოვნით იწყება. ეს აფიქსებია: მხ. რ. I პ. **-ი**, II პ. **-იჲ**, III პ. **-იჲ**, მრ. რ. I პ. **-აჲ**, II პ. **-იჲ**, III პ. **-იჲ**, და ყველგან (გარდა მხ. რ.-ის III პირის ფორმისა) გვაქვს გამყარი **ქ**: **გნაიქ**, **გნაიქი**, **გნაიქი**; **გნაკაჲ**, **გნაკიჲ**, **გნაკიჲ**. მართლაც, ამ ფორმებში არც დაკარგვა გამოდგებოდა და არც შერწყმა: ვერცერთ შემთხვევაში სასურველ ფორმებს ვერ მივიღებდით. I კავშირებითის ფორმებში კი უფრო ხელსაყრელი აღმოჩნდება შერწყმა, და ასედაც ხდება **გნაიქი** < **გნა** + **იქი** „მივიდიოდე“, **გნაკი** < **გნაკი** „მიდიოდე“ და სხვ.

-ი და **-იჲ**-იანი ზმნების უწყვეტლის ფორმებში კი აღნიშნულ ფონეტიკურ მოვლენათაგან რომელიც უნდა განხორციელებულიყო, სასურველ ფორმებს დააზიანებდა და ამიტომ ორ ხმოვანს ერთად ტოვებს უცვლელად: **ყაჩი** „შენახვა“, აქედან უწყვეტლის ფორმებია: **ყაჩი** (I პ.), **ყაჩი**... და სხ. **აჩი** „აღება, აყვანა“..., აქედან უწყვეტლის ფორმები: **აჩი**, **აჩი**... და სხვ.

-ი დაბოლოებიანი ზმნებისათვის შეიძლება აქვე შევნიშნოთ, რომ აქ გამყარის გამოჩენა **ხ**-ს აქცევდა **ჲ**-დ (**ხი** > **ჲი**). მთელი

რიგი ავტორები თუ გადამწერლები მართლაც ასე იქცევა: *-ხლ* დაბოლოებიანი ზმნების უწყვეტლის ფორმებში *ხ*-ს ადგილას *ტ*-ს გვიჩვენებენ, ე. ი. *ხ*-სა და *ტ*-ს შორის გაიყარს სვამენ, მაგრამ, როგორც ვიცით (§ 11), წაითხვაში, გამოთქმაში ეს არავითარ განსხვავებას არ იძლევა. მაინცა და მაინც ტექსტების კრიტიკულად გამომცემელნი და გრამატიკოსები კლასიკური სომხურის ნიმუშებად იმ დაწერილობას მიიჩნევენ, რომელიც *ხ*-ს აძლევს უპირატესობას (შდრ. § 24).

იმავე *-ხლ* და *-ილ* დაბოლოებიანი ზმნების I კავშირებითის ფორმებში კი უფრო ხელსაყრელად ხმოვნის დაკარგვა მიჩნეული; მაგ., იმავე *ფრხლ* „წერა“ ზმნის I კავშირებითის ფორმებია: I პ. *ფრჩხემ* < *ფრხჩხემ*, II პ. *ფრჩხეს* < *ფრხჩხეს*, III პ. *ფრჩეს* < *ფრხჩეს*... ხოლო *აწილ* „აღება“ ზმნის I კავშ-ის ფორმებია: I პ. *აწილცილ* < *აწილჩხელ*, II პ. *აწილცილ* < *აწილჩხელ* < *აწილჩხეს* და სხვ. *-ხლ* დაბოლოებიანში თემატური *ხ* ხმოვანია დაკარგული, *-ილ* დაბოლოებიანში კი კილოს მაწარმოებელი *-ჩგ*—ფორმანტისეული *-ჩ*, რის შემდეგ ასიმილაციით *ხ* > *ილ* ცა გვაქვს: *აწილცილ* < *აწილჩხელ*.

ხმოვანთა შერწყმისა თუ დაკარგვის ცალკეული შემთხვევები სხვაგანაც შეინიშნება: *აიჟნ* „ესევე“, *აიჟნ* „ეგევე“, *აიჟნ* „იგივე“ < *აიჟნ*, *აიჟნ*, *აიჟნ*; *აწაღაჩიქ* „აი, აგერ“, *აწაღაჩიქ* „აი მანდ“, *აწაღაჩიქ* „აი, იქ“ < *აწა* „აჰა; აი“ + *აღაჩიქ* „აგერ“, *აღაჩიქ* „მანდ“, *აღაჩიქ* „იქ“.

თანხმოვანთა ჯგუფების შესახებ

§ 28. მიუხედავად იმისა, რომ სომხური ენა ვერ ეგუება თანხმოვანთშეყრას, ზოგჯერ მაინც შეინიშნება თანხმოვანთა გაორმაგება; მაგ.: *ხრირიქ* „მესამე“ < *ხრჩრ* „მესამე“ (უფრო ძველი სახე) + *რიქ*; *ჯირიქ* „მეოთხე“ < *ჯირქ* „ოთხი“ < *ჯირ* + *რიქ*; *ღაღაქამ* 64₄ „წინააღმდეგ, პირისპირ“; *თაღრ* (აგრეთვე *თაი*) „ელემენტი“... უცხოური წარმოშობის ზოგიერთ საკუთარ სახელში: *მიქანანჯა* 61₃₆ „იოანე“, *ფიქიყაყი* 50₄ „ფილიპე“... და საერთოდ თანხმოვანთა ჯგუფი აბსოლუტურად უცნობი არ უნდა იყოს სომხურისათვის; მაგ.; ნარნარა ბეგრების მომდევნოდ თანხმოვანი არ უნდა იყოს აუტანელი: *ჩჩნა* „5“, *აქსან* „ყური“, *ყანს* „ღობე, ზღუდე“, *ყანს* „ბადე“, *თანს* „მსხალი“, *აიღანს* „სიდიდრი“, *აიღ* „ნეხვი“, *აიღა* „ჩუმი, იდუმლად“, *იღა* „აქლემი“, *ხრრ* „როდის“, *აიღ* „საქმე“, *იღ* „ასვლა“, „ამალღება“... ასევე უნდა

იყოს შიშინა და სისინა თანხმოვნების მომდევნოდ მოსული თანხმოვნები წინამავალთან შეხამებულ ჯგუფად წარმოდგენილი, თუ იგი სიტყვის დასაწყისში არაა: *დაცოცათ* „მოსვლა“, *ლიცოცათ* „მოსპობა“, *ჩასკ* „ხოლო“, *ანლიცათ* „უთუო, უეჭველი“, *აღც* „უწყება, ცნობა“, *აღც* „ტომი“ და სხვ. მაგრამ სიტყვის თავში თანხმოვანთა ასეთი ჯგუფებიც გაიყრებიან ტრადიციული წაკითხვით: *ლჰანსკ* „ზურგის ქცევა“ (გამოითქმის *ლჰანსკ*), *ღოხმარან* — „ბელელი“ გამოითქმის *ღოხმარან* (§ 10),

ა უ გ მ ე ნ ბ ი

§ 29 ერთი წყება ზმნებისა წყვეტილის მხ. რ-ის III პ-ის ფორმაში წინიდან ირთავს *ხ* ხმოვანს (თუ ფუძე *ა* ხმოვნით იწყება, მაშინ ზოგჯერ *ჟ*-ს). ამ მოვლენას აუგმენტაცია ეწოდება, ხოლო ეს ფუძეზე მინაზარდი *ხ* (*ჟ*) აუგმენტი. ამ *ხ* (*ჟ*)-ს მორფოლოგიური ფუნქცია თითქმის არ აკისრია, იგი ფონეტიკური მოვლენაა, მაგრამ თუ კარგად ჩავუკვირდებით, აღმოჩნდება, რომ იგი მორფოლოგიური შინაარსითაცაა დატვირთული: გარკვეული რიგის ზმნები აუგმენტის დართვით გააჩნევენ თხრობითის ფორმას ბრძანებითისაგან. და მაინც მასი მორფემად მიჩნევა გაჭირდება, რადგან იგი ყოველთვის არაა თხრობითის და ბრძანებითის გასარჩევად გამოყენებული; ზოგჯერ იგი სხვა პირის ფორმებშიც ერთვის (წყვეტილში) ზმნებს და ერთი თანხმოვნით წარმოდგენილი ფუძის განხმოვანების საქმეს ემსახურება.

ჩვეულებრივ აუგმენტი ერთვის წყვეტილის მხ. რ-ის III პ-ის ფორმაში ზმნებს, რომლებიც წყვეტილის ფორმებს მარტივი (ან გამარტივებული) ფუძით აწარმოებს (§ 70); მაგ.: *თხაანსკ* „ხილვა“, აქედან წყვეტ. I პ. *თხაჩ*, II პ. *თხახერ*, მაგრამ III პ. *თხა* 43_გ, ბრძან. მხ. რ-ისა: *თხა*; *ჩანსკ* „გახდა“, წყვეტ. I პ. *ჩანჩ*, II პ. *ჩანხერ*, III პ. *ჩან* 48_{გგ}, ბრძან. მხ. რ-ისა: *ჩან*; *აღჩანსკ* „დაგდება“, წყვეტ. I პ. *აღჩჩ*, II პ. *აღჩხერ*, III პ. *აღჩ* ბრძანებითი მხ. რ-ისა: *აღჩ*. ეგევე აუგმენტი დაერთვით *თაჟ*, *ყაჟ*, *ჩანსკ* ზმნებს და არა მარტო წყვეტილის III პ-ის ფორმაში, არამედ ყველა პირის ფორმაში, ხოლო *ყაჟ* ზმნას II სერიის ყველა ფორმაში საერთოდ (იხ. § 83).

მ ა რ თ უ რ ე ლ გ ი ა

ს ა ხ ე ლ ბ ი

პასუხითი

§ 30. რიცხვი ორია: მხოლოდითი და მრავლობითი. რიცხვის ნიშნები მხოლოდ მრავლობითის ფორმებს აქვთ და ისინი ბრუნვის გამოხატვასაც ემსახურებიან, რადგან მრავლობითის ფორმებს (გარდა მოქმედებითისა), ბრუნვის ნიშნები არ გააჩნიათ.

ბრუნვა შეიძლება: 1. სახელობითი, 2. ბრალდებითი, 3. ადგილობითი (სადაობითი), 4. მიცემითი, 5. ნათესაობითი, 6. დაწყებითი (გამოსვლითი), 7. მოქმედებითი.

ბრუნება ორია: ფუძეუცვლელი და ფუძეუცვალეადი. თითოეული ბრუნების შიგნით სხვადასხვა ტიპის ბრუნება გამოიყოფა, რომელთაც ბრუნებათა ტიპებს, ან პირდაპირ ბრუნებებს ვუწოდებთ.

გრამატიკული სქესი არ აღინიშნება. ბერძნულის გავლენით ზოგიერთი ავტორი შეეცადა ხელოვნურად შეექმნა სქესი, მაგრამ, როგორც მოსალოდნელი იყო, ეს ცდა ამ ავტორთა ნაწერებს არ გაშორებია (იხ. შესავ. 5).

ზედსართავეებზე არსებითივით ფორმდება ჩვეულებრივ, როცა კი ფორმდება. ზოგიერთ თავისებურ გაფორმებას ზედსართავეებისას ქვემოთ გავეცნობით (§54).

§ 31. მრავლობითი რიცხვის ნიშნებია: -*p* (სახელობითსა და მოქმედებითში), -*u* (ბრალდებითსა და ადგილობითში) და -*y* (ნათესაობით-მიცემითსა და დაწყებითში).

ბრუნვის ნიშნები მხოლოდითის ფორმებს ერთვის (მოქმედებითში მრავლობითის ფორმასაც), მაგრამ შეიძლება ბრუნვისათვის მხოლოდ ოთხი ნიშანია (ზოგჯერ სამიც) წესიერად ბრუნებადს ზოგად სახელებში, რადგან ზოგიერთი ბრუნვა ერთნაირად ფორმდება; ასე: სახელობითი და ბრალდ. მხ. რ-ში უნიშნაა ყოველთვის, ყოველგვარი ტიპის სახელისა, მათ შორის თავისებურად ბრუნებადი სახელებისაც და ნაცვალსახელებისაც (განასხვავებს მხოლოდ პირის ნაცვალსახელები).

შეიძლება აქვე შევნიშნოთ, რომ ბრალდებითის ფორმას უთუოდ დაერთვის *q*- წინდებული, თუ ბრალდებითში დასმული სიტყვა განსაზღვრულია (ცნობილია). ეს კი ხელს გვიწყობს სახელობითი და

ბრალდებითი გავარჩიოთ ერთმანეთისაგან. ზოგიერთი ტიპის სახელი ასევე აფორმებს ადგილობრითსაც. ნათესაობითი და მიცემითი აგრეთვე ერთნაირია ერთი და იმავე ტიპის სახელებისათვის (ამ ორ ბრუნვას განასხვავებს მხოლოდ ნაცვალსახელები). ფუძეუცვლელი ჯგუფის სახელებს ნათესაობითის ნიშნად აქვთ *-j*, რომელიც ფუძეზე დართულ ბრუნვის ტიპის მაჩვენებელი ხმოვნების შემდეგ დაისმის, მაგრამ თუ ეს ხმოვნები *h* და *hl* არის, მათ შემდეგ იკარგება (§ 25). ფუძეუცვლელადი ჯგუფის სახელები ნათესაობითის ნიშანს ფუძეზე გარედან არ დაირთავენ, თვით ფუძეში ახდენენ ცვლილებებს. დაწყებითი ფუძეუცვლელი ჯგუფის ზოგიერთი ტიპის სახელებისა ბრუნვის ნიშნით ნათესაობითისაგან არ განირჩევა, მაგრამ უმეტეს შემთხვევაში მას თავისი საკუთარი ფორმანტი აქვს (*-t*) და მაშინ ადგილობრითი გაფორმდება ნათესაობითივით.

მოქმედებითის ნიშანია *-l*, რომელიც *sh* და *h* ხმოვნების შემდეგ გვაქვს მხოლოდ, *h* ხმოვნის შემდეგ *hl*-დ შეიცვლება, *hl* ხმოვნის შემდეგ იკარგება, ხოლო *h*, *r* და *l* თანხმოვნების შემდეგ *hl*-დ იქცევა (იხ. § 25).

ფუძეუცვლელი ჯგუფის ზოგიერთ სახელს ადგილობრითში თითქოს საკუთარი ფორმანტი *-h* აქვს. ამ ფორმას ეყრდნობა ზოგიერთი სახელის გაფორმებისას დაწყებითიც. მაგრამ ამათ შესახებ ქვემოთ.

ფუძეუცვლელი ბრუნება

§ 32. ფუძეუცვლელი ჯგუფის სახელები სახელობითის ფორმაში ფუძითაა წარმოდგენილი. ნათესაობითის ფორმაში ეს სახელები ფუძეზე დაირთავენ რომელიმე ხმოვანს და შემდეგ ბრუნვის ნიშანს. ეს ფუძეზე დართული ხმოვანი გვიჩვენებს თუ ბრუნების რომელ ტიპს განეკუთვნება სახელი, ე. ი. ფუძეუცვლელი ჯგუფის სახელებში ვარჩევთ კიდევ ტიპებს ფუძეზე ბრუნვის (ან რიცხვის) ნიშნის წინ დართული ხმოვნის მიხედვით. ბრუნების ტიპის მაჩვენებელ ხმოვანად გვევლინება ყველა სრული ხმოვანი გარდა *h*-სი (ეს უკანასკნელი მხოლოდ გადმონაშთის სახით გვხვდება ნაცვალსახელებში და ზოგჯერ სხვაგანაც). მაშასადამე, სახელი, რომელსაც ბრუნვის (რიცხვის) ნიშნის წინ ექნება *sh* ხმოვანი, ჩვენ უყოყმანოდ შეგვიძლია განვსაზღვროთ, რომ იგი არის ფუძეუცვლელი ჯგუფის *sh* ტიპის სახელი, თუ *h* იქნება ეს ხმოვანი, მაშინ *h* ტიპის სახელი ყოფილა და სხვ.

არ არსებობს არავითარი წესი, რომლის მიხედვითაც შეიძლებოდეს მიხედვრა სახელობითის ფორმაში მოცემული სახელი რომელი ტიპის მიხედვით იბრუნვის. ამის გასაგებად ლე ქსიკონს უნდა მივმართოთ. იქ ყოველთვისაა მითითებული სათანადო ფორმებზე. არის ისეთი სახელებიც,

რომლებიც შეიძლება ერთ ტიპსაც გაჰყვეს და მეორესაც (ზოგჯერ მესამესაც); მაგ.: *ყაზ* „ტახტი“, ნათ. *ყაზიხ* || *ყაზილ*; *აჟ* „მარჯვენა“, ნათ. *აჟიკ* || *აჟილ* || *აჟიხ*. აგრეთვე, არის ისეთიც, რომელიც მხოლოდ ერთი რიცხვის მოქმედებით ბრუნვამდე ერთი ტიპის მიხედვით იბრუნვის, მოქმედებითში კი შეიცვლის ბრუნების მაჩვენებელ ხმოვანს და მრავლობითში ამ შეცვლილი ხმოვნის მიხედვით გაფორმდება ყველგან. ამრიგად, ჩვენ თუ ზეპირად არ გვახსოვს რომელი ტიპის მიხედვით იბრუნვის სახელი, მხოლოდ ის შეგვიძლია, რომ გამოვიცნოთ ბრუნების ტიპის მაჩვენებელი ხმოვანი და ამის მიხედვით გარკვეულ ტიპს მივაკუთვნოთ.

ბრუნების ტიპის მაჩვენებელი ხმოვანი კი ყოველთვის გვაქვს, როდესაც ბრუნვის (ან რიცხვის) ნიშანი ახლავს სახელს, გარდა მრ. რ-ის სახელობით-ბრალდებით-ადგილობითისა. ეს უკანასკნელი რიცხვის ნიშანს დაირთავენ ფუძეზე, ჰრუნების ტიპის მაჩვენებელი ხმოვნის გარეშე.

შეიძლება მხოლოდ მეტად მცირე ჯგუფის სახელებისათვის ცალცალკე დადგენა, თუ რომელი ტიპის მიხედვით იბრუნვიან ისინი; მაგ., *ჩ* ბოლოფუძიანი სახელები *ჩ* ტიპის მიხედვით იბრუნვის, აგრეთვე საწყისი და ნამყოს მიმღობა *ჩ* ტიპის მიხედვით იბრუნვის და სხვ. მაგრამ ეს საქმეს დიდად ვერ შევლის. და აქვე დავძენთ: ეს სიძნელე არც თუ ისე საგრძნობია მკვდარი ენის ტექსტების გამოყენებისას. მთავარია ტექსტში წარმოდგენილი ფორმა გამოვიცნოთ და ეს კი ძალიან ადვილია. სხვა საქმეა, ამ ენაზე წერა და მეტყველება რომ გვჭირდებოდეს.

§ 33. ამრიგად, ფუძეუცვლელი ჯგუფის სახელები ნაწილდება *ა*, *ჩ*, *ი* და *ილ* ბრუნებებად და *ი—ა* და *ჩ—ა* ბრუნებებად. ეს უკანასკნელი ნარევი ბრუნების სახელებად შეიძლება მივიჩნიოთ, რადგან მხ. რ-ის მოქმედებით ბრუნვამდე *ჩ* ან *ი* ტიპის მიხედვით იბრუნვიან, მოქმედებითში კი ამ ხმოვნებს *ა*-თი შეიცვლიან და ასევე გაჰყვებათ მრ. რ-ში ბოლომდე.

ფუძეზე ბრუნების ტიპის მაჩვენებელ ხმოვანთა დართვა, ცხადია, იწვევს ფუძისეული *ჩ* და *ილ* ხმოვნების, აგრეთვე *ჩ*, *იკ* და *ჩა* დიფთონგების კუმშვას მახვილის გადანაცვლების გამო (§ 18), მაგრამ ეს ცვლილებები ფონეტიკურ ნიადაგზეა მიღებული და ამის გამო ფუძეუცვლელი ჯგუფის სახელები ფუძეუცვლებადი ჯგუფის სახელებში არ გადადის; მაგ., *მარჩიჩ* „სხელი, ხორცი, ტანი, გვამი“, ნათ. *მარჩიხი*, *ჩხრჩილი* „საქმელი“, ნათ. *ჩხრჩილი* და სხვ. მიუხედავად ფუძეში მომხდარი ცვლილებებისა ფუძეუცვლელი ჯგუფის სახელებად რჩებიან.

საჭიროა აქვე შევნიშნოთ, რომ ადგილობითი და დაწყებითი თანდებულებიანი ბრუნებია, თანდებულები კი სომხურში, როგორც

მსგავსია. ასევე დაწყებითიც: *ა* და *ი* ტიპის სახელებში მიც. ნათ. მსგავსია, სხვაგან ყველგან მას თავისი საკუთარი ნაშანი *-ქ* აქვს. მრ. რ-ში კი ყველგან ერთი სურათია: ადგილობითი ფორმით ბრალ-დებითა, დაწყებითი—ნათესაობითი.

ამრიგად, თითქოს ადგილობითს თავისი საკუთარი ფორმა არასოდეს არ გააჩნია. მაშასადამე, იგი არც არის ბრუნვა, ამიტომ შეიძლება იგი ბრუნვათა სისტემაშიც არ შეგვეტანა, მაგრამ იმის გამო, რომ *ი-ა* ბრუნების სახელები *ი* დამოლოგებას უბირატებსად ადგილობითისათვის იყენებენ, პარადიგმის სისრულისათვის მისი ბრუნვათა სისტემაში შეტანა დასაშვებად მიგვაჩნია. *-ი*-ში *ი* იგივე ბრუნების ტიპის მაჩვენებელი ხმოვანია, ბრუნვის ნიშნად *ჟ* გვჩნება. საგულისხმოა, რომ ზოგიერთი სახელი თუ *-ი*-ით გაფორმდა ადგილობითში, მას დაწყებითშიც *-ქ* ბრუნვის ნიშნის წინ ეგვევ *-ი* აღმოაჩნდება.

ამრიგად, ფუძეუცვლელი ჯგუფის სახელთა ბრუნება შემდეგი სახით წარმოგვიდგება:

	<i>ა</i>	<i>ი</i>	<i>ი</i>	<i>ი-ა</i>
	მხ. რ.	მხ. რ.	მხ. რ.	მხ. რ.
სახ.	თქთან	ბაი	ჩიქი	თხქი
ბრალდ.	თქთან	ბაი	ჩიქი	თხქი
ადგ.	ქ თქთან	ქ ბაი	ქ ჩიქი	ქ თხქი
მიც.	თქთანაჟ	ბაიიჟ	ჩიქიიჟ	თხქიიჟ
ნათ.	თქთანაჟ	ბაიიჟ	ჩიქიიჟ	თხქიიჟ
დაწყ.	ქ თქთანაჟ	ქ ბაიიჟ	ქ ჩიქიიჟ	ქ თხქიიჟ თხქიიჟ
მოქმ.	თქთანაჟ	ბაიიჟ	ჩიქიიჟ	თხქიიჟ
	მრ. რ.	მრ. რ.	მრ. რ.	მრ. რ.
სახ.	თქთანჟ	ბაიჟ	ჩიქიჟ	თხქიჟ
ბრალდ.	თქთანაჟ	ბაიჟ	ჩიქიჟ	თხქიჟ
ადგ.	ქ თქთანაჟ	ქ ბაიჟ	ქ ჩიქიჟ	ქ თხქიჟ
მიც.	თქთანაჟ	ბაიიჟ	ჩიქიიჟ	თხქიიჟ
ნათ.	თქთანაჟ	ბაიიჟ	ჩიქიიჟ	თხქიიჟ
დაწყ.	ქ თქთანაჟ	ქ ბაიიჟ	ქ ჩიქიიჟ	ქ თხქიიჟ
მოქმ.	თქთანაჟ	ბაიიჟ	ჩიქიიჟ	თხქიიჟ

	ჩ		ჩ-ა	
	მხ. რ.	მრ. რ.	მხ. რ.	მრ. რ.
სახ.	ჩან	ჩანდ	აღჟ	აღჟდ
ბრალდ.	ჩან	ჩანა	აღჟ	აღჟა
ადგ.	ჩ ჩანჩ	ჩ ჩანა	კაღჟჩ	კაღჟა
მიც.	ჩანჩ	ჩანჩე	აღჟჩ	აღჟაე
ნათ.	ჩანჩ	ჩანჩე	აღჟჩ	აღჟაე
დაწყ.	ჩ ჩანჩ	ჩ ჩანჩე	კაღჟჩ	კაღჟაე
მოქმ.	ჩანჩი	ჩანჩი	აღჟა	აღჟა

თ.

	მხ. რ.	მრ. რ.
სახ.	ბიქ	ბიქდ
ბრალდ.	ბიქ	ბიქა
ადგ.	ჩ ბიქი	ჩ ბიქა
მიც.	ბიქი	ბიქიე
ნათ.	ბიქი	ბიქიე
დაწყ.	ჩ ბიქი ბიქი	ჩ ბიქიე
მოქმ.	ბიქი	ბიქი

ეს არის ძირითადი ტიპები ფუძეუცვლელი სახელების ბრუნებისა. მაგრამ არსებობს მთელი რიგი გადახვევები ამ ძირითადი ხაზიდან. მათგან უმნიშვნელოვანეს შემთხვევებს ქვემოთ გავვიხილოთ.

§ 85. სახელები, რომლებიც მხ. რ.-შიც და მრ. რ.-შიც ა ბრუნებას მიჰყვებოდეს, სხვა არ არსებობს. აქ მოტანილი მაგალითიც კი — *თქათან* „ტიტანი“ იბრუნვის *ჩ* ბრუნების მიხედვითაც: *თქათანჩ*. მაგრამ მრ. რ.-ში ა ბრუნების მიხედვით სახელთა ყველაზე მრავალრიცხოვანი ჯგუფი იბრუნვის. მხ. რ.-ში ა ბრუნების მიხედვით იბრუნვის ადამიანთა საკუთარი სახელების დიდი ნაწილი, თუ ეს სახელი სომხურია ან გასომხურებულია (უცხოური დაბოლოება ჩამოშორებულის), მაგრამ მათ ჩვეულებრივ მრ. რ.-ის ფორმები არ გააჩნიათ; მაგ.: *ქაქიქანა*, ნათ. *ქაქიქანა*, *ჭიჭი*, *ჭიჭი*, *ჭიჭი* და სხვ. ბერძნული საკუთარი სახელებიც უცხოურ დაბოლოებათა (-*აა*, -*ტაა*, -*ტი*, -*ტი*, -*ტი*) ჩამოცილების შემდეგ უმეტესად ა ბრუნებას მიჰყვება; მაგ.: სახ. *სანგერა*, ნათ. *სანგერა*, სახ. *სანგერა* — ნათ. *სანგერა*, სახ. *სანგერა*, ნათ. *სანგერა*, სახ. *სანგერა* — ნათ. *სანგერა*, სახ. *სანგერა*, ნათ. *სანგერა* (მაგრამ დაბოლოების

შენარჩუნებით ნათ. *ჯოკასი*), სახ. *ფიქიყაყი*—ნათ. *ფიქიყაყი* (აქ ბრუნების ნიშნის წინ *ხ*—ანალოგიითაა გაჩენილი)... არის პარალელური ფორმებიც; მაგ., სახ. *სერხათაქა*, ნათ. *სერხათაქა* || *სერხათაქა*:

ასევე იბრუნვის *ტ* ბოლოფუძიანი უცხოური სახელებიც; მაგ.: სახ. *ფაქიანტ*—ნათ. *ფაქიანსაქა*, სახ. *ჯიქიქიმტ*—ნათ. *ჯიქიქიმსაქა*...

შ და *ჩ*-ზე დაბოლოებული საკუთარი სახელებიც *ა* ბრუნებას მიჰყვებიან, მაგრამ თავისებურებებსაც გვიჩვენებენ; მაგ.: სახ. *სანა*—ნათ. *სანაქა*, სახ. *საჩა* (აზია), ნათ. *საჩაქა*, სახ. *ფაქიქი*—ნათ. *ფაქიქსაქა*, *სეჩა*—*სეჩაქა*, *ყსაჩა*—*ყსაჩაქა* || *ყსაჩაქა*, *შაქსე*—*შაქსეჩაქა*... არის ასეთიც: *შერქილა*—*შერქილსაქა* (ღაბრა *შერქილსაქა*...).

ამ რიგის სახელები შეიძლება *ჩ* ბრუნებასაც გაჰყვნენ: ნათ. *სანაქა*, სახ. *შოქა*, ნათ. *შოქაქა* || *შოქაქა* და სხვ.

ჩ-ზე დაბოლოებული სახელები გვხვდება *ი* ბრუნებისაც; მაგ., სახ. *ხეხაჩა*. ნათ. *ხეხაჩი*; სახ. *ზეჩიჩა*, ნათ. *ზეჩიჩი*, მაგრამ ეს გვიანდელი ენობრივი ნორმებია.

შეიძლება უცხოური დაბოლოება შეინარჩუნოს სახელმა, მაშინ იგი *ა* ბრუნებისა აღარ იქნება; მაგ.: *სროთაქა*, *ჯიქი*, *ჯოკასი*—*ჯოკასი*...

ამრიგად, *ა* ბრუნებას ბევრი სახელი მიჰყვება, მაგრამ მხოლოდობით რიცხვში, სადგან საკუთარ სახელებს მრავლობითი არა აქვთ; სამაგიეროდ ძალიან ბევრია სომხურში სახელები, რომლებსაც მხ. რ-ის ფორმები არ გააჩნიათ, მხოლოდ მრ. რ-ის ფორმებში იხმარებიან და მათი მეტად დიდი ნაწილი *ა* ბრუნებას მიჰყვება; მაგ.: *მჩათ* „ფიქრი, აზრი, გონება“, ნათ. *მათა*, *ჯარსანჩი* „ქორწილი“, ნათ. *ჯარსანსა* < *ჯარსანჩა* და სხვ.

საყურადღებოა აგრეთვე: სხვადასხვა ბრუნებაში განაწილებით განსხვავებს ზოგჯერ ძველი სომხური ომონიმებს; მაგ.: *ქარაღ* (საკუთარი სახელია), ნათ. *ქარაღაქა*, მაგრამ *ქარაღ* „გარეული ტახტი, ეშვი“, ნათ. *ქარაღი*, მრ. რ-ში ესეც *ა*—ტიპს გაჰყვება: ნათ. მრ. რ. *ქარაღა*; *კიჟა* „ქალწული“, ნათ. *კილსი*, მოქმ. *კილსი*, *კიჟა* „მხარე“, ნათ. *კილსი*, მაგრამ მოქმ. *კილსა*; *იქ* „ზბო“, ნათ. *იქი*, *იქი* „ვაზი“, ნათ. *იქი*; *აქი* „კაცი, კმარი“. ნათ. *აინი*, *აქი* „გამოქვებული“, ნათ. *აქი* და სხვ.

ჩ ბოლოფუძიანი სახელები ჩვეულებრივ *ი* ან *ი*—*ა* ბრუნების მიხედვით იბრუნვის. როცა ასეთი სახელი ერთმარცვლიანია, ფუძეში არავითარი ცვლილება არ ხდება: *მჩი* „ერთი“, ნათ. *მჩი*, მოქმ.

აქიძ; ბრ „ცხენი“, ნათ. ბჩიყ, მოქმ. ბჩიძ; ჟხ „გვამი“, ნათ. ჟჩიყ, მოქმ. ჟჩიძ და სხვ., მაგრამ ერთზე მეტმარცვლიან სიტყვებში ფუძისეული ბოლოკიდური *ჩ* *ი* ხმოვნის წინ მოხვედრისას იქცევა *ლ*-დ და წაიკითხება *ქ*-დ: *ჩხნჩ* „ღვინო“, ნათ. *ჩხნსიყ*, *იოღჩ* „შვილი, ძე“, ნათ. *იოღსიყ*; *ხხღღეჩ* „ეკლესია“, ნათ. *ხხღღესიყ* და სხვ. (იხ. § 23).

ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ *ჩ* ბოლოფუძიანი ერთზე მეტმარცვლიანი სახელებიდან *ი* ბრუნებას მხოლოდ რამდენიმე განეკუთვნება: *იიჩ* || *ჩიიჩ* „სული“, ნათ. *იისიყ*, მოქმ. *იისიძ*; *იისჩ* „ოქრო“, ნათ. *იისსიყ*, მოქმ. *იისსიძ*; *იოღჩ* „შვილი, ძე“ ნათ. *იოღსიყ*, მოქმ. *იოღსიძ*... ყველა დანარჩენი *ჩ* ბოლოფუძიანი მრავალმარცვლიანი სახელი *ი*—ა ბრუნებას განეკუთვნება.

ჩ ბოლოფუძიან სახელებს მარცვლის დამატებისას (მახვილის გადა-ნაცვლებისას) ეს ბოლოკიდური *ჩ* ეკუმშებათ (ეკარგებათ) ხშირ შემთხვევაში, თუ *ი* ხმოვნის წინ მოხვდა; მაგ.: *ბარაჩ*, „მწყურვალე“, ნათ. *ბარასიყ*, *ქუნამჩ* „მტერი“, ნათ. *ქუნამიყ*, *ბხრილჩ* „მოხუცი“, ნათ. *ბხრილსიყ* და სხვ.

შ და *ი* ტიპის სახელებში ადგილობითი სახ.-ბრალდებითი ფორმისაგან მხოლოდ *ჩ* (*ქ*) თანდებულთ განსხვავდება. ამავე ტიპის სახელებში დაწყებითიც მხოლოდ *ჩ* (*ქ*) თანდებულთ განსხვავდება მიც.-ნათ.-ისაგან. *ი*—ა ბრუნების სახელებში კი ადგილობითი ხან თავისი დაბოლოებაც აქვს (*-იქ*) და დაწყებითიც ზოგჯერ ამ ფორმას ეყრდნობა, მაგრამ უკანასკნელ შემთხვევაში დაწყებითს თავისი საკუთარი ნიშანიც (*-ქ*) გააჩნია; მაგ., *თხიჩ*, ნათ. *თხილსიყ*, ადგ. *ჩ* *თხილქ*, დაწყ. *ჩ* *თხილქქ*.

ი ბრუნების მიხედვით იბრუნვის ისეთი სახელებიც, რომელთაც ფუძე *ჩ*-ზე არ უბოლოვდებათ: *გხთჩ* „მიწა, წიაღაგი“, ნათ. *გხთსიყ*, *ჩიხჩ* „ღამე“, ნათ. *ჩიხჩიყ*; *ჩიოჩ* „მუცელი“, ნათ. *ჩიოიყ*, *მარაჩ* „ტანი, ზორცე, სხეული“, ნათ. *მარაჩსიყ* და სხვ. ასეთი სახელების ადგილობითი ჩვეულებრივ *ჩ* (*ქ*) წინდებულისა სახელობით-ბრალდებითი ფორმაა: *ჩ* *გხთჩ*, *ჩ* *ჩიოჩ*... მაგრამ ძალიან ხშირად ისინი ადგილობითში ბრუნების ტიპის მაჩვენებელ ხმოვნად *ჩ*-ს გვიჩვენებენ: *ჩ* *ჩიხჩიჩ* „სალამოს“, *ჩ* *გხთჩ* „მიწასა ზედა (შინა)“ და სხვ. საპირისპირო შემთხვევები გვაქვს ზოგჯერ სხვა ტიპის სახელებში; მაგ., *აქსარაჩ* „ქვეყანა“ *ჩ*—ა ბრუნების სახელია. მაშასადამე, ადგილობითში მოსალოდნელია ნათ-ის ფორმა *ჩ* (*ქ*) თანდებულთ. გვაქვს კი თანდებულისა სახ.-ბრალდებითი: *კაქსარაჩ*—„ქვეყანასა ზედა (შინა)“. ასევე: *სეჩაყათი* „გვგიატე“, ნათ. *სეჩაყათიჩ*, მაგრამ ადგ. *ქსეჩაყათი*; *ჩაჩეჩინ* „ბაბელონი“, ნათ. *ჩოჩეჩინი*, მაგრამ ადგ. *ჩ* *ჩაჩეჩინ*... თუმცა გვხვდება აგრეთვე *ქსეჩაყათიჩ*.

ჩ *ჩახეიხი, ქაქსარჩი* და სხვ.

დაწყებითი ნიშნად *-ტ* გვაქვს ყველგან, გარდა *ა* და *ი* ბრუნების სახელებისა (ზოგჯერ *ი—ა* ბრუნების სახელებიც ნათესაობითი ფორმებიდან დაწყ.—*მი*). ამ ნიშნის წინ *ჩ* ბრუნების სახელებში ხმოვანი ყოველთვის იკარგება: სახ. *ჩან*, ნათ. *ჩანი*, დაწყ. *ჩ ჩანს* (და არა *ჩ ჩანის*). მოსალოდნელი იყო *ილ* ბრუნების სახელების დაწყებითშიც ბრუნების ხმოვნის დაკარგვა, მაგრამ იქ იგი ზოგჯერ შენარჩუნებულია: *ღარიღ* „სამკაული, მორთულობა“, ნათ. *ღარიღი*, დაწყ. *ჩ ღარიღს*; *ჩრათ* „სწავლა, დარიგება“ ნათ. *ჩრათი*, დაწყ. *ჩ ჩრათის*; *აქა* „დილა“, ნათ. *აქი*, დაწყ. *ქაქი* და სხვ. მაგრამ ამავე დროს გვაქვს: *ლიქ* „ძროხა“. ნათ. *ლიქი*, დაწყ. *ჩ ლიქს*, *ყაა* „დასი, ჯგუფი...“, ნათ. *ყააი*, დაწყ. *ჩ ყაას* || *ყააის*...

ილ ბრუნების სახელები ყველაზე მცირერიცხოვანია და მისი რიცხვი ოდნავ იზრდება იმის გამო, რომ ამ ბრუნების მიხედვით იბრუნვის ზოგიერთი ფუძეცვალებადი ჯგუფის სახელიც (იხ. § 52).

ბერძნული საკუთარი სახელები ბერძნული დაბოლოებით ზოგჯერ მხოლოდ მხ. რ.-ის სახ. ბრალდებითი ფორმეშია, სხვა ბრუნებებში კი ეს დაბოლოებანი მოკვეცილია: *მიქანისა*, ნათ. *მიქანისი*... თუმცა აგრეთვე: *მხარი*, ნათ. *მხარი* და სხვ. (იხ. აქვე ზემოთ).

ფუძეცვალებადი ბრუნება

§ 36. ფუძეცვალებადი ჯგუფის სახელები მხ. რ. სახ.-ბრალდ.-ის ფორმაში ბოლოვდებიან თანხმოვანთა ჯგუფით, რომლის უკანასკნელი ბგერა იქნება ერთ-ერთი მდინარი: *ნ*, *რ* ან *ღ*; მაგ., *ახნ* „თვალი“, *იხრ* „ქალი“, *აათი* „ვარსკვლავი“. ბოლოკიდურ თანხმოვანთა ჯგუფს ქმნის *-ნ*, *-რ*, *-ღ*-ს წინ მდგომი ნახევარხმოვნებიც—*ა* და *ი*: *აღრ* „ღლე“, *აქათი* „მოთხრობა, ისტორია“, *ჩაქრ* „მამა“...

ამ ჯგუფის სახელებში ბრუნებანი ბოლოკიდური თანხმოვნების მიხედვით გაირჩევა, ე. ი. არსებობს ფუძეცვალებადი ჯგუფის *ნ*, *რ* და *ღ* ბრუნების სახელები.

ნ ბრუნების სახელები უამრავია, *რ* ბრუნების სახელები მცირერიცხოვანია, *ღ* ბრუნებას კი თითო-ორი სახელი განეკუთვნება. უფრო მარტივია *რ* და *ღ* ბრუნების სახელთა ბრუნება. თავისებურად

ბრუნებადი სახელების უმეტესობაც, არსებითად, ფუძეცვალებადი ჯგუფის სახელებია.

ფუძეცვალებადი ჯგუფის სახელთა ბრუნებისათვის საერთო დამახასიათებელია ის, რომ ყველა ბრუნვის ფორმაში, გარდა მხ. რ-ის სახ.-ბრალდებითისა, ბრუნების მაჩვენებელი თანხმოვნის წინ გამომჟღავნდება რომელიმე ხმოვანი. *რ* და *ლ* ტიპის სახელებში ეს ხმოვანი ჩვეულებრივ *ი* იქნება. *ნ* ტიპის სახელებში კი გვხვდება ყველა ხმოვანი გარდა *ი*-სი. თუ არ გვახსოვს ამა თუ იმ *ნ* ბრუნების სახელს რომელი ხმოვანი გამოუმჟღავნდება ნათესაობითის ფორმაში, ამის გამოსაცნობად არავითარი საშუალება არ არის ლექსიკონის მოშველიების გარდა.

შეიძლება დახსოვება, რომ ძირითადი ტიპი (ტაბულაში: *მ-თაჲ*), რომელსაც მიეყვება *ნ* ტიპის სახელთა დიდი უმრავლესობა, *მ*-ს ამჟღავნებს. ეს *მ* მხ. რ-ში ბოლომდე გასდევს, მრ. რ-ში კი მხოლოდ მიც.-ნათ. დაწყ.-მოქმედებითში, ხოლო მრ. რ-ის სახ.-ბრალდ.-ადგილობრითში ეს ხმოვანი იცვლება *ი* ხმოვნით. იშვიათად ეს გამომჟღავნებული *მ* აღარსად იცვლება, არც მხოლობითში და არც მრავლობითში (ტაბულაში ამ ტიპისაა *სიყმ* „მხარე“).

შედარებით მცირერიცხოვანია *ნ* ტიპის სახელები, რომელნიც ნათ.-მიც.-ში *ი* ხმოვანს ამჟღავნებენ. ამათგან ერთი წყება სახელებისა სხვა ბრუნვებში სავსებით ძირითადი ტიპის მიხედვით ფორმდება, ე. ი. თითქოს *მ* ჰქონოდათ გამომჟღავნებული მხ. რ-ის მიც.-ნათ.-ში, ოღონდ დაწყებითში ფუძეზე ხმოვნის დართვის გამომჟღავნებული *ი* ხმოვანი ეკუმშებათ (ტაბულაზე) ამ ტიპის წარმომადგენელია *მ-თაჲ* „თითი“). არის *ნ* ტიპის სახელთა ისეთი ჯგუფიც, რომელნიც მხ. რ-ის მიც.-ნათ.-ში *ი*-ს გამომჟღავნებს და ეს *ი* დაწყებითში შეეკუმშება, მაგრამ მრ. რ-ის სახ.-ბრალდ.-ადგილობრითში გამომჟღავნებულ *ი* ხმოვანს უცვლელად ინახავს, ე. ი. ამ ტიპის სახელებს გამომჟღავნებული *ი* ექნებათ მხ. რ-ის მიც.-ნათ.-ადგილობრითსა და მრ. რ-ის სახ.-ბრალდ.-ადგილობრ.-ში, სხვაგან ყველგან (მხ. რ. მოქმ. და მრ. რ. მიც.-ნათ.-დაწყ.-მოქმ.) *მ*. ამ ტიპის წარმომადგენელია ტაბულაში *მ-თაჲ* „ვარი, ტომი“

ბრუნვისა და რიცხვის ნიშნებად ფუძეცვალებადი ჯგუფის სახელებშიც იგივეა გამოყენებული, რაც ფუძეცვლელი ჯგუფის სახელებში გვქონდა, ოღონდ მხ. რ-ის მიც.-ნათ.-ადგილობრითში

ბრუნვის აღნიშვნა ფუძეში გამომჟღავნებულ ხმოვანსა აქვს დარღ-
რებული. ამიტომ მხ. რ.-ში ბრუნვის ნიშანი გვაქვს მხოლოდ დაწ-
ყებითსა (*-ტ*) და მოქმედებითში *რ* (*< ლ რ*-ს შემდეგ ასიმილაციით.
იხ. § 25).

ბრუნვის და რიცხვის ნიშნები ბოლოს ერთვის ხმოვანგამომჟღავ-
ნებულ ფუძეს.

§ 37. საერთო სურათი ფუძეცვალებადი ჯგუფის სახელთა
ბრუნებისა ასე წარმოგვიდგება.

	მხ. რ.	მხ. რ.	მხ. რ.
სახ.	ათამშ	კიღმშ	მათნ
ბრალდ.	ათამშ	კიღმშ	მათნ
აღვ.	კათამან	ქ კიღმან	ქ მათჩნ
მიც.	ათამან	კიღმან	მათჩნ
ნათ.	ათამან	კიღმან	მათჩნ
დაწყ.	კათამანტ	ქ კიღმანტ	ქ მათჩნტ
მოქმ.	ათამამრ	კიღმამრ	მათამრ
	მრ. რ.	მრ. რ.	მრ. რ.
სახ.	ათამიონდ	კიღმანდ	მათიონდ
ბრალდ.	ათამიონა	კიღმანა	მათიონა
აღვ.	კათამიონა	ქ კიღმანა	ქ მათიონა
მიც.	ათამიონე	კიღმანე	მათიონე
ნათ.	ათამიონე	კიღმანე	მათიონე
დაწყ.	კათამიონე	ქ კიღმანე	ქ მათიონე
მოქმ.	ათამამრდ	კიღმამრდ	მათამრდ
	მხ. რ.	მხ. რ.	მხ. რ.
სახ.	აღნ	იასკრ	ააღ ირ
ბრალდ.	აღნ	იასკრ	ააღ ირ
აღვ.	კაღჩნ	კიასკრ	კააღორ
მიც.	აღჩნ	იასკრ	ააღორ
ნათ.	აღჩნ	იასკრ	ააღორ
დაწყ.	კაღჩნტ	კიასკრტ	კააღრტ
მოქმ.	ააღამრ	იასკრრ	ააღორრ
	მხ. რ.	მხ. რ.	მხ. რ.
სახ.	აღნ	იასკრ	ააღ ირ
ბრალდ.	აღნ	იასკრ	ააღ ირ
აღვ.	კაღჩნ	კიასკრ	კააღორ
მიც.	აღჩნ	იასკრ	ააღორ
ნათ.	აღჩნ	იასკრ	ააღორ
დაწყ.	კაღჩნტ	კიასკრტ	კააღრტ
მოქმ.	ააღამრ	იასკრრ	ააღორრ

	მრ. რ.	მრ. რ.	მრ. რ.	მრ. რ.
სახ.	აღჩნძ	იასხრძ	ალორძ	არქხრძ
ბრალდ.	აღჩნა	იასხრს	ალორს	არქხრს
ადგ.	კაღჩნა	კიასხრს	კალორს	კარქხრს
მიც.	აღაწე	იასხრე -რაწ	ალორე	არქხრე -რაწ
ნათ.	აღაწე	იასხრე -რაწ	ალორე	არქხრე -რაწ
დაწყ.	კაღაწე	კიასხრე -რაწ	კალორე	კარქხრე -რაწ
მოქმ.	აღაძრძ	იასხრძრძ -რაძ	ალორძრძ	არქხრძრძ -რაძ

§ 38. სახელები, რომელთაც *ნ*, *რ*, *ღ* დაბოლოების წინ ნახევარხმოვნები *ღ* და *ქ* უზით, აგრეთვე ფუძეცვალებადი სახელებია, მაგრამ მათი ბრუნებისას ზოგიერთი თავისებურებებიც შეიმჩნევა, ხოლო ერთი წყება ამ რიგის სახელებისა სავსებით თავისებურად იბრუნვის. ამ და სხვა თავისებურად ბრუნებად სახელებზე ცალკე ვილაპარაკებთ (§§ 44—54). ჯერ ზოგიერთ წვრილმან თავისებურებებზე შევიჩრდებით.

აღ დაბოლოებიანი სახელების *ღ* წარმოდგენს *ღღ* დიფთონგის ნაწილს, ე. ი. არსებითად აქ გვაქვს *-აღ* დაბოლოების წინ *ღღ* დიფთონგი. ამ რიგის სახელებში *ღღ*-სა და *აღ*-ს შორის *ა* ხმოვნის გამომჟღავნებისა და მახვილის მასზე გადასვლის შემდეგ *ღ* იკარგება და ვლელულობთ *ღა* დიფთონგს, რომელსაც გამოთქმის ერთნაირობის გამო *ღა* ენაცვლება (იხ. §§ 14; 22). მხ. რ. დაწყ.-ში ფუძეზე *-ღ*-ს დართვის გამო *ღა* დიფთონგი *ღღ*-დ იკუმშება. ამრიგად, — ამ ტიპის სახელთა ბრუნება ასე წარმოგვიდგება:

	მხ. რ.	მრ. რ.
სახ.	არჩან	არჩანძ
ბრალდ.	არჩან	არჩანა
ადგ.	კარჩან	კარჩანა
მიც.	არჩან	არჩანე
ნათ.	არჩან	არჩანე
დაწყ.	კარჩან	კარჩანე
მოქმ.	არჩანძ	არჩანძრძ

ასევე იბრუნვის *-იქსი* (იხ. § 93) აფიქსიანი სახელები, რომლებიც ამ აფიქსის პროდუქტულობის გამო მრავალრიცხოვანია. ასევე იბრუნვის *ანქი* „კუთხე“, *მქი* „ჯინჭველა“ და სხვ.

-ქი აფიქსი გამოყენებულია ხმიანობის გამომხატველი ზმნის ფუძეებიდან მოქმედების სახელის საწარმოებლად (§ 94, ბ). ეს სახელები იმის გამო, რომ *-ს* შემდეგ *ა* ხმოვნის გამომჟღავნებისას *-ს* გვაძლევს *მ-*ს (§ 25), ზემოაღნიშნულ სახელებივით აღარ იბრუნვის, არამედ მიყვება *ათამი*-ის ტიპის ბრუნებას; მაგ.: *ანქი* „ფშვინვა“, მიც.-ნათ. *ანქიანი*, დაწყ. *ანქიანი*, *ანქიანი*; მრ. რ. ჩვეულებრივ არა აქვთ ამ სახელებს. ასეთებია: *ფიქი* „ყვირილი“, *თქი* „ბუზღუნი“, *ქი* „სტვენა, შიშინი“, *აქი* „სისინი, წკარუნი“ და სხვ.

ამ სახელთაგან ასეთი ფორმების მიღება *-ქი* აფიქსის *-იქსი* აფიქსთან მსგავსების გამო უნდა იყოს. ეს უკანასკნელიც ზმნის ფუძიდან მოქმედების სახელს აწარმოებს; *ფიქი* „ყვირილი“, ნათ. *ფიქიანი*, *ანქი* „ფშვინვა“, ნათ. *ანქიანი*... და სხვ. ეს იმიტომ, რომ ამ უკანასკნელთა გამოყენება გაცილებით პროდუქტულია: იგი მოქმედების სახელს აკეთებს ყოველგვარი ზმნიდან: *ფიქი* „წერა“, *ქი* „კიდობა“, ამათი საწყისია *ფიქი* „წერა“, *ქი* „კიდობა“ და სხვ.

ანალოგიით აიხსნება *მქი* „ჯინჭველა“ სიტყვისაგან ნათესაობითის *მქიანი* ფორმა, *მქიანი*-ის პარალელურად, ანდა იგი შენაცვლება *მქი* „ჯინჭველა“ სიტყვისა.

ასევე იბრუნვის *აქი* „სამსახური, მსახურება“. მიც.-ნათ. *აქიანი*, მრ. რ. სახ. *აქიანი*, მიც.-ნათ. *აქიანი*.

თავისებურებანი ბრუნვისას

§ 99. ორი სიტყვა *თი* „სახლი“ და *ქი* „ძალი“ იბრუნვის როგორც *ათამი*. ასე: მიც.-ნათ. *თი*, ადგ. *ქი* *თი*, დაწყ. *ქი* *თი*, მოქმ. *თამი*, მრ. რ. სახ. *თი*, ბრალდ. *თი*, მიც.-ნათ. *თი*, დაწყ. *ქი* *თი*, მოქმ. *თამი*.

ანი „სახელი“ და *ბი* „სახურავი“ იბრუნვის აგრეთვე როგორც ფუძეცვალებადი სახელი, თუმცა ბოლოციდური *-ს* წინ *ი* აქვს და არა თანხმოვანი. იბრუნვის ზოგიერთი თავისებურებითაც: მიც.-ნათ. *ანი*, ადგ. *კანი*, დაწყ. *კანი*, მოქმ. *ანი*, მრ. რ. სახ. *ანი*, ბრალდ. *ანი*, მიც.-ნათ. *ანი*, დაწყ. *კანი*, მოქმ. *ანი*.

საქს „ძეძუ“ სიტყვაშიც ბოლოკიდური -ს-ს წინ ხმოვანია, მაგრამ აგრეთვე ფუძეცვალებადი **ს** ტიპის სახელია, იბრუნვის საკმაო თავისებურებით: მიც.-ნათ. **სათხან** (<**საქსან**). დაწყ. **ქ სათხნქ**, მოქმ. **სათხამქ**; მრ. რ. სახ. **საქსნჲ**, ბრალდ. **საქსნა**, მიც.-ნათ. **სათხანუ**, დაწყ. **ქ სათხანუ** (|| **სათხანუ**), მოქმ. **სათხამქ** (იხ. დამატება VI).

§ 40. **ს** ტიპის ზოგიერთი სახელი ნაწილობრივ იბრუნვის ფუძეცვალებადი ჯგუფის მიხედვით. ასეთებია:

ა) **ბხიზ** „ხელი“ და **იოიზ** „ფეხი“. ეს სახელები მხ. რ-ში სავესებით წესიერად იბრუნვიან: მიც.-ნათ.. **ბხიჲს**, **იოიჲს**, ადგ. **ქ ბხი-იჲს**, **კიოიჲს**, დაწყ. **ქ ბხიიანქ**, **კიოიანქ** (და არა **ბხიანქ**, **კიოიანქ**, როგორც მოსალოდნელი იყო), მოქმ. **ბხიამქ**, **იოიამქ**, მაგრამ მრ. რ-ში პირველი ფუძეუცვლედი ჯგუფის **ა** ტიპის მიხედვით იბრუნვის, მეორე კი იმავე ჯგუფის **ქ** ტიპის მიხედვით; მრ. რ. სახ. **ბხიჲ**, **იოიჲ**, ბრალდ. **ბხიი**, **იოიი**, მიც.-ნათ. **ბხიიუ**, **იოიუ**, დაწყ. **ქ ბხიიუ**, **კიოიუ**, მოქმ. **ბხიიამქ**, **იოიიამქ**.

შხიზ, როგორც ჩანს, იბრუნვოდა ფუძეცვალებადი ჯგუფის -რ ტიპის მიხედვითაც, ამას გვანიშნებს კომპოზიტში გარჩენილი **ბხერ** ფორმა: **ბხერასაკ** „შეპოჭილი, ხელშეკრული“.

ბ) **ჟიიან** „კარი“ იბრუნვის წესიერად **სათამი**-ის ნსგავსად მხ. რ-შიც და მრავლობითშიც, მაგრამ მრ. რ-ში მოეპოვება აგრეთვე პარალელური ფორმები, რომლებიც ფუძეუცვლედი ჯგუფის **ა** ტიპის მიხედვითაა გაფორმებული: მიც.-ნათ. **ჟიიან**, ადგ. **ქ ჟიიან**, დაწყ. **ქ ჟიიანქ**, მოქმ. **ჟიიამქ**, მრ. რ. სახ. **ჟიიიანჲ** || **ჟიიერჲ**, ბრალდ. **ჟიიიან** || **ჟიიერ**, ადგ. **ქ ჟიიიან** || **ქ ჟიიერ**, დაწყ. **ქ ჟიიიანუ** || **ქ ჟიიერუ**, მოქმ. **ჟიიიამქ** || **ჟიიერამქ**. ამათგან მეორენი უფრო ძველი უნდა იყვნენ: ჩვეულებრივ გაქვევებულ ფორმებს **გვირ-ვენებენ**. მათ შორის ის განსხვავებაც უნდა იყოს, რომ **ჟიიან** სახლის კარს აღნიშნავდა, **ჟიიერჲ** (მხოლოდ მრ. რ-ის ფორმით) ეზოს კარს, ჭიშკარს.

§ 41. **საქს** „თვალი“ და **ილსქ** „ყური“ — აგრეთვე თავისებურებებს გვიჩვენებს ბრუნებისას. ასე: როდესაც **საქს** აღნიშნავს სხეულის ნაწილს, მხედველობის ორგანოს, მაშინ მხ. რ-ში წესიერად იბრუნვის **სათამი**-ის მსგავსად: მიც.-ნათ. **საქსან**, ადგ. **კაქსან**, დაწყ. **კაქსანქ**, მოქმ. **საქსამქ**; მრ. რ-ში კი ფუძეუცვლედი ჯგუფის **ა** ტიპის მიხედვით: სახ. **საქჲ**, ბრალდ. **საქა**, ადგ. **კაქა**, მიც.-ნათ. **საქიუ**, დაწყ. **კაქიუ**, მოქმ. **საქიამქ**.

აროდესაც ეგვევ სიტყვა „წყაროს თვალს“ აღნიშნავს, მაშინ მრ. რ.-შიც ფუძეცვალებადი ჯგუფის *ნ* ბრუნებას მიჰყვება *ათამან*-ის ტიპისას: მრ. რ.-სახ. *აქილნჲ*, ბრალდ. *აქილნა*, ადგ. *კაქილნა*, მიც.-ნათ.-დაწყ. *აქლანე*, მოქმ. *აქლამჲ*; როცა ეგვევ სიტყვა „ძვირფასი თვალი“ მნიშვნელობითაა ნახმარი, მაშინაც *ნ* ბრუნებას მიჰყვება, ოღონდ *კიღმნ* ტიპისას: ნათ. *აქლანჲ*, ბრალდ.-ადგ. *აქლანა*, მიც.-ნათ.-დაწყ. *აქლანე*, მოქმ. *აქლამჲ*.

ილსკნ მხ. რ.-ში აგრეთვე *ათამან*-ის ტიპის მიხედვით, მრ. რ.-ში კი ფუძეუცვლელი ჯგუფის *ა* ტიპის მიხედვით იბრუნვის: მიც.-ნათ. *ილსკან*, ადგ. *კილსკან*, დაწყ. *კილსკანჲ*, მოქმ. *ილსკამ*, მრ. რ. კი სხვა ფუძეს იყენებს: სახ. *აქლანჲ*, ბრალდ. *აქლანა*, ადგ. *კაქლანა*, მიც.-ნათ. *აქლანჲე*, დაწყ. *კაქლანჲე*, მოქმ. *აქლანჲა*. ეს უკანასკნელი მხოლოდობით არ იხმარება.

§ 42. *ყარინ* „გაზაფხული“, *ამან* „ზაფხული“, *აღინ* „შემოდგომა“ და *ამჩინ* „ზამთარი“—აგრეთვე ფუძეცვალებადი ჯგუფის სახელებია, მაგრამ ჩვეულებრივ ეს სიტყვები მხ. რ. სახ.-ბრალდებითი ფორმებში გვხვდება, ხოლო სხვა ფორმებისათვის ამ სიტყვებიდან წარმოებულ ფუძეებს იყენებენ: *ამარაქჲნ* || *ამარანჲ* || *ამარაქჲ* „ზაფხულისა“, *აღნაქჲნ* || *აღნანჲ* || *აღნაქჲ* „შემოდგომისა“, *ყარნაქჲნ* || *ყარნანჲ* || *ყარნაქჲ* „გაზაფხულისა“, *ამჩრქჲნ* || *ამჩრქჲ* || *ამჩრანჲ* „ზამთრისა“, ე. ი. „გაზაფხულის, ზამთრის... დრო = გაზაფხული, ზაფხული...“ ესენი კი ფუძეუცვლელი ჯგუფის *ი* ტიპის სახელებია: მიც.-ნათ. *ყარნაქჲ* || *ყარნანაქჲ*, *აღნაქჲ* || *აღნანაქჲ*, *ამჩრქჲ*... მრ. რ. ჩვეულებრივ არა აქვთ. მაგრამ ძველ ხელნაწერებშიც გვხვდება ამათი გაფორმება ფუძეცვალებადი ჯგუფის სახელების მიხედვით: მიც.-ნათ. *ამარან*, *აღნან*, *ამჩრან*, დაწყ. *კამარანჲ*, *კაღნანჲ*, *ქამჩრანჲ*, მოქმ. *ამარამ*, *აღნამ*, *ამჩრამ* და მრ. რიცხვშიც: სახ. *ამარინჲ*, *აღინჲ*, *ამჩრინჲ*, ბრალდ. *ამარინა*, *აღინა*, *ამჩრინა*, მიც.-ნათ. *ყარნანე*, *აღნანჲე*, *ამჩრანე*, დაწყ. *ქყარნანე*... მოქმ. *აღნამჲ*... შემდეგ და შემდეგ თანდათანობით ეს უკანასკნელი ფორმები ბატონდება.

§ 43. როდესაც კომპოზიციის ბოლო წევრად *აღნ* ტიპის სახელია, მაშინ მისი ბრუნება ჩვეულებრივ *ამან* ტიპის ბრუნებას მიჰყვება, თუმცა იშვიათად უცვლელადაც რჩება. ასე: *ანან* „პირი, პიროვნება“, მრ. რ. სახ. *ანაქჲ*, მაგრამ *მქანან* „დაყუდებული, განდევნილი“, მრ. რ. სახ. *მქანანჲ* (და არა *მქანაქჲ*); *აღნ* „გვარი, ტომი“, სახ. *აღქჲ*, მაგრამ *ყქაღაღნ* „გმირი,

ღვთაებრივი შთამომავლობისა“, მრ. რ. სახ. *ქცეაფიანქ; ძიან* „ტვირთი“, მრ. რ. სახ. *ქიჩნქ*, მაგრამ *მხბაქიან*, „დიდტვირთიანი, დატვირთული“, მრ. რ. სახ. *მხბაქიიანქ*, თუმცა აგრეთვე: *ბაზრაქიან* „მძიმე, ძნელი ტვირთის მქონე“, მრ. რ. სახ. *ბაზრაქიჩნქ* და *სხჳ*.

საერთოდ შეიძლება შეინიშნოს, რომ საბოლოოდ მტკიცედ დადგენილი წესების მიხედვით არ ხდება ძვ. სომხურში არც ფუძეუცვლელი და არც ფუძეცვალეზადი ჯგუფის სახელების გაფორმება. ჩვეულებრივ ერთი ტექსტი უპირატესობას აძლევს ბრუნების ერთ-ერთ სახეობას, მაგრამ ეს მაინც არ უშლის ხელს ზოგჯერ გადაუხვიოს მისგან მიღებულ წესსაც კი: ერთ შემთხვევაში ფუძეუცვლელი. ან ფუძეცვალეზადი ჯგუფის სახელს გააფორმებს ბრუნების ერთი ტიპის მიხედვით, სხვა შემთხვევაში სხვა ტიპის მიხედვით, რადგანაც მწერლისათვის სასურველი გაგების გადმოცემას ორივე შემთხვევაში ახერხებს და ფორმათა აღრევასაც გვერდს უვლის. ეს იმით უნდა აიხსნებოდეს, რომ ძვ. სომხური ენა მოკვდა, ე. ი. ხმარებიდან გამოვიდა ისე, რომ ვერ მოასწრო საბოლოო ჩამოკვეთა გრამატიკული ფორმებისა. სომხური ენის განვითარების შემდგომს საფეხურებზე თანდათან ხდება ამ მრავალგვარი ჯგუფებისა და ტიპების უნიფიკაცია და გარკვეულ ჩარჩოებში ჩასმა. ეს იმასაც გვანიშნებს, რომ ძველი სომხური სამწერლო ენა მაინც მდიდრდებოდა თანდათანობით დიალექტური შენაკადებით, თუმცა გაბატონებული წრეები ამას თავგამოდებით ებრძოდნენ (იხ. შესავ. 3).

აღნიშნულის გამო, ძველ სომხურ ენაზე დაწერილ ტექსტებში ვხვდებით ნაირ-ნაირ გადახვევებს, ასე რომ თვით ისეთი სიტყვებიც, რომლებიც ჩვეულებრივ გარკვეული ნორმების მიხედვით ფორმდება, შეიძლება შეგვხვდეს სხვაგვარად გაფორმებულიც. ამიტომ აქ როდესაც წესზე და წესიდან გადახვევებზე ვლაპარაკობთ, იგულისხმება შემთხვევები, რომლებიც უფრო ხშირად გვხვდება, შემდეგ ამის მიხედვით რა იყო მოსალოდნელი და რა გვაქვს.

§ 44. არის ისეთი სახელებიც, რომელთა სახელობით-ბრალდებითის ფორმები არ იძლევიან საბაზს, რომ ისინი ფუძეცვალეზადი ჯგუფის სახელებს მივაკუთვნოთ, მაგრამ ზოგი მთლიანად, ზოგი ნაწილობრივ სწორედ ფუძეცვალეზადი ჯგუფის ამა თუ იმ ტიპის სახელის მიხედვით ფორმდება. რადგან *ზ* ტიპის სახელებზე ვლაპარაკობთ, ჯერ ამათგანაც ასეთ სახელებს განვიხილავთ.

უწინარეს ამათ განეკუთვნება *-ჩქ* და *-იჩქ*-ზე დაბოლოებული რამდენიმე სახელი, რომლებიც ისე იბრუნვიან, თითქოს *-ჩქან* ||

აღს დაბოლოებიანნი იყვნენ. ესენია: *აღეს* „ქალიშვილი, გოგონა“, მიც.-ნათ. *აღესანი*, ადგ. *აღესანი*, დაწყ. *აღესანს*, მოქმ. *აღესამე* || *აღესად*, მრ. რ. სახ. *აღესიანი*, ბრალდ. *აღესიანი*, ადგ. *აღესიანი*, მიც.-ნათ.-დაწყ. *აღესანი*, მოქმ. *აღესამე*

მანის „ერმა, კბუკი“, მიც.-ნათ. *მანისანი*, ადგ. *მანისანი*, დაწყ. *მანისანს*, მოქმ. *მანისამე*; მრ. რ. სახ. *მანისიანი*, ბრალდ. *მანისიანი*, ადგ. *მანისიანი*, მიც.-ნათ. *მანისანი*, დაწყ. *მანისანი*, მოქმ. *მანისამე*.

ანერის „პირმო“, მიც.-ნათ. *ანერისანი* (იშვიათად, ფუძეუცვლელი ჯგუფის *ი-ა* ტიპის მიხედვითაც ფორმდება), ადგ. *ანერისანი*, დაწყ. *ანერისანს*, მოქმ. *ანერისამე* (და არა *ანერისამე*); მრ. რ.-შიც ფუძეუცვლელი ჯგუფის *ა* ტიპის სახელის მიხედვით: სახ. *ანერისი*, მიც.-ნათ. *ანერისანი*...

არეს „პატარა ყუთი“, მიც.-ნათ. *არესანი*, მოქმ. *არესამე* (კ-ს დაკარგვით იხ. § 25)...

ფიერის „პატარა“, მიც.-ნათ. *ფიერისანი*, ადგ. *ფიერისანი*, დაწყ. *ფიერისანს*, მოქმ. *ფიერისამე*; მრ. რ. სახ. *ფიერისიანი*, ბრალდ. *ფიერისიანი*, ადგ. *ფიერისიანი*, მიც.-ნათ. *ფიერისანი*, დაწყ. *ფიერისანი*, მოქმ. *ფიერისამე*. აგრეთვე საკუთარი სახელები: *სათიქი*, *რესი*, *მოსი*, *სისი*, *სათიქი*, *მოსი*.

მარეს—კრებითი სახელია *მარე* „აღამიანი, კაცი“ სიტყვისა და ქართული „ხალხის“ ბადალია: *მარე* თვითონ ფუძეუცვლელი ჯგუფის *ი* ტიპის სახელია (მიც.-ნათ. მხ. რ. *მარესი*, მრ. რ. *მარესი*...), მაგრამ ჩვეულებრივ *მარე* სიტყვის მრავლობითის ფორმებს ენაცვლება *მარესი*, რომელიც ფორმის მიხედვით მხოლოდობითია: მიც.-ნათ. *მარესანი*, ადგ. *მარესანი*, დაწყ. *მარესანს*, მაგრამ მოქმ. *მარესამე* (და არა *მარესამე*, თუმცა მოგვიანო ხანებში თანდათან ასეთი გაფორმებაც შეიწყნარა). მრ. რ.-ში ჩვეულებრივ აღარ ფორმდებოდა, მაგრამ თანდათან ესეც შეიძინა: მიც.-ნათ. *მარესანი*, დაწყ. *მარესანი*, მოქმ. *მარესამე*, მაგრამ სახელობითისა და ბრალდებითისათვის ჩვეულებრივ ისევ *მარესი* ფორმას იყენებდა... მრავლობითის მოქმედებითის ფორმაც გვიანდელი მინამატია (იხ. აგრეთვე ლექსიკონში *მარესი* || *მარესი* „ქინქლა, მუმი“). (იხ. დამატება VII).

§ 45. ფუძეუცვალეზადი ჯგუფის *ი* ტიპის მიხედვით იბრუნვის აგრეთვე *ი-ი* და *ი-ი* დაბოლოებიანი რამდენიმე სახელი (აღნიშნული დაბოლოებებიც მოქმედების სახელს აწარმოებენ ზმნის ძირებიდან). ასეთებია: *იანესი* „დასვენება“, მიც.-ნათ. *იანესი*—

თხან, ადგ. *ჩ ზანყათხან*, დაწყ. *ჩ ზანყათხანტ*, მოქმ. *ზანყათხამრ*; *კირილათ* „მოსპობა, დაკარგვა“, მიც.-ნათ. *კირათხან*; *ყალილათ* „მოსვლა“, მიც.-ნათ. *ყალათხან*; *ქაქილათ* „გაქცევა“, მიც.-ნათ. *ქაქათხან*; *ქაღილათ* „დამალვა“, მიც.-ნათ. *ქაღათხან*... ამათ მრ.-რ-ის ფორმები ჩვეულებრივ არ გააჩნიათ.

ამგვარადვე ფორმდება *-ილრ*, *-ილრ*-ზე დაბოლოებული რამდენიმე სახელი: *ქილილირ* „ხალხი“, მიც.-ნათ. *ქილირქხან*, ადგ. *ქ ქილირქხან*, დაწყ. *ქ ქილირქხანტ*, მოქმ. *ქილირქხამრ*, მაგრამ მრ. რ-ში ფუძეთუცვლელი ჯგუფის *ი* ტიპის მიხედვით: სახ. *ქილილირქ*, ბრალდ. *ქილილირყა*, ადგ. *ქ ქილილირყა*, მიც.-ნათ. *ქილირქიყ*, დაწყ. *ქ ქილირქიყ*, მოქმ. *ქილირქიქ*.

ასევე: *ქირილირ* „ბეჭობა, ზრახვა“, მიც.-ნათ. *ქირირქხან* და სხვ., მაგრამ ეს სიტყვა ხშირად ფუძეთუცვლელი ჯგუფის *ი* ან *ქ* ტიპის მიხედვითაც იბრუნვის:

სახ.	<i>ქირილირ</i>				
ბრალდ.	<i>ქირილირ</i>				
ადგ.	<i>ქ ქირილირ</i>		<i>ქ ქირირქ</i>		<i>ქ ქირირქხან</i>
მიც.	<i>ქირილირ</i>		<i>ქირირქ</i>		<i>ქირირქხან</i>
ნათ.	<i>ქირილირ</i>		<i>ქირირქ</i>		<i>ქირირქხან</i>
დაწყ.	<i>ქ ქირილირ</i>		<i>ქ ქირირქ</i>		<i>ქ ქირირქხანტ</i>
მოქმ.	<i>ქირილირ</i>		<i>ქირირქ</i>		<i>ქირირქამრ</i>

მრ. რ. არა აქვს.

ასევე: *ბნილირ* „შობა; შობილი“, მიც.-ნათ. *ბნირქხან*, ადგ. *ქ ბნირქხან*, დაწყ. *ქ ბნირქხანტ*, მოქმ. *ბნირქხამრ*; მაგრამ მრ. რ. სახ. *ბნილირქ*, ბრალდ. *ბნილირყა*, ადგ. *ქ ბნილირყა*, მიც.-ნათ. *ბნილირ*, დაწყ. *ქ ბნილირ*, მოქმ. *ბნილირქ*; *ანილირ* „საზრდო“, მიც.-ნათ. *ანირქხან* დაწყ. *ანირქხანტ*, მოქმ. *ანირქხამრ*; მრ. რ. სახ. *ანილირქ*, მიც.-ნათ.-დაწყ. *ანილირ*...

მსგავსადვე ფორმდება *თხაქ* „ხილვა, ჩვენება, მოჩვენება“, მიც.-ნათ. *თხაქხან*, ადგ. *ქ თხაქხან*, დაწყ. *ქ თხაქხანტ*, მოქმ. *თხაქხამრ*; მრ. რ. სახ. *თხაქქ*, ბრალდ. *თხაქყა*, ადგ. *ქ თხაქყა*, მიც.-ნათ. *თხაქხან*, დაწყ. *ქ თხაქხან*, მოქმ. *თხაქხამრ*. *ა-ძქა* „თვე“ იბრუნვის წესიერად *ქ* ან *ი* ტიპის მიხედვით, მაგრამ აგრეთვე *ამაქხან*...

§ 46. მხ. რ-ში ფუძეთუცვლელის და მრ. რ-ში ფუძეთუცვალეადი ჯგუფის მიხედვით იბრუნვის სახელები: *ქარ* „ქვა“, მიც.-ნათ. *ქარქ*, ადგ. *ქ ქარქ*, დაწყ. *ქ ქარქ*, მოქმ. *ქარქ* (აგრეთვე

ქარამე); მრ. რ. სახ. *ქარენე*, ბრალდ. *ქარენა*, ადგ. *ქარენა*, მიც.-ნათ. *ქარანე*, დაწყ. *ქარანე*, მოქმ. *ქარამე*.

ხრე უზუტესი (უფროსი); ხუტესი, მიც.-ნათ. *ხრეი* || *ხრეი*; მრ. რ. სახ. *ხრეინე*, ბრალდ. *ხრეინა*, ადგ. *ხრეინა*, მიც.-ნათ. *ხრეანე*, დაწყ. *ხრეანე*, მოქმ. *ხრეამე*.

ხაქსილი „ეპისკოპოსი“, მიც.-ნათ. *ხაქსილი*, მოქმ. *ხაქსილი* || *ხაქსილი*; მრ. რ. სახ. *ხაქსილი*, ბრალდ. *ხაქსილი*, ადგ. *ხაქსილი*, მიც.-ნათ. *ხაქსილი* || *ხაქსილი* (ე. ი. ისევ ფუძეუცვლელი სახელის მსგავსად), მოქმ. *ხაქსილი*.

სარკლად „ღიაკონი“, მიც.-ნათ. *სარკლადი*, მოქმ. *სარკლადი*, მრ. რ. სახ. *სარკლადე*, მაგრამ აგრეთვე *სარკლადი*, ბრალდ. *სარკლადი* || *სარკლადი*... მიც.-ნათ. *სარკლადე*, მოქმ. *სარკლადი*.

ყაილა „ღეღბერი“, მიც.-ნათ. *ყაილა* || *ყაილა*... მრ. რ. სახ. *ყაილანი*, ბრალდ. *ყაილანი*, მიც.-ნათ. *ყაილანი*, მოქმ. *ყაილანი*.

ძრა „ჭრაქი“, მიც.-ნათ. *ძრა*, მოქმ. *ძრა*, სახ. მრ. რ. *ძრა* || *ძრა*, მიც.-ნათ. *ძრა*, დაწყ. *ძრა* || *ძრა*, ბრალდ. *ძრა* || *ძრა*, მიც.-ნათ.-დაწყ. *ძრა*, მოქმ. *ძრა*.

ყათირა „ბრძოლა, ომი“, მიც.-ნათ. *ყათირა*, მოქმ. *ყათირა*, მრ. რ. სახ. *ყათირა*, ბრალდ. *ყათირა*, მიც.-ნათ. *ყათირა*, მოქმ. *ყათირა*.

შა „სიკვდილი“ ჩვეულებრივ იბრუნვის ფუძეუცვლელი ჯგუფის *ი* ტიპის მიხედვით, მაგრამ პარალელურად მიჰყვება ფუძეუცვალეზადი ჯგუფის *ი* ტიპსაც; ასე: მიც.-ნათ. *შა* || *შანი*, ადგ. *შა* || *შანი*, დაწყ. (*შა* || *შანი*) || *შანი*, მოქმ. *შა* || *შანი*, მრ. რ.-ში კი მხოლოდ *ი* ტიპის მიხედვით: სახ. *შანი* || *შანი*, ბრალდ. *შანი* || *შანი*, ადგ. *შანი* || *შანი*, მიც.-ნათ. *შანი*, დაწყ. *შანი*, მოქმ. *შანი*.

კი „ქალწული“, ჩვეულებრივ ფუძეუცვლელი ჯგუფის *ი* ბრუნვის სახელია: მიც.-ნათ. *კი*, მოქმ. *კი*, მრ. რ. სახ. *კი*, ბრალდ. *კი*, ადგ. *კი*, მიც.-ნათ. *კი*, დაწყ. *კი*, მოქმ. *კი*, მაგრამ მრ. რ.-ში პარალელურად ფუ-

ძეცვალეზადი ჯგუფის *ზ* ტიპის მიხედვითაც ფორმდება: სახ. *ლისანք*, ბრალდ. *ლისანა*, ადგ. *ი* *ლისანა*, მიც.-ნათ. *ლისანე*, დაწყ. *ი* *ლისანე*, მოქ. *ლისამქ*.

ჴიკა „მხარე“, მთლიანად ფუძეუცვლელი ჯგუფის *ი-ა* ტიპის სახელია.

იხ. ლექსიკონში აგრეთვე *ახრმ* „თესლი“, *აიქიბ* „ლომი“, *ააქ* „მატყლი“, *ააიქ* „ვარსკვლავი“...

§ 47. *შქლ* „დღე“ აგრეთვე ფუძეუცვალეზადი ჯგუფის *ზ* ბრუნების სახელია არსებითად, მაგრამ საესებით თავისებურად ფორმდება: მხ. რ. ადგ.-მიც.-ნათ. *თიღრჴხან*, დაწყ. *ი* *თიღრჴხან* || *ი* *თიღ* (როცა გაქვევებულადაა, ზმნიზედად—„დღეს“), მოქმ. *თიღრჴხამქ*; მრ. რ.-ში მხოლოდ სახელობითის და ბრალდებითის ფორმები აქვს: *თიღქ*, *თიღა*.

სხვა თავისებურებებთან ერთად ეს სიტყვა *-ზ* ღელემენტითაც იქცევს ყურადღებას. იგი სულ ორიოდ შემთხვევაში გვხვდება ძველ სომხურში სხვაგანაც, კერძოდ, *ქაღ* „ადრე“ და *აქიჴ* „მუდამ“ სიტყვებიდან ზედსართავეების წარმოებისას: *ქაღრჴიღ*, *ქაღრჴხან* „ძველი“, *აქიღრჴხან*, *აქიღრჴხანაიქ* „მუდმივი“ < *აქიჴ* „სულ, მუდამ“.

§ 48. *სქრ* „კაცი, ქმარი“ აგრეთვე ფუძეუცვალეზადი ჯგუფის *ზ* ტიპის მიხედვით ფორმდება, მაგრამ მეტად თავისებურად. ასე: მხ. რ. სახ.-ბრალდ. *აქრ*, მიც.-ნათ. *აიზ*, ადგ. *კაიზ*, დაწყ. *კაიან*, მოქმ. *არამქ*; მრ. რ. *არქ*, ბრალდ. *არა*, აიგ. *კარა*, მიც.-ნათ. *არანე*, დაწყ. *კარანე*, მოქმ. *არამქ*.

ასევე *თქრ* (< *თქ* „უფალი“ + *აქრ*), მიც.-ნათ. *თხაიზ*, ადგ. *ი* *თხაიზ*, დაწყ. *ი* *თხაიან* (და არა მოსალოდნელი *თხიან*), მოქმ. *თხრამქ* (უკვე *ხა* < *ხ*-ით!); მრ. რ. სახ. *თხარქ*, ბრალდ. *თხარა*, ადგ. *ი* *თხარა*, მიც.-ნათ. *თხრანე* || *თხარე*, დაწყ. *ი* *თხრანე* || *თხარე*, მოქმ. *თხრამქ*.

§ 49. *ჴიზ* „ქალი, ცოლი“ და *თიქიზ* (*თი* „უფალი“ + *ქიზ*) აგრეთვე *ზ* ტიპის სახელებია მრ. რ.-ში და ფორმაცვალებისას ბევრ თავისებურებას გვიჩვენებენ. ასე:

მხოლოდითი

სახ.	კჩნ	თიქჩნ
ბრალდ.	კჩნ	თიქჩნ
აღვ.	ქ კნიჲ	ქ თიქნიჲ
მიც.	კნიჲ	თიქნიჲ
ნათ.	კნიჲ	თიქნიჲ
დაწყ.	ქ კნიჲჲ	ქ თიქნიჲჲ
მოქმ.	კანამჲ კნაჲ	თიქნამჲ თიქნაჲ

მრავლობითი

სახ.	კანაჲჲ	თიქნაჲჲ
ბრალდ.	კანაჲჲ	თიქნაჲჲ
აღვ.	ქ კანაჲჲ	ქ თიქნაჲჲ
მიც.	კანანჲ	თიქნანჲ თიქნანჲ თიქნანჲ
ნათ.	კანანჲ	" " "
დაწყ.	ქ კანანჲ	ქ " " "
მოქმ.	კანამჲჲ	თიქნამჲჲ თიქნამჲჲ

აღკაჩნ „მოახლე“ მხ. რ-ში ფუძეუცვლელი ჯგუფის „ტიბის მიხედვით იბრუნვის: მიც.-ნათ. ადკანნიჲ, მოქმ. ადკანნიჲ, მაგრამ მრ. რ-ში თიქჩნ სიტყვის მსგავსად ფორმდება: სახ. ადკანაჲჲ || ადკანნაჲჲ, ბრალდ. ადკანაჲჲ || ადკანნაჲჲ, აღვ. კადკანაჲჲ || კადკანნაჲჲ, მიც.-ნათ.-დაწყ. ადკანნანჲ || ადკანნანჲ || ადკანნანჲ || ადკანნანჲ, მოქმ. ადკანნამჲჲ (ადკანნამჲჲ); აინაკჩნ „გათხოვილი ქალი, ქმრიანი“ აგრეთვე იბრუნვის როგორც კჩნ.

§ 50. *რ* და *ტ* ბრუნების სახელები ძველ სომხურში მცირერიცხოვანია, მაგრამ თავისებურად ბრუნების შემთხვევები ამათვანაც გვაქვს, განსაკუთრებით მაშინ, როდესაც ბოლოკიდური *რ*, *ტ*-ს წინ ნახევარხმოვანი (*ლ*, *ქ*) ზის. ორიოდ ამათვან, როგორც ვნახეთ, ძირითადად *ნ* ტიპისა გამხდარა და იქაც თავისებურად იბრუნვის (*აქრ*, *თქრ*). სხვებს კი ახლა გავეცნობით.—

მხოლოდითი

სახ.	ადრქრ -რქრ	„წყარო“	ჲაქრ „მამა“
ბრალდ.	ადრქრ -რქრ		ჲაქრ

ადგ.	კაղერ	ჩ հաւր (հօր)
მიც.	აღერ	հաւր (հօր)
ნათ.	აღერ	հաւր (հօր)
დაწყ.	კაղერէ	ჩ հաւրէ (հօրէ)
მოქმ.	აღერբ	հարբ

მრავლობითი

სახ.	აღერւრք -բւրք	հարք հարանք
ბრალდ.	აღერւრս -բւრս	հარս
ადგ.	კაղერւრს	ჩ հარს
მიც.	აღერւრաց	հარց հარანց
ნათ.	აღერւრաց	" "
დაწყ.	კაღერւრաց	ჩ " "
მოქმ.	აღერւრաք	հარբք

მხოლოდობითი

სახ.	քիւր „და“	գիւղ գեաւ (գեօւ) „სოფელი“
ბრალდ.	"	" "
ადგ.	ჩ քիւ	ჩ գեղ գեւ գիւղ գեաւ (գեօւ)
მიც.	քიւ	գեղ
ნათ.	"	"
დაწყ.	ჩ քიւէ	ჩ գეղէ
მოქმ.	քბრ	գիւղիւ

მრავლობითი

სახ.	քիւրք	գիւղք
ბრალდ.	քიւრს	գիւղս
ადგ.	ჩ " "	ჩ " "
მიც.	քბრց	գիւղից
ნათ.	"	"
დაწყ.	ჩ " "	ჩ " "
მოქმ.	քბრբք	գիւղիւք

ქართული
ენის ენობრივი
კლასიფიკაცია

სიყრპრ || **სიყრპრ**-ის მსგავსად იბრუნვებიან: **სიყრპრ** || **სიყრპრ** „წიკი“, **მიც.**-ნათ.-ადგ. **სიყრპრ**; **სიყრპრ** || **სიყრპრ** „რქა“, **მიც.**-ნათ.-ადგ. **სიყრპრ**; **სიყრპრ** || **სიყრპრ** „პაობი“, **მიც.**-ნათ.-ადგ. **სიყრპრ** || **სიყრპრ**.

ჰაქრ „მამა“ სიტყვის მსგავსად იბრუნვის **-აქრ**-ზე დაბოლოებული ნათესაობის აღმნიშვნელი სახელები: **მაქრ** „დედა“, **სიყრპრ** „ძმა“ (**შდრ.** **აქრ**, § 48) და ამათგან წარმოებული რთული სახელები: **სიყრპრ** „მამის ძმა, ბიძა“, **სიყრპრ** „დედის ძმა, ბიძა“; **მიც.**-ნათ.-ადგ. **სიყრპრ**, **სიყრპრ**, **სიყრპრ**, **სიყრპრ**..., ოღონდ **მრ.** **რ**-ში ამათ პარალელური ფორმები არ გააჩნიათ.

ჰიქრ „და“ სიტყვის მსგავსად იბრუნვის **სიყრპრ** „მაიდა“ და **სიყრპრ** „დედა“.

§ 51. **სიყრპრ** „დედა“ **სიყრპრ**ების სახელებისათვის დამახასიათებელი **ს** ხმოვნის მაგიერ აბეზანებს **ი** ხმოვანს. სხვაფრივ არავითარ თავისებურებას არ იჩენს: **მიც.**-ნათ.-ადგ. **სიყრპრ**, დაწყ. **სიყრპრ**... (**იხ.** §§ 37; 38).

სიყრპრ „წყალი“ და **სიყრპრ** „ცეცხლი“ ჩვეულებრივ ფუძეუცვლელი ჯგუფის **ი** ტიპის სახელებია: **მიც.**-ნათ. **სიყრპრ**, **სიყრპრ**, **მიც.**-ნათ.-დაწყ. **სიყრპრ**, **სიყრპრ**; **მრ.** **რ**. სახ. **სიყრპრ**, **სიყრპრ**, **მიც.**-ნათ.-დაწყ. **სიყრპრ**, **სიყრპრ**; მაგრამ პარალელურად **მხ.** **რ**-ის მოქმედებითში მოეპოვება **სიყრპრ**, **სიყრპრ**, და **მრ.** **რ**-ის **მიც.**-ნათ.-დაწყ.-ში: **სიყრპრ** (**სიყრპრ** კი აღარა).

§ 52. ზოგიერთი **რ** ბოლოფუძიანი სახელი ფორმდება ფუძეუცვლებადი ჯგუფის **რ** ბრუნების მიხედვითაც და ფუძეუცვლელი ჯგუფის **ი** ბრუნების მიხედვითაც, ან მხოლოდითში **ი** და მრავლობითში ფუძეუცვლებადი ჯგუფის **ი** ბრუნების (და არა **რ** ბრუნების თუ ტიპის) მიხედვით; მაგ.:

მხ. რ.		მრ. რ.	
სახ.	ბაყრ „სიცილი“		
ბრალდ.	„		
ადგ.	ბაყრ ბაყრ ბაყრ		არა აქვს
მიც.	„	„	„
ნათ.	„	„	„
დაწყ.	ბაყრ ბაყრ ბაყრ		
მოქმ.	ბაყრ ბაყრ ბაყრ		

	მხ. რ.	მრ. რ.
სახ.	<i>ქიქერ</i> „პატარა“	<i>ქიქიონჲ</i>
ბრალდ.	„	<i>ქიქიონა</i>
ადგ.	<i>ქ ქიქილ</i> (~ <i>ქერ</i>)	<i>ქ</i> „
მიც.	<i>ქიქილ</i> „	<i>ქიქიონჲ</i>
ნათ.	„	„
დაწყ.	<i>ქ ქიქილჲ</i> (- <i>ქრჲ</i>)	<i>ქ</i> „
მოქმ.	<i>ქიქილ</i>	<i>ქიქილმარჲ</i>

შაქერ „დაცინვა, სიცილი“ სიტყვის მსგავსად ფორმდება *მხერ* „თაფლი“, მიც.-ნათ. *მხილ*, დაწყ. *ქ მხილჲ*; *ააერ* „მატყლი, საწმისი“. მიც.-ნათ. *ააილ*, დაწყ. *კააილჲ*, თუმცა ამ სიტყვას თავისებური ფორმებიც აქვს: მიც.-ნათ. *ააერიჲ* || *ააერილ*, მოქმ. *ააერიჲ* || *ააერილ*, მრ. რ. მიც.-ნათ. *ააილიჲ* || *ააერილი*

ჭიქერ „პატარა“ სიტყვის მსგავსად ფორმდება ზოგი სხვა ზედსართავიც: *ბანერ* „მძიმე, ძნელი“, მიც.-ნათ.-ადგ. *ბანილ*, დაწყ. *ქ ბანილჲ*; მრ. რ. სახ. *ბანიონჲ*, მიც.-ნათ.-დაწყ. *ბანიონჲ*; *ქაღერ* „ტკბილი“, მიც.-ნათ. *ქაღელი*, მრ. რ. სახ. *ქაღიონჲ*, მიც.-ნათ.-დაწყ. *ქაღიონჲ*; *მანერ* „წვრილი, პატარა“, მიც.-ნათ. *მანილ*, დაწყ. *ქ მანილჲ*; მრ. რ. სახ. *მანიონჲ*, მიც.-ნათ.-დაწყ. *მანიონჲ*; *ქანერ* „სქელი“, მიც.-ნათ. *ქანდილ*, მრ. რ. სახ. *ქანდიონჲ*, მიც.-ნათ.-დაწყ. *ქანდიონჲ*; *ქარერ* „მაღალი“, მიც.-ნათ. *ქარდილ*, მრ. რ. სახ. *ქარდიონჲ*, მიც.-ნათ.-დაწყ. *ქარდიონჲ* და სხვ. (*ქიქერ*-ისათვის ფრჩხილებში ჩასმული ფორმები მეორადია და სპორადული).

შინერ „მუხლი“ მხ. რ.-ში უბრუნდება, მარტო სახ.-ბრალდ.-ის ფორმაში იხმარება; მრ. რ.-ში მას ენაცვლება *ბინჲ*, მიც.-ნათ.-დაწყ. *ბინჲ*. მხ. რ.-ში ენაცვლება ზოგჯერ აგრეთვე *ბინჲ*, რომელიც წესიერად იბრუნვის: მიც.-ნათ. *ბინჲ*, მოქმ. *ბინჲ*.

უნდა აღინიშნოს, რომ თითქმის ყველა ამ რიგის სახელი თავის დამოუკიდებელ თავისებურებას გვიჩვენებს: ან აქეთ გადაუხვევს, ან იქით; ერთ მტკიცედ დადგენილ წესს არ მიჰყვება.

§ 52. *ზ* ტიპის სახელებს მრ. რ.-ის ფორმანტები პირდაპირ ხმოვანგამომჟღავნებულ ფუძეზე ერთვით: *მასიონჲ* (< *მასი* „ნაწილი“), *მასიონა*, *მასიონჲ*. მოქმედებითა მხოლოდ გამონაკლისი: მას ბრუნვის ნიშანიც აქვს რიცხვის ნიშნის წინ: *მასამარჲ*. *რ* და *ლ* ტიპის სახელებს კი ჩვეულებრივ *ა* ხმოვანიც უძღვით მრ.

რ-ის მიც.-ნათ. -დაწყებითის ფორმაში რიცხვის ნიშნის წინ: *მამაკე*, „ეარსკვლავე“, მრ. რ. მიც.-ნათ. დაწყ. *მამაკე* || *მამაკე*; *კაკარ* „კეისარი“, მიც.-ნათ. -დაწყ. *კაკარე*... სახელებს, რომელთაც ეს *ა* არა აქვთ აღნიშნულ ფორმებში, მრ. რ-ის მოქმედებითის ფორმა *-აძე*-ით არ უბოლოვდებათ: მრავლობითის მოქმედებითი ასეთი სახელებისა იგივე მხოლოდობითის მოქმედებითი *+ ჰ* იქნება; ასე: *აძე* „ღღე“, მიც.-ნათ. *აძი*, მოქმ. *აძირე*, მრ. რ. მიც.-ნათ. -დაწყ. *აძირე*, მოქმ. *აძირე*; *ჩამე* „მუნჯი“, მიც.-ნათ. -აღგ. *ჩამე*; მრ. რ. სახ. *ჩამე*, მიც.-ნათ. -დაწყ. *ჩამე*, მოქმ. *ჩამე*; *თარე* „ბუნება, მატერია; ელემენტი“, მიც.-ნათ. *თარე*, მრ. რ. სახ. *თარე*, მიც.-ნათ. -დაწყ. *თარე*, მოქმ. *თარე*; *ანდე* „ძერა“, მიც.-ნათ. *ანდე*, მრ. რ. სახ. *ანდე*, მიც.-ნათ. -დაწყ. *ანდე*, მოქმ. *ანდე* (თუმცა აგრეთვე: *ანდე*, *ანდე*). ეს უკანასკნელი მაგალითი იმასაც გვიჩვენებს, რომ ზოგიერთი სახელი შეიძლება ასედაც გაფორმდეს და ისედაც, ე. ი. *ა* ან დაირთოს რიცხვის ნიშნის წინ და ან არ დაირთოს. თუ არ დაირთო, მოქმედებითში *ე* იქნება ბრუნვის ნიშნად, თუ დაირთო—მაშინ კი *ე*.

ზ ე დ ს ა რ თ ა ვ ი

§ 54. ზედსართავი ჩვეულებრივ არსებითივით ფორმდება, როცა კი საჭირო ხდება მისი გაფორმება (§ 159); მაგ.: *მხე* „ღიღი“, მიც.-ნათ. -აღგ. *მხე*, დაწყ. *მხე*, მოქმ. *მხე* || *მხე*, მრ. რ. სახ. *მხე*, მიც.-ნათ. -დაწყ. *მხე*, მოქმ. *მხე*; *ახე* „შავი“, მიც.-ნათ. -აღგ. *ახე* || *ახე*, მოქმ. *ახე* || *ახე*; მრ. რ. სახ. *ახე*, მიც.-ნათ. -დაწყ. *ახე* || *ახე*; *მანე* „წვრილი“, მიც.-ნათ. -აღგ. *მანე*, მრ. რ. სახ. *მანე*; *კარბე* „მაგარი, მტკიცე“, მიც.-ნათ. -აღგ. *კარბე* || *კარბე*, დაწყ. *მ* *კარბე* || *მ* *კარბე*, მოქმ. *კარბე* || *კარბე*; მრ. რ. სახ. *კარბე* || *კარბე*, მიც.-ნათ. -დაწყ. *კარბე* || *კარბე*, მოქმ. *კარბე* || *კარბე* (იხ. §§ 37; 52) და სხვ.

ზედსართავების ერთი წყება თავისებურადაც ფორმდება მიცემითში და განსაკუთრებით ადგილობითში, ე. ი. ეს ზედსართავები მიცემითშიც იმასვე გვიჩვენებს ნიშნად, რასაც ადგილობითში და შემდეგ ამაზე ეყრდნობა დაწყებითიც, რის გამოც პრინციპულად აღარ განსხვავდება ზოგიერთი ნაცვალსახელის ბრუნებისაგან (იხ. § 63). სავსებით განსხვავებულ ფორმანტს (*იქ*-ს. შდრ. § 34) იყენებს სიტყვა *მე* „ერთი“, რომელიც წარმოშობით რიცხვითია,

ე. ი. ზედსართავიც. იგი სომხურში, როგორც ქართულში და ზოგ სხვა ენაშიც, განუსაზღვრელი ნაცვალსახელის როლშიც გვევლინება. *-იჲ*-ის გარდა მას გამოყენებული აქვს *-იამ* ფორმანტიც და ფუძეუცვლელი ჯგუფის *ი* ტიპის სახელებისათვის დამახასიათებელი დაბოლოებაც. ამის მსგავსად ზოგი სხვა ზედსართავიც ფორმდება.

ეს თავისებურებანი შეიძლება შემდეგი ტაბულის მიხედვით გავითვალისწინოთ.

	მხ. რ.	მხ. რ.	მრ. რ.
სახ. <i>აქ</i>	<i>აქ</i>	<i>აქ</i>	<i>აქ</i>
ბრალდ. <i>აქ</i>	<i>აქ</i>	<i>აქ</i>	<i>აქ</i>
ადგ. <i>ი აქიამ</i> <i>ი აქიჲ</i>	<i>აკიამ</i>	<i>აკიამ</i>	<i>აკიამ</i>
მიც. <i>აქიჲ</i> <i>აქიამ</i>	<i>აკიამ</i>	<i>აკიჲ</i>	<i>აკიჲ</i>
ნათ. <i>აქიჲ</i> <i>აქიჲ</i>	<i>აკიჲ</i>	<i>აკიჲ</i>	<i>აკიჲ</i>
დაწყ. <i>ი აქიჲ</i> <i>ი აქიჲ</i>	<i>აკიჲ</i> <i>აკიამ</i>	<i>აკიჲ</i>	<i>აკიჲ</i>
მოკმ. <i>აქიჲ</i>	<i>აკიჲ</i>	<i>აკიჲ</i>	<i>აკიჲ</i>

მრ. რ. არა აქვს.

აკ „სხვა“ სიტყვის მსგავსად იბრუნვის *ახა* || *ახა* (*აქ + სა* ნაწილაკი „ცა“) „კიდევ სხვა, სხვა, მეორე“, ნათ. *აქაიჲ*, მიც.-ადგ. *აქაიამ*, მრ. რ. სახ. *აქაჲ*, მიც.-ნათ.-დაწყ. *აქაიჲ*. სხვა ნაცვალსახელების შესახებ შემდეგ (§§ 62—65). აქ ისევ ზედსართავებს მივუბრუნდეთ.

ზედსართავები, რომლებიც ფუძეუცვლელი ჯგუფის *ი* კლასის მიხედვით იბრუნვიან, მხ. რ.-ის მიც.-სა და განსაკუთრებით ადგილობითში აქვთ პარალელურად აგრეთვე *-იამ* დაბოლოება, აქედან შემდეგ დაწყებითში *-ამ* დაბოლოება, მაგრამ დაწყებითში ორიოდ გამოწკლისის გარდა ეს დაბოლოება პარალელურია და უფრო იშვიათად იხმარება; მაგ.: *აიაჲ* „პირველი“, მიც.-ნათ. *აიაჲ* *-იჲ*, მიც.-ადგ. *აკიაჲ*, დაწყ. *აკიაჲ* || *აკიაჲ*; *ქერქ* „ზედა, ზევით“, მიც.-ნათ.-დაწყ. *ქერქიჲ*, ადგ.-მიც. *ქერქიამ*; *ქათქ* „უკანასკნელი“, მიც.-ნათ.-დაწყ. *ქათქიჲ*, ადგ.-მიც. *ქათქიამ*; *კრკრ* „ორკეცი, ორმაგი“, მიც.-ნათ.-დაწყ. *კრკრიჲ*, ადგ. *ი კრკრიამ*; *ჩჩ* „ძველი“, მიც.-ნათ.-დაწყ. *ჩჩიჲ*, ადგ. *ი ჩჩიამ*; *ჩიჩ* „ახალი“, მიც.-ნათ.-დაწყ. *ჩიჩიჲ*, მიც.-ადგ. *ი ჩიჩიამ*; *აჲ* „მარჯვენა“, მიც.-ნათ. *აჲიჲ* || *აჲიჲ* || *აჲიჲ*, ადგ. *აკჲ* || *აკჲი* || *აკჲი* || *აკჲიამ*, დაწყ. *აკჲამ* || *აკჲამ* (ადგილობითში *-იამ*-იანი ფორმა ნაკლებად იხმარება, დაწყებითი, პირიქით, უპირატესობას *-ამ*-ს აძლევს); ასევე *ბაჲ* „მარცხენა“, მიც.-ნათ. *ბაჲიჲ* || *ბაჲიჲ*, ადგ. *ი ბაჲი* || *ი ბაჲი* || *ი ბაჲიამ*, დაწყ. *ი ბაჲამ* და მხოლოდ...

რიგობითი რიცხვითი სახელები, რომლებიც ფუძეუცვლელი ჯგუფის *ჩ*—*ა* ან *ჩ* ბრუნების მიხედვით ფორმდება, მიც.-სა და განსაკუთრებით ადგილობრივში აგრეთვე *-იამ* დაბოლოებას გვიჩვენებენ ჩვეულებრივი დაბოლოების გვერდით; ასე: *ხეჩრიფ* „მეორე“, ადგ. *ხეჩრიფიჩ* || *ხეჩრიფიამ*, *ხეჩრიფ* „მესამე“, ადგ. *ხეჩრიფიჩ* || *ხეჩრიფიამ*; *ჯიერიფ* „მეოთხე“, ადგ. *ჩ ჯიერიფიჩ* || *ჩ ჯიერიფიამ*. მეხუთე და შემდგომი ჩვეულებრივ *-იამ*-ს აღარ გვიჩვენებენ ძველ სომხურში, მაგრამ მოგვიანო ხანის ტექსტებში იქაც გვხვდება. მეტიც: მოგვიანო ხანის ხელნაწერები ბევრ სხვა სახელშიც გვიჩვენებს ადგილობრივში ასეთ დაბოლოებას.

ნაცვალსახელებში *-იამ* დაბოლოება არა მარტო ადგილობრივს, არამედ მიცემითსაც ახასიათებს (იხ. § 63; 64).

§ 65. ხარისხები ძველ სომხურში ჩვეულებრივ აღწერილობით გადმოიცემა (იხ. § 141), მაგრამ არის ორგანული წარმოების შემთხვევებიც. შედარებითი ხარისხი იწარმოება ზედსართავის ფუძეზე *-აჟიჟ* აფიქსის დამატებით: *მჩხ* „დიდი“, *მჩხაჟიჟ* „უდიდესი“, *ქაჟ* „კარგი“, *ქაჟაჟიჟ* „უკეთესი“, *ჩჩნ* „ძველი“, *ჩჩნაჟიჟ* „უძველესი“ და სხვა. მაგრამ ეს წარმოება მეტად შეზღუდულია. როგორც ჩანს, ამ აფიქსს უკვე ძველ სომხურში შერყეული ჰქონდა ეს მნიშვნელობა, რადგან ამ აფიქსით გაფორმებული ზედსართავი თავისუფლად შეიძლებოდა მოხვედრილიყო იმ კონსტრუქციაში, რომელიც შედარებითს ხარისხს აწარმოებდა ჩვეულებრივ; ასე: ხარისხში ასაყვანი სიტყვის შემდეგ ზის *ქან* „ვიდრე“ შედარების აღმნიშვნელი სიტყვა. ამის შემდეგ დაისმის *ჟ* თანდებულით ის სიტყვა, რომელსაც უდარებენ ხარისხში ასაყვან სიტყვას; მაგ.: *მჩხ ქან ჟნა* „დიდი ვიდრე იგი“ = უფროსი (მასზე) — ჩვეულებრივი ფორმაა ძველ სომხურში შედარებითი ხარისხის წარმოებისა. ამავე დროს არსებობდა ფორმა *მჩხაჟიჟ*, რომელიც ასე გაფორმებულიც შედის აღნიშნულ კონსტრუქციაში: *მჩხაჟიჟ ქან ჟნა*, ე. ი. *მჩხაჟიჟ* ფორმა აღარ იყო საკმარისი შედარების გამოსახატავად. მას უფრო ინტენსივის მნიშვნელობა ჰქონდა: *ჟაჟრაჟი* „მძლე, ძლიერი“ (< *ჟაჟ* „ძალა“), *ჟაჟრაჟიჟ* „ძალიან ძლიერი“; *ქაჟ* „ადრე, ადრეული“, *ქაჟაჟიჟ* „უადრესი“ (212; იხ. დამატება VIII)

რ ი მ ხ ხ ი თ ე ბ ი

§ 56. ოდენობითი რიცხვითი სახელები ასეთი სახისაა: 1. *მჩ*, 2. *ხეჩი*, 3. *ხეხე*, 4. *ჯიი* (რთულ რიცხვითებში მონაწილეობისას ზოგჯერ *ჯიიხე*), 5. *ჩჩნ*, 6. *ქხე*, 7. *ხეჩნ* || *ხაჟჩნ*, 8. *იჟ*, 9. *ჩჩნ*, 10. *თაჟნ*.

ათის ზევით ოცამდე ჯერ ერთეულების აღმნიშვნელი რიცხვები და შემდეგ ათეულის; ასე: 11. *მხოთაჲსან* (<*მჩ-ა-თაჲსან*), 12. *ხრკითაჲსან*, 13. *ხრხტაჲსან*, 14. *ჯირხტაჲსან*, 15. *ჩაფტაჲსან*, 16. *ქხტაჲსან*, 17. *ხაქს* *և* *თაჲსან*, 18. *ილქ* *և* *თაჲსან*, 19. *ქან* *և* *თაჲსან*, 20. *ჟაჲსან*.

ოცის შემდეგ უკვე ათეულის აღმნიშვნელი სიტყვები დგას ერთეულის აღმნიშვნელი სიტყვების წინ: *ჟაჲსან* *և* *მჩ* 21, *ჟაჲსან* *և* *ხრკილ* 22, *ჟაჲსან* *և* *ხაქს* 27... ამრიგად, თვლა ათობითი სისტემისაა. ათეულების აღმნიშვნელი სიტყვებია: *ხრხაი* 30, *ჟაიასი* 40, *ქაი* 50, *ქაქაი* 60, *ხაქსაი* 70, *ილქაი* 80, *ქანრკი* 90; *ჩარქი* || *ჩარქი* 100: *ხრქჩქი* 200, *ხრქ* *ჩარქი* 300, *ჯირქ* *ჩარქი* 400, *ჩანქ* *ჩარქი* *ქაი* *և* *ხრქ* 553... *ჩაღარ* 1000 *ხრკილ* *ჩაღარ* 2000, *ხრქ* *ჩაღარ* 3000, *ქი* || *ქი* 10.000 — ბევრი.

§ 57. რიცხვითი სახელების ბრუნება სხვადასხვა ტიპს მიჰყვება; ასე: *მჩ* თავისებურად იბრუნვის და მრ. რ. ფორმები არა აქვს (იხ. § 54). ორიდან ათამდე კი, პირიქით, მხ. რ-ის ფორმები არა აქვთ, განსაკუთრებით *ხრკილ*, *ხრქ* და *ჯირქ*-ს. ხუთის ზევით ჩვეულებრივ მხოლოდ მხ. რ-ის სახ.-ბრალდებითის ფორმებში (ე. ი. ფუძით) წარმოგვიდგებიან, განსაკუთრებით თუ მსაზღვრელადაა და უსწრებს საზღვრულს (იხ. § 162), მაგრამ მათ შეუძლიათ ჰქონდეთ მხოლოდითის სხვა ფორმებიცა და მრავლობითისაც, მრავლობითისა ჩვეულებრივ, მხოლოდითისა — იშვიათად, გარდა სახ.-ბრალდ.-ისა. 5, 6, 8 და 9 სახელები ფუძეთუცვლელი ჯგუფის *ჩ* ბრუნებას მიყვებიან.

ხაქს (7) და *თაჲსან* (10) ფუძეცვალებადი ჯგუფის სახელების მიხედვით იბრუნვის. ერთეულების აღმნიშვნელი სხვა სახელები, ზოგიერთი გამონაკლისით, ფუძეთუცვლელი ჯგუფის *ჩ* ტიპის სახელებს მიჰყვება: სხვა რიცხვითი სახელები სხვადასხვა ტიპს განეკუთვნება. საერთო სურათი ასე წარმოგვიდგება:

ხრკილ (იშვიათად: *ხრკილქ*), ბრალდ.-ადგ. *ხრკილა*, მიც.-ნათ.-დაწყ.-*ხრკილყ*, მოქმ. *ხრკილქ*.

ხრქ, ბრალდ.-ადგ. *ხრქა*, მიც.-ნათ.-დაწყ. *ხრქყ*, მოქმ. *ხრქქ* *ჟირქ*, *ჯირქა*, *ჯირქყ*, *ჯირქქ*.

ჩანქ, მიც.-ნათ.-ადგ. *ჩანქა*, დაწყ. *ჩ* *ჩანქა*, მოქმ. *ჩანქილ* || *ჩანქალ*; მრ. რ. სახ. *ჩანქაქ*, მიც.-ნათ.-დაწყ. *ჩანქყ*, მოქმ. *ჩანქილქ* || *ჩანქალქ*. ასევე იბრუნვის *ქხე*, *ილქ* და ნაწილობრივ *ქან*.

ხაქს, მიც.-ნათ.-ადგ. *ხაქსან*, დაწყ. *ქაქსანყ*, მოქმ. *ხაქსამქ*;

მრ.-რ. სახ. *ხაქანუ*, მიც.-ნათ.-დაწყ. *ხაქანუ* || *ხაქანუ*; მოქმ. *ქამრე*.

ჩან, მიც.-ნათ. *ენი*, დაწყ. *ქენი*, მოქმ. *ენი*; მრ. რ. მიც.-ნათ.-დაწყ. *ენი*, აგრეთვე: მრ. რ. სახ. *ჩიონი*, ბრალდ.-ადგ. *ჩიონი*, მიც.-ნათ.-დაწყ. *ჩიონი*, მოქმ. *ჩიონი* || *ჩიონი*, ან კიდევ: *ჩიონი*, *ჩიონი*, მოქმ. *ჩიონი*.

შაან იბრუნვის, როგორც *შაან* (იხ. § 37), მაგრამ ზოგჯერ პარალელური ფორმებიც მოეპოვება: მრ. რ. მიც.-ნათ.-დაწყ. *შაან* || *შაანი*, მოქმ. *შაანი* || *შაანი*.

ასევე იბრუნვიან რიცხვითები ოცამდე, რომელთა ბოლო წვერს *შაან* შეადგენს, ოღონდ მრ.-რ-ის სახ.-ბრალდ.-ში *ა* ექნებათ: *ხაქი* *ა* *შაანი*, *აანი*. როცა ბოლო წვერი *შაანი* სახითაა, მაშინ *ი* ტიპს მიჰყვება: მიც.-ნათ. *ხელოთაანი* „თორმეტი“.

ათეულის აღმნიშვნელი ყველა რიცხვითი *ი* ტიპის მიხედვით იბრუნვის: *ქაან*, *ქაანი*, *ქაანი*, *ქაანი*; *ქაანი*, *ქაანი*, *ქაანი*, *ქაანი*, მაგრამ ჩვეულებრივ მრავლობითში: *ქაანაანი*, *ქაანანი* და სხვ. გვხვდება *ა* ტიპის მიხედვითაც ნაბრუნები: *იქანი* || *იქანი*.

ჯარი იბრუნვის *ი* ტიპის მიხედვით: მიც.-ნათ. *ჯარი*, მოქმ. *ჯარი*, მრ. რ. ნათ. *ჯარი*, მოქმ. *ჯარი*; იშვიათად *ი* ბრუნებასაც მიჰყვება: *ჯარი*.

ასევე ყველა ასეული: *ხეჩერი*, *იი* (იხ. § 61), *ხეჩარი*, *იი*, *ჯიჩარი*.

ჯაყარ იბრუნვის *ი*—*ა* ნარევი ბრუნებით: მიც.-ნათ. *ჯაყარი*, მოქმ. *ჯაყარი*.

ქარი || *ქარი* მიჰყვება *ი* ბრუნებას ჩვეულებრივ, მაგრამ *ი* ან *ი* ტიპის მიხედვითაც იბრუნვის: ნათ.-მიც.-ადგ.-მოქმ. *ქარი*, მრ. რ. მიც.-ნათ.-დაწყ. *ქარი*, მოქმ. *ქარი*, ან მხ. რ. მიც.-ნათ.-დაწყ. *ქარი*, მოქმ. *ქარი*, მრ. რ. მიც.-ნათ.-დაწყ. *ქარი*, ან: მიც.-ნათ. *ქარი*.

§ 58. რიგობითი რიცხვითი სახელები ოდენობითიდან იწარმოება („პირველის“ გამოკლებით) *რი* ან *ხერი* აფიქსის საშუალებით. მესამესა და მეროთხეს საწარმოებლად მოეპოვება პარალელური ფორმებიც. რიგობითი ერთიდან სხვა ფუძიდანაა წარმოებული: *აი* „პირველი“ (მისი ბრუნების შესახებ იხ. § 54).

რი აფიქსი რიგობითის წარმოებს 2-დან—4-მდე (ჩათვლით), 4-ის შემდეგ კი *ხერი* არის გამოყენებული: *ხერი* მე 2, *ხერი* || *ხერი* მე-3, *ჯირი* || *ჯირი* მე-4, შემდეგ: *ჩხერი* მე-5,

ქსეხრიოქ მე-6, ხქსხრიოქ მე-7, იქსხრიოქ მე-8, ქსხხრიოქ მე-9, თაიხხრიოქ მე-10, მსაიასხხრიოქ მე-11, ზნგხთაიასხხრიოქ მე-15..., ჟასახხრიოქ მე-20, ხრესახხრიოქ 30-ე, ქიასხხრიოქ 50-ე, ქსნახხხრიოქ 90-ე, ზარქლხხრიოქ მე-100, ზაღაყხხრიოქ მე-1000.

რიგობითი რიცხვითი იბრუნვის *ჩ-ა* ტიპის მიხედვით, ოლონდ მხ. რ-ის მიც.-ადგილობრითში პარალელურად *-იამ* დაბოლოებაც აქვს: *ზნგხხრიოქ* „მეხუთე“, მიც.-ნათ. *ზნგხხრიოქ*, მიც.-ადგ. *ჩ ზნგხხრიოქ* || *ზნგხხრიოქიამ*, შოქმ. *ზნგხხრიოქალ* (იხ. § 54).

ხერიოქ „მესამე“ და *ჯირიოქ* „მეოთხე“ წარმოებულია *ხერი* და *ჯირი* ფორმებიდან. ესენი უფრო ძველი ფორმებია რიგობითისა და ძველ სომხურშიც გვხვდება ამ მნიშვნელობით, მაგრამ უფრო ხშირად მათ ზმნიშვნელობით მნიშვნელობით ხმარობენ („მესამედ, მეოთხედ“) და არც იბრუნვიან.

ამათ გვერდით ზოგჯერ გვხვდება *ხერქი* „მეორე,-დ“, და *ქსეხქი* „მეექვსე,-დ“ თორმეტიც. სხვა რიგობით რიცხვითებს ასეთი პარალელური ფორმები ხელოვნურად შეუქმნეს ელინოფილური სკოლის წარმომადგენლებმა VIII ს-ში და ამის შემდეგ გვხვდება: *ზნგხქი* „მეხუთე“, *თაიასხქი* „მეათე“...

რიგობითის ფორმა ერთადერთი ფორმაა წილობითი რიცხვითის გამოსახატავადაც: *ხერიოქ* || *ხერი* „მესამე, ან მესამელი“, *ზნგხხრიოქ* „მეხუთე, ან მეხუთელი“ და სხვ.

§ 59. 20-ის შემდეგ რთული რიგობითი ჩვეულებრივ ერთეულის აღმნიშვნელ სახელზე *-ხერიოქ* აფიქსის დართვით კეთდება: *ჟასაზ* || *ზნგხხრიოქ* 25-ე, *ჟაიასიიზ* || *აიიაქი* 41-ე, *იქსიიზ* || *ხერქიოქ* 82-ე, მაგრამ ხშირია ათეულის აღმნიშვნელი სიტყვის გაფორმებაც ერთეულის აღმნიშვნელი სიტყვის გაფორმებასთან ერთად: *ჟასახხრიოქ* || *ზნგხხრიოქ* 25-ე, *ჟაიასახხრიოქ* || *აიიაქი* 41-ე, *ზარქლხხრიოქ* || *ჟასახხრიოქ* || *ზნგხხრიოქ* 125-ე, და სხ.

ზოგჯერ ასევე ფორმდება 10-ის შემდგომი რიგობითიც: *ზნგხ-თაიასახხრიოქ* || *თაიასხხრიოქ* || *ზნგხხრიოქ*...

მათი ბრუნებისას ფორმდება ბრუნვას ნიშნებით ის, რომელიც რიგობითობის ფორმანტითაა გაფორმებული, თუ ორივეა (ერთეულის აღმნიშვნელიც და ათეულის აღმნიშვნელიც) რიგობითის ფორმანტით გაფორმებული, მაშინ ორივე იბრუნვის; ასე: მიც.-ნათ. *ზარქლხხრიოქ* || *ჟასახხრიოქ* || *ზნგხხრიოქ* || *ზარქი* || *ჟასა* || *ზნგხხრიოქ* 125-ე.

რთულ რიცხვითებში (ათეულის ფარგლებს შემდეგ) მაკავში-

რებელი *ა* ჩვეულებრივ დაისმის შედგენილი სახელის უკანასკნელ წევრებს შორის: *ჟაან ა იქ* 28, *ჰარქი ჟაან ა იქ* 128, *ჰადარ ჰანჟ ჰარქი ჟაან ა იქ* 1528; ასევე რიგობითშიც: *ხრხიან ა ქხეხრიჟ* || *ხრხანხრიჟ* *ა ქხეხრიჟ* 36-ე, *ჰარქი ხრხიან ა ქხეხრიჟ* || *ჰარქარხრიჟ* *ხრხანხრიჟ* *ა ქხეხრიჟ* 136-ე... მაგრამ ზოგჯერ რთული რიცხვითის სხვა შემადგენელ ნაწილებს შორისაც გვხვდება: *ჰადარ ა ჰანჟ ჰარქი ჟაან ა იქ* 1578.

§ 60. ოდენობითი რიცხვითიდან იწარმოება ორი სახეობა რიცხვითებისა, რომელთა გადმოცემა ქართულად -ვე ნაწილაკიანი რიცხვითებით შეიძლება: *ხრქიჟხან* || *ხრქიჟხ* „ორივე“, *ხრჟხან* || *ხრჟხ* „სამივე“, *ჯირჟხან* || *ჯირჟხ* „ოთხივე“, *ჰნჟხან* || *ჰნჟხ* „ხუთივე“, *ქხეჟხან* || *ქხეჟხ* „ექვსივე“, *თაჰნჟხან* || *თაჰნჟხ* „ათივე“ და სხვ.

ესენი ფუძეცვალებადი ჯგუფის ტიპის სახელებია ზოგიერთი თავისებურებით: ფორმებიან მხოლოდ მრ.-რ-ში. აღნიშნული ფორმები მრ. რ-ის სახელობითის ფორმებია. შემდეგ: მრ. რ. ბრალდ.-ადგ. *ხრქიჟხან* || *ხრქიჟხ*, მც.-ნათ. -დაწყ. *ხრქიჟიან* || *ხრქიჟიანე*, მოქმ. *ხრქიჟიამჟე*. ასევე ყველა (შდრ. § 37; 38).

§ 61. ჯერობითი რიცხვითი იწარმოება ხუთამდე -*ქხ* აფიქსის საშუალებით: *აჩქხ* (< *აჩ* + *ა* + *ქხ*) „ცალმავი, ცალდა“, *კრქხ* „ორკაცი, ორმავი“; *ხრჟქხ* „სამმავი“, *ჯირჟქხ* „ოთხმავი“, *ჰნჟქხ* „ხუთმავი“; შემდეგ კი—*აყაათქ* აფიქსის გამოყენებით: *ხაქხაყაათქ* „შვიდკაცი“, *თაჰაყაათქ* „ათკაცი“ და სხვ.

ეს წარმოება შეიძლება შეიცვალოს *ანჟამ* „ჯერ, ხელ, გზის“ სიტყვის გამოყენებით: *აქხანჟამ* „ერთჯერ; ცალდა“, *ხრქიჟ ანჟამ* „ორჯერ; ორმავი“; *ჰარქი ანჟამ* „ასჯერ; ასმავი“.

ჯერობის აღსანიშნავად გამოყენებულია აგრეთვე -*ჩჟე* აფიქსი: *ხრქჩჟე* „მეორეჯერ; ორჯერ“, *ჰქჩჟე* „მესამეჯერ; სამჯერ“, *ჯირჩჟე* „მეოთხეჯერ; ოთხჯერ“, მაგრამ სხვა რიცხვითებთან ჩვეულებრივ აღარ იხმარება. ეს ფორმებიც ჩვეულებრივ *ანჟამ*-ის დართვით გვხვდება: *ხრჩჟე ანჟამ* „სამჯერ“.

ასევეა გაფორმებული *ჟანჩჟე* „რამდენჯერ“ < *ჟანჩ* „რამდენი“, ან *ჟანჩჟე ანჟამ* „რამდენჯერ“.

კრებითი რიცხვითიც ზემოაღნიშნულთ უახლოვდება მნიშვნელობით. იგი იწარმოება -*ხას* აფიქსის დართვით: *ხრქსას* „ორმავი, ორთა, წყვილი“. *ხრქსას* || *ხიხას* || *ხრქსას* „სამეული, სამ-

მაგი“, *თაყანა*საქ „ათეული, ათმაგი“, *ჩაღარხა*საქ „ათასეული, ათასი“.

აქ არსებითად -*ახ* აფიქსი გვაქვს. საქმე ისაა, რომ *ხრქილ* და *ხრქჲ* როცა შედგენილი (ან წარმოებული) სიტყვების პირველ წევრად ზის, *ხრქი*, *ხრქ* (*ხრქი*) სახეს ღებულობს: *ხრქხამ* „ორი წელი“ (= *ხრქი* + *ამ* „წელი“); აქედან: *ხრქხ-მხან* (<*ხრქხამხან* <*ხრქხამჩან*) „ორწლიანი“ (მდრ. საბა: ერკემალი—მნერბავი ცხოვარი); *ხრქხრქლ* < *ხრქი(ზ)არქლ* <*ხრქილ ზარქლ* „200“; *ხრქხამ* „სამი წელი“ < *ხრქ* + *ამ* და სხვ. აქაც: *ხრქჩახ* > *ხრქხახ*, *ხრქხახ* < *ხრქჩახ* (იხ. § 14; 19). -*ახ* აფიქსი კი -*ჩქ* და -*იქ*-თან ერთად მართლაც, მხოლოდ კრებითობის აღმნიშვნელი უნდა ყოფილიყო უძველეს სომხურში.

ამათვან ჩვეულებრივ უკანასკნელი (*-ხსკ-*ით წარმოებულ) რიგის სახელები იბრუნვის *ჩ-ა* ტიპის მიხედვით: *ხერხსკ-*, *ნათ.-მიც. ხერხსკი*, *მოქმ. ხერხსკა*, *მრ. რ. სახ. ხერხსკც*, *მიც.-ნათ. დაწყ. ხერხსკაფ* და *სხვ.* სხვები ჩვეულებრივ უბრუნველია, და უფრო ზნინზედებია, ვიდრე ზედსართავები, მაგრამ თუ არსებითის მნიშვნელობით იქნა გამოყენებული, *-კჩს* აფიქსიანი ფორმებიც *ჩ-ა*, ან *ი* ტიპის მიხედვით გაფორმდება: *ხერხკჩს*, *მიც.-ნათ. ხერხკჩსი* || *ხერხკჩსი*, *მრ. რ. მიც.-ნათ.-დაწყ. ხერხკჩსაფ* და *სხ.*

ნაცვალსახელები

§ 62. ნაცვალსახელთა გაფორმებისას სხვადასხვანაირ თავისებურებას ვხვდებით. ასე: პირის ნაცვალსახელები *სა* „მე“, *გი* „შენ“, *ძნ* „ჩვენ“, *ღმ* „თქვენ“ პრინციპულად უბრუნველი სიტყვებია: სხვადასხვა ბრუნვის ფორმაში სხვადასხვა ფუძეს იყენებენ და ბრუნვის და რიცხვის ნიშნებს არ ირთავენ, გარდა მოქმედებითისა (*სა* და *გი* დაწყებითშიც გვიჩვენებს ბრუნვის ნიშანს).

სხვა ნაცვალსახელები იბრუნვიან, მაგრამ არსებითად განსხვავდება ზოგადი სახელების ბრუნებისაგან უწინარეს იმიტო, რომ მხ. რ.ში (მიც.-ნათ.)-ის ფორმები მუდამ განსხვავებულია. მრ. რ.ში კი ესენიც ზოგადი სახელებივით არ განასხვავებენ მიც.-ნათ.-ის ფორმებს.

მიც.-ნათ.-ის განსხვავებას სხვადასხვა ხერხით აღწევს, მაგრამ მათს უმეტესობას ახასიათებს მიცემითის ნიშნად *მ*, ხშირად წინამავალი *მლ* ხმოვნით, ე. ი. *-მლმ*, რომელიც ზედსართავეების ერთ წყებასაც ახასიათებს (იხ. § 54); ნათესაობითის ნიშნად კი ზოგიერ-

თი ნაცვალსახელი გვიჩვენებს *რ*-ს, რომელიც სხვაგან არსად არა გვაქვს (მდრ. § 26). აღსანიშნავია ისიც, რომ ეს მიც.-ნათ.-ის ნიშანი ზოგჯერ სიტყვის ფუძეში ზის და არა ბოლოს, სადაც მოსალოდნელია ბრუნვის ნიშანი.

ნაცვალსახელთა ნაწილი ფუძეუცვლელი ჯგუფის *ი* ტიპის მიხედვით იბრუნვის ზოგიერთი თავისებურებით; ნაწილი კი ფუძეუცვალეზადი ჯგუფის *ზ* ტიპის მიხედვით. არის აქაც გადახვევები. გარდა პირის ნაცვალსახელებისა ნათესაობითისა და მიცემითის ფორმები ამოსავალია ყველა ბრუნვისათვის. ამიტომ სახელობითის ფორმასთან ერთად ეს ფორმებიც უნდა დავიხსოვოთ, რომ აღარ გაგვიძნელდეს სხვა ფორმების გამოცნობა. პირის ნაცვალსახელების ფორმათა გამოსაცნობად კი ესეც არაა საკმარისი: საჭიროა ყველა ბრუნვის „ფორმა“ ცალკე გვახსოვდეს.

§ 63. პირის ნაცვალსახელთა ბრუნება ასეთია:

	მხ. რ.	მრ. რ.	მხ. რ.	მრ. რ.
სახ.	სა „მე“	მხე „ჩვენ“	დი „შენ“	დიე „თქვენ“
ბრალდ.	სა	მხე	დიე	დიე
ადგ.	ქსა	ქ მხე	ქ დიე	ქ დიე
მიც.	ჩნა	მხე	დიე	დიე
ნათ.	ჩა	მხე	დი	დიე
დაწყ.	ქსაჩნ	ქ მხეჩნ	ქ დიეჩნ	ქ დიეჩნ
მოკმ.	ჩნსა	მხეჩნ მხაჩნ	დიეჩნ	დიეჩნ დიაჩნ

კუთვნილებითი და მიმართებითი ნაცვალსახელების ბრუნება:

	მხ. რ.	მრ. რ.	მხ. რ.	მრ.
სახ.	ჩა „ჩემი“	ჩაე	დი დიე „შენი“	დი დიე
ბრალდ.	ჩა	ჩაე	დი დიე	დი დიე
ადგ.	ქჩაიამ	ქჩაე	ქ დიამ ქ დიეიამ	ქ დი ქ დიე
მიც.	ჩაიამ	ჩაიე	დიამ დიეიამ	დიე დიეიე
ნათ.	ჩაიე	ჩაიე	დიე დიეიე	„ „
დაწყ.	ქჩამაჩ	ქჩაიე	ქ დიამაჩ ქ დიე, „ ქ „	„ „
მოკმ.	ჩაიი	ჩაიიე	დიი დიეიი	დიიე დიეიიე

	მხ. რ.	მრ. რ.	მხ. რ.	მრ. რ.
სახ.	მხე „ჩემი“	მხეე	მხე „თქვენი“	მხეე
ბრალდ.	„	მხეა	„	მხეა
ადგ.	ქ მხეიამ	ქ „	ქ მხეიამ	ქ „

მიც.	მხრილმ	მხრივ	ბხრილმ	ბხრივ
ნათ.	მხრიყ	"	ბხრიყ	"
დაწყ.	ჩ მხრამქ	ჩ "	ჩ ბხრამქ	ჩ ,
მოქმ.	მხრიოქ	მხრიოქჲ	ბხრიოქ	ბხრიოქჲ

	მხ. რ.	მრ. რ.	მხ. რ.	მრ. რ.
სახ.	ჩღრ „თვისი“	ჩღრჲ იღრ „რომელი“	იღრჲ	
ბრალდ.	"	ჩღრჲ "	იღრჲ	
ადგ.	ქჩღრილმ	ქჩღრჲ ქიღრილმ	ქიღრჲ	
მიც.	ჩღრილმ	ჩღრივ . იღრილმ	იღრივ	
ნათ.	ჩღრიყ	" იღრიყ	"	
დაწყ.	ქჩღრამქ	ქჩღრივ ქიღრამქ	ქიღრივ	
მოქმ.	ჩღრიოქ	ჩღრიოქჲ იღრიოქ	იღრიოქჲ	

ჩვენებითი ნაცვალსახელების ბრუნება:

	მხ. რ.	მრ. რ.
სახ.	აა „ესე“	აიღჲა
ბრალდ.	"	აიიჲა
ადგ.	ჩ აამა	ჩ აიიჲა
მიც.	აამა	აიიგა (სააგე)
ნათ.	აიირა	" "
დაწყ.	ჩ აამანქ	ჩ აიიგა(ნქ)
მოქმ.	აიილა	აიიღჲაღჲ

	მხ. რ.	მრ. რ.
სახ.	აკა „ესე“	აკა (აკაჲ) აკაიღჲჩქ
ბრალდ.	"	აკა აკაიიჲჩქ
ადგ.	კაკამ კაკამჩქ	კაკა კაკაიიჲჩქ
მიც.	აკამ კაკამჩქ	აკაგ კაკაიიგჩქ
ნათ.	აკარ კაკორჩქ	აკაგ კაკაიიგჩქ კაკაგანქ
დაწყ.	კაკამ კაკამანქ	აკაიი კაკაიიგჩქ კაკაიიგჩქჲ
მოქმ.	აკაიი კაკაიიჩქ	

	მხ. რ.
სახ.	აიქნ „ესევე“
ბრალდ.	„
ადგ.	ქ ამქნ
მიც.	ამქნ
ნათ.	აიქნ აიქნ
დაწყ.	ქ ამქნ (კაკამანქ ქ ამანქ)
მოქმ.	აიქნ აიქნ
	მრ. რ.
სახ.	აიქნ აიქნ
ბრალდ.	აიქნ აიქნ
ადგ.	ქ „ „
მიც.	აიქნ აიქნ აიქნ
ნათ.	„ „ „
დაწყ.	ქ „ „ „
მოქმ.	აიქნ აიქნ აიქნ

კითხვითი ნაცვალსახელების ბრუნება:

	მხ. რ.	მრ. რ.
სახ.	ჩ ჩი „ვინ?“	ჩქ
ბრალდ.	„ „	ჩქ
ადგ.	ჩქ	ჩქ
მიც.	ჩქ	ჩქ
ნათ.	ჩქ ჩქ	„
დაწყ.	ჩქ ჩქ ჩქ	ჩქ
მოქმ.	[ჩქ]	[ჩქ]

	მხ. რ.
სახ.	ჩქ ჩქ „რა?“
ბრალდ.	„ „
ადგ.	ჩქ
მიც.	ჩქ ჩქ (ჩქ)
ნათ.	ჩქ
დაწყ.	ჩქ (აი) ჩქ ჩქ
მოქმ.	ჩქ

შენიშვნა: ჩ-ს მოქმ.-ის ფორმები არა აქვს და იქ-ისაგან სეს-
ხულობს. ჩქ-ს მრ. რ.-ის ფორმები სულ არ გააჩნია, ხოლო ჩქ-ს
მხოლოდ აქ წარმოდგენილ ფორმაში იხმარება. ჩქ და ჩქ
შენიშნულად გამოიყენებიან (იხ. § 64).

განუსაზღვრელი ნაცვალსახელების ბრუნება

३६. ५.

მრ. რ.

სახ.	იამნ იქამნ	„ვინმე“	იამანძ
ბრალდ.	„	„	იამანს
აღგ.	იქამქამნ		იქამანს
მიც.	იქამქამნ		იამანც
ნათ.	იქრქამნ იქრქამნ		„
დაწყ.	იქამქამნქ		იქამანც
მოქმ.	იქამამქ		იქამამქც

მკ. 6.

26. 6.

26, 4.

სახ.	„ <i>ე</i> ვილა ^ც “	* <i>ი</i> <i>ე</i> „ <i>რა</i> ლა ^ც “	<i>ი</i> მ ^ნ „ <i>რა</i> მე“
ბრალდ.	„	—	„
ადგ.	<i>ი</i> ლა ^ნ <i>ე</i>	<i>ი</i> ლა ^ნ <i>ე</i>	<i>ი</i> ლა ^ნ <i>ე</i>
მიც.	ლა ^ნ <i>ე</i>	ლა ^ნ <i>ე</i>	ლა ^ნ <i>ე</i>
ნათ.	ლა ^ნ <i>ე</i>	ლა ^ნ <i>ე</i>	—
დაწყ.	<i>ი</i> ლა ^ნ <i>ე</i>	<i>ი</i> ლა ^ნ <i>ე</i>	<i>ი</i> ლა ^ნ <i>ე</i>
მოქმ.	—	ლა ^ნ <i>ე</i>	—

შენიშვნა: *იპ*-ს და *ქმ*-ს მოქმ. არა აქვთ; *ქპ*-ს ნათესაობითი აკლია. მრ. რ. კი არც ერთს ამათავანს არა აქვს (იხ. § 64).

განსაზღვრებითი და უკუქცევითი ნაცვალსახელების ბრუნება:

26. 6.

მრ. რ.

სახ.	ჩუქნ	„თვით(ონ), თავად“	ჩუქხანუქ
ბრალდ.	„		ჩუქხანის
ადგ.	ქუქხან		ქ
მიც.	ჩუქხან		ჩუქხანუქ
ნათ.	„		„
დაწყ.	ქუქხან		ქ
მოქმ.	ჩუქხან		ჩუქხან

26. 6.

მტ. 6.

სახ.	—	ქარხანა
ბრალდ.	—	ქარხანა
ადგ.	ქარ ქარხანა	ქარხანა
მიც.	ქარ ქარხანა	ქარხანა
ნათ.	" "	ქარხანა
დაწყ.	ქარმე	ქარხანა
მოქმ.	ქარხალ ქარხლ ქარხამე	ქარხანა

§ 64. როგორც ვხედავთ, კითხვითი და რელაციური ნაცვალსახელები ეყრდნობიან ხმოვნურ ძირებს—*ი*-ს „ვინ, ვინმე, ვილაც“-სათვის (*ი* || *ი**, *ი*მნ, *ი*გ, *ი*რ) და *ი*-ს „რა, რამე, რაღაც“ - სათვის (*ი*ჩ*, *ი*ნკ, *ი*მნ, *ი*გ). საკუთრივ *ი* ცალკე არასოდეს არ იხმარება; მას სახელობითშიც კი წინ უძღვის *ვ*-.

მრავალნაირია ამ ნაცვალსახელთა გამოყენება; მაგ., *ი*მ წარმოგიდგება რელაციური ნაცვალსახელის როლშიც. ასევე: *ი*ნკ განუსაზღვრელობას ანიჭებს წინამავალ სიტყვას. ადამიანის აღმნიშვნელ სიტყვებთან განუსაზღვრელი ნაწილაკის მნიშვნელობა აქვს *ი*მნ-ს, ხოლო არაადამიანთა აღმნიშვნელ სიტყვებთან *ი*მნ-ს, რომელიც შედარებით იშვიათად იხმარება. ასეთ შემთხვევაში უფრო ხშირად *ი*ნკ გამოიყენება, თუმცა ეს უკანასკნელი არ იბრუნვის, რის გამოც მას ყოველგვარ ფორმაში დასმულ სახელთან შეუძლია იდგეს. *ი*ჩ*-ს ნათესაობითის ფორმა *ი*ჩ* მიზნის კითხვითი სიტყვაა—„რისთვის? რატომ?“ (შდრ. ძვ. ქართ. რაისა?).

რელაციური ნაცვალსახელების როლში ზოგჯერ ადგილისა და დროის კითხვითი ზმნიზედებიც გვევლინებიან. ადგილის კითხვითი ზმნიზედებია: *ი*ჩ* „სად? საით?“, *ი*ჩ* „საითკენ“, *ი*ლსაჩ* „საიდან? სად?“ (იხ. § 63)..ესენი განუსაზღვრელად იქცევიან *ი*ჩ* || *ი*გ-ის დართვით: *ი*ლჩ* „სადმე, სადღაც“ და *ი*ლსაჩ* „საიდანღაც“. ესენი ჩვეულებრივ ლოკალურ ბრუნვებთან გამოიყენებიან: *ი* თხილქ *ი*ლჩ* „რომელიღაც ადგილზე =სადღაც“, *ი* თხილქ *ი*ლსაჩ* „რომელიღაც ადგილიდან=საიდანღაც“; იხმარება აგრეთვე *ი*ლჩ* „სადმე“. *ი*ჩ* „სხვა“ სიტყვისაგან ნაწარმოებია *ი*ჩ* || *ი*ჩ* „სხვაგან“ და *ი*ჩ* || *ი*ჩ* „სხვაგანიდან“, *ი*ჩ* || *ი*ჩ* „სხვაგანადაც“ (შდრ. *ი* ჩხილსა „შორიდან“ < *ი* ჩხი „შორს“).

დროის კითხვითი ზმნიზედაა *ი*ჩ* „როდის“. აქედან: *ი*ჩ* || *ი*ჩ* „ოდეს; ოდესმე“, *ი*ჩ* „ოდესმე; ზოგჯერ“. *ი*ჩ*... *ი*ჩ* „ხან... ხან...“ (იხ. § 195—201).

ერთი შენიშვნაც: *ი*, *ი* და *ი* ხმოვნებზე დაბოლოებული სიტყვები ძველმა სომხურმა არ იცის. *ი* და *ი* ხმოვნებზე დაბოლოებული სიტყვები კი გვაქვს, მაგრამ უმეტეს შემთხვევაში ამის მიზეზი ისაა, რომ ამ ხმოვნების შემდეგ *ი* (*ი*ლ-სთან *ი*-ც) იკარგება. ასე რომ, შეიძლება ითქვას, ძველ სომხურში ხმოვნებზე დაბოლოებული სიტყვები არაა. და ნაცვალსახელები აქაც ჰქმნის გამონაკლისს: *ი*აა, *ი*აა, *ი*აა თავიანთი ფორმებით *ი*-ზე ბოლოვდებიან. აღსანიშნავია

კი: ზოგჯერ მსაზღვრელი ნაწილაკი *-ჲ* ერთვის თვით *ნა-სა*-სა, რომლის ძირს წარმოადგენს *ჲ*; მაშინ *ნა-ს* წინ ფუძეზე *ნა-სა*-სა დაერთვის *კ* და წარმოგვიდგება *ნაკან*-ის სახით; მაგ.: *ღირ ნაკან* *ასტ*—*ნაკან* *ღირ* *ნა* *ასტ* „იგი, რასაც ის ამბობს“; *იო* *ღნო* *ნაკან* *ჩქნ* *ჩქნალ* 609, „რომელნიც მასთან მოსულიყვნენ“. ასევე *სა* და *ჟა*-სთანაც, ოღონდ ეს ნაწილაკები თავიანთივე ძირები შეიძლება იყვნენ: *საქა*, *ჟაქა*, *სა*, *ჟა*, *ნა*-ს ნათესაობითის ფორმები—*სიორა*, *ღიორა*, *ნიორა* როცა კუთვნილებითი ნაცვალსახელის მნიშვნელობით გამოიყენებიან, ბოლოს *კ*-ს დაირთავენ: *სიორაკი*, *ღიორაკი*, *ნიორაკი* და მხ. რ-ში ფუძეთუცვლელი ჯგუფის *ი* კლასის სახელების მიხედვით იბრუნვიან: *სიორაქიკი*, *სიორაქიქი*, *სიორაქე*, *სიორაქე*. ასეთ შემთხვევაში ისინი *-ნა*-ს დართვითაც წარმოგვიდგებიან: *სიორაკან*, *ნიორაკან* „ამისი; იმისი“ და კვლავ *ი* კლასის მიხედვით იბრუნვიან: *სიორაკნიკი*, მრ. რ. *სიორაკნე*, *სიორაკნიე* || *სიორაკანე*

§ 65 ჩვენებითი და იგივეობითი ნაცვალსახელები ეყრდნობა *ა*, *ჟ*, *ნ* ნაცვალსახელურ ძირებს. *ა* ძირი პირველი პირის—„მე“-ს მაჩვენებელია, *ჟ*—II პირის—„შენ“-ის, *ნ*—III პირის—„იგი“-ს. ამ ძირებზე წინიდან *აკ*-ს დართვით გაკეთებულია ჩვენებით ნაცვალსახელთა ერთი რიგი: *აკა* „ესე“, *აკე* „ეგე“, *აკან* „იგი“; ამავე ძირებზე ბოლოდან *-ას*-ს დართვით გაკეთებულია იმავე მნიშვნელობის ნაცვალსახელთა მეორე რიგი: *სა* „ესე“, *ჟა* „ეგე“, *ნა* „იგი“. ეგვემ ძირები *ი*-ხმოვანდართული დაირთავენ ნაწილაკს *-ჩან*—„ვე“-ს, რომელიც ხმოვნის შემდეგ *-კან*-ის სახით წარმოგვიდგება და აკეთებენ იგივეობითს ნაცვალსახელებს: *სიკან* „ესევე“, *ღიკან* „ეგევე“, *ნიკან* „იგივე“. ეგვემ *ა*, *ჟ* ძირები ჩანან პირის ნაცვალსახელთა სახელობითის ფორმებში: *ჩა* „მე“ და *ჟი* „შენ“.

ამავე ძირებისაგანაა ერთი წყება ადგილის ზმნიშვნელებისა (იხ. § 99, ა). ეგვემ ძირები მსაზღვრელი ნაწევრებია ძველ სომხურში (იხ. § 164). ზემოთ (§ 63) ამათგან თითო წარმომადგენლის ბრუნებაა მოტანილი. დანარჩენები ზემომოტანილთა მსგავსად იბრუნვიან შესაბამისად: *აკე* და *აკან*, როგორც *აკა*; *ღიკან* და *ნიკან*, როგორც *სიკან*, *ჟა* და *ნა*, როგორც *სა*, ოღონდ ამ უკანასკნელს მრ. რ-ის ნათესაობითში პარალელური ფორმა აქვს, *ჟა*-სა და *ნა*-ს აღარა აქვთ *ჟაკე* და *ნაკე* ფორმები, მაგრამ *აკან*-ს გააჩნია მრ. რ-ის. სახ.-ბრალდ.-ადგ-ში მოსალოდნელი ფორმები: *აკანე*, *საკანე*.

საბა „პირი, პიროვნება“ პირის ნაცვალსახელადაც გამოიყენება კუთვნილებითს ნაცვალსახელებთან: **საბა** **ქმ** „მე; თვითონ მე“, **საბა** **დი** „შენ, თვითონ შენ“, **საბა** **ქც** „ის, თვითონ ის“, **საბა** **ქც** **მც** „ჩვენ, ჩვენ თვითონ“, **საბა** **ქც** **მც** „თქვენ, თქვენ თვითონ“, **საბა** **ქც** **მც** „ისინი, თვითონ ისინი“. თვით **საბა** წესიერად იბრუნვის **აფს**-ის მსგავსად: ნათ. **საბა**, მოქმ. **საბამე**, მრ. რ. საბ. **საბა**, ნათ. **საბანი**.

ურთიერთობითი ნაცვალსახელებია **მამხა** და **ქცხა**. არც ერთ მათგანს არ გააჩნია მხ. რ-ის ფორმები და მრ. რ-ის სახელობითის ფორმა. აქ მოტანილი მრ. რ-ის ბრალდებითის ფორმა ნიშნავს „ერთმანეთი, ურთიერთი“. სხვა ფორმებიც ჩვეულებრივია: მრ. რ. მიც.-ნათ.-დაწყ. **მამხანი**, **ქცხა**, მოქმ. **მამხამე**, **ქცხამე**. **ქცხა** იშვიათად გვხვდება მხ. რ-ის სახელობითის, ბრალდებითისა და ადგილობითის ფორმებშიც: **ქცხა**, **ქცხამე**.

ქცხა „თვითეული, ყოველი“ ი კლასის მიხედვით იბრუნვის საერთოდ, მაგრამ ჩვეულებრივ მხოლოდ სახ.-ბრალდებითის ფორმით იხმარება. ასევე **ქც** „რა“ სხვა ფორმებში არ გვხვდება. ცალკე არასოდეს არ იხმარება არც **ქც** „რადაც“. იგი გვხვდება მხოლოდ უარყოფითობის ნაწილაკის **ა**-ს დართვით: **ქცა** „არა რა“

იქც „არა რა, არაფერი“ იბრუნვის **ი** კლასის მიხედვით: ნათ.-მიც. **იქც**, **იქცე** „არავინ“ უბრუნველია.

ამხა „ყოველი“ მხოლოდ მხოლობითი ფორმდება **ი** ბრუნების მიხედვით. მრავლობითისათვის იყენებს **ამხახას** || **ამხახე**-ის ფორმებს. ამ უკანასკნელთ კი მხ. რ-ის ფორმები არ გააჩნიათ. **ამხახე**-ში **ა**-ქნ იგივე „ვე“ ნაწილაკია (იხ. აქვე ზემოთ). იბრუნვის: მრ. რ. სახ. **ამხახას** || **ამხახე** „ყოველივე“ (მდრ. § 60 **სქცხას**), ბრალდ. **ამხახას** || **ამხახე**, მიც.-ნათ.-დაწყ. **ამხახე** || **ამხახე**, მოქმ. **ამხახამე**.

აგრეთვე **მიც** „მრავალი; მთელი“, როცა ნაცვალსახელის— „ყოველი“—მნიშვნელობით იხმარება, მრ. რ-ში სახ. **მიცხას** || **მიცხე**, მიც.-ნათ.-დაწყ. **მიცხე** || **მიცხე** ფორმებს გვიჩვენებს.

სა „სხვა“, **მხა** „მეორე, სხვა“ სახელთა ბრუნების შესახებ იხ. § 54.

„*შ*“ „ერთი; ვილაც, რალაც“ აგრეთვე განუსაზღვრელი ნაცვალსახელია, როდესაც იგი მოსდევს საზღვრულს. მისი ბრუნება თავისებურებას გვიჩვენებს (იხ. § 54).

ზ მ ნ ა

უ ღ ლ ე ბ ა

§ 66. უღლება ძველ სომხურში მარტივი და ნათელია. გამო-
ნაკლისები და საერთო წესიდან გადახვევები აქაც გვხვდება, მაგ-
რამ არც თუ ისე საგრძნობლად, როგორც სახელებში.

რიცხვი ორია: მხოლობითი და მრავლობითი. ნწყრივთა წარ-
მოება ორი ფუძიდან ანოდის: აწყყოს ფუძიდან და ნამყოს (აორი-
სტი) ფუძიდან. ამის მიხედვით ზმნის ფორმები ორ სერიაში
თავსდება. პირველ სერიაში, რომელიც აწყყოს ფუძეს ეყრდნო-
ბა, შემდეგი მწყრივებია: თხრობითი კილოს აწყყო და უწყვე-
ტელი, კავშირებითი პირველი და უკუთქმითი ბრძანებითი;
II სერიაში, რომელიც ნამყოს ფუძეს ეყრდნობა, შედის: წყვეტილი
(აორისტი), კავშირებითი მეორე და წართქმითი ბრძანებითი.

ნაზმნარი სახელები (მოქმედების სახელები) ზოგი აწყყოს ფუ-
ძეს ეყრდნობა, ზოგი ნამყოს ფუძეს. საწყისი სახელზმნაა, მოქმე-
დების სახელია, ეყრდნობა აწყყოს ფუძეს და იბრუნვის ფუძეუც-
ვლელი ჯგუფის „ტიპის მიხედვით (მხოლობით რიცხვში).

მოქმედებითის და ვნებითის ფორმები ყველა მწყრივში არაა
გარჩეული.

კილო სამია: თხრობითი, კავშირებითი და ბრძანებითი.

§ 67. აგებულებით ზმნა შეიძლება იყოს მარტივი და რთული.
მარტივი აგებულების ზმნები საწყისის ფორმაში მარტივი ძირისა,
თემატური ხმოვნისა და საწყისის დაბოლოებისაგან შედგება.
რთული აგებულების ზმნებს კი საწყისის ფორმაშივე მოეპოვებათ
ჩანართები ძირსა და მომდევნო ელემენტებს შორის. ეს ჩანართე-
ბია: *-ან-*, *-ნ-*, *-ჲ-*, *-ჲჲ-* და *-ჲჲ-*.

საწყისის დაბოლოებაა *-ლ*, რომელსაც წინ უძღვის რომელიმე
სრული ხმოვანი. ამის წინ რთული აგებულების ზმნას ერთი რო-
მელიმე ჩანართთაგანი ექნება, მარტივი აგებულების ზმნას კი ეს
-ლ წინამავალი ხმოვნით სუფთა ძირზე ერთვის. თვალსაჩინოდ
შეიძლება დასეთი სქემით გადმოგვეცა ზმნის აგებულება:

$V + (ჩ) + ხ + L$, სადაც „ხ“-თი აღნიშნულია „ხმოვანი“, „ჩ“-თი — „ჩანართი“, ხოლო V -ით ძირი ზმნისა. ფრჩხილები კი იმას აღნიშნავენ, რომ ჩანართი შეიძლება იყოს, ან არ იყოს.

აღნიშნულის მიხედვით საწყისში უნდა გვექონდეს $-აL$, $-ხL$, $-ჩL$, $-იL$ და $-იიL$ დაბოლოება. მაგრამ $-იL$ დაბოლოებიანი ზმნა ერთადერთია ძველ სომხურში — qil „ყოფნა“, რომელიც მწკრივინაგალიცაა და პირნაკლიც: ჩვეულებრივ მხოლოდ I სერიის მწკრივებში III პირის (მხ. და მრ. რიცხვის) ფორმებში იხმარება. უძველეს ხელნაწერებში არ გვხვდება არც $-ჩL$ -ზე დაბოლოებული საწყისი, მაგრამ $-ხL$ დაბოლოებიანი ზმნების აწმყოს ვნებითის ფორმები იმნაირია, რომ ასეთი დაბოლოებიანი საწყისი უთუოდ უნდა წარმოშობილიყო და, მართლაც, ცოტა მოგვიანებით ასეთი დაბოლოებიანი საწყისის ფორმები გაჩნდა. მოგვიანო ხანის ხელნაწერებსა და მათზე დაყრდნობილ გამოცემებში $-ჩL$ დაბოლოებიანი საწყისი ჩვეულებრივია. და მაინც ძველი სომხურისათვის იგი ნორმად არაა მიჩნეული. მაშასადამე, არსებითად, ძველ სომხურში $-აL$, $-ხL$ და $-იიL$ დაბოლოებიანი საწყისები გვაქვს.

აღნიშნულის მიუხედავად, მაინც შეიძლება ლაპარაკი უღლების ოთხ ტიპზე (qil ზმნის ჩათვლით — ხუთ ტიპზედაც). უღლებათა ამ ტიპებს აწმყოს პირველი პირის ფორმების მიხედვით თუ დავა-ცალკეევბთ, გვექნება $-ამ$ (I), $-ამ$ (II), $-ჩამ$ (III), $-იამ$ (IV) უღლებები (აგრეთვე $-ამ < qim < qil$ უღლება). ასეთი დაყოფა აუცი-ლებელი ჩანს, რადგანაც რიგი $-ხL$ დაბოლოებიანი ზმნებისა მხო-ლოდ ვნებითის ფორმებს გვიჩვენებს, ე. ი. აწმყოს I პირის ფორ-მაში $-ჩამ$ დაბოლოებას; ამასვე მიყვება $-ხL$ დაბოლოებიანი ზმნების ვნებითის ფორმები საერთოდ. უნდა აღინიშნოს ისიც, რომ უღ-ლებათა ეს ტიპები პრინციპულად არ განსხვავდებიან ერთმანეთი-საგან. განსხვავებას ქმნის მხოლოდ პირის ნიშნის წინ მდგომი თემატური ხმოვანი.

§ 68. პირველი სერიის მწკრივები, როგორც აღვნიშნეთ, აწ-მყოს ფუძიდან იწარმოებიან. აწმყოს ფუძე კი იგივე საწყისია, რომელსაც ბოლოკიდური $-L$ (საწყისის ნიშანი) აქვს ჩამოცილებული. ამის შემდეგ უნდა ვიცოდეთ მხოლოდ პირისა და კილოს მაწარმოე-ბელი აფიქსები, რომლებიც მწკრივის საწარმოებლად უშუალოდ მიერთვიან აწმყოს ფუძეს ბოლოდან. ეს აფიქსებია:

აწმყო: უწყვეტელი: I კავშირებითი: უკუთქმითი ბრძანებითი:

მხ. რ.   მხ. რ.   მხ. რ.   მხ. რ.

I პ. -მ -ჩ -ჩე -ხმ (ხ+მ)

II პ. -ს -ჩრ -ჩე -ხს (ხ+ს) (მჩ) -რ

III პ. -ჟ -ქრ -ჩე + ხ (ხ+ჟ)

მრ. რ.   მრ. რ.   მრ. რ.   მრ. რ.

I პ. -მდ -სდ -ჩე -ხმდ (ხ+მდ)

II პ. -ქდ -ჩდ -ჩე + ხდ (ხ+ქდ) (მჩ) -ქდ

III პ. -ჟ -ჩჟ -ჩე + ხჟ (ხ+ჟ)

აქ წარმოდგენილი ფორმანტები პირის ნიშნებია აწმყოსა და უწყვეტლის მხ. რ.-ში, მრ. რ.-ში კი ამავე ტაბულაზე ნაჩვენები ნიშნები პირსაც აღნიშნავენ და რიცხვსაც (მათი დაცალკეება ყოველთვის ვერც ხერხდება). I კავშირებითისათვის წარმოდგენილი ფორმანტებიდან -ჩე კილოს მაწარმოებელია, დანარჩენები მხ. რ.-ში პირის ნიშნებია, მრ. რ.-ში კი რიცხვისაც.

ამ ნიშნების აწმყოს ფუძეზე დართვისას ზოგან გარკვეული ფონეტიკური ცვლილებები ხდება, განსაკუთრებით ორი ხმოვნის ერთად მოხვედრისას (იხ. § 27). თუ ამასაც გავითვალისწინებთ, პირველი სერიის ფორმათა წარმოების საერთო სურათი ასე წარმოგვიდგება.

I სერიის მჭკრივები

§ 69. I უღლებიდან (-ამ) ავიღოთ *ღაღღაღ* „კითხვა“ (მარტივი) და *აათაღაღ* „შეძენა“ (რთული), II (-ხმ) უღლებიდან — *ღღღღ* „წერა“ (მარტივი) და *აანგანღღ* „გადასვლა“ (რთული), III (-ჩმ) უღლებიდან — *ღღღღღ* „ჩენა“ (მარტივი) და *ღღღღღღ* „შეჯდომა, ამხედრება“ (რთული), IV (-იამ) უღლებიდან — *ღღღღღღ* „დატოვება“ (მარტივი) და *აიღიღღ* „აღება“ (რთული).

ა წ მ ყ ო

		I (~ამ)		II (~ემ)	
		ა.	ბ.	ა.	ბ.
მბ. რ.	I	კარგამ	სთანამ	გრემ	ანგანემ
	II	კარგას	სთანას	გრეს	ანგანეს
	III	კარგაჲ	სთანაჲ	გრეჲ	ანგანეჲ
მრ. რ.	I	კარგამდ	სთანამდ	გრემდ	ანგანემდ
	II	კარგაჲდ	სთანაჲდ	გრესდ	ანგანესდ
	III	კარგან	სთანან	გრენ	ანგანენ

უ წ ყ ვ ე ბ ე ლ

მბ. რ.	I	კარგაჲი	სთანაჲი	გრეი	ანგანეი
	II	კარგაჲირ	სთანაჲირ	გრეირ	ანგანეირ
	III	კარგაჲე	სთანაჲე	გრეჲ	ანგანეჲ
მრ. რ.	I	კარგაჲად	სთანაჲად	გრესად	ანგანესად
	II	კარგაჲიდ	სთანაჲიდ	გრეიდ	ანგანესიდ
	III	კარგაჲენ	სთანაჲენ	გრენ	ანგანენ

I კ ა ვ მ ი რ ე ბ ი თ ი

მბ. რ.	I	კარგაჲემ	სთანაჲემ	გრეემ	ანგანეემ
	II	კარგაჲეს	სთანაჲეს	გრეს	ანგანეს
	III	კარგაჲეჲ	სთანაჲეჲ	გრეჲე	ანგანეჲე
მრ. რ.	I	კარგაჲემდ	სთანაჲემდ	გრეემდ	ანგანეემდ
	II	კარგაჲესდ	სთანაჲესდ	გრესდ	ანგანესდ
	III	კარგაჲენ	სთანაჲენ	გრენ	ანგანენ

უკუთქმითი ბრძანებითი

მბ. რ.	მწ	კარგარ,	მწ	სთანარ,	მწ	გრერ,	მწ	ანგანერ
მრ. რ.	მწ	კარგად,	მწ	სთანაჲდ,	მწ	გრესდ,	მწ	ანგანესდ,

III (~იმ)

IV (~ილ)

		ა.	ბ.	ა.	ბ.
მბ. რ.	I	ერემ	ზებანიმ	ქოქილ	აონილ
	II	ერეს	ზებანიმ	ქოქილს	აონილს
	III	ერესი	ზებანი	ქოქილ	აონილ

მ. რ.	I	ხრქიჲ	ჩხბანქიჲ	ქილიჲ	აილიჲ
	II	ხრქი	ჩხბანქი	ქილი	აილი
	III	ხრქჳ	ჩხბანქჳ	ქილიჳ	აილიჳ

უ წ ე ვ ე ბ ე ლ

მ. რ.	I	ხრქხი	ჩხბანქი	ქილიქი	აილიქი
	II	ხრქხირ	ჩხბანქირ	ქილიქირ	აილიქირ
	III	ხრქჳ	ჩხბანქჳ	ქილიქჳ	აილიქჳ

მ. რ.	I	ხრქხაჲ	ჩხბანქაჲ	ქილიაჲ	აილიაჲ
	II	ხრქხეჲ	ჩხბანქეჲ	ქილიეჲ	აილიეჲ
	III	ხრქხჳ	ჩხბანქჳ	ქილიჳ	აილიჳ

I კ ა ვ შ ი რ ე ბ ი თ ი

მ. რ.	I	ხრქიეჲ	ჩხბანქიეჲ	ქილიეიჲ	აილიეიჲ
	II	ხრქიეჲ	ჩხბანქიეჲ	ქილიეიჲ	აილიეიჲ
	III	ხრქიეჲ	ჩხბანქიეჲ	ქილიეიჲ	აილიეიჲ

მ. რ.	I	ხრქიეჲ	ჩხბანქიეჲ	ქილიეიჲ	აილიეიჲ
	II	ხრქიეჲ	ჩხბანქიეჲ	ქილიეიჲ	აილიეიჲ
	III	ხრქიეჲ	ჩხბანქიეჲ	ქილიეიჲ	აილიეიჲ

უკუთქმითი ბრძანებები

მ. რ.	აჲ	ხრქი, აჲ	ჩხბანქი, აჲ	ქილი, აჲ	აილი, აჲ
მ. რ.	აჲ	ხრქი, აჲ	ჩხბანქი, აჲ	ქილი, აჲ	აილი, აჲ

§ 70. მეორე სერიის მწკრივები ნამყოს ფუძეზე ირთავს სათა-
ნადო ფორმანტებს. მაშასადამე, უწინარეს ნამყოს ფუძის წარმოე-
ბას უნდა გავეცნოთ.

საერთოდ ნამყოს ფუძის წარმოების ოთხი სხვადასხვაგვარი შემთ-
ხვევა გვაქვს:

1) მარტივი აგებულების -*ხ* და -*ა* დაბოლოებიანი ზმნები.
(*ყრხ* „წერა“, *ყარყა* „კითხვა“) ნამყოს ფუძის საწარმოებლად
აწმყოს ფუძეზე (*ყრხ-*, *ყარყა-*) დაირთავენ -*ე* მავრცობს და მი-
ვიღებთ ნამყოს ფუძეს: *ყრხე*, *ყარყაე*.

2) მარტივი აგებულების -*ი* დაბოლოებიანი ზმნა (*ქილი*

„გაშვება“) აწმყოს ფუძიდან (*ჭილი*) თემატურ ხმოვანსაც ჩამოემა რებს და რაც დარჩება (*ჭილ*) ნამყოს ფუძე იქნება; 3) ჩანართიანი *ხლ* დაბოლოებიანი ზმნები (*ანყანხლ* „გადასვლა“, *ქაჩხლ* „გაქცევა“) ჩამოიცილებენ საწყისის ნიშანს (-*ლ*-ს), მის წინ მდგომ თემატურ ხმოვანს (-*ხ*-ს), ჩანართს (-*ან*-, *ღ*-) და რაც დარჩება ნამყოს ფუძე იქნება (*ანყ*, *ქაჩ*); 4) ჩანართიანი *-აღ* დაბოლოებიანი ზმნები (*ათაღაღ* „მიღება“; *მხრტაღაღ* „მოახლოება“) ჩამოიცილებენ საწყისის ნიშანს (-*ღ*-ს), თემატურ ხმოვანს (*ა*-ს), ხოლო ჩანართისეულ *ღ*-ს *ფ*-თი შეცვლიან (*ათაფ*, *მხრტაფ*).

ამ წესიდან გამორიცხულია *ღ* ჩანართიანი ზმნები, რომელთაგან *-აღ* და *-ხღ* დაბოლოების მქონე თითო-ოროლაა, ყველა თავისებურია დაცალკე უნდა ვისწავლოთ, *ღ*- ჩანართიანი *-იღ* დაბოლოებიანი ზმნები ორიოდ ათეულამდე მოგროვდება, მაგრამ ერთიანი წესი არა აქვთ ნამყოს ფუძის საწარმოებლად და მათაც ცალკე გავეცნობით.

აქვე ისიც შეიძლება შევნიშნოთ, რომ შესაძლებელია ნამყოს ფუძის წარმოებისას ენობრივი მოვლენების ისეთი თანმიმდევრობა არ გვქონდეს ყოველთვის, როგორიც ზემოთ წარმოვადგინეთ, მაგრამ მეტოდიკური თვალსაზრისით ზემოთ წარმოდგენილი ანალიზი ნამყოს ფუძის წარმოებისა, ნამდვილად გამართლებულია. ამ საკმაოდ რთული საკითხის სიღრმეში ჩახედვა იმის შემდეგ უფრო ადვილია, როცა ენობრივი ერთეული გასაგებ (აზრიან) ნაწილებად დაყოფილი.

ისიც აღსანიშნავია, რომ ჩანართებსაც თავ-თავისი დაბოლოება შეიძლება ჰქონდეთ; მაგ. *ან* ჩანართს შეუძლია *-აღ* დაბოლოებაც ჰქონდეს და *-ხღ* დაბოლოებაც, მაგრამ *ღ*, *ხღ*-ს მხოლოდ *-ხღ* დაბოლოება, *ან* ჩანართს კი მხოლოდ *-აღ* დაბოლოება (იხ. § 75). ამ წესებიდან გადახვევების შესახებ ქვემოთ (§ 81...).

დისიმილაცია ორი *ფ*-ს მოხვედრისას არა გვაქვს, თუ წინამავალი *-ფ* ფუძისეულია, ან ზმნა ერთმარცვლიანია; მაგ.: *ანყანხლ* „გადასვლა“, ნამყოს ფუძე *ანყ*, რომელსაც კავშირებითის ფორმანტი *-ჩყ* უნდა დაემატოს და შემდეგ კიდევ *ხა*. ამ უკანასკნელი მარცვლის დმატების გამო კილოს ძაწარმოებული ფორმანტის ხმოვანი შეიკუმშება დამივილებთ *ანყყხა* (<*ანყ+ჩყ+ხა*) და ასევე დარჩება, რადგან პირველი *-ფ* ფუძისეულია. ასევე: *არყყანხლ* „შეკითხვა“—*არყყყხა*; *ფიღყანხლ* „ჩვენება“—*ფიღყყტ*, *ღღხნიღ* „ჩაცმა“—*ღღყყყხა* (ვნებ.); *ღიღღ*—„აფხება“,—*ღფყტ*, *ღხაღ* „ცხოვრება“—*ღხყყყხა*; *ქაღაღ*—*ქაფყყხა* და სხვა (იხ. აქვე ქვემოთ).

2 ჩანართიანი ყველა და *ღ* ჩანართიანი ის ზმნები, რომლებიც წყვეტილში ფუძეზე *ხ* ხმოვანს ირთავენ, II კავშირებითის I პირს

ენებითში აფორმებს, სხვა პირებს მოქმედებითში და ისე, რომ გარდა I პ-ის ფორმისა ყველგან უცვლელადაა შენარჩუნებული კილოს მაწარმოებელი *-իყ*, მაგ.: *ჟაჟიჯი* „გაქცევა“ ზმნიდან გვექნება:

მხ. რ.

მრ. რ.

I პ. *ჟაჟიჯი* (< *ჟაჟიჯი* + *იყ*)I პ. *ჟაჟიჯი*II პ. *ჟაჟიჯი* (და არა *ჟაჟიჯი*)II პ. *ჟაჟიჯი*III პ. *ჟაჟიჯი*III პ. *ჟაჟიჯი*

ამრიგად, ფუძეთა წარმოება ასეთ სურათს იძლევა:

საწყისი:	აწყოს ფუძე:	ნამყოს ფუძე
<i>კარღალ</i>	<i>კარღა</i>	<i>კარღაყ</i>
<i>ათანალ</i>	<i>ათანა</i>	<i>ათაყ</i>
<i>გრხ</i>	<i>გრხ</i>	<i>გრხე</i>
<i>ანყანხ</i>	<i>ანყანხ</i>	<i>ანყ</i>
<i>ხრხ</i> (<i>ხრხი</i>)	<i>ხრხ</i>	<i>ხრხე</i>
<i>ანბანხ</i>	<i>ანბანხ</i>	<i>ანბ</i>
<i>ქიილ</i>	<i>ქიი</i>	<i>ქიი</i>
<i>აიილ</i>	<i>აიი</i>	<i>აი</i>

ნამყოს ფუძეზე პირისა და რიცხვის (კავშირებითში აგრეთვე კილოს) ფორმანტების დართვით იწარმოება მეორე სურათის მწკრივები. ეს ფორმანტებია:

	წყვეტილში	II კავშირებითში	წართქმითს ბრძანებითში
მხ. რ.	I <i>-ი</i> (<i>-აი</i>)	<i>-იყ</i> (<i>-აიყ</i>)	
	II <i>-ხრ</i> (<i>-აჟ</i>)	<i>-ყ -ხა</i> (<i>-ყ-იხა</i>)	— (<i>-იჟ</i>)
	III — (<i>აღ</i>)	<i>-ყ -ჲ</i> (<i>-ყ-ი</i>)	
მრ. რ.	I <i>-აჟ</i>	<i>-ყ -ილ</i>	
	II <i>-ჲჟ</i> (<i>-აიჟ</i>)	<i>-ჟ -იჟ</i>	<i>-ჲჟ</i> (<i>-აჟილ</i>)
	III <i>-იჲ</i> (<i>-აჲ</i>)	<i>-ყ -ხჲ</i> (<i>-ყ -იჲ</i>)	

ამ ტაბულაზე წარმოდგენილი ფორმები წარმოადგენს იმას, რაც ვინაიდან ვინაიდან ფორმებს აწარმოებენ, პირველნი კი მოქმედებითისა.

კილოს მაწარმოებელი II კავშირებითში სრული სახით I პირის ფორმაშია წარმოდგენილი (*-იყ*). სხვა პირის ფორმებში მარცვლის დართვის გამო *ი* ყველგან იკუმშება და რჩება მარტო *ყ*, რის გამოც მარტივი აგებულების ზმნებში ვლენთულობთ *ყყ*-ს და დისიმილაციით *ყყ*-ს (იხ. § 25). ამის ანალოგიით მრ. რ-ის II პირის ფორმაში *ყჟ*-ც იცვლება *ჟჟ*-დ (იხ. აქვე ზემოთ).

ბრძანებითი მრავლობითისა იგივე წყვეტილის მრ. რ-ის II პირის ფორმაა, მხოლოდითის ბრძანებითი კი წყვეტილის მესამე პირის მხ. რ-ის ფორმა, რომელსაც ჩამოშორებული აქვს ან ნამყოფის ფუძის მავრცობი -*ყ* (მარტივი აგებულების ზმნებში), ან კიდევ აუგმენტი (რთული აგებულების ზმნებში). აუგმენტის შესახებ იხ. § 29.

§ 71 ამრიგად, მეორე სერიის ფორმათა წარმოების საერთო სურათი ასე წარმოვიდგება:

წ ე ვ ე ბ ი ლ ი

		I (-ამ)		II (ხა)	
		ა.	ბ.	ა.	ბ.
მხ. რ.	I	კარგაყ	ათაყაყ	გრეყ	ანყ
	II	კარცაყერ	ათაყარ	გრეყერ	ანყერ
	III	კარცაყ	ათაყაღ	გრეყაყ	(ტ)ანყ
მრ. რ.	I	კარცაყაღ	ათაყაღ	გრეყაღ	ანყაღ
	II	კარცაყენღ	ათაყაყენღ	გრეყენღ	ანყენღ
	III	კარცაყენზ	ათაყაენზ	გრეყენზ	ანყენზ

II კ ა ვ შ ი რ ე ბ ი თ ი

მხ. რ.	I	კარცაყენყ	ათაყაენყ	გრეყენყ	ანყენყ
	II	კარცაყენხა	ათაყაენხა	გრეყენხა	ანყენხა
	III	კარცაყენჭ	ათაყაენჭ	გრეყენჭ	ანყენჭ
მრ. რ.	I	კარცაყენიღ	ათაყაენიღ	გრეყენიღ	ანყენიღ
	II	კარცაყენღიღ	ათაყაენღიღ	გრეყენღიღ	ანყენღიღ
	III	კარცაყენენზ	ათაყაენენზ	გრეყენენზ	ანყენენზ

ბ რ ძ ა ნ ე ბ ი თ ი

მხ. რ.	კარცა,	ათაყენ,	გრეხა,	ანყ
მრ. რ.	კარცაენჭ,	ათაყაენიღ,	გრეყენჭ,	ანყენჭ

წ ე ვ ე ბ ი ლ ი

		III (-იამ)		IV (-იამ)	
		ა.	ბ.	ა.	ბ.
მხ. რ.	I	ერეხეყაყ	ენებაყ	ქიიქ	აიქ
	II	ერეხეყარ	ენებარ	ქიიყერ	აიყერ
	III	ერეხეყაღ	ენებაღ	ქიიიყ	ტაიი

Ն.	I	Երևեցաք	հեծաք	Թողաք	առաք
Յ.	II	Երևեցայք	հեծայք	Թողէք	առէք
Շ.	III	Երևեցան	հեծան	Թողին	առին

II 328 ୱିନ ୪ ୦ ୦ ୦ ୦ ୦

ՁԵ. Ե.	I	ԵՐԼԵՅԱՅ	ՀԵԾԱՅ	ԹՈՂԻՅ	ՄՈՒՅ
	II	ԵՐԼԵՍՅԻՄ	ՀԵԾՅԻՄ	ԹՈՂՅԵՄ	ՄՈՂԵՄ
	III	ԵՐԼԵՍՅԻ	ՀԵԾՅԻ	ԹՈՂՅԷ	ՄՈՂԷ
ՁԵ. Ե.	I	ԵՐԼԵՍՅՈՒՔ	ՀԵԾՅՈՒՔ	ԹՈՂՅՈՒՔ	ՄՈՂՈՒՔ
	II	ԵՐԼԵՄՋԻՔ	ՀԵԾՋԻՔ	ԹՈՂՋԻՔ	ՄՈՂՋԻՔ
	III	ԵՐԼԵՍՅԻՆ	ՀԵԾՅԻՆ	ԹՈՂՅԵՆ	ՄՈՂԵՆ

ਡ ਫ ਦ ਾ ਣ ਭ ਚ ਟ ਚ

ՁԻՆԱԿԱՆ ՄԱՍԻՆ
ՁԻՆԱԿԱՆ ՄԱՍԻՆ

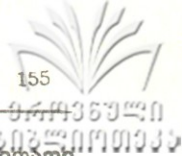
ՁԻՆԱԿԱՆ ՄԱՍԻՆ		ՀԵԾՈՐ	ԹՈՂ	ՎԱ
ՀԵԾՈՐ		ՀԵԾՈՐ	ԹՈՂ	ՎԱ

8 2 6 0 6   3 3 2 6 0

§ 72. საწყისი, როგორც აღენიშნეთ (§ 67), ბოლოვდება -**აჟ**, -**ჟჟ**, -**იჟ**-ით, რომელთაც შეიძლება წინ უძღოდეთ რომელიმე ჩანართი. ჩანართის ქონა თუ არქონა ზმნის აგებულებას განსაზღვრავს მხოლოდ. სხვა რაიმე კონკრეტული ფუნქციის მატარებელი ის აღარა ჩანს. და მაინც, რთული (ჩანართიანი) ზმნები უპირატესად მედიო-პასიური ბუნებისაა, ხოლო მარტივი (უჩანართო) ზმნა უპირატესად აქტიურის. ვამბობთ უპირატესად, რადგან საკმაოდ ხშირია შემთხვევები, როდესაც ზმნა რთული აგებულებისაა, მაგრამ აქტიურია და პირიქით. ამრიგად, ჩანართების ქონა-არქონის მიხედვით ზმნის გვარის გამოცნობა ვერ ხერხდება. მისი გამოცნობა ვერ ხერხდება ვერც დაბოლოების მიხედვით, თუმცა დაბოლოებაც ზოგჯერ თითქოს გვანიშნებს ზმნის ბუნებას; მაგ., -**ჟჟ** დაბოლოებიანი ზმნა, სულერთია, ჩანართიანია თუ არა (-**ჟჟ**, -**ჟჟ** ჩანართების გამოკლებით), უპირატესად აქტიურია (მაგრამ შდრ. III ულლება); -**აჟ** და -**იჟ** დაბოლოებიანი ზმნა კი უპირატესად მედიო-პასიურია.

ამრიგად, არ არსებობს რაიმე ნიშანი, რომლის მიხედვითაც შეიძლებოდეს გარკვევა საწყისის ფორმაში მოცემული ზნა აქტიურია თუ პასიური. ანგარიშგასაწევია ერთი გარემოება: ზოგი ზნა შინაარსით აქტიურია, მაგრამ მხოლოდ ცნებითის ფორმების წარმოება შეუძლია, ე. ი. დეპონენსია (იხ. §§ 74; 172). ამიტომ

ლექსიკონებში ყოველთვის ნაჩვენებია საწყისთან ზმნის ძირითადი ფორმები, რითაც ადვილად შეიძლება ზმნის ბუნებაში გარკვევა.

არა მარტო საწყისშია ზმნის გვარი გაურკვეველად წარმოდგენილი, არამედ ზოგიერთ მწკრივშიც; მაგ., უწყვეტელი თითქმის არასოდეს არ არჩევს ვნებითისა და მოქმედებითის ფორმებს და საკითხი მხოლოდ კონტექსტმა უნდა გადაწყვიტოს (გამონაკლისის შესახებ იხ. § 79). მაგრამ ეს ეხება საწყისს, ზოგიერთ მწკრივს (აწმყოს, უწყვეტელს) და ზოგიერთ ცალკეულ ფორმას (II კავშირებითის მრ. რ-ის I და II პირი). სხვა შემთხვევებში ზმნები ჩვეულებრივ გაარჩევენ ვნებითისა და მოქმედებითის ფორმებს.

გავარკვიოთ გვარის წარმოება იმის მიხედვით, სადაც ის გარჩეულია.

§ 78. პირველი (-ამ) და IV (-იამ) უღლების ზმნები აწმყოში საერთოდ ვერ არჩევენ ვნებითისა და მოქმედებითის. მოქმედებითის მნიშვნელობით იქნება ზმნა ნახშიარი თუ ვნებითის, ფორმა ყოველთვის ისეთი იქნება, როგორიც ზემოთ (§ 69) ტაბულაზეა ნაჩვენები.

II (-ამ) უღლების ზმნები საერთოდ არჩევენ აწმყოში ვნებითისა და მოქმედებითის ფორმებს. ამისათვის საკმარისია პირის ნიშნის წინ მდგომი *ა* (თემატური ხმოვანი), რომელიც მოქმედებითის-ფორმებში გვაქვს, შეიცვალოს *ი* ხმოვნით; ასე: *აყრამ*, *აყრამ*, *აყრამ* და სხვ.—მოქმედებითია, *აყრამ*, *აყრამ*, *აყრამ* და სხვ.—ვნებითი.

III (-იამ) უღლების ზმნები მთლიანად, ყველა მწკრივში და არა მარტო აწმყოში, მხოლოდ ვნებითის ფორმებს წარმოადგენს. მათ მოქმედებითის ფორმების წარმოება არ შეუძლიათ. საწყისში კი ისინიც *-ილ* დაბოლოებას გვიჩვენებენ. ეს იყო მიზეზი, რომ მოგვიანო ხანებში *-ილ* დაბოლოებიანი საწყისიც გაჩნდა. და *-ილ* დაბოლოებით წერდნენ არა მარტო ისეთ ზმნებს, რომელთაც მხოლოდ ვნებითის წარმოება შეეძლოთ და *-ილ* დაბოლოებიანი იყვნენ, არამედ ისეთი ზმნების საწყისებსაც, რომელნიც მნიშვნელობით აქტიურნი იყვნენ, მაგრამ ფორმებს მხოლოდ ვნებითისას აწარმოებდნენ (მაგ. *ილხილ* „პყრობა, ჭერა, ქონა“), ან გარკვეულ კონკრეტულ შემთხვევაში თუ იყო ვნებითის მნიშვნელობით გამოყენებული. ამრიგად, III უღლების ზმნები იგივე *-ილ* დაბოლოებიანი ზმნებია, რომელთაც მხოლოდ ვნებითის ფორმები აქვთ.

უწყვეტელში უკვე II (-ამ) უღლების ზმნებიც ველარ არჩევენ მოქმედებითისა და ვნებითის, ე. ი. ზემოთ (§ 69) წარმოდგენილი უწყვეტლის ფორმები მოქმედებითის მნიშვნელობითაც

გამოიყენებიან და ვნებითის მნიშვნელობითაც. ამიტომაც, რომ უწყვეტილში II და III უღლების ზმნები სავსებით ერთნაირია.

I კავშირებათის ფორმებში IV (-იამ) უღლების ზმნები ვერ არჩევენ ვნებითისა და მოქმედებითის ფორმებს, ე. ი. ზემოთ (§ 69) წარმოდგენილ ტაბულაზე ამ უღლების ზმნის ფორმები საერთოა მოქმედებითისა და ვნებითისათვის. I და II უღლების ზმნები კი საერთოდ არჩევენ მოქმედებითისა და ვნებითის ფორმებს და აქაც ისეთივე ხერხით, როგორითაც აწმყოშია ის გარჩეული II უღლების ზმნებში: პირის ნიშნის წინ მდგომი *ხ* (მოქმედებითში) შეიცვლება *ჩ* ხმოვნით (ვნებითში); ასე: *კარყაყეხმ*, *კარყაყეხა*, *კარყაყეხა* და სხვ. მოქმედებითია, *კარყაყეხმ*, *კარყაყეხა*, *კარყაყეხი* და სხვ. ვნებითი; *ყრეხმ*, *ყრეხა*, *ყრეხ*—მოქმედებითი, *ყრეხმ*, *ყრეხა*, *ყრეხი*—ვნებითი. III (-ჩამ) უღლების ზმნები კი მხოლოდ ვნებითის ფორმებს აკეთებენ.

უკეთქმითი ბრძანებითის შესახებ იხ. ქვემოთ (§ 79).

სხვაგვარად იწარმოება ვნებითის ფორმები წყვეტილში, სადაც საერთოდ ყველა უღლების ზმნებშია გარჩეული ვნებითი და მოქმედებითი (გარდა III უღლებისა და მრ. რ. I პირის ფორმისა). ვნებითის ნიშნად აქ *ა* ხმოვანია, რომელიც პირის (resp. რიცხვის) ნიშნის წინ ჩაემატება. ამის გამო ჩვეულებრივ ხმოვანთა თავმოყრა ხდება და ამ ნიადაგზე ფონეტიკური ცვლილებებიც გვაქვს. ასე:

I (-ამ) უღლება:

კარყაყაყ (<*კარყაყ-ა-ჩ*)
კარყაყარ (<*კარყაყ-ა-ხრ*)
კარყაყაღ
კარყაყაფ
კარყაყაქ (<*კარყაყ-ა-ჭ*)
კარყაყან (<*კარყაყ-ა-ჩნ*)

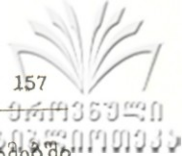
II (-ხამ) უღ. IV (-იამ) უღ.

ყრეყაყ *ჭიყაყ*
ყრეყარ *ჭიყარ*
ყრეყაღ *ჭიყაღ*
ყრეყაფ *ჭიყაფ*
ყრეყაქ *ჭიყაქ*
ყრეყან *ჭიყან*

III (-ჩამ) უღლების ზმნები მხოლოდ ვნებითის ფორმებს აწარმოებენ. ასევე I (-ამ) უღლების -ან- ჩანართიანი ზმნები ჩვეულებრივ მხოლოდ ვნებითის ფორმებს გვიჩვენებენ, ე. ი. არსებითად III უღლებაში გადადიან (იხ. § 71).

II კავშირებათის I პირი მხ. რიცხვისა აგრეთვე წყვეტილსავეთა-ს ჩაიმატებს ფუძესა და ფორმანტს შორის, ამიტომ -*ჩე* ფორმანტის *ჩ* იქცევა *ჯ*-დ (შერწყმა) და ვლდებულობთ *კარყაყაყაყ*, *ყრეყაყაყ*, *ჭიყაყაყ* ფორმებს. მრ. რ.-ის I და II პირი არ არჩევენ

ვნებითის ფორმებს და უცვლელად რჩება. სხვა პირის ფორმებში კი აქაც *ქ* გვევლინება ვნებითის ნიშნად: მხ. რ. II პ. *კარყასყჩა, ყრხაყჩა, ქიიყჩა*, III პ. *კარყასყჩი, ყრხაყჩი, ქიიყჩი*; მრ. რ. III პ. *კარყასყჩნ, ყრხაყჩნ, ქიიყჩნ*.

III (-*ქმ*) უღლების ზმნები აქაც მხოლოდ ვნებითის ფორმებს აწარმოებენ და I (-*ამ*) უღლების -*ან*- ჩანართიანი ზმნებიც ჩვეულებრივ III უღლებაში გადადის, ე. ი. მხოლოდ ვნებითის ფორმებს აწარმოებს (იხ. § 71).

წართქმითი ბრძანებითის შესახებ იხ. ქვემოთ (§ 79).

მაგრამ აღნიშნულით არ ამოიწურება საქმე.

§ 74. ზემოაღნიშნულის მიხედვით, როგორც ვხედავთ, არ ხერხდება მტკიცე კანონზომიერების დადგენა თუ როგორი ზმნები შეიძლება მივიჩნიოთ აქტიური ან პასიური ბუნების მქონედ. ამ მხრივ უფრო მეტ გაურკვევლობას სწორედ ისეთი ზმნები ქმნის, რომელთაც ჩვეულებრივ ორივე ფორმის წარმოება შეუძლიათ, ე. ი. II (-*ამ*) უღლების ზმნები. ამის მიუხედავად შეინიშნება, რომ ზმნის ბუნების გარკვევაში ნაწილობრივ მაინც გვშველის როგორც მისი აგებულების, ისე დაბოლოების გათვალისწინება. ზემოთ (§§ 69; 71) მოტანილ ტაბულებს თუ დავაკვირდებით, შევნიშნავთ, რომ *ათა-ჯაჲ* ზმნა ერთგვარ გადახვევას გვიჩვენებს საერთო წესიდან. ამ ზმნაში -*ან*- ჩანართია, ამიტომ მოსალოდნელი იყო მეორე სერიის ფორმების წარმოებისას *ათ* ძირზე დაყრდნობა (§ 70), მაგრამ, როგორც ვხედავთ, ასე არ არის. ასეთ გადახვევებს ხშირად გვიჩვენებს სხვა ჩანართიანი ზმნებიც. შეინიშნება ისიც, რომ ჩანართთან ერთად გარკვეული მნიშვნელობა აქვს ზმნის დაბოლოებასაც ზმნის ბუნებაში გარკვევისას: -*აჲ* და -*იჲ* დაბოლოებებიანი ზმნები უპირატესად მედიო-პასიურია და უღლებისას პასივის ფორმებს გვიჩვენებს, -*ჲ* დაბოლოებებიანი ზმნები კი უპირატესად აქტიურია, ამიტომ ორივე გვარის ფორმებს აწარმოებს ჩვეულებრივ. როდესაც -*აჲ* და -*იჲ* დაბოლოებებიანი ზმნა ჩანართიანია, მაშინ კიდევ უფრო მეტადაა მოსალოდნელი, რომ იგი მედიო-პასიური ბუნებისა იქნება. ჩანართის (განსაკუთრებით -*ჯ*- და -*ჲ*- ჩანართების) არსებობისას -*ჲ* დაბოლოებებიანი ზმნებიც უპირატესად პასიური ხდებიან ფორმით მაინც. რასაკვირველია, ვერც ჩანართი და ვერც დაბოლოება კატეგორიულად ვერ გავარკვევს ზმნის ბუნებაში, მაგრამ ზოგჯერ საკმაოდ ზუსტად ხერხდება მათი მოშველიებით ზმნის ბუნების განსაზღვრა: აქტიურის ფორმებს აწარმოებს ესა თუ ის ზმნა თუ პასიურისას.

ამრიგად, ხერხდება მივეუთითოთ არსებითი მნიშვნელობის მქო-

ნე ზოგიერთ მონაცემზე, რომელთა მიხედვით შეიძლება ზმნების გარკვეული ნიშნების მიხედვით დაჯგუფება და ამ ჯგუფებში შემავალი ზმნების ბუნებაზე ზოგადი (არა საკმაოდ ზუსტი) წარმოდგენის შემუშავება.

§ 75. ამ ჯგუფების გამოყოფისათვის გარკვეული მნიშვნელობა აქვს ჩანართებთან შეხამებული დაბოლოებების ცოდნას, რადგან ყველა ჩანართი ყოველგვარ დაბოლოებას ვერ ჰგუობს. ქვემოთ წარმოდგენილი ტაბულა წარმოადგენს იმის სურათს, თუ რომელი ჩანართი რანაირი დაბოლოებით შეიძლება წარმოგვიდგეს. ასე:

-ან-ალ || -ել: *ათანალ* „შეძენა“, *ქმანალ* „მიხვედრა, გაგება“, *ხქანელ* „გამოსვლა, ამოსვლა“, *თხანელ* „ხილვა“, *ჩხბანელ* „ამხედრება, შეჯდომა“, *ანტანელ* „(და)ვარდნა; დაცემა“.

-ხნ-ალ: *მხრბხნალ* „მოახლოება“, *კაყხნალ* „გაძლომა“.

-ნ-ალ || -ელ || -ილ: *რანალ* „აწევა, აკიდება“, *ღანალ* „დაბრუნება“, *კანელ* „ადგომა“, *აიხელ* „ქმნა, ყოფა“, *თანელ* „(წა)ტანა, წაყვანა“, *აინილ* „აღება“, *ღყხნილ* „ჩაცემა“, *ღაყჩნილ* „გაღვიძება“.

-ნჯ- } -ელ: *ხრქჯელ* „შიში, (შე)შინება“, *მათჯელ* „მიახლოე-
-ჯ- } ბა, მისვლა“, *ქაქჯელ* „გაქცევა“.

ამათგან ყველა თანაბრად გავრცელებული არაა. განსაკუთრებით მრავალრიცხოვანია პირველი -ან-ალ || -ან-ელ დაბოლოებიანი ზმნები. ყველა დანარჩენი შედარებით მცირერიცხოვანია: -ნ-ალ, -ნ-ელ დაბოლოებიანი კი თითო-ოროლათ.

როგორც ამ ტაბულიდან ჩანს, -ელ დაბოლოებიან ზმნას შეიძლება ჩანართად ჰქონდეს ყველა, გარდა -ხნ- ჩანართისა; -ალ დაბოლოებიან ზმნას კი ჩანართად არ შეიძლება ჰქონდეს მხოლოდ -ნჯ- და -ჯ-; -ილ დაბოლოებიან ზმნას ჩანართად შეუძლია ჰქონდეს მხოლოდ -ნ-.

-ელ დაბოლოებიანი ზმნა, როგორც აღვნიშნეთ (§ 72), საერთოდ აქტიური ბუნებისაა. სულერთია, ჩანართი ექნება თუ არა, მაგრამ თუ ჩანართად -ნჯ- ან -ჯ- აქვს, მაშინ მხოლოდ პასივის ფორმებით წარმოგვიდგება, თანაც ზოგიერთი თავისებურებით II სერიაში: ვნებითის ნიშნის—ა-ს წინ წყვეტილში *ხ* (< *ჩ*) ხმოვანიც გაჩნდება; მაგ.: *ქაქჯელ* „გაქცევა“, აწმყო—*ქაქჯქიმ*, *ქაქჯქა*, უწყვეტ.—*ქაქჯხქი*, *ქაქჯხქი*, I კავშ.—*ქაქჯქექიმ*, წყვეტილი—*ქაქხხაქ*, *ქაქხხარ*,

ქახსნად; ქახსნად, ქახსნაჯე, ქახსნან; ბრძან.—ქახსქრ, ქახსქრძე. ასევე: ხრქნჯელ „შიში“, ხრქნჯიამ და სხვ., წყვეტ.—ხრქსაჲ და სხვ.; მათელ „მისვლა“—მათელამ, წყვეტ.—მათსაჲ და სხვ.; ქაძელ „დამალვა“—ქაძელამ და სხვ., წყვეტ.—ქაძსაჲ; ღირჯელ „დალუპვა, დაკარგვა“, ღირჯიამ და სხვ., წყვეტ.—ღირსაჲ; მარძელ „ბრძოლა“, მარძიამ, წყვეტ.—მარძსაჲ და სხვ.

გამონაკლისია მხელანჯელ „შეცოდება, დანაშაული“, სადაც ჩანართად -ანჯ- გვაქვს და არა -ნჯ-; ამიტომ წყვეტილში მოსალოდნელი მხელანაჲ-ის ნაცვლად წესიერი ფორმები გვაქვს: მხელაჲ, მხელარ, მხელაჲ; მხელაჲ, მხელაჲ, მხელაჲ, მხელან.

ბანაჯელ „ცნობა“ ზმნაშიც ჩანართად -აჯ- გვაქვს და არა -ჯ-, მაგრამ იგი მაინც -ჯ-, -ნჯ- ჩანართიან ზმნებს ემხრობა, თუმცა მას სხვა თავისებურებაც გააჩნია (იხ. § 82).

-ნ-ელ დაბოლოებიანი ზმნები, როგორც აღვნიშნეთ, ცოტაა და რაცაა. თითქმის ყველა თავისებურია (იხ. § 82).

-ან-ელ დაბოლოებიანი ზმნები ჩვეულებრივ აქტიურია ბუნებით. მეორე სერიაში ისინი ჩანართს იშორებენ და გამარტივებული ფუძიდან შეუძლიათ აქტივის ფორმების წარმოებაც და პასივისაც. აქ გამონაკლისს ჰქონის კანყანელ „დაშავება, დანაშაულის ჩადენა“, რომელიც პასიურია და მეორე სერიაში -ანჯ- და -ჯ- ჩანართიანებით იუღვლის: აწმყო—კანყანამ და სხვ., წყვეტ. კანყსაჲ და სხვ., II კავშ. კანყსაჲ, კანყჩესა და სხვ., ბრძნ. კანყქრ, კანყჩრძე.

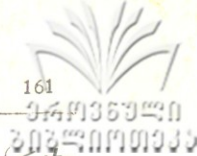
§ 76. -ალ დაბოლოებიანი ზმნები, როგორც აღვნიშნეთ (§ 72), უბრატესად მედიო-პასიურაა. ეს უფრო დაბეჯითებით ითქმის ჩანართიან -ალ დაბოლოებიან ზმნებზე. ისინი I კავშირებითში აქტივის ფორმებსაც გვიჩვენებენ, მაგრამ წყვეტილში მხოლოდ პასივისას. მათ სხვა თავისებურებაც აქვთ: ნამყოს ფუძეში ისინი ჩანართისეულ ხმოვანს ინარჩუნებენ და ჩანართისეულ -ს-ს -ფ-თი ცვლიან; მაგ.: სათანალ „მიღება“, ნამყოს ფუძე სათაჲ, წყვეტ. I პ. სათაჲ და სხვ.; ქმანალ „მიხედრა“, წყვეტ. ქმანაჲ; ღარმანალ „გაკვირება“, წყვეტ. ღარმანაჲ; იღრანალ „უარყოფა“, იღრანაჲ და სხვ.; ღარანალ „გაქვავება“—ღარანაჲ და სხვ.; ღარმანალ „ამაღლება“—ღარმანაჲ და სხვ.; მხრმანალ „მოანლოება“—მხრმანაჲ და სხვ.; არმანალ „სმა“—არმანაჲ და სხვ.; კაღმანალ „გაძღომა“—კაღმანაჲ და სხვ.

გამონაკლისია ღაღმანალ „მოშვება, შიმშილი“, რომელიც ღაღმანალ „შიმშილი“-დან სესხულობს II სერიის ფორმებს და -ანჯ-, -ჯ- ჩანართიანებით ფორმდება: ღაღმანაჲ, ღაღმანარ და სხვ.

დნსკნყე, დნსკნყხა და სხვ. ასევე იუღვლის ტიპი „ავსება“ (<დ-
ნილ), წყვეტ. *ცხ || ცოა, ცხრ || ცოარ, ხცყ || ცოა* და სხვ., II კავშ.
ცხყ || ცოაყ, ცყხა || ცყხა და სხვ.; ტნილ „დახურვა, დახშვა,
(<ტნილ), წყვეტ. *ტყხ, ტყხრ, ტტყ* და სხვ., II კავშ. *ტყხყ,
ტყყხა; კხნილ* „დაყრდნობა“, წყვეტ. *კხყაყ* და სხვ., II კავშ.
კხყაყ, კხყყხა და სხვ.

ბრქნილ „ფიცი“ (<ბრქნილ) თავისებურად ფორმდება:
წყვეტ. *ბრქოაყ, II კავშ. ბრქოაყ, ბრქოტყხა, ბრქოტყხ*
და სხვ. (იხ. § 89).

-ზ-ილ დაბოლოებიან ზმნას ფუძე (ძირი) თანხმოვანზე თუ უბო-
ლოვდება, ე. ი. ჩანართის წინ თუ თანხმოვანი ზის, მაშინ -ზ-, -ჯ- ჩა-
ნართიანი ზმნებივით ფორმდება მეორე სერიაში: *ღარქნილ* „გაღვი-
ძება“, წყვეტ. *ღარქხაყ, ბრძან. მხ. რ. ღარქქრ, მრ. რ. ღარქქდ*
(და არა *ღარქხრძ*); *ილნილ* „გასიება, გაბერვა“, *ილხაყ; ყაყ-*
ნილ „შეშინება“, *ყაყხაყ; ზარქნილ* „თრთოლა“, *ზარქხაყ; წაბ-*
ნილ „დადაბლება“, *წაბხაყ; წაყნილ* „გაბრაზება“, *წაყხაყ;*
ჭაყნილ „შინშილი“, *ჭაყხაყ* (იხ. § 76).

ამნაირ დაბოლოებიან ზმნებში არის ისეთებიც, რომლებიც
ჩანართისეულ -ზ-ს და მის მომდევნო ელემენტებს იკვეცენ და
რაც დარჩება, იმაზე აყრდნობენ II სერიის ფორმებს, როგორცაა
ზემოთ (§§ 69; 71) ტაბულაში *აილნილ* „ალება“, მაგ.: *დნსკნილ*
„ჩაეარდნა, ჩაფლობა“, წყვეტ. *დნსკაყ; ჭხნილ* „(და)ცხუნება“
ჭხაყ და სხვ.

§ 78. ამრიგად: ყველა უღლებაში გვაქვს ზმნები, რომლებიც
უპირატესად აქტივის, ან უპირატესად პასივის ფორმებში იხმარე-
ბა. რომელი უღლებისაც არ უნდა იყოს ზმნა, მისი ფორმები ორ
ფუძეს ეყრდნობა: პირველ სერიაში აწმყოს ფუძეს, II სერიაში
ნამყოს ფუძეს. აგრეთვე ყველა უღლების ზმნა ნამყოს ფუძის სა-
შაბლონოდ ფუძეს ან ირთულებს (მარტივი აგებულებისა), ან
იმარტივებს (რთული აგებულებისა). მაგრამ ეს ძირითადად. არის
გამონაკლისები: მარტივი აგებულების IV (-ილ) უღლების ზმნები
ფუძეს არ ირთულებენ (*ღხნილ* „დაკლა“, წყვეტ. I პ. *ღხნხ*),
რთული აგებულების I (-ამ) და IV (-ილ) უღლების ზმნები ნამ-
ყოს ფუძეში ზოგჯერ მაინც გვიჩვენებენ *ყ-*ს, რითაც მარტივი
აგებულების ფუძეგავრცობილ ზმნებს ემსგავსებიან (მაგ. შდრ.
წყვეტ. I პ. მხ. რ. *ათაყაყ* < *ათანაყ* „შეძენა“ და *ღარღაყაყ* <
ღარღაყ „კითხვა“, ან იგივე *ღარღაყაყ* და *ღღხაყ* < *ღღხნილ*
„გაება“ და სხვ).

ზემოთ (§§ 69; 71) ტაბულაში მოტანილი ფორმები სხვადასხვა ფონეტიკურ ცვლილებას გვიჩვენებს, მაგრამ თუ გავითვალისწინებთ რაც ითქვა მახვილისა და ხმოვანთა თავმოყრის შესახებ ფონეტიკაში (§§ 18—29), აქ გაუგებარი აღარაფერი დარჩება.

გასარკვევი დარჩა მხოლოდ-ცალკეული საკითხები.

§ 79. ზემოთ აღენიშნავდით, რომ უწყვეტელი საერთოდ არ არჩევს ვნებითისა და მოქმედებითის ფორმებს. აქ უნდა დავმატოს: ზოგჯერ იხმარება ვნებითისათვის უწყვეტ. III პირის მხ. რ.-ში **-ჩჲ** აფიქსით დაბოლოებული ფორმა: **ხრქსჯჲ** მოქმედებითისათვის, მაგრამ **ხრქსჯჲ < ხრქსჯჲ** „შიში“ ვნებითისათვის; **ლიჯჲ**, მაგრამ **ლიჯჲ < ლიჯჲ** „მოწოდება, დცახება“; **ჩხბანჲ** (**ჩხბანჲ**-ის ნაცვლად) **< ჩხბანჲ** „ამხედრება“ და სხვ.

ბრძანებითის ფორმები საერთოდ ისევე გაარჩევენ მოქმედებითისა და ვნებითის ფორმებს, როგორც თხრობითის აწმყო, ე. ი. მხოლოდ II (**-ჩმ**) უღლების ზმნები.

უკუთქმითი (პირველი სერიის) ბრძანებითის ფორმებს აწარმოებს მხ. რ.-ში აწმყოს ფუძეზე დართული **-რ**, მრ. რ.-ში კი იმავე ფუძეს ერთვის **-ქჲ**. ამ ფორმას ყოველთვის უძღვის წინ აკრძალვითი ნაწილაკი **მწ** „ნუ, არ“. II (**-ჩმ**) უღლების ვნებითის ფორმაში ამ **-რ**-ს და **-ქჲ**-ის წინ **ხ**-ს შეცვლის **ჩ**. III (**-ჩმ**) უღლების ზმნას კი მხოლოდ **ჩ** ხმოვანი უზის **-რ**-ს წინ. მრ. რ.-ში **ჩ**-ს შემდეგ **ქ** იკარგება (იხ. § 25) და ვლელბობთ **-ჩჲ** დაბოლოებას.

ამრიგად, ზემოთ (§ 69) ტაბულაზე მოტანილს საკმარისია დაუვმატოთ, რომ **ყრქჲ** ზმნის უკუთქმითი ბრძანებითი ვნებითისა იქნება: მხ. **მწ ყრქჲ** და მრ. **რ. მწ ყრქჲ**.

წართქმითი ბრძანებითი კი ისევე გაარჩევენ ვნებითისა და მოქმედებითის ფორმებს, როგორც წყვეტილი. კერძოდ, ვნებითის ფორმები ასე იწარმოება: პირველი (**-ამ**) და IV (**-იამ**) უღლების ზმნები მხ. რ.-ისათვის ნამყოს ფუძეზე დაირთავენ **-ჩჲ** ფორმანტს, მრ. რ.-ისათვის კი **-აჲ**-ს; II (**-ჩმ**) უღლების ზმნები კი მხ. რ.-ში მთლიანად იმეორებს თხრობითის წყვეტილის III პირის მხ. რ.-ის ფორმას, მრ. რ.-ში კი ისიც ნამყოს ფუძეზე **-აჲ** ფორმანტს დაირთავს; III (**-ჩმ**) უღლების ზმნების ბრძანებითიც მხოლოდ ვნებითა ფორმით საერთოდ. ეგევე ითქმის I (**-ამ**) უღლების ჩანართიან ზმნებზედაც (იხ. ტაბულა § 71).

ამრიგად, წართქმითი ბრძანებითის ვნებითის საერთო სურათი ტაბულაში წარმოდგენილი ზმნების მიხედვით ასეთია:

მხ. რ. **კარყაჲჩჲ, ათაჲჩჲ, ყრხაჲ, ანჲჩჲ, ჩხბჲ, ჭილჲ**.

მრ. რ. *კარცაყარიძე, სათაყარიძე, ყრცყარიძე, აწყყარიძე, ჩხბარიძე, ქიყარიძე.*

ენებითი ბრძანებითი საკმაოდ ხშირად მრ. რ.-ში *-არიძე*-ის პარალელურად *-აქე* დაბოლოებასაც გვიჩვენებს; მაგ.: *ყრცყაქე, კარცაყაქე* და სხვ. ასეთი ფორმით გვხვდება ჩვეულებრივ ზმნები — *ყაყაქე* „დაბრუნება“, ბრძან. მრ. რ. *ყარცაქე* და *ამყარცაქე* „ამაღლება“ — ბრძან. მრ. რ. *ამყარცაქე, ყარცყიძე* „გაღვიძება“, *მარცაქე* „ბრძოლა“ და *მათაქე* „მიახლოება, მიხველა“ ზმნებს მრ. რ.-ის ბრძანებითში აქვთ *-ქე* დაბოლოება: *ყარცქე, მარცქე, მათაქე*. ზოგიერთ *-ჩე* და *-ჯე* ჩანართიან ზმნებს აგრეთვე ზოგიერთ *-ჩიძე* დაბოლოებიან ზმნებს მრ. რ.-ის ბრძანებითის დაბოლოებად აქვს — *-ხიძე* ნაცვლად *-არიძე*-ისა (ენებითში): *ხრჩხიძე* „შიში“, ბრძან. მრ. რ. *ხრჩხიძე; ჯანჯიძე* „დასვენება“, ბრძან. მრ. რ. *ჯანჯიძე*.

§ 80. სხვა პირთა ბრძანებითისათვის ცალკე ფორმები არაა. საამისოდ იყენებენ კავშირებითის (პირველის ან მეორის) სათანადო პირის ფორმებს. II კავშირებითის მრ. რ.-ის II პირის ფორმა (*-ქე* დაბოლოებით) ჩვეულებრივ წართქმითი ბრძანებითის პარალელური ფორმაა აგრეთვე. აქედან გაკეთებულია ბრძანებითის მხ. რ.-ის ფორმაც ბოლოციდური *ქ-ს* *ქ-ზე* შეცვლით (*-ქიქ*). ამრიგად ეღებულობთ წართქმითი ბრძანებითისათვის პარალელურ ფორმებს:

მხ. რ. *კარცააქე, სათააქე, ყრცაქე, ჩხბაქე, ქიყაქე, ააქე*.
 მრ. რ. *კარცააქე, სათააქე, ყრცაქე, ჩხბაქე, ქიყაქე, ააქე*.

მოგვიანო ხანებში მხ. რ.-ის ფორმას აწმყოს ფუძეზე დაყრდნობილი წარმოებაც ამოუდგა გვერდით: *კარცააქე, სათაააქე, ყრცააქე, ჩხბააქე, ქიყააქე*. ეს უკანასკნელი V (*-იძე*) უღლების ზმნებიდან აღარ გაკეთებულა. საერთოდ ეს ფორმები იშვიათია. ჩვეულებრივია ზემოთ (§ 71) ნაჩვენები ფორმები (იხ. § 169, იხ. დამატება IX).

თავისებურებანი უღლებისა

§ 81. რამდენიმე ზმნას II სერიის ფორმების წარმოება ან სრულებით არ შეუძლია და სხვა ზმნებს იყენებს, ან კიდევ ნამყოს ფუძეს თავისებურად აკეთებს. ამათგან უწინარეს უნდა აღინიშნოს მეშველი ზმნები: *ქმნა*, *ყოფა*, *ყოფნა*, *არსებობა*, *სიყარა* „ქმნა, ყოფა, ყოფნა“ და *ხმ* „ვარ“.

ამათგან ნამდვილი მეშველი ზმნა მესამეა (*ხმ*). იგი დამოუკიდ-

I	—	—	ხეხად ხეად
II	—	—	ხეხე
III	—	—	ხეხუნ

II კავშირებითი

I	—	—	ხეხე
II	—	ქეხეა	ხეხეხეა ხეხეხეა
III	—	ქეხე	ხეხეხე
I	—	ქეხილ	ხეხეხილ
II	—	ქეხილ	ხეხეხილ
III	—	ქეხილ	ხეხეხილ

წართქმითი ბრძანებითი

მხ. რ.	—	ქე ქეხე	ხეხეხე
მრ. რ.	—	ქეხილ	ხეხეხილ

§ 82. ზოგიერთი ზმნა ნამყოფ ფუძეს სხვა ზმნიდან სესხულობს ან სხვაგვარად აწარმოებს, ვიდრე მოსალოდნელი იყო. სხვაფრივ წესიერად ფორმდება: ამ ფუძეზე იმავე ფორმანტებს ირთავს, რასაც სხვა ზმნები. პირველ სერიაში კი სავსებით წესიერად ფორმდება სათანადო უღლების მიხედვით. ასეთებია:

აიხილ „ქმნა, ყოფა“, აწმყო: *აიხილ...* ნამყოფ ფუძე—*არაქ*: წყვეტ. I პ. *არაქი, არაქი, არაქი*; ვნებ.: *არაქაი, არაქარ, არაქარა*; II კავშ. I—*არაქი, II—არაქეა, არაქე, არაქილ, არაქილ, არაქილ*; ვნებ.: *არაქაი, არაქეა*; ბრძ. *არაქ, არაქილ* (ვნებითის ბრძ. არა აქვს). შდრ. *აიხილ* „აღება“, წყვეტ. I პ. *აიხი* და სხვ. (§ 69; 70; 71).

პაიხილ „აღდგომა“, აწმყო: *პაიხილ...* ნამყოფ ფუძე: *კარ*; წყვეტ. I პ. *კარხაი, კარხაი, კარხაი...* II კავშ. *კარხაი, კარხეა, კარხე, კარხილ, კარხილ, კარხილ*, წართქმ. ბრძ. *არქ || კარქილ, არქილ*. აქტივის ფორმებით მხოლოდ II კავშირებითის მხ. რ. II, III და მრ. რ. III პირის ფორმებში. ბრძანებითის ფორმებში კ- მოკვეცილი აქვს (შდრ. *აიხი* და *აიხი* ჩანართიანი ზმნების უღლება, § 76).

შაიხილ „წატანა, წაყვანა, წაღება“, აწმყო: *შაიხილ...* (ვნებითის ფორმებით I სერიაში). ნამყოფ ფუძე—*თარ*. წყვეტილში მხოლოდ ვნებითის ფორმებით: *თარაი, თარარ, თარაი...* II

კავშ.: *თარაკე, თარეცო, თარეც; თარეცოც, თარეცქ, თარეცხ;* ბრძან. *თარ, თარსაქ || თარც'ქ.*

ბანაოჯქ „ცნობა“, აწმყო: *ბანაოჯამ || -ჯამ...* ნამყოს ფუძე — *ბან*; წყვეტილში მხოლოდ ვენებითის ფორმებით: *ბანსაკ, ბანსაკარ, ბანსაკალ...* II კავშ.: *ბანსაკე, ბანსაქესა, ბანსაქც; ბანსაქოც, ბანსაქქ, ბანსაქხ;* ბრძან. *ბანსაქ, ბანსაქო'ქ.*

ხრქსაქ „წასვლა“, აწმყო: *ხრქსამ...* ნამყოს ფუძე: *ხოც; წყვეტ. ჯოცაკ, ჯოცარ, ჯოცალ...* (ავრეთვე *ჯოცაკ, ჯოცარ...*); II კავშ. კი ისევ *ხრქ* ფუძიდან: *ხრქსაკე, ხრქსაქესა, ხრქსაქც; ხრქსაქოც, ხრქსაქქ, ხრქსაქხ...* ბრძან. *ხრქ, ხრქსაქ.*

მოსქ „ქონა, პერობა, ჭერა“, აწმყო: *მოსამ...* ნამყოს ფუძე *კაქ; წყვეტ. კოსაკ, კოსარ, კოსალ; კოსაქ, კოსაქე, კოსან;* II კავშ. *კოსაკე, კოსაქესა || (კოსაქესა), კოსაქც; კოსაქოც, კოსაქქ, კოსაქხ;* ბრძან. *კოს* (იშვითად *კამ*) || *კოსაქქ, კოსაროც;* ასევე იუღვლის *ენკოსანქ* „შეწყნარება, მიღება“, წყვეტ. *ენკოსაკ.*

მოსქ „ჭამა“, აწმყო: *მოსამ...* ნამყოს ფუძე — *ხერ; წყვეტ. ხერაკ, ხერარ, ხერალ || ხხერ; ხხერაქ, ხხერაქე, ხხერან;* II კავშ. *ხხერაკე, ხხერაქესა; ხხერაქც; ხხერაქოც, ხხერაქქ, ხხერაქხ;* ბრძან. *ხხერ, ხხერაქ.*

ღამაქ „სმა“, აწმყო — *ღამაქამ...* ნამყოს ფუძე — *არე (<არეხნაქ „თრობა“ ზმნიდან), წყვეტ. არეხ, არეხქ, (ჯ)არე...* II კავშ. *არეხე, არეხესა...* ბრძან. *არე || არექქ, არეც'ქ...* და ასე წესიერად იუღვლის. იშვითად *ღამაქ*-იდანაც იწარმოება მეორე სერიის მწკრივები: *ღამაქეხ, ღამაქსა, ღამაქქქ, ღამაქქქ;* ნამყოს მიმღ. *არეხსაქ.*

ლახ „სმენა“, აწმყო — *ლახამ...* ნამყოს ფუძე — *ლო. წყვეტ. ლოსაკ, ლოსარ, ლოსალ...* II კავშ. *ლოსაკე, ლოსაქესა, ლოსაქც; ლოსაქოც, ლოსაქქ, ლოსაქხ;* ბრძ. *ლოს, ლოსაროც.*

ჯარქანსქ „ცემა, გვემა“, აწმყო: *ჯარქანსამ || ჯარქანსამ...* ნამყოს ფუძე *ჯარ (<ჯარილ ცემა, გვემა), წყვეტ. ჯარქ, ჯარქ, ხარ...* II კავშ. *ჯარქე, ჯარქესა...* ბრძან. *ჯარ, ჯარც'ქ...* ვნებ. წყვეტ. *ჯარაკ, ჯარარ, ჯარალ...* II კავშ. *ჯარაკე, ჯარაქესა...*

§ 83. რამდენიმე ზმნა ნამყოს ფუძესაც სხვაგვარად აწარმოებს და მათ პირის ნიშნებიც ნაწილობრივ სხვანაირი აქვთ. ასეთებია:

ფალ „მოსვლა“, აწმყო — *ფამ...* — ნამყოს ფუძეში ზმნის ძირი *ფ-* შენარჩუნებულია *კ-*ს სახით. ამ ცალად დარჩენილ თანხმოვანს გასახმოვანებლად აუგმენტი *კ-* უჩნდება (§ 29). ამრიგად, ნამყოს ფუძედ ვღებულობთ *ჩკ-*ს. მხ. რ-ის II, III და მრ. რ-ის II პირის ნიშნებიც განსხვავებული აქვს. ვნებითი არა აქვს.

ზუსტ „(და)დება“ ზმნიდანაც ნამყოს ფუძეში მხოლოდ *ჟ* არის შენარჩუნებული. აუგმენტის დართვით ნამყოს ფუძედ ვლებულობთ *იჟ*-ს, როდესაც უაუგმენტო ფორმა ერთმარცვლიან სიტყვას იძლევა.

მაღ „მიცემა“ ზმნაც ნამყოს ფუძეში მხოლოდ *მ*-ს ინარჩუნებს აუგმენტით (*ამ*) ან უმისოდ. პირის ნიშნებიც განსხვავებული აქვს. II კავშირებითის ფორმებსაც თავისებურად აწარმოებს. ეს თავისებურებანი ნათლად ჩანს აქვე ტაბულაზე.

წყვეტილი

	მოკმ.	ვნებ.	მოკმ.	ვნებ.
I	იკი <i>იკი</i>	იჟი <i>იჟი</i>	იჟი <i>იჟი</i>	იჟი <i>იჟი</i>
II	იკი <i>იკი</i>	იჟი <i>იჟი</i>	იჟი <i>იჟი</i>	იჟი <i>იჟი</i>
III	იკი <i>იკი</i>	იჟი <i>იჟი</i>	იჟი <i>იჟი</i>	იჟი <i>იჟი</i>
I	იკი <i>იკი</i>	იჟი <i>იჟი</i>	იჟი <i>იჟი</i>	იჟი <i>იჟი</i>
II	იკი <i>იკი</i>	იჟი <i>იჟი</i>	იჟი <i>იჟი</i>	იჟი <i>იჟი</i>
III	იკი <i>იკი</i>	იჟი <i>იჟი</i>	იჟი <i>იჟი</i>	იჟი <i>იჟი</i>

კავშირებითი II

I	იკი <i>იკი</i>	იჟი <i>იჟი</i>	იჟი <i>იჟი</i>	იჟი <i>იჟი</i>
II	იკი <i>იკი</i>	იჟი <i>იჟი</i>	იჟი <i>იჟი</i>	იჟი <i>იჟი</i>
III	იკი <i>იკი</i>	იჟი <i>იჟი</i>	იჟი <i>იჟი</i>	იჟი <i>იჟი</i>
I	იკი <i>იკი</i>	იჟი <i>იჟი</i>	იჟი <i>იჟი</i>	იჟი <i>იჟი</i>
II	იკი <i>იკი</i>	იჟი <i>იჟი</i>	იჟი <i>იჟი</i>	იჟი <i>იჟი</i>
III	იკი <i>იკი</i>	იჟი <i>იჟი</i>	იჟი <i>იჟი</i>	იჟი <i>იჟი</i>

წართქმითი ბრძანებითი

იკი	იჟი	—	იჟი	—
იკი <i>იკი</i>	იჟი <i>იჟი</i>	იჟი <i>იჟი</i>	იჟი <i>იჟი</i>	—

§ 84. რამდენიმე ზმნას მხოლოდ ზოგიერთი მწკრივის რამდენიმე ფორმა-ლა შემორჩენია. ასეთებია:

ზოღ „ყოფნა, არსებობა“. იგი მხოლოდ შემდეგ ფორმებში გვხვდება:

აწმყო: მხ. რ. III პ. <i>იჟი</i>	მრ. რ. III პ. <i>იჟი</i>
უწყვეტ. „ „ <i>იჟი</i>	„ „ <i>იჟი</i>
კავშ. I „ „ <i>იჟი</i>	„ „ <i>იჟი</i> (იხ. § 178).

III (~ჩმ) უღლებას განეკუთვნება: აწმყო — *ნათქამ*, *ნათქას...*
წყვეტ. *ნათაყ*, *ნათარ...* ბრძ. *ნჩათ*, *ნათარძღ*.

ღწქწწილ „ღღღღღღ, ღღღღღღ“ ზეორე სერიში II (-ჩჩ) უღღღ-
 ზში გღღღღღ: წწწწწ. ღწქწეწ, ღწქწეწ, ღწქწე (იშვითღღღღღღ
 ღღღღღღ — ღწქწეწ); ვწეწ. ღწქწეწ, ღწქწეწ, ღწქწეწ... II
 კღვშ. ღწქწეწეწ, ღწქწეწეწ... ვწეწ. ღწქწეწეწ, ღწქწეწეწ... ზრღღღ.
 ღწქწეწ, ღწქწეწღღ.

„სახლ „ძულება“ ჩვეულებრივად იუღვლის ორივე სერიაში — *ათხმ, ათხა... ათხეჩ, ათხეხერ... ათხეჩე, ათხეხეხა... ათხა, ათხეჯ*“ და სხ., მაგრამ გვხვდება აწმყომი სხვაგვარად გაფორმებულიც: I პ. *ათხამ, ათხაა, ათხაყ...* და უწყვეტელშიც: *ათხე, ათხერ, ათხერ || ათხაყრ*. ასევე *კხალ* „ცხოვრება“: *კხამ, კხაა, კხაყ...* უწყვეტ. *კხე, კხერ, კხაყრ*; მრ. რ. *კხად, კხედ, კხენ*; I კავშ. *კხაყრამ || კხეამ...* წყვეტ. *კხეჩ, კხეხერ, ხხეაფ || კხაფ...* II კავშ. *კხეჩე, კხეხეხა...* ბრძან. *კხანე, კხეჯ*“.

უწყვეთელში გვხვდება აგრეთვე *ხრკნხაქ* < *ხრკნხ* „ტკივილი“, თუმცა ჩვეულებრივ *ხრკნტ*.

Համերբել „მოთმენა, ატანა“ II სერიაში ორგვარად იუღეღიღი:
 ზამერბეღე || ზამერბე, ზამერბეგერ || ზამერბერ... ზამერბეგე ||
 ზამერბეგე, ზამერბეგეხი || ზამერბეგეხი... (ზღრ. აქვე ზემოთ აბხი,
 რბრბელ).

ბრუნო-ის შესახებ იხ. § 77; 89.

§ 87. არის ზმნები, რომელნიც შეიძლება ერთი ჩანართითაც წარმოგვიდგნენ და მეორითაც, ან და სხვადასხვა უღლებას გაყვნენ, რაც ისევ ჩანართისაგანაა დამოკიდებული; მაგ.:

შერატყნა || მერტყნა „მოახლოება“, აწმყო: მერტყნამ || მერტყნა... წყვეტ. მერტყნა...

Փախչելի || փախնուլ «գո՛ցցո՛ց», փախչիմ || փախնում... Գրգռո՛ւ.
փախեալ.

Զբաղանուլ || զբաղասնել «ցանցեհրոմա... երորհոմա», զբաղասնում || զբաղասնիմ... Խցց. զբաղասյ...

Զերծուլ || զերծանել «թափառեց, լսեց», զերծում || զերծանում... ՄԱՅՐՈՒ. զերծի, զերծեր...

Թռչել || Թռանել «ფრენა», Թռչիմ || Թռանիմ... Թռեայ...

Ստեղծուի || ստեղծանելի «Զեյթն», ստեղծում || ստեղծանեմ...
 Մեծ. ստեղծի...

ავრეთვე: *ყათხი* „გაშორება, გაცალკეება“, წყვეტ. *ყათხა*,

და *ღათანხლ* (იგივე), *ღათანხიმ*, წყვეტ. *ღათაჲ...* *მაბ-*
ნილ „მიწებება, მიკვრა“, *მაბნილ*, წყვეტ. *მაბხსაჲ, მაბა-*
ხლ (იგივე), *მაბანხიმ*, წყვეტ. *მაბაჲ...* *კამხლ* „დაგვიანე-
ბა, დოყოვნება“, კამხმ, წყვეტ. *კამხეჲ*, „მაგრამ *კამხ-*
ნალ (იგივე), *კამხნამ*, წყვეტ. *კამხეჲაჲ...* *კაღლ* || *კაღ-*
ნალ „გაძლომა“, *კაღლმ* || *კაღენამ*, წყვეტ. *კაღეჲაჲ...*
განხლ || *განხლანალ* „ნდომა, წადილი“, *განხლამ* || *განხლ-*
ნამ, წყვეტ. *განხლეჲაჲ...* *არბახლ* || *არბახლილ* „გაშვება,
გაგზავნა“, არბახიმ, წყვეტ. *არბახეჲ...* *არბახილმ*,
წყვეტ. არბახი... ბრძ. *არბახჲ*.
ჩიღანხლ || *ჩიღილ* „ზვინვა, დაზვინება“, *ჩიღანხმ* || *ჩიღილმ*,
წყვეტ. ჩიღჲ || *ჩიღაჲ...* და აგრეთვე *ჩიღხმ* (იგივე), წყვეტ.
ჩიღხეჲ და სხ. (იხ. დამატება XI).

სიფუძნაჲმოება

§ 88. ახალი სიტყვების საწარმოებლად მრავალი სხვადასხვა სახის აფიქსი არსებობს, აქ მხოლოდ ისეთებზე შევიჩრდებით, რომლებიც უფრო ხშირად გამოიყენებიან.

სიტყვის მაწარმოებელი აფიქსი პრეფიქსიც შეიძლება იყოს და სუფიქსიც, მაგრამ პრეფიქსული წარმოება მაინც არაა დამახასიათებელი სომხურისათვის. არსებობს მხოლოდ რამდენიმე პრეფიქსი და თითქმის ყველა მათგანი უქონლობის გამომატველია. პრეფიქსულ-სუფიქსური წარმოებაც არ გვხვდება. როცა ასეთი გვხვდება, მაშინ სიტყვა წარმოებული სიტყვიდანაა ნაწარმოები; მაგ.: *აღრქნ* „სჯული, წესი, კანონი“, *ან-აღრქნ* „უსჯულო, უწესო, უსამართლო“, აქედან *ანაღრქნ-ილქინ* „უსჯულობა, უსამართლობა“.

სახელებისაგან ახალი სიტყვების საწარმოებლად სახელობით—ბრალდებითის ფორმაა ამოსავალი; ზმნიდან წარმოებული სიტყვები კი უმეტესად ეყრდნობა ნამყოს ფუძეს, რომელიც ჩვეულებრივ ზმნის ძირსაც წარმოადგენს და სრული სახით მხ. რ-ის ბრძანებითის ფორმაში წარმოგვიდგება. დავიწყებთ ზმნის წარმოებით.

§ 89. *-ილქანხლ* აფიქსი დაერთვის ნამყოს ფუძეს და აწარმოებს ზმნას, რომელიც მხოლოდ გარდამავალი, აქტიური შეიძლება იყოს. გრამატიკოსები ზმნის ამ ფორმებს იძულებითის, კაუზატივის ფორმებად მიიჩნევენ, მაგრამ ნამდვილად *-ილქანხლ* აფიქსიანი ფორმები ისე შეეფარდება ზმნის უამისო ფორმებს, როგორც

0 0 1 7 9 8 6 5 4 3 2 1

~ილყანს! აფიქსი კაუზატივს არ აწარმოებს. კიდევ ამიტომ აქტიური ზმნებიდან ახალი ფორმების საწარმოებლად იგი ჩვეულებრივ არ იხმარება და როცა იხმარება, მნიშვნელობით არ განსხვავდება იმავე ზმნის დადებითი ფორმისაგან.

მადალირს „მეფობა“, ქადაორეიფიანს „გამეფება“, აწ-
 მყო: ქადაორეიფიფიანს, ანის, ან... უწყვეტ. ქადაორეიფიფი-
 ანის, ანისი, ან... I კავშ. ქადაორეიფიფიანს, ანის, ან...
 უწყვეტ. ქადაორეიფიფი, ანის, ან... II კავშ. ქადაორეი-
 ფიფი, ანის, ან... წარტქმ. ბრძან. ქადაორეიფი, ქა-
 დაორეიფიფი... ასევე: ადათს „გათავისუფლება“, ადათსი-
 ფიანს „გათავისუფლება“, უწყვეტ. ადათსიფი, ანის, ან-
 ფი... ბრძან. ადათსი, ადათსიფი...

შთანხი „შესვლა“ (წყვეტ. მარჩ, მარჩე, ხმალთ...) ზმნა თავისი ფუძიდან ვერ აწარმოებს ამ ფორმას და იყენებს *მოძახნი* „შე-

ყვანა, შეტანა“ ზმნის ფორმებს: წყვეტ. *მიღბქ, მიღბერ, ლმიტ...*
ბრძან. *მიტბ, მიტბქ, ჭ...*

ბრღნილ „ფიცი“ (წყვეტ. *ბრღილყ...* იხ. § 77) აგრეთვე თავისი ფუძიდან ვერ აწარმოებს და *ბრღმხლ* „ფიცი“ (<სახელისაგან *ბრღილმ* „ფიცი“) ზმნიდან წარმოებულ ფორმებს იყენებს: *ბრღმხციღყანხლ*, წყვეტ. *ბრღმხციღყქ, -ციღყერ, -ციღყ...* *ბრღზხლ* „შიში“ ზმნა წესიერადაც აწარმოებს ამ ფორმას *ბრღციღყანხლ*, მაგრამ აგრეთვე—*ბრღხციღყანხლ*.

§ 90. წინა პარაგრაფში ზმნიდან ზმნის წარმოებაზე ვილაპარაკეთ. ზმნები იწარმოება სახელებისაგანაც. საკმაოდ ხშირია სახელის ფუძეზე (resp. სახელობით-ბრალდებითის ფორმაზე) პირდაპირ II (-*ხმ*) ულლების ზმნების საწყისის დაბოლოების დამატება, ე. ი. I-სი წინამავალი -*ხ-* თემატური ხმოვნით. ასეთ ნასახელარ ზმნებს ჩვეულებრივ აქტიური მნიშვნელობა აქვთ. მაგალითები: *ბაილყ* „მონა, მსახური“, *ბაილყქ* „მსახურება“, აწმყო: *ბაილყამ...* *ღაქ* „ზომა“, *ღაქხლ* „ზომვა“ *ღაქხმ...* კომპოზიტი *ღელარარ* (<*ღელ* „დევი, ავი სული“ + *არარ* <*არარქანხლ* „ცემა, გვემა“) „შმაგი, ცოფიანი“—*ღელარარხლ* „გაშმაგება“, *ღელარარქმ...* აგრეთვე წარმოებულ სიტყვა: *ქაღალორ* „გვირგვინოსანი, მეფე“ (<*ქაღ* „გვირგვინი“ + *ალორ* ზედსართავის მაწარმ. იხ. § 98, ე), აქედან: *ქაღალორხლ* „მეფობა“ და სხვა.

ზოგჯერ ზმნისწინის მოშველიებით: *ღხაქმ* „მიწა“, *ღღხანხლ* „დაცემა, დანარცხება“, *ღღხანხმ...* აქ „მარილი“, *კაღხლ* „დამარილება“, *კაღხმ...*

ზოგჯერ საწარმოებელ ფუძედ გამოყენებულია ისეთი სიტყვა, რომელიც ცალკე არ არსებობს; მაგ., *ქაღალქერხლ* „გამხნელება“ (<*ქაღ* „მხნე, მამაცი“ + *ქერ* <*ქერხლ* „ყოფა, ქმნა“), აწმყო: *ქაღალქერხმ...* *კაღქარარხლ* „ძლევა, მორევა“ (<*კაღქ* „მძლავრი, ძლიერი“ + *არარ* <*არარქანხლ* „ცემა, გვემა“) აწმყო: *კაღქარარქმ...* *ღელათხლ* „თავის მოკვეთა“ (<*ღელი* „თავი“ + *ათ* <*ათათხლ* „კვეთა, ჭრა“—ს დაკარგვით), აწმყო *ღელათხმ...* და სხვა (*ქაღალქერ*, *კაღქარარ*, *ღელათ* ცალკე არ არსებობს).

-*ანა*ლ მაწარმოებლთაც იწარმოება ზმნები სახელებიდან. იგი აღნიშნავს იმად ქცევას, რასაც გამოხატავს სიტყვა, რომლიდანაც ამ აფიქსით წარმოებულია ზმნა; მაშასადამე, ასეთი ნასახელარი ზმნები მედიო-პასიურია მნიშვნელობით. ისინი -*ან-* ჩანართიანი და -*ალ* დაბოლოებიანი ზმნები არიან და ასევე იუღვლიან: წყვეტ. -*აწყაქ*. მაგ.: *აყათანა*ლ „გათავისუფლება, თავისუფლად ქცევა, გახდომა“, *აყათანამ* „გათავისუფლები, თავისუფალი ვხდები“, *აყათათაყაქ*

კამხეაჲ, კამხეხალ (და არა კამხალ) „ნებებული“... *აქრელ* „სიყვარული, ყვარება“, *აქრხა* „მიყვარს“, ნამყოს ფუძე *აქრხე*, წყვეტ. I პ. *აქრხეჲ*, *აქრხეხალ* (და არა *აქრხალ*) „(შე)ყვარებული“.

ზოგ ზმნას ორივე გააჩნია, როგორც -ყ-თი გავრცობილი, ისე გაუვრცობელი ნამყოს ფუძე: *ქაღასელ* „ლაპარაკი“, *ქაღასაჲ* „ვლაპარაკობ“, ნამყოს ფუძე *ქაღასე*, *ქაღასეხალ* || *ქაღასხალ* „თქმული, ნათქვამი“; *აქრელ* „წვა“, *აქრხა* „ვწვავ“, ნამყოს ფუძე *აქრხე*, *აქრხალ* || *აქრხეხალ* და სხ.

ზმნებს, რომელთაც წყვეტილის I პირში -საჲ მოუღიო დაბოლოებად (იხ. § 75; 77), არ შეუძლიათ ნამყოს მიმღეობის წარმოება. ისინი ამისათვის იყენებენ მათივე ფუძიდან წარმოებული *-იღყა-ნსელ* აფიქსიანი (ე. წ. კაუზატივის) ზმნების ნამყოს მიმღეობის ფორმებს; ასე: *ქაჩაღსელ* „გაქცევა“, *ქაჩაღსაჲ*... ნამყოს ფუძე *ქაჩა*, წყვეტ. I პ. *ქაჩასაჲ*, ე. წ. კაუზატივის ფორმა: *ქაჩაიღყანსელ* (*ქაჩაიღყანსაჲ*, *ქაჩაიღყსელ*), ნამყოს მიმღ. *ქაჩაიღყსალ* „გაქცეული“.

ნამყოს მიმღეობა იბრუნვის ფუძეთუცვლელი ჯგუფის „ ტიპის მიხედვით: *ყრსალ* „წერილი“, მიც.-ნათ. *ყრსიჲ*, *ქაჩაიღყსალ*, *ქაჩაიღყსიჲ* და სხ.

საწყისის წარმოებაზე აქ აღარ შევიჩრდებით (იხ. § 67). აღენიშნავთ მხოლოდ, რომ ისიც ნაზმნარი სახელია, მოქმედების სახელია და იბრუნვის აგრეთვე „ კლასის მიხედვით—მხოლოდით რიცხვში. ზმნები, რომელნიც ნამყოს მიმღეობაში ნამყოს ფუძის მავრცობ -ყ-ს აღარ ინარჩუნებენ, საწყისისა და ნამყოს მიმღეობის მხ. რ-ის მიც.-ნათ.-დაწყ. და მოქმედებითში ერთმანეთს დაემგვანებიან; ასე: ზემოთ მოტანილი *ყრსალ*-ის მიც.-ნათ. -ის ფორმა საწყისის მიც.-ნათ. -ის ფორმაცაა (ამის მიზეზი *ხა>ს* არის, ე. ი. მახვილია. იხ. § 19).

§ 92. ნამყოს ფუძიდანვე იწარმოება სხვა მოქმედი სახელებიც.

ა) *-იჯ* აფიქსის (იბრუნვის *ი-ა* ტიპის მიხედვით) ნამყოს ფუძეზე დართვით იწარმოება მოქმედი სახელი (*uomen agentis*): *აიანსელ* „ქმნა, ყოფა“, ნამყოს ფუძე *აიარა*—*აიარაქ* „მქმნელი, მოქმედი, შემოქმედი“; *ილიყანსელ* „სწილდება“, *ილიყანსაჲ* „ვასწავლი“, წყვეტ. I პ. *ილიყსე*, III პ. *ილიყე*, *ილიყსელ* „მასწავლებელი“; *თალ* „მიცემა“, წყვეტ. I პ. *სათა* (II პ. *სათარ*, III პ. *სა*)—*თარქ* „მიმცემი“; *ცნასქსაჲ* „ესახლდები, ებინავდები, ებანაკდები“, *ცნასქსეჲ*, *ცნასქსეხრ*, *ცნასქსაჲ*... *ცნასქს* „მცხოვრები, მაცხოვრებელი“; *აილახსაჲ* „ვგზავნი“, *აილახსე*... *აილახს* „გამგზავნი“; *ბილიყანსაჲ* (ე. წ. კაუზ. < *ბიანსაჲ* „ვიშობი“, წყვეტ.

ბნაჟ) „ვშობ“, წყვეტ. *ბნოცე* (III პ. *ბნოცე*) — *ბნოცე* „მშობელი“ და სხვ. როგორც ვხედავთ, ეს აფიქსი მარტივი აგებულების ზმნებში ზმნის სუფთა ძირს ეყრდნობა, ე. ი. ნამყოს ფუძეს, რომელსაც *ჟ* მავრცობი და თემატური ხმოვანი მოკვეცილი აქვს, რთული აგებულების ზმნებში — უშუალოდ ნამყოს ფუძეს, რაც იგივე ზმნის სუფთა ძირია.

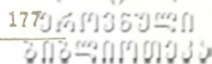
ბ) *-იი* || *საღ* (იბრუნვის *ი-ა* კლასის მიხედვით) — *ი* აფიქსის ბადალია და ჩვეულებრივ საწარმოებლად იმავე ფუძეს იყენებს, რასაც *-ი*; მაგ.: *თილ* || *თილი* < *თაღ* „მიცემა“ ერთი და იმავე ფუძიდანაა წარმოებული და ერთსა და იმავეს აღნიშნავს: „მიმცემი, მძლეველი, ის, ვინც იძლევა“. მაინც არ ითქმის, რომ *-იი* || *საღ* და *-ი* ერთი და იგივეა. *-იი* || *საღ* ჩვეულებრივ რაღაც თვისების აღმნიშვნელი ზედსართავია: *ქერი* „მჭამელი“ (< *ილ* „ჭამა“, იხ. § 82); *არცხაღ* „თრობა, სმა“, წყვეტ. I პ. *არცხეა*, *არცხეი* „ლოთი, მსმელი“; *კარიღ* „კითხვა“, წყვეტ. I პ. *კარიღაჟი*, *კარიღაჟი* „მკითხველი, კითხვის მცოდნე“ და სხვ.

I (*-ხა*) ულლების მარტივი აგებულების ზმნები ჩვეულებრივ ზმნის ძირს იყენებენ საწარმოებლად და არა ნამყოს ფუძეს: *ყის* „წერა“, წყვეტ. I პ. *ყისე*, მაგრამ *ყი* „მწერალი“ (და არა *ყისე*); *ქნს* „შენება, კეთება“, წყვეტ. I პ. *ქნსე*, მაგრამ *ქნი* „(ა)მშენებელი“ (და არა *ქნსე*); *ანარყ* „შეურაცხუთა“, წყვეტ. I პ. *ანარყე*, *ანარყი* „შეურაცხუთელი“; *კარ* „შეძლება“, წყვეტ. I პ. *კარაჟი* (იხ. § 86), *კარი* „შემძლებელი“ (და არა *კარაჟი*), მაგრამ: *ლს* „სმენა“, წყვეტ. I პ. *ლსა* (იხ. § 82), *ლი* „მსმენელი“ და სხვ.

-ანს დაბოლოებიანი ზმნები საწარმოებელ ფუძედ ჩვეულებრივ იყენებენ *-ს* დაბოლოებაჩამოცილებულ საწყისს: *თხანს* „ხილვა“, წყვეტ. I პ. *თხან*, მაგრამ *თხანო* „მხილველი, მაყურებელი“; *ანხბანს* „წყევლა“, წყვეტ. I პ. *ანხბი*, *ანხბანო* „მაცხელებელი“ და სხ. (მღრ. ზემოთ *ყი*, *ლი*...). და მაინც გვაქვს: *ბნანს* „შობა, დაბადება“, აწმყო *ბნანსი* „ვიშობი, ვიბადები“, წყვეტ. I პ. *ბნაჟ*, *ბნო* „მშობელი“

თავისებურია: *იყი* „მონადირე“ < *იყაღ* „ნადირობა“, წყვეტ. I პ. *იყაგაღ* — და პარალელურად *იყი* „მონადირე“ (იხ. § 185).

გ) *-ილ* (იბრუნვის *ი-ა* კლასის მიხედვით) იშვიათად გამოიყენება მოქმედი სახელის საწარმოებლად. საწარმოებლად იყენებს თხზულ ფუძეებს: *ხრქრყაღ* „თაყვანისმცემელი“ < *ხრქრ* „მგეყანა“ + *ყაღანს* „კოცნა“, წყვეტ. I პ. *ყაღი*; *ნიოღანს* „მე-

12. ი. შილაკაძე

ე) -*ე* აფიქსი აწარმოებს სახელებს ზმნის ფუძეებიდან. ესენი ფუძეუცვლელი ჯგუფის სხვადასხვა ტიპის (*ა, ი, ი*) მიხედვით იბრუნვიან მხოლოდ მრ. რ.-ში, ე. ი. ეს სახელები მრავლობითის ფორმაში წარმოგვიდგებიან მხოლობითის მნიშვნელობით. მაგალითები: *ანჩბანს* „წყევლა“, წყვეტ. I პ. *ანჩბი*, II პ. *ანჩბხე*, III პ. *ანჩბ*; *ანჩბე* (მიც.-ნათ. *ანჩბე*) „წყევლა“, *ხლანს* „გამოსვლა, ამოსვლა“, წყვეტ. I პ. *ხლი*; *ხლე* (ნათ. *ხლე*) „გამოსავალი“, *ყნას* „წასვლა“, წყვეტ. I პ. *ყნაყი*; *ყნაყე* (ნათ. *ყნაყი*) „სიარული“, *ღნქანას* „გარბენა, მივარდნა“, წყვეტ. *ღნქანაყი*; *ღნქანე* (ნათ. *ღნქანე*) „რბენა, სირბილი“, *ქალას* „ლაპარაკი, მეტყველება“, *ქალაე* (*ქალაყი*) „სიტყვა“, *კამხ* „ნდომა, წადილი, სურვილი“, აწმყო *კამხი*, წყვეტ. I პ. *კამხაყი*; *კამე* (ნათ. *კამაყი*) „ნება, სურვილი“, *კორხ* „ჭრა, კვეთა“, წყვეტ. I. *კორხე*; *კთილე* (ნათ.-მიც. *კთლე*) „კრეჭა; ნაკრეჭი“ (იხ. § 108).

ვ) განყენებული სახელი (მეტნაკლები კონკრეტული მნიშვნელობით) იწარმოება ზმნიდან ყოველგვარი ნამატის ჩამოშორებითა და სუფთა ძირის დატოვებითაც. ასეთი სახელები *ი* ან *ი* ტიპის მიხედვით იბრუნვიან; მაგალითები: *მარსანს* „ბრძოლა, ომი“, აწმყო *მარსანი*, წყვეტ. I პ. *მარსაყი*; *მარა* (იბრუნვის *ი* ბრუნებისმიხედვით) „ბრძოლა, ომი“, *ყრხ* „წერა“, წყვეტ. *ყრხე*, მაგრამ *ყრე* (ნათ. *ყრიყი*) „ასო, ანბანი, წერილი, წიგნი“, *ჯიას* „სუნის გაშვება“, წყვეტ. I პ. *ჯიასე* || *ჯიასეაყი*; *ჯიო* (ნათ. *ჯიოიყი*) „სუნი“, *აქრხ* „სიყვარული, ყვარება“, წყვეტ. I პ. *აქრხე*; *აქე* (ნათ. *აქრიყი*) „სიყვარული“, *ქანყრხ* „ძიება, თხოვა“, წყვეტ. I პ. *ქანყრე*; *ქანყრე* (ნათ. *ქანყრიყი*) „ძიება, თხოვა“, *ათანს* „შესვლა“, წყვეტ. I პ. *ათი*, II პ. *ათხე*, III პ. *ამილ*; *ამილ* (|| *ამილე*. შდრ. აქვე ზემოთ ე.) „შესავალი“ (ნათ. *ათი*, მოკმ. *ამილ*).

თავისებურია *ჟიყ* (იბრუნვის *ი* ტიპის მიხედვით: ნათ. *ჟიყი*, მოკმ. *ჟიყილ*) „არსი, არსება“ <*ჟილ* „ყოფნა“ ზმნის აწმყოს III პ. მხ. რ. ის ფორმა (იხ. § 84; შდრ. § 92, დ).

იშვიათად გვხვდება ამგვარად წარმოებული სახელი, რომელიც ფუძეუცვლელი ჯგუფის *ილ* ტიპის მიხედვითაც იბრუნვის; მაგ.: *ქლას* „ვნება, ზიანის მიყენება“, წყვეტ. *ქლასე*; *ქლასი* „ზიანი, ზარალი“, მიც.-ნათ. *ქლასილ*, მაგრამ აგრეთვე *ქლასი*.

§ 95. კონკრეტულ სახელებს აწარმოებს სახელებიდანვე სხვადასხვა აფიქსი. ასე:

ა) -*ანი* (იბრუნვის *ი-ა* ტიპის მიხედვით) აღნიშნავს ადგილს, სადაც მოქმედება ხდება: *აყანე* „დაკვლა, მოკვლა, ხოცვა-ჟლე-

ტა“ — *սպանդանոց* „სასაკლაო“; *աման* „ზაფხული“ — *ամարանոց* „საზაფხულო (ადგილი, ბინა)“; *զիւ* „მსხვერპლი“ — *զիւանոց* „სამსხვერპლო (ადგილი)“; *մեղիւ* „ფუტკარი“ — *մեղიւանոց* „საფუტკრე“; *ժողովուրդ* „ხალხი“ — *ժողովրդանոց* „შესაკრებელი ადგილი, საკრებულო“ (შდრ. § 98, 3).

ბ) *աստան* (*ի-ა* ტიპის მიხედვით იბრუნვის) აწარმოებს ქვეყნის სახელებს ეთნიკური სახელებიდან: *հրեայ* (|| *հրէայ*) „ჰებრეა, ებრაელი“ — *հրեաստան* (|| *հրէաստան*) „უორიასტანი“; *սայ* „სომეხი“ — *Հայաստան* „სომხეთი“; *սպարսիկ* „სპარსი, სპარსელი“ — *Պարսկաստան* „სპარსეთი“ და სხ.

ამავე აფიქსით ზოგიერთი ზოგადი სახელიდანაც იწარმოება ერთგვარი კრებითული მნიშვნელობის მქონე სახელი: *լոյս* „სუნი, სურნელოვნება“ — *լուրաստան* „წალკოტი, სურნელოვნების ადგილი, ყვავილნარი“; *այգի* „ვენახი, ბაღი, ზვარი“ — *այգիստան* (<*այգի* + *աստან*) „ზვარი“ და სხვ. აგრეთვე: *հիւսի* „შორი, შორს“ — *հիւսիստան* „შორეთი — შორეული ქვეყანა“

გ) *հենի* (იბრუნვის *ი-ა* ტიპის მიხედვით) აწარმოებს ნაყოფის სახელიდან მცენარის სახელებს: *խուլ* „ლელი“ — *խկենի* „ლელვის ხე“; *ձէթ* „ზეთისხილი“ — *ձիթենի* „ზეთისხილის ხე“; *խնձոր* „ვაშლი“ — *խնձորենի* „ვაშლის ხე“ და სხვ.

ეგვევ აფიქსი აწარმოებს ცხოველთა სახელებიდან იმავე ცხოველის ტყავის სახელს: *ուլ* „თიკანი“ — *ուլենի* „თიკნის ტყავი“; *ուխար* „ცხვარი“ — *ուխարենի* „ცხვრის ტყავი“ და სხვ.

დ) *սակիყ* (იბრუნვის *ი-ა* ტიპის მიხედვით) აღნიშნავს „თანა-ს, თანამოქმედს: *ბուսայ* „მონა, მსახური“ — *ბուսայակիყ* „თანამსახური“; *ուղի* „გზა“ — *ուղესկიყ* (<*ուղի* + *სკიყ*) „თანამგზავრი“ და სხვ.

ე) *սარან* (იბრუნვის *ი-ა* ტიპის მიხედვით) სუფიქსი აღნიშნავს ადგილს, სადაც რამე ინახება, ან ზდება: *զամա* „განძი“ — *զամարան* „საფასე, განძთსაცავი“; *ուստ* (<*աւստել*) „ხარება“ — *ուստարան* „სახარება“; *կտակ* „ანდერძი, აღთქმა“ — *կտակարան* „აღთქმა“; *նոյ* *կտակարան* „ახალი აღთქმა“, *հին* *կտակարան* „ძველი აღთქმა“; *զიւ* „მსხვერპლი“ — *զիւարան* „სამსხვერპლო (ადგილი)“; *նուսպ* „მღერა, მუსიკა“ — *նուսպարան* „საქრავი“ და სხ.

თავისებურია: *կերպ* „სახე, გამოსახულება“ — *կերպարան* „სახე, გამოსახულება“, რომელიც ჩვეულებრივ მრ. რ-ის ფორმით იხმარება: *կերպարանք* (იხ. § 108).

ვ) *ուրի* || *ուրհի* (იბრუნვის *ი-ა* ტიპის მიხედვით) მდებარე-

ბითი სქესის აღმნიშვნელი აფიქსია და ჩვეულებრივ მსგავსი წოდების მდებარეობით სქესის აღამიჯნთა აღსანიშნავად იხმარება: *ქაჲ* „გვირგვინი“, *ქაჲაღორ* „გვირგვინოსანი, მეფე“—*ქაღიღი* „დედოფალი, მეფე ქალი, გვირგვინოსანი“; *ჩქასან* „მთავარი, ერისთავი“—*ჩქასანი* „მთავრის ცოლი“ და სხვ.

§ 96. *-ას* || *-ჩქ* || *-ილ* აფიქსები ისტორიულ ხანაში კნინობითობის აღმნიშვნელად გვევლინება უპირატესად. მათგან უკანასკნელი (*-ილ*) იშვიათად გვხვდება, პირველი ორი კი (*-ას* || *-ჩქ*) ჩვეულებრივ. იმდენად ხშირია ამ მნიშვნელობით მათი გამოყენება, რომ ზედსართავიდანაც კი ახერხებს კნინობითის წარმოებას: *კარაქის* < *კარაქი* „წითელი“, *ქიქრის* < *ქიქი* „პატარა“ და სხვ.

-ილ აფიქსი ჩანს სიტყვაში *მანუილ* „ბიჭი ყრმა, კბაუკი“, მაგრამ არ არსებობს საპირისპირო ფორმა (მაგ., *მან*) და მასში კნინობითობა აღარ იგრძნობა ისევე, როგორც არ იგრძნობა ეს სიტყვაში *აღიქ* „ქალიშვილი“ საპირისპირო ფორმის (*აღ*) უქონლობის გამო. წარმოშობით კი ესენი ერთი და იგივენი არიან, მაგრამ ძველ სომხურში უკვე მოუსწრიათ ფუძესთან შეზრდა. ამ აფიქსების ფუძესთან შეზრდას ისიც ადასტურებს, რომ *მანუილ* ხელახლა შეიძლება გაფორმდეს *-ჩქ* აფიქსით: *მანუილჩქ* „ბიჭიკო“ (*აღიქ*-ს კი ეს აღარ შეუძლია).

აღსანიშნავია, რომ ნათესაობის აღმნიშვნელ სიტყვებთან მიმართებისას ჩვეულებრივ მხოლოდ *-ჩქ* ნაწილაკიანი ფორმები გამოიყენება: *მამიჩქ* < *მამი* „დედა“, *ჩაჩქ* < *ჩა* „მამა“, *იიჩქ* < *იი* „მეუღლე, ძე“ და სხვ.

ასევე კნინობითის ფორმებია: *მანა* „ბუზი“—*მანაჩქ* „პატარა ბუზი“; *ბილ* „ზღვა“—*ბილჩქ* „პატარა ზღვა“; *ნა* „ნავი, გემი“—*ნაილ* „პატარა ნავი“; *აღილ* „მტრედი“—*აღილჩქ* „პატარა მტრედი, ხუნდი“; *მჩილ* „კოლო, მწერი“—*მჩილჩქ* (იგივე) და სხ.

97. ეგვე აფიქსები გამოყენებულია მოქმედი სახელის საწარმოებლად: *მარაზილ* „ბრძოლა, ომი“, წყვეტ. I პ. *მარაზილ*—*მარაზილჩქ* „მებრძოლი“; *ხრეხ* „მღერა“, წყვეტ. I პ. *ხრეხი*—*ხრეხილ* „მომღერალი“ (პარალელურად: *ხრეხილი* || *ხრეხი*. იხ. § 92 ა-ბ); *ყაითილ* „ბრძანება, განკარგულება“—*ყაითილჩქ* „მოციქული, წარმომადგენელი, ელჩი“; აგრეთვე: *ყარა* „სიმსუქნე“—*ყარაჩქ* „მსუქანი, უსხი“; *ხრეხილ* „ტყუპი“—*ხრეხილჩქ* „ტყუპი, ტყუპის ცალი“ და სხვ.

ზოგჯერ ამ აფიქსებით წარმოებული სიტყვა მნიშვნელობით

სრულებით არ განსხვავდება იმისაგან, რისგანაც წარმოებულ იქნა; *խაი* „არეული, შერეული“—*ჩაი* (იგივე); *ახე* „ნახარი, ნანგრევი“—*ახე* (იგივე); *ყე* „მცოდნე, მეცნიერი“—*ყე* (იგივე); *ლი* „მრგვალი“—*ლი* (იგივე) და სხვ.

ასევე უბრალო ფუძის მავრცობადაა ეს აფიქსები ნაცვალსახელებში: *აკი*, *აკი*, *აკი*, *აკი* და სხვ. (იხ. § 63).

ეგვე ნაწილაკები გვხვდება *აა* „აგერ“, *აა* „მანდ“, *აა* „იქ“ ზმნიზებლებში (იხ. § 99, ა).

-*ი* აფიქსი გვხვდება კრებითობის აღმნიშვნელ ფორმებში: *აი* „კაცი, ადამიანი“—*აი* „ხალხი“ (იხ. § 44); *აი* „ხალხი (დაბალი ფენის)“ < *აი* „ფარა, ჯოგი, კრება, ბრბო“.

ეგვე -*ი* აფიქსი გამოყენებულია ადამიანთა სადაურობის საწარმოებლად: *აი* „ინდოელი“, *აი* „სპარსელი“, *აი* „სარკინოზი, არაბი (შემდეგ: თურქი, ოსმალ)“, *აი* „ხუნისტანელი“ და სხვ.

საგულისხმოა, რომ ეს აფიქსები ხშირად გვხვდება ადამიანის საკუთარ სახელებში: *აი* (კაცის სახ.), *აი* (კაცის სახ.), *აი* (კაცის სახ.), *აი* (კაცის სახ.), *აი* (ქალის სახ.) და სხვ.

ამ აფიქსების თავდაპირველი ფუნქცია მხოლოდ კრებითობის აღნიშვნა უნდა ყოფილიყო.

§ 98. ზედსართავების საწარმოებლად რაიმე განსაკუთრებული აფიქსები არ იხმარება. ქვემოთ მოტანილი მაწარმოებლები საერთოდ სახელის მაწარმოებელი აფიქსებია უმეტესად. ამ აფიქსებით წარმოებული ზედსართავები ჩვეულებრივ სახელების მსგავსად იბრუნებიან. ფორმალურად ისინი არაფრით განსხვავდებიან არსებითი სახელებისაგან. მაწარმოებლები საკმაოდ მრავალფეროვანია. მათგან უფრო მნიშვნელოვანია:

ა) -*აი* (იბრუნვის *ი-ა* ტიპის მიხედვით): *აი* „ქვეყანა“—*აი* „საქვეყნო, საერო, ერისკაცი“; *აი* „წელიწადი“—*აი* „წლიური, წლიანი, წლისა“; *აი* „პატიოსანი“—*აი* „კეთილშობილი“; *აი* „პატივი“—*აი* „პატიოსანი“; *აი* „ვაჭრობა; სავაჭრო“—*აი* „ვაჭარი, მოვაჭრე“; *აი* „ყრმა, კაბუტი“—*აი* „საბავშვო, ბავშური“; *აი* „რიცხვი“—*აი* „რიცხვანი“; *აი* „მდებარი“—*აი* „მდებრობითი“; *აი* „წვეულება, ნადიმი“—*აი* „წვეული, სტუმარი“; *აი* „გაქცეული, ლტოლვილი“; *აი* „ბერ-

დენი“ — *ქიწისკან* „ბერძნული“; *ყარასი* „სპარსი“ — *ყარასი* „სპარსული“; *აღყ* „გვარი, ტომი“ — *აღყასკან* „მოგვარე, ნათესავი“ და სხვ.

ბ) — *აქს* (იბრუნვის *ი* ტიპის მიხედვით) ადგილის სახელიდან აწარმოებს ზედსართავს: *ყაჯი* „ველი, მინდორი“ *ყაჯთაქს* „ველისა, მინდორისა; ველიანი, არა მთიანი ადგილი, ბარი“; *ქაიან* „მთა“ — *ქაიანაქს* „ზევანი, მთიანი; მთიელი, მთისა“; *ჩარა* „სამხრეთი“ — *ჩარაანაქს* „სამხრეთისა, სამხრეთული“ და სხ.

გ) — *აქს* (—*ი* ტიპის მიხედვით იბრუნვის) დროის ზმნიზედად გამოყენებული ზოგიერთი სიტყვიდან აკეთებს ზედსართავს, რომელიც აგრეთვე ზმნიზედადაც გამოიყენება: *აიქამ* „ახლა, ამ წამს“ — *აიქამაქს* „ახლანდელი, ახალი, დროებითი; ახლავე, მყისვე“; *ჩიქს* „ამას ჟამს, მაშინ“ — *ჩიქსამაქს* „მაშინდელი; მაშინვე, მყისვე, ერთბაშად“; აგრეთვე: *ამხნაქს* (*ი* ტიპის მიხედვით იბრუნვის) „ყოველი“ (<*ამხნ*, რომელიც მხოლოდ კომპოზიტებსა და წარმოებულ სიტყვებში გვხვდება „ყოველი“-ს მნიშვნელობით, ცალკე არ არსებობს). ესევეა წარმოებული *ასაქს* „მაგრამ, ხოლო“ <*ასაქ* „ზომა; პირობა“.

დ) — *აყს* ||-*ხყს* ||-*ყხ* ადგალის სახელებიდან ადამიანთა სადაურობას აწარმოებს: *ყაღაქ* „ქალაქი“ — *ყაღაყაყს* „ქალაქელი, მოქალაქე“; *ქირქ* „საქართველო, ივერია“ — *ქირაყს* „ქართველი“; *ხირქს* „ხორენელი“, *ქარაყხ* „ფარპელი“, *ხირაყაყს* „შირაკელი, საათისყს“ „სასუნელი“, აგრეთვე: *იქირქ* „ქარი“, *იქრაყს* „მეზობელი“.

ე) — *ასორ* (*ი*-*ა* ტიპის მიხედვით იბრუნვის): *ქაღ* „გვირგვინი“ — *ქაღასორ* 64₁₉ „გვირგვინოსანი, მეფე“; *ქეღ* „ყალბი, ცრუ“ — *ქეღასორ* 54₃₅ „ოვრგული, თვალთმაქცი, ყალბი გრძნობის მქონე“; *იქა* 43₆ „ნათელი, სინათლე“ — *იქასორ* 62₂₃ „მანათობელი“; *აჩ* 49₁₁ „შიში“ — *აჩასორ* 61₁₂ „საშიში, საშინელი“; *ახან* „მაგიდა, დახლი“ — *ახანასორ* 54₁₇ „მეკერამე, ფულის დამხურდავებელი“; *ქხ* „ფრთა“ — *ქხასორ* 44₁₇ „ფრთოსანი“; *ყათაყ* „მცნება; წინასწარმეტყველება; სიტყვა“ — *ყათაყასორ* 60₆ „მოციქული, დესპანი“; *კრან* „სჯული, წესი“ — *კრანასორ* 59₁₉ || *კრინასორ* 65₈ „მოწესე, ბერი, მონაზონი, მორწმუნე“; *აყა* „მსახურება“ — *აყასორ* 53₃ „მსახური“; *ქაი* „დიდება“ — *ქაიასორ* „დიდებალი“; *ჩიქს* „სული“ — *ჩიქსორ* (<*ჩიქს* *ასორ*) „სულიერი“ და სხვ.

ვ) — *აქს* (*ი* ტიპის მიხედვით იბრუნვის) გრძნობის გამომხატველი სიტყვებიდან აწარმოებს ზედსართავებს: *აჩ* „შიში“ —

ანაგჳს „საშინელი“; *გილარქ* „მზიარული“—*გილარქაღჳს* „მზიარული, მზიარულების გამომხატველი (თვალეზი)“; *ყალ* „ტყვიელი“—*ყალაღჳს* „მტკივნეული“; *აკ (<*ყ-აკარანაღ* „განარისება, გაჯავრება“) —*ყაკარაღჳს* „მრისხანე“ და სხ. (იხ. § 102).

-*აგიჳს*-ის შესახებ იხ. § 55.

-*ახ*: *იღირამ* „წყალობა, სიბრალული“—*იღირამახ* „მოწყალებ“; *კაღამ* (<*კაღამღ* „მომზადება“) „მომზადებული“—*კაღამახ* „აკაზმულობა, იარაღი, სამკაული“ (შდრ. § 94, გ).

ზ) -*ხაკ* (იბრუენის *ჩ* ტიპის მიხედვით) აწარმოებს ზედსართავს განსაკუთრებით დროის მაჩვენებელი რთული სახელებიდან: *ხრეღარხაკ* (<*ხრეღ* „სამი“ + *არ* „დღე“) „სამდღიანი“; *თაანამხაკ* (<*თაან* „ათი“ + *ამ* „წელიწადი“) „ათწლიანი“; *რაღამაქამანასხაკ* (<*რაღიამ* „მრავალი“ + *ქამანას* „დრო, ჟამი“) „მრავალწლიანი, დიდწლიანი, მრავალჟამიერი“ და სხვ.

ეგვემ აფიქსი აღნიშნავს სახელის შედგენილობას, მასალას: *ბაღიღ* „ყვავილი“—*ბაღიღხაკ* „ყვავილიანი, ყვავილოვანი“; *სეღიღ* „ნაძვი“—*სეღიღხაკ* „ნაძვისა; ნაძვნარი“ და სხვ.

აგრეთვე სხვა მნიშვნელობით: *ანჳან* „პირი, პიროვნება“—*ანჳანხაკ* „ბრვე, ახოვანი“; *ქაღიღიამ* „გაქცევა“—*ქაღიღიამხაკ* „ლტოვლი, გაქცეული“; *ყაღთამან* „სამსახური, მსახურება“—*ყაღთამანხაკ* „მსახური“.

თავისებურია: *ბიღიღიღიღი* (<*ბიღ* „ზღვა“ + *ხღ* „ნაპირი“) „ზღვის კიდური, ზღვის ნაპირი; ზღვის სანაპიროსი“.

მასალის, შედგენილობის მაჩვენებლად ზოგჯერ გამოიყენება აგრეთვე —*ჰ*: *არბაღჰ* „ვერცხლისა“ <*არბაღ* „ვერცხლი“; *ხრეღაღჰ* „რკინისა“ <*ხრეღაღ* „რკინა“ და სხვ., ან იგივე -*ხაკ*: *არბაღხაკ*, *ხრეღაღხაკ*, ან კიდევ -*ჩ*: *ხრეღაღჩი*, *არბაღაჩი* და სხვ.

ც) -*ხან* (*ჩ-ა* ტიპის მიხედვით იბრუენის) განსაკუთრებით გავრცელებულია გვარის სახელების საწარმოებლად: *შარინ* „აპარონი, კაცის სახ.“—*შარინხან* „აპარონის ჩამომავალი, ნაშიერი, აპარონიანი“; *შიმიღ* „სიმონი, კაცის სახ.“—*შიმიღხან* *ვიღა* (იოანე, 6₇₂); *სრიღიღხან* 42₄ „არუელიანი“ და სხვა. (შდრ. § 107). ეგვემ გამოიყენება ზედსართავის საწარმოებლად შედგენილი სახელებიდან, რომლის პირველი წევრი რიცხვითი სახელია: *ჯიღიღიღი* <*ჯიღიღ* „ოთხი“ + *კარღ* „წესი, რიგი“ + *ხან* „ოთხრიგი, ოთხმწკრივი“; *ხრეღიღი* <*ხრეღ* „სამი“ + *ამ* „წელი“—„სამწლიანი“; *ხრეღიღი* <*ხრეღ* „ორი“ + *ამ* „წელი“—„ორწლიანი; ერკემალი“ და სხვ. გამოიყენება სხვაგანაც: *ქაღიღ* „ხვალე“—*ქა-*

გვხვდება სხვა შემთხვევებშიც: *ხრხიყ* „სალიო“—*ხრხიყს* „სალამოსი, მწუხრისა“; *საასარ* „ბნელი, უკუნეთი“—*საასარს* (არ იბრუნვის) „ბნელი, დაბნელებული“; *ყიყ* „მსუბუქი, მჩაღტე, ალვილი“—*ყიყს* (იგივე) და სხ. (შდრ. §§ 60; 65).

მ) *-იყ* (იბრუნვის *ი* ტიპის მიხედვით) იშვიათად იხმარება: *ჩაანს* „მოწონება“—*ჩაანსი* „მოსაწონი; სათნო“; *ყაჟაჟ* „საქიროება“—*ყაჟაჟი* „საქირო, სახმარი, გამოსადეგი“ და სხვ.

ნ) *-ით*—მიუთითებს რაიმე ავადმყოფობის ქონას: *ლიას* „მთვარე“—*ლიასით* „მთვარეული“; *ნაქანაზ* „შური“—*ნაქანაზით* „შურიანი მოშურნე“; *ღიი* „ბღერი; ქეცი“—*ღიით* „ბღერიანი“ *რი* „კეთრი“—*რიით* „კეთროვანი“ და სხ. აგრეთვე: *ჩანამ* „ზრუნვა“—*ჩანამით* „მზრუნველი, გულმოდგინე, ბეჯითი“.

ო) *-ირჟ* (*ი-ა* ტიპის მიხედვით იბრუნვის) ზმნიზედისაგან, ან ზედსართავისაგან აწარმოებს ისევ ზედსართავს: *ჩანაყაყ* „მუდამ“—*ჩანაყაყირჟ* „მუდმივი“; *ახლქ* „უმეტესი; უფრო“—*ახლქირჟ* „ზედმეტი“; აგრეთვე: *აილაქს* „პირველი; წინა, მოწინავე“—*აილაქსირჟ* 57₂₆ „მოწინავე, წინამძღოლი“; *ჩაქაიას* „წინააღმდეგი, ურჩი; წინააღმდეგ“—*ჩაქაიასირჟ* „მოწინააღმდეგე, ურჩი“; *ჩაასარას* „ნახევარი“—*ჩაასარასირჟ* 51₂₈ „თანატოლი, თანაბარი, მონახევრე“. ან კიდევ: *მას* „დარჩენა“; წყვეტ. I პ. *მსაყი*—*მსაყირჟ* „ნარჩენი, დარჩენილი“ და სხვ.

პ) *-იყ*: დაერთვის ზმნის საწყისის ფორმას და აკეთებს მყოფადის მიმღეობას, რომელიც ჩვეულებრივ ზედსართავად გამოიყენება: *ახრქ* „სიყვარული“—*ახრქიყ* „შესაყვარებელი“; *თაქ* „მიცემა“, *თაქიყ* „მისაცემი“; *აიზს* „ქმნა, კეთება“—*აიზსიყ* „გასაკეთებელი“; *ყრქ* „წერა“—*ყრქიყ* „დასაწერი“ და სხ. ეს ფორმები, როგორც ზედსართავები, ჩვეულებრივ შედგენილი შემასმენლის სახელად ნაწილად გამოიყენება და მყოფადის აღწერითს ფორმებს აწარმოებს: *ჯარჯარქიყ ხმ* „დავიტანჯები“, *ჯარჯარქიყ ხა* „დაიტანჯები“, *ჯარჯარქიყ ჰ* „დაიტანჯება“ და სხვ. (იხ. § 185). ეგვევ აფიქსი სახელებისაგანაც აწარმოებს ახალ სიტყვებს: *ამირ* „მტკიცე, მავარი“—*ამირიყ* „სიმაგრე, ციხე“; *ბაყიქ* „ყვავილი“—*ბაყიყ* „ყვავილნარი, წაღვოტი“ და სხვ.

ჟ) *-ილ* (იბრუნვის *ი* ტიპის მიხედვით) ზმნიდან აწარმოებს ზედსართავს, ამიტომ მიმღეობას უდრის ჩვეულებრივ: *საასს* „ლაპარაკი, მეტყველება“, *საასჟ* „სიტყვა, ლაპარაკი“ (იხ. § 94, ე)—*საასილ* „მთქმელი, მეტყველი“; *ჯარქს* „ძვრა, მოძრაობა“, *ჯარქ* „ძვრა, მოძრაობა“—*ჯარქილ* 48₃₅ „მოძრავი“; *ასს*

„თქმა, თხრობა“—*ანაჰაილ* (<*ან* + *აჰ* + *ილ*) 44₂₅ „უბრუნებელი პირუტყვი“; *აიღელ* „ხოხვა, ცოცვა“ (აწმყო I პ. *აიღჲამ*, წყვეტ. I პ. *აიღჲყაჲ*)—*აიღილ* 48₃₅ „მცოცავი, მხოხავი“; *ღიღალ* „ხოხვა, ცოცვა“—*ღიღილ* 49₁₅ „მხოხავი, მცოცავი“ და სხვ.

შეიძლება სხვაგვარი სახელიც გააკეთოს ამ აფიქსმა: *ჩამანალ* „მიხვედრა, გავება“, *ჩამაათ* „აზრი“—*ჩამაათილ* 53₆ „აზრიანი, ბრძენი, მცოდნე“; *ქიღელ* „ფრენა“, აწმყო *ქიღჲამ*, წყვეტ. I პ. *ქიღჲაჲ*—*ქიღილ* 48₃₅ „ფრინველი“.

რ) -*ილ* იშვიათად გვხვდება: *ალაღ* „ქეიშა“—*ალაღილ* „ქეიშნარი“; *ჩაღარ* „ბნელი“—*ჩაღარილ* (|| *ჩაღარჲილ*) „ღაბნელებული“; *კიღან* „მორევი, ღარისთვალი“—*კიღანილ* „მორევი, მორევიანი ადგილი“ და სხვ.

გვხვდება ასეთიც: *ღაღ* „დანგრევა, დაშლა, დაცალკევება; დანგრეული, დაშლილი“. იგი ძირია *ღაღელ* „დანგრევა, დაშლა“ ზმნისა (იხ. § 94, ვ); აქედან წარმოებულია *ღაღილ* „მსხვრევადი, მტვრევადი, დაშლადი“. საგულისხმოა, რომ შემდეგ ამ უკანასკნელიდან შეიძლება ხელახლა აწარმოონ ზმნა და იგი დასაბამიერი ზმნის ინტენსივის მნიშვნელობისა იქნება: *ღაღილ* (<*ღაღილ*), „დაშლა, დანგრევა, მინგრე-მონგრევა“. ძველ სომხურში ასეთი წარმოება არაა გავრცელებული, მაგრამ მაინც გვხვდება, შემდეგ და შემდეგ კი თანდათან ფართოებს სამოქმედო ასპარეზს სომხურ ენაში და ბოლოს საკმაოდ ფართოდ ვრცელდება.

§ 99. ზმნიზდების საწარმოებლად სხვადასხვა ხერხი და სხვადასხვა აფიქსია გამოყენებული.

ა) ადგილის ზმნიზდად გამოყენებულია ნაცვალსახელების ძირები (*ა, ე, ზ*); ასე: კითხვაზე „სად?“ (*მარ* ოდინდელი ნათეს. *მ*-სი) უპასუხებს: *აათ* „აქ“, *აკერ* „მანდ“, *ანო* „იქ“; კითხვაზე საით(კენ)? (*კრ* || *კრჲ*) უპასუხებს: *აკარ* „აქეთ(კენ)“, *აკერ* „მანდეთ(კენ)“, *ანოერ* „იქით(კენ)“; კითხვაზე „საიდან?“ (*ილათ*) უპასუხებს: *აათი* || *აათილათ* „აქითგან“, *აკიტი* „მანდიდან“, *ანოტი* || *ანოელი* || *ანო* „იქიდან“.

დაბოლოება -*ილათ* (*ანოელი*, *აათილათ*) აღრინდელი ფორმა ჩანს დაწყებითისა. თავის მხრივ თვითონ იგი (*ილათ*) დაწყებითის ფორმაა *რ* || *რჲ* კითხვითი ნაცვალსახელისა, შედარებით იშვიათად გამოიყენება და ნიშნავს ისევ „საიდან?“-ს. ამისგანვე მალეული *ილათი* ისევე, როგორც *ანო*-ისაგან *ანოტი*, *აათი*-ისგან *აათი* (იხ. §§ 63; 64; 131).

ზმნიზედებიდან ზმნიზედათა ახალ ფორმებს აწარმოებენ ზოგჯერ *ხმ* და-*ხ* ფორმანტები, მაგ.: *იღ* „სად“, აქედან—*იღხმ* „სადმე, სადღაც“; *ხერ* „როდის?“—*ხერხმ* „ოდესმე, როდისმე“; ასევე *იღხ* „სადმე, სადღაც“, *ხერხ* „ოდესმე“, *იღსხ* „საიდანმე“ <*იღს* „საიდან“—და სხვ. (იხ. § 64).

ამათ შეიძლება დაერთოთ -*ჩნ* (|| -*ჯნ*); და აღნიშნავს იგივეობას, ე. ი. ქართულში -ვე ნაწილაკის დართვით გადმოიცემა: *ას-სჯნ* „აქვე || აქედანვე“, *აკერჯნ* „აქითკენვე || აქვე“, *ანჯასჩნ* „იქიდანვე“, *ასთიჯჩნ* „აქიდანვე“ და სხვ. ასევე: *აკერჯნ*, *ანჯნ*, *ანჯერჯნ* და სხვ. (შდრ. §§ 64; 98, ლ).

ეს ზმნიზედები ხშირად გვევლინება მსაზღვრელი ნაწევრის როლში: *კანაყასთი ანჯ* „უდაბნოსა მას შინა“; *ნა ხეანჯ* *ქ ღიერ ანჯ* „იგი გამოდის წყალსა მას შინა“; *ხე აკა ყიღბ* *ქ მარღი* *აკა* „გამოვიდა ესე ბილწი კაცისაგან მაგისა“; ასევე იგივეობითი ზმნისარტებით: *ანჯასჩნ* *კალქჩან* „იმავე სჯულთაგან“; *ყარბ* *ანჯერჯნ* *ხერქერ* „დაბრუნდი იმავე (იქითკენვე) ქვეყანასა შინა“ და სხვ.

ამავე ნაცვალსახელური ძირებისგანაა ნაწარმოები ადგილის ზმნიზედები: *ასასიქ* „აქ, აგერ“, *ასაღიქ* „მანდ, მაგერ“, *ას-სიქ* „იქ, ეგერ“, აგრეთვე *ანა* „აჰა, აი“—სიტყვის წამძღვარებით: *ანასასიქ* (<*ანასასიქ*) *ანასაღიქ*, *ანასასიქ* „აი აქ, აი მანდ, აი იქ“ (იხ. §§ 64; 65).

ბ) ამათ გარდა ადგილის ზმნიზედები იწარმოება შემდეგნაირად: კითხვაზე „საით?“ (*ი*) უპასუხებს: *ართაღა* „გარე, -თ“, *ქ სხრღა* „შიგნი, -თ“, *ქ ქერ* „ზევით“; აქედანაა წარმოებული ზმნიზედები, რომლებიც უპასუხებენ კითხვებზე „სად?“ (*იღ*)—*ართაღი* „გარე, -შე“, *ქ სხრღი* „ქვევით, ქვეშ“, *ქ ქერი* || *ქ ქერა* „ზედ, ზედა“—და „საიდან?“ (*იღსი*)—*ართაღიღს* „გარედან“, *ქ სხრღიღს* „შიგნიდან“, *ქ ქერიღს* „ზევიდან“. „ძირს, დაბლა“-ს აღსანიშნავად ზოგჯერ გამოყენებულია *ქაკერ* „ველი“ არსებითი სახელის ადგილობითი ბრუნვაც *ქ ქაკერ* საპირისპიროდ *ქ ქერ*-ისა.

გ) დროის ზმნიზედებად გამოყენებულია დროის აღმნიშვნელი სახელების სხვადასხვა ბრუნვის ფორმა, რომელნიც გაქვევებულან, მაგ.: *აკასარ* „დღეს“ (პირდაპირ: ეს დღე); *აკაძ* (<*აკა* „ესე“ + *ძამ* (ანაჲ) „დრო, ეამი“) „ახლა, ამჟამად“; *ქაღი* || *ქ ქაღი* „ანჯერ || ქ ქაღი“ (<*ქაღ* „ადრე“) „ზეალ“; *ხერქ* „საღამოს; გუ-შინა“; *ქათი* „შემდეგ, მერმე“; *კანსკარბ* „უცბად, ერთბაშად, ანაზღად“ (<*კ* + *ან* + *კარბ* < *კარბი* „ზრახვა, ფიქრი“) და სხვ.

(იხ. ქვემოთ § 102, დ - თ); აგრეთვე: *ანოტუნ* *ა* *ანო* „ადგილზე-
(ვე) (=მაშინვე)“, *ანოტუნ* *იხი*, *ანოტუნ* *იხი* *იხი* *იხი*, *ანოტუნ* *აი*
იხი „მაშინვე, მყისვე“; *აი* „ახლა, ამჟამად“, *ანო* „მაგ დროს“,
ან „მაშინ“, და ასე *ა*, *ი*, *ნ* ნაცვალსახელური ძირებიდან წარ-
მოებული თითქმის ყველა ზმნიზედა დროის ზმნიზედადაც გამოი-
ყენება.

§ 100. სხვა გარემოების სიტყვებისთვის კი არსებობს გარ-
კვეთილი მაწარმოებლებიც გაქვევებული ფორმიანი სიტყვების გვერ-
დით. ანუ:

ა) გამოიყენება მოქმედებითი ბრუნვა; მაგ.: *გი* „დასაწყისი,
საფუძველი, ძირი“—*გის* „სავსებით, სრულებით, ყოვლად“;
გი „ძნელი“—*გი* „ძნელად, სიძნელით“; *გი* „მსუ-
ბუქი, ადვილი“—*გი* „ადვილად, მსუბუქად“; *გი* „გათანტუ-
ლი, მიყრილ-მოყრილი“—*გი* „გათანტულად“ და სხვ.

ამგვარად ნაწარმოებ ზმნიზედას ზოგჯერ *-ი* „-ვე“ ნაწილაკიც
ერთვის და იმავე მნიშვნელობას ინარჩუნებს: *გის* „სრულე-
ბით“; *გის* „თავი“—*გის* „თვით, თვითონ, თავისით; მთლიან-
ნად; თავნიანად“; *გი* „ყველა, მთლიანი“—*გი* „მთლიანად,
სულ, სავსებით“ და სხვ. (შდრ. *-ი* §§ 60; 64; 65; 98, ლ; 99, ა).

ბ) არსებობს *-ხ* დაბოლოებიანი ზმნიზედებიც. ეს დაბოლოე-
ბაც ოდინდელი მოქმედებითის ფორმა ჩანს *-ხ* ტიპის სახელე-
ბისა, რომელიც ძველ სომხურში უკვე აღარ მიღწეულა; მაგ.:
არ „მართალი“—*არ* 58₉. „მართლა, ჭეშმარიტად, ნამ-
დვილად“; *აკის* („აკის“ + *ის* „კვალ“) „ამიერიდან,
ამის შემდგომ“; *ილი* 54₂ („*ილი*“ „რომელი“ მოქმედებითი +
ის „კვალ“ მოქმედებითში) „იმითომ, რომ; რადგანაც“; *ამის* „სულ,
მთლიანად, სრულებით“ (შდრ. *ამის* „ყოველი“, მრ.
რ. *ამის*; შდრ. § 98, ლ; იხ. § 64; 65) და ორმაგადაც
მოქმედებითში: *ამის* „სულ, მთლიანად“.

გ) უფრო იშვიათად გამოიყენება დაწყებითიც; მაგ.: *ი* „ი-
წყისი“ (მრ. რ-ის დაწყ.) „მოულოდნელად, მეცხეთლად“ < *ი* „
იწყისი“ „მოუშვადებელი“.

დ) *-(ა)ყ* („ნაირი, გვარი, -რე“) აფიქსის გამოყენებით:
იყ „სწრაფვა, აჩქარება, სიჩქარე“—*იყ* (აგრეთვე: *იყ*
მოქმედებითში) „მსწრაფლ, ჩქარა, სწრაფად“; *იყ* „მშა-
რე“—*იყ* „მშარედ“; *იყ* „ცხადი, აშკარა“—*იყ* „
ყ“ „ცხადად, აშკარად“; *იყ* „დიდი“—*იყ* 63₃ „ფრიალ,
ძალიან; უმეტესად“; *იყ* „ნამდვილი“—*იყ* 58₁₅

სვლელობა, არ წასვლა“; *ჩქჩქ* „შეძლება, გაბეღვა“—*ჩქჩქ* „არ (ვერ) შეძლება, არ (ვერ) გაბეღვა“; *ჩ* „არის“—*ჯ* „არ არის“; *თხ* „ხილვა, შესახედაობა“—*ჯთხ* „უნახავი“ და სხვ.

თ- აგრეთვე უქონლობის აფიქსია: *ჯხ* „სილამაზე, მშვენიერება“—*თჯხ* „უშნო, ულამაზო“; *ჯტ* „მეცნიერი, მცოდნე, ბრძენი“—*თჯტ* „უფიცი, უცოდინარი“; *ქარ* „ძალა, ღონე, შეძლება“—*თქარ* „უღონო, უძლური, სუსტი“ და სხვ.

ზ- იშვიათად იხმარება და დადებით მნიშვნელობას აძლევს სიტყვას: *ქხ* „გაგონება, სმენა“, ნამუოს ფუძე *ქო*, წყვეტ. I პ. *ქოაჟ*: *ჩქო* „კარგად გამგონე, მორჩილი“; *ჩოაჩქ* „შესვლა“, ნამუოს ფუძე *ჩოა*; წყვეტ. I პ. *ჩოჩ*, II პ. *ჩოხ*, III პ. *ჩოია*—*ჩოია* „გამოცდილი; მცოდნე“ და სხვ.

მოგვიანო ხანებში ელინოფილურმა სკოლამ შემოიტანა საკმაოდ მრავლად სხვა პრეფიქსებიც, რომელთაგან ზოგი დღემდე შემორჩა სომხურ ენას; მაგ., *აჟ-*, *აი-*, *ატი-*, *ჩაქ-*, *ჯარ-*, *ააი-*, *ქქ-* და სხვა, მაგრამ ესენი მაინც და მაინც ფართოდ არ გავრცელებულან.

§ 102. თანდებულები *ქნ*, *ქა*, *ქ-*, *ჟ-*, *ქ-* (<*ჩ*) რიგ შემთხვევაში ერწყმიან მათ მიერ მართულ სიტყვებს და ახალ მნიშვნელობას ანიჭებენ მათ. ამრიგად, ზმნებთან ესენი პრეფერებულად გამოიყენებიან მხოლოდ მნიშვნელობის შესაცვლელად, სახელებთან კი რთული სიტყვის შემადგენელ ნაწილად შეიძლება მივიჩნიოთ. მაშასადამე, კომპოზიტებშიც შეიძლებოდა განხილულიყო მთელი ეს წარმოება, მაგრამ კომპოზიტების შესახებ ქვემოთ (§§ 103—106). აღსანიშნავია, რომ ზოგჯერ სიტყვა მხოლოდ წინსართით იხმარება, მისი უწინსართო სახეობა არ არსებობს (იხ. § 90; 106).

მაგალითები:

ქნ: *ქნს* „ქონა, პურობა, ქერა“, აწმყო I პ. *ქნსი*, წყვეტ. I პ. *ქაჟაჟ*—*ქნაჟს* „შეწყნარება, მიღება“, *ქნაჟსი* „ვიწყნარებ“, *ქნაჟაჟ* „შევიწყნარე; *ქნს* „ქება“, *ქნსი* „გვამ“, *ქნაჟ* „გვამე“—*ქნაჟ* (<*ქნაჟ* „თანა მკამელი“) „შეგობარი, მოყვასი, ამხანაგი“; *ქნს* „სახლი“, ნათეს. *ქნს*—*ქნაჟსი* (<*ქნაჟსი*) „შინაური“ (იხ. § 98, კ); *ქნაჟ* „პირი“—*ქნაჟსი* (<*ქნაჟ*) + *ქნაჟსი*; *ქნაჟსი* ცალკე არ არსებობს) „პირის აკვრა, გაჩუმება (აჩუმება)“ და სხვ.

ქა: *ქაჟს* „პირი, პიროვნება; თავისთავი“—*ქაჟსი* „ჩაბარება, გადაცემა“ (*ქაჟსი* არ არსებობს!); *ქაჟსი* „პოვნა“—*ქაჟსი* „ბრალდება, დადანაშაულება“.

ყ-: *ჩილი* „დაღერა, დათხევა“—*ღილი* „გადაღენა“ (იხ. § 25); *ღხი* „მიწა“—*ღხანს* „დაცემა, დახარცება, დაგდება“; *ღას* „წასვლა“—*ღასალ* „მიმოსვლა“; *აქი* „დაწვა, დაბუგვა“—*ღასალ* „გაცეცხლება, გაშმაგება“; *აასანს* „მოჭრა, მოკვეთა“—*ღასანს* „გაყოფა, გა- და-ცალკეება“ (იხ. § 25); *არღ* „მოწყობილობა, მორთულობა“—*ღარღ* „სამკაული, მოკაზმულობა, მორთულობა“; *არმ* „მცენარე, ხე ფესვებსა და ტოტებს შუა“—*ღარმ* „ტომი, გვარი, ნაშიერი“ და სხვ.

ქ- თანდებული ქ-ს ბგერინაცვალა ხმოვნით დაწყებულ სიტყვებთან. იგი გამოყენებულია ზმნებთანაც როგორც პრეფერბი და მნიშვნელობას უცვლის მათ. აღსანიშნავია, რომ მისი ძირითადი სახე, ქ, ამ მნიშვნელობით არ გამოიყენება. რამდენიმე მაგალითი:

ამ „წელიწადი“—*ქამხ* „დაგვიანება“ (*ამხ* არ არსებობს); *ანყანს* „გადასვლა, წასვლა“—*ქანყანს* „კანონის დარღვევა, წესიდან გადახვევა, დანაშაულის ჩადენა“; *ანჰ* „პირი, პიროვნება“—*ქანჰს* „ჩაბარება“; *არჰასხ* „გაშვება, გაგზავნა“—*ქარჰასხ* „მიშვება, მიტევა, შეტევა, შებმა, თავდასხმა“ და სხვ.

ყ- თანდებული პირდაპირ უდრის ქართულის -მდის || -მდე თანდებულს. ახალი სიტყვების წარმოებისას ამ მნიშვნელობას იწარჩევენ და კარგად ჩანს მისი მინართება ფუძესთან; მაგ.: *აქ* „დილა, განთიადი“—*ყაქ* „ღამე“ (ე. ი. ის, რაც არის დილაღამე); *ხრხ* „საღამო“—*ყხრხ* „ღღე“ (ე. ი. ის, რაც არის საღამოღამე); ასევე: *აქამ* „ახლა, ამჟამად“—*ყაქამ* „აქამდის“; *ჰრ* „როდის“—*ყჰრ* „როდემდის“; *არღ* „ახლა“—*ყარღ* „აქამდღე, ამ დრომდღე“; *აქასარ* „ღღეს“—*ყაქასარ* „ღღემდღე“; მაგრამ აგრეთვე: *ანსანს* (წყვეტ. I პ. *ანს*, III პ. *ანს*) „ქსოვა, ქარგვა, მოგვირისტება“—*ყანს* „ლობე“ (იხ. § 137).

კომპოზიციები

§ 103. კომპოზიტები სხვადასხვანაირად იწარმოებიან. ამათგან უფრო მნიშვნელოვანია შემდეგი სახეობანი:

ა) კომპოზიტის მეორე წევრი ზმნის ძირია, რომელიც ჩვეულებრივ სახელადაა ქცეული. ასეთი კომპოზიტი ან ზედსართავი სახელია, ან პიროვნებას მიუთითებს. მათგანვე შეიძლება წარმოებულ იქნას ახალი ზმნები; კომპოზიტის მეორე წევრი თუ ხმოვნით არ იწყება, მისი შემადგენელი ნაწილები ა ხმოვნით კავშირდებიან; მაგ.: *აქ* „ეშმაკი, ბოროტი სული“ და *არჰასხ* „ცემა, გვემა“

(წყვეტ. I პ. *ნარჩ*) — *აქსარ* „ეშმაკეული, გიჟი, შმაგი“, აქედან *აქსარ* (*~რჩამ, ~რხვამ*) „გაგიჟება, გაშმაგება“; *მარჩ* „კეთილი, კარგი“ და *კამჩ* (*~ამჩამ, ~ამხვამ*) „ნდობა, წადილი“ — *მარჩქამ* (*<მარჩქამამ*) „მოკეთე, მეგობარი“; *ყაღა* „იღუმალი, ფარული“ და *ღნა* (წყვეტ. I პ. *ღნაყ*) „წასვლა“ — *ყაღათაყნაყ* „გაპარული“ *ყაღა* „ნაყოფი“ და *ღნა* (წყვეტ. I პ. *ღნა*, III პ. *ღნა*) — *ყაღათაყნაყ* „ნაყოფიერი, დახუნძლული“; *ანა* „სხეულის ნაწილი, ასო“ და *ღნა* (*ღნა*) „დასუსტება; დაშლა; გახსნა“ (წყვეტ. I პ. *ღნა*, III პ. *ღნა*) — *ანა* „დადამბლავებული, დავრდომილი“ და *სხე* *ზნა* (წყვეტ. I პ. *ზნა*, III პ. *ზნა*) „დება“ ზნა როდესაც კომპოზიტის წევრად გამოდის, სულ სხვა ძირს გვიჩვენებს: *ღნა* (იხ. § 83), მაგ.: *ქაფ* „გვირგვინი“ — *ქაფაღნა* „გვირგვინის დამდგმელი“; ისევე *ღნა* (წყვეტ. I პ. *ღნა*) „სმენა, გაგონება“ კომპოზიტის წევრად ყოფნისას გვიჩვენებს *ღნა* ძირს (იხ. § 82), მაგ.: *აღნა* „უური“ — *აღნა* „გამგონი, თავისი ყურით მომსმენი“.

ამ რიგის კომპოზიტებში ზოგჯერ გვხვდება უკანასკნელ წევრად რაიმე მაწარმოებელი აფიქსი; მაგ.: *ან* „შიში“ და *არჩანა* „დადება, დაცემა, დარტყმა“ (წყვეტ. I პ. *არჩ*) — *ანარჩანა* (*<ან + არჩ + ან*) „საშინელი, შიშის მომგვრელი, შემადრწუნებელი“ (ზღრ. § 92, გ). ასეთ შემთხვევებში კომპოზიტის პირველი წევრიც შეიძლება ბრუნვიანი ფორმით წარმოგვიდგეს; მაგ.: *რან* „სიტყვა“ (მრ. რ. ბრალდ. *რანა*) — *რანარჩანა* „მაცდური; ეშმაკი; ცილის მწამებელი“; *აღნა* „ხელი“ (მოქმ. *აღნა*, მაგრამ ქვემოთ მოტანილ მაგალითში უძველესი ფორმა გაქვავებულია: *აღნა*; იხ. § 40, ა) და *ღნა* (*ღნა*, წყვეტ. I პ. *ღნა*) — *აღნარჩანა* „შეპყრობილი, დატყვევებული, პატიმარი“; *არჩანა* „წესი, სჯული, კანონი“ (ბრალდ. *არჩანა*) და *ღნა* „დადება“ (*ღნა*) — *არჩანაღნა* (*|| არჩანაღნა*) „სჯულმდებელი“, აქედან *არჩანაღნა* „დაკანონება“ და *სხე*.

ბ) კომპოზიტები, რომელთა წევრები მსაზღვრელ-საზღვრულის დამოკიდებულებაშია ერთმანეთთან. მაგალითები:

აღნა „ქალიშვილი, ქალი“ და *იღნა* „შვილი, ძე“ — *აღნაიღნა* „უკანონო შვილი, უქმროს შობილი“; *ანა* „დება“ და *ღნა* „ქალაქი“ — *ანაღნა* „დებდაქალაქი“; *არჩანა* „მზე“ და *ღნა* (იხ. § 94, ე) „ამოსვლა, გამოსვლა; ამოსავალი“ — *არჩანაღნა* „აღმოსავლეთი; მზისა აღმოსავალი“; *ანა* „უწინ, პირველად“ და *აღნა* „სკამი, დასაჯდომელი“ — *ანააღნა* „პირველი (საპატიო) სკამი, საჯდომი ადგილი, ტახტი“ და *სხე*.

ასეთი კომპოზიციის მეორე წევრი რომელი კლასის მიხედვითაც უნდა იბრუნეოდეს ცალკე, კომპოზიტიში მოქცევის შემდეგ *ქ-ა* ტიპის მიხედვით იბრუნვის, თუ კომპოზიტი პიროვნებას აღნიშნავს: *ყაღრ* „ჯარი, ლაშქარი, ერი“ და *ყიღრ* (*ყიღრ*) „თავი“ — *ყაღრყიღრ*, მიც.-ნათ. *ყაღრყიღრ*, მოქმ. *ყაღრყიღრ*, „მხედართმთავარი“ და სხვ.

ასეთი კომპოზიციის პირველი წევრი ნათესაობითის ფორმითაც შეიძლება იყოს: *ჩაყრ* „მამა“ (ნათეს. *ჩაღრ*) და *ჟიყრ* „და“ — *ჩაღრჟიყრ* „მამიდა“; *ძაყრ* (ნათეს. *ძაღრ*) „დედა“ და *ხეღაყრ* „ძმა“ — *ძაღრხეღაყრ* „დედის ძმა, ბიძა“; *აყრ* „კაცი“ (ნათეს. *აინ*) და *ქინ* „ქალი, ცოლი“ — *აინაქინ* „გათხოვილი ქალი, ქმრიანი“; *ათინ* „სახლი“ (ნათეს. *ათან*) და *ათერ* „უფალი, პატრონი“ — *ათანათერ* „სახლისა უფალი, მამასახლისი“ და სხვ.

ნათესაობითის ფორმით შეიძლება კომპოზიციის მეორე წევრიც მოგვევლინოს: *ხრკიღ* „ორი“ და *რქამ* (ნათ. *რქამ*) „პირი, სახე“ — *ხრკიღრქამ* „ორპირი“.

კომპოზიციის წევრებს შორის იშვიათად კავშირიც (*ხღ* „და“) გვხვდება: *აყრ* „კაცი“ და *ბქ* „ცხენი“ — *აყრბქ* „ცხენოსანი (ჯარი), მხედრობა“. აღსანიშნავია: სხვა ფორმებში *ხღ* კავშირის ადგილას *იღ* დაჩნდება: მიც.-ნათ. *აყრიღბქი* და სხვ. აქედან სახელობით-ბრალდებითის ფორმაშიც პარალელურად *აყრიღბქ* გვხვდება.

§ 104. კომპოზიციის საკმაოდ გავრცელებული სახეობაა გაორმაგება. ორმაგდება ჩვეულებრივ სუფთა ფუძეები მაკავშირებელი ხმოვნით ან უიმისოდ: ასეთი კომპოზიტი ზედსართავია (ან ზმნიზედა) და მაცალკეებელი მნიშვნელობა აქვს; მაგ.: *გიღრღ* „გუნდი“ — *გიღრღ გიღრღ* || *გიღრღაგიღრღ* (ხმოვნის ამოუღებლად!) „გუნდ-გუნდი, -ად“; *ხრკიღ* „ორი“ — *ხრკიღ ხრკიღ* „ოროლი, წყვილ-წყვილად“; *ფიქინ* „ფერი“ — *ფიქინაფიქინ* „ფერად-ფერადი, ნაირნაირი, -ად“; *აქსა* „მსგავსად, ნაირად“ — *აქსააქსა* „ნაირნაირი, -ად“ და სხვ.

შესაძლებელია ყოველგვარი ბრუნვის ფორმაში დასმული სახე-ლი დაისვას გვერდი-გვერდ; მაგ.: *ამ* „წელი(წადი)“, მიც.-ნათ. *ამბ* — *ამბ ამბ* „ყოველწლიური, -ად“; *ლიღმ* „მხარე“, მრ. რ. მიც.-ნათ. -დაწყ. (*ბ*) *ლიღმანე* — *ბ ლიღმანე ლიღმანე* „ყოველი მხრივ“; *ხერყარანა* „სახე“ — *ხერყარანა ხერყარანა* „ნაირ-ნაირად, სხვადასხვაგვარად“; *ყაა* „მწყობრი, დასი“ — *ყაააა* „დას-დასად“ და სხვ.

ზოგჯერ გაორმაგებულ ფუძეებს შორის თანდებულიც ზის: *ლი* (*ლხღ* „გაგონება, სმენა“ ზმნის ფუძე) — *ლი ზ ლი* „გასაგონად“;

აღრ „დღე“—აღრ დათ ადრე „დღითი დღე, ყოველ დღე“; ადრ „წელიწადი“—ადრ კამტე || ადრ დათ ამტე „წლიდან წლამდე, წლითი წლად, ყოველ წელს“ და სხვ.

§ 105. ზოგჯერ გაორმაგება გამოყენებულია ინტენსივის მნიშვნელობით; მაგ.: ძახ „დიდი“—ძახძახ „დიდ-დიდი, ძალიან დიდი; დიდებული“; ჯარ „ბოროტი“—ჯარჯარ „ძლიერ ბოროტი“; ჯერ „ცხელი, მხურვალე“—ჯერძაჯერძა „ცხელი ცხელი, ძალიან ცხელი“; არაფ „ჩქარა“—არაფარაფ „ძალიან ჩქარა“; ლილ „სიჩუმე; ჩუმად“—ლილ ლილ „ჩუმად ჩუმად, ძალიან ჩუმად“ და სხ.

ზოგიერთ ავტორთან გვხვდება განმეორებულად ხმარებული ისეთი სიტყვებიც კი, რომლებიც ჩვეულებრივ არ იხმარება; მაგ.: ღარმანგხალ ღარმანგხალ ხმ (აგათანგელოსი) „გაკვირვებული, გაკვირვებული ვარ (ე. ი. ძალიან გაკვირვებული ვარ)“; ღყასთხ ღყასთხ თხეღჲ ღყასთხუანხ (ფაუსტოს ბიზანტი.) „შესაფერ შესაფერ (ე. ი. ძალიან შესაფერ) ადგილთა დარიგება“ და სხვ. (მდრ. § 177).

§ 106. გაორმაგებული ფუძიდან ძალიან ხშირად ახალი სიტყვაც იწარმოება: ჯარ „ბოროტი“—ჯარჯარხ „ტანჯვა, წამება“; აქ „სხვა“—აქსაქს „გადასხვაფერება, შეცვლა“; ჯორ „ღრმა; ორმო, ხარო“; ჯორჯორათ „უფსკრული“; რათ „სიტყვა“—რარარა „ხმა, სიტყვა; დიალექტი“—რარარა „მეტყველება, ლაპარაკი, ლაღადისი“ (იხ. § 26); ჭაფ „ბიძგი, წნევა, ძალა“—ჭაღჭაღხ „ხამხამი; ბერტყვა; ნძრევა, რხევა“ (იხ. § 25); ჴათ „სუნი“—ჴათათხ „ყნოსვა“; ჴახ „ვეიზი, ვიშვიში“—ჴახხახხ „ოხვრა, კენესა, ტირილი, ვიშვიში“ (იხ. § 25); ჳჳჳჳ „ძალიან ჳინვა, წვევა“ < ჳჳჳ „ჳინვა“.

არის ისეთი სიტყვებიც, რომელთა გაორმაგებულობა უეჭველია, მაგრამ მისი ცალმაგი ფუძე არ იხმარება; მაგ.: არბარბანხ „გაღვივება“, მაგრამ არბ ცალკე არ იხმარება.

არსებობს გაორმაგებული ფუძეები ხმოვნების მონაცვლეობით, აგრეთვე თანხმოვანთა მონაცვლეობითა და ზოგჯერ მიმატებით, ან ჩამოკლებითაც; ასე:

ღეღიღ „ღვრა, თხევა“—ღეღიღ (< ჴეღ + ჴეღ; § 25) „წარღვნა“ და იიიიღ (ხმოვანთა შეცვლით) „რწყვა, ნამვა“; საარათიღ (< საათი „ცივი, სიცივე“) „ცახცახი, ძაგძაგი“; საყათი საყათი „სასვებით, მთლიანად“ (< საყათი „ბოლო, დასასრული“); ჴერასიღ „საკმელი“ (< ჴერ<ლითხ იხ. § 82); აჴჴ „აველა-დიდება, ქონება; ჳურჳელი“—აჴჴსამაჴჴ (< აჴჴ + ა + ა + ა + აჴჴ) „ზვინი, გროვა“; არწამარწხ „აბუჩად აგდება, გაბიაბრუება, არაფრად მი-

ჩნევა“ ($\langle \text{არ} + \text{ა} + \text{მ} + \text{არ} + \text{ხ} \rangle$ თუმცა არ იხმარება *არ* ზღრ. ზემოთ *არბარბანს*); *აღჟამიღჟ* „ბინდბუნდი, საბნელე“ (აგრეთვე *აღჟაღჟ*, მაგრამ არ იხმარება *აღჟ*); *ბბბაღბ* „სიცილი“ ($\parallel$ *ბაღრ*, ნათ.-მიც. *ბაღი* „სიცილი, დაცივნა“); *ბბბბ* „პეპელა“ ($\langle \text{ბბბ} + \text{ბბბ} \rangle$); *ღაღარბ* „დაცხრომა, დამწვინდება“ ($\langle \text{ღარ} + \text{სიმწვინდება} \rangle$); *ღიღიღ* „ხახა“ $\langle \text{ღიღიღ} + \text{ღ} \rangle$ (ზღრ. *იღიღ* „საყლაპავი მილი“); *ჩიჩიჩბ* „ხშირი ცვლა, შეცვლა“ $\langle \text{ჩიჩ} + \text{ცვლა} \rangle$; *კასკაბ* „ეჭვი“ ($\langle \text{კაბ} + \text{კაბ} \rangle$; *კაბ* ცალკე არაა. ზღრ. *არბარბანს*, *აღჟამიღჟ*) და სხვა.

ოდნავ თავისებურია კომპოზიტები *აბ* სიტყვის მონაწილეობით. *აბ* დამოუკიდებლად არ იხმარება. იგი გვხვდება კომპოზიტებში: *აბ* „მამაუფალი“ და *აბბბ* „დედაუფალი“, ე. ი. ამ ორ სიტყვასთან — *აბ* „კაცი; ქმარი“ (ძვ. ქ-ით: მამა) და *აბ* „ქალი, დედაკაცი; ცოლი“ (ძვ. ქ-ით: დედა) — ეს სიტყვა (*აბ*) ნიშნავს უფალი (= პატრონი). *აბაბ*-ში *აბ* ტრიფთონგი $\langle$ დიფთონგად ქცეულა და მიღებულია *აბ*. მეორე სიტყვა (*აბბბ*) ორივე შემადგენელ სიტყვას უცვლელად წარმოგვიდგენს. ქართულად *აბ* „მამა უფალი“ გადმოცემულია „მამა“-ს ჩამოცელებით — „უფალი“ (მამა — შერჩენილია შემდეგ ტერმინში — მამფალი). დედაუფალი-საგან კი „დედაუფალი“ (და დიუფალიც) გვაქვს ქართულში. ასეთივეა *აბბ* „უსაზღვროება“ $\langle \text{აბ} + \text{ბბ} \rangle$ „ნაპირი, კიდე“.

სინტაქსი

რიცხვის ფორმების გამოყენება

§ 107. სანამ უშუალოდ სინტაქსის საკითხებზე გადავიდოდეთ სახელთა რიცხვის ფორმების გამოყენებაზე შევიჩერდეთ.

ზოგიერთ სახელს თავისი მრავლობითის ფორმასთან ერთად გააჩნია სხვა ფორმაც, რომელიც ისტორიულ ხანაში კრებითობას გამოხატავდა; მაგ., *მარცხე* „კაცი, ადამიანი“, ნათ. *მარცხე*; მრ. რ. სახ. *მარცხე*, მიც.-ნათესაობითი — *მარცხე*. მაგრამ მრავლობითის აქ მოტანილ ფორმებს ჩვეულებრივ ენაცვლება კრებ. *მარცხელ* „ხალხი“, მიც.-ნათესაობითი *მარცხელან* (იხ. § 44). მსგავსი მნიშვნელობის ფორმანტები სხვაცაა. ისინი ჩვეულებრივ მხოლოდ გარკვეულ სახელებთან იხმარებიან. ამ სახელების რაოდენობა მეტად განსაზღვრულია, მაგრამ მათი გათვალისწინება საჭიროა, რადგან წინადადების აგებისას მათ მრავლობითის ძალა აქვთ: ზმნას მრ. რ.-ში შეიწყობენ.

ეს აფიქსებია:

-თქ: *მანთილ* „ყრმა, ჭაბუკი“, ნათ. *მანსკან*; მრ. რ. *მანსკილან*, მიც.-ნათ. *მანსკან*, კრებითი — *მანსკთქ*, მიც.-ნათ. *მანსკთი*; *ბაკ* „ნახვრეტი“, მიც.-ნათ. *ბაკქ* || *ბაკილ*, მრ. რ. *ბაკქ*, მიც.-ნათ. *ბაკან* || *ბაკილ*, კრებ. *ბაკთქ*, მიც.-ნათ. *ბაკთი*.

-ანს: *ალაფ* „უხუტევი“, მიც.-ნათ. *ალაფქ*, მრ. რ. სახ. *ალაფქ*, მიც.-ნათ. *ალაფქ* || *ალაფან*, კრებ. *ალაფანქ*, მიც.-ნათ. *ალაფანთქ*, მოქმ. *ალაფანთქ* || *ალაფანს*; *კინ* „ქალი, ცოლი“, მიც.-ნათ. *კინი*, მრ. რ. *კანანქ*, მიც.-ნათ. *კანან*, კრებ. *კანანქ*, მიც.-ნათ. *კანანთქ*; *აღათ* „თავისუფალი, არა ყმა“, მიც.-ნათ. *აღათქ*, მრ. რ. *აღათქ*, მიც.-ნათ. *აღათან*, კრებ. *აღათანქ*, მიც.-ნათ. *აღათანთქ* და სხვ.

-ან: *ბქ* „ცხენი“, მიც.-ნათ. *ბქი*, მრ. რ. სახ. *ბქ*, მიც.-ნათ. *ბქი*, კრებ. *ბქან* (არ იბრუნვის); *ხ2* „სახედარი“, მიც.-ნათ. *ხ2ი*, მრ. რ. სახ. *ხ2ქ*, მიც.-ნათ. *ხ2ი*, კრებ. *ხ2ან* (უბრუნვ.).

-ნქ: *ხეღ* „ხარი“, მიც.-ნათ. *ხეღქ*, მრ. რ. *ხეღქ*, მიც.-ნათ. *ხეღან*, კრებ. *ხეღქ*.

-ხან (უბრუნველი): *ნახარარ* „მთავარი, ერისთავი“, მიც.

201

ე) ზედსართავზე მრ. რ-ის ფორმანტის დართვით ხშირად გან-
ყენებულ ცნებას ვლემულობთ (ზოგჯერ მრ. რ-ის დ-ს წინ ჩ-ც
უძღვის): ძარქი „კარგი, კეთილი“ — ძარქე (ნათ. ძარხაე) „სიკე-
თე“; ჯარე „ბოროტი“ — ჯარქე „ბოროტება“; ჟილა „ცხელი, მზურ-

სახელობითი ემსახურება წოდებითის გამოხატვასაც: *თქმ, ღმრთისაჲსა* 54₁₁ „უფალო, ვიცოდი, რომ კაცი ერთი (=ვინმე) ფიცხი ხარ“; *აღსაღ ბაიყაჲ რაქი ს ჩაღათა-რქამ* 54₁ „პატიოსანო მონავ, კეთილო და სარწმუნო“. ზოგიერთი სიტყვა მხოლოდ სახელობითის ფორმით იხმარება გამოთქმებში; მაგ. *აღღ* „უწყება, ცნობა, შეტყობა“ მხოლოდ ამ ფორმით გვხვდება: *აღღ აინხლ || აღღ თაღ* „გაგებინება, შეტყობინება“, *აღღ ღჩხლ* „შეტყობა, გაგება, მიხვედრა“. უბრუნველია აგრეთვე ორმაგი კნინობითის ფორმები (*აღათანხლქლ, მანხლქლ* და სხ.) და ზოგიერთი სხვა სახელიც: *ღიზ* „კმაყოფილი“, *ჩამან* „მსგავსი“, *ჩადი* „სათნო“ და სხვ. თუ ასეთი სიტყვების ბრუნება საჭირო გახდება, მას სინონიმით ან იმავე ფუძიდან წარმოებული სხვა სიტყვით შეცვლიან; მაგ.: *ჩადი* — *ჩადიქლან* || *ჩადხლქ*; *აქათი* „გამოსადეგი, სახმარი“ — *აქათიქლან* || *აქათანქ* და სხვ.

სახელობითი უთანდებულო ბრუნვაა წინააღმდეგ ყველა დანარჩენი ბრუნვისა. ამიტომ სახელობითის შემდეგ უწინარეს თანდებულებს გავეცნოთ.

თ ა ნ დ ე ბ უ ლ ე ბ ი

§ 110. ძველ სომხურში ნამდვილი თანდებულებია:

ათ, ღ, ღმრ, ღათ, ღ (ჯ-) და *გ-*. ამათგან ისინი, რომელნიც მარცვალს შეიცავენ სიტყვისაგან განცალკევებით იწერებიან და წინ მიუძღვიან სიტყვას, ე. ი. თანდებული სომხურში წინდებულება, როგორც ინდოევროპულ ენებში საერთოდ. თანდებულები, რომლებიც მარცვალს არ წარმოადგენენ (*ღ, ჯ, გ-*), სიტყვასთან შერწყმულად იწერებიან. *ღ-* თანდებული *ღ-*-ს დასუსტებული სახეა ხმოვნით დაწყებული ფუძეების წინ და იკითხება როგორც *ჴ* (ჴ) (იხ. § 23).

გ- თანდებული მხოლოდ ბრალდებით ბრუნვას მართავს და ერთი მნიშვნელობა აქვს: -მდის || -მდე (იხ. § 102). ყველა სხვა თანდებული რამდენიმე ბრუნვას მართავს და სხვადასხვა მნიშვნელობის მქონეა.

გარდა ადგილობითისა და დაწყებითისა ყველა ბრუნვის ფორმა (სახელობითი თავისთავად გამორიცხულია) შეიძლება თანდებულებიანიც იყოს და უთანდებულოც. ადგილობითი და დაწყებითი კი ჩვეულებრივ *ღ (ჯ-)* თანდებულის თანხლებით გვხვდება. ადგილობითთან *ღ (ჯ-)* თანდებული -ში (შინა), ან -ზე (ზედა) თანდებულს უდრის, დაწყებითთან კი -გან (-დან) თანდებულს ძალიან იშვია-

თად დაწყებითიც შეიძლება უთანდებულოდ შეგვხვდეს. სხვა თანდებულიანი დაწყებითი აღარ უდრის ქართულის -გან (-დან) თანდებულიან ბრუნვას.

თანდებულიანი ბრალდებითი და მიცემითი (იგივე აღგილობითი) ხშირად ირიბი დამატების გადმოცემაა. სხვა თანდებულიანი ბრუნვები გარემოების სიტყვებია უმეტესად.

ამ თანდებულთა მნიშვნელობას ცალკეულ ბრუნვებთან ქვემოთ გავეცნობით.

გარდა აღნიშნული თანდებულებისა არსებობს მრავალი სიტყვა, რომელნიც ამა თუ იმ ფორმაში გაქვავებულ სიტყვებს წარმოადგენენ და ეს კარგად ჩანს უმეტესისაგან უმეტეს შემთხვევაში. ეს გაქვავებული ფორმები ზმნიზედებია, მაგრამ ძალიან ხშირად თანდებულებად გამოიყენებიან. მათი უდიდესი ნაწილი ნათესაობით ბრუნვას მართავს, მაგრამ ზოგჯერ სხვა ბრუნვებსაც. უმეტესად ისინიც წინ მიუძღვიან მათ მიერ მართულ სახელებს, მაგრამ ზოგჯერ მომდევნოდაც გვხვდება. ეს თანდებულები (როგორც პირველადი, ისე მეორადი) ხშირად იმდენად თავისებური კონსტრუქციის წინადადებას ქმნიან, რომ ძნელი გასაგები ხდება მათთან დაკავშირებულ თავისებურებათა გათვალისწინების გარეშე. ამათგან განსაკუთრებით მნიშვნელოვანთ მომდევნო პარაგრაფებში გავეცნობით. დავიწყებთ პირველადი თანდებულებით.

§ 111. თანდებული *აა* ბრალდებითთან უდრის:

ა) -დმი || -დამი (განსაკუთრებით როდესაც გამოყენებულია პიროვნებათა აღმნიშვნელი სიტყვების ურთიერთობისას), -თან, მიმართ: *Յայնմ ամի փոխի և հայրն Տպիփան առ աստուած* 63₁₂ „მას წელსა შინა იცვლება (გარდაიცვლება) მამაცა იგი ეპიფანე ღვთისა მიმართ (ღვთისადმი)“; *մոխն առ Նոյ* 46₃₈ „შევიდნენ ნოესთან“; *դարձաւ անդրէն առ Նա ի տապան անդր* 48₁₂ „დაბრუნდა იქვე მასთან (მისდამი) კიდობანსა მას შინა“; *երկայնամիտ լնր առ իս* 50₃₀ „სულგრძელი იყავ ჩემდამი“.

ბ) მიუთითებს ირიბ დამატებას: *ասաց և առակ մի առ Նուս* 54₂₇ „უთხრა არაკიცა ერთი მათ“.

გ) -გან, -თვის, გამო, -ით (მოქმ. ბრ.): *առ ցաւս իւր ճշկ* „ტკივილის გამო (ტკივილისაგან, ტკივილისთვის) ღრიალი“; *առ սէր քոյ* „შენი სიყვარულისთვის (სიყვარულის გამო, სიყვარულით)“; *կազմեցան առ երեկուն* 62₁₁ „შეემზადნენ საღამოსთვის“.

დ) თვითებული, ყოველი: *თալ յիսուն սիկղ առ այր, երկուս*

გაიჩნა აი იჲ „მიცეს თვითეულ კაცს (კაცის თავზე, სტლზე) 50 სიკილი [ფულის ერთეული] და ორი კრავი ყოველ დღე“.

ე) -ად, აღგილას, როგორც (განსაკუთრებით იანსლ „ქონა, პერობა“ ზმნასთან): *გბხრა აი ზარა იანსლ* „მოხუცთა მიჩნევა (ყოლა) მამად (მამის აღგილას, როგორც მამა)“; *ღანბჩნა აი ქამათილნა იანსლ* „თავის თავის ბრძნად მიჩნევა || თავისთავის, როგორც ბრძენის მიჩნევა (ყოლა)“.

ვ) ქვეშ. ქვეშე, ქვე: *ანსლნა ღათიკაქცჲს აი ითიზირა* 50₂₈ „დავარდა თანამსახური იგი ფერხთა ქვეშე მისსა (მისი ფეხების ქვეშ = ჩაუვარდა ფეხებში)“.

ზ) -ებრ, -ვით, როგორც: *აი ღაიზ* „იმ სიტყვასავით; როგორც ის სიტყვა“.

თ) ხშირად, განსაკუთრებით სახელზმნებთან, *ქ (ქ)* თანდებულთან ერთად იხმარება: *აი ქ თაქ* „მისაცემად (მიცემისათვის)“, *აი ქ ზიდაქ* „ზრუნავისათვის, საზრუნავად, ზრუნვით“; *აი ქერქნ-ვიღვანსლ ყჩა* „ჩემდა შესაშინებლად, ჩემი შეშინებისათვის“; *აი კილიღვანსლ* „სწავლებისათვის; სასწავლად; სწავლებით“ და სხვ.

§ 112. *აი* თანდებული ნათესაობითს იშვიათად მართავს. როდესაც მართავს, მისი მნიშვნელობა საკმაოდ კონკრეტულია: -თვის, გამო, -ით (მოქმედებითი ბრ.); -გან (ე. ი. დაწყებითი ბრ.); *აი არჩ* „შიშისაგან, შიშით, შიშის გამო“; *აი ქმიქ ქიჯათასქ* „ჩემი მოგონებისათვის“.

§ 113. *აი* თანდებული ძართავს მიცემითს მხ. რიცხვში და ნიშნავს:

ა) -თან (მდგომარეობის აღმნიშვნელ ზმნებთან): *ხლავ აი ზამა* „დადგა (გაჩერდა) მასთან“; *კაქჩნ აი ქაქჩნ* „იღგენ იმ ჯვართან“; *აი მსღ ადქრ* „ჩვენთან გაითიე (ღამე)“; *აი მხრიამ ქა-გალირჩნ* „იმ ჩვენ მეფესთან“ და სხვ.

ბ) წინაშე (თანდასწრებით): *აი არღაქი* „მეფის წინაშე (თანდასწრებით)“; *აი ღათიქჩნ* „მოსამართლის წინაშე (თანდასწრებით)“; *აი ჭხღ* „შენ წინაშე“; *აი ზამა* „მის წინაშე“ და სხ. ესენი შეიძლება -თან თანდებულითაც გადმოიცეს: მეფესთან, მოსამართლესთან...

გ) -ში(ნა), -ზე(და), შესახებ: *აი ზაქელიჟ* „სარკვეში“; *კალ მსალ აი ყათილქრანჩნ* „იმ ბრძანებაზე დგომა (მტკიცედ)“; *ქამ-ქასანა კიღელ აი გნსქერჩნ* „საკიცხავის თქმა ამხანაგზე (ამხანაგის შესახებ = ამხანაგის კიცხვა)“... აგრეთვე *ქ (ქ-)* თანდებულთან ერთად: *აი ქერქაქცვიჟ ქიქჩნ* „ებრაელთა იმ წიგნში“.

რიცხვში. ამრიგად, *q-* არაა ბრუნვის ნიშანი, იგი თანდებულია, მაგრამ გვშეელის ბრუნვითა ფორმების გარჩევაში; ორიოდე მაგალითი: *Հիրովդէս կալաւ զմովհաննէս* 50₃ „ჰეროდემ შეიპყრო იოანე“. *q-*-ს გარეშე ეს წინადადება შეიძლებოდა სხვაგვარადაც გაგვეგო: „ჰეროდემ შეიპყრო იოანემ“; ასევე: *ხոხი գնա հայրն* 55₃₆ „იხილა იგი მამამან მან“ და სხვ. (იხ. § 139 § დამატება XII).

სხვა ბრუნვებთან *q-* თანდებული სხვადასხვა მნიშვნელობის მქონეა.

§ 117. *q-* თანდებული მიცემითთან ირიბ დამატებას გადმოსცემს, ან ქართულის -ზე თანდებულიან მიცემითს უდრის, ე. ი. უთანდებულო, ანდა -ზე თანდებულიანი მიცემითით გადმოიცემა; მაგ.: *իქէ იք სასაყէ գზիქ ქէ զի՞ լուծանէք դյաւանակը* (მარკოზი, 11₃) „თუ ვინმემ გითხრას თქვენ, თუ რატომ ხსნით მაგ კეიცს“; *հարկանիլ* (ან *զարկանիլ*, *զարկուցանիլ*) *զգարի*, *զգետնի* „ქვას (ქვაზე), მიწას (მიწაზე) დანარცხება“; *ծափ գծափի հարկանիլ* „ხელის გულის ხელის გულს (-ზე) შემოკვრა (= ტაშის კვრა)“.

§ 118. *q-* თანდებული დაწყებითთან ხშირად *ի* (*j-*) თანდებულს ცვლის, ე. ი. დაწყებითი *q-* თანდებულით თავის მნიშვნელობას ინარჩუნებს, მაგრამ ზოგჯერ განსხვავებული მნიშვნელობაც აქვს: ა) -ზე, შეესახებ; მაგ.: *խօսէին զնմանէ* „ლაპარაკობდნენ მის შესახებ (მასზე)“; *տրտնէին զտանուտեսաւնէն և ասէին* 51₂₆ „დრტვინავდნენ იმ სახლის პატრონზე (პატრონის შესახებ) და ამბობდნენ“; *կապիլ զծառայն, զփայտէ* „ჩამოკიდება ხეზე (შდრ. ძვ. ქართ.: დამოკიდება ხისაგან, ძელისაგან)“; *անդամք զմիմხանց կապիս կան* „ასონი (სხეულთა) ერთმანეთისაგან (ერთმანეთზე) დამოკიდებულნი არიან“; *զանթակէզ հրոյն ապրեցաւ* „დამდაგველი ცეცხლისაგან გათავისუფლდა“; *զմիւլէ սկսեալ ի տան աւարտեաց* „ერთიდან (ერთით) დაიწყო და ათით გაათავა“.

ბ) -თვის, -ზე *առաքել*, *գալ զլրոյ*, *զցուրնոյ* „გაგზავნა, წასვლა წყლისთვის, პურისთვის (წყალზე, პურზე)“.

გადმოიცემა უთანდებულო მიცემითითაც: *հուր հարկանիլ զգաղաքէ* „ცეცხლის მიცემა ქალაქისთვის“, მაგრამ პირიან ფორმაში: *հուր հարկանիմ զգաղաքէ* „ცეცხლს ვაძლევ ქალაქს“, *հուր հარի զգողաքէ* „ცეცხლი მივეცი ქალაქს“ (იხ. დამატება XII).

119 *q-* თანდებული მოქმედებითთან უმეტესად იდიომატურ გამოთქმებს კმნის და სხვადასხვა მნიშვნელობის მქონეა. მათგან უმთავრესი მნიშვნელობაა „ირგვლივ, გარშემო“, რომელიც ქართუ-

ლად შეიძლება ზოგჯერ -ზე(და) თანდებულითაც გადმოიცეს, ზოგჯერ უთანდებულო მიცემითითაც, აგრეთვე ნათესაობითით; მაგ., *մոռալ թագաւորն հայել զբազմականօն* 52₃₂ ქართულ ოთხთავში (მათე, 22₁₁) ასეა გადმოცემული: „შერავიდა მეუფე იგი ხილუად მეინახეთა მათ“ (ე. ი. რომ მიმოეთვალეობია, სუფრაზე მსხდომთა ირგვლივ მიმოეხედა); *անկաւ զպարսնոցան զորա* 55₃₆ „დავარდა ქედსა ზედა მისსა“ (ლუკა 15₂₀), ე. ი. მოეხვია კისერზე (დავარდა მისი კისრის გარშემო); *երբէք զպատուի-րանաւ քով ոչ անցի* 56₁₄ „არა სადა მცნებასა შენსა გარდაეჰხედ“ (ლუკა 15₂₉); *Սամիւր զինքեամբ արկեալ էր* „სია სამური მოესხა“ (პირდაპირ: თავისთავის გარშემო შემოეხვია, მოეხვია).

ზოგჯერ *շուրջ* „ირგვლივ, გარშემო“ სიტყვა ახლავს *զ*-თანდებულიან მოქმედებითს: *շուրջ զմեօք են* 63₁₇ „ჩვენს ირგვლივ არიან“; *քնակել շուրջ զբաղաքան* „დაბანაკება ქალაქის გარშემო“; *բարձ մի դուրս զգլխովն կայր* „რადაც უბრალო ბაღში თავქვეშ ედო (იყო; ამოედო)“.

§ 120. *ընդ* თანდებული მართავს ბრალდებითს ზოგჯერ *ի* (յ-) თანდებულთან ერთად და აღნიშნავს:

ა) უთანდებულო მიცემითს, -ში(ნა): *ասեն ընդ միտս* 52₁₁ „თქვეს გონებასა შინა = გაიფიქრეს, განიზრახეს“; *ուրախանայր ընդ միտս իւր* 58, „უხაროდა თავის გონებაში“; *ինքն ընդ Հա-տենս կամի գալ* 59₁₇ „თვითონ ჰაშტენში (ჰაშტენს) სურს წასვლა“; *խառնեցան ընդ յերեսարս* 62₁₄ „შეერივნენ ერთმანეთში (ერთმანეთს)“; *տարաւ անցուց ընդ Եկատեղանս* 62₂₇ „წაიყვანა 'და' გადაიყვანა ასტელავნსა (შინა)“; *տեսանել իբրեւ ընդ հայելի* „დანახვა [ისე], როგორც სარკეში“; *ընդ սակաւ ատուրս ხელն բერძნ* „მცირე ხანებში (პირდაპ.: მცირე დღეებში) მოვიდნენ 'და' მოიყვანეს“; *ընդ ამას տասն* „ათ წელიწადში“; *ընդ այն ժամա-նակս* „იმ ხანებში“; *ընդ ատուրս ընդ այնուիւն* „იმ დღეებში“; *հարկանել ընդ գլուխ* „თავში ჩართვა“ და სხ.

ბ) -თან(ა): *դու հանապაղ ընդ իս ես* 56₁₈ „შენ მუდამ ჩემთან ხარ“; *մէ դահեկանի միով սակ արկել ընդ իս* 51₃₀ „ერთ ღრუბ-კანს არ შეთანხმდი ჩემთან?“; *ձէթ ընդ իւրեանս ոչ բարձին* 53, „ზეთი არ წაიღეს (თავიანთ) თანა“; *աւին ձէթ ամառիւք ընդ լապ-տերս իւրեանց* 53₁₀ „წაიღეს ზეთი ჭურჭლით თავიანთ ლაშკებთან (ერთ-თად)“; *ուրախ ხეცე ընդ բարեկամս իմ* 56₁₅ „ვიმხიარულო ჩემ

მეგობრებთან“; *ხსენი ექსანა დი ენო ყიონიქა* 56¹⁶ „შეკამა შენი ქონება (საცხოვრებელი) მეძავებთან“; *ენო ილა ექსეყან* 57²⁷ „რომელთა (თანა) შეხვდნენ“; *ჟერ ყასთხრაჟმერ ენო ზიას* 61⁶ „უფალი იბრძოდა მათთან“; *ეკენი კალა ენო ხერ ჩიქა* „ქალი იგი დააკავა თავისთან ბულამ“; *ილხე ღი ენო ზა* „სმა და ჰამა მასთან“; *ენახე ენო აიქა* „დაბინავება ლომთან“ და სხ.

გ) -ზე(და), -ში(ნა), -გან (-დან), -თან, -ით, ან უთანდებულო მიცემით: *ხეხე ვიქათ ქმ ენო ეხე* 46⁸ „დავდო აღთქმა ჩემი შენთანა (შენზედა) || აღგითქვა (აღგითქვამ) შენ“; *ენეყენ ენო ქარ* 62⁹ „მიანარცხეს ქვაზე (ქვას)“; *კამყან ხლანე ენო ზიონ თიქ* 62²⁸ „ისურვეს გამოსვლა იმავე ადგილზე (ადგილს, ადგილას)“; *ღი კარაყენ ანყანე ენო ღიონ* 62³⁰ „და ვერ შეძლეს გადასვლა ხევზე (გასვლა ხევით)“; *ჰასხა ჩიქაყ ანე ენო ეხთ* *მხ* „მოვიდა ბულა 'და' გადავიდა დიდ მდინარეზე (მდინარით)“; *ღი ხენ ხერხე ანყანე ენო ჰარე ღი ენო შანაეკხერ* 64² „და თვითონ მიდის 'და' გადადის ჰარქს (ჰარქში, ჰარქით) და მანაზკერტს (მანაზკერტში, მანაზკერტს, მანაზკერტით)“; *ეხ ღიონ ენო ჰანა ასყარანე, ღი ქი ელარანე კაჟმენე, ღი ენო ჰანა ასყარანე ქიიონე ქართლესე ღი კამანანე ღიონ* *არეაქენ* 61² „რამეთუ ჯორნი იგი ფართა მათ ხმათა ზედა (ხმათაგან, ხმებით) და ლაშქართა(გან) მათ ყვირილისა (მის ჟამს) და საყვირთა მათ სასტიკ ხმათგან (ხმებით, ხმებზე) დაფეთებულნი განურჩევლად ყოველი მხრიდან უტევდნენ“; *ქანერენ ჰარე ენო ზაყი აქ ქაყალი ქერხანე* „ითხოვდნენ სომხები შაჰუჰისაგან (სთხოვდნენ სომხები შაჰუჰს) სხვა მეფეს (თავიანთთვის)“; *ხერენე ენო აქ* „შიში მისგან (მასზე, მისთვის, იმით)“; *აქ ღი ენო აქ კალე* „ამასაც იმას (მასზე) უმატებს“; *კაყენ ენო ზან* „ნავს (ნავზე) აბამს [ნავს მიაბა]“; *ქერხთი ენო ღიონ* *არე* „უზნებოდა ქრისტე პეტრეს“ და სხ.

დ) -ით (მოქმ. ბრ.), -ად (ვითარებ. ბრ.), შორის || შუა, ერთად, -კენ: *ენო ჰი, ღი ენო კილთ, ღი ენო ქეჯ* *ყათი ქიქ* 61¹⁷ „ცხენი, აქლემი და ვირი ერთად აღმოჩნდა 18000“; *ენო აქ ღი ენო ღი ღი ენო მანქთ* „კაცი, ქალი და ბავშვები ერთად“; *ენო ჩხხა ღი ენო ჩხთას* „ცხენოსანი და ქვეითი ერთად“; *ქი ელარანე ღი ენო ქერე ეხა* 61²⁸ „საფარსა შინა დაეყენებია სამი მხრით“; *ღი ზნარე ქამყენე ენო შართიე-ქიი ქი ქაქი* *ენეყენ* *ღი ანე* *ქანახეყან* 62¹⁵ „მოახერხეს, მარტუც-ფოლს

დაბლა (მარტუც-ფოლიდან დაბლა) წავიდნენ და იქ დადგნენ“; *ხլ ընդ առաւօտս ի վարձու ժնեք մշակս յալի իւր 51,10* „გამოვიდა დილით (დილას, დილაზე) თავის ვენახში [სამუშაოდ] მუშების დასაქირავებლად“; *ընդ արեւելս* „აღმოსავლეთით, აღმოსავლეთისკენ“; *ընդ ամենայն՝ հարիւր կանգուն* „მთლიანად ასი წყრთა“; *ընդ գնաւ՝ չորեքհարիւր այր* „ერთად (მთლიანად) ოთხასი კაცი“; *աստեղք ընդ ամենեսեան ոչ են բաւական լուսաւորել զտիւր տրամութիւն գիշերոյն* „ყველა ვარსკვლავი ერთად არაა საკმარისი ბნელი ღამის გასანათებლად“; *ընդ մի բերան ասել, գովել* „ერთპირად თქმა, ქება“; *ընդ մի օրինակ* „ერთნაირად, ერთ სახედ“; *ընդ կռապաւիտան ունել զայնպիսին* „კერპ-თაყვანისმცემლებად მიჩნევა ამნაირთა მათ“; *ընդ կատակս ասել* „ხუმრობით თქმა“; *ընդ երկուս բաժանել* „ორად გაყოფა“; *ընդ երկինս և ընդ երկիր* „ცასა და ქვეყანას შორის (შუა)“; *ընդ իս և ընդ քիչ* „ჩემსა და შენს შორის“; *იչինչ է խտիր ընդ բազմամ կամ ընդ սակաւս* „არაფერია განსხვავება მრავალსა ანუ მცირეს შორის“; *լեւան՝ որ բաժանէ ընդ Աղձնիս և ընդ Ճարօն* „მთა, რომელიც გადის (ჰყოფს) აღძნიქსა და ტარონს შორის (შუა)“ და სხ.

ე) -ისას, დროს, ჟამს, -თანავე (განსაკუთრებით სახელზმნებთან); ქვეშ; ნაცვლად, მაგიერ: *և զբազում տեղիս ամբողջայն հայց ընդ երկաւն առեալ հարկանէր, քակէր, աւերէր և անջանէր 57,14* „და წასვლისას მრავალთა აღგილთა სიმაგრეთა მათ სომეხთა იღებდა, ამსხვრევდა, ანგრევდა, აოხრებდა და გადადიოდა“; *ընդ երեւումն* „გამოჩენისას“; *ընդ անջանէն* „გადასვლისას“; *ընդ տեսանէն* „ხილვისას“; *ընդ ხელანէն* „გამოსვლისას, გამოსვლის დროს, გამოსვლის ჟამს“; *ընդ բოսանէն* „ჭირაყა“ „აღმოცენებისთანავე გახმა“; *ընդ ծագել արեւականն* „ზისა მის ამოსვლის ჟამს“; *ընդ այգն ընդ առաւօտն* „განთიადისას, აღრე დილით“; *ընդ երեկս* „სალამო ჟამს, სალამოს“; *հատէր ընդ կաղնին* „იჯდა მუხის ქვეშ“; *ընդ ոտն յարկանել* „ფეხქვეშ გათელვა“; *զկարօտեալս ժողովէին ընդ յարկս իւրեանց* „ლარიბები იკრიბებოდნენ მათ ქერქვეშ“; *ես տաց ընդ այդ պատասխանի ասուածոյ* „მაგის მაგიერ (მაგისთვის) მე მივეცემ პასუხს ღმერთს“ და სხ.

§ 121. *ըნդ* თანდებული მართავს ნათესაობითს და აღნიშნავს:

ა) ნაცვლად, წილ, მაგიერ: *ընդ სიღვიძան փող ծուխ ხլանէր 41,7* „ლეწმისა წილ მილი ბოლი (= ბოლი მილივით) ამოდიოდა“; *Թագաւորեաց որդի նորա ընդ նորա* „გამეფდა შვილი მისი მის

ნაცვლად“; *ასქნ ღნუ ასქან, ათამშ ღნუ ათამაშ* (მათე, 5₃₈)
 „თვალი — თვალისა წილ, კბილი — კბილისა წილ“. (იხ. დამატება XIV).

ბ) -თვის: *ღნუ ჭ^რ „რისთვის?“: მათი აკათარად ღნუ ანჭჩნ*
ღნუ ძილიძიქხანს „შესწირე შესაწირავი ხალხისა და თავისთა-
 ვისათვის“.

გ) -თან, წინააღმდეგ: *ღნუ მხრ „ჩვენთან || ჩვენს წინააღმდეგ“;*
ღნუ აირა „ამასთან || ამის წინააღმდეგ“.

§ 122. *ღნუ* თანდებული მართავს მიცემითს მხოლოდით რიც-
 ხვში (მრავლობითში კი მას ბრალდებითი ენაცვლება) და აღ-
 ნიშნავს:

ა) -თან (ერთად): *გნაფ ღნუ ზამ || გნაფ ღნუ ზიას* „წავიდა
 მასთან (ერთად) || წავიდა მათთან (ერთად)“; *ღნუ ხეფიქ ჯილიქ ||*
ღნუ ხეფარა ჯიქ „თავის ძმასთან (ერთად) || თავის ძმებთან (ერ-
 თად)“; *ღნუ მნაფ მქაქნ ზიქ ღნუ ზამ ჭქნ* 47₂₁ „და დარჩა
 მარტო ნოე და რომელ(ნი) მასთან იყვნენ“; *იქღ ღნუ ზამაქნ ჭქნ* 58,
 „რომელნი მასთან იყვნენ“; *ჯიხეგაღ თქრ ასათილბ ღნუ ზიქი* 48₂₇
 „ილაპარაკა უფალმა ღმერთს ნოესთან“ (ანუ უფრო სწორად: „ელაპა-
 რაკა უფალი ღმერთი ნოეს“); *ჭქ... ღილ... ღნუ ჭქნაქღ ირღიფ ღნუ*
ჭქღ 48₂₇ „გამოღი... შენ... და ცოლნი შეილთა შენთა შენ თანა“; *ღნუ*
ღანქნ კარიღგანქრ „ამ (იმ) სიტყვასთან ერთად დგებოდა (აღდა)“.

ბ) უთანდებულო მიცემითს (= ირიბ დამატებას): *ღსთ ამწნაქნ*
ღარიღქხანს *ღიქ არარ ღნუ ჭარაქქქ* „უოველი სიკეთისაებრ,
 რომელი უქმნა ისრაელს“; *ღნუ ირიქ ხა ზამრიღგეჩე, ზამრიღგნა*
ღნუ ზამ „რომელსა მე ვეამბორო, ეამბორე მას“; *ზნაღანღ არარ*
ღძიღიღიღიღა ღნუ მნღ „ხალხები დაგვიმორჩილა ჩვენ“; *ღქნჯ ჭიქ*
ღნუ ზამ (|| ღნუ ზამ) ანგხაღ „ჩვენს „რა საქმენი გარდახედია მას?“
 (იხ. აქვე ა).

გ) -ში, -გან, -კენ || -ით, ქვეშ: *ღნუ ღიქარარ ანქიქნ ზათიღ*
 „დაჯდომა მაჩრილობელ ხის ქვეშ“; *ანქანქღ ღნუ ანქქღ აქ-*
თიქ ზაღაქიღქხანს „ჩავადნა ურიცხვ სნეულებათა მონობაში“;
იღარქანაღ ღნუ ზღნიღქხანს „სიხარული (გახარება) შრომით
 (შრომისაგან)“; *აღიღათაქ ღნუ ირიქ თქრ მხრ გნაფ* „გზა, რომ-
 ლით(აც) უფალი ჩვენი წავიდა“; *ღანსაქნ ჭრ ზიფა ღნუ ზიქაქიქ*
 „მათი ბანაკი ჩრდილოეთით (ჩრდილოეთისაკენ) იყო“.

§ 123. *ღნუ* თანდებული მართავს დაწყებითს და აღნიშნავს:
 - გან, მიერ, -ით, მხრით, -თვის, გამო, -ზე, ე. ი. *ქ || ჯ-*
 თანდებულის ძირითად მნიშვნელობას ინარჩუნებს; მაგ.: *ღნუ*
აქმქ „მარჯვნიდან, მარჯვნივ, მარჯვენა მხრით“; *ღნუ ანქქნ ღიღ-*

მანჲ „მარცხენა მხრიდან, მარცხნით, მარცხნივ“; *ენჲ հարաւոյ կողմանჲ* „სამხრეთის მხრიდან, სამხრეთიდან“; *ენჲ առեկելոյ կողմանჲ* „აღმოსავლეთიდან, აღმოსავლეთის მხრიდან“; *խնդրել Էնձ աստուծոյ իրաւունս* „თხოვნა ღვთისაგან სამართლისა“; *ենձ հրկիւղէն* „შიშით, შიშისაგან“; *առնուլ Էնձ այգմանէ պարգև* „ამისთვის (ამის გამო, ამისაგან) ძღვენის აღება“.

§ 124. *ენჲ* თანდებული მართავს მოქმედებითს და აღნიშნავს:

ა) ქვეშე (განკარგულებაში), -ში: *զորս Էնձ ձեռամբ ձեռով հաւո 49₁₄* „რომელნი ხელთა ქვეშე შენთა მოგეცი“; *ունէր Էնձ ձեռամբ իւրով Է՛մ այր 60₃₂* „ჰყავდა თავის ხელქვეშ (განკარგულებაში) 8000 კაცი“; *ենձ ծառով* „ხის ქვეშ“; *ենձ հողով* „მიწის ქვეშ“; *ենձ իշխանութեամբ* „მფლობელობის ქვეშ (მფლობელობაში)“.

ბ) -ით(ურთ), -თან: *յաւուրս նորս հանգչէր ամենայն մարդ, ըստ մարգարէութեանս, Էնձ ուրիւմ իւրով և Էնձ թղեսխաւ 63₂₁* „დღეთა მისსა შინა (= მისი მეფობის დროს) განისვენებდა ყოველი ადამიანი, იმ წინასწარმეტყველებისაებრ, ვაზითა თვისითა და ლელვითურთ (ლელვის ხითურთ)“; *աւելորդ համարիւմ մի ըստ միովէ գանօրէնութիւն քաղաքին Էնձ գրով քացայապոսել* „ზედმეტად ვთვლი თითო-თითოდ გამოვაცხადო (ჩამოვთვალო) უსჯულოება ქალაქისა მის წერილით (= წიგნში)“; *մանկունքս Էնձ ին և կան յանկողնի* „ყრბანი ესე ჩემთან არიან ლოგინში“; *ենձ մեւք միշտ գնան* „მუდამ ჩვენთან ერთად მიდიან“; *ենձ ժամանակաւ* „დროით, დროულად, დროზე, დროს“.

გ) -ით, -კენ: *ենձ արեւելիք* „აღმოსავლეთით, აღმოსავლეთისკენ“; *շրջէր Էնձ կողմամբ Վանանդայ* „მიდიოდა ვანანდის მხრისაკენ“.

დ) -ზე: *իշ կարեմ զձեր մեղօք Էնձ անձամբ առնուլ* „არ ძალ-მისს შეცოდებანი ეგე თქვენი თავისთავზე (თავს) ვიღო“.

§ 125. *ენ* თანდებული მართავს ბრალდებითს და აღნიშნავს:

ა) იქით, გა(ლა)ღმა, გარეთ, -გან (-დან): *եկանել ըստ սահման* „საზღვარს იქით (ზაღაღმა, გარეთ) წასვლა“; *եկանել ըստ քաղաք* „ქალაქ გარეთ (იქით) გასვლა“; *անցանել ըստ օրէնս* „სჯულიდან (წესიდან) გადასვლა (გადახვევა)“; *անցանել ըստ հրդեհի* „ფიცისაგან გადასვლა (= ფიცის გატეხა)“; *ըստ ակն անկանել* „თვალი-დან (მზედველობიდან) დაკარგვა“; *անցանել ըստ գետ* „მდინარეს გაღმა (იქით) გადასვლა (ან: მდინარით გასვლა)“.

ბ) -ებრ, მსგავსად, შესაფერისად (განსაკუთრებით სახელმწიფო-თან): *სიღს ცათ ფნხლ მათაჲ ქცრიჲ* „თავისი მოფიქრებისამებრ (განზრახვისამებრ) იქმნა“; *ცათ ჯაღფიცრჲ მანსლანჲ ქმიჲ* „ჩემი ბავშვების მოლოწიერების შესაფერისად“; *ჯათარჲლ ჟათათათან* *ცათ ჟრხაჲლ* „იმ წერილთაებრ განსჯა (მსჯავრდება)“.

გ) ყოველი, თვითეული: *ცათ ქამანასჲ ქამანასჲ* „ყოველ ჟამს || სხვადასხვა დროს“; *ცათ ჟრხან* „ყოველი პირი (პიროვნება)“; *ცათ თილს* „ყოველი (თვითეული) სახლი (ოჯახი)“.

§ 126. *ცათ* თანდებული მართავს მიცემითს, რომელიც მრავლობითში. ზოგჯერ ბრალდებითით შეიცვლება და აღნიშნავს:

ა) -ებრ, მსგავსად, -ვით: *ჯამნაჲნ ჯაღიც* *ქმიწიჲ* *ცათ* *აღჟი*, *ს* *ჯამნაჲნ* *ანაჲნიჲ* *ცათ* *აღჟი*, *ს* *ჯამნაჲნ* *აიღნიჲ* *ხრჟრჲ* *ცათ* *აღჟი* *ქცხანჲ* *ხრჟი*. *ხრჟი* *ჯამნაჲნ* *ქ მათსიჲნ* *აი* *ჟხჟ* 46₁₃ „ყოველთა ფრთოსანთა ფრინველთაგან ნათესავისაებრ, და ყოველთა პირუტყვთაგან ნათესავისაებრ, და ყოველთაგან მძრომთა ქვეყნისა ნათესავისაებრ თვისთა — ორ-ორი ყოველისაგან შევიდნენ [კილობანში] შენთანა“; *იამსჲნ* *ხთ* *ჩჲნჟ* *ჟანჟარ* *ს* *იამსჲნ* *ხრჟი* *ს* *იამსჲნ* *აჲ*, *ქცრაჟანჟცრ* *ცათ* *ქცრი* *ქცარი*, *ს* *ჟნაჲ* 53₂₅ „ზოგს მისცა ხუთი ქანქარი და ზოგს ორი (ორნი) და ზოგს ერთი, თვითეულს თავისი შეძლებისაებრ, და წავიდა“; *ჩრამაჟერ* *ცათ* *იქწანჲნ* *ჟრჟათონჲქცჲნ* 58₁₇ „უბრძანებდა მაგალითისაებრ ქრისტიანეთა მათ“; *ცათ* *აღქანსაჲ* 63₂₉ „ღირსებისაებრ“; *ცათ* *მარჟარჲლქცხან* 63₂₂ „იმ წინასწარმეტყველებსაებრ“; *ცათ* *ჟირბი* *ქცხანჲ* „მსგავსად საქმეთა თვისთა“; *ცათ* *აჟათიქცრჲ* *ქცრი* *ქცარი* „თავისი სახის მსგავსად“; *ცათ* *ქცამ* *ქცხანჲ* „მათი სურვილისაებრ“; *ცათ* *აიქცბჲნ* *ჟიჟჲ* „ყვირილი ლომით“; *აქცრჲ* *ცათ* *ანჟჲნ* „თავისთავივით სიყვარული (ვისიმე)“.

ბ) -ზე: *ცამნაჲ || აიწილ* *ცათ* *ანჟჲნ* „თავის თავზე აღება“; *ჟალ* *ცათ* *ქცამაჲ* *იქცილ* „ვინმეს ნებაზე (ნებით) სიარული“.

გ) -თვის, გამო: *ცათ* *ქანჟანაჲნ* „შეცოდებათათვის, შეცოდებათა გამო“; *ცამქაჟანაჲ* *ქიჟჲ* *ცათ* *ჯაქანაჲლ* „ძრახვა (ძრახვის თხზვა) შურის გაპო (შურით)“.

დ) უდრის ვითარებითს, მოქმედებითს, აგრეთვე -გან თანდებულიან ბრუნვას: *ცათ* *მარჟნი*, *ჯაღათარ* *ქ* *ანჟანჲ* „ხორციო (ხორციელად) თანასწორია პირუტყვთა“; *ცათ* *ქნილქხან* „ბუნებით“; *ცათ* *ქნჟხან* *ქალ* „თავისთავად ყოფნა“; *ცათ* *აქან* *ქცამა* *ნაჲქ* *აჟარაჟხთ* *ქ* „იმ ხანად (მაშინ) მხედართმთავარი (=მხე-

დართმთავრად) იყო“; *ანუანსქ ესთ ზრამანსჳს* „იმ ბრძანებისაგან გადასვლა“.

§ 127. *ესთ* თანდებული მართავს დაწყებითს და აღნიშნავს:

ა) შემდგომ, მიყოლებით, -ით: *ასხიოცჳ ზამარქამ აჲ ესთ აჲ-იჲჲ ღანოიქსილქისს ჟაღაჲქსს რნო ღრიოჲ რაჟაჲკაჲთს* „ზედმეტად ვთელი ერთიმეორის მიყოლებით (თითო-თითოდ) ჩამოვთვალო წიგნში (წერილით) უსჯულოება ქალაქისა მის“; *ქხ-რსა სარასჲჲჲ ესთ აჲათჲჲჲ ღხიქსს ს ესთ რაღმადჲჲჲ ღან-ბიჲჲჲ აჲრხიოცჳსანსქ ღაკერსს ქარ* „ეგების შესაფერი სიმშვენიერითა მით და მრავალრიცხოვანი განძითა შეძლოს დახსნა (იმ) თავისი ქმრის“; *ესთ ზიასჲთიჲ* „ჩრდილოეთით“; *აჲჲ ესთ აჲ-თილბიჲ ზაქსანსამილქსსსსს სჲჲ* „ეს ღვთის წინანდელი ზრუნვით იქნა“; *ესთ ზმანსქ* „მის შემდეგ“; *აჲჲ ესთ აიანსქ* „კაცი კაცის შემდეგ“.

ბ) -გან (-დან), -ზე, -ვით, ზოგჯერ გამოიყენება *ქ || 1-ა* გრეთვე *აი* თანდებულებთან ერთად: მაგ.: *ესთ ზიასჲთიჲ კილსქ* „ჩრდილოეთიდან“; *ანარასთ ესთ მარცჲსანსქ* „აღამიანებივით უმანო“; *ესთ აი ქ ქერს კილსქ* „ზევიდან, ზევითა მხრიდან“; *ესთ ქ სიანარს კილსქ* „დაბლიდან (ქვევიდან), ქვევითა მხრიდან“; *ესთ აი კილსს კილსქ* „გვერდიდან, გვერდის მხრიდან“; *ქილსქ ქილსიოჲ* *ესთ ზასთათილქსსსსს სერსიჲ* „ფრენა ფრინველთა სიმტკიცესა ზედა ცათა = ცაში (|| ცაზე) ფრენა“; *აჲჲ ესთ აჲჲჲ* „ყოველ დღე || დღე-დღეზე || დღითი დღე || დღიდან დღემდე“; *ამ ესთ ამსქ* „ყოველ წელს || წლითი წლად || წლიდან წლამდე“.

§ 128. *ესთ* თანდებული მართავს მოქმედებითს და აღნიშნავს -გან, -ით, მიხედვით: *ანუანსქ ესთ ზრამანსაჲ* „ბრძანებისაგან გადახვევა“; *ესთ აილქსს .იქსნიჲჲჲ ჲჲ ღათსიოჲ* „განისჯებით პირველი კანონებით, პირველი კანონების მიხედვით“; *ესთ აი აისკაჲ ანამამჲ* „ცოტ-ცოტა გაზრდით (მატებით)“.

§ 129. *ქ || 1-* თანდებული მართავს ბრალდებითს, მიცემითს, დაწყებითსა და მოქმედებითსაც. აწარმოებს უპირატესად ლოკალურ ბრუნვებს. ეს ბრუნვები უპასუხებს კითხვებზე: საით? სად? საიდან? ამ კითხვებს უპასუხებს სხვა თანდებულებიანი ბრუნვებიც, რადგან, როგორც ვნახეთ (§§ 110—128), ყველა თანდებულებიანი ბრუნვა ჩვეულებრივ გარემოების აღმნიშვნელიცაა, მაგრამ *ქ || 1-* თანდებულებიანი ბრუნვები ერთგვარად დამოუკიდებელი მნიშვნელობისაა: თავისი ძირითადი მნიშვნელობიდან იშვიათად უხვევს. სხვა თანდებულებიანი ბრუნვები კი ნაირნაირი მნიშვნელობის მქონეა.

„*ქ* || *კ*– თანდებულიანი მიცემითი და ბრალდებითი ზოგჯერ უთანდებულო მიცემითით, მოქმედებითით ან ვითარებითით გადმოიცემა; მაგ.: *მხრპ ხელს ქ თოღან* 56₇ „მიუახლოვდა სახლსა მას“; *აღღ ჩაქსაჲ ქ მხელ* 62₂₁ „ახლა მოგვხედე ჩვენ“; *ქ თიჲს ამჩქადგანხეაღ* *სძგათ* 63₉ „ამავე წელს აღესრულა სუმმათი“; *შამჩ ჯიღეღჩარჩიღეღეღ ქ ქაღმანხიღეღ ქ ჯიღეღეღეღ... მხიღაღ* *ქაღაღორჩ* *სქიქაღაღეღ* *ჩაღაღართ* 64₄ „წელსა ოთხას სამოცდა მეოთხესა... გარდაიცვალა მეფე აფხაზთა ბაგრატი“; *ხღ ზაჲ აქღღაღ* *ათაღხაღეღ* *ქ შაღარაღ* 63₇ „და მან სხეა ლაშქარი გაგზავნა ტაოონს“; *იღღ ააღღეღაღ* *კაღორ* *კაქამქღ... გზაღეღ* *ქ შაღაღეღ* *აღ ზიღიღღ* 63₆ „რომელნი გადარჩნენ იმ დღეს... წავიდნენ სპარსეთს ხოსროვთან“; *ქაღაღორჩეღეღ* *ანიღ* *ღი* *კაღქაღ* *თხან* 59₂₈ „(გან)ვადიდო სახელი შენი საუკუნოდ“; *ქ აყათხეღ*

աստուծոյ արարի եւ զմարդն 49₂₁ „ღვთის სახედ (ღვთის სახის მსგავსად) შევექმენ მე კაცი იგი“; *և ամենայն փայտ, որ ինիցի յինքեան պտուղ...* *ձեզ լիցի ի կերակուր* 45₁ „და ყოველი ხე, რომელსა აქვს (ჰქონდეს) თავისთავში (თვითონ) ნაყოფი... თქვენ გქონდეს (თქვენდა იყოს) საჭმელად“; *և արար աստուծո...* *զուսատւրն մեծ յիշխանութիւն տուրնջեան և զուսատւրն փոքր յիշխանութիւն գիշերոյ* 44₄ „და (შე)ქმნა ღმერთმა... მნათობი დიდი მთავრად (მფლობელად) დღისა და მნათობი პატარა მთავრად ღამისა“; *ხოւ հօր քում ի պարգև* 64₈ „მივეცი მამასა შენსა საჩუქრად“; *և ինքն չուեալ յիմադայ՝ իշանէր ի գաւառն Բասեան և քանակէր մօտ ի գեղն որ անուանի Դու, ի գաղտին աղբերականց* 58₁₉ „და თვითონ გაემგზავრა ოქალს(ა შინა), ჩამოხდა მხარესა მას ბასიანს და დაბანაკდა ახლოს სოფლისა მის, რომელსა ეწოდების დუ, ველსა მას (ზედა) წყაროს თვალთა“; *և նմա հրամայէր երթալ ի Վիրս* 58₂₅ „და მას უბრძანა (აქაა: უბრძანებდა) წასვლა საქართველოს(ა შინა, ივერტიას)“; *և խիստ վաստակեցաւ Սմբատ Կառլոյ Կաթմիկ* 62₃₅ „და სასტიკად დაშვრა სუმბათი დღესა მას“; *տարաւ ի Տփլիս* 65₄ „წაიყვანა თბილისს(ა შინა)“; *ասց ի նա* „უთხრა მას“; *գրեաց յեղբայրն* „მისწერა ძმასა მას“; *ասել ի ձայն* „ხმით თქმა“; *կոտորել ի սուր սուսերի* „მოსვრა მახვილით“; *ի լսել եկեալ եմ* „(მოსა)სმენად (მოსმენისათვის) მოვსულვარ“; *ի տեսանել եկն* „სანახავად (ნახვისთვის) მოვიდა“, მაგრამ: *ի || Ե-* თანდებული სახელზმნებთან ჩვეულებრივ აღნიშნავს „ჟამს, დროს“, ან „-თვის, გამო, -ად (ვითარებ. ბრ.)“: *ի Կանեղ հեղհաց բաղխեաց գետ զտունն* 55₁₁ „წარღვნათა დაწყების დროს (დაწყებისას) დაეჯახა მდინარე სახლსა მას“; *և ի գաւառցն Կադմիկեն...* *արշաւէին* 61₃ „და ლაშქრისა მის (ლაშქართაგან მათ) ყვირილის დროს (ყვირილზე)“... *უტევდნენ*“; *ի գաղն* „მოსვლის დროს“; *ի Կამեղ* 53₁₁ „დაგვიანების დროს (დაყოვნების ჟამს)“; აგრეთვე უფრო იშვიათად: *կային ի լսել* „იდგნენ მოსასმენად (მოსმენისათვის)“; *եկեալ են ի լուսնակ* „მოსულიყვნენ დასაბანად (დაბანისათვის)“ .

§ 131. თუ სახელი ფუძეუცვლელი ჯგუფის *ա*, ან *ი* ბრუნებასარ განეკუთვნება, *ի || Ե-* თანდებული მზ. რ-ში შეიძლება მართავდეს როგორც მიცემითს, ისე ბრალდებითს; მაგ. *Կաշխար* 55₂₂ „ქვეყანასა შინა (ზედა)“, მაგრამ *Կաշխարին* 55₂₅ „ქვეყანასა მას შინა

(ზედა)“; *ქ ლორანს* 60₁₉ „კარავსა მას შინა“, მაგრამ *ქ მხილ ლორანს* 60₁₇ „ერთსა კარავსა შინა“; *კაყარას* 52₂₂ „ყანაში“, მაგრამ *კაყარას* 56₇ „ყანაში“; *ქ თაყან* 48₁₂; 48₁₅ „კიდობანში“, მაგრამ *ქ თაყანის* 47₃₆; *ქ რანთი* 50₃ „საპყრობილესი“, მაგრამ *ქ რანთ* 50₃₁; *ქერქერ* 44₈ „ქვეყანასა ზედა“, მაგრამ *ქერქერ* 54₁₃; *ქ სამარის* 43₂₇ „მსგავსად“, მაგრამ *ქ სასათათის* 43₃₃ „სიმტკიცესა ზედა“ და სხვ. უფრო მეტიც: *ი-ა* ტიპის სახელებს ადგილობითისათვის (სადაობითისათვის) თავისი საკუთარი მაწარმოებელი (-ი) ფორმანტიც გააჩნიათ (იხ. § 34): *თხელ* „ადგილი“, ადგილობ. *ქ თხელი*, მაგრამ თავისუფლად შეიძლება ისიც შეიცვალოს თანდებულისა ბრალდებითით; ასე: *ქ ზოჩ თხელი* 63₄ „მასვე ადგილსა ზედა (შინა)“, მაგრამ *ქ თხელს* 60₁₈ „ადგილსა მას ზედა (შინა)“; ასევე: *ზა* „იგი“, მიც. *ზამა*, ადგ. *ქ ზამა* 52₃, მაგრამ *ქ ზა* 57₂₁.

ქ || *კ*- თანდებულის დართვისას ადგილობითის საწარმოებლად ფუძეუცვლელი ჯგუფის *ი* ბრუნების სახელიც ზოგჯერ მიცემითის ფორმას იყენებს და არა ბრალდებითისას, როგორც მოსალოდნელი იყო, მაგრამ დაწყებითის ფორმაში რომ არ აირიოს, *ი* -დან *ქ* ბრუნებაში გადადის; მაგ.: *ქერქერ* „ლამე“, მიც.-ნათ. *ქერქერი*, მაგრამ ადგ. *ქ ქერქერ* (და არა *ქ ქერქერ*); *ხრაყ* „სიზმარი“, მიც.-ნათ. *ხრაყი*; მაგრამ ადგ. *ქერაყ* (და არა *ქერაყ*); *ქსლ* „ფრთა“, მიც.-ნათ. *ქსლი*, მაგრამ ადგ. *ქ ქსლ*; *ქილქ* „წერილი“, მიც.-ნათ. *ქილქი*, მაგრამ ადგ. *ქ ქილქ*; *მარმან* „სხეული, ხორცი, ტანი“, ნათ.-მიც. *მარმანი*, მაგრამ ადგ. *ქ მარმან* და სხვ. (§ 143).

§ 132. *ქ* || *კ*- თანდებული აგრეთვე ჩვეულებრივი მხლებელია დაწყებითისა, რომელსაც თავისი საკუთარი ფორმა გააჩნია მხ. რ-ში ყველგან, გარდა *ა* და *ი* ტიპის სახელებისა. მრ. რ-ში კი იგი მიც.-ნათ.-ის ფორმას იმეორებს, ხოლო *ა* და *ი* ტიპის სახელებში მხოლოდითშიც მიც.-ნათ.-ის ფორმა ჩვეულებრივ *ქ* || *კ*- თანდებულთ (§ 34).

ზოგიერთი ზმნიშედა წარმოგვიდგება -ილთ დაბოლოებით და დაწყებითის მნიშვნელობა აქვს: უპასუხებს კითხვაზე საიდან? (*ილთ*); მაგ.: *ქ ხერქილთ* „ქვევიდან“, *ქ ქერილთ* „ზევიდან“, *ქარ-თაქილთ* „გარედან“, *ქანდილთ* „იქიდან“ და სხვ. (იხ. § 99, ა).

ქ || *კ*- თანდებულის გამოყენება დაწყებითთან კიდევ უფრო მარტივია: მისი მნიშვნელობა უმეტესისაგან უმეტეს შემთხვევაში არის -გან: *გან ზაქი* *დგერანო* *კასანს* *დიამს* 54₃₅ „ამოიღე

უწინ დირე ეგე თვალისაგან შენისა“; *ბაი ქათიქ ჯარმქ ზა-
ნაჯი* 55₃ „ხე ნაყოფისაგან თვისისა იცნობების“; *ქ მანსილ-
ქხნქ ჯარმქ* 49₄ „ყრმობისაგან თვისისა“; *ქ თაყანქ ანთი*
48₁₆ „იმ კიდობნიდან“; *ღუღხუან ქერქერ* 47₃₁ „აღიხოცნენ ქვეყ-
ნისაგან“; *ქ სღღრანქ* 43₃ „დასაწყისიდან“...

ზოგჯერ *ქ || ჯ-* თანდებული დაწყებითთან მოქმედებითს ან ვი-
თარებითსაც გამოხატავს: *ქიერ ქანაანქ* „ტანად (ტანით) პატა-
რა“; *ქერხაყ აყაბათიქაქ* „შესახედავად (სახით) ბრწყინვა-
ლე“; *ჩქანაღანაქ ქ ქერქ* „ღვიძლით ავადმყოფობა“; *ქაღქ აყინ-
თაყი* „ტომით პონტოელი“.

§ 133. *ქ || ჯ-* თანდებული დაწყებითთან იშვიათად სხვა მნიშ-
ვნელობებითაც იხმარება: - თვის, გამო; მაგ.: *ქაქანანქ ჯერ-
ქერ ქაქაქ* „იმის გამო (იმისთვის) ცდილობდა გაქცევას“; *ქა-
ქხაქ ქ ღანჩიყ ქაქიყანქ* „ამ სიტყვების გამო (ამ სიტყვების
თვის) გაიქცა“

- თან (წინააღმდეგ): *იღნასქან ქ ქუანანაყ* „დამხმარე მტერ-
თან [ბრძოლაში] || მტრის წინააღმდეგ || მტერთაგან დამცველი“;
აჯთარაქ ამირ ქერხაყ ქუანანიქ „ციხე (კოშკი) მტკიცე
მტრის(ა მის) წინააღმდეგ“.

- ქვეშ: *ქ ბიანქ იერიქ* „ვინმეს ხელქვეით“; *თაქი ზამ
ქარმქ ბიანქ ქქსანოქქან მსბ* „აძლევდა მას თავის ხელ-
ქვეშ (განკარგულებაში) დიდ სამეულობელოს“ და სხვ.

დაწყებითი უთანდებულოდაც გვხვდება ადგილობითთან ურთი-
ერთობისას და მაშინ ადგილობითი -მდე || -მდი(ს) თანდებულიან
ბრუნვას უდრის; ასე: *თანქ ქ თიან* „სახლიდან სახლამდე“, —
თუმცა ასეთ შემთხვევაში უფრო ხშირად ორივე (დაწყებითიც და
ადგილობითიც) თანდებულიანია: *მქ ქაქხექქ ქ თანქ ქ ლიან*
(ლუკა, 10₇) „ნუ მიხეულობ სახლითი სახლად“; *ჩაქბექქქ ქ ქა-
ღაქქ ქ ქაღაქ* (მათე, 23₃₄) „სდევნიდეთ ქალაქითი ქალაქად“;
*ღუღხეყ დამანაქი მარამქი, ღირ არარქი, ქერხაყ ხერქქქ ქ
მარქიქ მქნქ ქანასიან, ლ ქ სიღნიყ მქნქ ქ ქიღიან ხერქიყ*
45₂₀ „წარვბოცო ყოველი სხეული (ცოცხალა), რომელიც (შე)-
ვქმენი, პირისაგან მიწისა — კაცისაგან ვიდრე პირუტყვამდე და
(ქვე)მძრომთაგან ვიდრე ფრინველებამდე ცისა(თა)“. ასეთს შემთხვე-
ვაში *ქ || ჯ-* თანდებულიან მიც.-ბრალდებითს (= ადგილობითს)
ზოგჯერ ენაცვლება *გ-* თანდებულიანი ბრალდებითი გასაგები მი-
ზეზის გამო (იხ. §§ 102; 137); მაგ.: *ჩქ ქ თაყანქ აქთი ღილ ლ ლქი
ქი...* და *ამანაქი მარამქი ქ ქიღნიყ მქნქ ქანასიან* 48₃₇

„გამოდი მაგ კიდობნიდან შენ და ცოლი შენი... და ყოველი ცოცხალი ფრინველოვანი ვიდრე პირუტყვებამდე“.

§ 134. *ჩ* || *კ*- თანდებულებიან ბრუნვას ზოგჯერ წინ მიუძღვის სხვა თანდებული: *აი, ენო*. ასეთ შემთხვევაში თავის საკუთარ მნიშვნელობას კარგავს ერთ-ერთი მათგანი: ჩვეულებრივ დაწყებითთან *ჩ* || *კ*- ინარჩუნებს თავის მნიშვნელობას, ადგილობითთან კი *ჩ* || *კ*-ს წინამავალი თანდებული; მაგ.: *აი ჩ ლათარნი* „შესასრულებლად, შესრულებისათვის“; *აი ჩ ბილი* „იმ ზღვასთან“; *აი ჩ ქერქერ* „მიწაში“; *აი ჩ კასთილი* (ორმოგი *ჩ* || *კ*-თი) „ღვთისაგან, ღვთით“; *აი ქნსხრქ* „ამხანაგისაგან“; *აი ჩ ზირქ* „მამისაგან“; *ენო ბი, ლ ენო კილო, ლ ენო ქეღ* „ყთაჲ ბღ“ 61₁₇ „ცხენი, აქლემი და ვირი ერთად აღმოჩნდა 18000“; *ენო ქერქა ღხა* 61₂₅ „სამი მხრით“; *ლ თარაჲ ანგიჲ ენო ქსათხაჲ* 62₂₇ „და წაიყვანა და გადაიყვანა ასტელავს“ (იხ. §§ 114; 130).

§ 135. *ჩ* || *კ*- თანდებულებიანი ბრალდებით-მიცემითი (= ადგილობითი) ზოგჯერ უხვევს თავისი ძირითადი მნიშვნელობიდან; მაგ.: - თან: *ხსნ ჩ ზა* „მოვიდა მასთან“; *აბჩ ლ ღუთაჲ კაი-ღჩჩი* *ენსხრქ* „მოიყვანეს ისინი (იმ) მამაც ამხანაგებთან“. - ად: *ზამარქ ჩ მარქქ* „აღამიანებად მიჩნევა, ჩათვლა“; *ჩ ზიღ ღაიზაჲ* „მიწად ქცევა“ (შდრ. § 111, ა); - თვის: *ჩ ქრათ აახლ* „ღარიგებისათვის თქმა“; *ჩ მხღა მარღარქჲ* „წინასწარმეტყველთა ცოდვათათვის“; *ჩ სხლ სხსაჲ ხმ* „მოსასმენად (მოსმენისათვის) მოვსულვარ“ და სხვ.

§ 136. *ჩ* || *კ*- თანდებული იშვიათად მართავს მოქმედებითსაც, მაგრამ თავის ძირითად მნიშვნელობას თითქმის უცვლელად ინარჩუნებს: *თხრსაჲ ქეღერქ ბიიქ* „დაეუფლა იმ ხევის ნაპირს“; *ენსახსაჲ ჩ ზიქ ღხსხრქ* „დაბანაკდა იმავე მდინარის ნაპირას“; *ჩ ზიქს ლსაჲ* „მათში (მათ შორის) ცხოვრება“.

§ 137. *გ*- თანდებული მართავს მხოლოდ ბრალდებითს და მხოლოდ ერთი მნიშვნელობა აქვს: - მდის || - მდე. *გ*- თანდებულებიან სიტყვას ჩვეულებრივ წინ უძღვის *მჩნჯ* „ვიდრე“ ზმნიზედა: *ლ ბგხ-გჩნ ღღილსა ზიგა მჩნჯ გქხ* *ქამ ალიქ* 60₁₀ „და წაგდებინეს თავები მათ (მათი თავები) ვიდრე ექვს საათამდე დღისა მის“; *მჩნჯ გჳნააიი* 48₃₀ „ვიდრე პირუტყვებამდე“; *ჩ ქსთიიქ მჩნჯ გჳაოქჩნს* 51₂₂ „იმ უკანასკნელთაგან ვიდრე იმ პირველებამდე“, მაგრამ იხმარება *მჩნჯ*-ის გარეშეც: *ილხლ გჳაჲ* „ქამა გაძლობამდე“ (შდრ. § 142).

გ- თანდებული იმავე მნიშვნელობით იხმარება (კალკე სიტყვებ-

თანაც, მათ შორის ზმნიზედებთანაც (*ჩერ* „როდის?“, *ეჩერ* „როდემდის?“), აქედან სიტყვის საწარმოებლადაც (იხ. § 102).

ასხ „თქმა“, *თაქ* „მიცემა“ და *ჩარეყანს* „კითხვა, შეკითხვა“ ზმნებთან დაკავშირებული *ყ-* თანდებულისანი ბრალდებითი ირიბი დამატებაა, და მაშინ ეს თანდებული საკუთარ ნივთიერ მნიშვნელობას (-მდე || -მდის) მოკლებულია, მიუთითებს მხოლოდ ირიბ დამატებას: *ჩარეყნ ესა* „შეეკითხნენ მას“; *ს ასხ თქრ ასითლახ გნოქ* 45₃₁ „და უთხრა (ეუბნება) უფალმა ღმერთმა (უფალი ღმერთი) ნოეს“; *ასხ ესა* 55₂₇ „უთხრა (ეუბნება) მას“; *გიო-კხრან შოღღაკ ს ღლარანაკ ათიქ ეჩა* 60₄ „ის ძვლები მუშელისა და ვაჰანისა მომეც მე“; *ს საა ესა ეძასა* 52₄ „და მისცა იგი მუშაკებს“. ძალიან იშვიათად გვხვდება *ყ-* თანდებულის თავისებური გამოყენებაც: *ამსნაკნ სჩუ ეძიქ აოაოაოან ს* „ყოველივე ჩვენზეა დამოკიდებული (ჩვენი ბედი ჩვენს ხელთა)“; *სნჲნ ერსჲნ ასხ* „თავისთვის თქმა, თავის გულში თქმა“; *ასხ ეძიოთ სჲრ* „თავის ფიქრში თქმა, გაფიქრება“.

ბრუნვათა შოკების გამოყენება

§ 138. ამრიგად, თანდებულისანი შეიძლება იყოს ყველა ბრუნვა, გარდა სახელობითისა. ყველა თანდებულისანი ბრუნვა გარემოება, უბრალო, ან ირიბი დამატებაა წინადადებაში. მეორადი თანდებულების უმეტესი ნაწილი ნათესაობითს მართავს, მაგრამ სხვა ბრუნვებთანაც გვხვდება. ისინიც გარემოებას მიუთითებენ წინადადებაში. მათ ცალკე, ბრუნვათა სინტაქსური როლის განხილვისას, გავეცნობით. სუბიექტის ბრუნვას კი ზემოთ (§ 109) გავეცანით. იგი (სახელობითი) გარდა სუბიექტისა სხვა რამის აღმნიშვნელადაც გვევლინებოდა წინადადებაში. ასევე სხვა უთანდებულო ბრუნვებსაც რამდენიმე სხვადასხვა ფუნქცია აკისრია. გავეცნოთ ამ ფუნქციებს ცალ-ცალკე.

§ 139. ბრალდებითი უთანდებულოდაც პირდაპირი დამატების ბრუნვაა, მაგრამ მას ძალიან ხშირად ახლავს *ღ-* თანდებულისც, რომელიც ასეთს შემთხვევაში განსაზღვრულ (ცნობილ) პირდაპირ დამატებას მიუთითებს და საკუთარ ნივთიერ მნიშვნელობას მოკლებულია (იხ. § 116). მაგალითები: *ს სღღანს არარ ასითლახ ღსჩქნ ს ღსჩქნ* 43₃ „დასაბამითგან (შე)ქმნა ღმერთმა ცა და ქვეყანა“; *ს სთსა ასითლახ ღლიქან* 4₂ „და იხილა ღმერთმა ნათელი (სინათლე) იგი“; *ბჲაა სიქ სჩქა ირღჩა* *ღმქა, ღჲამ*

ღმარაქ 45₂₇ „შეა ნოემ სამნი შვილნი: სემი, ქამი და იაფეტი“; *ხა აბიყ ღრჩიყ ღრჩი* 46₆ „მე მოვაწიო წარღვნა წყლისა“ და სხვ. მოტანილ მაგალითებში უთანდებულო ბრალდებითის ფორმები *„ხერხა, ირჩხა, ღრჩიყ“* თანდებულებითა აბსოლუტური ბადალია, ე. ი. ბრალდებითი უთანდებულოდ ან *ღ-* თანდებულებით პირდაპირი დამატებაა წინადადებაში.

§ 140. ბრალდებითი *ღ-* თანდებულებით ან უმისოდ გამოიყენება გარემოებადაც ჩვეულებრივ ოდენობის აღნიშვნისას: *„ხორჩე... ქ ჯარჩა ღამხნაქს ალირა“* 45₁₇ „ფიქრობდა... უკეთურებასა (ზედა) ყოველ დღე“; *„აბიყ ხა ანაძრს ქ ქერაქ ხერჩრ ღჯაოასიონ თილ ღჯაოასიონ გიჯერ“* 46₂₈ „და მოვაწიო მე წვიმა ქვეყანასა ზედა ორ მოც დღეს და ორ მოც ღამეს“; *„ღარაძე რაგა ღიღრს ქ ქერაქ ხერჩრს ალირა ჯარჩრ ღ ქაიონ“* 47₃₂ „იმატა წყალმა ქვეყანასა ზედა 150 დღეს“; *„ღ ხელაღ გერჩორღ ქამილ... გქხე ქამილ ღ გქნს ქამილ“* 51₁₂₋₁₅ „და გამოვიდა მესამე საათზე... ექვს საათზე და ცხრა საათზე“; *„გიქხე ქხე ღ ზიყა ღხერა-ლირ“* 46₁₈ „იყოს შენდა და მათა [= გქონდეთ თქვენ — შენ და მათ] საჰმელად“; [შდრ. იქვე: *„აბე ქხე ქ ღხერალირ“* 45₂ „თქვენდა იყოს (= გქონდეთ) საჰმელად“ (იხ. § 130)]; აგრეთვე: *„ხერხანს ხერჩიღ მხბ“* (მარკოზ, 4₄₀) „შეშინდნენ შიშითა დიდითა“; *„სქსრს ალირ მჩიქ ღანაყარ“* (ლუკა, 2₄₄) „მოვიდნენ ერთი დღის გზაზე (= გამოიარეს ერთი დღის გზა)“; *„ღ ხა ასათ სიღამაღ ღიღრჩიმ“* 55₃₀ „და მე აქ შიმშილით ვიღუპები (= და მე აქ შიმშილი მღუპავს)“.

§ 141. ბრალდებითი უთუოდ *ღ-* თანდებულებით გამოყენებულია ხარისხის საწარმოებლად: *„აოაღხაფ აქღ ბაოაქა ღაღიღამ ღანს ღაოაღჩინან“* 52₈ „წარავლინა სხვა მონანი მრავალნი ვიდრე პირველნი იგი = გააგზავნა სხვა მონები პირველებზე (ე. ი. პირველად გაგზავნილებზე) უმეტესი“ (იხ. § 55).

ბრალდებითი ორმაგად გამოიყენება *„ჯიღხა, შეკითხვა“* ზმნასთან: *„ჯარეჩე ქნჯ გქხე“* (ლუკა, 6₉) „გკითხო შენ რამე“ (ე. ი. ბრალდებითით გადმოცემულია ირიბი დამატება); შდრ. აგრეთვე: *„ჯარეჯანჯე მქ ღ ქნჯ ქხე აქნ“* 56₉ „ეკითხებოდა თუ: რა [უნდა] იყოს იგი? (= ეკითხებოდა — რა არის იგიო?)“.

ბრალდებითის მოითხოვს საწყისი ყოველთვის: *„ღ არქანს ქხე იანქლ გქა“* 50₅ „არაა ღირსი შენ გყავდეს ეგე“; *„ჯრამაქხაფ გნა ქა-ღაოხლ თქნს ზიოა“* 50₂₁ „უბრძანა უფალმან მან მისმან გაეყიდათ

ბ... ღოღამს: -კენ: ბეჩინს ღოღამს „ქალისაგენ“; ქო ღოღამს „გემკენ“.

Հուպի ի ՚հուպ առ ՚մերձ ի ՚մերձ առ -տան: հուպ ի նա
 ՚հուպ առ նա ՚մերձ ի նա ՚մերձ առ նա „մաստան, մաստան ան-
 րոն“.

შოთა ქ || *მაია* *ღნუკ* -თან, ახლოს: *მაია ქ* *ფაღვან* „იმ ქალაქ-თან || იმ ქალაქის ახლოს“; *მაია* *კაკა**, *ლიკა* *ჯაკა* *გეგხერ* „მასთან სინათლეა ამ ღამეს“; *მაია* *ღნუკ* *მოკათა* *არსიონ* „მზის ჩასაველთან, დასავლეთთან“.

მკუდრ-ვით, მსგავსად: *ყუდრე ღაყუა იძინას* „ამბავით, ამ-
ნაირად, ამ მაგალითით“.

*ჩან(ე) -ზე; -ვით; ვიდრე: **ცაჲ ზე ღიჲრ აჯიჲ ქან ღიჲრ მათჲ***
 „თვალთ ბრმა გონებით ბრმაზე კარგია“, პირდაპირ: „კარგი
 (=უკეთესია) ბრმა თვალებითა, ვიდრე ბრმა გონებითა“; *ქან*
დასაღნ დაღძანჲს „ქვეშაზე უფრო (ან: ქვეშასავით) გამრავლდ-
 ნენ“. *ჩან ეჲ, ე. ი. როდესაც ქან მართავს ეჲ* თანდებულის
 ბრუნვას, გადმოსცემს შედარებით ხარისხს. ამ შემთხვევაში იგი
 შეიძლება გადმოიცეს -ზე თანდებულის, ან „ვიდრე“ სიტყვით
 (იხ. § 55; 212).

§ 143. ადგილობრივ ჩვეულებრივ ნასესხები ფორმები აქვს: იგი თანდებულიანი ბრალდებითი ან მიცემითია, მაგრამ ზოგჯერ მაინც ადგილობრივი გვიჩვენებს თავის დამოუკიდებელ ფორმას

ველ დღეს დაიკლო წყალმა); *კაქაძამ ააქ ფბაიკა ხერ* 62₃₆ „მას ჟამსა (შინა = მაშინ) უთხრა მონათა თვისთა“; *კალორ კაქაძე* 62₃₆ „დღესა მას შინა“; *კაქაძე ამი* 63₁₂ „იმ წელს; წელსა მას შინა“; *ხ სიქს ალორ* 63₁₄ „იმავე დღეებში || მასვე დღეთა შინა“; *ხ ჟაან ხ ჩხეჩხიძე ამი* 63₃₄ „ოცდამეხუთესა წელსა“.

ხ ხ კამსი ქხაქაძე-ჩხეჩხეძე ამხნხეძან 53₁₁ „და დაგვიანების დროს (დაგვიანებისას) სიძისა მის დაიძინეს ყოველთა“; *ხ ასრამანსი იმს ანსა აო ნანააქარან* (მარკოზ, 4₁) „თესვისა მის დროს ზოგი [მარცვალი] დავბრდა გზისა მის ახლოს“; *ხ ქლანსი ზიგა ქეჩიქიძე დანაქსი დანო ზიგა ქიქიძე დანაქსი* (მათე, 20₂₉) „მათი ერიქოვიდან გამოსვლის დროს გაჰყვა მას ხალხი მრავალი“.

იშვიათად აღვილობითი გამოყენებულია ვითარების, მიზნის და სხვა გარემოების გამოსახატავად: *ხ ამხნაქსი დხილს, ირ ხ ღნაქანსი, ჭხე ქეჩი ხ ღნაქანსი* 49₁₄ „და ყოველი მძრომი, რომელი(ც) ცოცხალია, თქვენდა იყოს საკმელად“; *ხ არარ ამთილახ დმარქსი ხ აქათხი ხერ* 44₃₈ „და შექმნა უფალმა კაცი იგი თავის სახედ (მსგავსად თავისი სახისა)“; *ხ ღეჩქი ხ ქლანსი ქლანსი* 44₂ „და იყვნენ მანათობლად“; *ქიქიქსიქსი ღიქიქსი, ირ ხ ღნაქიქსი* 43₁₈ „შეკრბენ წყალნი ეგე, რომელი ცათა ქვეშე [არია] — ერთ კრებად“; *ქანაიქსი* 57₂₄ „უზრუნველად“; *ქიქიქსიქსი ქიქიქსი ქიქიქსი* 57₃₀ „მოულოდნელად, უცბად“ და მრავალი სხვ.

§ 144. ნათესაობითი მიცემითისაგან გარჩეული აქვს მხოლოდ ნაცვალსახელებს. ამიტომ დამაჯერებელი მაგალითები მხოლოდ ნაცვალსახელების ნათესაობითის ფორმებმა შეიძლება მოგვცეს.

ნათესაობითი უწინარეს მსაზღვრელია: *ქაქაძიქსი ჭიქიქსი ირ-ღი ზიგა* 64₆ „მეფდება გიორგი შვილი მისი“; *ხ აქიქსი ქაქაძი* 52₂₃ „და სხვებმა შეიბყრეს მსახურნი მის(ნი)“; *ქაქაძიქსი დმარქსი ქიქიქსი* 52₁₂ „დავიჭიროთ მემკვიდრეობა ამისი“; *ქანაქიქსი ქაქაძიქსი ქაქაძიქსი ქაქაძიქსი* 63₃₂ „მეგებება მეფე იგი აფხაზთა ბაგრატი და მამა მისი გურგენი“.

ნათესაობითი სუბიექტის ძალიან ხშირად (არა ყოველთვის),

როდესაც შემასმენელი ზმნის უპირო ფორმით, ნამყოს მიმღებობის თაბა წარმოდგენილი: *მასთიღესალ ჰ ირეი გერქილს ქანჭარანს ა-იხსალ ჯერ* 54, „გამოვიდა რომელსა-ცა ორი (ორნი იგი) ქანჭარი მიეღო“; *ჩისქ ზირა ჯალხალ ყაყათყამალორან* 60, „ხოლო მან შეიპყრო მოციქულნი იგი“; *მასთიღესალ აჯახქერთაფს ზირა ასანს ფსა* (მათე, 15₁₂) „მოვიდნენ მოწაფენი იგი მისი (მისნი) 'და' უთხრეს მას“, მაგრამ იქვე: *მასთიღესალ აჯახქერთ-ქერს ზირა, აფაჯქანს გნა ჰ ასანს* (მათე, 15₂₃) „მივიდნენ მოწაფენი იგი მისი (მისნი), ევედრებოდნენ მას და უთხრეს“; *ანსქალ ბაღაქაქეჩს აი ითა ზირა* 50₂₉ „დავარდა თანამსახური იგი ფერხთა ზედა მისსა (მისთა)“; *ბიდიქსალ ღამანაქს ჯერთასერი ირქლიქს* 55₂₂ „შეკრიბა ყოველი იმ უმცროსმა შვილმა 'და' წავიდა“; *ჟასანაქ კანსქარბახქი აიხსალ რარბ მჩ* ანაყარსაფ 60₂₁ „ვაჰანმა უცბად აიღო ბალიში ერთი 'და' ისწრაფა“; *ჰ ჯანღაფესალ ღაღრაფს ჰაქიფ* 60₂₆ „და გაიხარა (იმ) სომეხთა ლაშქარმა“, მაგრამ *ჰ სქსალ ბაღაქან* 50₂₆ „და აღგა მსახური იგი“; ასევე: *ჰ რარქაფესალ თქერს ზირა* მასანსაფ გნა ღარაფ 51₆ „და განრისხდა უფალი იგი მისი 'და' გადისცა იგი ჯალათებს“, მაგრამ ისევე: *ჰ ჰაქერს ხქსალ ართაჟა* აფაჯქერ 56₁₂ „და მამა იგი გამოვიდა გარეთ 'და' ეხვეწებოდა“.

ასევე, როდესაც ნამყოს მიმღებობის ფორმასთან დამხმარე ზმნაცაა: *აქა ირქი ჰმ მინსალ ჯერ ჰ ხქსაფ, ჯირილსალ ჯერ ჰ ფთალ* 56, „ესე შვილი ჩემი მკედარ იყო და აღდგა, დაქარგულ იყო და პოვილ იქმნა“; *ჰასთასთსალ ჯერ ჰ ჩამს ქ ქხერაქ ქჩამჩ* 55₁₂ „დაფუძნებულ იყო საძირკველი კლდესა ზედა“, მაგრამ შდრ. აქვე ზემოთ „რომელსა-ცა მიეღო ორი ქანჭარი“ და სხვა.

ნათესაობითში ზის საწყისთან შეწყობილი სახელიც, თუ ეს სახელი მოქმედს გულისხმობს: *ხექს რანსალ ხერქსიფ ჰ ქ-ჯანსქ ჰიფქლიქს აერქი* „იქმნა გახსნა ცათა და ჩამოსვლა სულისა (მის) წმინდისა“; *ჯარქილმს მსბ ხექს ქ ბიდიქს, მჩნჯ ზაღქს ბაბქსქს კაქსაფ ანთი* „ძრვა დიდი იქნა ზღვასა მას შინა ვიდრე ნავისა მის დაფარვამდე ტალღათაგან მათ“; *ქ ჯალ ზირა კაიქიქს* „მისი ლოცვად დგომის დროს“; *ქ მასანსქს მჩერ ქერილსაფქმ* „იერუსალემსა შინა ჩვენი შესვლის დროს“; *ქხლანსქ გქღქს ქიხიფალ ჰამჩრ* „ეშმაკისა მის გამოსვლის დროს ალაპარაკდა მუნჯი“ (იხ. § 130).

§ 145. ნათესაობით მართავს უმეტესობა მეორადი თანდებულებისა, რომლებიც სხვა თანდებულებივით წინდებულებია, მაგრამ ზოგ მათგანს შეუძლია მომდევნოდაც იყოს (როგორც ქართულში). ზოგი კი მართავს სხვა ბრუნვებსაც (და მათ ამ სხვა ბრუნვებთანაც გავეცნობით), მაგრამ უდიდესი ნაწილი ამ თანდებულებისა მხოლოდ ნათესაობითანაა დაკავშირებული. აი ამათგან ყველაზე მნიშვნელოვანნი:

მ. ა. ა. უ-, თვინიერ, გარეშე: *ღმრთეს თანაჲს ჰქონდა ზოგადი აზრისაჲს* 55₁₃ „აშენებდეს სახლსა მიწაზე უსაძირკველად (გარეშე, თვინიერ საძირკველისა)“; *აზრისაჲს ჰქონდა* „უწეოდ, ზემს გარეშე“; *აზრისაჲს მადლობისაჲს* „უმეფოდ, მეფის გარეშე“.

მ. ა. ა. უ- წინაშე: *აზრისაჲს ჰქონდა* „წავიდა ‘და’ დადგა (წარდგა) ბუღას წინაშე (წარუდგა ბუღას)“; *აზრისაჲს აჯანყებაჲს* „თვალთა წინაშე, თვალ წინ“.

მ. რ. თ. ა. უ- გარეთ, გარეშე: *არათადიკი ზოგადი* 47₁₆ „მის გარეთ“; *აზრისაჲს ჰქონდა* „არათადიკი“ „ღვთის ნების გარეშე“; *არათადიკი დაჟანგისაჲს* „ქალაქს გარეთ“; *არათადიკი ქიქისაჲს* „ეკლესიას გარეთ, გარეშე; უეკლესობა“ (შდრ. § 142).

მ. რ. თ. ა. უ- გარე, გარეთ, გარეშე, უ-: *არათადიკი დაჟანგისაჲს* „ქალაქს გარეთ“; *არათადიკი მადლობისაჲს* „უბრალდებოდ, დანაშაულობის გარეშე“.

მ. კ. ს. უ- შემდგომ(ად), უკან: *ღმრთეს მადლობისაჲს* 63₂₃ „მისი სიკვდილის შემდგომ“; *ღმრთეს მადლობისაჲს* „ზაფხულისაჲს“ 57₁₂ „რომელთა უკან მისდევდა... ჰაზარავუბით ‘და’ მიდიოდა“; *ღმრთეს მადლობისაჲს* „ზემს უკან, შემდგომ“.

მ. კ. ს. უ- წინააღმდეგ, პირისპირ; -კენ: *ღმრთეს მადლობისაჲს* 64₁₉ „იყო... მეფე იგი დავითი კაცი მამაცი და ძლიერი სპარსთა წინააღმდეგ ბრძოლებისა (= ბრძოლებში)“; *ღმრთეს მადლობისაჲს* „სურვილთა წინააღმდეგ“; *ღმრთეს მადლობისაჲს* „მის წინააღმდეგ“; *აზრისაჲს* „აზრისაჲს წინააღმდეგ“; *ღმრთეს მადლობისაჲს* „ლია ჰქონდა თანჯრები მას იერუსალიმისაკენ“.

მ. კ. ს. უ- თვის, გამო, შესახებ: *ღმრთეს მადლობისაჲს* „სეირნობისათვის, სასეირნოდ; სეირნობის გამო“; *აზრისაჲს* „ამისთვის, ამის გამო, ამის შესახებ“.

მ. კ. ს. უ- თვის, გამო: *აზრისაჲს* „შენთვის, შენს გამო“; *აზრისაჲს* „აზრისაჲს და თათარისაჲს“ „აღებ-მიცემისათვის, ყიდვა-გაყიდვისათვის, ყიდვა-გაყიდვის გამო; *აზრისაჲს* „აზრისაჲს და თათარისაჲს“ 58₈ „მის ზნის ვერ შესრულების გამო“.

ბ *ჰამარ* || *აი* *ბ* *ჰამარ* თვის: *ბ* *ჰამარ* *ღხო* *ქარი* „თავისი დისთვის“; *აი* *ბ* *დავით* *ქარი* *ჰამარ* „თავისი საქმელისათვის (სადილისათვის)“.

Հանդէպ წინააღმდეგ, პირდაპირ, პირისპარ; -კენ: *քնակեցաւ հանդէպ Տիգրանայ* 60₁₄ „დაბანაკდა ტიგრანის პირდაპირ (პირისპირ)“; *հասին յանտառն, որ հանդէպ վանաքն հայի և թաքեան անդ* 62₃₂ „მიადწიეს ტყესა მას, რომელიც იმ მონასტრის პირდაპირ ჩანს, და იქ დაიმალნენ“; *իմ հանդէպ* „ჩემკენ; ჩემს წინააღმდეგ, ჩემს პირდაპირ“; *հանդէպ արեգական* „მზის პირდაპირ, პირისპირ; მზისკენ“.

Հուպ -თან, ახლოს: *հուպ մեր* „ჩვენთან, ჩვენს ახლოს“; *հուպ նորա* „მის ახლოს, მასთან“ (შდრ. § 142).

ბ *ბხიზ* || *ընդ* *ბხიზ* -ით, მიერ; ხელით: *ბ* *ბხიზ* || *ընդ* *ბხიზ* *հաւատոյ* „სარწმუნოებით, სარწმუნოების მიერ“; *ბ* *ბხიზ* *հրեշտակաց* „ანგელოზების ხელით (საშუალებით), ანგელოზების მიერ“; *ბ* *ბხიზ* *գաւազանի* „ჯოხით“; *յմիր Բժիշ* „ვის მიერ? ვისი ხელით?“; *ընդ Բժիշ* *այգայիսի բանից* „ამნაირი სიტყვებით“.

ბ *მქ* || *ընդ* *მქ* -ში(ნა), შორის; შუა; -გან: *կամեցաւ համար անուիւ Բ* *მქ* *Թառայից* *ქარი* 50₁₈ „ისურვდა ანგარიშის მოთხოვნა თავის მონათაგან (მონათა შორის)“; *և Բ* *მქ* *գիշերի եղև բարբառ* 53₁₂ „და შუა ღამეს (ღამისას || ღამეში) იყო (გაისმა) ხმა“; *Բ* *მქ* *նաւին* „ნავში“; *Բ* *მქ* *վրայ* (მარკოზ, 4,) „იქალთა შორის“; *Բ* *მქ* *ձեր* „თქვენ შორის“.

Մեր -თან, ახლოს: *մեր* *մեր* „ჩვენთან, ჩვენს ახლოს“; *մեր* *նորա* „მასთან, მის ახლოს“ შდრ. § 142.

Մառալ წინ, უწინ, ადრე, -მდე: *որ Քրիստոսի գալստեանն յառաջ էին* „რომელიც ქრისტეს მოსვლამდე (მოსვლის წინ) იყო (იყვნენ)“.

Զհետ || *գլխտ* || *ի հետ* || *յետոյ* შემდგომ(ად), მერმე, შემდეგ, უკან: *և եղև յետ եւթն ևսուր* 47₁ „და იყო შეიდი დღის შემდგომ“; *և եղև յետ մահուան Իսակի Կիւրապաղատի* 63₁₉ „და იყო შემდგომად დავით კურაპალატის სიკვდილისა“; *յետոյ Ժամանակի* „დროის შემდეგ“; *ի հետ մեծին Մովսեսի* „ღიღი მოსეს შემდეგ“; *արձակեաց զաղանին զյետ նորա* 48₁₀ „გაგზავნა მტრელი მის უკან (შემდეგ)“; *մտին զհետ նոցա* 62₉ „შევიდნენ მის უკან (= შეჰყვნენ, მიჰყვნენ, გასდიეს მას)“; *որոյ զհետ* „რომლის უკან (შემდეგ)“; *յմիր զհետ* || *զմիր* *հետ* „ვის შემდეგ (უკან)?“.

ვითა; *ქერიჲ ყქსიჲ* „თავზე, თავს ზევით“; *კამილჲ ჰგჷლ ქერიჲ ბიქლან* || *ბიქლან ქერიჲ* „ხიდის გაღება ზღვაზე“.

ჭიქსან || *ჭიქსანასკ* || *ჭიქსარენ* მაგიერ, ნაცვლად, წილ, -თვის; მსგავსად, -ვით: *მარ ქიქსან* „ჩვენს მაგიერ“, *ჟო ქიქსან* „შენს ნაცვლად“; *ჭიქსან ასრიჲ* „სიყვარულის მაგიერ“; *იოქსიჲ ქიქსანასკ* „შვილის(ა მის) მაგიერ“; *არქან' ქიქსანასკ რაჟმანჲ ჩხელ* „სისხლი, რომელიც მრავალთათვის (=მრავალთაგან და-ღერის მაგიერ) იღვრება“; *ჩარქჲ ღჷლ ქიქსანასკ მხლანჲ ჰხრიჲ* „გცემ (გცემო) თქვენ თქვენთა დანაშაულთათვის“; *ჭიქსანასკ არქსანს თხანს ჰხრ არქანჲ ჩხელ ქხრქრქ* „უფლის სისხლის მსგავსად (სისხლივით) ეგ თქვენი სისხლი დაიღვარა ქვეყანაზე“; *ჭიქსარენ მარაქს* „იმ ბრძოლის ნაცვლად; იმ ბრძოლისთვის“; *ხრასთხანჲ ქიქსარენ* „მოწყალებათა ნაცვლად“.

არის სხვა სიტყვებიც, რომლებსაც თანდებულის ფუნქცია აკისრიათ. ზოგ მათგანს სხვა ბრუნვებთან ერთად გავეცხოვით. ზოგს კი შეიძლება გვერდი ავუაროთ, რადგან მათ (როგორც ზემოთ ჩამოთვლილთ) გარკვეული მნიშვნელობა აქვთ; ამ მნიშვნელობით ისინი შეტანილია ლექსიკონებში და, როდესაც სახელს მართავენ რომელიმე ბრუნვაში, ამ სახელს მხოლოდ თავიანთ მნიშვნელობას უმატებენ. ამიტომ ძნელი გამოსაცნობი არაა კონტექსტში მათი მნიშვნელობა.

§ 146. მიცემითი უწინარეს ირიბი ობიექტის ბრუნვაა, განსაკუთრებით მაშინ, როდესაც ასეთად პიროვნებაა წარმოდგენილი; მაგალითები: *լո՛ւք զքրկիր և ասրեցէ՛ք զմ ամ* 49₁₀ „აავსეთ ქვეყანა და დაუუფლეთ მას“; *ևսու ձեզ զամենայն* 49₁₆ „მოგეცით თქვენ ყოველი“; *ևս նույա զխնյա իւր* 53₂₅ „მისცა მათ ქონება თვისი“; *արդ' ասէք ի զմանէ զքանքարդ և սուք այն մ, որ ունիք զտան քանքարն* 54₁₈ „ახლა: მოიღეთ მაგისაგან (=ჩამოართვით მაგას) ქანქარი ეგე და მიეცით მას, რომელსა ჰქონდეს (აქვს) ათი (იგი) ქანქარი“; *ոչ ոք տայր նამ* 55₂₈ „არავინ აძლევდა მას“; *զենքր զմ զեզն* 56₁₇ „დაუკალი მას ხარი“; *որ ում անուն ասէին Դեմետրէ... և եղբւր Թագաւորն ասէին Թաւորմէ* 64₃₂ „რომელსა სახელად უწოდებდნენ (ეტყოდნენ) დემეტრეს... და ძმასა მეფისა მის უწოდებდნენ (ეტყოდნენ) თევდორეს“; *ցուցէք ինձ զգահեկան* (მათ, 22₄₉) „მიჩვენეთ მე დრაჰკანი“; *կին քո ծնցի քեզ որդի* (ლუკა, 1₁₃) „ცოლი შენი გიშობს შენ შვილს || ცოლიან შენმან გიშუას შენ ძე“; *որ ձեզ լսէ, ինձ լսէ* (ლუკა, 10₁₆) „რომელი თქვენ გისმენს, მე მისმენს“.

§ 147. ზოგიერთი ზმნა (და საკმაოდ მრავალრიცხოვანია ასეთი) ობიექტს მხოლოდ მიცემითში შეიწყობს, ე. ი. გარდაუვალია, თუმცა ბევრი ამათვანი გარეგნულად გარდამავალია, აქტიურ ფორმებს აწარმოებს. არის ამათში ისეთებიც, რომელთაც აქტიური ფორმების წარმოება არ შეუძლიათ. მაგალითები: *თქერხმ* „ვე-უფლები“ (არ არსებობს *თქერხმ*); *აილაწიოცხმ* „ვეწინამძღოლობ, ვუძღვები“; *აყასხმ* „ველოდები“; *აასთხმ* „ვრისხავ, ვურისხდე-ბი“; *კაქცხმ* „ვძლევ, ვერვი“; *წააღანცხმ* (და არა *წააღანცხმ*) „ვემორჩილები“; *ბაიაცხმ* „ემსახურებ, ვემონები“; *ანსამ* „ვუჯე-რებ, ვჯერეარ“; *წააათამ* „ვერწმუნები“; *წერხმ* „ვეუტევებ, ვა-პატიებ; ვებოდიშები“; *ქარაღამ* || *ქარაღამანამ* „ვსაპირობ“; *ვანსანამ* || *ვანსამ* „მწადს, მსურს“; *წარსანამ* „ვეურისხდები, ვებრაზდები“; *აყარანამ* „ვემუქრები“; *ქლასხმ* „ვზიანებ, ვვებ“ და სხ. კონტექსტში: *აყა ქე იჯ თქერხეხნ ქნა* „უკეთუ არა დამეუფლონ მე“; *ქნა იჯ კაქცხეხნ* „მე ვერა (არა) მძლიეს“; *ქნა აყასხეხნ მხელოცე* „მე დამელოდნენ ცოდვილი“; *წერხეჯე* *ქნა* „მომიტევეთ მე“; *ბაიაცხმ* *ქეჯ* 56₁₃ „ემსახურებ შენ“; *იოიამ წა-სანსხნ ვანსაკე* 58₇ „რომლის (აქაა: რომელსა) მიღწევა სურ-და“; *წაქე* *ქაღამქნს* *ს* *აქ* *ქწანსხთ* *თხეჯეა* *წ* *ჯმეღან* *ქნჯ* 64₁₅ „მაგრამ ქალაქსა და სხვა დასახლებულ ადგი-ლებს (ა მას) არა დაუშავეს რა“.

§ 148. მიცემითში ზის ხშირად სახელი დაკავშირებული სა-შუალო გეარის ზმნებთან, საწყისთან და შედგენილ შემასწავლელ-თან განსაკუთრებით მაშინ, როდესაც შედგენილი შემასწავლელის სა-ხელადი ნაწილი მსგავსების, გამოსადგეობის, ცოდნის და მსგავსი მნიშვნელობის მქონე ზედსართავებია, აგრეთვე ზმნებთან, რომლებიც ასეთი ზედსართავებიდანაა წარმოებული; მაგ.: ...*ვიღეჯე* *ჯეჯ* *იამ* *წამან* *ქ*. *წამან* *ქ* *აიან* 55, „გიჩვენო თქვენ ვის ჰგავს [ვის მსგავს ა(რს)], ჰგავს [მსგავსი არის] კაცს“; *აყარამ* *ქე* *ქეჯ* 51₅, „ვალი იყო შენდა (=გვევლებოდა შენ)“; *წანსეჯე* *ამთ* *ქ* *ეხიიქნ*, *იოიამ* *ანოიან* *ქე* *ამიიამ* *წილექს* *ქ* *ამქსიიამ* *წარეღაქნ* 57₁₉ „ბანაკდებოდა ახლოს იმ სოფლ(ებ)ისა, რომლისა (აქაა: რომელსა) სახელი იყო (=ეწოდებოდა) ერთისა მის (ერთსა მას) გიულიკი და მეორისა მის (მეორესა მას) ვარდაშენი“; *იჯ* *ქეჯ* *ამე* *ქ* *ჯეჯ* *წააღან* 53₁₇ „არ იქნება საკმარისი ჩვენდა და თქვიენდა (=არ გვეყოფა ორივეს — თქვენ და ჩვენ)“; *ჯეჯ* *ქეჯ* *ქ* *ქწერსიიქ* 49₁₅ „იყოს თქვენდა სა-ჭმელად = საჭმელად გქონდეთ თქვენ“; *ქე* *არქან* *ქეჯ* *იანს* *ქ* *ეღა* 50₅ „არაა ღირსი შენდა (არ შეგუფრის შენ), [რომ] იგი გყავდეს“;

სრისხვალ ზიგა ჰი ყასთხრაღქან აკერ ძი 62₁₁ „გამოეცხადა მათ ბრძოლასა მას შინა კაცი ერთი“; იჯ ქუქხსაყ ილამხე ჳაქან თაღ 60₁₀ „ვერ გაბედა ვინ მეს¹თვის¹ ხმის გაცემა (= ხმა გაეცა)“; სა მსერქ წარქი ჰიერქი ძი ჳე ჳ მსერქ ჳარ 59₁₀ „ის ხან კარგს ფიქრობს ჩვენზე (ჩვენთვის) და ხან ცუდს“; ძნხსაქიძე ჳეჳ 53₁₈ „იყილეთ თქვენდა“; ჳრამაქხაყ თაღ ჳამა 50₁₃ „უბრძანა მიცემად მას“; სრქანსი ჳე მჳსქნ ჳხრასქრიქ ქლრილმ (მათე, 10₁₀) ღირსია მუშაკი იგი საქმელისა თვისისა (აქაა: საქმელსა თვისისა)“, თუმცა აგრეთვე ნათესაობითითაც: სრქანსი ჳე მჳსქნ ქარბილ ქლრიქ (ეზნეი) „ღირსია მუშაკი იგი ქირისა თვისისა“.

§ 149. მიცემითთან თანდებულების გამოყენების შესახებ ზემოთ (§§ 113; 122; 126; 129—131) ვილაპარაკეთ. ამათ გარდა არსებობს მეორადი თანდებულები, რომელნიც ან მხოლოდ მიცემითს მართავენ, ან სხვა ბრუნვებთან ერთად მიცემითსაც. ამ თანდებულებს თითო-თითო მნიშვნელობა მოეპოვებათ. თუ ისინი სხვა ბრუნვებსაც მართავენ, მაშინაც მნიშვნელობას უცვლელად ინარჩუნებენ უმეტეს წილად. მიცემითთან ბევრი არაა ასეთი თანდებული. ყველაზე მნიშვნელოვანი შემდეგია:

ძი ჳეჳ ჳეჳ წინააღმდეგ: ცნოღქმ ჳამქნ „მის წინააღმდეგ“ (იშვითად იზმარება, ჩვეულებრივ ნათესაობითს მართავს. იხ. § 145).

ჳიჳე -თან (ერთად): ჳიჳე ჳამქნ სოყოღსქნ „მასთანავე (მასთან ერთად) ღალადება“.

ჳილსყ -თან: ჳილსყ ჳამა „მასთან“ (იხ. § 142; 145).

შნრძ -თან (ახლოს): ძნრძ ჳამა „მასთან (ახლოს)“ (იხ. § 142; 145).

შაზნეჳქმანს წინ, წინაშე, პირდაპირ, პირისპირ: ირ ჳაკიქ კანოღქმანს ჳნძ „რომელიც იყო ჩემს წინ (პირდაპირ)“; ირ ჳაკიქ კანოღქმანს ჳსე „რომელი იყო თქვენს წინ“; კანოღქმანს თანაოღს „ტაძრის წინ, ტაძრის პირდაპირ“.

§ 150. დაწყებითი გარემოება ან უბრალო დამატებაა წინადადებაში. იგი თანდებულებიან ბრუნვაა. ჩვეულებრივ ეს თანდებული არის ჰი ||ჳ- (სხვა თანდებულების შესახებ დაწყებითთან იხ. 114; 118; 123; 127; 132—134). უთანდებულოდ დაწყებითი გვხვდება ძალიან იშვითად აღგილობითთან ურთიერთობისას: ქამქ ჰი ქამქ „უამითი უამად || უამიდან უამამდე“, ან ასედაც: სამ ქამქ „წლიდან წლამდე“, მაგრამ ჩვეულებრივ ასეთ შემთხვევაშიც ორივე თანდებულებითაა: ჰი ჳაღაღქნ ჰი ჳაღაღ „ქალაქიდან ქალაქამდე“ (იხ. § 133).

დაწყებითი უპასუხებს კითხვებზე: საიდან? რისგან? ვისგან? მაგა-

ლითები: *წუხსეცე დამანაჲს მარამჲს... კერხაჲგ ხერქრჲ' ქ მარდიჲ*
მქსჯს კანასიონ, ს ქ სიღნიჲ მქსჯს ქ ქიჯიონს ხერქსეცე 45₂₀ „აღ-
ვხოცო ყოველი არსი... პირისაგან (პირთაგან) მიწისა — კაცისაგან
ვიდრე პირუტყვამდე და მძრომთაგან ფრინველებამდე ცათა“; *ხეჩო*
დამ ქ ბაიასკაცეჲგ ხერცე 50₂₆ „იბოვა ერთი თანამსახურთაგან
მისთა“; *ჩინდჲს ქ სიყანს ქამარჲ ჭჲს* 53₇ „ხუთ(ი) იმათგან სულელნი
იყვნენ“; *ცაგილმ ზხვილქჲს ჯეხაჲგ შნჲ ქ დირაჲს ყარაჲცე* 65₁₉
„მრავალი შეკირვება განიცადა ანისმა სპარსთა ლაშქართაგან“; *ქ*
სღერანს არარ ასთილბ ვერქსჲს ს ვერქჲრ 43₃ „დასაბამიდან
შექმნა ღმერთმა ცა და ქვეყანა“; *დღირა თაყანჲს ქ ლიქმანს*
არასეხა 46₄ „ქარნი კადობანსა მას გვერდიდან გაუკეთე“; *არბა-*
ქსაჲგ დავლანჲს ქ თაყანს ანთი 48₁₆ „გაგზავნა მტრელი იგი
იმ კილობნიდან“; *მარჲ რარჲ ქ რარჲ დანდიჲგ ართი ხერცეცე*
დერარჲ. ს მარჲ ჯარჲ' ქ ჯარჲს რქს ღჯარ 55₄ „ადამიანი კეთილი
თავისი გულის კეთილ საღაროთაგან აღმოაცენებს კეთილს და
კაცი ბოროტი—ბოროტისაგან აღმოაცენებს ბოროტს“; *ჩანს ზაჲს*
დვხერანჲ კასანს დომანს 54₃₈ „ამოიღე უწინ ეგ ღირე შენი თვა-
ლიდან“.

§ 151. დაწყებითი ჩვეულებრივ გამოყენებულია ვნებითი გვა-
რის ზმნებთან; მაგ.: *მქრთხჲს ქ ზამანს ქ მირქანან* (მათე, 3₆)
„ინათლებოდნენ მისგან იორდანესა შინა“; *ცარაჲჲ ქ ზამანს*
54₂₁ „ჩამორთმეულ იქნას მაგისაგან (=ჩამოერთვას მაგას)“; *ს ჩო-*
თითხეაღ... ქ ჩით ანილჲცე 49₁ „და იყნოსა...სამამური სულისა-
გან=სამამური სუნი იყნოსა“; *ხერქსჯჲ ქ ქიდიქრქსჲს ანთი* 50₆
„ეშინოდა ხალხისაგან მის =იმ ხალხის ეშინოდა“; *ქხერსა სამა-*
ქსეჲს ქიქრქიჲ ასთი ქიმანს 52₁₀ „ეგვების შერცხვეთ (შეიკდი-
მონ) ამ ჩემი შვილისაგან=შერცხვეთ ამ ჩემი შვილის“; *ქლერქან-*
ქჲრ ბაი ქ ყლოჲ ქქარმანს დანაჲჯჲ 55₃ „თვითეული ხე თვისი
ნაყოფისაგან იცნობა=თავისი ნაყოფით იცნობა“; *თარჲ ქანჲ რა-*
ქჲს იჲ ანქანჲს ქრქხეცე 55₂₀ „მომეც მე (ნა)წილი, რომელი(ც)
მერეება (მხვდება) მაგ ქონებისაგან“; *ზილდჲსაჲ ღილჲს ქერხაჲგ*
ხერქრჲ 48₂₂ „დაიკლო წყალმა პირისაგან მიწისა“.

დაწყებითი გამოიყენება ზედსართავთანაც მოქმედებითის მნიშ-
ვნელობით: *ქაჲ ქერქიფიონჲგ იარჲგ* „კოჲლი ორი ფეხისაგან=ორი
ფეხით“.

§ 152. დაწყებითს მოითხოვს ზოგიერთი მეორადი თანდებუ-
ლიც, მათგან ზოგიერთი სხვა ბრუნვებაც მართავს, ზოგი კი მხო-
ლოდ დაწყებითს. აი უმთავრესი მათგან:

ჩაყ || რაყე გარდა, თვინიერ: *ჩე რაყე* *ქ სიყანჯ მთყე* *ქ ბიქ* „ამათ გარდა ვინ (რომელი) შევა ზღვაში?“, ან ასედაც: *რაყე* (*|| რაყე*) *მჩაქნ კარყაქ* „მხოლოდ მეფის გარდა, თვინიერ მხოლოდ მეფისა“ (იხ. § 209).

ლიქ თვინიერ, გარეშე, უ-: *ლიქ ქ სთაყილათიყ* „უქონებოდ, ქონების გარეშე“.

ჯხთ შემდეგ, შემდგომ: *ქ სღერანჯ ჯხთ* „დასაწყისის შემდეგ“; *კირმჯ ირჯ ჯხთ* „რომელი დღის შემდეგ“.

შხლილს გარეშე, გარდა, იქით: *მხლილს ქამრილს* „იმ ბრბოს გარეშე“.

მხთ || კხთ *ქ* შემდეგ: *კხთ ხიქნ ამქნ* „შვიდი წლის შემდგომ“ (იხ. § 145).

მღრიქნ გარდა, თვინიერ, უ-: *იღრიქნ ქ ზიყანჯ* „იმათ გარდა, უიმათოდ“.

ქ ძხერ -ზე, ზევით, გარდა: *კამხნაქნ ქაქყმანჯ ქ ძხერ* „ყველა ამის ზევით, ყველა ამაზე, გარდა ყველა ამისა“ (იხ. § 145).

ჩაღ *ქ* შორს, იქით, -გან (*ძაღ* უწინარეს, *შორის*დებულია, მაგრამ მას სიტყვის მართვის უნარი აქვს): *ძაღ ქ ძხღაყ* „შორს ცოდვათაგან“; *ძაღ კირჯ ლ ქ ძამქნ კაქნამანჯ* „შორს ამ დღისა და ჟამისაგან“ (იხ. § 190).

§ 153. მოქმედებითში დასმული სახელი წინადადებაში უბრალო დამატებაა: *ცაღ ხრქერ ანჩერაღიქხამქ* 45₂₈ „აივსო ქვეყანა უსჯულოებით“; *ზაღქჩ ზხიხხეხ ღნა* 45₃₆ „ნავთით შელესე იგი“; *ხრქამარ ჭიითაყაღ* 50₉ „ფიცით აღუთქვა“; *ჩხრაღ გლიქ ზირა სღთხერ* 50₁₅ „მოიტანა თავი მისი ლანგარით“; *ყან-ლიქ აღთხაყ ღნა* 52₂ „ლობით შემოზღუდა იგი“; *ცაღ ჯარა-ნჩქნ რაღმასღანქ* 52₃₁ „აივსო ქორწილი იგი მერინახებითა მით“; *აიქნ ზქქ ამანოქ* 53₁₀ „აიღეს ზეთი ქურქლებით“; *ზი-ქჩნ ჯაქიქ, ირიქ ჯაქჩქ, ჯაქხეხ ზხღ* 54₂₇ „იმ(ითვე) საზომით, რომლითა ზომავთ (წყავთ), მოგეზომოს (მოგეწყეთ) თქვენ“; *ჩღქ ლქ თქრამქ* 59₂₀ „ჯანმრთელად იყავ ღვთით“; *არღ ზიქიქ ჯა-თათ ჯარქმ ირსაღ ლქრინქმ* 58₁₀ „ახლა მათით (=მათი საშუალებით) ნამდვილად შემიძლია ნადირობა და შევიპყრობ ვაჰანს“; *არღაქ ღნიიამ ჭაღაღიქხამქ* 64₂ „გზავნის მათ მშვიდობით“; *რაღიღ ამილანჩ ღაღაღა ჯაღ ქ აღარაყ სიღი ლქღ-ნიღქხამქ* 64₂₂ „მრავალი სახელოვანი მხარე(ნი) აიღო სპარსთაგან მახვილითა და ძალით“.

§ 154. თანაობის დამატებადაც (სოციატივი) ხშირად გამოიყე-

ნება უთანდებულო მოქმედებითის ფორმა: *თხეხას ალაწიოიდი* *ზაჰანქერ ენქ აოლოთიონ ზაფელ* 57₂₆ „მცოდნე წინამძღოლებით(ურთ) მიაღწია [აქაა: აღწევდა] რიჟრავისას [რიჟრავის აღმობრწყინებისას]“; *მჩიოსა ალაქერთაღნ ქარიქღ გზავ* (მარკოზ, 3) „იესო თავისი მოწაფებით(ურთ) წავიდა“. მაგრამ ასეთი მნიშვნელობით იგი უფრო *ზანღერბ* თანდებულთ იხმარება: *ხერჩაქერ ექამსაქ ამსნაქან ფიოიღნ ზანღერბ* 57₁₃ „მიდიოდა 'და' მიემართებოდა მთელი იმ ჯარითურთ“; *ზანღერბ ქერაღანჯქერ ილიღღ ეაკსქიღ* *ს აქერქქ ზაოაქქ* 57₈ „თვითეული (ყოველი) თავიანთი აღმზრდელგებითა და საყვარელი მსახურებითურთ“; *ნიქლას ზანღერბ* „მასთან ერთად, იმიანად“; *ზანღერბ ხერარერნ* „ძმითურთ“.

მოქმედებითში დასმული საწყისი აბსოლუტივის მნიშვნელობას ლებულობს: *იჯ ხქხნავ იამხღ ზაქან თაქ, ღარბქიქ ხქქ ღარასი ღამი ფიღანაქ* 60₂₀ „ვერ გაბედა ვისთვისმე დეძახა, ფიქრობდა რა [რადგან ფიქრობდა], რომ ქონება უნდა მოიპაროს“, მაგრამ აგრეთვე: *ქაღელქი ფიერბნავსა ღოთაყან* 46₂ „ზევითკენ მოვიწროებით გააკეთე კიდობანი იგი“

ილიომატურია მოქმედებითის გამოყენება ასეთ მაგალითებში: *ზიღალ ქაღქაღაქქ იერ აო გზჩიღნ* (ქანღარ), *ფიერბნავ ნიდიღ* *ს ზანხვალ აქ სს ზჩიღ* 53₂₇ „წავიდა საჩქაროდ რომელმა(ც) მიიღო ხუთი იგი [ქანქარი], ისაქმა მათით (=ამოქმედა ეს ფული) და მოიგო სხვაცა ხუთი“; *ქანღერ ზნარას... ღამ აონქ ღერას-ღალ... ს ღამ საყანანსქ აყათერაღმალ* 57₁₆ „საშუალებას ეძებდა... ან შეეპყრო... ან და მოეკლა ბრძოლაში (=ბრძოლით)“; *ღამას არხამღ ზნჯიქ მქ ილთქქ* 49₁₆ „სისხლიანი (აქაა: სისხლით) სუ-ლ(იერ)ის ხორცს ნუ ჰამთ“.

§ 155. გარდა პირველადი თანდებულებისა (§§ 124; 128; 136, აგრეთვე ზემოთ, § 154 *ზანღერბ*), მოქმედებითს მართავს მეორადი თანდებულებიც. მათგან უმთავრესია:

ჯხო -თან (ერთად): *ქხარქხალ ზხო ს თაჰან ღაღად* „კესარიასთან ერთად ათ-ქალაქიც“; *ხნარ ღალ ილან ქჩქლამნ ზხო ს გზჩიღ* *ქ ქაქერ ენსქ* „დაბარტყა მარჯვენა მხარს (მხარზე) და მხართან ერთად ხელიც დაბლა ჩამოუვარდა“ (შდრ. §§ 145; 152).

მაოაღ წინ, ადრე: *ამალ კაოაღ* „წლით ადრე (წინ)“; *კაოაღ ხერქილ ალიერღ* „ორი დღით წინ“; *ხერქილ ამიღ კაოაღ ღან ფქსანაჯარძნ* „იმ მიწისძვრამდე ორი წლით ადრე (წინ)“ (შდრ. § 145 *კაოაღ*).

მხოიქ შემდეგ, შემდგომად: *ხერქოთასან ალიერღ ქხოიქ*

დაკარგულ 56₈ „ხმა სიმღერათა და ცეკვათა“ და სხვა მადგარამ გვხვდება (თუმცა იშვიათად) შებრუნებული რიგითაც: *ნიორა აქრო* 58₁₁ „მისი გული“; *მიფილე გვხვდამან* 60₁₁ „მოგვთა სსაფლავო“; *ნიორა ლანაქან* 58₉ „მათი ცოლები (იგი)“ და სხვა.

§ 158. ზედსართავიც ჩვეულებრივ მომდევნოდ ზის: *ბათი რარქ* 55₁ „ხე კეთელი“; *ათილე ჯარ* 55₁ „ნაყოფი ბოროტი“; *დათლანქან* 60₁₉ „მანვილი (იგი) შიშველი“; *დალრაყანთან* 59₆ „მხედართმთავარი დიდი“; *აქრ სილერ* 64₂₅ „კაცი წმინდა და კეთილმოქმედი“; *აქრ ზეირ* 63₂₀ „კაცი ძლიერი და ქვეყნისმშენებელი“; *ბათი ათლანქან* 43₂₅ „ხე ნაყოფიანი (ნაყოფის მომცემი)“; *ლეთი მხებამხბა* 44₁₅ „ვეშაპნი დიდ-დიდნი“; *ბიშნ ბერანქ* 41₄ „ზღვა (იგი) მეწამული“; *ათილ სასათიქ* 55₂₄ „შიშვილი სასტიკი“ და სხვა, მადგარამ შებრუნებულიც: *მხბალ ზანდიქან* 65₉ „დიდითა ცერემონიითა“; *რადილ დალრაქ* 63₂ „მრავალი ლაშქრითა“; *კამილ სილქი* 57₉ „მტკიცე ადგილთა (ზედა)“; *აქრ ბათიქა* 52₈ „სხვა მონანი“; *გელა შამიქიჩინან* 57₁₇ „მამაცი ვაჟან მამიკონიანი (იგი)“; *ელაყან შაკიე* 64₁₃ „მამაცთა (მათ) ტაოელთა“; *ზარაყათ ირქი მქ ქადალირქ* 64₃₂ „ღვიძლი შვილი ერთი მეფისა (მის)“; *გერაყათიან* 64₃₂ „მხედრე მსოფლიო და დიდი ეკლესია (იგი) ანისისა წმინდა კათოლიკე (იგი)“; *სილერ* 64₃₂ „ქადალირქ ქრისტიანთა აქლარქან ზალქიქ 65₁₂ „წმინდა და კეთილმსახური მეფე (იგი) ქართველთა ქვეყნისა (მის) დავითი“; *ელერ ჟანქარიქ* 50₂₀ „ბევრი ქანქარისა“; *დასათილანქან* 60₂₅ „პატროსან(ნი) თვალნი (იგი)“; *კრისიქი ირქიქ* 55₂₂ „უმცროსისა შვილისა (მის) (აქ: უმცროსმა შვილმა)“; *სილქი ბათიქაქ* 57₈ „საყვარელი მონები“; *სილქიან* 57₂₆ „მცოდნე წინამძღოლებით“; *სასათიქ* 65₂₂ „სასტიკი ხოცვა-ჟლეტა“; *სასათიქ* 65₂₂ „სასტიკი ფიცი“ და სხვა.

§ 159. მსაზღვრელ-საზღვრულის შეთანხმებაც ასე საპირისპირო ვითარებას გვიჩვენებს შეიძლება მხოლოდ ის ითქვას, თუ რაა მეტად, ან ნაკლებად გავრცელებული. ასე: თუ ზედსართავი საზღვრულს მოსდევს, მაშინ შეთანხმება ბრუნვასა და რიცხვში ჩვეულებრივია; მაგ.: *აქრ მქ* 53₂₄ „კაცი ერთი“; *ათი მქიქ* 55₁₉ „კაცისა ერთსა“; *კამანაქან* 48₃₇ „ყოველ წმინდა პირუტყვთაგან და ყოველ წმინდა ფრინველთაგან“; *ლეთი მხებამხბა* 44₁₅ „ვეშაპნი დიდ-დიდნი“; *დალრაყანთან* 59₆ „ტიგრანი მხედართმთავარი დიდი“; *ზეირიქ*

აღუთარაქანად. (ლუკა, 21₃₄) „ზრუნევითა [მრ.რ-შია] ქვეყნიურითა [აგრეთვე მრ. რ-შია]“ და სხვ.³

თუ მსაზღვრელი საზღვრულს უსწრებს, მაშინ: ა) ერთზემეტმარცვლიანი ზედსართავეები ჩვეულებრივ გაუფორმებლად რჩება: *ყაფიად* *ყაღარად* 63₂ „მრავალი(თა) ლაშქრითა (ლაშქრებითა)“; *კამილკ* *თხელქა* 57₉ „მტკიცე(თა) ადგილთა ზედა“; *ყაყათილასკან* *აღილან* 60₂₅ „პატიოსან(ნი) თვალნი იგი“; *ახრეხ* *ბაილქად* 57₈ „საყვარელი მსახურებით“; ბ) ერთმარცვლიანი ზედსართავეები კი გარდა სახელობით-ბრალდებით-ადგილობითისა შეთანხმებულია მსაზღვრელთან: *მხბად* *იღრასილქანამ* *ი* *ენბილქანამ* 64₃₁ „დიდითა სიხარულითა და აღტაცებითა“; *ნიიცი* *კთაქარანაყ* „აზალთა აღთქმათა“, მაგრამ ბრალდებითში — *აქი* *ბაილქა* 52₈ „სხვა მონანი“.

გვხვდება საპირისპირო შემთხვევებიც: *მხლ* *ყანღარიყ* 50₂₀ „ბევრი(სა) ქანქარისა“ — ერთმარცვლიანი მსაზღვრელი წინ უსწრებს საზღვრულს და შეუთანხმებელია ნათესაობითში და პირიქით: *კრთხერიყ* *იღილიქ* 55₂₂ „უმცროსისა შვილისა“ (კონტექსტში: უმცროსმა შვილმა, იხ. § 184) — მრავალმარცვლიანი მსაზღვრელი წინ უსწრებს საზღვრულს და შეთანხმებულია ნათესაობითში.

გამონაკლისია: ერთმარცვლიანი *აილ* „ცრუ, ტყუილი“ მუდამ წინამავალია და უცვლელი, მრავალმარცვლიანი *არღილქ* „სამეფო კარი“ და *ქაქინქ* „ველური“ მუდამ მომდევნოა და აგრეთვე უცვლელი. ცალ-ცალკე კი ესენიც იბრუნვიან: მიც.-ნათ. *აითი* || *აითქ*, *არღილქი*, *ქაქინქი*, მოკმ. *აითი* || *აითქ*, *არღილქი* || *არღილქად*, *ქაქინქად*.

§ 160. მართული მსაზღვრელი თავის საზღვრულთან ჩვეულებრივ მხოლოდ ნათესაობითშია: *ჩარასანქა* *იღილი* 52₁₆ „ქორწილი შვილისა“; *ყაღქ* *წარანქი* 62₁₄ „ლაშქარნი (იგი) ტარონისა“; *ჩანღერდ* *ჩარასანსაყ* 52₃₃ „სამოსელი ქორწილისა“; *ბქანყ* *ბილი* 44₂₈ „თევზთა ზღვისა(თა)“ და სხვ.³

მაგრამ არის შემთხვევები, როდესაც ასეთი მსაზღვრელიც საზღვრულის ფარმაში დაჯდება: *მქამილქანამ* *აყოილ* „უმანკობითა გულისა“ (მოსალოდნელი იყო *აყოილ* „გულისა“). განსაკუთრებით ხშირია ეს თანდებულის ბრუნვებთან, ადგილობითთან და დაწყებითთან: *ყარბხალ* *ქ* *ქინს* *კილიმ* (ლუკა, 7₄₄) „მიბრუნდა ქალის მხარეს (= ქალისაკენ)“; *ქ* *მარღქანს* *ჩარღილქანს* „ღონისძიებათაგან კაცთა“.

§ 161. გაუფორმებელი ზედსართავი ზმნასთან ზმნიზდება, ან შედგენილი შემასმენლის ნაწილი (მეშველ ზმნასთან): *ქარც ხნ* 44₁₇ „კეთილ არიან“; *ჯარ ღ* 51₃₃ „ბოროტია“; *ყათრასთ ღ* 52₂₁ „მზადაა“; *ჯჯჩნ არძანს* 52₂₇ „არა ღირს იყვნენ“; *ჩადათარქმ ხა* 54₂ „სარწმუნო ხარ“; *ჩჩასთ ხა* 54₁₁ „ფიცხი ხარ“; *ილრაჩ ქეილ* 56₄ „მზიარულ ვიყოთ = ვიმზიარულოთ || ვიხაროთ“; *მხერძ ხელ* 56₇ „ახლოს იქნა = მოახლოვდა“; *ჩჩასთ ქასთაქხეა* 62₃₅ „სასტიკად დაშურა“; *ჩჩხეილესანქჩნ გქიღან სასთიქ* 60₃₈ „აყვირობდნენ საყვირთა (მათ) სასტიკად“.

ზედსართავი წინადადებაში არა მარტო მსაზღვრელად, არამედ სხვა წევრადაც შეიძლება იყოს: *ამჩნაქჩი, ირ ილჩეჩ, თავე* 54₁₉ „ყოველსა, რომელსა აქვს (ჰქონდეს), მიეცეს“; *მჩ ქჯ ქარჩეჯ ღ ღიქ ღიქჩ ათაქჩიორქელ* 54₂₈ „ნუ თუ შეუძლია ბრმას ბრმის წინამძღოლობა?“; *ათქ ქრასჩჩნ ქ ზიფანქ* 55₁₉ „უთხრა (უეზნება) უმცროსმან მან იმათგან“; *აა მხერქ ქარჩ ქიორჩ მსელ ღ მხერქ ჯარ* 59₁₀ „ეს, ხან კარგს ფიქრობს ჩვენ(ზე) და ხან ბოროტს“.

§ 162. რიცხვითი სახელის მსაზღვრელად გამოყენებისას ზოგიერთი თავისებურება შეიმჩნევა: ერთზე მეტის აღმნიშვნელ რიცხვითთან საზღვრული ჩვეულებრივ მრ. რ-ში დგას, თუ მსაზღვრელი რიცხვითი მხ. რ-ის სახელობით - ბრალდ. - ადგილობითის ფორმაში, ე. ი. გაუფორმებლად, არაა (იხ. § 57). მაგალითები: *გჩჩქ ქქჩანაყ* 60₁₆ „სამთა მთავართა მათ“; *ხჩჩ ქანაქ* 47₈ „სამნი ქალნი“; *ხჩჩე ამაყ* 42₅ „სამთა წელთა“; *გქანაყა ხჩჩილ* 58₁ „ქალნი ორთა კამსაკარანთა“ და სხ.

გაუფორმებელ რიცხვითთან (ე. ი. როცა რიცხვითი მხ. რ-ის სახელობით-ბრალდ.-ადგილობითშია) საზღვრული ჩვეულებრივ მხ. რ-შია, თუ ეს უკანასკნელი მომდევნოდ ზის: *ჩარჩერ ქანჩქან* 50₂₇ „ასი ღრაჰკანი“; *ხჩჩილასან ქილ* 59₂₉ „თორმეტი ხმალი“; *ქჟასან ღ ჩჩნქჩიორქ ამჩ* 63₂₄ „ოცდამეხუთე წელსა (შინა)“; *ჩჩნ ჩაქარ ჩჩნ ჩარჩერ ღ ქაოთაილ აქ* 59₃₄ „ცხრა ათას ცხრაას ორმოცი კაცი“; *გქაოთაილ თქლ ღ გქაოთაილ გქჩერ* 46₂₉ „ორმოცი დღე და ორმოცი ღამე“.

თუ მსაზღვრელი რიცხვითი მომდევნოდ ზის, მაშინ საზღვრული ჩვეულებრივ მრ. რიცხვშია: *აქილრა ჩარჩერ ღ ქაილ* 47₃₃ „ას ორმოცდაათ დღეს“; *აქილრა ღქჩნ* 48₁₉ „შვიდ დღეს“; *გამა ქაქჩილ* 65₆ „სამოც წელს“; *გქილან აქარჩე ქერჩ ხჩჩილ ქჩერა*

65₂ „ლაშქარნი იგი სპარსთა ვიდრე ორი ბევრი (=20000 =ორ ბევრამდე)“ და სხვ.

გამონაკლისები იშვიათია: *ღარღარ ამჩჩ ლორს* 60₃₅ „ასი ურა ჯორი“ (აქაა: ჯორნი იგი). *შდრ. ხრკითასან ქილ* 59₂₉ „თორმეტი ხმალი“.

§ 163. ნაცვალსახელებს წინადადებაში სახელის ყოველგვარი ფუნქციის შესრულება შეუძლიათ, ე. ი. შეუძლიათ იყონ სუბიექტიც, ობიექტიც და სხვ. გარდა პირის ნაცვალსახელებისა ყველა შეიძლება გამოყენებულ იქნას მსაზღვრელადაც; მაგ.: *იღჩ ზორა* 64₆ „შვილი მისი“; *ღორღაქ 57₂₁* „ლაშქარი იგი“; *აკა იღჩ ქამ* 56₅ „ესე შვილი ჩემი“; *ღორღჩ ქლ* 65₁₄ „შვილი თვისი“; *ქლ ბა-იაკა* 65₁₇ „თვისი (მისი) მონები“; *თქრ ქლ* 54₆ „უფალი თვისი“; *ქამ ჩაკრ* 64₁₁ „ჩემი მამა (იგი)“; *ხღარქ დი აკა* 56₁₉ „ძმა შენი ესე“; *ქაქანტ ღილამტ* 54₃₄ „შენი თვალიდან (თვალისაგან შენისა)“; *იღღლე დი* 46₁₀ „შვილთა შენთა“; *ქაკამ ამჩ* 65₁₂ „წელსა ამას შინა“; *აქარჩჩ აქიორჩ* 55₂₆ „ქვეყნისა მის“; *ქაქან ალილა* 63₁₄ „მასვე დღეთა შინა“; *ზილქნ ჯაქილ* 54₂₇ „იმავე საზომით“.

გარდა მრ.-რ-ის სახ.-ბრალდ.-ადგილობითისა, ბრუნვასა და რიცხვში ჩვეულებრივ ყოველთვის ეთანხმება მსაზღვრელი ნაცვალსახელი საზღვრულს; ადგილის მიხედვით მსაზღვრელი ნაცვალსახელი შეიძლება მომდევნოც იყოს და წინამავალიც, უფრო ხშირია პირველი. მაგალითები: *ღღორა ღილამ* 53₁ „მაგის ფეხები“; *იღღლე დი აკე* 56₁₆ „შვილი (ეგე) შენი ეგე“; *აკა ღანჩ ამღ* 56₁₃ „ესე ოდენი წელი“; *ღორღჩა ზორა* 49₉ „შვილნი მის(ნი)“; *ღღარღილქჩანა დი* 59₂₈ „ძალნი შენ(ნი)“; *ღღარა მსრ* 59₁₉ „ლაშქარნი ჩვენ(ნი)“; *ბღრ ჩაღარ* 59₁₄ „თქვენი სარწმუნოება (იგი)“; *ჩორ ქმი* 55₃₀ „მამისა ჩემისა“; *ღღანღარნ დი* 54₁₃ „ქანქარი (იგი) შენი“; *თილ მსღ ქლღიქ* ბღრმ, *ღჩ არა ღჩანჩ ქაღარღა მსრ* 53₁₅ „მოგვეც ჩვენ თქვენი ზეთისაგან (ზეთისაგან მაგისა თქვენისა), რამეთუ აი, შრტებიან ლამბები ესე ჩვენი“; *ქორღიქ ასოქ ქამტ* 52₁₀ „შვილისაგან ამისა ჩემისა(გან)“; *იღღლე დი* 48₂₈ „შვილთა შენთა“; *იღღლე დი* 48₂₈ „შვილნი შენ(ნი)“; *აღარღნაღ მსრ* 42₂₀ „პატრონთა ჩვენთა“; *ჩარაღაროქ ქმი* 42₂₄ „კვიდრისა ჩემისა“; *იღჩილ ქლღი* 63₂₂ „ვაზითა თვისითა“; *იღღლე ქლ* 46₃₄ „შვილნი თვის(ნი)“; *ქამჩნაკა ღორღიქ ქლღი* 45₁₃ „ყოველ საქმეთაგან თვისთა“; *თანჩ აქიორჩ* 55₁₅ „სახლისა მის“; *ბაღარჩჩ აქიორჩ* 53₃₁ „მონათა მათ“; *ქ ზამჩ თხღილ* 63₃₂ „მასვე ადგილსა ზედა“.

განსაზღვრებითი ნაცვალსახელი *ამანაჟი* „ყოველი“ ჩვეულებრივად: ბრივ ყოველთვის წინ უძღვის საზღვრულს და შეუთანხმებლად: *ამანაჟი სიიჩი* 44₈₆ „ყოველ მძრომთა“; *კამანაჟი დაყანაჟი* *ს კამანაჟი მარმნი* 46₁₁ „ყოველ მხეცთაგან და ყოველი ცხოველისაგან“; *დამანაჟი ქილინაჟი ქილინაჟი* 44₁₆ „ყოველი ფრინველი ფრთოსანნი“ და სხვ.

მსაზღვრელი ნაწილები

§ 164. ნაცვალსახელური ძირები *ა ზ ნ* (იხ. § 65), რომლებზედაც დაყრდნობილია რიგი ნაცვალსახელებისა, დამოუკიდებლადც გამოიყენება მსაზღვრელ ნაწივრებად. ისინი ენკლიტიკური ნაწილაკებია: გაფორმებულ სახელს მიერთვის ბოლოს და განსაზღვრავს მას; მაგ.: *არარ დმარცხ* 45₁₉ „ჰქმნა (შექმნა) კაცი იგი“; *დხრქაჟილიქი* 45₃₇ „სიგრძე კიდობნისა მის“; *სქაქი* *ს რარსანსი* 52₂₁ „მოდით ქორწილსა ამას შინა“; *ქაქი* *ქილი* 52₂₄ „მეფემან მან ვითარცა ისმინა || მეფესა მას ვითარცა ესმა“; *რარსანსი* *ყაყაყი* 52₂₇ „ქორწილი ესე მზადა“; *ს საქილი* *რარსანსი* 54₂ „მცირესა მაგას ზედა სარწმუნო ხარ“; *არღ* *არღი* *ქი* *ქი* 54₁₃ „ახლა, აი აგერ, შენი ეგე—შენ“ და სხვ.

§ 165. ძალიან ხშირად სახელი ორმაგადაა განსაზღვრული: ენკლიტიკური ნაწილაკითა და ნაცვალსახელით, ან სხვა მსაზღვრელითა და ენკლიტიკით. პირველ შემთხვევაში (როდესაც ენკლიტიკაცაა მსაზღვრელად და ის ნაცვალსახელიც, რომლის ძირსაც ენკლიტიკად დართული მსაზღვრელი ნაწილაკი წარმოადგენს) აბსოლუტურად ორმაგი განსაზღვრა გვაქვს და ქართულ თარგმანში ერთ-ერთი მათგანის გამოტოვება აუცილებელია. მეორე შემთხვევაში, ე. ი. როდესაც მსაზღვრელი ნაწილაკიც გვაქვს და სხვა მსაზღვრელი სიტყვაც, ხერხდება ორივეს გადმოღება ქართულად.

როდესაც მსაზღვრელად ენკლიტიკაცაა და ნაცვალსახელიც, მაშინ გამოყენებულია ჩვეულებრივ ჩვენებითი ნაცვალსახელის (*აკა, აქი, აქი*) გავრცობილი ფორმები, რომელიც მოსდევს საზღვრულს და სრული შეთანხმებაა ბრუნვასა და რიცხვში. მაგალითები: *ქაქი* *თქი* *ბაიბაქი* *აკი* *იქი* 50₂₄ „შეიწყალა უფალმან მონისა მის“; *საოაქი* *დაყანაჟი* *დაყანაჟი* 52₂₆ „ამოსწყვიტა მკვლელი იგი(ნი)“; *დაქი* *თქი* *ბაიბაქი* *აკი* *იქი* 53₃₁ „მოდის უფალი მონათა მათ“; *სქი* *სიქი* *საოაქი* *კაქი* *სარქი*

კ ა კ ნ ა მ ა 55₂₄ „იქმნა შიმშილი სასტიკი ქვეყანასა მას შინა“ და სხვ.

როდესაც სახელი განსაზღვრულია მართული მსაზღვრელით ან ზედსართავით, ენკლიტიკა ჩვეულებრივ მხოლოდ საზღვრულს ერთვის, თუ იგი საკუთარი ან განუცნებელი სახელი არაა. უკანასკნელ შემთხვევაში მსაზღვრელი ნაწილაკი მსაზღვრელ სიტყვასვე დაერთვის. ასე: *აოღრ ხსენესიკა* 42₄ „წმინდისა (აქაა: წმინდა) ეკლესიისა ამის“; *აოღრ ხსენესიკა* 42₆ „წმინდა ეკლესია ესე“; *ლაკახრეს მხრ* 53₁₅ „ლამპები ესე ჩვენ(ნ)ი“; *ხერაქრ ღო აკა* 56₁₉ „ძმა შენი ესე“; *იორქო ღო აკო* 56₁₆ „შვილი ეგე შენი (ეგე)“; *ღარ-ბაქო ღო* 54₁₆ „ვერცხლი ეგე ჩემი“; *ღბაოაკო ანაქსთან* 54₂₁ „მონა ეგე გამოუსადეგარი“; *ღორქან შანოღჯი* 56₃ „შვილნი იგი მანუჩისი“; *ღკინს ჟაღქმანსაკ* 59₁₃ „ცოლი იგი ვახტანგისა“; *თანს შამქინსი* 59₆ „სახლისა მის მამიკონიანთა“; *ღჩინო ჟან-ღარს* 53₃₂ „ხუთი ქანქარი იგი“; *ღორაგს აკარსი* 57₃₀ „სპარსთა ლაშქართა მათ“; *ღორს ჟაკნ* 57₂₁ „ლაშქარი იგი“; *იორქიან შიქორანაკ* 60₁₆ „შვილისა მის ტიგრანისა“; *იორქიან შამრათაკ* 60₁₅ „შვილი იგი სუმბატისა“; *ღშაღალირს ქრავ* 58₂₅ „მეფე იგი ქართველთა“; *ზაკ-რის ნაქიქან* 63₁₂ „მამა იგი ეპიფანე“; *ღშიქორან ჟაღრათქანს მხ* 59₆ „ტიგრანი მხედართმთავარი იგი დიდი“; *ქაღალირს ჟაქიქ ქრავ* 65₁ „მეფე იგი ქართველთა დავითი“. მაგრამ გვხვდება გამონაკლისიც: *ღღაღ შამქინსანს ჟანს* 57₁₇ „მამაცი მამიკონიანი იგი ვაჰანი“ — მსაზღვრელი ნაწილაკი საკუთარ სახელთანაა! *ღღანაკა ჟამანარასქანაგს* 57₄ „ცოლნი კამსარაკანთა მათ“ (მსაზღვრელი საკუთარი სახელია და ენკლიტიკა მაინც მასზეა!).

როდესაც ორი ნაგენეტივარი მსაზღვრელია, ნაწევარი მეორეზე ზის: *ამანაკან ათინ რნასკავ ჟაღაქან* „უცოველი სახლი ბინადართა ქალაქისა მის“; *ხეღ აკათნაო მანოლან მაროქი* „იქმნა მიზეზი სიკვდილისა კაცისა მის“.

ნაცვალსახელებზე — ენკლიტიკის დართვის შესახებ იხ. § 64.

§ 166. ენკლიტიკა დაერთვის ზმნასაც რელაციურ წინადადებაში და, განსაზღვრავს რა შემასმენელს, განსაზღვრავს მთლიანად წინადადებას. იგი სავსებით შეესაბამება ქართულის -(ვ) ნაწილაკიან ნაცვალსახელებს და ზმნიზედებს, რომლებიც ამ ნაწილაკის დართვით მიმართებითად იქცევიან და რომლის გადმოსაცემდაც ძველ ქართულშიც ჩვენებითი ნაცვალსახელები ხშირად იხმარებოდა. მაგალითები:

ქერს თხანს ზაოაკაკიქედნ ზორა, ირ ჰნჯ ხუნს, აოთმანს

მწიკთველი — უფალო. უფალო, და რომელსა ცა (= რასაც) ვამბობ, ანა შერებით!"; *კოსაძე. ხმელ ირყეს არაერიც და აინხა* 59³³ „ვიმედოვნებთ, რომ, როგორც ჰქმენ (= გიქმნია), ისევე შერები (= იზამ)“; *თბილისი, ირჯაი იანხია და თამა ქიქ დაან და ჩინე* *დაანქან* „მომეც (მე), რამდენიცა მაქვს და მოგვცე (შენ) ოც-დახუთ დრაჰანს“ (იხ. § 192, 193).

§ 167. ნაცვალსახელების ზმნიზედებად გამოყენებისა და ნაცვალსახელური ძირებიდან ზმნიზედების წარმოების შესახებ იხ. §§ 64; 65; 99.

აქა, აქე, აქნ ჩვენებითი ნაცვალსახელების ნათესაობითი: ფორმები ამავდროს ადგილის ზმნიზედებია (დინამიკური). იგინი გამოიყენებიან მოძრაობის აღმნიშვნელ ზმნებთან და აღნიშნავენ I, II ან III პირისაქენ მიმართულ შესრულებულ მოქმედებას. ქართულად კი ისინი უმეტესად სტატიკური ადგილის ზმნიზედით გადმოიცემა: აქ, მანდ, იქ; მაგ.: *თარე ჩნა, ასა, აკაე ქ ძხრაე* *სკახე დელიჩნ მიქანაზილ შკრთე* 50₁₁ „მომეც მე, უთხრა, აქა (აქეთკენ) ლანგარზე თავი იოანე ნათლისშემცემლისა“; *ენქერ, ღქარე მთერ აკარ* 52₃₄ „მოყვასო, რისთვის შემოხვედი აქ (= აქეთკენ)“; *ს აკაყა ვილასა აკარ ს ანდერ დიდნ ჩაკიე* 57, „და ასე იფანტებოდნენ აქეთ და იქით ლაშქარნი სომეხთა“. როგორც ეს უკანასკნელი მაგალითიც გვიჩვენებს, მსგავს შემთხვევებში *აქარ* ფორმის მაგიერ ჩვეულებრივ იხმარება *ანდერ* „იქით(კენ)“.

ეგვევ ფორმები გამოიყენება ადგილობრივში მსაზღვრელებად *აკა*,
აკე, *აკნ*-ის ნაცვლად: *ქ ღაღაღ აკაქ* „ქალაქსა ამას შინა“;
ქ თაყან ანქრ 48₁₅ „ქიდობანსა მაგას შინა“.

ამაგე ძირებზეა დაყრდნობილი ზმნიშედლები: *ააათ* „აქ“, *ააქუ* (არაა *ააუთ*) „მანდ“, *ააუ* „იქ“; *ააათააი*, *ააქააი*, *ააუააი* „აქ, მანდ, იქ“, ოღონდ უფრო ინტენსიური მნიშვნელობით; *ააათი*, *ააქი* (< *ააქუი*), *ააუი* (< *ააუი*); *ააათილათ*, *ააქილათ*, *ააუ-*

ფილსა „აქიდან, მანდიდან, იქიდან“ და ამათგან წარმოებული ფორმები იგივეობითი ნაწილაკით (-*ին* || -*ტნ*): *აკარტნ*, *აკერტნ*, *ანერტნ*; *ასოტნ*, *ანოტნ*; *ასოთფტნ*, *ანოთფტნ* „აქითკენვე, მან დითკენვე, იქითკენვე; აქიდანვე, იქიდანვე“.

ნაცვალსახელურ ძირებზე დაყრდნობილი ყველა ეს ზმნიზედა თანაბრად გამოიყენება როგორც ადგილის, ისე დროის მისათითებლად (იხ. § 99). აგრეთვე ყველა ეს ზმნიზედა, მაგრამ განსაკუთრებით ხშირად *ასოტნ*, *აკოტნ*, *ანოტნ*; *ასოთფსო*, *აკოთფსო*, *ანოთფსო*—გამოიყენება მსაზღვრელებად დაწყებითთან, ხოლო *ასო*, *აკერ*, *ანო* — ადგილობრითთან. რამდენიმე მაგალითი:

ნქ *ქ* *თაყანს* *აკოტნ* 48₂₇ „გამოდი მაგ კიდობნიდან“; *ხქნ* *ქ* *თაყანს* *ანოტნ* 48₃₆ „გამოვიდნენ იმ კიდობნიდან“; *ხქნ* *ქ* *ქიდიქიტნს* *ანოტნ* 50₆ „ემინოდა იმ ხალხისა(გან)“; *ქხქს* *ამა-ჯხაგნ* *კირილი* *ასოტნ* *ქამტ* 52₁₀ „იგების შერცხვეთ ამ ჩემი შვილის=შვილისაგან ამისა ჩემისა(გან)“ (იხ. აგრეთვე § 99).

§ 168. ნაცვალსახელებიდან წარმოებული ზმნიზედები ზოგჯერ თავისებურ, იდომატურ გამოთქმებს ქმნიან ან თანდებულივით მართავენ ამა თუ იმ ბრუნვას, ჩვეულებრივ ნათესაობითს; მაგ.: *ნასთან* *ნიჟა* *ასოტნ* *აკერტნ* *ს* *ნიჟა* *ანოტნ* „დასხდნენ ისინი იმ წყაროს აქიდან და ესენი იქიდან“; *ასოტნ* *ს* *ანოტნ* *ნქრათო* „იფრატის აქეთ-იქიდან“; *ნასოფანს* *ასოტნ* *ანოტნ* *ასაყარქიტნ* „ასპარეზის აქეთ-იქით(გან) დაჯდომა“; *კოტნ* *იქტხერიქტ* *ს* *ანოტნ* „მეშვიდე დღეს იქით“; *ქ* *ნამანტ* *ს* *აკერ* *ჯინსაფ* *აკოთარქს* „იმის მერმე (იქით, შემდეგ) ააშენა კოშკები“; *იქ* *ანგხა* *ქოთარქს* *აკერ* *ქილი* *ქხთიქ* „რომელნი გადადიან და ივლტიან მდინარე მტკვარს იქით“; *ესო* *ხქქრ* *ანოტნ* *იქნჯ* *ქ* „ქვეყნის იქით არაფერია“; *ანოტნ* *ს* *ქან* *იქა* „ამას იქითაც, ამაზე მეტადაც“; *აკერ* *ს* *ქან* *ქქაქნ* „ზომას აქით, ზომაზე ნაკლები“ და სხვ.

წინადადების წევრთა დაჯგუფებაში ენკლიტიკის როლის შესახებ იხ. §§ 192; 193.

ზმნის პირიანი ფორმების გამოყენება წინადადებაში

§ 169. ზმნის პირიანი ფორმების გამოყენებისას მრავალგვარ თავისებურებას აქვს ადგილი. აქ უფრო მნიშვნელოვან მხარეებს შევხებით.

თხრობითს კილოში

ძველი სომხური ზმნა მორფოლოგიუ-

245
მეცნიერებათა
ბიბლიოთეკა

სწორედ იმიტომ, რომ დროის მიხედვით **მყოფადს გულისხმობს** კავშირებითები, იგი I პირის ბრძანებითისთვისაც გამოიყენება: **ხტაქდ საყანყილდ ყსა ჰ ჸაღყილდ ჟთაჲანდიქჲან სირა** 52₁₂ „მოდით, მოვკლათ ესე და დავიჭიროთ მემკვიდრეობა ამისი“; **ჰ აბჯდ ღენჲ აყარასჲ, ღენჯდ, ჸხეჩყილდ ჰ ილ-რასჲ ჸეყილდ** 56₄ „და მოიყვანეთ ხარი მსუქანი, დაკალით, ვჭამოთ და ვიმხიარულოთ“ (იხ. აგრეთვე ზემოთ მოტანილი მაგალითები).

III პირის ბრძანებითის მნიშვნელობით გამოყენებულ კავშირებითის ფორმებს ზოგჯერ *թիլ* „დაე (პირდაპირ: გაუშვი! < *թილი* „გაშვება, დატოვება“) ნაწილაკი მუძღვის წინ: *թილ ხსესეჯ დამ ილრახილქან* „დაე ეწვიოს მავას მხიარულება!“ . ბრძანებითისათვის კავშირებითიდან განსაკუთრებული ფორმებიცაა წარმოებული; ესაა *-ქქე* (მხ. რ. *-ქქერ*) დაბოლოებიანი ფორმები, რომლებიც პარალელურია I კავშ-ის II პირისათვის (მხ. რ. *-ქეხა*, მრ. რ. *-ქეხედ*): *ქ ზამჩ თან ადანხეჩე, ილთქეჲ ღმარქეჲ ქ ზიგანს* (ლუკა, 10₇) „იმავე სახლში გაითიეთ, ჭამეთ და სვით მათთან (ერთად)“, პირდაპირ: „...ითევდეთ, ჭამდეთ და სვამდეთ იმათგან“ (იხ. § 80).

§ 170. აწმყო მიმდინარე მოქმედებას გადმოსცემს საერთოდ, მაგრამ ზოგჯერ ისიც მყოფადის მნიშვნელობით იხმარება: *„ხა ქტ ჯთაქე, ათქ; ღამ ქ თხეჩნ, ილ ჰხერ ზალათუნ ხნ, ერხამ ალარხამ ღ ღარსათიან აიზხამ ღხსეხეხეხან, ღ ღხეჲ ქ ღილან არქიანქ ჯაღაფილე ანხამ* 59₁₄ „და თუ არ მომცემთ, ამბობს (=თუ არ მომცემთ), მოვალ იმ ადგილზე, სადაც თქვენნი სარწმუნოებაა (=სალოცავი ადგილია), გადავთხრი, გავავერანებ და ცეცხლის სახლად (=საცეცხლთაყვანისმცემლო სახლად) ვაქცევ იმ ეკლესიებს და თქვენ სამეფო კარზე წაგასხამთ“; *აქ ქილამქ, ხქტ ირატა არარხერქ ღ აიზხამ* 59₂₃ „არაშედ ვიმედოვნებთ, რომ როგორც გიქნია (აქაა: გააკეთე, ჰქმენი), ისევე იზამ“; *ღაფ თხსანხამ, ქტ ქასან ღი ღქუნჯე აყარღას ღაქეჲ ქნა* 60₇ „მოიცადე, ვნახავ (ვნახო), თუ შენთვის რა ძღვენი მომივა?“; *არქ ზიდიჲ ზასათათ ღარხამ ირსალ ღ ღმარხამ* 58₁₀ „ახლა მათით ნამდვილად შემიძლია (შევძლებ) ნადირობა და შევიპყრობ ვაჰანს“; *იერ ღიღილ ღარქან მარქიქ, ქიქსანასქ არხან ზიორ ღიღეჲქ არქან ზიორ* 49₂₀ „რომელიც (და)ღვრი ის კაცის სისხლს, მისი სისხლის ნაცვლად დაიღვაროს (დაიღვრება) სისხლი მისი“.

§ 171. უწყვეტელი და წყვეტილი ორივე ნამყო, მაგრამ პირველი დაუმთავრებელ მოქმედებას აღნიშნავს, მეორე დამთავრებულს. და მაინც: უწყვეტელი ხშირად წყვეტილის მნიშვნელობითაა ნახმარი, განსაკუთრებით—როდესაც იგი ზმნის უპირო ფორმასთან ურთიერთობაშია; მაგ.: *ხა ხერქხალ ქიღაღუნ, ღანასქერ მით ქ ღხიღუნ, ირიამ ანიონ ღერ მქილმ ღიღიქს ღ მქილმ ღლარღაჯუნ* 57₁₉ „და წავიდა ოქალსა მას 'და' დაბანაკდა [აქაა: ბანაკდებოდა] იმ სოფლების ახლოს, რომლისა სახელი იყო ერთისა (მის) გჟულიკი და მეორისა (მის) ვარდაშენი“; *ქნუნ ჯილალ ქიღაღაქ*

იქსანტე ჩყალან ჩახსან 58₁₉ „თვითონ წავიდა (გაემგზავრა) ოქალს(ა შინა) 'და' ჩამოხდა მხარესა (მას შინა) ბასიანს“; *ღღა-
ნაკა ხრელიც ღამაჲრახანაჲს ხეღარც, ღსერახსი ღ ღზრანა-
თაჲ, ღმრინჲს თანჲს ჩ რანასჲს აჲრახჲ* 58₁ „და ქალნი
(კოლნი) ორთა ძმათა კამსარაკანთა, ნერსეჰისა და ჰრაპატისა,
შეიპყრეს 'და' წაიყვანეს სპარსთა ბანაკსა (მას შინა)“ და სხვ.

§ 172. გვარის შასახებ ზემოთაც აღენიშნეთ (§§ 72—79); რომ
ფორმალური განსხვავება ვენბითის და მოქმედებითის ფორმებს
შორის ყოველგან არაა და სადაცაა, იქაც ყოველთვის არ ფარავს
ფორმა და მნიშვნელობა ერთმანეთს: ვენბითის ფორმას ხშირად
აქტიური მნიშვნელობა აქვს და პირიქით. აქ რამდენიმე მაგალითს
მოვიტანთ ასეთი დებონენებისა: *ღიღალ ქაღღაღასჲს ირ აა ღჩინ-
ღღნ, ღირბხაჲს ჲიღიღ ღ ღანხგალ აჲს ჲა ჲჩინჲს ჲიჲსაჲს ჲ ირ
ღხრქიღანჲ ღანხგალ აჲს ჲა ხრქიღ* 53₂₇ „წავიდა საჩქაროდ
რომელმაც(ც) მიიღო ხუთი იგი [ქანქარი], ისაქმა მათით და მოი-
გო სხვაცა ხუთი. ისევე რომელმაცა ორი იგი [მიიღო], მოიგო
სხვაცა ხუთი“. მოტანილ ნაწყვეტში *ღირბხაჲს* „ასაქმა“ ფორმით
აქტიურია, მაგრამ წინადადებაში ეს მისი აქტიურობა არა ჩანს
პირდაპირი დამატების მაგიერ მოქმედებითში დასმული დამატება
ახლავს და პირიქით, — *ღანხგალ* „მოიგო“ ორჯერ გვხვდება იქვე,
ორგანვე ფორმა ვენბითისა აქვს, მაგრამ ორგანვე პირდაპირი და-
მატება ახლავს: *ღანხგალ ჲჩინჲს, ღანხგალ ხრქიღ*. ასეთივეა: *ღნქა-
ლა ღნა* 56₁₁ „შეიწყნარა იგი“; *ღნქხრგალ ღქოღქნ* 59₂₁ „წაი-
კითხა წერილი იგი“; *ქანგალ ღჩრან* 59₉ „გაიგო (მიხვდა) საქმენი
იგი“ და სხვ.

საგულისხმოა, რომ საერთოდ აწმყოს ფორმები, და განსაკუთ-
რებით აწმყოს ვენბითისა, ძველი ქართულის ხოლმეობითის ფორ-
მებს შეესატყვისება ძალიან ხშირად; მაგ.: *ღჲ Მ ჲ ჲაი რარქ*
ირ აიღნჲს აჲთიღ ჲარ. ჲ იღ ჲარბხალ ჲაი ჲარ ჲ ირ აიღნჲს
აჲთიღ რარქ; *ღჲ ქარაღანჲს ჲაი ქ აჲთიღ ქარმჲს ნანანა-
ჯჲ*; *ღჲ იღ ხქჲს ქ ჲიღიღ ჲაღჲს ქიღ, ჲ Მ ქ აიღნჲსი ჲ ქჲს
ქაღიღ*; *შარღ რარქს ქ რარქ ჲანბიღს აჲთი ქარჲი რღქჲს ჲრ-
რქ. ჲ მარღ ჲარ* ჲ ჲარქნ რღქჲს ჲჲარ. *ღანღი ქ კახიღასი
აჲთქნ ქიღს ქჩრან ჲიღა* 55₁. ოთხთავში (ლუკა, 6, 43—45) ეს
აღვლი ასეა გადმოცემული: „რამეთუ არა არს ხმ კეთილი, რო-
მელმან გამოიღოს ნაყოფი ხენეში; არცა კუალად ხმ ხენეში, რო-
მელმან ყვის ნაყოფი კეთილი. რამეთუ თითოეული ხმ თვისა-
გან ნაყოფისა საცნაურ არნ; რამეთუ არა ეკალთაგან შეიკრი-
ბიან ლიღჲ, არცა მაყუალთაგან მოისთულიან ყურძენი. კე-

თილმან კაცმან კეთილისაგან საუნჯისა გულისა თჳსისა გამოი-
 ლის კეთილი, და ბოროტმან კაცმან ბოროტისაგან საუნჯისა გუ-
 ლისა თჳსისა გამოიღოს ბოროტი; რამეთუ ნამეტნავისაგან
 გულისა იტყჳნ პირი მისი“. მაგრამ ძველ ქართულთან მიმართე-
 ბის საკითხი აქ არ გვიანტერესებს.

§ 178. მეშველი ზმნებია: *ხმ* „ვარ“, *ქნხლ* „ქმნა, ყოფა; ყოფ-
 ნა“ და *ხყანხლ* „ქმნა, ყოფა; ყოფნა“ (იხ. § 81). ორი უკანას-
 კნელი პირველს ენაცვლება ჩვეულებრივ მაშინ, როდესაც *ხმ*-ს არა
 აქვს თავისი ფორმები. აგრეთვე: *ქნხლ* და *ხყანხლ* ენაცვლება
ხმ-ს ვნებითის ფორმების საწარმოებლად. სხვა შემთხვევებში
ხყანხლ დამოუკიდებელ შემასმენლადაა წინადადებაში. *ქნხლ* და
 განსაკუთრებით კი *ხმ* ძალიან იშვიათადაა ასეთად. ასე: *ხყანხლ*
 დამოუკიდებელი შემასმენელია შემდეგ მაგალითებში: *ჯრხიხე*
ჯიღყნ ხელს ქ ქხრჳხ ხრღრჳ 46₃ „წარღვნა წყალთა მათ იქნა
 ქვეყანასა ზედა“; *ქრღს თხსჳნ ბაიჯაკლჳყნ ზირა, ირ ქნჯ ხელს*
თრთმჳყნ კიქ. *ს ხსხლ ვიღყნ თხანს ქრხსანე ჟამსნაჳს,*
ირ ქნჯ ხელს 51₁ „როცა ნახეს მისმა თანამონებმა, რაც იქ-
 მნა, შეძრწუნდნენ ფრიად (და) მოვიდნენ 'და' უჩვენეს უფალსა
 თვისთა ყოველი, რაცა იქმნა“; *ს ხელს ღირბანოჳს თანს აჟი-*
რქლ მსბ 55₁₅ „და იქმნა დამხობა სახლისა მის დიდი“.

ქნხლ და *ხყანხლ* დამხმარე ზმნებია: *მთაჟი* *ხელს ქ სრთქ*
ქრთი 45₁₉ „ჩაფიქრდა [ჩაფიქრებულ იქნა] თავის გულში“; *ილ*
მქ ხრღჳ იჯ სთი *ქნბ, ჟქ იღრჳს ხელე ენე რარხსამა ჟამ* 56₁₄
 „ერთი თიკანი(ც) არასოდეს მომეც მე (=მოგიცია), რათა მე-
 მხიარულებია (გამეხარა, მხიარულ ვყოფილიყავ) ჩემს მეგობრებთან“;
ხრქაჟნამქო ქნრ აო ჟა 50₃₀ „სულგრძელი იყავ ჩემდამი“; *ჟას-*
თხლ ზიღა ქ ზამანჳ ქნხნ 58₁₉ „გატეხილ იქნებიან (=გაიტე-
 ხებიან) ისინი მისგან“ და სხვ.

იშვიათად *ხმ* დამხმარე ზმნაც შეიძლება დამოუკიდებელი შე-
 მასმენელი იყოს: *აოზ მქიჯ ჳქნ ხრღო ირქე* 55₁₉ „ერთ კაცს
 ჰყავდა ორი შვილი“, პირდაპირ: „ერთი კაცის იყვნენ ორნი შვილ-
 ნი“; *ხლ ჟნაჟე ჟიღამჳრნ ჯაჟე ჳარანს შამქიჳსხანს ქნჳნ* *ს*
ზაქარარჳნ ჯაჟე ირე ენე ზამა ჳქნ 57₆ „და მიდიოდა მხე-
 დართმთავარი იგი სომეხთა ვაჟან მამიკონიანი თვითონ და მთავარნი
 იგი სომეხთა, რომელნი მასთან იყვნენ“; *აოჟ იღრჳს ჳ ქნჯ ჟას-*
რქლქჳნ ბაბილ „მამასადამე, არის რაღაც ძალა იღუმალი“ და სხვ.

საყორადღებოა *ქნხლ* და *ხყანხლ* ზმნების გამოყენება მიმღეო-
 ბასთან ვნებითის საწარმოებლად. როგორც აღვნიშნეთ (§ 72),

-*აღ* და -*იღ* დაბოლოებიანი ზმნები (სულერთია ჩანართიანი თუ უჩანართო) უპირატესად მედიო-პასიური ბუნებისაა. მათ, განსაკუთრებით აწმყოსა და უწყვეტელში, არ შეუძლიათ ვნებითისა და მოქმედებითის ფორმების გარჩევა და რომელი მნიშვნელობითაც უნდა იხმირებოდეს, ფორმით ერთნაირია. მაგრამ თუ საჭირო გახდა -*აღ* ან -*იღ* დაბოლოებიანი ზმნიდან ნაწარმოები ფორმების ვნებითობაზე მითითება, მაშინ აიღება საუღვლელო ზმნის ნამყოს მიმღეობა და დაემატება დამხმარე ზმნა *ქნს* აწმყოს ან უწყვეტელის ფორმით და გამოიხატება ამ ზმნის ვნებითი. მაგ., *აღამ* კონტექსტის მიხედვით შეიძლება ნიშნავდეს „ეფქვა“ ან „ვიფქვები“, მაგრამ *აღაფსაღ ქნს* „ვიფქვები“; *მქ ქნს* *აღაფსაღ* „ნუ იფქვები“ (ნაცვლად *მქ აფაფ* ფორმისა). ეს ხერხი გამოყენებულია ზოგჯერ მაშინაც, როდესაც ზმნას შეუძლია ვნებითისა და მოქმედებითის გარჩევა დამხმარე ზმნის გარეშე. ამ მიზნით გამოყენებულია *ხფს* დამხმარე ზმნაც. მაგ.: *თხსაღ სღს* „ხილულ იქმნა“, ნაცვლად *თხსაღ* ფორმისა, რომელიც თავისუფლად იწარმოება *თხსაღს* „ხილვა“ ზმნიდან მოქმედებითის (*თხს*) ფორმის გვერდით.

აწმყოსა და უწყვეტელის ვნებითის ფორმები შეიძლება გაკეთდეს აგრეთვე მყოფადის (-*ღ* დაბოლოებიანი) მიმღეობითა და დამხმარე ზმნით. მაგ., *სღს* „ყვარება“ ზმნა მხოლოდ აქტივის ფორმებს აწარმოებს, პასივის ფორმებით იგი არ იხმარება. მაგრამ *სღს* *ქნს* „იყვარება“, *სღს* *ქნს* „იყვარებოდა“ (მის, მათ მიერ). საგულისხმოა, რომ ამ მიმღეობასთან ვნებითის ფორმებს *ს* დამხმარე ზმნაც აწარმოებს: *სღს* *ქნს* *ქ* „იყვარება“, ნაცვლად ფორმისა *სღს*; *ათს* *ქნს* *ქ* *ზიფა* ნაცვლად ფორმისა — *ათს* *ქ* *ზიფს* „ძულებულ არს. მათგან = მათ სძულს“ (იხ. §§ 98, კ; 108, ე; 185).

§ 174. დამხმარედ შეიძლება გამოყენებულ იქნას სხვა ზმნებიც. მათგან უწინარეს აღსანიშნავია *ფიღ* „ყოფნა“ და *ღაღ* „ყოფნა, არსებობა“: *ფიფი* *ზიფა* *ჩღაღ* *ღაფ* (იოანე, 4₄₆) „შვილი მისი ავად(მყოფი) იყო“; *ღაფ* *ღაფი* *ჩღაღ* *ჩღაღ* 51₁₃ „უსაქმოდ იყვნენ ზოგდანზე“; *ჩღ* *ფიფი* *ზიფ* *ჩღაღ* (მარკოზ, 4₅) „მიწა ბევრი არ იყო“ და სხ.

დამხმარედ გამოიყენება აგრეთვე *ჩღს* „ქონა, პერობა, ქერა“, *ათს* „ქმნა“, *ათზიღ* „აღება, მოღება, მოტანა, მოყვანა“, *თაღ* „მიცემა“ და სხვებიც, მაგრამ ესენი დამხმარე ზმნის როლში გვხვდებიან ჩვეულებრივ რომელიმე გარკვეულ სიტყვასთან შერ-

წყმულად და ერთ მთლიან, განუყოფელ გამოთქმებს ქმნიან. ასეთი გამოთქმები სომხურში ბევრია. აქ ზოგიერთებს გავეცნოთ.

Համարս առնել || *համար առնուլ* „ანგარიშის მოთხოვნა, ჩაბარება“: *յետ ըսգում ժամանակի զայ աչր ծառայիցն այնոցիկ և առնէ համարս ի մէջ նոցա* 53₃₀ „შემდგომად მრავალი(სა) ჟამისა მოდის უფალი მონათა მათ და ანგარიშს თხოულობს მათგან (აქაა: მათ შორის)“; *կամեցաւ համար առնուլ ի մէջ ծառայից իւրոց* 50₁₈ „ისურვა ანგარიშის მოთხოვნა თავის მონათაგან“.

Արին հանել || *թափել* || *թիուլ* „სისხლის ღვრა“, *հանել* *արեան* *ճապաղիս* 57₁₆ „ღიღი სისხლის ღვრა, ხოცვა-ჟლეტა“, *ձերբակալ առնել* „შეპყრობა, დაჭერა“, *հարս խնդրել* „ლონისძიება“: *զբազում տեղիս ամրոցացն հայոց ընդ երթաւն առեալ հարկանէր, բակէր, աւերէր և անցանէր. և զբազումս կոտորեալ՝ հանէր արեանց ճապաղիս. խնդրէր հնարս, փքալով մեծամեծս, կամ առնել ձերբակալս զքաջ Մամիկոնեանն Վահան և կամ սպանանել* 57₁₄ „წასვლისას მრავალ ადგილას სომეხთა სიმაგრეებს იღებდა, ანგრევდა, აქცევდა, ავერანებდა და გადადიოდა. და მრავალთა ჟლეტდა და სისხლის ღვარს აყენებდა, ძალიან დიდი ქადილით 'ყოველ' ღონეს ხმარობდა, [რომ] ან შეეპყრო მამაცი ვაჟან მამიკონიანი, ან მოეკლა“.

Աղաւթս առնել (= *აղაւթել*) „ლოცვა, ვედრება“: *აղაւթս զըկրաւնաւորսն աղաւթս առնել* 59₁₉ „შევედრე მოწესეთ ილოცონ“.

խრդիր *აռნელ* || *ի խնդիր անկանել* || *ի խնդիր ելանել* || *ի խնդիր գալ* || *ի խնդիր երթալ* || *ի խნդիր շրջել* (= *խնդრել*) „თხოვა, ძიება, გამოძიება“: *սկսան խնդիր առնել Տիգրանայ* 61₁₉ „დაიწყეს ძებნა (ძიება) ტიგრანისა“.

Ջանց *აռნელ* „გვერდის ავლა, გამოტოვება, ჩამოტოვება“, *դէմ* *դնել* „წასვლა, გამართება (გაემართა)“: *դէմ եղեալ զայ հասանէ յեկեղեաց գաւառ, զանց արարեալ զբազում օթևանիք* 63₂₆ „გაემართა, წავიდა, შიალწია ეკელეცის მხარეს 'და' გვერდი აუარა (ჩამოიტოვა) მრავალი უტევანით“.

Յանձն *აռնուլ* || *յանձն ունել* „თავის თავზე აღება, თავს დება, კისრება, დათანხმება“: *իսկ նա ոչ առնուլ յանձն* 64₁₀ „ხოლო ის არ კისრულობს (არ ეთანხმება)“.

ի փախուստ դարձուցանել „გაქცევა, გადევნა“: *ի փախուստ դարձուցն զգօրս հոռոմոց* 64₁₄ „გააქციეს ლაშქარნი რომაელთა“.

ი վարձու *ունელ* || *ი վարձու առնուլ* „დაქირავება, ქირით დაჭერა“: *ել ընդ առաւստս ի վարձու ունել մշակս* 51₁₀ „გამოვიდა

დილით მუშების დასაქირავებლად“; *იღიძ კაყაღი დამეც ქ ქარაღი* 51₁₉ „არავინ დავექირავა ჩვენ“.

ბ მჩათა ფალ „გონს მოსვლა“: *ხლ ხსხალ ბ მჩათა ქარ' სატ* 55₂₉ „და მოვიდა თავის გონებაზე (გონს მოვგო) და თქვა“.

ჰადიქ ქილხლ „მოწონება, სათნოდ მიჩნევა, სათნოდ ჩათვლა“: *ხ ჰადიქ ქილხვალ ჰერიძე* 50₉ „და მოეწონა პეროდეს“.

ბ ღილნ მათანხლ || ბ ღილნ ხერქალ || ბ ღილნ ქლხლ „დაძინება, ძილი“: *ზხერჩხეჩნ ამანხდხანს ლ ბ ღილნ მათლ* 53₁₁ „ჩასთვლიმა (აქაა: ჩასთვლიმეს) ყველას და დაიძინეს“; *ბ ღილნ აილხლ* „დაძინება (დააძინა)“.

მეჩ აილხლ || იეჩ კლანხლ „სულის ამოთქმა, სულის მობრუნება, შესვენება“; *ილ ღლხლ* „ცდა, ცდილობა, მეცადინეობა; ფხიზლობა, ყურადღებით ყოფნა, თვალის დევნება“: *ხ ფხაქრ ფიქრქარნ ჰაქიფ ჰაღან... ილ ხეხალ ხერქალ ფაღარხლ აი ქაქრ მჩ...* *იეჩ აილხლ ლ ჰანფხლ* 57₆ „და მიდიოდა მხედართმთავარი იგი სომეხთა ვაჰანი... ცდილობდა წასულიყო და დამდგარიყო აღვილსა ერთსა (=სადმე)... სული მოეთქვა და დაესვენა“; *ხლქ შამრათაქ იეჩ აილხლ, ქხერაფილხლ ფილრნ ლ ხარფ ღილნ* 61₃₈ „ხოლო სუმბათმა სული მოიბრუნა, აღმართა მახვილი და დაარტყა მხარზე“.

ბჩქ რაილხლ || ბჩქ აილხლ || ფღჩ ჰარქლანხლ „აქივლეობა, აქივლეობა, კივილის ატეხა“: *ქლრნ ღარბხალ ბჩქ რარბხალ სატ* „იმ ქალმა კვლავ კივილი ასტეხა და თქვა“ და სხ.

§ 175. ცალკე დავასახელებთ რამდენიმე გამოთქმას, როდესაც დამხმარე ზმნად გვაქვს *თალ* „მიცემა“.

ფათათაქლანხლ *ბ თალ* „პასუხის მიცემა, პასუხის გება, მიგება, პასუხი“: *ზა ყათათაქლანხლ ხო მჩილ ბ ზიფანტ* 51₂₉ „მან მიუგო ერთსა იმათგან“; *ყათათაქლანხლ ხოილნ ქამათილნ* 53₁₆ „უპასუხეს იმ კვიანებმა“.

ზრამან თალ „ბრძანების მიცემა, ბრძანება“: *ზრამან ხო [ჩილქაქ] ჰასანხლ ბ ქხერაქ ფაღაქჩნ* „(უ)ბრძანა [ბულამ] მისულისევენ ქალაქსა მას ზედა“.

შაქნ თალ || ~ აბხლ || ~ ამრანხლ || ~ აილხლ || ~ აილხლ || ~ არქლანხლ || ~ არბაქლხლ || ~ რაილხლ „ხმის გაცემა, ხმის ამოღება, ხმის აწევა, ხმის ამალღება, დაძახება, ლაპარაკი“: *ხლქ ზიორა თხახალ ფილანხლ მხერქ ბ ბხიქჩნ, რ ჰქლხნაფ ილმე ბაქნ* *თალ* 60₁₉ „ხოლო მან [რომ] დაინახა შიშველი ხმალი მის ხელში, ვერ გაჰედა დაეძახა ვისთვისმე“.

„ჩამოსვლა, ჩამოხდომა“ და სხვა-ამისევე გამოხატვას ემსახურება პრევერბებიც უპირატესად; მაგალითები:

ჩინს „ქონა, პერობა, ქერა“ — *ჩინს* „მიღება, შეწყნარება, შევრდომება“; *ჩინს* „ყოფნა, არსებობა“ — *აიქინს* „თანყოფნა, თანდაყოლილობა“; *ჩინს* „ჩამოსვლა, ჩამოხდომა“ — *ჩინს* „ჩასვლა“; *აიქინს* „პოვნა“ — *აიქინს* „დადანაშაულება, ბრალდება“; *აიქინს* „ქმნა, ყოფა“ — *აიქინს* „ადგომა“ და სხვა. მაგრამ ეს პრევერბები მხოლოდ გარკვეულ შემთხვევებში იხმარება. ჩვეულებრივ ერთ ზმნას ერთი პრევერბი აქვს. მხოლოდ ზოგიერთი ზმნა წარმოგიდგება სხვადასხვა პრევერბით; მაგ.: *აიქინს* „მოკვება, მოჭრა“, *აიქინს* „გაყოფა, გაცალკეება“ (აგრეთვე: *აიქინს* „გაყოფა, გაცალკეება“), *აიქინს* „გასხლეტა, შესხევა, შევრება“.

ზოგიერთი ზმნა მხოლოდ პრევერბით არსებობს, მისი უპრევერბო ფორმა არ იხმარება: *აიქინს* „ჩაება“; *აიქინს* „კითხვა, წაკითხვა“ (< *აიქინს*); *აიქინს* „გაცეცხლება, გაბრაზება“ (შდრ. *აიქინს* „დაწვა“); *აიქინს* და *აიქინს* „განცეფრება, გაოცება“, მაგრამ არაა *აიქინს*, *აიქინს*, *აიქინს*, *აიქინს*.

ზოგჯერ პრევერბიანი და უპრევერბო ზმნა მნიშვნელობით არ განსხვავდება ერთმანეთისაგან: *აიქინს* „ავსება“ — *აიქინს* „ავსება“.

არსებობს აგრეთვე *აიქინს* (|| *აიქინს*) და *აიქინს* ზმნისწინები, რომლებიც ცალკე არ იხმარებიან, მხოლოდ გარკვეულ შემთხვევებში: *აიქინს* „აღება, აკიდება; აღმოფხვრა“ — *აიქინს* || *აიქინს* „აპყრობა; ამაღლება, აწევა“; *აიქინს* (*აიქინს*) „შეხვევა, მხერა“ მოდის *აიქინს* (*აიქინს*) - ისაგან, რომელიც იმასვე ნიშნავს.

§ 177. ძველ სომხურს ახასიათებს წინადადებაში ზმნების ზედ-ზედ, მიჯრით დალაგება. ესენი უმეტესად სინონიმური ზმნებია, თუ საერთოდ არა, კონტრექტის მიხედვით მაინც და საბოლოო ანგარიშით ერთი მნიშვნელობის გადმოცემას ემსახურება, მაგრამ ერთგვარი ინტენსიურობა შეაქვს ამ მნიშვნელობაში. მაგ., იმის მაგიერ რომ თქვას *აიქინს* „რჩება“, ამბობს: *აიქინს* ან *აიქინს* „არის (დგას), რჩება“, ან „არის (დგას) და რჩება“, ე. ი. „მტკიცედ დგას“. ასევე: *აიქინს* „გაემგზავრა წავიდა“ = *აიქინს*. *აიქინს*, *აიქინს* *აიქინს* *აიქინს* (ლუკა, მ₅₄) „აღდგა, დადგა, ყრმაო შენ = ყრმაო (მაგრად) დადგე!“.

ზოგჯერ კი ხერხდება ამ მიჯრით მიწყობილ ზმნებს შორის ერთგვარი თანმიმდევრობა დავინახოთ და ასევე გადმოვცეთ: *აიქინს*

ობიექტისებრი დამატებაც (აგრეთვე უბრალო) გარდამავალ ზმნასთან (აშენება სახლის). სომხურში თითქოს ასე არ იყო მოსალოდნელი, რადგან იქ ყველა ზმნა ერთპირიანია, მაგრამ იქაც ასეა. მაშასადამე, ასეთი შემთხვევების ქართულად გადმოცემა სავსებით დაუბრკოლებლივ ხერხდება. ქვემოთ (§ 180) მოტანილი მაგალითებით ეს სავსებით ნათელი გახდება.

მაგრამ მსგავსებაზე მეტია განსხვავება ქართულ და სომხურ საწყისს შორის. სომხურის საწყისს, როგორც საერთოდ ინდოევროპული ენების ინფინიტივს, შეუძლია ჰქონდეს პირდაპირი დამატებაც, ე. ი. სავსებით ზმნური მართვა. ქართულში კი ასეთი რამ არ არის.

როგორც ცნობილია, ძველ ქართულში აპირებდა გაჩენას ზმნის ისეთი უპირო ფორმა, რომელსაც ევროპული ენების მსგავსად შეედლო ჰქონოდა პირდაპირი ობიექტიც. ეს იყო ვითარებითში დასმული სახელზმნა: მიცემად, წერად, შენებად... ამ ფორმებს შეედლოთ ძველ ქართულში პირდაპირი ობიექტის ქონა: „ბ რ ძ ა ნ ა მ ი ც ე მ ა დ ი გ ი მ ა ს“ (მათე, 14₉) (იხ. აქ დართულ ქრესტომათიაში 50₁₃); „იწყეს შენებად მცირე ტალავარი“ (გრ. ხანძთ.) და სხ. შემდეგ ეს ფორმა დიდხანს შემორჩა ქართულს, მაგრამ ასეთივე სინტაქსური მართვა აღარ შერჩენია; ამ მხრივ ვითარებითში დასმული საწყისი ნამდვილ საწყისს გაუთანაბრდა: „დაჯდა წერად ანდერძისად“ („ვეფხისტყაოსანი“) და, თუ გნებავთ, იმავე „გრ. ხანძთელის ცხოვრებაში“: „და კაცი მიუვლინა დედაკაცსა მას ქამადისა თხოვად“ და სხვ.

ასეთი მნიშვნელობით ეს ფორმები, ცხადია, აღარ შეესატყვისება სომხურის საწყისს, მაგრამ ძველი სომხური ტექსტების თარგმნისას ქართულის ასეთი ფორმების გათვალისწინება ხშირ შემთხვევაში მაინც უფრო გასაგებს ხდის წინადადებას, აადვილებს წინადადების სხვა წევრების ფორმობლივ შესატყვისობათა დაძებნას ქართულში. ქვემოთ მოტანილ მაგალითებზე ნაჩვენებია საწყისის გამოყენების ეს თავისებურებანი წინადადებაში.

§ 180. საწყისთან შეწყობილი სახელი ნათესაობითშია: *ჟამაჲს ღიჲს 48*, „დაშრობა წყლის(ა მის)“; *კრანქ ათამანჲს 53*, „ღრქენა კბილთა“; *აქსქ ღარქჲს კიჲრ კიღრ ათაჲნიღრ 54*, „ნუ თუ შეუძლია (შესძლებს) ბრმას ბრმის წინამძღოლობა?“; *ასკან ჯანჯრ აინქ შჲყრანაჲს ირქი ზირა 61*, „დაიწყეს ძებნა ტიგრანისა და მისი შვილის“; *აქრქლ აჯჲსარჯჲს 64*, „დაუფლება ქვეყნის(ა მის)“ და სხვ.

§ 181. საწყისს პირდაპირი დამატება აქვს: *გრამაქსაჲს ჟანაჲს 50*, „ბრძანა გაყიდვად იგი || გაყიდათ იგი || გაყიდვა

გაერთიანებული
გლობალიზაცია

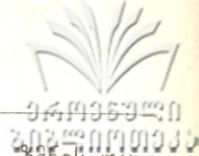

თურმეობითს; დამხმარე ზმნა I კავშირებითის ფორმით ნამყოს მიმღეობასთან შესატყვისება დაახლოებით III კავშირებითის. ცხადია, არ შეიძლება ასეთი განსაზღვრა აბსოლუტური იყოს, მით უმეტეს სხვადასხვა სისტემის ენათა შეპირისპირებისას, სადაც აწმყოს ან უწყვეტლის ფორმებზედაც კი ვერ ვიტყვი, რომ ამ ენების ეს ფორმები ყოველთვის ფარავს ერთმანეთს (იხ. §§ 170; 171). ეს ითქმის განსაკუთრებით III კავშირებითის შესატყვისობაზე, რომელიც თვით ქართულშიც თანდათან შეაეწიწრა II თურმეობითმა. ამრიგად, ამ შესატყვისობებმა შეიძლება ადგილები მოინაცვლონ, მაგრამ საერთოდ III სერიის ფარგლებს იშვიათად თუ გაშორდებიან. ქვემოთ მოტანილი მაგალითებით ეს უფრო ნათელი გახდება.

შხოტე მარგქლან ზაათათხალ ხუ ზ ქანამა ჯარქ ზ მანკილქხუ ზ ქამქ 49, „გონება ადამიანებისა დამტკიცებულ არიან ბოროტის ზრუნვასა ზედა თავისი ბავშობიდან“; ზაათათხალ ჭე რქმ ზ ქსერაქ ქქმქ 55₁₂ „დამტკიცებულ (დაუფძნებულ) იყო საძირკველი კლდესა ზედა“; ჭე აკა ირქქ ზმ მანხალ ჭე ზ ხქსაფ, ჭირილხალ ჭე ზ ფათა 56, „რამეთუ ესე შვილი ჩემი მკვდარ იყო და გაცოცხლდა, დაკარგულ იყო და პოვილ იქნა“; ხერაქე ჭი ხქსალ ჭ 56₁₀ „ძმა შენი მოსულ ა(რს)“ და სხ. მაგრამ: ხათხა ანო აქე მქ, ირ იქ ჭე ჭყაფხალ ზანოქნა ზარაანხაფ 52₂₂ „იხილა იქ კაცი ერთი, რომელსა არა ემოსა სამოსელი ქორწილისა“; ჭხაქლან ზ ერანქ ზაათანქე არ ზა ჩრიქარათაქალ, ქორიამ ჭრხალ ჭე ქათაღორქნ შხრიქ 58₂₂ „[სამეფო] კარიდან დესპანი მოვიდა [აქაა: მოაღწევდა] მასთან ბრძანებით, რომელში(ც) დაეწერა (მოეწერა) მეფესა მას პეროზს“; მათილხალ ზ ირიქ ჭხრქილ ქანქარან არხალ ჭე 54 „გამოვიდა, რომელსაცა ორი (იგი) ქანქარი მიეღო“; არბასქსაფ ჭაღაღანქნ ჭქსა ზორა ანსანხლ, ჭქ ფაბილქსამქ ჭყქ ჭილქნ ქხრხაფ ხრქრქ 48₁₀ „გაგზავნა მტრედი (იგი) მის უკან სანახავად, თუ (რომ) დაკლებულა (დაუკლია? დაეკლო? დაკლებულ იყო? დაკლებულ იყოს?) წყალი (იგი) პირისაგან ქვეყანისა?“ (= გაგზავნა... სანახავად დაეკლო თუ არა წყალს).

ნამყოს მიმღეობითა და დამხმარე ზმნით სხვაგვარადაც კეთდება აღწერითი ფორმები ზმნისა; ასე: ნამყოს მიმღეობა + ზმ დამხმარე ზმნის III პ-ის ფორმა + სათანადო პირისა და რიცხვის კუთვნილებითი ნაცვალსახელი; მაგ., *ჭრხალ ჭე ჭმ* „დაწერილია ჩემი = დამიწერია“, *ჭრხალ ჭე ჭი* „დაწერილია შენი = დაგიწერია“, *ჭრხალ ჭე ზორა* || *ქარ* დაწერილია მისი = დაუწერია“ და ასე, სა-

დაც ნამყოს მიმღეობა და დამხმარე ზმნა საუღვლელო ზმნის უცვლელი ნაწილია, იცვლება მხოლოდ ნაცვალსახელი: *ქამ, კი, ზიორა || ქარ; ძხრ, ჰხრ, ზიყა*. ასევე *ქამ* ზმნის უწყვეტლისა და I კავშირებითის პირის ფორმებით: *ფრხალ ჯრ ქამ, კი, ზიორა* და *სხვ.* „დაწერილი იყო ჩემი, შენი, მისი = დემეწერა, დაგეწერა“ და *სხვ.*, ან *ფრხალ ჯრ ქამ, კი, ზიორა* და *სხვ.* „დაწერილ იყოს ჩემი, შენი“ და *სხვ.* უნდა აღინიშნოს კი, რომ ასეთი ფორმები ჩვეულებრივ აქტიური ზმნებიდან კეთდება.

§ 184. ნამყოს მიმღეობა დამოუკიდებლად, დამხმარე ზმნის გარეშე, აგრეთვე ძალიან ხშირად გამოიყენება შემასმენლად, ე. ი. ზმნის პირიანი ფორმის ნაცვლად. ეს ხდება ჩვეულებრივ შერწყმულ წინადადებაში: როდესაც წინადადებაში რამდენიმე შემასმენელია, ჩვეულებრივ პირველი მათგანი (შეიძლება სხვაც) ნამყოს მიმღეობის ფორმით წარმოგვიდგება. ქვემდებარე ნამყოს მიმღეობით წარმოდგენილი შემასმენლისა შეიძლება იყოს სახელობითშივე, მაგრამ ძალიან ხშირად ნათესაობითში დგას ისევე, როგორც დამხმარე ზმნიან ნამყოს მიმღეობასთანაც შეიძლება იყოს ქვემდებარე სახელობითშიც და ნათესაობითშიც. უკანასკნელ შემთხვევაში (როდესაც ნამყოს მიმღეობასთან დამხმარე ზმნაცაა) ქვემდებარე ნათესაობითში დგას ჩვეულებრივ, თუ გარდამავალია ზმნა (იხ. ზემოთ, § 183, მაგალითი: *იძი... აიხალ ჯრ* — „რომელსა... მიეღო“), რაც შეიძლება იმითაც გაიკვეს, რომ წინადადებაში მას პირდაპირი დამატება ექნება ჩვეულებრივად.

ნამყოს მიმღეობა, როდესაც დამოუკიდებლად გვევლინება შემასმენლის როლში, იგი იგულისხმება იმავე ფორმაში, რა ფორმაშიც სხვა ზმნა იქნება იმავე წინადადებაში. ქართულად გადმოღებისას, ცხადია, ესეც მხედველობაში უნდა მივიღოთ და ისიც, რომ ქვემდებარე ნათესაობითში სხვა შემთხვევაში არასოდეს არ შეიძლება იყოს. ქართულად გადმოღებისას აგრეთვე ზოგჯერ საჭირო ხდება კავშირის ჩასმა წინადადების იმ ნაწილებს შორის, რომლებიც ცალკე შემასმენლების გარშემო ჯგუფდება. ქვემოთ მოტანილი მაგალითებით ეს უფრო ნათელი გახდება.

ფრხალ აფაღნიკი ზარფიანი ითქე ქარიფ 48₁₁
 „ვერ იპოვა მტრედმან მან თავისი ფეხ(ებ)ის დასადგმელი (აქა: დასასვენებელი) 'და' ღაბრუნდა“; *ხა ღაღსალ აჯაღსაფნ*
ფაღაღაჟი ზიორა, ღიჟი თანჯხერს, ღიჟი აყანის, ღიჟი ღარქიბხერს 52₆
 „და შეიპყრეს მუშაკთა მათ მონანი მის(ნი) 'და' ზოგი ტანჯეს, ზოგი მოკლეს, ზოგი ჩაქოლეს“; *ქისლ შამრათაჟ*

აახალ და რწმენად აღიღებ 59₂₁ „ხოლო სუმბათმა აიღო და წაიკითხა წერილი იგი“; *არღ' ანსხალ ბაიაკაქეჩინაო ითი ზორა' აფაჯერ ენა და ასაქ* 50₂₈ „ახლა, დავარდა მონა იგი მის ფეხებთან (= ჩაუვარდა მას ფეხებში), ევედრებოდა მას და ეტყოდა“, მაგრამ იქვე: *ხა ანსხალ ბაიაკაქნ ზრქირაყაფანაქრ ზამა და ასაქ* 50₂₃ „და დავარდა მონა იგი, თაყვანს სცემდა მას და ეტყოდა“; ასევე: *ხა ხესალ ბაიაკაქნ ქ ღანაყარა' ძილიქხ-გენ ღამხნახან* 52₂₉ „და გამოვიდნენ მონანი (იგი) გზებზე 'და' შეკრიბეს ყოველნი“; *აკერ მქ განახალ ქ თარა აქსარა' კიჯახე ღბაიაკაქი ქრ და ხო ზოგა ეჩნაქი ქრ* 53₂₄ „კაცი ერთი წავიდა შორეულ ქვეყანაში, მოუწოდა თავის მონებს და მისცა მათ ქონება თვისი“; *და ხესალ ხა' თილიხნაქე ყაჩანაქქე ქიქმ* 54₁₇ „და მოვიდოდი მე 'და' პროცენტებით მოვითხოვდი ჩემსა მას“.

ნამყოს მიმღეობიან შემასმენელთან სუბიექტი თუ არაა წარმოდგენილი წინადადებაში, მაშინ, ცხადია, მარტო ზმნის გადმოღებაა საჭირო იმ წინადადებაში მყოფი სხვა ზმნების მიხედვით: *კარიცხალ განახეე აო ჩაკერ ქამ და ასახეე ენა* 55₃₁ „ავდგე 'და' წავიდე (= ავდგები და წავალ) მამა ჩემთან და ვუთხრა (ვეტყვი) მას“.

ნამყოს მიმღეობასთან დამხმარე ზმნაცაა: *და ეჩთახე ზიქ, ქტე ყაბიჯხალ ხნ ღიერქნ ქხრქრქ* 48₁₈ „და მიხვდა ნოე, რომ დაკლებულან წყალნი იგი (= დაუკლია წყალს) მიწაზე (მიწისაგან)“; *აკა იორქი ქამ მხინალ ქრ* 56₅ „ესე შვილი ჩემი მკვდარ იყო“, მაგრამ: *მათიჯხალ და ირიქი ყამ ქანქარა აინალ ქრ* 54₁₀ „გამოვიდა, რომელსაცა ერთი (იგი) ქანქარი მიეღო“ და სხვ.

ნამყოს მიმღეობა ღაონალ „დაბრუნება“ ზმნიდან—*ღარაქხალ* ზმნიზედადაა გამოყენებული „კვლავ“-ის მნიშვნელობით.

§ 185. *~იღ* (|| *~აიღ*) დაბოლოებიანი მიმღეობა (იხ. § 92, ბ) სინტაქსურად არავითარ თავისებურებას არ იძლევა.

~ქ (*~ქი' სხრქიქ* „საყვარელი“) დაბოლოებიანი მიმღეობა (იხ. § 98, კ; 108, ე; 173), ისევე, როგორც *~იღ* დაბოლოებიანი მიმღეობა, ზედსართავია და ამდენად, ცხადია, შედგენილი შემასმენლის ნაწილადაც გამოიყენება ორივე. მაგრამ *~ქ* დაბოლოებიანი მიმღეობა ყველა ზმნიდან არ იწარმოება. ამათი შემწეობით შედგენილ შემასმენელსაც წინადადების წყობაში ახალი არაფერი შემოაქვს, თუ არ მივიღებთ მხედველობაში იმას, რომ *~ქ* დაბოლოებიანი მიმღეობა დამხმარე ზმნით, ზოგჯერ მყოფადის აღწე-

რითი ფორმა: *ქამასიქ ზ* „გაიგება“, მაგრამ ამ მნიშვნელობით ჩვეულებრივ გამოიყენება *-იყ* დაბოლოებიანი მიმღეობა.

-იყ დაბოლოებიანი მიმღეობა (იხ. § 98, 3) მყოფადისაა და როცა მასთან ერთად დამხმარე ზმნაცაა, შეიძლება (გადმოიცეს) მყოფადის ორგანული ფორმებით; მაგ., *ქნჲნ ღიჲსჲ ღიჲსჲ აიხსიოჲ ჯრ* (იოანე, 6) „თვითონ იცოდა რა იქნებოდა [აქაა: საქმენილი (მოსახდენი) იყო]“; *იოჲქი მარყოჲ ჯარჯარსიოჲ ზ ქ ზიოჲსჲ* (მათე, 17₁₂) „*ძე* კაცისა დაიტანჯება (იგნება) მათგან (აქაა: სავნები არს)“.

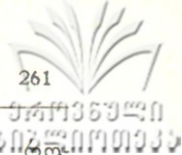
მოტანილი მაგალითებიც უჩვენებს, რომ ამ მიმღეობასთან *ამ* დამხმარე ზმნა შეიძლება იდგეს ყველა ფორმაში, რომელიც მას გააჩნია: აწმყო — *აქრსიოჲ ჰმ, ჰა, ზ; ჰამჲ, ჯჲ, ჰნ; უწყვეტ. — აქრსიოჲ ჰქ, ჰქრ, ჯჲ; ჰაჲ, ჰქჲ, ჰქნ; I კავშ. — აქრსიოჲ ჰეჰმ, ჰეჰა, ჰეჲ; ჰეჰამჲ, ჰეჲჲ, ჰეჰნ*. თვითეული მათგანი მნიშვნელობით შეიძლება მოქმედებითიც იყოს და ვნებითიც.

წინადადების აგება

§ 186. წევრთა ადგილი წინადადებაში თავისუფალია უფრო მეტად, ვიდრე ქართულში. ჩვენ ზემოთ (§§ 156—163) ვნახეთ, რომ მსაზღვრელ-საზღვრულს წინადადებაში მტკიცედ დადგენილი ადგილები არა აქვთ. ასევე შეიძლება შედგენილი შემასმენლის ზმნური ელემენტი უსწრებდეს ან მოსდევდეს მის მეორე ნაწილს, ან შეიძლება მეტადაც დაშორდეს მას. თანდებულსა და მის მიერ მართულ სიტყვას შორისაც შეიძლება წინადადების სხვა წევრები ჩაისვას და სხვა ყველაფერი ეს განსაზღვრავს წინადადების აგებულებას. მაგრამ, ცხადია, ისე არ შეიძლება წარმოვიდგინოთ, თითქმის წინადადებაში სიტყვები სავსებით უწყსრიგოდ იყოს ჩაყრილი. სამწუხაროდ, ჯერ კიდევ სათანადოდ შესწავლილი არ არის ბევრი საკითხი და ამის მიზეზია, რომ უფრო მტკიცე კანონები არაა დადგენილი. სწორედ ამიტომ განსაკუთრებული ყურადღება უნდა მიექცეს იმ ზოგიერთ სავარაუდო განსაზღვრას, რის შემთხვევებიც უფრო ხშირია, მაშასადამე, ტიპურად შეიძლება მივიჩნიოთ. აი, რამდენიმე ასეთი განსაზღვრა:

ა) შემასმენელი, ქვემდებარე და დამატება, როდესაც ის სახეზეა, ჩვეულებრივ გვერდი-გვერდ დგანან, განსაკუთრებით მაშინ, როდესაც სახელები ნაცვალსახელებითაა წარმოდგენილი; მაგ.: *ა ჰეჲჲ ღიჲსჲ ჰმ ჰნჲ ჰჲჲ 46₈* „და დაედო ალთქმა ჩემი შენ ზელა (= ალგითქვამ შენ)“; *ა ღიჲს აიხსიოჲს ჰჲჲ ქამასიქს ჰქრსიოჲ 46₁₆* „და შენ წაიღე შენდა ყოველ საქმელთაგან“; *აჲჲჲ ზიჲ*

ჟამანაჲს, ჟიჲრ აკათილქრესაჲ ზამა 46₁₉ „ქმნა ნოემ ყოველი, რო-
მელი უბრძანა მას“ და მრავალი სხვა. შედგენილი შემასმენელი
შეიძლება გაიყოს წინადადების სხვა წევრებით: *ა ქაჲ ქაქთხაჲ*
ზიჲდა ჰ ზამანჲ ქრჩინ ჟამ მქ... 58₁₂ „და თუ ისინი მისგან გატ-
ყდებიან ოდესმე“... *ქაქთხაჲ*-სა და *ქრჩინ*-ს შორის მოექცა ქვე-
მდებარე და უბრალო დამატება, რომ ეს წევრები მტკიცედ დააკავ-
შიროს ერთმანეთთან.

უფრო იშვიათად არის ასეთიც: *ძიგხა ჰ თაჲყანს ჟიჲს ლი-
ჯიჲ ჟი* 46₉ „შეხვიდე (შედი) იმ კილობანში შენ და შენი შეილე-
ბი“—შემასმენელთან უფრო ახლოს წინადადების მეორე ხარისხო-
ვანი წევრი (აღგილის გარემოება) დაჯდა.

ბ) საერთოდ ზმნას შეუძლია ჩაჯდეს ერთმანეთთან დაკავშირე-
ბულ წევრებს შორის: *ზამა ზიჲგა ანიღანს ზრამაჲქერ ჟნჲს* „უბრ-
ძანებდა მას მათი სახელების დარქმევას“.

გ) შედგენილი შემასმენლის ზმნური ნაწილი ჩვეულებრივ მოს-
დევს სახელადს ნაწილს, ხოლო ორივე ერთად მოსდევს ქვემდებარ-
ეს: *იერქსაჲ, ჟიჲს ზანაჲყაჲღ ჟნჲ ქა ზა. ლ ამანსაჲს იერ ქნჲ*
ქამ ჲ ჟი ჲ. აჲჲ იღრაჲს ქრჩინჲ ლ ქრჩინჲს აჲყრთ ჲერ, ჟი ლიღრაჲ
ჟი აჲჲ მნიღსაჲ ჲერ ლ სიღსაჲ 56₁₇ „შეილიკო, შენ მუდამ ჩემთან
ხარ. და ყოველი, რომელი რა (= რაც) ჩემია, — შენია. არამედ
(მაგრამ) შეგება და მხიარულება ვალი (სავალდებულო) იყო, რად-
გან ძმა შენი ესე მკვდარ იყო და გაცოცხლდა“.

შეიძლება აგრეთვე შედგენილი შემასმენლის ზმნური ნაწილი
უსწრებლად მის მეორე ნაწილს; ასე: *იერ იჲს აიღერ ზნ* 46₂₆ „რო-
მელ(ნი) არა წმინდა არიან“, მაგრამ იქვე: *იერ იჲს აიღერ* 46₂₄
„რომელ(ნი) არა არიან წმინდა“.

თუ შედგენილი შემასმენლის ზმნური ნაწილი ორ პრედიკატს
ემსახურება, მეშველი ზმნა შეიძლება შუაში მოექცეს (ე. ი. პირ-
ველის შემდეგ დაჯდეს), ან ბოლოს მოთავსდეს (ე. ი. მეორის
შემდეგ დაჯდეს): *მქრჩინ ჟიჲჲჲ ჲერ ლ* „ზნელი ღამე იყო“; *აჲღა-
რის ჟანაჲყსა ჲ ჟიღრქმანსაჲს ლ აჲჲჲჲჲჲ* „ქვეშაბრტლად ზედა-
მდგომელია სასათლაოთა და მცველი“.

§ 187. ქვემდებარე და შემასმენელი ჩვეულებრივ მუდამ შე-
თანხმებულია რიცხვში. შემასმენელი მრ. რ.შია მასწავლებელს, როცა
იგი რამდენიმე ქვემდებარეს ერთად ემსახურება: *ჟიღრაჲსაჲს ჲამ ლ*
აჲყარარაჲს ჟიღრსაჲს ლ 52₃₀ „ჩემი ზუგარაგები და უსხები და-
კლულ არიან“; *აჲჲ ჟანჲს ამჲ ლ* 56₁₂ „ესე ოდენი წელი
არიან“; *აჲღარის ზიჲგა ლანაჲჲს ლ* 58₁₂ „ხანდელია მათი ცო-

რა, არაფერი“ მხოლოდ ამ ფორმითაა, მისი დადებითი ფორმა სახელობითში (*ქე*) აგრეთვე არ იხმარება, მაგრამ მხ. რ-ში სხვა ბრუნვის ფორმები აქვს (იხ. § 63, გვ- 141).

იშვიათად გვხდება *ქი* „არაფერი“ *ქ* კლასის მიხედვით ნა-ბრუნვები: *ქე*.

მქ უკუთქმით ბრძანებითთან გამოიყენება (იხ. § 79). საერთოდ აკრძალვითი ნაწილაკია იგი. ამ მნიშვნელობით გამოიყენება ზოგ-ჯერ კავშირებითის ფორმასთანაც და საწყისის ფორმასთანაც: *მქ ხეხეხე ძხე აყო* (მათე, 16₂₂) „ნუ იყოს შენდა ეგე! (=ნუ დაგემართოს ეგ!)“; *დოიანძე დიხიძე ფსა მქ კაყქარაქსაგს* (მათე, 16₁₈) „ჯოჯოხეთის კარები ნუ სძლევდნენ მას!“; *მქ მთვქ ზაა აი აყ-ქაქ* „ნუ შევა (არა შევიდეს) იგი მეფესთან!“ *ყაათიქრხაგ ზამა შიქქქქქ* *მქ ყაათიქ* „უბრძანა მას მურთქემ — არ უამბოს!“.

§ 189. კითხვით წინადადებას არავითარი სიახლე არ შემოაქვს წინადადებაში. საყურადღებოა თვითონ კითხვის გამოხატვა: იგი, როგორც ჩანს, გამოიხატებოდა ძველდაც ამაველ-დამავალი ინტონაციით. ეს ინტონაცია კი მოდიოდა წინადადებაში არა უთუოდ წინადადების უკანასკნელ მარცვალზე. იმის მიხედვით, თუ რის გაგება აინტერესებს ავტორს, კითხვის ინტონაცია შეიძლება მოდიოდეს სხვადასხვა ადგილას, და სწორედ სათანადო ინტონაციის ქვეშ მოქცეულ ხმოვანს ზემოდან დაესმის კითხვის ნიშანი (*ყარიქ*). ეს ნიშანი გამოყენებულია უკვე უძველეს ხელთაწერებში. როგორც მისი სომხური სახელწოდება მიუთითებს, იგი მუსიკალური ნიშანი იყო და, ალბათ, მუსიკალური დამწერლობიდან გადმოსულა მწერლობაში. ეს ნიშანი ამნაირადვეა გამოყენებული ახალ სომხურ მწერლობაშიც. რამდენიმე მაგალითი:

ნა არბასქსაგე ყაყაინქნ დესთ ზიოა თხანხე, ქქე ვაბი-ფხაქ ქქე ჯიქნ ქქრხაგ ხეღქქ 48₁₀ „და გაგზავნა მის უკან მტრედი (იგი), სანახავად თუ დაკლებულიყო წყალი (იგი) ქვეყნის პირიდან?“; *ჩქ ქქ ყარიო ლ ძეღ იფიქმქ ბარიკაქქქნ ქიქ 51₁* „არ გვევალბოდა შენც შენი თანამონის შეწყალება?“; *სქქ ქქქქ ქნქ ქქქანოქქქნ ქქქ აინხე დქნქ ლ სქქქ 51₂₂* „თუ არა მაქვს უფლება, ჩემი მოვიხმარო, როგორც მსურს?“.

როცა წინადადებაში კითხვითი სიტყვაა (ნაცვალსახელი, ზმნი-ზედა), მაშინაც ეს ნიშანი ინტონაციის ქვეშ მოქცეულ ხმოვანზეა: *იქქქ ქქქანოქქქამქ აინხე ყაქქ, ლ იქქ სო ძეღ დქქქანოქქქნქ ყაქქ* (მათე, 21₂₃) „რომელი უფლებით შერები მაგას, და

(ან) ვინ მოგვცა ეგ უფლება?“; *რსქრ' ღწარღ მათერ აკარ 52_კ*. „მოყვასო, რატომ შემოხვედი აქ?“.

არსებობს კითხვითი ზმნიშედები, რომლებიც კითხვითი ნაწილაკებად გვევლინებიან: *აქ მხ (აქ მქ) „ნუ თუ“, არღხდ || არღხად* „განა, ხომ, კი; ნეტავ; მართლა“; *აყადქნ „აკი, განა, ხომ, მართლა, ნამდვილად; ცხადია“* და სხ. აღსანიშნავია, რომ კითხვის ნიშანი ამ სიტყვებზე არ მოდის. *აქმხ ლ მხდ ღწარღ ქფხმდ* (იოანე, 9₄₁) „ნუ თუ ჩვენც ბრმები ვიქნებით?“; *მარმასაღრდ ხჩხ არღხდ ღქძნ, მხ ანმარმჩნდ* „ხორციელნი იყვნენ ნეტავ კერპნი (იგი) თუ უხორციონი?“ *რსღქ'რ აღქნდ ქ მადალირავ ღჩხ-ფჩხ. ჩჯ აყადქნ ქასან ღარჩხიქ ჯარხაფნ* „რატომ დაიდებიან მეფეთაგან სჯულნი? განა არა ბოროტებათა მათ შემციირებისათვის?“.

კითხვითი ნაწილაკად გამოყენებულია აგრეთვე ცალკე *აქ* კითხვითი ნიშნით: *აქ აწ ანგნ ქფხ* „ნეთუ (განა) ის კაცი ხარ? || ნეტავ ის კაცი არა ხარ? || ხომ ის კაცი ხარ?“.

§ 190. შორისდებული წერიტის მეტყველებაში საერთოდ გაცილებით ნაკლებად გამოიყენება, ვიდრე ზეპირ მეტყველებაში. გასაგებიცაა: ზეპირი მეტყველებისას შორისდებულებად ხშირად დაუნაწევრებელი ბგერებიც კი გამოიყენება. მათი წერილობით გადმოცემა ჭირს. მწერლობის განვითარების ადრინდელ საფეხურზე კიდევ უფრო შეზღუდული იყო მათი გამოყენება. ამას გარდა: შორისდებული წინადადებაში ჩვეულებრივ განცალკევებული წევრია და მაინცა და მაინც საგოძნობი ცვლილება არ შეაქვს წინადადების კონსტრუქციაში. ძველ სომხურში შორისდებულები რამდენიმე ერთეულს არ შორდება. აქ მათგან უმთავრესთა ჩამოთვლაც იკმარებდა.

აღქ (|| აღქ) „აბა, მოდი!“—მოწოდებისა, მიმართვისა: *აღქ აყათმჩხ* „აბა, მოყევი (თქვი, იამბე)!“.

აღმღ „აფსუს!“ — დანაწიებისა: *აღმღ ღრწიღიწიღ ჯწირავ ან-ჯწირიღმჩხან* „აფსუს, მაღლთა უმაღლრებად მიმღებს!“.

ღმღ „ნუ! ნუშცა! შორს!“: *ღმღ ქფღ || ქ ღქნ* „შორს შენგან!“ *ღმღ ქფღ* „ნუ იქნას! ნუშცა იქნას!“ (შდრ. § 152).

აქ „ჰეი! ო!“—მოწოდების: *აქ მხრარასათღ* „ჰეი, მცირედ მორწმუნენო!“; *აქ ღიღ* „ჰეი, შენ!“.

აქწ „ვაი!“—ტკივილის, შიშის, მწუხარების: *აქაჟანაქაქ იღ აქწ ღასაქქჩნ* 61_კ „ყველა (აქაა: თვითეული ვინმე) იძახდა (იძახდნენ) ვაი!“.

ბუნება საესებით ნათელი არაა. იგი ჩვეულებრივ მართალი მსაზღვრელი ნაწევარია: განსაზღვრავს იმ სიტყვას, რომელსაც დაერთვის, აღნიშნავს უკვე ცნობილ, გარკვეულ საგანს, ე. ი. უპირისპირდება განუსაზღვრელ ნაცვალსახელებს (*იმ* „ვინმე“, *იქ* „ვინმე“, *იქუ* „რამე“), ამავე მნიშვნელობით გამოყენებულ რიცხვითს (*მე* „ერთი“ = ვილაც, რომელილაც, რაღაც) და ამით გარეშე დასახელებულ სიტყვებს; მაგ.: *Այդ մի էր տանուէր, որ տնկեաց այգի և ցանկով պատեաց զնա, և փորեաց ի նմա հնձան, և շինեաց աշտարակ, և ետ զնա ցմալակս, և զնաց ի տար աշխարհ: Իբրև մեքենցաւ ժամանակ պտղոյ, առաքեաց զծառայս իւր առ մշակսն՝ տանուկ զպտուղս նորս: Եւ կախաւ մշակացն զծառայս նորս 52, „კაცი ერთი“ (= ვილაც, რომელილაც) იყო სახლისა უფალი, რომელმაც (3) ჩაყარა (აქა: დარგო) ვენახი და ღობით შემოზღუდა იგი, და ამოთხარა მასში საწნახელი, და ააშენა კოშკი და მისცა იგი მუშაკებს [განუსაზღვრელად; ყოველგვარი მსაზღვრელის დართვის გარეშე, ე. ი. ვილაცებს, რომელთაც მკითხველი ჯერ არ იცნობს] და წავიდა შორეულ ქვეყანაში. როდესაც მოახლოვდა ქამი ნაყოფისა, გაგზავნა თავისი მონები იმ მუშაკებთან [უკვე ცნობილ, ზემოთ დასახელებულ მუშებთან, ამიტომაც მსაზღვრელი ნაწევრით] მისი ნაყოფის მოსატანად. და შეიპყრეს იმ მუშაკებმა [ისევ იგივე მუშაკებია და ისევ განსაზღვრული ამიტომ] მისი მონები“.*

მოტანილი მაგალითის მიხედვით აშკარაა, რომ *ն* (ასეთივეა *ս*, *դ*) მსაზღვრელი ნაწევარია. იგი უპირისპირდება განუსაზღვრელობას. ესაა ჩვეულებრივი გამოყენება მსაზღვრელი ნაწევრებისა (იხ. აგრეთვე §§ 65; 164). მაგრამ ასეთი მდგომარეობა არაა შემდეგი მაგალითის მიხედვით.

Երկնէր երկին, երկնէր երկիր, երկնէր և ծովն ծիրանի. Երկն ի ծովին իւնէր և զկարմրիկն եղեգնիկ 41, „სალმობდა [უკეთ გადმოსცემს სომხური წინადადების კონსტრუქციას ერთპირიანი—სალმობდა, ვიდრე სტკიოდა] ცა, სალმობდა ქვეყანა, სალმობდა ზღეცა იგი მეწყამული; ტყივილი ზღვასა მას შინა ჰქონდა (პატარა) წითელსა მას ლერწამსაც“. მოტანილ მაგალითში ზღეცა და (პატარა) წითელი ლერწამი ჯერ კიდევ უცნობი იყო, იგი მანამდე არ ყოფილა დასახელებული, და მაინც წარმოდგენილია როგორც განუსაზღვრელის, უცნობის საპირისპირო, მსაზღვრელი ნაწილაკით. ასეთი შემთხვევებიც არაა იშვიათი.

§ 193. ზემოთ (§§ 64; 65; 164—167) ვილაპარაკეთ ნაწევრების გამოყენებაზე და აღვნიშნეთ, რომ სხვადასხვა შემთხვევაში ის სხვადასხვა ადგილას ზის და ერთი ნაწევარი ექუთვნის წინადადებაში სიტყვათა ჯგუფს, მსაზღვრელსა და საზღვრულს ერთად. ამიტომ, წინადადებაში მას ენიჭება სიტყვათა დაჯგუფების მოწესრიგება: თუ გვერდი-გვერდ მდგომ სახელებს თავთავისი მსაზღვრელი ნაწევარი ახლავს, ცხადია, ისინი წინადადების ისეთი წევრები არიან, რომელთაც ერთმანეთთან მკიდრო კავშირი არა აქვთ, და პირიქით, როცა ერთად მდგომ რამდენიმე სიტყვათაგან ერთ-ერთს ახლავს მსაზღვრელი ნაწევარი, უნდა ვიცოდეთ, რომ წინადადების ეს წევრები ერთ მთლიან ჯგუფს ქმნიან, მათ საერთო მსაზღვრელი აქვთ; მაგ.: *ხე ყნაყრე დიდადარს ზაყიე ჭა-
ზანს შამჩხრისანს ქნან ს ზაქარაყრან ზაყიე, ირე დრე ზამა
ქან 57*, „და მიდიოდა მხედართმთავარი იგი სომეხთა ვაჟან მამი-
კონიანი თვითონ და ერისთავნი იგი სომეხთა, რომელნი მასთან
იყვნენ“. ამ წინადადებაში ერთი მსაზღვრელი ნაწევრით ერთგან
გაერთიანებულია ხუთი სიტყვა (*დიდადარს ზაყიე ჭაზანს შა-
მჩხრისანს ქნან*), მეორეგან სამი (*ზაქარაყრან ზაყიე, ირე*). სა-
გულისხმოა, რომ მეორე შემთხვევაში — ენკლიტიკას თავის
ჯგუფში შემოჰყავს დამოკიდებული წინადადების ნაწილიც (*ირე*).

მსგავსი მომენტებისთვის თვალის დევნება საშუალებას იძლევა
წინადადების სხვადასხვა წევრი ერთმანეთისაგან გამოვყოთ; მაგ.:
*ქას ზირა თხახალ ყაიღახან მხრე ქ ბხიქანს, აჲ ქეხახე
იამხე ბაქან თალ 60*, „ხოლო მან დანახა ხმალი იგი შიშვე-
ლი ხელსა შინა მისსა, და ვერ გაბედა ვინმეს[თვის] დაძა-
ხება“. აქ გვერდი-გვერდ მდგომ სიტყვებს თავთავისი მსაზღვრელი
ნაწილაკი ახლავთ იმიტომ, რომ ისინი წინადადების სხვადასხვა
წევრები არიან. ასევე: *ხე აყაყაძეყან, ყი ღოთაყანსან ქე-
ქანსაყან ალახეყან 60*, „და შეინანეს, რომ ის კიდობნები
აუოხრეს მთავართა მათ“; უთუოდ ასე, რადგან *ღოთაყანსან
ქექანსაყან* ორივე ენკლიტიკითაა და ისინი რომ მსაზღვრელ-
საზღვრული ყოფილიყო, უნდა გვქონოდა *ღოთაყანსან ქექანსაყ*
(§ 165), ერთი ნაწილაკით. მაშასადამე, ისინი წინადადების სხვა-
დასხვა წევრები არიან: ერთი პირდაპირი დამატებაა (ბრალდე-
ბითში *ღ-* თანდებულით), მეორე ირიბი (მიცემითში).

§ 194. ასევე სიტყვათა დაჯგუფების საქმეს ემსახურება თან-
დებულებიც (იგულისხმება უპირატესად ძირითადი თანდებულე-
ბი — *აი, ენე, ესთ, ყ-*, *ქ* (|| *ქ-*), ოღონდ ოდნავ განსხვავებულად:

თუ ენკლიტიკა ერთად თავმოყრილი სიტყვების ერთგვარ სინტაქსურ დახარისხებას ეწევა, თანდებული წინადადების სხვადასხვა ადგილას დასმულ სიტყვებს ერთიანებს ერთ ჯგუფში.

თანდებული, როგორც აღვნიშნეთ (§ 110), წინდებულია სომხურში. იგი წინ მიუძღვის ხშირად სიტყვათა მთელ ჯგუფს და აერთიანებს მათ: *ხე ქ რანათი ქ ასან ჰერი ქ ქაქ, ღნი ქ ქაქაქი, ხეცო რ ნირა* 50, „ჩასვა საპყრობილეში მისი ძმის, ფილიპეს, ცოლის ჰეროდიასთვის“.

მაგრამ თანდებული ხშირად მეორდება ჯგუფის ცალკეული წევრის წინ, რითაც ამ წევრთა მჭიდრო კავშირია გახაზული (შდრ. ასეთს შემთხვევაში ენკლიტიკა, § 193); მაგ.: *შაძიკინხანს ქა-რანს მით ქ ხა ქ ქაქაქაქარიქს ქ რიომ თან, ქ გასაიქს, იო ღიქ ზაღაღიმ* 57₂₁ „ვაჰან მამიკონიანი (იგი) ახლოა მასთან, ვარაჯვარისაგან (მის), ჰორომთა სახლში, მხარესა მას შინა, რომელსა ეწოდების შაღაგომ“. უფრო თვალსაჩინოა შემდეგი მაგალითი: *ღკანაკა ხეციღე ღამაარაკანაგნ ხეღარე, ღხეხიხი ს ღჰარათაკ, ღმრინხაქ თანქქს ქ რანაკნ აყარაქე* 58₁ „(ო-ლები ნერსეჰისა და ჰრაპატისა, ორთა ძმათა (მათ) კამსარაკანთა, შეიპყრეს და წაიყვანეს ბანაკსა მას შინა სპარსთა(სა)“. აქ *ხეხიხი* და *ჰარათაკ* მართული მსაზღვრელებია სიტყვისა *ღანაკა*, რომელიც პირდაპირი დამატებაა წინადადებაში. მაგრამ ასევე მართული მსაზღვრელებია იმავე სიტყვისა *ხეციღე ღამაარაკანაგნ ხეღარე*. *ღ-* თანდებული, რომელიც საზღვრულს ახლავს, აერთიანებს მასთან ახლოს მდგომ სიტყვებს, მაგრამ მომდევნო მსაზღვრელებისაგან უკვე ძალიან დაშორებულია, თანაც ნაშუაოს მიმდებარისთან შეიძლებოდა მათი სუბიექტად მიჩნევა. ამ გაუგებრობათა ასაცილებლად *ღ-* თანდებული გამეორებულ იქნა დაშორებულ მსაზღვრელებთანაც, ისიც მართულ მსაზღვრელებთან.

ამრიგად: მიუხედავად იმისა, რომ სიტყვათა ადგილი წინადადებაში არაა მტკიცედ განსაზღვრული, მაინც საკმაოდ ადვილად ხერხდება ერთმანეთთან დაკავშირებულ სიტყვათა ჯგუფების მიგნება და წინადადების აზრის სწორად გაგება. ამისათვის ყველაზე მნიშვნელოვანია თანდებულის და მსაზღვრელი ნაწევრის გამოყენებისათვის გულწოდვიანად თვალის დევნება, აგრეთვე სიტყვათა შეთანხმების წესების გათვალისწინება. მაგრამ მაინც უნდა შეინიშნოს ერთი: სიტყვათა ადგილის მტკიცედ განუსაზღვრელობის გამო, ზოგიერთი მთარგმნელი, რომელიც მონურად მისდევს სა-

თარგმნელ ტექსტს, ზოგჯერ მეტის-მეტად ხლართავს სომხურ წინადადებას. ეს დღლარქნილი სტილი შემდეგ ორიგინალურ მწერლობაშიც გადავიდა. ამ მხრივ განსაკუთრებით აღსანიშნავია ე. წ. ბერძნული სკოლა. ამიტომ, სანამ ცალკეულ ავტორთა ენა (სტილი) ცალ-ცალკე არ შეისწავლება, არ შეიძლება ისეთი წესების დადგენა, რომლებიც ყოველგვარი ტექსტის გასაშიფრავად გამოდგება.

ათული წინადადება

§ 195. საერთოდ ყოველგვარი წინადადება ძველ ტექსტებში ჩვეულებრივ იწყება კავშირის სიტყვით. ყველაზე ხშირი კავშირის სიტყვაა *და*; -ცა^ა. ამავ სიტყვითაა დაკავშირებული ტოლფარდი ნაწილები რთული (თანწყობილი) წინადადებისა; მაგ.: *და ხრქირ ჯე ანხრხიქი და ანაყათრასთი. და ჯაღარ ქ ქხრკი ან-ღღნღი. და ზიფქ ასათიბიქ ჯღჯე ქ ქხრკი ჯიღე* 43, „და ქვეყანა იყო უხილავი და გაუმზადებელი, და სიბნელე უფსკრულთა ზედა [იყო]. და სული ღვთისა მიმოდოდა წყალთა ზედა“ (§ 205).

დამოკიდებულ წინადადებაში კავშირის სიტყვებად ჩვეულებრივ ნაცვალსახელებია გამოყენებული, უწინარეს კითხვითი ნაცვალსახელები, რომლებიც ასეთ შემთხვევაში მიმართებითადაა ქცეული. ეს ნაცვალსახელები ხშირად სხვა სიტყვებთან ერთად კომპოზიტებს ქმნიან და ასე ერთად გამოიყენებიან მაკავშირებლად. გვხვდება მაკავშირებელი სიტყვების ორმაგად გამოყენებაც. არსებობს არანაცვალსახელური წარმოშობის სხვა კავშირის სიტყვებიც.

§ 196. *ი* რომელი, რომელიც^ა ყველაზე ხშირად გამოიყენება დამოკიდებულ წინადადებაში. იგი იმის მიხედვით, თუ რანაირი დამოკიდებული წინადადებაა (ქვემდებარული, განსაზღვრებითი, დამატებითი, თუ გარემოებითი) და რა ფორმას მოითხოვს განსამარტებელი წევრი წინადადებისა (ქვემდებარე, დამატება), ზის სხვადასხვა ბრუნვაში — თანდებულთაც და უთანდებულთაც, მაგალითები:

სკერ ძე ჯე თანოსაქე, ირ არსხაფე აქიქ 52, „კაცი ერთი იყო სახლისა უფალი, რომელმაც ჩაყარა (დარგო) ვენახი“; *თიღრე ჯაქიღქქქქ, ირ ჯე ქსუქ, ჩანაყად ჩაიფე ჯაფე* 65, „წმინდა კათოლიკე, რომელიც იყო ანისს(ა შინა), სამუდამოდ სომეხთა იყოს“; *და გნაქე დირაქარე ჩაიფე ქაჩანე* 57, „და მიდიოდა მხედარსმთავარი იგი სომეხთა ვაჟან მა-

მიკონიანი თვითონ და ერის თავნი იგი სომეხთა, რომელნი მასთან იყვნენ“.

სა ხრავ სიყ დახილინ თაყანჩინ, ვირ არარ 48₂₃ „და ახადა ნოემ სახურავი კილოზნსა მას, რომელი ქმნა“.

ჰაკერ და რარაყათ ირეჩი მხ ქაფაღორჩინ, ირიღ ანიონ სასტინ ზხმხორც 64₃₂ „ჰყავდა ღვიძლი შვილიცა ერთი მეფესა მას, რომელსა სახელად უწოდებდნენ (ეტყოდნენ) დემეტრეს“; *ნიქინ ჯაქიქ, ირიქ ჯაქიქ, ჯაქისევი ბნე* 54₂₇ „იმავე საზომით, რომლითაც ზომავთ, მოგეწყოთ (მოგეზომებათ) თქვენ“.

არის შემთხვევები, როდესაც კავშირი *ირ* არაა შეთანხმებული ბრუნვასა და რიცხვში იმ სიტყვასთან, რომელსაც ეკუთვნის: *ქ-ქსეც'დ...* *ამხნაჟნ სიღნიც, ირ სიღჩინ ქ ქხრავ ზერკრ* 44₃₄ „დაეუფლეთ... ყოველ(თა) მძრომთა, რომელ[6]ი ცოცავენ ქვეყანასა ზედა“; *სქ ქ თაყანჯ აქთი დილ ს ღჩინ დი...* *ს ამხნაჟნ ფაფანქ, ირ სნ ღნქ ქნე* 48₂₇ „გამოდი მაგ კილოზნიდან შენ და შენი ცოლი... და ყოველი მხეცნი, რომელ[6]ი არიან შენთან“.

ირ კავშირის სიტყვას, ზოგჯერ „რომ“-ის მნიშვნელობა აქვს: *კაფ თხსანხმ, ქქ ქლანქ დი ვქნჯ აყარქსა ფაქეც ქნბ, ირ სს ქნე აყასქ ხეჩ* 60₇ „დაიცა, ვნახო, თუ შენთვის რა ძღვენი მომივა, რომ მე შენ გვირგვინი დაგადგი“.

§ 197. *ირ* კავშირის სიტყვა ხშირად შერწყმულია სხვა რომელიმე სიტყვასთან, დასმულია რომელიმე ბრუნვაში და გაქვევებული. ასეთი კავშირები სხვადასხვა მნიშვნელობისაა.

კირტამ (<*ირ* + *ტამ* „დრო, ჟამი“, ადგილობითში) „რომელ(სა) ჟამსა შინა = რაჟამს, როცა, როდესაც, ოდეს“: *კირტამ ხსნ ირეჩქ დი აქე, ირ სხერ ვქხანსა დი ღნქ აქიონქსა, ვხსნერ დამ ვხვნ აყარარაქ* 56₁₆ „როცა მოვიდა შვილი ეგე შენი (ეგე), რომელმა(ც) შეჭამა ქონება შენი მეძავებთან, დაუჟალი მას ხარი მსუქანი“; *ვაღიღამ ზევიღქჩინ ღრხავ მანქ ქ ვირავან აყარაქე, კირტამ მხიღალ ჴიღიქქ* 65₁₉ „მრავალი გაჭირვება გადიტანა ანისმა სპარსთა ლაშქართაგან, როცა მოკვდა დავითი“.

ირაქს (<*ირ* + *აქს* „გვარად, ნაირად, მსგავსად, სახედ; -რე“) „როგორც, ვითარ(ცა)“: *კამხნაჟნ მარმნიქ მთანქჩინ, ირაქსა აყათიღრხავ აყათიღაბ სიქი* 47₁₄ „ყოველ ცოცხალთაგან შედიოდნენ, როგორც უბრძანა ღმერთმა ნოეს“ (იხ. აგრეთვე § 142).

ირიქნთის (<*ირ* მრქმედებითში + *ნთ* „კვალი“ ისევ მოქმედებითში. ოდინდელი *ს* ბრუნების ნაშთი: მოსალოდნელი იყო *ნთიქ*, რადგან *ნთ* იბრუნვის *ი* კლასის მიხედვით) „იმიტომ, რომ;

რადგან(ა)“: *აღნიქ ბაიჯაქ' გარქი ღ ზაღათარქამ, ირიქნათს ქ სასკალიღ ზაღათარქამ ხა, ქ ქერაქ გაღმაფ ღაფიფეჩე ფეჩე* 54₁ „პატიოსანო მონავ, კეთილო და სანდოვ, რადგანაც მაგ მცირეზე სანდო ხარ, მრავალთა ზედა დაგადგენ შენ“ (იხ. § 32).

კირმქნათქ (< ირ დაწყებითში + ჩათ დაწყებითში. აქაც არ იყო მოსალოდნელი ბოლოს ღ, არამედ: კირმქნათიქ) „რა დროიდანაც, მას შემდეგ, რაც“: ხრეფ ამჟ ხნ კირმქნათქ ფამ (ლუკა, 18₇) „სამი წელია მას შემდეგ, რაც მოვდივარ“ და სხვ.

§ 198. *ირ რელაციური ნაცვალსახელი, რომელიც თავისთავად განუსაზღვრელია, განსაზღვრული ხდება როცა დაერთვის ქნჯ „რა“: ამნსაქან, ირ ქნჯ ღქრ ქ ქერაქ ფამამქი, მხოალ 47₃₈ „ყოველი, რომელი რა (=რომელიც) იყო ხმელეთზე, მოკვდა“; ღერქ თხაქნ ბაიჯაქაქეფქნ ზირა, ირ ქნჯ ხეღნ' არამნფან კიქ ღ ხეღალ ფიღქნ თხაღნ ღერქანფ ფამნსაქან, ირ ქნჯ ხეღნ 51₁ „როცა იხილეს იმ მისმა თანამონებმა, რომელი რა (=რაც) მოხდა, ძალიან შეძრწუნდნენ და მივიდნენ და უჩვენეს თავიანთ პატრონს ყოველი, რომელი რა (=რაც) მოხდა“ (იხ. § 166).*

გვხვდებოდა შებრუნებული რიგითაც — *ქნჯ ირ: ღღ არაა ხა აბქეფ ღრჩეღეფ ღრქ. ქ ქერაქ ხერქქრ... ღ ქნჯ ირ ღეღ ქ ქერაქ ხერქქრ' საათაქსაფქ 46₅ „და აი მე მოვაწიო (=მოვიყვან) წარღვნა წყლისა ქვეყანასა ზედა... და რაც (რაც რომ) იყოს ქვეყანასა ზედა, ამოვწყვიტო (=ამოვწყვეტ)“.*

ირ ასევე განსაზღვრული ხდება მქანფამ „ერთხელ“ სიტყვის მიმატებითაც: არღ' ხერქაქე ქანფა ღანსაღარაფ, ღ ფირა მქანფამ ფთანქეღ' ღიღეღ' ქ ზარსანსა 52₂₈ „ახლა აწადით გადასასვლელთა ზედა გზათა (=გზაჯვარედინებზე) და რომლებიც (=ვინც) იპოვოთ (შეგზედეთ), მოუწოდეთ ქორწილსა ამას შინა“.

ირ კავშირი სხვა კავშირის სიტყვებთანაც გვხვდება: ირ ღერქ 59₇ (ღერქ „ვითარცა, როცა; როგორც კი“); ირ ღ 63₅ [ღ „და, -ც(ა)“] „რისთვისაც, რომლისთვისაც“ და სხვ.

§ 129. *იქ „ვინ; ვინც“ კითხვითი ნაცვალსახელიც გამოყენებულია დამოკიდებულ წინადადებაში, თუმცა იშვიათად; მაგ.: ფქ-თქრ მქათა ქ აქღქანქ' იქ ხნ აქნიღქი ირ იღნ ზაღათათ, ღ იქ აქნ ღ, ირ მათსიღიღნ ღ ფნა (იოანე, 6₆₄) „იციოდა იესომ დასაბიდან, ვინც არიან ისინი, რომელთაც არა სწამთ, და ვინცაა იგი, რომელიც გასცემს მას“.*

აგრეთვე ქნჯ „რა; რაც“ შედარებით იშვიათად: აზაღასიქ ზიღა ფქთხნ ფქნჯ სასაფქ ხა (იოანე, 18₂₁) „აი აგერ, მათ იციან,

ქას ირეზნ შანილქეზ არარქნ საათქეზ ხეილმზ, ქასან ვე სილრე
 ჭაქილქეზნ, ირ ჯე ქასი, ჩანაყად ჩაკიე ჭაყე 65₂₂ „ხოლო
 მანუჩეს შვილი იგი სასტიკად დაჰფიცეს, რათა (რომ; იმისთვის,
 რომ) წმინდა იგი კათოლიკე, რომელიც იყო ანისს(ა შინა), სამუ-
 დამოდ სომეხთა იყოს“.

ირაქა ვე (<ირაქა იხ. § 197 + ვე. ჩვეულებრივ იხმარება
 კავშირებითის ფორმებთან) „რომ, რათა“: *სიქნს ქ ძილილირეა ლ
 კანსქილან ჩრაყარაქაჲ ჭალ კაყაღჲს, ირაქა ვე ხერსხეჩნ
 მაროქლან* (მათე, 6₆) „უყვართ ხალხში და მოედანთა კუთხეებში
 ლოცვად ღვთა, რათა დაენახვონ ხალხს“ (იხ. აგრეთვე § 142).

მჩნე ვე (მჩნე იხ. § 207; აგრეთვე § 142) „სანამ(ღე), ვიდრე“:
ერეერეჩნ ღნა ანოქნ მჩნე ვე იე მნაჲ ქ ზნა მხეჩ იელ „ატ-
 რიალებდნენ მას იქვე, სანამ არ დარჩა მასში ადგილი მრთელი
 (სანამ გაპრთელდებოდა)“.

ქიქსანსაქ ვე (ქიქსანსაქ „ნაცვლად, წილ, მაგიერ“; იხ. 145)
 „რადგან(აც); იმიტომ, რომ“; *ქიქსანსაქ ვე არარქრ, ლიარ
 რადგანაც* ჰქმენ, ისმინე“.

§ 202. *ქე || ქე, ხქე || ხქე* „თუ, უკეთუ; რომ“. ორივე ფორ-
 მა პარალელურია. ფორმა *ქ-*თი უფრო გვიანდელი წარმოშობისად
 ითვლება, მაგრამ ტექსტებში სწორედ *ეს* ფორმები გვხვდება უპი-
 რატესად. მისი გამოყენება ძალიან ხშირია. მაგალითები:

*ბათაჲ ჯარ ლ ქათ, ვხთქერ ხქე ზნდნა ილათ იე სხრმა-
 ნეხე, ლ ძილილია ილათ იე აქიხე. აყარ ჯე 54₁₄* „მონავ
 ბოროტო და მხდალო, თუ იცოდი, ვეკი, სადაც არ დავთესე, და
 ვკრებ, სადაც არ გავფანტე, გევალებოდა შენ“; *ღაჲ მხიანსა, ქე
 ქასან ღი ვქნე აყარღს ღაჲჲ ქნდ 60₁* „დადექ, ვნახო, თუ შენ-
 თვის რა ძღვენი მომივა“; *ხე ქერს ხთხა მქერ სათილბ,*
ხქე რაღმან ჯარქე მაროქლან 45₁₆ „და ვითარცა იხილა
 უფალმა ღმერთმა, რომ გამრავლდა ბოროტება კაცთა“ და სხ.

*ქე || ხქე-*ს ხშირად წინადადებაში სხვათა ნათქვამი სიტყვა
 შემოაქვს: *ქერს აიქნა თორთქეჩნ ღთანილთხიანქნ ლ საქნა
 ქე* „*იღიჲა ქათქიღე მქ ქამ ვიქხეჩნ*“ 51₂₆ „როცა მიიღეს,
 საყვედურობდნენ (ბუზღუნებდნენ) სახლის უფროსზე (სახლის უფ-
 როსის შესახებ) და ამბობდნენ, (რომ) „მაგ უკანასკნელებმა ერთი
 საათი იმუშავეს(ო)“; *ჩარეჲანქერ ქე ვქნე ქეჲ აქნ* 56₉ „ეკითხე-
 ბოდა (თუ) — იგე რა არისო?“ *ქქერ ქ ქაღიქნ, ქე შამქიქნსან
 ქაჩან მით* 57₄₁ „გაიგო მეორე ღღეს, რომ ვაჰან მამიკონიანი
 იგი ახლო(ო)“.

§ 203. *թէ || ხթէ* ჩვეულებრივია დამოკიდებულ წინადადებაში სურვილის, შესაძლებლობის ან კითხვის გამოსახატავად, ე. ი. პირობითი და კითხვითი დამოკიდებული წინადადების გაფორმებისას. უკანასკნელ შემთხვევაში (კითხვითისათვის) ჩვეულებრივ თხრობითის ფორმები გამოიყენება *թէ*-თი, პირობითობისათვის კი კავშირებითის ფორმები, თუმცა *թէ || ხթէ*-ს შეუძლია თხრობითის გაპირობითებაც. ასე: *იჯ ღამქერ ხթէ იფ გქთააყე* (მარკოზ, 9₂₉) „არ უნდოდა, რომ ვინმეს სცოდნოდა“; *ხթէ ააათ ქხალ ჭქრ, ხერაქერნ ჯამ ჯქრ მხიხალ* (იოანე, 11₂₁) „აქ რომ ყოფილიყავი, ძმა იგი ჩემი არ მოკვდებოდა“; *ხթէ სხრქქერ გქა, ააყა იღრაქ ქხალ ჭქრ ჰქრ, ხթէ ხა ათ ზაქერ ხერქამ* (იოანე, 14₂₈) „მე რომ გვევარებოდით (ან: გიყვარდეთ), გაგიხარდებოდათ (გაიხარებდით) თქვენ, რომ მე მამასთან მივდივარ“.

ორმაგად გამოყენებული *թէ || ხթէ* უდრის „ან... ან“-ს: *ხթէ ქათუ ხթէ ანაღან, ღასქთი ზნაყხალ მარქმქნ* „ან ალრე, ან გვიან (= ალრე თუ გვიან) გაიხრწნება დაბერებული სხეული იგი“.

թէ || ხթէ ხშირად დაისმის *იჯ*-ის შემდეგ და პირდაპირ უდრის „არა თუ“-ს, რომლის საპირისპიროდ იმპეე წინადადების მეორე ნაწილში იქნება კავშირის სიტყვა *აქ* „არამედ“: *იჯ ხթէ ღნათრხეჯე გქა, აქ ხა ღნათრხეჯი გჰხე* (იოანე, 15₁₆) „არა თუ [თქვენ] ამირჩიეთ მე, არამედ მე აგირჩიე თქვენ“.

ზოგჯერ *იჯ*-ისაგან *ხթէ* იმდენად დაშორებულია, რომ წინადადების მეორე ნაწილში დევს: *იჯ ქნჯ ართაფილათ ქ მარქ მთხალ, ხթէ ღარქეჯე აქბქლ გნა, აქ ირ ხქანჯ ქ ზამანჯ, აქნ ჭ ირ აქბქ ღმარქნ* (მარკოზ, 7₁₆) „არა თუ რამე კაცში გარედან შესული შესძლებს მის შევინებას, არამედ რომელიც გამოდის მისგან, ისაა რომ ბილწავს კაცსა მას“.

§ 204. *թէ || ხթէ* — უერთდება სხვა სიტყვებსაც და ჰქმნის რთულ მაკავშირებელ სიტყვებს სხვადასხვა მნიშვნელობით; ასე:

ქ ჭყ ჭათ (ჩვეულებრივ მომდევნო *ღ* „და, -ცა“ კავშირის სიტყვასთან ერთად; *ყ ჭათ* „საჭირო, გამოსადეგი“) „თუმცა(ღა)“ — გამოიყენება თხრობითის და კავშირებითის ფორმებთან და საპირისპიროდ შოითხოვს კავშირის სიტყვებს *ააქაქან* „ხოლო, არამედ; მიუხედავად ამისა; მაინც; მაგრამ“ (იხ. § 216), ან *აქ* „არამედ; მაგრამ“; მაგ.: *ქ ჭყ ჭათ ღ ხა ქქაქხამ ქაან ანჰქინ ქმიქ, ააქაქან ქქაქიქქქინ ჯამ ჰქმარქათ ჭ* (იოანე, 8₁₄) „თუმცა-ღა მე ვეწამები ჩემი თავისთვის, მაგრამ წამება ჩემი ქეშმარიტია“.

ლია ადგილობრივითან (ე. ი. *მჩნჲ ჰ || მჩამჲ ჰ*) და იმავე მნიშვნელობისაა (ქართულად გადმოიცემა აგრეთვე -მდის თანდებულთ (იხ. § 142). მაგალითები:

არქ ღნა ჰ განთ მჩნჲს ზათილსჲს დყაროსან 50₃₁ „ჩააგდო იგი საპყრობილეში, სანამ გადაუხდიდა იმ ვალებს“; *ხა ღაკა ამაგხალ ზათ ეხერქ ხრქითათან ღიორ ხ ღნჲს ათაღჲს ეხმერჲს, მჩნჲ აყათარაფ მათილსანჲს* 59₂₈ „და ეს სთქვა 'და' მოატანიდა თორმეტი ხმალი და დაადებინა სამსხვერპლოს (საკურთხევლის) წინაშე, სანამ შესაწირავს მოართმევდნენ“.

მჩნჲღხი (ღხი „ჯერ“) „როცა, როდესაც; სანამ, ვიდრე“: ლ მჩნჲღხი ღაკო ხ მხრჲ ზღჲ ჰ თილჲს, ლილ ღმაკჲს 56₇ „და როდესაც მოდიოდა და მოუახლოვდა სახლსა მას, გაიგონა ხმა“; *ხა მჩნჲღხი აიღა კაკა ჴჩჲ, ხქჩჲ ზაიჩჲს ღაღრჲს* 62₁₂ „და როდესაც (სანამ) ესენი ამაში (ამაობაში) იყვნენ, მოვიდა (აქა: მოვიდნენ და მოაღწიეს) ის ჯარები“.

მჩნჲ ჴს (იხ. § 205; 188). „სანამ არ; (ჯერ კიდევ) მანამ, სანამ; ვიდრე“: *ღხით ზაკჲს ჰხერ ღჩნჲ აქითიჲ ჴ ჰხე, მჩნჲ ჴს ჰხერ ჴრღჲ-რხალ ჴნჲ ჴეჲ ჰ ზამანჲ* (მათე, 6₈) „იციის იმ თქვენმა მამამ რა გქირდებათ თქვენ მანამ, სანამ არ გითხოვიათ რამე მისგან (=თქვენს მოთხოვნამდე იცის რა გინდათ თქვენ)“.

§ 208. *აქლ „მაგრამ; არამედ“*. ეს იგივე *აქლ „სხვა“* არის. ამ მნიშვნელობით იხმარება *აქლ*-იც, მაგრამ *აქლ* დამოუკიდებლად კავშირის მნიშვნელობით ჩვეულებრივ არ იხმარება. *აქლ* განსაკუთრებით *სა*-თან (ზოგჯერ აგრეთვე *ლ*-თანაც) ერთად (*აქლსა*) აღნიშნავს: „კიდევ, მეტად, კვლავ(აც), მერმე(ც), ამას გარდა“, ე. ი. ზმნიზედაა: *ლ აქლსა ლქჲს ირ, ლ აბჲე ხა ანჲრს* 46₂₈ „და კიდევ (ამას გარდა) შეიდი დღე და მე მოვიყვანო (მოვიყვან) წვიბა“.

კავშირად: *აქლ კილსამჲ, ჴქჲ ირჲჲს არარერჲ ლ აინჲს* 59₃₃ „მაგრამ (არამედ) ვსასოებთ, რომ როგორც ჰქმენი (=გქმენია), [ისე] იზამ (აქაა: შერები)“; *ხა ზა იჲ ჴამჲრ, აქლ ჴიღალ არქ ღნა ჰ განთ* 50₃₀ „და მას არა სურდა [პატიება], არამედ წავიდა 'და' ჩააგდო იგი საპყრობილეში“.

§ 209. *ღაკე „ხოლო; არამედ; მაგრამ; გარდა“*. მისი საკუთარი მნიშვნელობა უკანასკნელია (გარდა). ამ მნიშვნელობით გამოიყენება იგი თანდებულად (იხ. § 152). მაგრამ ხშირია კავშირადაც „მაგრამ“-ის მნიშვნელობით.

ქ ქართულად გარბილენ ვეღარ ზიოიმიე. რაჟე ღაღადქენ ლ
 აჟე ჴხანსხით თიღესან ღმღენ ქინჴ 64₁₄ „გააქციეს ჰორომთა
 (ბერძენთა) ჯარები, მაგრამ იმ ქალაქსა და სხვა დასახლებულ
 ადგილებს არაფერი დაუშავეს“; *ლ ღამქერ ღნა საყანანსქ, რაჟე
 ხრქნჯერ ქ ქიღაღდენს ღნთქ 50*, „და უნდოდა იმის მოკლეა,
 მაგრამ ეშინოდა იმ ხალხის(გან)“; *ლ თრამნეაღ ქმადლირნ.
 რაჟე... ზრამაქსაჟ თაღ ღნა 50*₁₂ „და შეწუხდა მეფე იგი, მაგ-
 რამ... ბრძანა მიეცათ მისთვის“.

თანდებულად: *რაჟე ქინჴს აჟე ასათილბ ჟეღ მქ ქეღქ* „ჩემ
 გარდა სხვა ღმერთი ნუ გეყოლება“ (იხ. § 152).

§ 210. *არღ* „აწ, ახლა; აი; მაშინ; მერმე; მაშასადამე, ესე იგი;
 მაგრამ“... *არღ ლა* „სწორედ ახლა, ახლავე“... *ამრიგად*, პირდაპირი
 მნიშვნელობა მისი კავშირს ნაკლებად შეეფერება, მაგრამ ზოგ-
 ჯერ იგი მაინც კავშირად გამოიყენება: *წინამავალ წინადადებას
 აკავშირებს მომდევნოსთან და გვიჩვენებს პირველის შედეგს*, მის
 დასკვნას: *თქერ, ზინჴ ღმანღარ ხთიღერ ფის, არღ არაღასქქ*
*ზინჴ აჟღ ლა ღმანღარ ქ ქერაჟ ჴანხეაჟ 53*₃₃ „უფალო, ხუთი
 ქანქარი მომეც მე, ახლა აი (=მაგრამ) ხუთი სხვადა ქანქარი
 ზედა მოვიგე“, მაგრამ: *ღიღათქ ქმ არღ ლა ქაქანანხეაღ* (მათე,
 9₁₈) „ასული ჩემი სწორედ ახლა აღესრულა“.

არა „აჰა, აი“. ჩვენებითი ნაწილაკია, მაგრამ ზოგჯერ იგი წინა-
 დადებას წარმართავს: *ლ არა ლა საყალხანხეჟე ღნთა ლ ღერქერ
 45*₃₃ „და აი (აჰა) მე გავხრწნა ისინი და ქვეყანა“; *ლ არა ლა
 აბქე ჴრნხეღ ჴრიჟ ქ ქერაჟ ხრქერ 46*, „და აი, მე მოვიყვანო
 წარღნა წყლისა ქვეყანასა ზედა“.

აქედან: *არაღასქქ < არა + აღასქქ* „აი, ავერ“, *არაღერქქ*
 „აი მანდ“, *არაღანქქ* „აი, იქ“: *არაღასქქ ღნაჴ ქმ აყათრას-
 თნეჟ 52*₁₉ „აი ავერ, სადილი ჩემი გავამზადე“ (იხ. § 99).

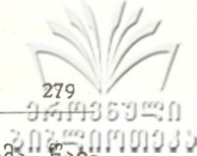
§ 211. *არა* „იგი“ ჩვენებითი ნაცვალსახელია (§§ 64; 65), მაგ-
 რამ იგი გვხვდება კავშირადაც. ასეთს შემთხვევაში მისი მნიშვნე-
 ლობა შეიძლება იყოს: „როდესაც; მაშინ, როცა; მით უფრო, რომ;
 სანამ, ვიდრე; აგრეთვე“; *არა* კავშირად უფრო ხშირად სხვა კავ-
 შირის სიტყვებთან ერთად იხმარება: *არა ლა || არა* „აგრეთვე“,
არა ღქ || არა *ქქ || არა* *მანაღანჴ* *ქქ* „მით უფრო, რომ; მით
 უმეტეს, როცა“, *არა* *აღანქქ* „მაშინ, როცა; მაგრამ, ხოლო,
 ოღონდ“.

§ 212. *არა* „ვიდრე, უფრო“. მისი ძირითადი მნიშვნელობაა
 ოდენობის აღნიშვნა, აქედან ზედსართავი *არანქ* „რამდენი“. იგი

ის ლამპები და ზეთი არ წაიღეს თან, ხოლო იმ კვეთებზე წაიღეს ზეთი“ და სხვ.

§ 215. *აყა || აყაყ* „მაშინ; მერმე; ამის შემდეგ“, ე. ი. ესეც ზმნიზებაა, მაგრამ ზოგჯერ კავშირადაც გამოიყენება, თუმცა ჩვეულებრივ არა ცალკე, არამედ კავშირის სხვა სიტყვებთან ერთად, მაგ., *იღრმნ* „უკვე; ესე იგი, მაშასადამე“—სიტყვასთან ერთად — *აყა იღრმნ* „ე. ი., მაშასადამე“: *აყა იღრმნ აყათ ხნ ირქქნ* (მათე, 17₂₅) „მაშასადამე, ის შვილები თავისუფალ(ნ)ი არიან“ (იხ. § 64).

აყა ქტ || აყა ქტ იჯ „ხოლო თუ, ხოლო, უკეთუ, თუ, თუ არა და (თორემ)“: *იჯ იპ არქანტ გქნთ ზორ ქ თქტა ჩნთა, აყა ქტ იჯ აყაქსეოიანტ გქნთ ჟთქტან* (მარკოზ, 2₂₂) „არავინ (ჩა)ახსნას ახალ ღვინოს ძველ ტიკ(ებ)ში, თორემ გახეთქს ღვინო იგი ტიკ(ებ)სა მას“.

§ 216. *ჟაქაქან* „ხოლო, მაგრამ, არამედ, მიუხედავად ამისა, მაინც“. — *აქან* ზმნიზების მოწარმოებული აფიქსია (იხ. § 98, გ), *ააქ* „პირობა, ნიხრი, ზომა“, *ქ ააქა* თანდ. (მართავს ნათესაობითს) „-თვის, გამო, შესახებ“ (იხ. § 145), *ააქა ჟქ* კავშ. „იმიტომ, რომ; რადგანაც“. ამ გაქვევებულ ფორმათაგან ყველაზე ხშირად იხმარება *ააქაქან*: *ქტაქთა ლ კამტქ, ააქაქან იჯ ლარაფ* „თუმი-ცა-ლა უნდოდა, მაინც (მაგრამ) ვერ შესძლო“.

§ 217. *ილათი, ილათი ლ* „სადაც; ამიტომაც“. ეს კავშირი ნაცვალსახელურ ძირს ეყრდნობა და პირდაპირ ნიშნავს „საიდან?“ (იხ. § 64; 99). იგი საკმაოდ ხშირად გამოიყენება კავშირადაც წინადადებაში: *ლ ზანოქ ქიხეა ლ ჰხრიქქ, ილათი ლ ხრქამარ ქიხთაყა 50*, „და მოეწონა იროდის, ამიტომაც ფიცით აღუთქვა“; *ზანბა ჟორ იჯ სხრქანხეხერ, ლ ქიქიქსა ილათი იჯ აქიხეხერ 54₁₁* „მკი რომელიც არ ღათესე (დაგითვისავს) და კრეფ, სადაც არ გააბნიე (გაგიფანტავს)“.

თავისებურია *ანჟამ* „კი, -ც(ა), -ც კი“ ნაწილაკი: *ქიქიქსა ანჟამ* „მკი ქიქიქ... ჟათალორქ, აქთქ, ქქქანქ... აქ ლ ქ ქქსაქსანაყ ანჟამ (ფავსტოს ბიზანტ.) „შეიკრიბნენ ერთ კრებაზე... მსაჯულნი, მთავარნი, ერისთავნი... აგრეთვე სოფელელთაგანაც კი“.

არსებობს სხვა კავშირის სიტყვებიც, მაგრამ ისინი შედარებით იშვიათად გამოიყენებიან და მათი მნიშვნელობაც კონტექსტში იმდენად ძნელი ამოსაცნობი არაა. (იხ. დამატება X V)

დექსიკონი

ა

მკრანამ, -ილ აბრაამი (კაცის სახ.)
აფაზ, -ჩ, -ალ ზს. გაუმადლარი
აფაზიქსინ (<აფაზ + იქსინ 93),
-ქსინ გაუმადლობა
1. აფანხლ || აფანხლ, -ჩამ, აფაჟ, აფქრ
ჩაცმა (25)
2. აფანხლ, -ჩამ, აფაჟ, აფქრ ღამის
გათევა
აფარაკ, -ჩ, -ალ დასამუშავებელი ად-
გილი, ველი, ყანა
აფიღანხლ (<აფ<1 აფანხლ + იღანხლ
89), -ჩამ, აფიღეჩ, აფი ჩაცმევა
აფიღეჯ ნ6₂ იხ. აფიღანხლ
აფილ, -ილ ყვავი
აფათ, -ჩ, -ალ თავისუფალი, აზატი;
აზნაურო
აფათაფილ 63₂₇ (<აფათ + ფილ
103, ბ), -ფილ, -ფილ თავისუფალთა
კრებული, აზნაურთა ჯარი, გუნდი
აფათანაჟ (<აფათ; 90), -ამ, -თაფაჟ
გათავისუფლება, თავისუფლად გახდომა
აფათანჩ (<აფათ + ანჩ 107), -ნიოჟ
(|| -ნიოჟ) კრებ. თავისუფალნი, თავისუ-
ფალთა კრებული, აზნაურობა
აფათხლ 65₁₁ (<აფათ < აფათხლ +
ხლ 91; 182—184), -თხიოჟ გათავი-
სუფლებული
აფათხლ (<აფათ; 90), -ჩამ, -ხეჩ; -ჩამ,
-ხეჟა გათავისუფლება, გამოხსნა
აფათხელ 65₄ იხ. აფათხლ
აფათხილ (<აფათხე < აფათხლ
+ იღანხლ 89), -ჩამ, -თხილ, -თხი
გათავისუფლება
აფათიჩ (<აფათ + იჩარ; 103, ბ),
-თიჩიოჟ თავისუფალთა, აზნაურთა
კრებული, აზნაურობა (107)

აფ 65₂₃ -ჩ, ალ ნათესავი, გვარი, ტო-
მი, თესლი
აფაქსან (<აფ + აქსან 98, ა), -ჩი
-ალ მეგვარე, სისხლით ნათესავი, მო-
ნათესავე; გვაროვნული, ტომობრივი
აფაჟ 63₁₇ იხ. აფ
აფაჟ 43₂₆ იხ. აფ
აფაჟინ 64₃₇ იხ. აფ
აფაჟ 64₃₁ იხ. აფ
აფ ღებრე. უწყება, ცნობა, შეტყობა;
მიხედრა, გრძნობა. იხმარება მხოლოდ
გამოთქმებში: ~ქსინ შეტყობა, გაგება,
მიხედრა; ~ აიხლ || ~ თაჟ გაგე-
ბინება. შეტყობინება (109; 174)
აფაჟ (< აფაჟ; 90), -ჩამ, -ხეჩ; -ჩამ,
-ხეჟა უწყება, შეტყობა; მიხედრა,
გრძნობა, განცდა
აფინ, აფინ, აფამჩ; აფინ, აფანჟ
გვარი, ტომი, ზალბი (37)
აფილ 54₁ -ნიოჟ, -ნიოჟ || -ნიოჟ პა-
ტიოსანი, კეთილი (8; 21)
აფილასან (<აფილ + აქსან 98, ა),
-ჩ, -ალ კეთილშობილი, რჩეული, სა-
პატიო (პიროვნება) (8)
აქარაკ, -ჩ, -ალ ათაბაგი, ათაბეგი
აქარაკ 42₂₀ იხ. აქარაკ
აქილ, -იჟ ტახტი (მეფის, ან მაღალი
სასულიერო პირის საჯდომი); საერო-
თოდ: სკამი, სავარძელი; საყდარი
აქლ იხ. აქლ
აქლ || აქლ, აქლ, აქლ ფქვილი (59)
აქლ, -აქლ ტალღა (108)
აქლ, -ჩ სენი, სნეულება; უძლეულება
აბ 47₃₆ იხ. აბხლ
აბ 42₁₂ = ააბილ
აბაჟ 42₃₀ = ააბილაბაჟ
იხ. ააბილაბაჟ

აღი (< **აღ** + **ი** 98, კ), **აღი** მარი-
ლიანი, დამარილებული, მლაშე
აღი, -**ი** ოჯახის ავლა, უძრავ-მოდრავი
ქონება; ოჯახის ჭურჭლეულობა
აღისამა (< **აღი** + **აღი** 106), -**ი** ზვი-
ნი, გროვა, მიყრილ-მოყრილი (რამე)
აღიხი, -**ხი** ალმნიქ (ადგილის სახ.).
(108, დ)
აღიხი (< **აღი** + **ი** 90) -**ხი**, -**ხი**;
-**ხი**, -**ხი** უწყვიტივთ ხმანობა, ყვი-
რილი, ყიჟინა, შფოთი
აღიხი 61₂ იხ. **აღიხი**
აღიხი, -**ი**, -**ი** || -**ი** შფოთი,
ლრიანცელი, ყიჟინა, ყვირილი
აღიხი, **აღიხი** || **აღიხი** მელა (19)
აღი (< **აღ** + **ი** 106) იხ. **აღი**-
ი (აღი ცალკე არ იხმარება)
აღი (< **აღ** + **ი** 106), -**ი**, -**ი**,
-**ი** || **აღი** ბინდებუნი
აღი, -**ი**, -**ი**, -**ი** ქალი,
ქალიშვილი (44; 96)
აღი 50₂ იხ. **აღი**
აღი (< **აღი** + **ი** 103 ბ),
-**ი** უკმროს შობილი, უკანონო
შვილი
აღი იხ. **აღი**
აღი იხ. **აღი**
აღი, -**ი**, -**ი** ღარიბი, ღატაკი, უბო-
ვარი, გლახაკი, ალკატო
აღი (< **აღი** + **ი** 95,
ა), -**ი**, -**ი** საღარიბო, ღარიბთა თავ-
შესაფარი
აღი 63₂ (< **აღი** + **ი** 103, ბ), -**ი**, -**ი** ღარიბთმოყვა-
რე, გლახათმოყვარე
აღი იხ. **აღი**
აღი 62₃ (< **აღი** + **ი** 91; 182—184), -**ი**,
-**ი** აჩქარებუნი
აღი 60₂₂ იხ. **აღი**
აღი, -**ი**, -**ი** სწრაფვა, აჩქა-
რება
აღი, **ი**, -**ი** აღმოცენება; ზრდა, მო-
მატება
აღი (< **აღი** + **ი** 91;

182—184), -**ი** აღმოცენებული; გა-
ზრდილი
აღი 44₃ იხ. **აღი**
აღი (< **აღ** + **ი** 94, ა),
აღი აღორძინება
აღი 63₃ -**ი**, **აღ** || **აღი**, **აღი** წელი-
(წადი). **აღი** || **აღი** || **აღი** ||
აღი კამა ყოველწლიურად, ყოველ
წელს, წლითი წლად (104)
აღი, -**ი** || -**ი**, -**ი** ჭურჭელი
აღი 53₁₀ იხ. **აღი**
აღი, **ი**, **ი** (შეიცვანა
აღი 52₁₀ იხ. **აღი**
აღი 49, **აღი**: **აღი**,
აღი **აღი** (4; 26; 42). იხ
აღი
აღი (< **აღი** + **აღი** 98, ბ), -**ი**, -**ი** **აღი** (იხ. ი.
აღი (იხ. **აღი** (4; 26;
42). იხ. **აღი**
აღი, -**ი** იხ. **აღი**
აღი, -**ი** იხ. **აღი**
აღი (< **აღი** + **აღი** 95, ა), -**ი**, -**ი** **აღი** აღი,
აღი (4; 26)
აღი 42₂ იხ. **აღი**
აღი || **აღი** (< **აღი** + **აღი** 176 + **აღი**), -**ი**, -**ი**, -**ი**,
-**ი**, -**ი**, -**ი** აბი; აწვევა,
ამაღება (4; 26; 76)
აღი, -**ი** || -**ი** ბრბო; შფოთი, არეუ-
ლობა
აღი 60₃₀ იხ. **აღი**
აღი 60₃₅ -**ი**, -**ი** **აღი**, დაუ-
მორჩილებელი, ურა (ცხენი)
აღი ცალკე არ იხმარება. მხოლოდ
რთულს ან წარმოებულ სიტყვებში:
აღი, **აღი**...
აღი 43₂ (< **აღი** + **აღი** 98, გ),
-**ი**; მრ. რ. **აღი** || **აღი**,
აღი || -**ი**, -**ი** ყო-
ველი (65)
აღი 54₁₉ იხ. **აღი**
აღი იხ. **აღი**
აღი (< **აღი** + **აღი** 100, ა,
ბ) **აღი**, სავსებით, სრულიად, სულ,
მთლიანად

ამსხსრჱს 53₁₁ იხ. ამსხსაჱს
 ამსხსრჱს იხ. ამსხსაჱს
 ამს 53₂₁ ამინ: ნამდვილ(ად), ქეშმა-
 რიტად
 ამჩ 42₂ იხ. ამ
 ამჩი, ამსხსი || ამჩი || ამჩი თვე (45)
 ამჩრჱ, -ჩ ამირა
 ამჩრჱ... 42₁₇ ნაკლული სიტყვაა
 ამჩრჱჩჩი (< ამჩრჱჩ + ილჩჩი 93).
 -ჩსხს ამირობა; საამირო
 ამჩი 42₆ მცდარნაწერია, უნდა: ამ-
 ლი 23). იხ. ამ
 ამილსი 42₆, -სი თვე (ქმარი,
 ცოლი)
 ამილ, ამჩჩ || ამჩჩ მტყიცე, მაგარი,
 უშიშარი
 ამსხსი 42₆ იხ. ამჩს
 ამსხსი 47₃ იხ. ამჩს
 ამჩს 48₃ იხ. ამჩს
 ამჩი 47₄ იხ. ამჩს
 ამჩი (< ამჩი + ი 98, 3), -ჩ, -ალ
 სიმაგრე, ციხე
 ამჩი 57₁₄ იხ. ამჩი
 ამჩ 56₁₂ იხ. ამ
 აჩ შორისდებ. მოწოდებისა: ჰეი! ო!
 (190)
 აჩ 42₂₂ = ასათილი იხ. ასათილი
 აჩ, -ი || -ი განთიადი, დილა
 აჩი (< აჩჩ + ასათი 95, ბ),
 -ჩ, -ალ ბაღებანი ადგილი, საბაღეთი,
 ბაღი, ზეარი
 აჩი 52₃, -ი, -ი, -ი ბაღი, ენაბი,
 ზეარი
 აჩი 51₂₁ იხ. აჩჩ
 აჩ 56₁₆ (ბრუნება იხ. აჩ-თან) ებ
 (63; 65)
 აჩი (< აჩ; 167) ზხ. მანდ(ვე);
 მაგდროს(ვე)
 აჩი (აჩ + აჩ 100, დ) ზხ. ეგრე
 აჩი (< აჩ-ის ნათეს.) ზხ. მანდ; მან-
 დეთ(ვე); მსაზღვრელი ნაწილაკი ადგი-
 ლობითიან (63; 99; 167)
 აჩი (აჩი + ლ 99, ა) ზხ. მანდვე,
 მანდეთ(ვე) (167)
 აჩი 62₃₈ (< აჩ + ძამ) ზხ. აზლა,
 აწ (99, გ)

აჩ 64₂₄ || აჩ, -ი ადგ. -ი
 დაწ. აჩ, მოქმ. აჩი; მრ. რ.
 აჩ, აჩი—სხვა (54). კავშ. მაგრამ;
 არამედ (203; 208). აჩ 46₂₈ ||
 ~ ლ კიდევ; ამას გარდა, კვლავ(აც),
 მერმეც (208)
 აჩი (< აჩ + აჩ 103, ბ), -ჩ, -ალ
 სხვა ტომი, სხვა გვარი, უცხო თესლი,
 სხვა ზალბი; სხვაგვარად, სხვანაირად
 აჩი 64₂₁ იხ. აჩი
 აჩი (< აჩი + ჩ 98, კ), -ი, -ი,
 ღესი უცხო(ელი)
 აჩი (< აჩ + აჩ; 90, 106), -ლ,
 -ჩი გადასხვაფერება, შეცვლა
 აჩი (აჩ + სხი 106), -ჩ სხვადასხვა-
 ნაირი, სხვადასხვა ჯიშის; სხვა ტომის,
 სხვა გვარის, უცხო(ელი)
 აჩი (აჩ + ლ 64) ზხ. სხვანაი-
 რად, სხვა მხრიდან
 აჩი იხ. აჩი
 აჩი (< აჩ; 64) ზხ. სხვაგან
 აჩი (აჩ + ილჩ; 73) იხ. აჩი
 აჩ 51₁₇ იხ. აჩ
 აჩ, -ჩ თხა
 აჩი (< აჩ + სხი 107) კრებ. თხები
 სჩი 62₃₁ აიწსან-ი (ადგილის სახ.)
 აჩ იხ. აჩ
 აჩ 52₁₃ იხ. აჩ
 აჩ 58₁₄ (ბრუნება იხ. აჩ-თან), იგი
 (65)
 აჩ 54₁₉ იხ. აჩ
 აჩი 55₁₆ იხ. აჩ
 აჩი 53₃₁ იხ. აჩ
 აჩი 61₂₇ (< აჩ + ლ 100, დ)
 ზხ. იმოდენ(ად), იმდომ(ად)
 აჩი 43₁₉ (< აჩ + აჩ 100, დ)
 ზხ. იმნაირად, იმგვარად, ის(რ)ე
 აჩი (აჩ + აჩ + ჩ 98, კ), -ი, -ი,
 -ი იმნაირი, იმგვარი, ისეთი
 აჩ 59₃₀ ჰო, დიხ, კი
 1. აჩ 56₁ ნათ. აჩი || აჩი, დაწ. აჩი
 || აჩი, მოქმ. აჩი || აჩი, მრ. რ. სახ. აჩი || აჩი, ბრალდ-
 ადგ. აჩი || აჩი, მრ. რ. აჩი ||

აკიფიქ, დაწყ. *აკიფე* || *აკიფიქი* || *აკიფიანე*, მოკმ. *აკიფე* || *აკიფიქი* ეს, ესე (ასევე იბრუხვის *აკე* და *აკი*. 63; 65). ~ *ქანქ* 56₁₃ ესე ოდენი, ესოდენი

2. *აკი*, -*იქ* || -*ილ* ავი სული, ეშმაკი

აკიანარ (2 *აკი* + *არ* < *არქი* სანქ; 103, ა), -*იქ*, *ალ* ეშმაკული, გიფი, შმაგი

აკიანარქი (< *აკიანარ*; 90), -*ქი* - *ხეყა* გაშმაგება, გაგიჟება, გაცოფება

აკიარ იხ. *აკიორ*

აკიარსი 49₆ (< *აკი* + *არსი* 100. ბ), ზხ. ამის შემდეგ, ამიერიდან

აკიყა 62₁₉ (< *აკი* + *ყა* 100, დ) ზხ. ასე, ამგვარად, ამნაირად

აკიორ 52₃₄ (< *აკი* - ის ნათეს.) ზხ. აქ; აქით(კენ); მსაზღვრელი ნაწილაკი ადგილობრივითან (63; 99, ა; 167)

აკიორქი (< *აკიორ* + *ქი* 65; 99) ზხ. აქ(ვე); აქეთ(კენვე) (167)

აკიორ || *აკიარ* (< *აკი* + *არ* || *ორ*; 99, გ) ზხ. დღეს

აკიორ 48₂₈ (< *აკე* + *ორ*; 25) ზხ. მანდედან (99, ა; 167)

აკიორსი (< *აკიორ* + *ისი* 99, ა; 167) ზხ. იხ. *აკიორ*

აკი 52₂ ნათ.-მიც.-ადგ. *აიზი*, დაწყ. *კიანე*, მოკმ. *არამი*; *არე*, *არანე*, *არამი* კაცი, ქმარი (26; 48)

აკიარათი, -*აკი* აბრარატი (ადგილის სახ.)

აკიარათიანი (< *აკიარათი* + *იანი* 98, ე) ზხ. აბრარატისა

აკიარქი || *აკიარსი* (< *აკი* < *აკი* + *არქი* + *არსი* 91; 182—184), -*არქი* დამწვარი

აკიარსე 52₂₆ იხ. *აკიარქი*

აკიარქი, -*ხი*, -*ხეყ* წვა

აკიარსი იხ. *აკიარქი*

აკიარსი (< *აკი* + *არსი*; 103, ბ), *არსი* & *აკი*, *აკი* & *აკი* || *არამი* ილ. *აკი* მხედრობა, ცხენოსანი ჯარი

აკიარსი (< *აკი* + *არსი*; 103, ბ), -*აკი* იხ. *აკი* & *არსი*

ან- უქონლობის მაწარმებელი პრეფიქსი; მაგ.: *ანაიანი*, *ანკაფი*... (101)

ანაკარი ზხ. ზხ. გვიანი; გვიან

ანაკარი (< *ან* + *აკარი*), -*იქ*, -*ალ* უდაბური, მოუშენებელი, დაუსაზღვრელი ადგილი; უდაბნო

ანაკარიქი 55₂₃ იხ. *ანაკარი* - *ქი*

ანაკარიქი (< *ან* + *აკარი* + *იქ* - *ქი* 93), -*ქი* უშინდურება, გარყვნილება

ანაკარი 44₂₉ იხ. *ანაკარი*

ანაკარი 47₁₀ (< *ან* + *აკარი* < *აკარი* + *იქ* 107, ე) პირუტყვი, უტყვი; ცხოველი

ანაკარი 47₃₈ იხ. *ანაკარი*

ანაკარი (< *ან* + *აკარი*), -*იქ*, -*იქ* || *ალ* უმანკო, უმწიკვლო, უბიწო, უნაკლო

ანაკარი (< *ან* + *აკარი* < *აკარი*), -*იქ*, -*იქ* || -*ალ* ცუდი, საძაგული

ანაკარი (< *ანაკარი*; 90), -*ხი*, -*ხეყ* შეურაცხყოფა, გინება, ლანძღვა

ანაკარი (< *ანაკარი* < *ანაკარი* + *იქ* 92, ბ), -*იქ*, -*ალ* შეურაცხყოფილი

ანაკარი იხ. *ანაკარი*

ანაკარი იხ. *ანაკარი*

ანაკარი იხ. *ანაკარი*

ანაკარი (< *ან* + *არსი*), -*იქ* უტყვი, უფნო, უსიტყვო

1. *ანაკარი* ზხ. -*გზის*, -*ჯვარი*, -*ხელი* (61)

2. *ანაკარი* კავშ. *კი*, -*ც*, -*ც* *კი* (217)

ანაკარი, *ანაკარი*, -*გზი* || -*გზი*; -*გზი*, -*გზი* || -*გზი* ვარსი, ზარანო; ძეგრა, კორი (53)

ანაკარი 54₂₂ ზხ. *იქ*; *მუნი*; *მაშინ*, *იმეამად*; მსაზღვრელი ნაწევარი ადგილობრივითან; საიქო, ის *ქვეყანა* (99, ა; 167)

ანაკარი, -*იქ* ორგანო, ასო (სხეულისა)

ანაკარი (< *ანაკარი* + *იქ* < *იქ* - *ბანი*), -*იქ*, -*იქ* || -*იქ* დადამბლაგებული, დავრდომილი (103, ა)

ანაკარი (< *ანაკარი*) ზხ. *იქ*; *მაშინ*

ანაკარი 58₂₈ (< *ანაკარი* + *არსი* 99, ა) ზხ. *იქ*, *იქ*; *მაშინ*, *მესი* (167). ~ & *ანაკარი* ადგილებზე, *იქ*; ~ *იქ* || ~ *იქ*

ყაქს || ~ *აი ზმჩნ* მაშინვე, მყისვე (99, გ)

ანდრეი 43₄ იხ. *ანდრეი*

ანდრეი (*ან + დრეი* — ცალკე არ იხ-მარება — + *დ*) — *ანდრეი* უფსკრული (98; 90; 106; 108)

ანდრეი (*ანდრეი* 99, ა) ზხ. იქი-დან; მისგან; იმ დროიდან; იქ (167)

ანდრეი (< *ანდრეი* + *ჩნ* 99, ა) ზხ. იქიდანვე, იმ დროიდანვე, თავიდანვე; კვლავ, ხელახლა; მაშინვე, მყისვე (109, გ; 167)

ანდრეი 46₃₈ (< *ანდრეი*) ზხ. იქით(კენ); იქ; მსახლერელი ნაწილადის (-*ნ*-ს) მონა-ცვლელადილობითთან (99, ა; 167). ~

გან უფრო იქით

ანდრეი (-*ნ*ს) (*||* *ანდრეი*), -*ნ*სად პირმშო (44)

ანდრეი 48₁₃ (< *ანდრეი* + *ტნ* 99, ა) ზხ. იქით(კენ)ვე, იქვე; კვლავ, ხელახლა; მაშასადამე; სამაგიეროდ, მაგიერ (167)

ანდრეი 43₄ (< *ან* + *ხრეი*)

-*ლი* უზილავი, უზინარი, უზინო

ანდრეი (< *ან* + *დრეი*) -*ჩ* უგრძნო-ბელი; მოულოდნელი, უცაბედი; მოუ-ლოდნელად, უცაბდ

ანდრეი (< *ანდრეი* < *ანდრეი* + *დ* 94, ე), *ანდრეი* წყველა

ანდრეი (< *ან* + *დრეი*), ურიცხვი, უთვა-ლავი

ანდრეი 65₁₀ *ანდრეი* ანისი, ბაგრატუნიანთა სომხეთის სატახტო ქალაქი

ანდრეი 49₃, -*ნ*ს, *ანდრეი*, *ანდრეი* წყველა, კრულვა

ანდრეი (< *ანდრეი* < *ანდრეი* + *ი* 92, ბ), -*ჩ*, -*ად* მაწყვეარი

ანდრეი 45₃₃ იხ. *ანდრეი* -*ქ*ს

ანდრეი (< *ან* + *დრეი* + *ი* 93), -*ქ*სან უსამართლობა, უწყობა, უკანონობა

ანდრეი -*ჩ* სათანადო, ჯეროვანი, მართე-ბული, შესაფერი. ~ *ქ* ჯერ არს, შე-საფერია, შეშენის (85)

ანდრეი (< *ან* + *დრეი*) მოუშაბდელი, მოუწყობელი, გაუმართავი; მოუშა-ბდელად

1. *ანდრეი*, -*ნ*ს, *ანდრეი*, *ანდრეი* ქსოვა; ქარგვა, მოგვირისტება

2. *ანდრეი*, -*ქ*ს, *ანდრეი*, *ანდრეი*, *ანდრეი* (და)ვარდნა, დაცემა ჩა(მო)ვარდნა; ჩამოსვლა, ჩამოწევა, ჩამოქვეითება; შე-ხედომა, რგება (ერგო); დაწყება

ანდრეი 55₂₀ იხ. 2 *ანდრეი*

ანდრეი 54₃₉ იხ. 2 *ანდრეი*

ანდრეი (< *ან* + *დრეი*), -*ჩ* იმე-დიანი, საიმედო; უყოყმანო, უშეშელი; უზრუნველი. *ანდრეი* (99; 100) იმე-დიანად, საიმედოდ; უზრუნველად

ანდრეი 55₃₈ იხ. 2 *ანდრეი*

ანდრეი 50₂₈ (< *ანდრეი* < 2 *ანდრეი* + *ხა* 91; 182—184), -*ქ*სი დავარ-დნელი

ანდრეი, -*ქ*სან კუთხე, კიდე (38)

ანდრეი -*დრეი* || -*დრეი*, -*დრეი* || -*დრეი* ლოგინი

ანდრეი (< *ან* + *დრეი*) -*დრეი* მოუშენარი, დაუდგარი, დაუდგო-ბელი

ანდრეი (< *ან* + *დრეი*) -*ჩ* ურჩი, დაუმორჩილებელი, უსმინარი, გაუგონარი

ანდრეი (< *ან* + *დრეი*) -*ჩ*, -*ად* უზრუნვე-ლი, მოსვენებელი; *ანდრეი* უზრუნ-ველად, მოსვენებით (99; 100)

ანდრეი 61₈ იხ. *ანდრეი*

ანდრეი, -*ქ*ს, -*დრეი*; *ანდრეი*, -*დრეი* პირი, პიროვნება; ტანი, სხეული (ადა-მიანის). კუთვნილებითს ნაცვალსა-ღებთან გამოიყენება პირის ნაცვალსა-

ხელის მნიშვნელობით: *ანდრეი* *ქ*ს „მე, თვითონ მე“ (65). *ანდრეი* *ადრეი* ||

ანდრეი || *ანდრეი* *ი*სანს თავს დება, *ქ*სირება, დათანხმება; *ანდრეი* *დრეი* თავის დადება, მსხვერპლება (174). *ი* *ქ*სანს *ანდრეი* 61₈ არ იცოდნენ თავიანთი კვალი = თავ-გზააბნეული იყვნენ

ანბანსაჲ (< **ანბან** + **საჲ** 98, ზ), -**ნაქ**
ბრგე, ახოვანი, ტანადი, წარმოსადგეი,
მოსული, გოლიათი
ანბარ 46₂₈, -**ბ**, -**ალ** წვიმა
ანბარამქინ (< **ან** + **ბარამქინ**), -**მნი** უს-
ხეულო, უბორცო
ანბათიქსინ (< **ან** + **ბათ** < **ბათ** 108,
ე + **ბ** 93), -**ქხან** უბეუობა, სი-
სულღლე, უგუნერება
ანზა, ანზაჲ, ანზალ ანა (ქალის სახ.)
ანზაჲ 42₁₀ იხ. **ანზა**
ანზირ (< **ან** + **ზირ**), -**ბ**, -**ბლ** || -**ალ**
უმადური, უშნო
ანზირიქსინ (< **ანზირ** + **ბ** 93), -**ქხან** უმადურება
ანზილ (< **ან** + **ზილ**) უმეპელი, უთუო,
უდავო
ანოქ, ანოქჲ; ანოქე || ანოქინე,
ანოქიე სურნელოვანი, საამური
ანოლანსაჲ 64₃₀ იხ. **ანოლანს**
ანოლანს (< **ანოლ**; 90), -**ბ**, -**ხე**
წოდება, სახელის დარქმევა, სახელდება
ანოლანს 64₂ (< **ანოლ** + **ბ** 98, კ),
-**ნოქ, -ნხალ** სახელოვანი, განთქმული
ანოლ 57₂₀, **ანოლან**, **ანოლანე, ანოლ-**
ანე სახელი (39)
ანოლქე 49₂ იხ. **ანოქ**
ანაყათრასო 43₆ (< **ან** + **ყათ-**
რასო), -**ბ** მოუზადებელი, მოუწყო-
ბელი. **კანაყათრასოქე** მოულოდნე-
ლად, მეცესეულად, უტბად (100, გ)
ანაყათრას 54₂₁ (< **ან** + **ყათრას**), -**ბ**
უზბარი, გამოუსადეგარი, უსარგებლო
ანაყახსთსაჲ 43₁₃ იხ. **ანაყახსთს**
ანაყახსთს (< **ან** + **ყახსთს**: 90),
-**ბ**, -**ხე** გაყოფა, განაწილება, დაშო-
რება, დაცილება, საზღვრის გავლება
ანაყ, -ამ, -საე დაჯერება, გაგონება
(147)
ანაყიღენ (< **ან** + **ყიღენ**), -**ყღ-**
ენ, -**ყღინე, -ყღანე** დაუსაბამო
ანათი, -ბ, -ბლ || -ალ ტყე
ანათ 48₁₆ (**ანა** + **თ** 25) ზხ. იქიდან;
მსაზღვრელი ნაწევარი დაწყებითთან
(167). **ათი** (**ა**) **ანათ** აქით-იქიდან,
ყოველი მხრიდან (99, ა)

ანათი, -ბ ანტონი (კაცის სახ.)
ანათის 42₁₇ იხ. **ანათი**
ანათიას იხ. **ანათიას**
ანე (< **ანე** + **ანე**; უფრო ხშირად მრ.
რ-ში: **ანე**, 94, ე, ვ; 108), -**ბ** გადა-
სვლა; გადასვლელი. **კანაყ** **ანაყაყ-**
ანე 52₂₈ გზების გადასასვლელებზე =
გზაჯვარედინებზე. იხ. **ანე**
ანე 61₃, -**ბ**, **ანე**, **ანე** გადა-
სვლა, წასვლა (69; 79; 80)
ანე 64₂ იხ. **ანე**
ანე 57₁₅ იხ. **ანე**
ანე (< **ანე** < **ანე** + **ანე** 91;
182—184) -**გ** გადასული, წასული
ანე 56₁₄ იხ. **ანე**
ანე 62₂₇ იხ. **ანე**
ანე (< **ანე** < **ანე** + **ანე** 89), -**ბ**, **ანე**, **ანე** გა-
დაყვანა, გადატანა, გაყვანა, გატანა
ანე (< **ანე** + **ე** 94, ე; 108), -**გ**
(თავ)გადასავალი, შემთხვევა. იხ. **ანე**
ანე 65₇ იხ. **ანე**
ანე იხ. **ანე** (< **ან** + **ანე**
|| **ანე** 12), -**ბ**, -**ბ** უსჯულო,
უსამართლო, უწესო
ანე || **ანე** || **ანე** (< **ანე** + **ანე**
93). -**ბ** უსჯულოება, უსამართ-
ლობა
ანე (< **ანე** + **ე** 94, ე; 108),
-**ბ** უსჯულოება, უსამართლობა
ანე 54₂₉, -**ბ, -ბლ || -ალ** მოწაფე,
შეგირდი
ანე, **ანე** ანე (ქალის სახელია)
ანე 42₁₀ იხ. **ანე**
ანე 53₂₄, -**ბ, -ალ** ქვეყანა
ანე (< **ანე** + **ანე** 98, ა),
-**ბ, -ალ** საქვეყნო, საერო; ერისკაცი
ანე 63₂₀ (< **ანე** + **ანე**;
103, ბ) ქვეყნის მამულებელი, აღმამე-
ნებელი
ანე 55₂₆ იხ. **ანე**
ანე (< **ანე** + **ანე** 98, ბ) **ანე**-
ანე შემოდგომისა (ე. ი. შემოდგომის
დრო = შემოდგომა) (42)

აზნაჟი (< აზიან; 42), -ლი იხ. აზნა-
ჯი

აზნაჟი (< აზიან; 42), -ლი იხ. აზ-
ნაჯი

აზიან, აზნაჟი, აზნაძე; აზიანძე, აზ-
ნაჟიძე შემოდგომა (42)

აზთარაღ 52₃, -ი, -ალ კოშკი

აზი (< აზ < აზღ + იღ 96; 108, ბ);

მხ. რ-ში არ იბრუნვის: მრ. რ. სახ.

აზიანძე, ბრალდ. აზიანა. სხვა ბრუნ-
ვები არა აქვს. კნინობ. თვალი

აზიანა 41₁₃ იხ. აზი

აზღ, აზაჟი || აზიჟი (მხ. რ-ში ენაცვლება
აკი) თვალები (41; 108, ბ)

ააი 54₃₆ იხ. ააი

ააიკანაღ 45₂₉ (< ააიკან < ააი-
კანაღ + ხაღ 91; 182—184), -ნილი
მოსპობილი, აღმოფხვრილი

ააიკანაჟი 45₃₀ იხ. ააიკანაჟი

ააიკანაჟი 46₆, -ნი, -ნიჟი; -ნი, -ნიჟი
გაბრუნა, წაბილწვა, გაფუჭება; დაღუპვა,
მოსპობა, აღგვა, აღხორცვა

ააიკანაჟი 45₃₁ იხ. ააიკანაჟი

ააიკანაჟი 45₃₃ იხ. ააიკანაჟი

ააიკანაჟი, -ნიჟი ააიკანაჟი (ადგილის
სახ. 108, დ)

ააიკანაჟი || ააიკანაჟი. შემდეგ, მერმე; მაშინ.
~ პი || ~ პი იჯ კავშ. უკეთუ, ხო-
ლო, ხოლო თუ; თუ არა და, თორემ;
~ იღიან კავშ. მაშაადამე, ესე იგი
(215)

ააიკანაჟი, ნი, -ნიჟი შენანება, დანანება
ააიკანაჟი 60₃₇ იხ. ააიკანაჟი

ააიკანაჟი, -ნი, -ალ სასო, იმედი, თავ-
შესაფარი, მცველი, დამცველი; დაიმე-
დებული, დანდობილი; ფარი. ~ ნი მინ-
დობილია

ააიკანაჟი დასახლებული, მოშენებული ად-
გილი, დაბა

ააიკანაჟი, -ნიჟი || -ნიჟი სასახლე, პალა-
ტი (108, ა)

ააიკანაჟი 54₂₉ ზხ. და კითხვითი ნაწილა-
კი: ხომ; აკი, განა; მართლა, ნამდვი-
ლად (189)

ააიკანაჟი, -ნი ააიკანაჟი (კაცის. სახ.)

ააიკანაჟი 42₃₃ იხ. ააიკანაჟი

ააიკანაჟი, -ნი, -ნიჟი; -ნი, -ნიჟი ცხოვრება;
გადარჩენა

ააიკანაჟი 63₆ იხ. ააიკანაჟი

ააიკანაჟი || -ნი || -ნი მარჯვენა (54)

1. ააიკანაჟი. მართავს: ა) ბ რ ა ლ დ ე -

ბ ი თ ს და უდრის: 1. -დმი || -დამი,

-თან, მიმართ: 2) ირიბი დამატება;

3) -გან, -თვის, -გამო, -ით; 4) თვი-

თეული, ყოველი; 5) -ად, ადგილას,

როგორც; 6) ქვეშ, ქვე; 7) -ებრ, -ვით;

8) სახელზმნებთან ი (ი) თანდებულ-

თან ერთად: -თვის (111). ბ ნ ა თ ე -

ს ა ო ბ ი თ ს და = -თვის, გამო, -ით

(მოქმ. ბ რ.). -გან (112); გ) მი ც ე -

მ ი თ ს, = 1) -თან, წინაშე; 2) -ში, -ზე;

3) ირიბი დამატება (მი ც. ბ რ. 113);

დ) და წ ყ ე ბ ი თ ს, = 1) -თვის, გამო,

-ად (ვითარებითი); 2) ჩვეულებრივ ი

(ი) თანდებულთან ერთად: — -გან, მი-

ერ; 3) წინააღმდეგ (114); მოქმ ე -

დ ე ბ ი თ ს, = 1) -თან, ახლოს; დროს,

ჟამს; 2) -ზე, -ით (მოქმედებითი); 3)

გარდა, თვინიერ, გარეშე (115). იშვია-

თად გამოიყენება პრევერბად და მნიშ

ვნელობას უტყვის ზმნას ((101; 102;

110—115; 176) ▲

2. ააი 53₂₉ იხ. ააი

ააი 54₂₇, -ნი, -ალ არაკი, იგავი; გამო-

ცანა, ასახსნელი; სასაცილოდ აგდება,

შერცხვნა, თავის მოჭრა, შეურაცხყო-

ფა. ააი ააიკანაჟი შეურაცხყოფისაფის,

შეურაცხყოფის გამო.

ააიკანაჟი იხ. ააიკანაჟი

ააიკანაჟი 58₁₆ || ააიკანაჟი (ააი 102;

176 + ანაჟი) ზხ. ცალკე, განცალკევ-

ბით, მარტო, თავისთავისთვის

ააიკანაჟი 58₁₄ თანდ. მართავს ნ ა თ ე ს ა ო -

ბ ი თ ს: უ-, გარეშე, თვინიერ (145)

ააიკანაჟი ზხ. გააჩნია მხოლოდ შემდეგი

ფორმები: ააიკანაჟი || -ნიჟი, კაიკანაჟი, ააი

კაიკანაჟი (წინაშე, წინ, წინისკენ; კაიკანაჟი

თანდ. მართავს მოქმედებითს: წინ, უწინ,

ადრე (-მდე) (155)

აოაჟაფიქ (< **აოაჟ** + **აფიქ** 55),
-**ფიქ**, უწინარესი; **ზხ.** უწინარესი,
უწინ

აოაჟი (< **მიც**-ნათ. **აოაჟ**) თანდ.
მართავს ნათესაობით: წინაშე (145).
~ **აოაჟი** წინადადების მიცემა, შე-
თავაზება, შეძლევა, მიერთება, წარდ-
გენა, მიწოდება; ~ **ფიქ** განზრახვა, და-
პირება; გაგდება, გაძევება; საფრთხეში
ჩაგდება (174)

აოაჟი 48₈ (< **აოაჟ** + **ი** 98, ლ),
-**ჟი**, მიც. -**ჟი**, დაწყ. **აოაჟი**,
მოქმ. **აოაჟი**; მრ. რ. -**ჟი**, -**ჟი**,
პირველი; წინა, მოწინავე (54)

აოაჟი 51₂₅ იხ. **აოაჟი**

აოაჟი (აოაჟი + ირ 98, ო), -**ი**,
-**ა** მოწინავე, წინამძღოლი, ბელადი
აოაჟი (< **აოაჟი**; 90), -**ი**,
-**ი** წინამძღოლობა, წინამძღოლა,
გაძღოლა

აოაჟი 57₂₆ იხ. **აოაჟი**

აოაჟი 48₂₂ იხ. **აოაჟი**

აოაჟი, -**ი**, -**ა** უხვი, ბარაქიანი

აოაჟი 63₂₈ (< **აოაჟი** + **აოაჟი** <
აოაჟი; 103, ა) უხვად გამცემი, ხელგა-
შლილი, უხვი

აოაჟი 51₃₄ იხ. **აოაჟი**

აოაჟი 61₁₉ იხ. **აოაჟი**

აოაჟი || **აოაჟი**, -**ი** || -**ი** დილა,
განთიადი, ცისკარი; **აოაჟი**
დილით, დილას, განთიადისას, დი-
ლაზე (12)

აოაჟი 57₂₆ იხ. **აოაჟი**

აოაჟი 51₁₀ იხ. **აოაჟი**

აოაჟი (< **აოაჟი** < **აოაჟი** + **აოაჟი** 91;
182—184), -**ი** გაგზავნილი, მოცი-
ქული

აოაჟი 52₈ იხ. **აოაჟი**

აოაჟი, -**ი**, -**ი** გაგზავნა, წარვლენა

აოაჟი 64₁₃ იხ. **აოაჟი**

აოაჟი 64₂₅, -**ი**, -**ი** კეთილმო-
ქმედი; მამაცი, გულადი, მხნე

აოაჟი (< **აოაჟი** < **აოაჟი** + **ი** 92, ა),
-**ი**, -**ი** გამგზავნი, წარმგზავნი

აოაჟი 52₁₃ (< **აოაჟი** < **აოაჟი** + **აოაჟი** 91;
182—184), **აოაჟი** მოღებული

აოაჟი 54₁₈ იხ. **აოაჟი**

აოაჟი (< **აოაჟი** + **აოაჟი** 98, გ)
ახალი, ახალთ-ახალი; დროებითი; დრო-
ული; ახლანდელი; **ზხ.** მაშინვე, მყისვე;
მაშინ

აოაჟი (< **აოაჟი** + **აოაჟი**; 102;
176) **ზხ.** ახლა, ამ წამს

აოაჟი, **აოაჟი**, **აოაჟი** შუამავალი, შუა-
კაცი; მიზეზი, საბაბი, შემთხვევა

აოაჟი 51₃₄ იხ. **აოაჟი**

აოაჟი, -**ი** || -**ი**; -**ი** || -**ი** || -**ი** || -**ი** ||
აოაჟი (< **აოაჟი** + **აოაჟი**; 102; 176), -**ი**,
-**ი**, **აოაჟი**, **აოაჟი** თანაყოფნა, თანაარსე-
ბობა, თანდაყოლილად ყოფნა (არსე-
ბობა), შეზრდა

აოაჟი (< **აოაჟი**; 102; 176), -**ი**,
-**ი**, -**ი**, -**ი** ავსება, ძალიან
ავსება, გადაპიბინება

აოაჟი 55₁₉ იხ. **აოაჟი**

აოაჟი (< **აოაჟი** < **აოაჟი** + **აოაჟი**; 103, ბ),
-**ი**, -**ი**, -**ი** გათხოვილი ქალი,
ქმრინა (49)

აოაჟი 43₈, -**ი**, **აოაჟი**, **აოაჟი** ქმნა,
ყოფა (4; 26; 82; 174)

აოაჟი (< **აოაჟი** + **ი** 98, პ) გასაკეთე-
ბელი (185)

აოაჟი 59₁₅ იხ. **აოაჟი**

აოაჟი 59₃₃ იხ. **აოაჟი**

აოაჟი 53₈₁ იხ. **აოაჟი**

აოაჟი 61₁₁ იხ. **აოაჟი**

აოაჟი 55₈ იხ. **აოაჟი**

აოაჟი 55₁ იხ. **აოაჟი**

აოაჟი მიც. -ნათ. **აოაჟი**-ისა (66)

აოაჟი 64₁₀ იხ. **აოაჟი**

აოაჟი 50₁₈ -**ი**, **აოაჟი** (III პ. **აოაჟი** ||
აოაჟი), **აოაჟი** მიღება, აღება; ჩამორთმევა;
აყვანა, მოყვანა, მოტანა, მოღება, **აოაჟი** ~
იხ. **აოაჟი**; **აოაჟი** ~ იხ. **აოაჟი** (69; 71; 80; 174)

აოაჟი 51₂₅ იხ. **აოაჟი**

აოაჟი 46₁₆ იხ. **აოაჟი**

აოაჟი 51₂₀ იხ. **აოაჟი**

არა 55₃₃ იხ. *აიხსი*

არაჟ || *არაჟ*: მრ. რ. -*ჟჟ* || *ჟიჟჟ* (სხვა ფორმები არა აქვს) ზს. ზს. სწრაფი, ჩქარი: სწრაფად, ჩქარა, მალე. ~
ჩქარ-ჩქარა: მაშინვე, მყისვე (105)

არაბანსი, -*ბანსი* არაწან-ი (ადგ. საბ.)
არაბსი 55₂₇ -*სმ*. -*სესი* ძველი
არაბსი 62₁₈ მცდარაწერია, უნდა:

არაბსი იხ. *არაბსი*

არამ 61₂₆ იხ. *აი*

არამი (< *არამ* < *აი* + *რ* 98, კ),
-*რსი*, -*რსი* || -*რსი* გათხოვილი ქა-
ლი, ქმრიანი

არან 58₁₄ იხ. *აი*

არანსი 46₃ იხ. *აიხსი*

არანსი 44₂₇ იხ. *აიხსი*

არათ, -*რ* || -*რ*, -*რ* || -*რ* || -*რ* მანკი,
ბიწი, მწიკელი, ნაკლი, ხინჯი: ზიანი,
გნება

არარ 43₃ იხ. *აიხსი*

არარაბ (< *არარ* < *აიხსი* + *აბ* 94, გ),
-*რ* ქმნილი, გაჩენილი, არსი, არსება,
ქმნილება

არარათ, -*არ* არარატი

არარათი 48₁ იხ. *არარათ*

არარსი 60₁₀ (< *არარ* < *აიხსი* + *სა*
91: 182--184), -*რსი* ქმნილი, გაკეთე-
ბული

არარსი 51₂₈ იხ. *აიხსი*

არარსი 59₃₃ (< *არარსი* < *აიხსი* + *რ*
მსახვრ. ნაწ. 166) იხ. *აიხსი*

არარსი 45₂₃ იხ. *აიხსი*

არარსი 52₈ იხ. *აიხსი*

არარსი (< *არარ* < *აიხსი* + *რ* 92,
ა), -*რსი*, -*რსი* მოქმედი, შემოქმედი,
შემქმნელი

არესი (< *არ* < *არესი* || *რმესი* +
სა 91: 182--184), -*რესი* ნასვამი,
დაღუღი, მთვრალი

არესი || *არესი*, -*ამ*, *არესი*
სმა, თრობა (25). იხ. *რმესი*

არესი (< *არესი* < *არესი* + *რ*
92, ბ), -*რ*, -*სა* მემთვრალე, მსმელი,
ლოთი

არ იმარება მხოლოდ წარმოებულ

სიტყვებში „პატივისცემა, მღწივან-
მნიშვნელობით (99; 102; 106), იხ.

არარსი, *არარსი*

არარსი (< *არარსი*: 94, ვ), -*რ* || -*რ*
(მ. რ. მ. -*რ* -*რ* გამოთქმებშია 108, ვ)

მრ. რ. -*რ*, *რ* დაბრკოლება

არარსი 47₃₈ იხ. *არარსი*

არარსი, -*რ*, -*რესი*, *არარსი*, *არარსი*,
-*რესი* აკრძალვა, დაშლა, ხელის შე-
შლა, დაბრკოლება: შეწყვეტა, გაჩერება

1. *არ*, -*რ* მორთულობა, სამკაული
(ჩვეულებრივ იმარება, რთულ და წარ-
მოებულ სიტყვებში: 99; 102; 106). იხ.

არარსი, *არარსი*

2. *არ* 52₂₈ ზს. ახლა: კავშ. მშასადამე,
ესე იგი: მაგრამ (210): ~ *სა* ახლავე

არარსი 45₂₅, -*რ* მართალი, ნამდვილი,
ქეშმარიტი

არარსი 58₁ (< *არარსი* + *სა* 100, ბ),
მართალი, ნამდვილი, ქეშმარიტად

არარსი 64₂₆ იხ. *არარსი* 64₂₆
არარსი (< *არარსი* + *სა* 93),

-*სა* იმართლე, ქეშმარიტება, სა-
მართლიანობა

არარსი || *არარსი* || *არარსი* (< *მრ*,
ბრ. 2 *არ*-ისა: 100, ბ) ზს. ალბათ,

ევგების. ჩანს, როგორც ჩანს: კითხვის
ნაწილაკი: განა, კი, ზომ: ნეტავ, მართ-
ლა (189)

არარსი იხ. *არარსი*

არარსი იხ. *არარსი*

არარსი, -*რესი*: -*რესი*, -*რესი*, -*რესი*-
რესი || -*რესი* ნაყოფი, მოსავალი: შე-
დეგი (38)

არარსი 42₂₇ იხ. *არარსი*

არარსი 49₁₆ იხ. *არარსი*

არარსი 49₂₀ იხ. *არარსი*

არარსი 57₁₆ იხ. *არარსი*

არარსი 58₂₄ იხ. *არარსი*

არარსი, -*რ* არგე, მზის სახელობის თვის
(= VIII თვეს, მარტს) სახელწოდება.

მზის მნიშვნელობით შემორჩენილია
რამდენიმე გამოთქმასა და კომპო-
ზიტში: *არარსი* (იხ.), *არარსი* *არარსი*
„აღმოსავლეთის კარი“, *არარსი* *არარსი*

„აღმოსავლეთის მხარე“, *არეგ და-*
ყაფ „მზის ქალაქი = ჰელიოპოლისი“
არეგას (< *არეგ* + *ას*; 103, ბ),
-ლას; *-ლინე*, *-ლანე* მზის თვლი,
 მზე (41)

არეგასი 41₁₃ იხ. *არეგას*

არე, *-ი* მზე

არესე (< *არე* + *ესე*; 103, ბ), *-ქე*
 აღმოსავლეთი

არქსანა, *-ამ*, *-ქსანა* გაღვიძება,
 ფიზიკობა, ღვიძლი

არქან 50₅, *-ქ* || *არქან* ღირსი. *არ-*
ქან 51₂₀ ღირსი, ღირს

არქანსა 63₂₉ იხ. *არქან*

არქანსი, *-ამ*, *-ხე* ღირებ(უღებ)
 (ღირს), ფასობა (ფასობს)

არქანსი 52₂₇, *-სი*, *-სი* იხ. *არქან*

1. *არქ* 60₂ იხ. *კარსი*

2. *არქ*, *არქი*, *არქა* მამაცი, მხნე
 (შდრ. *არქე*)

არქათა 63₁₆, *-ქა* არიტაკესი-
 (კაცის სახ.)

არქან 49₁₇, *არქან* სისხლი. ~ *არ-*
სი || *ქარსი* || *ქილი* სისხლ ~ *ლრა*,
 სისხლის დათხვევა, სისხლის დაღვრა
 (174); *არქან* *არქან* *არქან* 57₁₆
 სისხლის ღვარს აყენებდა

1. *არქ* 53₁₂ იხ. *კარსი*

2. *არქ*, *არქა* არიელნი, არიელები,
 რომელსაც ძველად სომხები სპარსე-
 ლებს უწოდებდნენ (108, დ)

არქა, *-ი* ვერცხლი

არქა 58₂₁ იხ. *არქა*

არქა (< *არქა* + *არქი*;
 103, ბ) არწათაღებრი (ადგილის სახ.)
 (108, დ)

არქა (< *არქა* + *არქი* 98, ბ) იხ
არქა

არქა (< *არქა* + *არქი* 98, ბ),
-არქი, *-არქი* ვერცხლისა, ვერც-
 ხლისაგან ნაკეთები; ვერცხლეთი

არქა (< *არქა* + *არქი* 98, ბ, კ) იხ.
არქა

არქა (< *არქა* + *არქი* 98, კ), *-არქი*,
-არქი იხ. *არქა*

არქა (< *არქა* + *არქი*; ცალკე *არქ-*
 არ იხმარება; 90; 106), *-არქა*,
არქა გაღვიძება, გაჩაღება; გა-
 დაკეთება, აღდგენა

არქ 60₂₉ იხ. *არქა*

არქა 54₁₆, *-არქა*, *არქი*, *არქი* (და-
 ჩა-) დება, -გდება, -ვარდნა, -ყრა,
 -სხმა, -ღვრა, -ფენა, -ფრქვევა

არქა (< *არქ* + *არქა* + *არქი* 91; 182-
 184), *-არქი* დავარდნილი, დაცემული
არქი 60₃₇ იხ. *არქა*

არქი, *-არქი*, *-არქი*, *-არქი*, *-არქი* ყუ-
 თი, სკივრი (37)

არქი (< *არქი* + *არქი* 96; 97), *არქი*,
არქი, *არქი*, *არქი* — კნინ.
 პატარა ყუთი (25; 44)

არქ უძველესი ფორმა *არქ*-ისა, შემორჩე-
 ნილია რთულ სიტყვებში. ცალკე არ
 იხმარება (102; 106)

არქა (< *არქ* + *არქი*; 90; 106)

-არქა, *-არქი* აზურად ადგება, გაბიბრუე-
 ბა, არაფრად მიჩნევა, შეურაცხყოფა

არქა (< *არქ*), *-არქა* ელდა, ზარი,
 თავზარი, ძრწოლა, შიში (108, გ)
არქა || *არქა* || *არქა* — *არქა*

არქა 42₂₄ იხ. *არქა*
არქა (24)

არქა 48₂₀ იხ. *არქა*

არქა, *-არქა*, *-არქი* გაწევა, გაგზავნა;
 მიტევა, პატიება (87)

არქა 54₂₅ იხ. *არქა*

არქა 64₂ იხ. *არქა*

არქა 54₂₅ იხ. *არქა*

არქა, *-არქა*, *არქა*, *არქა* იხ.
არქა

არქა, *-არქა* ლოდი; ძველი

არქა (< *არქა* + *არქი* +
არქი 93), *-არქა* წარწერა

არქა, *-არქა* || *არქა* მცენარის ტანი, შუა
 ნაწილი ფესვებს ზევით და ტოტებს
 ქვევით. შდრ. *არქა* იხ. *არქა*

არქა იხმარება მხოლოდ პრევერ-
 ბით. ცალკე არ გამოიყენება (106; 176)
 იხ. *არქა*

არამათ, -იჲ ძირი, ფესვი
 არამ, -მჩხ, -მამრ იხ. არამ
 არალს, -ხმ, -ხეჲ შეტევა, მიტევა, გა-
 ლაშქრება
 არღოლს 61₄ იხ. არღოლს
 არღ 4₁₆, -ჩ, -ალ მამრი, მამალი
 არღ, -იჲ ყანა; საყანე ადგილი
 არღოლს, -ღჩხ || -ღჩხ || -ღჩხ არტაშეს
 (კაცის სახ.) (24)
 არღოლს ცალკე არაა. გვხვდება რთულ და
 წარმოებულ სიტყვებში. იხ. არღოლს,
 არღოლს
 არღოლს 53₂ (<არღოლს + ჩხ 98, ლ)
 ზს. გარეთ; საგარეთ; გარეშე; გარე-
 სკნელი
 არღოლს (<არღოლს; 99, ბ) ზხ. გარეთ.
 თანდ. მართავს ბრალდებითსა და ნა-
 თესობითს; გარე, გარეთ; გარეშე, გარ-
 და, უ- (142; 145)
 არღოლს (<არღოლს + ილ 99, ბ)
 ზხ. გარედან; გარეგნულად; ზს. გარე-
 შე, უტბო (132)
 არღოლს 56₁₂ (<არღოლს) ზხ. გარეთ
 (99, ბ); თანდ. მართავს ნათესაობითს:
 გარეშე, გარეთ, თვინიერ, უ- (145)
 არღოლს (<არღოლს + ილ 107), -რჩხ,
 -რჩხ || -რჩხ კრებ. ყანები, საყანე
 ადგილები
 არღოლს 64₂₅ -ჩ მეფე
 არღოლს 42₃ იხ. არღოლს
 არღოლს 65₂₁ იხ. არღოლს
 არღოლს (<არღოლს + ილ 93),
 -ჩხან მეფობა; სამეფო; სასუფეველი
 არღოლს 59₁₆ -ზოლ, -ზხალ ზს. სამეფო
 კარი (159)
 არღოლს, -ჩ, -ჩხ || -ალ უზუტესი, უფროსი;
 მთავარი, მეფე
 არღოლს (<არღოლს + არჩ 107), -ზოლ,
 -ზოლ || -ზხალ კრებ. უზუტესთა კრე-
 ბული
 არღოლს 62₂ იხ. არღოლს
 არღოლს 54₁₂ მანდ (18; 97; 99, ა) იხ. არ-
 ზალღოლს
 არღოლს, -იჲ, -ილ || -ალ ქვიშა

არღოლს (<არღოლს + ილ 98, ბ) ზხ. არღოლს
 ნარი, ქვიშანი
 არღოლს შორისდებ. აფსუს! (190)
 არღოლს, -ჩ -ალ სოფელი, დაბა, დასახლე-
 ბული ადგილი
 არღოლს || არღოლს, -ჩ, -ალ ჩოჩორი;
 სახეობა
 არღოლს ზხ. იქ (18; 97; 99) იხ. არღოლს
 არღოლს 64₁₂ იხ. არღოლს
 არღოლს ზხ. აქ (18; 97; 99) იხ. არღოლს
 არღოლს, -ჩ || -იჲ, -ჩხ || -ალ ალაფი, ნა-
 დავლი, დავლა, ნატყუენავი
 არღოლს (<არღოლს; 90), -ხმ, -ხეჲ მოა-
 ლაფება, გაძარცვა, აწიოვება
 არღოლს 59₁₈ იხ. არღოლს
 არღოლს 60₂₃ იხ. არღოლს
 არღოლს, -ხმ, -ხეჲ დამთავრება
 არღოლს იხ. იღოლს
 არღოლს იხ. იღოლს
 არღოლს 51₂₅ (<არღოლს + ჩხ 98, კ) მეტი,
 უმეტესი; ზხ. უფრო, მეტად
 არღოლს (<არღოლს + ილ 98, ო), -ჩ, -ალ
 ზედმეტი, მოჭარბებული
 არღოლს, -ილ, არღოლს, არღოლს (და)გვა, და-
 სუფთავება, გაწმენდა; მოგროვება, თავ-
 მოყრა; მიმატება
 არღოლს (<არღოლს; 94, ვ) ხარება
 არღოლს, -ხმ, -ხეჲ ხარება (აზარა)
 არღოლს (<არღოლს + არღოლს 95, ე), -ჩ,
 -ალ სახარება
 არღოლს, -ჩ ნაოზარი, პარტახი, გავერანებული
 არღოლს (<არღოლს + არღოლს 96; 97), -ჩ, -ალ
 ნაოზარი, ნანგრევი
 არღოლს (<არღოლს; 90), -ხმ, -ხეჲ დან-
 გრევა, დაქცევა, აზრება, გაპარტახება,
 ივარყოფა, შემუსრვა
 არღოლს 57₁₅ იხ. არღოლს
 არღოლს 47₁ იხ. არღოლს
 არღოლს 51₁₁ იხ. არღოლს
 არღოლს 45₁₈ იხ. არღოლს
 არღოლს 51₂₁ იხ. არღოლს
 არღოლს იხ. იოზარ

աւր იժ. օր
 աւրէն იժ. օրէն
 աւրէնք იժ. օրէնք
 աւրէնադիր იժ. օրէնադիր
 աւրէնադիր იժ. օրէնադիր
 աւրէնադրել იժ. օրէնադրել
 աւրինակ იժ. օրինակ

աւրհնէլ იժ. օրհնէლ
 Ափխაყ 42₁₄ იժ. Ափխაყ
 Ափխაყ, -ყავ აფხაზეთი, ან აფხაზნი
 (108, დ)
 ափն, აփին, აփამქ; აփინք, აփანք
 ნაპირი, კიდე

F

բա იժ. բამ
 Բաբելոն, -ի ბაბილონი
 Բագարան, -ի -աւ ბაგარან-ი (ადგილის
 სახ.)
 Բագարատ 6₃₃, -այ ბაგარატ-ი (კაცის
 სახ.)
 Բագարատայ 63₃₄ იժ. Բագարათ
 բագմადուար 42₂₆ (< բაღიმ + ღო-
 მარ 103, ბ) ხალხმრავალი, მრავალ-
 რიცხოვანი კრებული, ადამიანებისა
 բագմაძამანასკայ (< բაღიმ + ძა-
 მანასკ + ხայ 98, ზ), -կէქ დიდხნიანი,
 ხნიერი, მრავალყამიერი, ძველის-ძვე-
 ლი, მრავალწლოვანი
 բաւ-Լական (< სპარს. bazm კრება,
 კრებული, ბრბო: ღრეობა, სერობა +
 ასკან 98, ა) სუფრაზე მჯდომი, მგინაზე
 բազմականი 52₃₁ იժ. բაզმական
 բაզმականին 50₈ იժ. բაզმական
 բაզმანայ (< բაღიმ + հայ 103, ბ),
 სომეხმრავალი (ადგილი, სადაც სომხები
 მრავლდნენ)
 բազմանալ (< ბაღიმ 90), -ამ, -მანყայ,
 -ყիր, -ყარძ Գამრავლება, გადიდება
 მომატება, გაუზევა; გაძლიერება
 բაզმანაქ 47₁₉ იժ. ბაზმანაქ
 բაզმანაყ 44₂₀ იժ. ბაზმანაქ
 բაզმან 54₃ იժ. ბაღიმ
 բაզმანა 45₁₈ იժ. ბაზმანაქ
 բაզმანარძ 48₃₂ იժ. ბაზმანაქ
 բაզმანა 47₁₃ იժ. ბაზმანაქ
 բაզმანქ 57₂₇ (< ბაღიმ + ուլქ 93),
 -Բხან სიმრავლე; კრება (ხალხის)
 բაღიმ 65₁₈ -գմի, -գմաւ მრავალი

բაღიმ 64₂₉ იժ. ბაღიმ
 բაღიმ 53₃ ბაღიმ
 բაძანასკ 55₂₀ იժ. ბაძანასკ
 բაძანასკ, -ხმ, -ხეჩ: -ქმ, -ხეყა გა-
 ყოფა, განაწილება
 բაძին 55₁₉, -ძნი || -ძნი ნაწილი, წი-
 ლი, ხედრი
 բაძნ 64₈ იժ. ბაძნ
 բაღისკ 55₁₁ იժ. ბაღისკ
 ბაღისკ, -ხმ, -ხეჩ: -ქმ, -ხეყა ცემა,
 რტყმა, ჯახება, ტყება, ხეტება
 բამ, բამ, բამ || բაქ, բამ ვამბობ, ამბობ,
 ამბობს; თქვი: აწმყოს გაქვავებული
 ფორმები ოდინდელი ზმნისა, რომელიც
 ზოგჯერ გამოიყენება „რომ“ კავში-
 რის მნიშვნელობით (84: 178)
 բამբასან (< ბამ + ბამ + ან 94,
 დ), -ბამან ცილი, ჭორი: ძრახვა,
 კიცხვა, საკიცხვი
 I. բայ, -ի სიტყვა; ზმნა
 II. բայ იժ. բამ
 բայ 64₁₅ კავშ. მაგრამ, ხოლო; არამედ;
 ~ || բայ თანდ. მართავს დაწყებითს:
 გარდა, თვინიერ (152: 209)
 բան, -ի სიტყვა (34)
 բანას, -ამ, բანყ, բან; ბანყ, ბან-
 ყիր გდება, გახსნა (76)
 բანას, -ი, -აւ ბანაკი; ლაშქარი
 բანასკათი 64₁₅ || բანასკათი (< ბანასკ
 + თი 103, ბ) ბანაკი, ადგილი, სადაც
 ჯარი ბინავდება
 բანასკათი იժ. ბანასკათი
 ბანასკათი 61₁₅ იժ. ბანასკათი
 ბანასკან 60₃₄ იժ. ბანასკ

განსახალ 60₃₃ (< განსალ < განსახლ + ხალ 91; 182—184), -ხელი დაბანაკებული
განსახლ, -ჩი, -ხეყა დაბანაკება, დაბინავება
განსახლეს 62₁₆ იხ. განსახლ
განსახლეს 60₁₄ იხ. განსახლ
განსახლ 58₂₀ იხ. განსახლ
განსახლ 60₃₆ იხ. განსახლ
განსახლ 60₃₇ იხ. განსახლ
განსახლ (< განს + ხალ 107) კრებ. სიტყვები
განსაღრ, -ი || -ჩი, -ჩი || -ალ მოლი, მწვანე ბალახი, მწვანელი
განსარჩილ (< განსალ < განს + არჩლ < არჩლანსლ + ილ 92, გ), -ჩი, -ალ ცილის-მწვანე, მადეზლარი, ენატანია: ეშ-მაკი, მაცთური (103, ა)
განსო 50₃₁, -ჩი საპყრობილე
განსო 50₁₄ იხ. განსო
განო, -ჩი სიტყვა
განოსალ, -ამ, გარბი, გარბ; გარბაი -ბი აღება, წაღება. ტვირთება; ჩამორთმევა; აღმოფხვრა (76)
განო იხ. განო
განოსალ 58₁₉ -სხილი ბასიანი (ადგ. სახ.)
გარეალ 53₁₂ (< გარალ + გარალ; 26; 104—106), -ი ხმა, სიტყვა, ღალადი: ენა, კილო, დიალექტი
გარეალ (< გარეალ 26; 90; 106), -ამ, -ხეყი; -ჩი, -ხეყა ღალადება, ხმამაღლა ღაპარაკი
გარეალ 65₁₅ იხ. გარეალ
გარეალ იხ. გარეალ
გარეალ (< გარეალ + კამ < კამი; 22; 103, ა), -ჩი, -ალ მეგობარი, მოკეთე
გარეალ 56₁₅ იხ. გარეალ
გარეალ (< გარეალ + კრე 103), -ჩი, -ხეყა გაბედნიერება
გარეალ 65₁₂ (< გარეალ + ყალ < ყალბი; 22; 103, ა), -ჩი, -ჩი || -ალ კეთილმსახური
გარეალ 42₂₀ იხ. გარეალ
გარეალ (< გარეალ + არალ < არალ; 22; 103, ა), -ჩი, -ალ კეთილმოქმედი

გარე 54₁, -რლი, -რალ კეთილი, კარგი
გარე (< გარეალ + რ 108, ე), -რხა გიკეთე
გარეალ, -ამ, -ხეყა განრისხება, გაბრაზება (147)
გარეალ 45₁₂ იხ. გარეალ
გარეალ 52₂₄ იხ. გარეალ
გარეალ 51₆ (< გარეალ < გარეალ + ხალ 91; 182—184), -ხელი განრისხებული
გარეალ 61₂₃ იხ. გარეალ
გარეალ (< გარეალ < გარეალ + ილ 93), -ქხან რისხვა, ბრაზი, გულსწყრომა
გარე 60₂₂, -ჩი ბალიში: ხარისხი, პატივი
გარეალ (< გარეალ + აჩე 95, დ), -ხეყი, -ხეყა თანამოხარისხე, თანაბარი პატივის, ხარისხის მქონე
გარეალ 50₁₃ იხ. გარეალ
გარეალ 51₂₀ იხ. გარეალ
გარეალ 61₃₄ (< გარეალ < გარეალ + ხალ 91; 182—184), -ბალი ადებული; ჩამორთმეული; აღმოფხვრილი
გარეალ (< გარეალ + ჩე 96; 97) ცნინ. პატარა ბალიში
გარეალ 53₆ იხ. გარეალ
გარეალ (< გარეალ + ხალ 103), -ხელი კრებ. პატარა ბალიშები
გარეალ 47₁₂ იხ. გარეალ
გარეალ, -ბალი, -ბალი || -ბალი; გარეალ, -ბალი მალაღი (52)
გარეალ (< გარეალ; 90), -ამ, -რხა აწევა, ასვლა, ამალღება
გარეალ 47₁₉ იხ. გარეალ
გარეალ 61₁₂ იხ. გარეალ
გარეალ (< გარეალ + ილ 93), -ქხან სიმალღე
გარეალ 54₂₁ იხ. გარეალ
გარეალ 54₂₆ || გარეალ კეთილი, კარგი; კარგად. გარეალ < კარგი (85)
1. გარე 53₂₁ იხ. გარეალ
2. გარე იხ. გარეალ
გარეალ 47₆ იხ. გარეალ

გონარარ (< **გონ** + **არ** 100, ე) ზზ.
ძალად, ძალით, მძლავრებით
გონხლ (< **გონ**; 90), **-ხმ**, **-ხეჩ** ჰერა,
ჰერობა, ზელში დაჰერა; შეჰერობა
გონილქხამ 64₂ იხ. **გონილქხლ**
გონილქხლ (< **გონ** + **ილქხლ** 93),

-ქხან იძულება, ძალაობა, მძლავ-
რობა
გონი 42 იხ. **გონ**
გონილ, **-ხმ**, **-ხეჩ** მოთხრა, აღმოფხვრა,
აღზოცვა, მოსპობა
გონი 59 იხ. **გონი**

გ

გ 63₁₃ სამი
გაგან 48₃₄, **-ჩ**, **-ალ** ნადირი, მხეცი
გაგანარარ (< **გაგან** + **არ** 100,
ე) ზზ. მხეცივით, მხეცურად
გაგანაგ 45₃ იხ. **გაგან**
გაგანა 47 იხ. **გაგან**
გაგანა 48 იხ. **გაგან**
გა 52 **გამ**, **ხეჩ**, **ხეჩ**, **ხეჩა** მოსვლა
(25, 83)
გაგლი (< **გა**; 45), **-სთხან** მოსვლა
გაგლითხან 59₃ იხ. **გაგლი**
გა 63 **-ჩ** || **-ილ** ტანტი, საჯდომი
მეფეთა
გაგაქიქხლ 61₃₁ (< **გაგაქიქ** < **გაგა** -
ქიქხლ + **ხლ** 91; 182—184), **-ქხიქ**
დამზობილი
გაგაქიქხლ (< **გაგ** + **ქიქხლ** 103, ა),
-ხმ, **-ხეჩ** ტანტიდან ჩამოგდება, ძირს
ჩამოგდება, გადაგდება, დამზობა; და-
ხეთქება, დაცემა, გადაჩეხვა
გაგო 60 **ჩუმად**, ფარულად, იდუმალ
გაგოთაგნაგ (**გაგო** + **გნაგ** < **გნა** 103,
ა), **-ჩ** გაპარული, ჩუმად წასული
1. **გამ** 59₁₄ იხ. **გა**
2. **გამ**, **-იქ** || **-ილ** გამოსავალი, საშუა-
ლება, ხერხი, ღონე; ზზ. **-ჯერ**, **-გზის**,
-ხელ. ~ **ქიქ** 58₁₃ ერთხელ, ოდესმე
გა 63 იხ. **გა**
გაქ, **-იქ** || **-ილ** მგელი
გაქ 56 იხ. **გა**
გაქე 60₃ იხ. **გა**
გან 53₃ იხ. **გა**
განა, **-ილ** || **-ჩ** განძი, საუნჯე, ლარი
განაგანა (< **განა**, **-აქ** 96; 97), **-ჩ**,
-ალ საღარი

განაგარან (< **განა** + **არან** 95, ე), **-ჩ**
-ალ საფასე, განძთსაცავი, ხაზინა
განაგ 55₃ იხ. **განა**
განა 60 იხ. **განა**
განა, **-იქ**, **-იამ**; **-იქნე**, **იანე**
კრავი, ბატკანი
გარი 49₃, **გარან** გაზაფხული (42)
გარიქ (< **გარი** + **იქ** 98, ბ),
-ნაქიქ გაზაფხულისა (ე. ი. გაზაფხუ-
ლის დრო = გაზაფხული) (42)
გარანქ, **-ილ** იხ. **გარანქ**
გარანქ, **-ილ** იხ. **გარანქ**
გარანქ, **-ჩ**, **-ალ** ჯობი, ხელჯობი,
კვერთხი
გარა 63 **-ჩ**, **-ალ** მზარე, კუთხე
(ქვეყნისა)
გარაგარა (< **გარა** + **იქ**; 103,
ბ), **-ჩ**, **-ალ** მზარის, კუთხის მთავარი,
მზარეველი, უფროსი; ერისთავი
გარაგ 65₂₀ იხ. **გარა**
გარაგ 61₁₈ იხ. **გარა**
გარაგ 58₁₉ იხ. **გარა**
გარაგ 64₃₄ იხ. **გარა**
გარაგ 64₃₀ გორი (საქართველოს ქა-
ლაქი)
გარაგ იხ. **გარა**
გარა, **-იქ** მშენებლობა, სილამაზე
გარაგ 60₁₁ იხ. **გარა**
გარა 55₁₁, **-იქ** მდინარე
გარაგ (< **გარა** + **იქ** < **ქიქხლ**; 103,
ა) მდინარეში ჩაყრილი, ჩაცვენილი;
გარაგ **იანქ** 62₃₈ მდინარეში
ყრიდნენ (174)
გარაგ 62₃₈ იხ. **გარაგ**
გარაგ (< **გარა** + **იქ**; 103 ბ), **-გარა**,
-გარა, მდინარის ნაპირი

გიგლე იხ. **გიგელ**
გიგელქი იხ. **გიგელ**
გიგყხა იხ. **გიგელ**
გიგა 54₃₆ იხ. 2. **გიგ**
გიი, **გიი** (ერთადერთი ზნა -ი- დაბო-
 ლობიანი. ჩვეულებრივ პირველი სე-
 რა ის მწკრივების III პირის ფორმებში
 იხმარება. 84). ყოფნა, არსებობა (178)
გიი კმაყოფილი; მადლიერი
გიილქი 60₃₆ (< **გიი** + **ილქი** 93),
 -**ქი** კმაყოფილება; მადლობა
გიი, -**იი** ქურდი
გიილასი 60₃₁ (< **გიი** + **ასი** 90), -**ამ**,
 -**ყაყა** მობარვა, ქურდობა
გიი (< **გიი** -ის აწმყო III პ. მხ. რ.),
 -**ი** არსი, არსება (შდრ. 94, ვ)
გიიასი (< **გიი** + **ასი** 98, ა), -**ი**,
 -**ას** არსებული; არსებითი
გიი, **გიი** || **გიი**, **გიი** || **გიი** || **გიი** ||
 ფერი
გიიასი (< **გიი** + **გიი**, 104) ფერად-
 ფერადი, ჭრელი
გიი, -**ამ**, -**ხე** ყვირილი, ძახილი
გიი (< **გიი** < **გიი** + **ი** 38; 94, ბ)
 -**ამ** იხ. **გიი**
გიი (< **გიი** < **გიი** + **ი** 38; 94,
 ა, ბ), -**ამ** ყვირილი, ძახილი
გიი, -**ამ**, -**ხე** ქება
გიი, -**იი** საქმე
გიი 53₃₁ იხ. **გიი**
გიი (< **გიი**; 90), -**ამ**, -**ხე** სა-
 ქმობა, ქმნა, კეთება, მუშაობა
გიი 46₂ იხ. **გიი**
გიი 51₂₃ იხ. **გიი**
გიი 65₁₅ იხ. **გიი**
გიი 45₁₁ იხ. **გიი**
გიი 45₁₀ იხ. **გიი**
გიი 42₁₁, -**იი** გუჰან-ი (კაცის სახ.)
გიი, -**ი**, -**ი** || -**ას** კრება, კრებული
 აღამიანთა; ნაკრები, ჯამი
გიი (< **გიი**; 90), -**ამ**, -**ხე**;
 -**ამ**, -**ხე** შეკრება, შეგროვება,
 თავმოყრა

გიი 61₃₀ იხ. **გიი**
გიი, **გიი**, **გიი** || **გიი** გუნდი,
 ჯგუფი, კრებული; ჯარის ნაწილი;
გიი -**გიი** გუნდ-გუნდად (104)
გიი (< **გიი** + **გიი**; 104)
 გუნდ-გუნდად, ჯგუფ-ჯგუფად, ჯგუ-
 ფებად
გიი 63₃₃ გურგენ (კაცის სახ.)
გიი 53₁₁ (< **გიი** -ის I კავშ. III პ. მხ.
 რ.) ზხ. გეგის, შეიძლება, იქნება (84;
 178)
გიი 62₃₅ = 3 × 1000 = 3000
გიი, -**ამ**, **გიი**, **გიი**; **გიი**, **გიი**
 პოვნა
გიი 52₃₉ იხ. **გიი**
გიი 56₃₀ იხ. **გიი**
გიი 57₃₁ (**გიი** < **გიი** + **ი** 91;
 182—184), **გიი** პოვნილი
გიი 52₃₉ იხ. **გიი**
გიი 58₂₃ (< **გიი** < **გიი** + **ი** 91;
 182—184), **გიი** (და)წერილი
გიი, -**ამ**, -**ხე**; -**ამ**, -**ხე** წერა (69;
 70; 71; 73; 79; 80)
გიი (< **გიი** + **ი** 98, პ; 185) დასა-
 წერი
გიი გრეპ-ი (ადგილის სახ.)
გიი 59₃₆ იხ. **გიი**
გიი 64₆ იხ. **გიი**
გიი, -**ი** || -**იი** გრიგორ (კაცის სახ.)
გიი 42₂₅ იხ. **გიი**
გიი, -**ი** გრიგორის-ი (კაცის სახ.),
 იხ. **გიი**
გიი 42₁₅ იხ. **გიი**
გიი 42₂₃ იხ. **გიი**
გიი 42₁₆ (< **გიი** + **ი** მსახლვრ.
 ნაწ.)
გიი (< **გიი** < **გიი** + **ი** 92, ბ), -**ი**, -**ას**
 მწერალი, დამწერი
გიი (< **გიი** < **გიი** + **ი** 93)
 -**ამ** წერა, მწერლობა, დამწერ-
 ლობა; აღწერა, აღმწერლობა
გიი (< **გიი** < **გიი** + **ი** 94, ა) **გიი**-
 მან წერა

7

7 (< *q* || *ay*) მსახვრ. ნაწილაკი იბ. *ა*.

7*ა*, ნათ. *q*ირა, მიც.-ადგ. *q*მა, დაწყ. *q*მანზე, მოქმ. *q*იქალ; მრ. რ. სახ. *q*ი-*ღა*, ბრალდ.-ადგ. *q*იისა, მიც.-ნათ. *q*იყა, დაწყ. *q*ი *q*იყა(ზე), მოქმ. *q*ი-*ღა*ლდ 98, 98*ე* (63; 64; 65; 162; 165)

*q*ა*q*არხაყ 47₃₇ იბ. *q*ა*q*არხ*q*
*q*ა*q*არხ*q* 57, (< *q*არ + *q*არ; 90; 106);
-ხა, *-ხე*ჩ; *-ქა*, *-ხე*ყა დაცბრომა,
 დადგრომა, დაწყნარება

*q*ა*q*არხაყნ 49, იბ. *q*ა*q*არხ*q*
*q*ა*q*არხ*q* 59₂₄ იბ. *q*ა*q*არხ*q*
*q*ა*q*არ 45, *-ქ* || *-ი* წედლი, ჩვილი, აზა-
 ლი, ლორთქო (მცენარისათვის); მო-
 ლი

*q*ა*q*ახლან 51₂₈ *-ქ* *-ა*ლ დრაჰკანი (ფუ-
 ლის ერთეული)

*q*ა*q*ახლან*q* 51₃₀ იბ. *q*ა*q*ახლან
*q*ა*q*ჩნ, *-ან*ჩ, *-ან*ალ ჯალათი
*q*ა*q*ანაყ 51₇ იბ. *q*ა*q*ჩნ
*q*ა*q*ახლ, *q*ა*q*ახლ*q*, *q*ა*q*ახლალ ძიძა, გამზრ-
 დელი

*q*ა*q*ახლარ (< *q*ა*q*ახლ + *არ*არ 100,
ე) ზხ. გამზრდელივით, ძიძასავით

*q*ა*q*ახლად 57, იბ. *q*ა*q*ახლ
*q*ა*q*ახლ, *-ქ*, *-ა*ლ დანა

*q*ა*q*აჩ, *-ქ*, *-ა*ლ ველი, მინდორი

*q*ა*q*ააჩი (< *q*ა*q*ა + *ა*ჩი 98, ბ),
*-თა*ჩიყ ველიანი, არამთიანი ადგი-
 ლი, ბარი; ველისა, მინდორისა, საველე
*q*ა*q*აჩი 58₂₀ იბ. *q*ა*q*აა
*q*ა*q*აჩ, *-ი*ჩი, *-ი*აჩ; *-ი*ჩი, *-ი*ჩიყ ||
*-ი*აჩიყ მწარე

*q*ა*q*აჩა 48₂₀, *-ა*ჩ, *q*ა*q*აჩა, *q*ა*q*აჩ ||
*q*ა*q*აჩ*q* დაბრუნება, მობრუნება, მო-
 ქცევა

*q*ა*q*აჩარ 58, იბ. *q*ა*q*აჩა
*q*ა*q*აჩაყ (< *q*ა*q*აჩ + *ყ*ა 100, დ)
 მწარედ

*q*ა*q*ა, *-ი*ლ || *-ქ* დასი, მწყობრი, *q*ა*q*ა-*q*აა ზხ.
 დასადად, ჭვუფებად (104)

*q*ა*q*ა, *-ქ* სამართალი

*q*ა*q*ააააა, *-ქ*, *-ა*ლ მსჯავრი, გასა-
 მართლება, განსჯა; სასჯელი

*q*ა*q*აარ*q*, *-ქ*, *-ა*ლ ცარზელი; უსაქმო,
 უმეშვეარი

*q*ა*q*აარ*q* 51₁₃ იბ. *q*ა*q*აარ*q*
*q*ა*q*აააარ (< *q*ა*q*ა + *ა*არ 98, ე), *-ქ*,
*-ა*ლ მოსამართლე, მსაჯული

*q*ა*q*აჩ (*q*აა; 90), *-ხა*, *-ხე*ჩ; *-ქა*,
*-ხე*ყა განსჯა, გასამართლება, გან-
 კითხვა

*q*ა*q*აჩი (< *q*ა*q*აჩ + *ი*ყ 98, პ) განსა-
 ჯელი; ~ *ქ* განისჯებით
 (185)

*q*ა*q*აქ 54₂₄ იბ. *q*ა*q*აჩ

*q*ა*q*აჩიყ 54₂₄ იბ. *q*ა*q*აჩ

*q*ა*q*აი (< *q*აა < *q*ა*q*აჩ + *ი*ყ 92, ბ),
-ქ, *-ა*ლ განმსჯელი, მოსამართლე

*q*არ (გ მოიყენება მხოლოდ შედგენილ
 და წარმოებულ სიტყვებში; 102; 106),
 სიმშვიდე. იბ. *q*არ*q*არ

*q*არაჩ, *-ქ*, *ა*ლ საფარი, რისიმე შესა-
 ნავი ან სამალავი ადგილი

*q*არაჩაჩა (< *q*არაჩ + *ა*ა; 103),
-ქ, *-ა*ლ ჩასაფრებული, საფარში მყო-
 ფი, დამალული

*q*არაჩაჩაჩა 62, იბ. *q*არაჩაჩა

*q*არაჩი 61₂₈ იბ. *q*არაჩ

*q*არაჩაჩ 62, იბ. *q*არაჩ

*q*არაჩაჩ 62, იბ. *q*არაჩა

*q*არაჩა 48, იბ. *q*არაჩა

*q*არაჩაჩ 65 (< *q*არაჩ < *q*არაჩა + *ა*ა
 26; 91; 182—184), *-ა*ჩიყ დაბრუნებუ-
 ლი; ზხ. კვლავ, ხელახლა, კიდევ, მერმე

*q*არაჩიყ 65₁₆ იბ. *q*არაჩიყაჩაჩ

*q*არაჩიყაჩაჩ (< *q*არაჩ < *q*არაჩა +
იყაჩაჩ 89), *-ხა*, *-ა*იყ (წყვეტ. III
 პ. -აიყ), *q*არაჩ დაბრუნება (დააბ-
 რუნა), მი-, მო- ბრუნება, მოქცევა

*q*არაჩიყი 64₁₄ იბ. *q*არაჩიყაჩაჩ

*q*არაჩი 65₁₆ იბ. *q*არაჩ

*q*არაჩი 65₂₀, *-ა*ჩი || *-ა*ჩაყ დავით (კა-
 ცის სახ.)

ღსა, -ი მზარე

ღსა 61₂₅ იხ. ღსა

ზხმარელ 64₃₃, -ი დემეტრე (კაცის სახ.)

ზხმარელ 65₂₁ იხ. ზხმარელ

ჯეი ჯერ, ~ ჯა ჯერ კიდევ

ჯესაყან 58₂₂ -ი, -ალ დესპანი, მოციქუ-
ლი, ელჩი

ქს, ქსი, ქსალ ეშმაკი, ავი სული, დევი
(24)

ქეყ, ქეყი || ქეყი ზვინი; გროვა

ქემ 63₂₆, ქემი, ქემალ პირი, სახე (ამ
მნიშვნელობით ჩვეულებრივ მრ. რ-
შია: ქემი, -ქემი; მხოლოდობითის
ფორმა კი რთულ და წარმოებულ
სიტყვებშია; 108, ბ-ვ); ~ აი
~ || ~ რე ~ || ~ ქ ~

პირისპირ, ერთმანეთის წინააღმდეგ;
ქ ქემ -კენ, მხრით; ქ ქემი ზარქანსი
|| ქემი ზარქანსი დარტყმა, ცემა,
შეჯახება, შეტაკება; ქემ ღხელ წასვლა,
გამართება (გამართა); მიმართვა; ქ-
მი ღსი წინააღმდეგობა, წინა აღ-
დგომა (174). იხ. რეღქემ

ქემი, ქემი იხ. ქემ

ქეყ, ქეყი, ქეყალ (მხოლოდობითის ფორ-
მებით გამოთქმებში, წარმოებულ და
შედგენილ სიტყვებში გვხვდება; 108, ბ-ვ)
მოხდენილი, შესაფერი, მიზანშეწონი-
ლი, დროული; ~ ქსი ზდება, მო
ზდება (ხოლმე) (85). იხ. ქეყ

ქეყი, ქეყი შემთხვევა (108, ბ)

ქესი 42₁₁ მცდარაწერია, უნდა: ქეს-
სი

ქესი, ქესი ჯოჯოხეთი (108, გ)

ქესი, -ი, -ალ ძნელი

ქესი (< ქესი-ის მოქმ. 100, ა)
ძნელად

ქი, ქიი გვამი, ლეში

ქიანსი (< ქე; 90), -ხმ, ქეყი, ქე'ე;
-ქი, ქეყი, ქეყი იხ. ქეყი

ქეყი (< ქე; 90), -ხმ, -ქეყი || ქეყი
|| ქეყი დაზვინვა, დაზვინება; ზვი-
ნის გაკეთება; შეგროვება (87)

ქეყი (< ქე; 90), -ილ, ქეყი || ქ-
ყი იხ. ქეყი

ქიანსი 57₁₃ (< ქი < ქიანსი 4₃₆ 81,
182—184), -ქიი დენილი

ქიანსი 61₃₂ იხ. ქიანსი

ქიანსი (< ქე; 90), -ხმ, -ქეყი მიმართვა
(წასვლა); მივარდნა, მიჭრა, თავდას-
ხმა, შეტევა, დევნა

ქიანსი 62₂₂ იხ. ქიანსი

ქიანსი (< ქიანსი < ქიანსი + ილ
94, ა), -ქიანსი მიმართვა, მივარდნა,
მიტევა (მიუტია), თავდასხმა. იხ. ქ-
იანსი

ქიანსიანსი (< ქიანსი < ქიანსი + ილ-
იანსი 89), -ხმ, -ქიანსი (წყევტ.
111 პ. მხ. რ. -ქიანსი), ქიანსი თავ-
დასხმა (თავს დაასხა), მიტევა (მიუ-
ტია)

ქიანსი, ქიანსი იხ. ქიანსი

ქიანსი (< ქე; 90), ქიანსი, -ქიანსი ||
ქიანსი შემხვედრა; შემხვევა

ქიანსი 57₂₈ იხ. ქიანსი

ქი (< ქე; 94, გ), ქი || ქი (და)დე-
ბა; დებულება; მდგომარეობა, ვითარე-
ბა, მდგომარეობა, განლაგება; აღნაგობა
(103, ა)

ქიანსი (< ქი + აქსი 98, ა), -ქი,
-ალ საეშმაკო, ეშმაკი, ეშმაკური,
მაცთური (24)

ქიანსი (< ქი + ზარ < ზარქანსი;
103, ა), -ქი, -ალ ეშმაკი, შემლილი

ქიანსი (< ქიანსი; 90), -ქი,
-ქიანსი გაშმაგება, გაცოფება, გაგიჟება

ქი, -ქი ადვილი, მსუბუქი; სასიამოვნო.

ქიანსი ადვილად, მსუბუქად (100, ა)

ქიანსი (< ქი + აქი 55) ძა-
ლიან ადვილი, უადვილესი, ადვილი

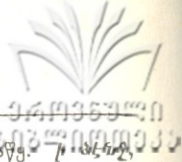
ქიანსი 58₆ იხ. ქიანსი

ქიანსი (< ქი + აქი + ილ-
ქიანსი 103, ა; 93), -ქიანსი გულდამწვი-
დებულობა, სიმწვიდე

ქიანსი იხ. ქი

ქიანსი (< ქი + ქი 98, ლ; 100, ა), -ქიანსი
ადვილი, მსუბუქი; სასიამოვნო, საამო

ქიანსი (< ქი < ქი + აქი 103, ბ),
-ქი || -ქიანსი, -ქიანსი გმირი,
ღვათებრივი შთამომავლობისა

ჟღე, ჟეჲ || ჟღე, ჟღაღ || ჟღიღ ღმერ-
თები წარმართთა; კერაბები; ზღაპრული
არსებანი (108, გ)

ჟამა 49₁₁ იხ. ჟა

ჟამანტ 54₁₈ იხ. ჟა

ჟამანსა ღმანისი (ადგილის სახ.)

ჟანს 59₂₈, -ჰამ, სჟღ, სჟღრ, სჟ; სჟადე,
სჟღრ, სჟღს; II კავშ. სჟღჲ, ჟღჲსა,
ჟღჲს; ჟღჲიდ, ჟღჲღ, ჟღჲს; ჟღრ,
ჟღჲ; ენებ. ჟანჰამ, სჟაჲ... (და)დება
(83; 103, ა)

ჟღჲოჲ, -ჰ. დედოფალი

ჟიჲჲნ ზს. ზზ. პატარა, მცირე, ცოტა;
უმნიშვნელო; ოდნავ, მცირედ

ჟიჲნ ეგვე (63; 64; 65) იხ. აიჲნ

ჟიღა 49₂₃ იხ. ჟა

ჟიღ 58₂₀ დუ (ადგილის სახ.)

ჟიღ 46₂₁ ბრალდ.-ადგ.-მიც. ჟღჲ-ნათ. ჟი,
დაწყ. ჟღჲს, მოქმ. ჟღ; ჟიღ, ზრალდ.-ადგ.

მიც. ჟღჲ, ნათ. ჟღრ, დაწყ. ჟღჲს,
მოქმ. ჟღჲ || ჟღაღ || ჟღიღ შენ (63)

ჟიღან 63₁₁, ჟღან, ჟღამღ; ჟღიღან,
ჟღანჲ კარი (ჩვეულებრივ სახლისა).
იხ. ჟიღრ (26; 40, ბ)

ჟიღათრ, ჟიღიღ; ჟიღიღრ, ჟიღიღჲ || -თი-
რავ ასული, შდრ. იღათრ
ჟიღათრ 50₈ იხ. ჟიღათრ

ჟიღრ, ჟღრავ კარი, კარები (ჩვეულებრივ
ეზოსი — ბჭე, ჭიშკარი), იხ. ჟიღან (26;
40; 108, ა)

ჟიღ 49₂₃ იხ. ჟიღ

ჟიღა 51₂₁ იხ. ჟა

ჟიღიღრ 42₁₀ იხ. ჟიღათრ

ჟღანტ 58₂₂ იხ. ჟიღან

ჟღანტ (< ჟღ < ჟიღრ + ანჲ 98, დ)

-ჟიჲო, -ჟიღა მებოძელი (26; 40)

ჟღჲს, -ჰამ, -ჟიღ წაქეზება, შეგულიანე-
ბა, იძულება

ბ

ხაღჲნ იხ. ხაღჲ

ხაღჲსხიღიღ იხ. ხაღჲსხიღიღ

ხეჲჲ 48₇ (< ხ 29 + ჲეჲ < ჲანჲ) იხ.

ღანჲ

ხეღჲჲჲჲ (< ხეღჲ = მხოლოდ წარ-
მოებულ სიტყვებშია ეს ფუძე 90; 102;
106; + ხეჲ 98, დ), -ჟიჲო ებრაელი,
ისრაელი

ხეღჲჲჲჲ, -ჰ ეგვიპტე

ხეღჲ 51₁₇ (< ხ 29 + ჲიღ < ჲიღანჲ) იხ.
ღათანჲ

ხე 62₂₆ იხ. ჟანს

ხეღა 63₂₆ (< ხე < ჟანს + ხაღ 91;
182—184), ხეღიჲ (და)დებული

ხეღ 60₈ იხ. ჟანს

ხეღს 62₃₁ იხ. ჟანს

ხეღჲ 60₃ იხ. ჟანს

ხეღს 56₁₀ (< ხ 29 + ჟანს < ჟანსიღ)
იხ. ჟანსიღ

ხეღს, ხეღს, ხეღამღ; ხეღს, ხეღან ზარი
ხეღს (< ხეღ < ხეღს + ჲი 107), -ჲიჲო
კრებ. ზარები

ხეღ, ხეღრ, ხეღიღ; ხეღრ, ხეღრავ ნაპი-
რი, კიდე

ხეღს იხ. ჟიღ

ხეღს იხ. ჟიღ

ხეღიღ 50₂₆ (< ხ 29 + ჟიღ < ჟიღიღ) იხ.

ჟიღიღ

ხეღს 41₁₃ იხ. ჰამ

ხე 60₂₆ იხ. ხეღანს

ხეღანს 62₂₈, -ჰამ, ხეღ, ხეღ ამოსვლა, გა-
მოსვლა, გასვლა

ხეღანს 41₇ იხ. ხეღანს

ხეღჲ, -ჰ ელბეჲ-ი (კაცის სახ.)

ხეღჲჲჲ 42₁₇ იხ. ხეღჲ

ხეღა 59₃₄ (< ხე < ხეღანს + ხაღ 91;
182—184), ხეღიჲ გამოსული

ხეღს 53₇ იხ. ხეღანს

ხეღჲანს (< ხე < ხეღანს + იღჲანს,
89), -ჰამ, ხეღჲჲ (წყვეტ. III პ. მხ. რ.
ხეღჲჲ, ხეღ გამოყვანა, გამოტანა, გა-
ყვანა, გატანა

ხეღ (< ხე < ხეღანს + ჲე 94, ე; 108),
ხეღჲ ასვლა, ამადლება, აწევა; გამო-
სვლა; ამოსავალი, გამოსავალი

1. *ხკ* 60₂ იბ. *ყალ*
 2. *ხკ* (< *ყალ*; 92, დ), *ხკი*, *ხკალ* მო-
 სული, უცხოელი, უცხოური, გარეშე,
 უცხო
ხკაქე 52₁₂ იბ. *ყალ*
ხკხალ 62₃₂ (< *ხკ* < *ყალ* + *ხალ* 91;
 182—184), *ხკხიკი* მოსული
ხკხაყ 56₂₀ (< *ხ* 29 + *ხხაყ* < *ხხალ*) იბ.
ხხალ
ხკხეხაყ ეკელე-ი (ადგ. სახ.)
ხკხეხეხი, -*ყალი*, -*ყხალ* ეკელესია (35)
ხკხეხეხი 65₆ იბ. *ხკხეხეხი*
ხკხეხეხი 42₆ იბ. *ხკხეხეხი*
ხკხეხეხი 62₂₃ მცდარნაწერია, უნდა:
ხკხეხეხი, იბ. *ხკხეხეხი* (23)
ხკხეხეხი 42₄ იბ. *ხკხეხეხი*
ხკხი 56₁₆ (< *ხ* 29 + *ხხი* < *ილხი*) იბ.
ილხი
ხკხი 62₃₈ იბ. *ყალ*
ხკხი 60₁₃ იბ. *ყალ*
ხკხი 43₂₈ (< *ხ* 29 + *ხკხი* < *ხკხი*) იბ.
ხკხი
ხკხი 62₃₇ (< *ხ* 29 + *ხკხი* < *ხკხი*) იბ.
ხკხი
ხკხი 62₁ (< *ხ* 29 + *ხკხი* < *ხკხი*) იბ.
ხკხი
ხკხი -*ხკ*, *ხკ*, *ხკ*, *ხკ*; *ხკ* ||
ხკხა, *ხკ*, *ხკ*; II კავშ. *ხკ*,
ხკ || *ხკ*, *ხკ*; *ხკ*, *ხკ*; *ხკ*,
ხკ, *ხკ*; *ხკ*, *ხკ*; *ხკ*, *ხკ*
 არსებობა, ყოფნა; ყოფა, ქმნა (81;
 173)
ხკ 56₁₉, *ხკ* || *ხკ*, *ხკ*;
ხკ, *ხკ* (50)
ხკ 58₂ იბ. *ხკ*
ხკ 64₃₃ იბ. *ხკ*
ხკ 41₇ იბ. *ხკ*
ხკ 41₆ (< *ხკ* + *ხკ* 19; 96;
 97) კნინ. ლერწამი
ხკ 50₇ იბ. *ხკ*
ხკ 43₉ იბ. *ხკ*
ხკ, *ხკ* ფიქვი; ნაძვი
ხკ 51₁ (< *ხკ* < *ხკ* + *ხკ* მსახვდრ.
 ნაწ. 166) იბ. *ხკ*
ხკ (< *ხკ* + *ხკ* 98, ზ) ზს.
 ნაძვისა, ნაძვიანი, ნაძვნარი

20 ~ ი. შილაკაძე

ხკ, *ხკ*, *ხკ*, -*ყალ*, *ხკ*,
 წამი (19)
ხკ 62₇ მცდარნაწერია, უნდა: *ხკ*, იბ.
ხკ
ხკ 56₁₃ იბ. *ხკ*
ხკ 43₁₁ იბ. *ხკ*
ხკ 43₃₃ იბ. *ხკ*
ხკ (< *ხკ* < *ხკ* + *ხკ* 92, გ),
ხკ, -*ხკ* ირემი
ხკ იბ. *ხკ*
ხკ || *ხკ*, -*ხკ* || -*ხკ*, -*ხკ* ||
 -*ხკ* || -*ხკ*; -*ხკ* || -*ხკ*,
 -*ხკ* || -*ხკ*; მცდარის ამო-
 ნაყარი, ყლორტი, რქა (50)
ხკ იბ. *ხკ*
ხკ || *ხკ* || *ხკ* || *ხკ* ||
 -*ხკ*, -*ხკ* კობი, ქანკობი, ლა-
 ქაშებანი ადგილი (50)
ხკ 56₁ უწყ. *ხკ* || *ხკ*, I კავშ. *ხკ*
 (სხვა მცდარის ფორმები არა აქვს),
 ვარ (18; 81; 173; 183)
ხკ 60₁₉ (< *ხ* 29 + *ხკ* < *ხკ*)
 იბ. *ხკ*
ხკ 45₇ იბ. *ხკ*
ხკ -*ხკ*, -*ხკ* || -*ხკ*; -*ხკ*, -*ხკ*
 || -*ხკ* ეპისკოპოსი (46)
ხკ 63₁₂, -*ხკ* ეპისკოპოსი (კაცის სახ.)
ხკ, -*ხკ*, -*ხკ* ხეტილი, წანწალი,
 თრევა, ყილი; დუღილი, ჩახჩახი. იბ.
ხკ
ხკ იბ. *ხკ*
 1. *ხკ* 61₃₄ იბ. *ხკ*
 2. *ხკ* 42₁₅ ნათ. *ხკ*, მიც. *ხკ*, ბრალდ.-
 ადგ. *ხკ*, დაწვ. *ხკ*, მოქმ. *ხკ*;
 მრ. რ. სახ. *ხკ*, ნათ. *ხკ*, მიც.-
 ბრალდ.-ადგ. *ხკ*, დაწვ. *ხკ* + *ხკ*,
 მოქმ. *ხკ* || *ხკ* || *ხკ* მე (63)
ხკ 63₉ იბ. *ხკ*
ხკ 44₉ (< *ხ* 29 + *ხკ* < *ხკ*)
 იბ. *ხკ*
ხკ 49₁₄ იბ. *ხკ*
ხკ 53₁₆ იბ. *ხკ*
ხკ 53₃₃ იბ. *ხკ*
ხკ იბ. *ხკ*
ხკ, -*ხკ* სიზმარი

ხრასოქ, -*თხაყ* წყალობა, მოწყალება (108 გ)

ხრანსქ, -*ხამ*, -*ხეჩ* ნეტარება, განცხრო-
მა, ნებეირობა; ბედნიერება

ხრანსქ 42₃ (< *ხრანსქ* + *ჩ* 98, კ),

-*ლთი*, -*ქსალ* ნეტარი, ბედნიერი

ხერ ზ. როდის; როდესაც. იხ. *გრერ*

ხერხმ (< *ხერ* + *ხმ* 99, ა) ზ. ოდესმე,
როდისმე; ზოგჯერ, ხან. ~ ... ~
ხან... ხან (64)

ხერხე || *ხერხე* (< *ხერ* + *ხე* 99, ა), ოდეს;
ოდესმე; ხან; არასოდეს (ჩვეულებრივ
იჯ-ის თანხლებით, მაგრამ უმისოდაც)
(64)

ხერქ 56₁₅ იხ. *ხერხე*

ხერ, -*თი* სიმღერა, გალობა

ხერქ (< *ხერ*; 90), -*ხამ*, -*ხეჩ* მღერა,
გალობა; დავრა

ხერხეჩქ (< *ხერხე* < *ხერქ* + *ჩქ* 96;
97), -*გქჩ*, -*გქალ* მომღერალი

ხერხეიქ (< *ხერხე* < *ხერქ* + *იქ* 92, ბ),
-*ჩ*, -*ალ* მომღერალი; დამკვრელი

ხერქ (< *ხერ* < *ხერქ* + *ჩქ* 92, ა), -*გქჩ*,
-*გქალ* მომღერალი, მუსიკოსი

ხერეი 56₈ იხ. *ხერ*

ხერქამერ 65₁₇ იხ. *ხერქიან*

ხერქანერ 50₁₂ იხ. *ხერქიან*

ხერქანსქ (< *ხერქიან*, 90), -*ხამ*, -*ხეჩ* იხ.
ხერქიან (77)

ხერქანსეიყანსქ (< *ხერქანსე* < *ხერ*-
+ *მსქ* + *იყანსქ* 89), -*ხამ*, -*მსეიყეჩ*
(წყვეტ. III პ. მხ. რ. -*მსეიყეი*), -*მსე*-
+ *ი* დაფიცება (აფიცებს) (77; 89)

ხერქიან, -*იან*, *ხერქიან* || *ხერქიან*, *ხერ*-
+ *იქ*, -*იქიან* ფიცი, ფიცითი,
დაფიცება (ფიცავს, იფიცებს) (77; 89)

ხერქიან 65₂₂ (< *ხერქი* < *ხერქიან* + *იან*
94, ა), -*იქიან*; მრ. რ. *ხერქიან*,
-*იქიან* ფიცი

1. *ხერსქ* იხ. *ხერხსქ*

2. *ხერსქ* იხ. *ხერსქ*

ხერხამ (< *ხერ* < *ხერხე* + *ამ* 108, ბ)
ხერხიქ არს. საბ. ზს. ზხ. სამი წელი;
სამწლიანი; სამ წელს, მესამე წელს
(61)

ხერსქ || *ხერსქ* მწუხრი, სალამო (იხმარე-

ბა მხოლოდ სახელობით-მწუხრი-
თის ფორმებით უთანდებულოდ ან თან-
დებულებით: *გრერსქ*, *ქერსქ*, *ღერსქ*;
ზხ. სალამოს. *აი ხერსქ* || *ერე ხერსქ*
სალამოს, სალამოთი, სალამოობით

ხერსქი 43₁₇ (< *ხერსქ* + *ი* 98, მ), -*ჩ*
მწუხრი, სალამო; ღამე; სალამოს

ხერსქიქ (< *ხერსქი* + *ქ* 98, ლ) ზს.
ზხ. სალამოსი, მწუხრისა; სალამოს

ხერსქიან მწუხრი, სალამო; სალამოსი,
მწუხრისა; სალამოს

ხერსქიან 62₁₂ იხ. *ხერსქიან*

ხერსქ 48₁₇ *ერე* ~ || *აი* ~ იხ. *ხერსქ*
ხერსქიან (< *ხერ* < *ხერხე* + *ამ* + *იან*

61; 98, მ), -*მსქი*, -*მსქიან* სამწლიანი
ხერსქ, -*ჩ*, -*ალ* (ჩვეულებრივ მრ. რ.-ში

იხმარება: *ხერსქ*, -*აყ*; 108, ბ), პირი.
სახე; ზედაპირი

ხერსქ 47₂₈ იხ. *ხერსქ*

ხერსქიან 42₁, -*მსქ* ოცდაათი (57)

ხერსქ 48₁₃ იხ. *ხერსქ*

ხერსქ, -*აყ* პირი, სახე; შესახედაობა
(108, ბ; შდრ. 94, ე). იხ. *ხერსქ*

ხერსქიან (< *ხერსქ* < *ხერსქ* + *იან* 91:
182—184), -*მსქი* გამოცხადებულო

ხერსქ, -*ჩ*, -*მსქი*, -*მსქი* || -*მსქი*
(გამოჩენა, ჩვენება, გამოცხადება

ხერსქი 43₁₉ იხ. *ხერსქ*

ხერსქიან 48₆ იხ. *ხერსქ*

ხერსქიან 43₂₁ იხ. *ხერსქ*

ხერსქიქ, -*მსქი* ჩვენება, ზილეა

ხერსქიან (< *ხერსქ* < *ხერსქ* + *იან* 94,
ა), -*მსქი*, -*მსქიან*, *მსქი* ჩვენება,

მოჩენება, გამოცხადება
ხერსქ 62₁₃, *ხერსქ*, *ხერსქ* (ბრალდ. *ხერსქ*)

სამი (56; 57)

ხერსქიან იხ. *ხერსქიან*

ხერსქიან || *ხერსქიან* (< *ხერსქ* + *იან* || -*ჩ*
60), *ხერსქიან* || *ხერსქიან*, *ხერსქიან*

სამივე

ხერსქიან იხ. *ხერსქიან*

ხერსქიან (< *ხერსქ* + *იქ* 61), -*ჩ* ||
-*ჩ*, -*ჩი*, -*ჩიან* სამივე, სამივე.

სამივე, სამივე; სამივე, სამივე
ხერსქიან (< *ხერსქ* + *იან*), -*ჩ*, -*ალ*

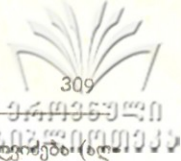
სამი ათასი (56; 57)

ხრეწარქლ (< **ხრე** + **წარქლ**), -ი
 სამისი (56; 57)
ხრეტოთა (< **ხრე** + **თოთ**), -ი
 ცამეტი (56; 57)
ხრეტირთა || **ხრე** + **თრ** || **თრ** + **თა** 98;
 ბ), -რქ სამდღიანი
ხრე 56, **ხრეტი** || **ხრეტი**; **ხრეტი**,
ხრეტი უფროსი, უბუცესი (46)
ხრე 51₃₁ იხ. **ხრე**
ხრე 52₂₈, -ამ: წყნე. ჯიჯი || ჯი-
 ჯი... II კავშ. **ხრე**, **ხრე**, **ხრე**,
ხრე... **ხრე**, **ხრე** წასვლა (82)
ხრე 57₁₁ იხ. **ხრე**
ხრე 63₁ იხ. **ხრე**
ხრე 60₃₆ იხ. **ხრე**
ხრე 53₁₇ იხ. **ხრე**
ხრე 64₂ (< **ხრე** < **ხრე** + **ლ**
 91; 182—184), -ქსი წასვლი
ხრე 45₂₇ იხ. **ხრე**
ხრე, -ი. -ალ გეზანი, ცხენი
ხრე 63₁ იხ. **ხრე**
ხრე -ი, -ი. -ა. ახალგაზრდა
ხრე მესამე; მესამედი; მესამე (58)
ხრე 42, იხ. **ხრე**
ხრე (< **ხრე** < **ხრე** + **ი** 61) ზხ.
 სამეგრეო; მესამეგრეო
ხრე 60₂₀, -ი || -ი, -ი || -ალ რკინა
ხრე (< **ხრე** + **ი** 98, ბ),
 -ქსი რკინისა, რკინისაგან ნაკეთები
ხრე (< **ხრე** + **ი** 98, ი),
 -ქსი რკინისა, რკინისაგან
 ნაკეთები
ხრე 60₆ (< **ხრე** + **ი** 98, ბ) იხ.
ხრე
ხრე (< **ხრე** + **ი** 98, კ),
 -ქსი, -ქსი რკინისა, რკინისაგან
 ნაკეთები
ხრე, -ი გრძელი
ხრე 50₁ (< **ხრე** + **ი** <
 103, ბ; 108, ვ), -მთი, -მთა
 სულგრძელი
ხრე (< **ხრე** + **ი** 93),
 -ქსი სიგრძე
ხრე (< **ხრე** < **ხრე** + **ი** <
 103, ბ; 108, ვ) ორპირი, ორი პირის,
 ორი სახის მქონე; ორპირი

ხრე (< **ხრე** < **ხრე** + **ი** 61) ორ-
 მაგი, ორფა, წყვილი, წყვილელი
ხრე (< **ხრე** < **ხრე** + **ი** 61;
 103, ბ) ორი წელი; ორწლელი, ორ-
 წლანი
ხრე 54₁₂ იხ. **ხრე**
ხრე (< **ხრე** + **ი** 98, ე),
 -მთი, -მთა ორწლანი, ორი წლი-
 სა; გრძელი
ხრე 60₂₀ (< **ხრე** < **ხრე** 61 +
 103, ბ), -ი ორასი
ხრე იხ. **ხრე**
ხრე 41₃, -ქსი (უმეტესად მრ. რ-შია:
ხრე, -ქსი; 108) ცა, ზეცა
ხრე 45₃ იხ. **ხრე**
 1. **ხრე** 41₃, -ქსი, -ქსი მიწა, დედა-
 მიწა, ქვეყანა
 2. **ხრე** ზხ. მეორედი; მეორე (58)
ხრე (< **ხრე** + **ი** 103, ა), -მთი, -მთა თაყვა-
 ნისცემა
ხრე 50₃₃ იხ. **ხრე**
ხრე (< **ხრე** < **ხრე** + **ი** 61) ზხ.
 მეორედი, მეორეჯერ; ორჯერ
ხრე 49₁₁, -ი შიში
ხრე 41₃, -ქსი; -ქსი, -ქსი ტყე-
 ლი, სამშობიარო ტყე-
 ვილი, საშობიარო (ძვ. ქართ.), სამშობი-
 არო ტყე-
ხრე 41₃ იხ. **ხრე**
ხრე 43₃₄ იხ. **ხრე**
ხრე, -ქსი, -ქსი, **ხრე**, **ხრე**-
 რი შიში, შინება (ეშინა) (75; 79)
ხრე 50₆ იხ. **ხრე**
ხრე 60₂ იხ. **ხრე**
ხრე 59₉ (< **ხრე** + **ი** 103),
 -ი თორმეტი (56; 57)
ხრე 65₂ მხ. რ-ში უბრუნელი; მრ.
 რ.: **ხრე**, ბრალდ. **ხრე**, **ხრე**
 ორი (56; 57); ~ ~ 46₁₅ || ~ ~ ~
 ორთლი, ორ-ორი (104; 105); ~
 დამ ორჯერ (61)
ხრე (< **ხრე** + **ი** 96; 97),
 -ქსი, -ქსი ტყუპის ცალი; ტყუპი

ჟანბჩნა 62₂₂ იხ. ანბზ

ჟანოან 64₃₀ იხ. ანოან

ჟანუ 63₂₆ (< ჟ + ანუ < ანუანხი), -ჩ გვერდის ავლა, გაშორება, გაცილება, გამოტოვება (ცალკე არ იხმარება; გამოთქმებში, რთულ და წარმოებულ სიტყვებში გამოიყენება; 88; 90; 102; 106). ~ ანხი გვერდის ავლა, დატოვება, გაცლა, ყურადღების არ მიქცევა (174)

ჟაღ 61₃₈ იხ. აჯ

ჟაოაჭჩანს 52₈ იხ. აოაჭჩ

ჟასთიჟა 44₇ იხ. ასთი

ჟათ (< ჟათანხი; 94, ვ) გაცალკევებული, გაყოფილი, გაცილებული, გაშორებული; ცალკე, გაცალკევებულად ჟათასკჟ 60₂₆ (< ჟათ + სკჟ < სკ; 103, ა), ცალკე მდგომი, ცალკე მყოფი, გაცალკევებული

ჟათანხი (< ჟ + ჯათანხი; 25), -ხმ, ჟათი, ჟათი; -ჩმ, ჟათაი, ჟათიერ გაყოფა, განაწილება, დაშორება, მოკვეთა, დაცალკეება, გაცალკეება (87; 176) იხ. ჟათი

ჟათილგანხი (< ჟათ < ჟათანხი + ილგანხი 89), -ხმ, -თილგ (წყვეტ. III პ. მხ. რ. -თილგ), -თილგო' დაცალკეება, დაყოფა, დანაწილება

ჟათიხი, -ჩმ, ჟათიხი იხ. ჟათანხი

ჟარე 45₈ (< ჟ + არე), -ილ; ჟარეჟ -ილ, მოქმ. ჟარეილ || -ეხილ სამკაული, მორთულობა

ჟარეჟარხი 64₂₅ (< ჟარეჟარ < ჟარეჟარხი + ხილ 99; 182—184), -რხილ მორთული

ჟარეჟარხი (< ჟარეჟარ -ილ; 90; 105; 106), -ხმ, -ხეი მორთვა, შეძგობა

ჟარეჭჩი 59₂₃ იხ. ჟარეჭჩილ

ჟარეჭჩილ (< ჟ + ჟარეჭჩილ ცალკე არაა 106 < ჟარეჭჩილ), -ჩილ, -ჭჩი ჟარეჭჩი, -ჭჩი გლვიძება (იღვიძება), გამოფხიზლება (ფხიზლდება, ფხიზლობს) (77; 87; 176)

ჟარეჭჩი 59₂₃ იხ. ჟარეჭჩილ

ჟარეჭჩილგანხი (< ჟარეჭჩი < ჟარეჭჩილ + ილგანხი 89), -ხმ, -ჭჩილგ (წყვეტ.

III პ. -ჭჩილგ), ჟარეჭჩი' გლვიძება (იღვიძება) გამოფხიზლება (ფხიზლდება)

ჟარეჩან 49₂₀ იხ. არეჩან
ჟარეჩან 53₃₀ იხ. არეჩან
ჟარეჩან 54₃₈ იხ. არეჩან
ჟარეჩანხი (< ჟ + ჟარეჩანხი; 25), -ხმ, ჟარეჩი, ჟარეჩი (და)რტყმა, ცემა ჟარეჩილგანხი (< ჟარეჩი < ჟარეჩანხი + ილგანხი 89), -ხმ, ჟარეჩი (წყვეტ. III პ. მხ. რ. -ჭჩილგ) ჟარეჩი დარტყმა დაკება; დანარტყება

ჟარეჩილგანხი (< ჟ + ჟარეჩი + ილგანხი; 106), -ხმ, -ხეჩი; -ჩმ, -ხეჩი შიში, ძრწოლა, თავზარის დაცემა

ჟარეჩილგანხი 61₇ იხ. ჟარეჩილგანხი

ჟარეჩი (< ჟ + ჟარეჩი; 102), -ჩი, -აჩ || -ჩი ტომი, გვარი, შთამომავალი, ნაშთი, ერთი წინაპრიდან მომდინარე შტო. აქამო

ჟარეჩილგანხი (< ჟ + ჟარეჩილგანხი 88; 102; 106; 176), -აჩ, -აჩილგ გავიწვება, გაცვიფრება (76)

ჟარეჩილგანხი (< ჟარეჩილგანხი + ჩი 98, კ), -ჩი, -ჩილგ სავიწველი, სოცარი

ჟარეჩილგანხი (< ჟარეჩილგანხი + ჟ 108, ე), -ჩილგ სავიწველი, სოცარი

ჟარეჩილგანხი (< ჟარეჩილგანხი + ხილ 99; 182—184), -ხილ გავიწვებული

ჟარეჩი 42₂₅ იხ. ჟარეჩი

ჟარეჩი 60₉ იხ. ჟარეჩი

ჟარეჩი 46₂₇, -ჩი, -აჩ შვილი, ნაშთი, შთამომავალი (ძვ. ქ. თესლი)

ჟარეჩი 63₇ იხ. ჟარეჩი

ჟარეჩილგანხი 61₂₃ იხ. ჟარეჩილგანხი

ჟარეჩილგანხი იხ. ჟარეჩილგანხი

ჟარეჩილგანხი იხ. ჟარეჩილგანხი

ჟარეჩილგანხი იხ. ჟარეჩილგანხი

ჟარეჩილგანხი 59₈ იხ. ჟარეჩილგანხი

ჟარეჩილგანხი იხ. ჟარეჩილგანხი

ჟარეჩილგანხი 62₁₇ იხ. ჟარეჩილგანხი

ჟარეჩილგანხი იხ. ჟარეჩილგანხი

ჟარეჩილგანხი 63₂ იხ. ჟარეჩილგანხი

ჟარეჩილგანხი 62₈ იხ. ჟარეჩილგანხი

ჟარეჩილგანხი 62₉ იხ. ჟარეჩილგანხი

ჟარეჩილგანხი 60₁ იხ. ჟარეჩილგანხი

ყერქინ 43₃ იბ. ხერქინ
 ყერქირ 43₃ იბ. ხერქირ
 ყერქილი 44₄ იბ. ხერქილი
 ყერქილი 53₂₈ იბ. ხერქილი
 ყერქორე 51₁₃ იბ. ხერქორე
 ყვალენ 61₃₂ იბ. ვორ
 ყვალენი 59₂₃ იბ. ვორი
 ყვალენი 59₃₄ იბ. ვორ
 ყვალენი 62₂₆ იბ. ვორ
 ყვორი 64₁₄ იბ. ვორ
 ყვორი 65₂ იბ. ვორ
 ყენ, ყინო (უფრო მრ. რ-ში: ყენე, ყი-
 ნოც 108, ა) იარაღი, საჭურველი
 ყენიყენი 64₁₁ იბ. ენიყენი
 ყენიტი 60₂₆ იბ. ენიტი
 ყმადლორენი 65₃ იბ. მადლორენი
 ყმადლორენი 58₂₅ იბ. მადლორენი
 ყმადლორენი 63₆ იბ. მადლორენი
 ყმადლორენი 59₂₁ იბ. მადლორენი
 ყმადლორენი 52₁₂ იბ. მადლორენი
 ყმადლორენი 61₃₇ იბ. მადლორენი
 ყმადლორენი 43₂₂ იბ. მადლორენი
 ყმ 63₃ ($< q + 1$) || ყენი 56₆ ნათ. ჯ^რ,
 მიც. ჯ^რ || ჯ^რ, ადგ. ჯ^რ, დაწ. ჯ^რ,
 მტ^რ, მოქმ. ჯ^რ. მრ. რ. არა აქვს. რა?
 ზბ. რატომ? რისთვის? კავშ. რადგან
 (რამეთუ); რომ (რადგან). (63; 64; 200;
 201) იბ. 1 ჯ^რ
 ქარი 62₃₁ ($< q + 2$. არე) როგორ? რა-
 ტომ? რისთვის?
 ქარი 57₂₄ იბ. ქარი
 ქარი 54₁₈ იბ. ქარი
 ქარი 51₁₆ იბ. ქარი
 ქარი 63₂₅ იბ. ქარი
 ქარი ($< q + 1$ ქარი) იბ. ქარი
 ქარი 53₂₅ იბ. 2 ქარი
 ქარი 63₆ იბ. ქარი
 ქარი ($< q + 1$ ქარი), -ხმ, ყიქი,
 ყიქი, -ხმ, ყიქი, ყიქი ჩამოსვლა,
 ჩამოსვლა, დაჯდომა; დაჯდომა,
 დაწინაგება, დამშვიდება; დათმობა,
 დათანხმება; დაწევა, დაკლება, დადაბ-
 ლება (90; 102; 176)

ყიქი 47₃₈ იბ. ყიქი
 ყი 55₃₃ იბ. 2 ხმ
 ყირი 61₁₃ იბ. ჯ^რ
 ყირ 58₂₄ იბ. ჯ^რ
 ყიქი 46₁ იბ. ჯ^რ
 ყიქი 53₁₄ იბ. ჯ^რ
 ყიქი 53₆ იბ. ჯ^რ
 ყიქი 43₈ იბ. ჯ^რ
 ყიქი 44₆ იბ. ჯ^რ
 ყიქი 43₈ იბ. ჯ^რ
 ყიქი 51₂₈ იბ. ჯ^რ
 ყიქი 54₃₁ იბ. ჯ^რ
 ყიქი 52₅ იბ. ჯ^რ
 ყიქი 58₁ იბ. ჯ^რ
 ყიქი 61₁₅ იბ. ჯ^რ
 ყიქი 41₆ იბ. ჯ^რ
 ყიქი 56₁₆ იბ. ჯ^რ
 ყიქი 55₂₀ იბ. ჯ^რ
 ყიქი 50₃₁ იბ. ჯ^რ
 ყიქი 59₁₃ იბ. ჯ^რ
 ყიქი 63₂₃ ($< q + 1$ ქარი < 1 ქარი; 90;
 102; 176) თანდ. მართავს ნათესა-
 ბით: ჯ^რ, შემდგომ(ად), მერმე (145);
 ზბ. შემდგომ, მერმე. იბ. ყიქი, შდრ.
 ჯ^რ; ჯ^რ, ჯ^რ
 ყიქი, ჯ^რ ჯ^რ ჯ^რ (ნი), შემდგომ(ნი),
 ჩამორჩენილ(ნი) იბ. ყიქი
 ყიქი 62₂₉ იბ. ჯ^რ
 ყიქი 65₈ იბ. ჯ^რ
 ყიქი 43₁₆ იბ. ჯ^რ
 ყიქი 60₂₉ იბ. ჯ^რ
 ყიქი 59₁₂ იბ. ჯ^რ
 ყიქი 63₂ ($< q + 1$ ქარი; 90; 102; 176) ზბ.
 ჯ^რ, შემდგომ, მერმე; თანდ. მართავს
 ნათესაობით: ჯ^რ, შემდგომ, მერმე
 (145). ~ მათხილ დევნა, გაშვებ-
 ნება (174). შდრ. ყიქი, ჯ^რ. იბ. ჯ^რ
 ყიქი 61₆ იბ. ჯ^რ
 ყიქი 53₂₃ იბ. ჯ^რ
 ყიქი 53₂₇ იბ. ჯ^რ
 ყიქი 58₃ იბ. ჯ^რ
 ყიქი 52₁₇ იბ. ჯ^რ
 ყიქი 56₈ იბ. ჯ^რ
 ყიქი 53₂₃ იბ. ჯ^რ
 ყიქი 43₂₉ იბ. ჯ^რ

ეპხინ 48₁₃ იბ. ბხინ
 ეპერ 49₁₇ იბ. ბერ
 ეპხია 53₁ იბ. ბხია
 ედანაიუარა 45₃₀ იბ. დანაიუარა
 ედაღ 52₁₀ იბ. დაღ
 ემადჰატორიოტხან 64₁ იბ. მადჰატ-
 ორიოტხან
 ემათანხ 56₃ იბ. მათანხ
 ემარგარე 50₇ იბ. მარგარე
 ემარგასიოტხან 62₂₀ იბ. მარგასი-
 ოტხან
 ემარგ 45₁₉ იბ. მარგ
 ემეღ 62₂₁ იბ. ჰეა
 ემეზ 65₆ იბ. მეზ
 ემეზამხეა 44₃ იბ. მეზამხე
 ემეღი 61₃₃ იბ. მეღი
 ემეათანხერიოტ 51₁₈ იბ. მეთათანხ-
 ორიოტ
 ემეოტ 63₁₇ იბ. ჰეა
 ემ 55₃₃ იბ. მ
 ეშერქიოტოტ 61₂₂ იბ. შერქიოტოტ
 ექინ 53₂₉ იბ. მქ
 ექინ 61₂₈ იბ. მქ
 ექია 49₁₆ იბ. მქა
 ექილან 51₂₂ იბ. მქალ
 ექთა 49₂ იბ. მქოტ
 ემარეჭ 45₂₇ იბ. მარეჭ
 ემეოქანხეა 50₃ იბ. მეოქანხეა
 ენა 50₃ იბ. ნა
 ენერსხე 58₂ იბ. ნერსხ
 ენქარა 59₁₁ იბ. ნქარა
 ენო 49₉ იბ. ნო
 ენოთა 44₃₂ იბ. ნაო
 ენამდარ 64₂₄ იბ. ნამდარ
 ენაოქან 58₂₇ იბ. ნაოქან
 ენარე 64₂₄ იბ. ნარე
 ექი 54₃₃ იბ. ჰქი
 ექი 54₃₄ იბ. ჰქი
 ექი 49₁₉ იბ. ჰი
 ექილან 64₂₃ იბ. ნილან
 ეო, -ი მსხვერპლი
 ეოანოგ (< ეო + ანოგ 95, ა), -ი,
 -ა სამსხვერპლო (ადგილი)
 ეოარან (< ეო + არან 95, ე), -ი,
 -ა იბ. ეოანოგ
 ეოში 52₇ იბ. იში

ეოილერან 60₄ იბ. იოილ
 ეოი (< ე + იოი; 25) გრილი
 ეოილარ (< ეოი + არარ < არან;
 103, ა), -ი, -ა მარტილობელი, მა-
 გრილობელი; გამაგრილებელი
 ეოთა 53₁ იბ. იოთ
 ეო 65₁ იბ. იო
 ეოილ 65₁₄ იბ. იოილ
 ეოილ 52₁₁ იბ. იოილ
 ეოილ 50₂₂ იბ. იოილ
 ეოილ 65₈ იბ. იოილ
 ეოილან 55₂₈ იბ. იოილან
 ეოილ 57₁₂ იბ. იო
 ეოი 52₂₈ იბ. იო
 ეოილ, -ი, -ა ზვარავი, შესწირავი
 ეოილ 52₂₀ იბ. ეოილ
 ეოილ, -ი მხიარული, ხალისიანი
 ეოილქან (< ეოილქ + აქი 98,
 ვ) მხიარული, ხალისიანი
 ეოილან, -ამ, -დაყი გამხიარუ-
 ლეა, გახალისება, ხარება, შეება,
 ლხენა
 ეოილან 58₉ (< ეოილან < ეო-
 არან + ალ 91; 182—184), -ეილი
 გახარებული, გამხიარულებული
 ეოილ 46₉ იბ. იოილ
 ეოილ 61₁₆ იბ. იოილ
 ეოილ 62₁ იბ. იოილ
 ეოილ, -ი სიდდერი
 ეოი 55₆ იბ. ჰო
 ეოი 52₃₁ იბ. ჰო
 ეოილან 60₉ იბ. ეოილან-
 ოი
 ეოილ იბ. ეოილ
 ეოილ 63₃₄ იბ. ეოილ
 ეოილან 56₂ იბ. ეოილან
 ეოილან 60₂₈ იბ. ეოილან
 ეოილან 56₁₄ იბ. ეოილან
 ეოილან 48₇ იბ. ეოილან
 ეოილან 55₃₈ იბ. ეოილან
 ეოილ 56₈ იბ. ეოილ
 ეოილ 51₁ იბ. ეოილ
 ეოილ 52₈ იბ. ეოილ
 ეოი 59₂₆ იბ. ჰი
 ეოილ 44₁₉ იბ. ჰილ
 ეოი 52₁₂ იბ. იო

ყაყა 42₂₀ იბ. ყაყ
 ყაყ 42₁₆ = ყაყორე იბ. ყაყორე
 ყაყა 45₃₇ იბ. ყაყა
 ყაყა 59₇ იბ. ყაყა
 ყაყა 60₁₉ იბ. ყაყა
 ყაყა 59₃₂ იბ. ყაყა
 ყაყა 65₇ იბ. ყაყა
 ყაყა 62₄ იბ. ყაყა
 ყაყა 52₂₅ იბ. ყაყა
 ყაყა 58₂₈ იბ. ყაყა
 ყაყა 61₂₄ იბ. ყაყა
 ყაყა 60₁ იბ. ყაყა
 ყაყა 54₃₁ იბ. ყაყა
 ყაყა 51₄₆ იბ. ყაყა
 ყაყა 51₂₇ იბ. ყაყა
 ყაყა 45₃₇ იბ. ყაყა
 ყაყა 60₂₇ იბ. ყაყა
 ყაყა 54₃₉ იბ. ყაყა
 ყაყა 59₈ იბ. ყაყა
 ყაყა 49₈ იბ. ყაყა
 ყაყა 55₁₁ იბ. ყაყა
 ყაყა 64₂₃ მცდარნაწერია, უნდა:
 ყაყა (25) იბ. ყაყა
 ყაყა 51₂₉ იბ. ყაყა
 ყაყა, -ჩ (ჩვეულებრივ მრ. რ-შია:
 ყაყა, -ჩ 108, ა) ჯავშანი, აბჯარი
 ყაყა იბ. ყაყა
 ყაყა, -ჩა, -ჩე; -ჩა, -ჩეა (და-, მი-,
 მო-) კლება, ჩამოკლება, წართმევა
 ყაყა 43₂₁ იბ. ყაყა
 ყაყა 57₂₅ იბ. ყაყა
 ყაყა 50₂₆ იბ. ყაყა
 ყაყა 60₃₈ იბ. ყაყა
 ყაყა 65₈ იბ. ყაყა
 ყაყა 52₂₆ იბ. ყაყა
 ყაყა 45₂₇ იბ. ყაყა
 ყაყა 54₁₈ იბ. ყაყა
 ყაყა 54₁₈ იბ. ყაყა

ყაყა 57₁₇ იბ. ყაყა
 ყაყა 47₁₇ იბ. ყაყა
 ყაყა 61₉ იბ. ყაყა
 ყაყა 51₃₀ იბ. ყაყა
 ყაყა 51₃₁ იბ. ყაყა
 ყაყა 64₂₈ || ყაყა, -ჩა მოქმ. -ჩა || -ჩა ||
 || -ჩა ძალა, ჯარი, ლაშქარი (ძვ. ქ.
 ერი)
 ყაყა || ყაყა (< ყა-
 რა 107) კრებ. სარდლო-
 ბა, მხედართმთავრები
 ყაყა || ყაყა (< ყა +
 რა 103, ბ), -ჩა, -ჩა მხე-
 დართმთავარი, მთავარსარდალი
 ყაყა || ყაყა (< ყა < ყა-
 რა 55), -ჩა, -ჩა ზს. ზს.
 უძლიერესი, უფრო ძლიერი; უფრო-
 ძლიერად
 ყაყა || ყაყა (< ყა; 90), -ჩა,
 -ჩა უძლიერესად
 ყაყა 47₁₉ იბ. ყაყა
 ყაყა || ყაყა (< ყა +
 რა 103, ბ), -ჩა, -ჩა იბ. ყაყა
 ყაყა || ყაყა (< ყა +
 რა 103, ა), -ჩა, -ჩა || -ჩა სარ-
 დალი, ჯარის ხელმძღვანელი
 ყაყა 58₃ იბ. ყაყა
 ყაყა 57₈ იბ. ყაყა
 ყაყა 64₂₀ იბ. ყაყა
 ყაყა || ყაყა (< ყა +
 რა 98, ე), -ჩა, -ჩა ძლიერი, ძალუმი, ღო-
 ნიერი; ძალუმი, ძლიერი
 ყაყა 57₂₁ იბ. ყაყა
 ყაყა (< ყა + რა 93),
 -ჩა ძლიერება, ძალა
 ყაყა 64₂₁ იბ. ყაყა
 ყაყა 64₂₈ იბ. ყაყა
 ყაყა 57₁₃ იბ. ყაყა

ტ

ტა 54₂₉ იბ. ტა
 ტა 64₂₃ იბ. ტა
 ტა 46₁₆ ტა, ტა || ტა მდებრი, დე-
 დალი
 ტა იბ. ტა
 ტა 65₇ იბ. ტა

ტა, ტა სახეობა, ვირი (19)
 ტა იბ. ტა
 ტა 65₂₈ იბ. ტა
 ტა (< ნათ. ბრ. 1 ქ-სა) ზს. რატომ?
 რისთვის (64). შდრ. ტა

C

ქრესტანსკი (< **ქრ** + **ქრესტანსკი**; 25; 90; 102; 176), **-ხმ**, **-ხეც** პირის აკვრა; დაჩუმება

ქრესტანსკი 58₂ (< **ქრესტ** < **ქრესტანსკი** + **ხალ** 91; 182-184), **-ხეცო** შეპყრობილი

ქრესტანსკი 57₄ (< **ქრ** + **ქრესტ**; 25; 90; 102; 106; 176), **-ხმ**, **-ხეც** შეპყრობა; დაჭერა

ქრესტანსკი 58₁₁ იხ. **ქრესტანსკი**

ქრესტანსკი, **-ხმ**, **არქი**, **არქ** ||; **-ხმ**, **-ყხეც** **ქრესტანსკი** სმა (82)

ქრ თანდ. მართავს ა) ბრალდების და აღნიშნავს: 1) ირიბი დამატებას: -ში; 2) -თან; 3) -ზე, -გან; 4) -ით (მოქმ. ბრ.); -ად (ვითარ. ბრ.); შორის || შუა; -კენ; 5) დროს, ჟამს, -ისას, -თანვე (სახელმწიფებთან) (120); ბ) ნათესაობით და აღნიშნავს: 1) ნაცვლად, წილ, მაგიერ; 2) -თვის; 3) -თან, წინააღმდეგ (121); გ) მიცემით და აღნიშნავს: 1) -თან, ერთად; 2) ირიბი დამატება (= მიცემით); 3) -ში, -გან, -კენ, -ით, ქვეშ (122); დ) დაწყებით და აღნიშნავს: -გან, -მიერ, -ით, მხრით, -თვის, გამო, -ზე (123); ე) მოქმედებით და აღნიშნავს: 1) ქვეშ, -ში, განკარგულებაში; 2) -ით(ურთ), -თან; 3) -ით, -კენ; 4) -ზე (124); აჯგუფებს სიტყვებს წინადადებაში; გამოიყენება სიტყვის საწარმოებლად: მიეკვრის წინიდან და მნიშვნელობას უცვლის სიტყვას (90; 102; 106; 176; 194)

ქრესტანსკი (< **ქრ** + **არქანსკი** ცალკე არაა 90; 102; 106; 176), **-ამ**, **-მასკი** განცვიფრება, გაოცება, გაცბუნება, გაოგნება, გაშეშება (გაკვირვებით)

ქრესტანსკი 64₁₀ (**ქრ** + **ქრ** 108, ვ), **-ქრ**, **-ქრ**, **-ქრ** მოპირდაპირე, მოწინააღმდეგე, წინააღმდეგი; თანდ. მართავს ნათესაობით და მიცემით; წინააღ-

მდეგ, პირისპირ, -კენ (145; 149); ~ **არქანსკი** || ~ **არქ** || ~ **არქანსკი** || ~ **არქ** || **არქანსკი** **არქანსკი** უარყოფა, წინააღმდეგობა, ურჩობა, წინააღმდეგ წასვლა (174-176)

ქრესტანსკი (< **ქრ** + **ქრ**) ზხ. რატომ? რისთვის? (64)

ქრესტანსკი (< **ქრ** + **არქანსკი** 102), **-ამ**, **არქანსკი** მიღება, შეწყნარება, შევრობება (82)

ქრესტანსკი 64₂; (< **ქრესტ** < **ქრესტანსკი** + **არქ** 92, ბ), **-ქ**, **-ამ** შემწყნარებელი, შემვრობი, მიმღები

ქრესტანსკი (< **ქრ** + **არქანსკი** 102; 176) გაქცევა, გარბენა, მირბენა, მივარდნა, მიჭრა, სწრაფვა

ქრესტანსკი 63₂₇ იხ. **ქრესტანსკი**

ქრესტანსკი 58₃₅ იხ. **ქრესტანსკი**

ქრესტანსკი (< **ქრესტ** < **ქრესტანსკი** + **არქ** 94, ე, 108, გ), **-არქ** რბენა, სირბილი; დენა, დინება, მიმდინარეობა, მსვლელობა

ქრესტანსკი (< **ქრესტ** + **არქანსკი** ცალკე არაა 102; 176), **-ამ**, **-არქანსკი** წაკითხვა (4; 26; 77)

ქრესტანსკი 59₃₁ იხ. **ქრესტანსკი**

ქრესტანსკი (< **ქრესტ** < **ქრესტანსკი** + **არქ** 94, გ), **-არქ** კითხვა; საკითხავი, ლექცია

ქრესტანსკი (< **ქრესტ** + **არქანსკი** 102; 176), **-ამ**, **-არქ** ვახშობა

ქრესტანსკი (< **ქრესტ** < **ქრესტანსკი** + **-არქ** 94, ე; 108, გ, ე), **-არქანსკი** ვახშამი, სერობა

ქრესტანსკი 56₁₁ იხ. **ქრესტანსკი**

ქრესტანსკი 62₃ იხ. **ქრესტანსკი**

ქრესტანსკი (< **ქრესტ** + **არქანსკი**; **არქანსკი** ცალკე არაა 90; 102; 106; 176), **-ამ**, **-არქ** (წყვეტ. III პ. მხ. რ. **არქანსკი** || **არქანსკი**), **არქანსკი**; **-არქანსკი** || **-არქანსკი** დავარდნა, დაცემა, დამხობა (25; 77; 86)

ընկեր 52₃₄ ($\langle$ ընդ + կեր $\langle$ ուտել; 103, 3), -ի, -աւ ձմեռնայն (25)

ილნე || ხრნილნე, ხრნილნე || ხრნილნე, ხრნილნე || ხრნილნე || ხრნილნე ცხრა (56; 57).

ხრნილნე (< ხრნი + ხრნილ 58), -ი, მიც.-ადგ -ჟილ, -ჟალ მეცხრე; მეცხრედი (54)

ხრნი ლ თაჟი, -აჟი, -თაჟი; -თილნე, -თაჟი ცხრამეტი (57)

ხრნილნი (< ხრნი), ხრნილნი ოთხმოცდა-თი (57)

1. ხრნი (< ხ + ნი), ბრალდ. ჟილნი (სხვა ფორმები არა აქვს) რა; რამე, რალაც, რომელიც (18; 65); ხრნი ირ 46, რაც რომ = რომელიც (198), იხ. ირ

2. ხრნი, რნი (უფრო მრ. რ-ში: ხრნი, რნი 108, გ) ქონება, შენაძენი ხრნილნი 61, იხ. ხრნი

ხრნი 64, ხრნილნი; ხრნილნი, ხრნილნი თვით(ონ), თავად (63; 64)

ხრნილნი 63, (< ხრნი + ლი < ილნი 103, ა), -ი, -ალ თვითმპყრობელი

ხრნილნი 64, იხ. ხრნილნი

ხრნი (< ზ + ანი 107) კრებ. სახედრები, ვირობი

ხრნილნი (< ზ + ხანი 107) კრებ. იხ. ხრნი

ხრნილნი 64, -ი, -ალ მთავარი, უფროსი, მფლობელი, ერისთავი

ხრნილნი 42, იხ. ხრნილნი

ხრნილნი 60, იხ. ხრნილნი

ხრნილნი 61, იხ. ხრნილნი

ხრნილნი 62, იხ. ხრნილნი

ხრნილნი 64, იხ. ხრნილნი

ხრნილნი 51, (< ხრნილნი + ილნი 93, -ილნი უფლება, შეძლება, მთავრობა; სამთავრო, სახელმწიფო, სამფლობელო

ხრნილნი (< ხრნილნი + ილნი 95, ვი) -ილნი, -ილნი მთავრის ცოლი; ქალი მთავარი, ერისთავი

ხრნილნი 60, იხ. ხრნილნი

ხრნილნი 44, -ილნი, -ილნი მთავრობა, ფლობა. ბატონობა, უფლება; კადრება, გაბედევა, შებედევა

ხრნილნი 44, იხ. ხრნილნი

ხრნილნი 44, იხ. ხრნილნი

ხრნილნი, -ილნი, ზღ; -ილნი, ზღა, ზღი ჩამოსვლა, ჩამოსვლა, გადმოსვლა, დაშვება, დაწევა; დავარდნა. შდრ. ჟილნი

ხრნილნი 59, იხ. ხრნილნი

ხრნილნი 62, იხ. ხრნილნი

ხრნილნი (< ზღ < ზღილნი + ილნი 89), -ილნი, ზღილნი (წყვეტ. III პ. მხ. რ. ზღილნი), ზღი ჩამოსვლა, ჩამოსვლა, ჩამოსვლა, ჩატანა, ჩამოსმა, ჩამოსწევა, დაწევა (დაბლა); დავრა, დაგდება

ილ 60, იხ. ზღ

ილ 64, ზღ. სწორედ, ნამდვილად; კავშ. მაგარამ, ზღო (214). ~ ლ ~ სწორედ, ნამდვილად; მაშინვე, მყისვე

ილნი, -ილნი ებრაელი, ისრაელთა ქვეყანა; ებრაელი ზღი (19)

ილნი, -ილნი (< ილნი + ალნი 98, დ), -ილნი ებრაელი, ისრაელი (19)

ილნი, -ილნი, რალა; ნივთი, საგანი; აზრი, ზრახვა, ფიქრი; საქმე, ამბავი; მდგომარეობა, ვითარება

ილნი (< ილნი, 100, ა) ზღ. მართლა, სწორედ, ნამდვილად

ილნი, ილნი უფლება; სამართალი, კანონი, წესი; სამართლე (108, გ); ილნი გააჩნია მხოლოდ შემდეგი ფორმები: ბრალდ. ჟ-ილნი, ადგ. ილნი მრ. რ. ილნი, ილნი, ილნი || ილნი ერთმანეთი, ურთიერთი (65)

ილნი 61, იხ. ილნი

ილნი 62, იხ. ილნი

ილნი 59, იხ. ზღ

ილნი, -ილნი (კაცის სახ.)

ილნი 42, იხ. ზღ

ილ || ილნი, ილნი ზეთი (24)

1. ილნი 59, ილნი, მიც.-ადგ. ილნი; დაწე. ილნი, მოქმ. ილნი; მრ. რ. ილნი, ილნი თვისი, თავისი, მისი (63)

2. ილნი || ილნი ნათ.-მიც. უფლებითი ნაცვალსახელისა. მხ. რ-ის სახ.-ბრალდ არა აქვს. ადგ. ილნი || ილნი, დაწე. ილნი, მოქმ. ილნი || ილნი ||

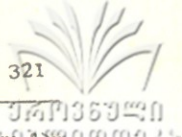
იარს; მრ. რ. *იარსანჲ, იარსანჲ*
თავი, თავისთავი (ცნა); თვისი (63)
იარაჲანჲ 63₂₉ (< *იარ + ან +*
ჲ < აჲ + იარ), -იჲ, მიც.-ადგ. -*იარ-*
იარ (მრ. რ. არა აქვს) თვითმული,
ყოველი (65)
იარსან იხ. 2 *იარ*
იარსანა 53₉ იხ. 2 *იარ*
იარსანჲ 53₈ იხ. 2 *იარ*
იარს 53₈ იხ. 1 *იარ*
იარო 65₁₅ იხ. 1 *იარ*

იარო 63₂₃ იხ. 1 *იარ*
იაროჲ 63₁₀ იხ. 1 *იარ*
იარო 53₂₆ იხ. 1 *იარ*
1.* *იე* (< *ი*) ნათ. *იერე*, ადგ.-მიც. *იამე*
დაწყ. *იამე* მოქმ. *იარე* (ბრალდ.
არა აქვს. არა აქვს მრ. რიცხვიც) რა-
მე, რალაც, რომელიდაც; რა (63:
64; 188)
2. *იე* არსობითი ზმნა იხმარება მხო-
ლოდ უარყოფითი ფორმით — *იე*
არ არის, არაა (188)

L

ლ 54₂₉ *ლამ*, *ლავ* ტირილი
ლან, -*ლ* ფართო, ვანიერი
ლანოქსან (< *ლან + აქსან* 93),
-*ქსან* სიფართოე, სიგანე
ლანოს, -*ლ* ღამპარი
ლანოს 53₁₀ იხ. *ლანოს*
ლანოს 53₁₅ იხ. *ლანოს*
ლანოქსანო 63₁₅ (< *ლანოქსანო +*
გ 98, დ), -*გ* ლანტივერტელი
ლ 54₂₀ -*ლ*, -*ალ* კარგი. ~ *ლ* კარგია,
უკეთესია (85)
ლანოქსან (< *ლან + აქსან* 55), -*გ* იხ.
უკეთესი
ლანო, *ლანო*, *ლანო*, *ლანო*, *ლანო*
მთა (4; 26)
ლანო, *ლანო* || *ლანო* ღვიძლი (19)
ლანოქსან (< *ლანო + აქსან* 98, ბ), *ლან-*
ნანოქსან ზეგანი, მთიანი ადგილი; მთიე-
ლი, მთიული, მთისა (19)
ლ 50₂₄ იხ. *ლან*
ლან 48₇ იხ. *ლან*
ლან 60₃₃ იხ. *ლან*
ლან 48₄ იხ. *ლან*
ლან 57₂₃ -*ლ* უწყვეტ. *ლან*, I კავშ.
ლან უწყვეტ. არა აქვს. II კავშ. I პ.
არა აქვს, II პ. *ლან*, III პ. *ლან*;
მრ. რ. *ლანო*, *ლან*, *ლან* ||
ლან, *ლან* ყოფნა, არსებობა, ყო-
ფა, ჰმნა (81; 173; 183)
ლან 58₁₃ იხ. *ლან*
ლან 59₂₆ იხ. *ლან*

ლან 45₂ იხ. *ლან*
ლან 56₈ იხ. *ლან*
ლან 55₂₈ *ლან*, *ლან*, *ლან*, *ლან*, *ლან*
ავსება, შესრულება (77)
ლ 61₄ -*ლ* მარტო, მხოლოდ; უბრალო,
ჩვეულებრივი; მხოლოდ, მარტო; თანდ.
მართავს დაწყებითს: უ, გარეშე (152)
~ *ლან* *ლან* 61₄ განურჩევ-
ლად ყოველი მხრიდან
ლ 43₆ *ლან* სინათლე, ნათელი (19)
ლ (< *ლან*; 94, ვ) გამოიყენება მხოლოდ
გამოთქმებში, რთულ და წარმოებულ
სიტყვებში: ~ *ლან* გავონება, მო-
სმენა, გაგება; ~ *ლან* (არარე) გავო-
ნება, გაგებინება; ~ *ლ* ~ გასაგონად
ლან, -*ლ*, -*ლან* || -*ლან*, *ლან* ||
-*ლან* ბანა, რეცხვა
ლან 52₂₄ იხ. *ლან*
ლან 64₁₃ (< *ლან* < *ლან* + *ლან* 91;
182—184), *ლან* გავონილი
ლან, -*ლან*, *ლან*, *ლან*; -*ლან*, *ლან*-
ლან, *ლან* დასუსტება, დაუძლურება;
დაშლა, დახსნა; ახსნა, გაშვება
ლან, *ლან*, *ლან* მდუმარე; სიჩუმე, მდუმ-
არება; ჩუმად, მდუმარედ ~ ~ ზხ
ძალიან ჩუმად (105)
ლან 44₈ (< *ლან* + *ლან* < *ლან*;
103, ა), -*ლან*, -*ლან* სინათლის
მომცემი, მანათობელი; ~ *ლან* განა-
თება (174)
ლან 62₂₃ (< *ლან* + *ლან* 98, ე),

-**ქ**, -**ალ** ნათელი, მანათობელი, მნათობი
ქოსაორქი (< **ქოსაორქ**; 90), -**ხამ**, -**ხეჩ** ნათება, განათება
ქოსაორქი 43₃₄ (< **ქოსაორქ** + **ილქი** 93), -**ქხან** სინათლე, მანათობლობა, ნათება
ქოსაორქი 44₄ იხ. **ქოსაორქ**
ქოსაორქი 43₃₃ იხ. **ქოსაორქ**
ქოსჩი, -**ანჩი** || -**ანჩი** მთვარე
ქოსჩი (< **ქოსჩი** + **იო** 96, 5), -**ქ**, -**ალ** მთვარეული
ქოსი 42₂₂ იხ. **ქიჟ**
ქოსი 44₉ იხ. **ქიჟ**
ქორ (< **ქხი**; 94, 3), **ქრი** სმენა, გავონება, ყურის გდება; ამბავი, ხმა (103, ა)
ქორ (< **ქორ**; 90), -**ხამ**, -**ხეჩ** დადუმება, დაჩუმება, დაწყნარება
ქორ 59₂₄ იხ. **ქორ**
ქხან 59₂₄ იხ. **ქორ**
ქხი, -**ხამ**, **ქხი**, **ქი** || **ქხან**, **ქორქი** სმენა, გაგონება (82)

ქხი (< **ქხი** + **ქ** 98, 3) -**ქი**, -**ქხი** სავონი, მოსასმენი
ქხი (< **ქხი** + **ქ** 108, 5), -**ქხი** სმენა (გრძნობა), სასმენელნი, ყური, ყურთასმენა
ქხი 55₈ იხ. **ქხი**
ქხი 57₂₁ იხ. **ქხი**
ქი (< **ქ** < **ქხი** + **იო** 92, ბ), -**ქ**, -**ალ** მსმენელი, გამგონი
ქი 52₂₁ იხ. **ქი**
ქი 45₂₈ იხ. **ქი**
ქი 61₂₃ (< **ქ** < **ქი** + **ხი** 91; 182-184), **ქი** ავსებელი
ქი 49₁₀ იხ. **ქი**
ქი, -**ხამ**, **ქი**, **ქი** დატოვება, მიტოვება, ზურგისკცევა, ხელის აღება; სასოწარკვეთილებადში ჩადება; **ქი**, **ქი**, **ქი** დატოვება, დალა, დაოსება, დაუმღებება
ქი 62₁₃ (< **ქ** < **ქი** + **ხი** 91; 182-184), **ქი** მიტოვებული

ქ

ქი, -**ამ**, -**ი** || -**ი** წასვლა, გამგზავნება
ქი მზიდი, წყნარი, უხმაურო
ქი 64₂ იხ. **ქი**
ქი 63₂₁ იხ. **ქი**
ქი (< **ქი** + **ილქი** 93), -**ქხან** მზიდობა
ქი 63₁₃ იხ. **ქი**
ქი (< **ქი** + **ილქი** 89), -**ხამ**, -**ი** (წყნობა III პ. მზ. რ. -**ი**), **ქი** გაგზავნა, გამგზავნება (ამგზავნებს)
ქი 59₁₆ იხ. **ქი**
ქი 57₁₀ იხ. **ქი**
ქი, -**ამ** ხალტიკი, ხალტეი, (აღვლის სახ.)
ქი, -**ქი** ისარი, ნესტარი, საჩხვლემელი; ჩხვლეთა, წიწვნა, ქენჯნა

ქი (< **ქი**; 90), -**ხამ**, -**ხეჩ** გაგზავნა; ჩხვლეთა, წიწვნა; ქენჯნა
ქი, -**ქი** ჯვარი
ქი 42₁₅ (< **ქი** + **ილქი** < **ილქი** 103, ა) ზანტური (კაცის სახ.)
ქი, -**ქი** არეული, შერეული, ნარევი, ნახევი; მღვრიე, უსუფთაო; უწესრიგოდ მიყრილ-მოყრილი
ქი (< **ქი** + **ილქი** 96; 97), -**ქ**, -**ალ** არეული, უწესრიგო
ქი (< **ქი**; 90), -**ხამ**, -**ხეჩ** || -**ი** შერევა, არევა
ქი 62₁₄ იხ. **ქი**
ქი 41₁₀ -**ი** მჭითური
ქი, -**ქი** ხარფი (კაცის სახელია)
ქი 42₂₄ იხ. **ქი**
ქი 43₄ -**ქ**, -**ალ** ბნელი
ქი (< **ქი** + **ქი** 98, ლ) ბნელი, დაბნელებული; სიბნელისა
ქი 54₂₁ იხ. **ქი**

ქორხელ (< ქორ; 90), -ხმ, -ხეჩ ამო-
თრია, ამოდრეკება

ხორხნაყი (< ხორხი და არა ხორხი +
აყი 98, დ), -ყილი ზორენელი
ხორხი, -რხნაყი ზორინი (ადგილის სახ.).
(20)

ქორქორათ 54₂₀ (< ქორ + ქორ; 106),
-ქ ორმო, ღრმული, ხარო; უფსკრული
ქორქ || ქორ (< ქორხელ; 94, ვ), -ქ || -ოქ
ფიქრი, აზრი, აზროვნება. ზრახვა,
გონება

ქორხელ, -ქმ, -ხეყა აზრი, ფიქრი,
ზრახვა; სჯა, განსჯა; წარმოდგენა

ქორხელი 58₁₀ იხ. ქორხელ

ქორხელ 45₁₇ იხ. ქორხელ

ქორხელა 62₁₁ იხ. ქორხელ

ქორხი 59₁₁ იხ. ქორხელ

ქორხილი (< ქორხი), -რელი || -რელი ||
-რელსა ფიქრი, აზრი, ზრახვა; ბჭობა,
რჩევა (45)

ქორღ, -ქ უჯრა, ფოსო, ფუღურო, ორ-
მო. ~ ~ ~ ~ ~ 45₃₅ უჯრა-უჯრა, უჯ-
რებად (104—106)

ხორმაქ 42₅ ხუმთი (კაცის სახ.)

ქორი, ქორი გაჩეხვა, გასხევება;
სხეობა

ქორათ (< ქორათხ; 94, ვ), -ოქ || -ოქ
რჩევა, დარიგება, სწავლება, წვრთნა
ქორათხ 50₁₁ (< ქორათ < ქორათხ +
ხელ 91; 182—184), -ხელი დარიგებუ-
ლი, გაწვრთნილი, შეგვეული

ქორათხ, -ხმ, -ხეჩ; -ქმ, -ხეყა სწავ-
ლება, დარიგება, გაჩეხვა, წვრთნა

ქორათხა, -ამ, -თაყა ამყობა, ყო-
ყობა, ზვიადობა, თავის მოტანა (თა-
ვი მოაქვს), ამპარტავენობა; თავებობა,
კადნიერება; აბუჩად აგდება; კვებნა,
ბაქიობა, მუქარა

ქორათხა 59₂₅ იხ. ქორათხა

ქორათხ, -ოქ, -თაყა იხ. ქორათხ

ქორათხა (< ქორათ < ქორათხ +
+ ხელ 89), -ხმ, -თიყ (წყველ.
III პ. მხ. რ. -თიყ). ქორათ შებინება,
(შეშინება), დაფრთხობა (დაფრთხობი),
დაფრთხობა (დაფრთხობა)

ქორათხა 61₄ (< ქორათხ < ქორათ-
ხა + ხელ 91; 182—184), -ხელი
დაფრთხობი, დამფრთხობი

ქორათხ, -ქმ, -თაყა || ქორათხ შეშინე-
ბა (შეშინება), დაფრთხობა (დაფრთხობა),
დაფრთხობა (დაფრთხობა). (75; 77; 87)

ქორათ 47₃₅ იხ. ქორათ

ქორათხ || ქორათხ (< ქორათ || ქორათ <
ქორათხ + ხელ 91; 182—184), -ხელი
თქმული, ნათქვამი (12)

ქორათხ || ქორათხ, -ხმ, -ხეჩ; -ქმ,
-ხეყა ლაპარაკი, უბნობა (12)

ქორათხ 48₂₇ იხ. ქორათხ

ქორათხა || ქორათხა (< ქორათხ <
ქორათხ + ხელ) იხ. ქორათხ

ქორათხ 55₁ იხ. ქორათხ

ქორათხ || ქორათხ (< ქორათ < ქორათხ +
ოქ 98, ვ). -თიყ მეტყველი, მოლაპა-
რავი, მთქმელი

ქორათხ || ქორათხ (< ქორათ < ქორათხ +
ქ, -თიყ სიტყვა (108)

უ

ბაძელ 44₃, -ხმ, -ხეჩ; -ქმ, -ხეყა
ამობრწყინება, ამოსვლა, გამოჩენა; აღ-
მოცენება

ბაძელა 47₂₄ იხ. ბაძელ

ბაძელ (< ბაძელ; 90), -ხმ, -ხეჩ და-
ფარვა, დაბურვა, დამალვა

ბაძელ 47₂₁ იხ. ბაძელ

ბაძელ ფარული, იდუმალი; ფარულად

ბაძელ, -ოქ || -ქ, ქ || ოქ; ბაძელ, -ქაყ ||
-ქიყ ნახევრეტი, ნახევრეტი, ჭკუტრუტანა

ბაძელ (< ბაძელ + თი 107), -თიყ კრებ.
ნახევრეტი

ბაძელ, -ქაყ || -ქიყ, -ქიყა || -ქიყა;
-ქიყა, -ქიყა || -ქაყ ყველი (44)

ბაძელა (< ბაძელ + ხელ 98, ზ) ყვე-
ლიანი, ყველივანი, ყველისა

ბაძელი (< ბაძელ + თი 98, პ), -ქ, -თა
ყველივანი, წალკოტი

ბაძელ, ბაძელ || -ქიყ || -ქიყ სიცილი;
მზიარულება; სასაცილო; დაცინვა (52)

ბანრ 63₂₅, ბანოც, ბანოცნდ, ბანოცნე
 მძიმე; ძნელი (52)
 ბანრარცხნ (< ბანრ + რცხნ 103, ბ),
 -რცხნ, -რამრ; -რცხნდ, -რანე მძიმე,
 ძნელი ტვირთის მქონე, მძიმეტირ-
 თიანი (43)
 ბანროცქრნ (< ბანრ + რცქრნ 93),
 -ქხან სიმძიმე, სიმძნელე
 ბაო 42₂₅, -ოქ ხე (34)
 ბაოაქ 54₃, -ქ მონა, მსახური
 ბაოაქაქცხ (< ბაოაქ + აქცხ 95, დ),
 -ქცხ, -ქცაღ თანამსახური
 ბაოაქაქცხენ 51₁ იხ. ბაოაქაქცხ
 ბაოაქაქცყა 50₂₆ იხ. ბაოაქაქცხ
 ბაოაქაქცენ 50₂₉ იხ. ბაოაქაქცხ
 ბაოაქიქ (< ბაოაქ; 90), -ხამ, -ხეჩ
 მსახურება, მონება (147)
 ბაოაქამ 56₁₃ იხ. ბაოაქიქ
 ბაოაქიქნ 50₂₅ იხ. ბაოაქ
 ბაოაქიქ 50₁₉ იხ. ბაოაქ
 ბაოაქიქენ 56₉ იხ. ბაოაქ
 ბაოაქიქდ 57₈ იხ. ბაოაქ
 ბაოაქიქ 50₂₆ იხ. ბაოაქ
 ბაოაქიქცხნ 65₁₁ იხ. ბაოაქიქცხნ
 ბაოაქიქცხნ 65₅ (< ბაოაქ + რცქრნ
 93), -ქხან მონება, სამსახური, მსა-
 ხურება
 ბაოაქა 52₈ იხ. ბაოაქ
 ბაოაქენ 52₂₉ იხ. ბაოაქ
 ბაოაღ, -ოქ || -ოღ წყურვილი
 ბაოაღ (< ბაოაღ + ლ 98, კ), -ღოქ,
 -ღაღ მწყურვალი, მოწყურებულ
 ბაღი, -ღ || -ოქ ხელის გული; ტაში;
 ~ ღბაღიჩ ზარკანსიქ ტაშის კვრა,
 ტაშის ცემა, ტაში (117)
 ბხრ 61₃₄, -ოქ მოხუცი, ბებერი
 ბხჩხ, -ხამ, -ხეჩ (წა)ცხება, (წა)სმა,
 შეღესვა
 ბხჩხსყა 45₃₆ იხ. ბხჩხ
 ბჩბაღიქ (< ბაღრ + ბაღრ; 90; 104—

106), -ჩამ, -ხეაქ (-ხამ, ხეჩ) სიტყვი,
 ხარხარი; დაციწვა
 ბჩრანჩ 41₄, -ზოქ, -ზხაღ მეწამული,
 წითელი
 ბზანსიქ, -ჩამ, ბზაქ შობა, დაბადება
 ბზაღ 45₂ იხ. ბზანსიქ
 ბზიღ (< ბზ < ბზანსიქ + იღ 92, ბ), -ჩ,
 -აღ მშობელი
 ბზიღიქ, ბზიღსან; ბზიღიქდ, ბზიღიქ
 შობა, მშობიარობა; შობილი, ნაშობი,
 ნაშიერი, შთამომავალი; შობის, დაბა-
 დების დღე (45)
 ბზიღიქდ 45₂₅ იხ. ბზიღიქ
 ბზიღსანსიქ (< ბზ < ბზანსიქ + იღსანსიქ
 89), -ხამ, ბზიღიქ (წყვეტ. III პ. მხ. რ.
 ბზიღიქ), ბზი შობა (შობს); ბავშვის აყ-
 ვანა (ბებობა)
 ბზიღიქ (< ბზიღ < ბზიღსანსიქ + ლ 92,
 ა), -გზიქ, -გზაღ მშობელი; ბავშვის
 ამყვანი (ბებობა)
 ბიქ, -ოღ ზღვა (34)
 ბიქიქ (< ბიქ + აქ 96; 97), -ჩ, -აღ
 პატარა ზღვა, ტბა
 ბიქიქცხიქ (< ბიქ + ხეჩ + ხაქ 98
 ხ, + ჟ 108, დ), -რხაქ ზღვის სანაპი-
 რობი; ზღვის სანაპირო ადგილების
 მცხოვრებნი
 ბიქიქ 41₄ იხ. ბიქ
 ბიქიქ 44₃₄ იხ. ბიქ
 ბიქიქიქ 41₅ იხ. ბიქ
 ბიქიქ 43₂₂ იხ. ბიქ
 ბიქიქ 41₃, ბიქიქ კვამლი, ბოლი
 ბიქიქდ, ბიქიქდ მუხლი (მხ. რ-ში ენაც-
 ვლება ბიქიქ და ბიქიქიქ). (52; 108, ბ)
 ბიქიქიქ, ბიქიქიქ, ბიქიქიქდ მუხლი (მრ.
 რ-ში ენაცვლება ბიქიქიქ). (59)
 ბიქიქ იხმარება მხოლოდ ამ ფორმაში
 (მხ. რ-ის საზ.-ბრაღდ.) სხვა ფორმებ-
 ში მხ. რ-ში ენაცვლება ბიქიქიქ, მრ.
 რ-ში — ბიქიქიქ (52)

4

ლაღიქიქ, -ხამ, -ხეჩ გამტყიცება, გა-
 ძლიერება, მოღონიერება, გაჯანსაღე-
 ბა, აღდგენა

ლაღიქ (< ლაღიქ 94, ვ) მორთული,
 გამზადებული, მზა

კაღმაბ (< **კაღმ+აბ** 94, გ; 98, ვ),
-ოჲ || -ჩ სამკაული; აკაზულობა, იარა-
ლი, საჭურველი
კაღმხლ, -ხმ, -ხეჩ; -ჩმ, -ხეჲაჲ შემზადე-
ბა, გამზადება, მომზადება; შედგენა
კაღმხეან 62₁₁ იხ. **კაღმხლ**
კაჭიღიქ იხ. **კაჭიღიქ**
კაჭიღიქტა 42₂₂ იხ. **კაჭიღიქ**
კაჭიღიქქ || **კაჭიღიქქ**, -ჩ კათოლიკე,
საკათედრო საყდარი; გუმბათიანი ეკ-
ლესია
კაჭიღიქტა 65₂₃ იხ. **კაჭიღიქ**
1. **კალ**, **კამ**, **კაგჩ**, **კაყ** დგომა, გაჩე-
რება
2. **კალ** გაჩნა მხოლოდ I სერიის მწკრი-
ვების III პირის ფორმები მხოლოდობი-
თაცა და მრავლობითიც, გარდა უკუ-
თქმითი ბრძანებითისა: **კაჲ** - **კან**;
კაჲრ - **კაჲჩ**; **კაჲტ** - **კაჲტა** ყოფნა,
არსებობა (84)
კალან 52₂₃ იხ. **ილხლ**
კალალ 50₃ იხ. **ილხლ**
კალალ 52₆ (< **კალ** < **ილხლ** + **ხალ** 91;
182—184), -**ელჲ** შემპყრობილი
კალალაბ (< **კალ** < **ილხლ** + **ილაბ** 94, ვ;
98, ვ), -ოჲ || -ჩ სამფლობელო, მამული,
ქონება
კალციღ 52₁₂ იხ. **ილხლ**
კაღჩი, -**ნოჲ**, -**ნხალ** მუხა
კამ 58₁₅ (< **კამხლ**; 94, ვ) კავშ. ან, ანუ; ~
ქ 51₃₃ ან, ანდა, ან არა და (213).
~ **ტ** სასურველია (85). (შდრ. ძვ.
ქართ. გინა)
კამხლ, -**ჩმ**, -**მხეჲაჲ** წადილი, ნება,
სურვილი, ნდობა. იხ. **კამხალ** (87)
კამხალ, -**ამ**, -**მხეჲაჲ** იხ. **კამხლ** (87)
კამხეან 52₁₈ იხ. **კამხლ**
კამხეალ 50₁₃ იხ. **კამხლ**
კამხეალ (< **კამხე** < **კამხლ** + **ხალ**
91; 182—184), -**გელჲ** ნებაებული
კამქრ 50₃₀ იხ. **კამხლ**
კამქ 60₂₁ იხ. **კამხლ**
კამქამ 51₃₃ იხ. **კამხლ**
კამქამ 58₁₅ იხ. **კამხლ**
კამქამქ 51₃₁ იხ. **კამხლ**
კამქამქ, -**მქ**, -**მქალ** ხიდი

კამარაკან 60₁₈, -**ჩ**, -**ალ** კამარა-
კან-ი (საგვარეულო)
კამარაკანაჲ 58₈ იხ. **კამარაკან**
კამარაკანაჲ 57₄ იხ. **კამარა-
კან**
კამარაკან 42₉ იხ. **კამარაკან**
კამქ 59₂₆ (< **კამხლ**; 94, ვ, ვ), -**მაჲ**
ნება, სურვილი, ნდობა (108, გ)
კაჲ 63₁₀ იხ. **2 კალ**
კაჲჩ 51₁₇ იხ. **1 კალ**
კაჲრ, -**ხრ**, -**ხრე**; -**ხრე**, -**ხრეჲ**
კეისარი (25; 53)
კანამჩ (< **კანამჩ** < **კჩ** + **ჩ** 98, კ),
-**რეჲ**, -**რხალ** ცოლიანი
კანაჲ 48₂₈ იხ. **კჩ**
კანაჲ 58₉ იხ. **კჩ**
კანაჲჩ (< **კან** < **კჩ** + **ანჩ** 107),
-**ნოჲ** კრება. ქალები
კანაჲტა 58₈ იხ. **კჩ**
კანაჲტა 45₈₇ იხ. **კანაჲტა**
კანაჲტა 47₂₃, -**ნოჲ** || -**ნჩ**, -**ნალ**
წყრთა
კანაჲტა, -**ხმ**, -**ხეჩ** ყვირილი, ძახილი,
ყვილი, ყვირა
კანაჲტა 61₁ იხ. **კანაჲტა**
კანაჲტა (< **კანაჲტა** + **ხაჲ** 98, ბ), -**ნჩ**
ტყევისაგან ნაკეთები, ტყევისა
კანაჲ 60₂₉, -**რეჲ**, -**რხალ** ტყევი, კანი.
~ **ააჲრე** 60₂₉ მცდარაწყრთა, უნ-
და: **კანაჲ** || **კანაჲ** || **კანაჲ** **ააჲრე**
ტყევის ფარი
კანაჲტა 50₃ იხ. **კანაჲტა**
კანაჲტა, -**ხმ**, -**ხეჩ** შეკვრა, შებორკვა;
ნება, გადაბმა
კანაჲტა 53₁ იხ. **კანაჲტა**
კანაჲტა, -**ანაჲ** ქრთამი; სასყიდელი,
გასამრჯელო (19; 108, გ.)
კასაბ (< **კას** + **კას**; **კას** ცალკე არ
არსებობს; 106), -**ჩ** ეჭვი, უნდობლობა
კასაბ, -**ჩ**, **ალ** ზუმრობა
კასაბ (< **კასაბ** < **კასაბ** +
აბ 94, გ; 98, ვ), -**ჩ**, -**ალ** || -**ჩ** ბოლო,
დასასრული, ნაპირი, კიდე; დასრუ-
ლება, შესრულება
კასაბ 45₂₆ (< **კასაბ** < **კასაბ**-

რქ + ხალ 91; 182—184), -რქიო
სრული, სრულყოფილი
კათარხალ 54₃₀ იხ. კათარხალ
კათარხან 42₆ იხ. კათარხალ
კათარხელ, -ხმ, -ხეჩ; -ქმ, -ხეაქ შე-
სრულება, დამთავრება
კათარხელი 58₇ ნათ. ბრ. კათარხელ-ისა
(66)
კათარხეხს 46₈ იხ. კათარხელ
კათარხეხან 45₈ იხ. კათარხელ
კათოლ, -ქ || -ოქ, -ქლ || -ალ კატა (21)
კარ (< კარხელ; 94, გ), -ქ || -ოქ ძალა,
ღონე, შეძლება; ~ ჯ შეიძლება (85)
რათ ჯირათ კარხ 53₂₆ თავისი შე-
ძლებებისაგან. იხ. კარხ
კარაოქსო, -ქ, -ალ || -ქლ კარაბეტ (კაცის
სახ.); საკუთარი მნიშვნელობა: წინამორ-
ბედი
კარაოქსო 62₂₅ იხ. კარაოქსო
კარაოქს 61₂₁, -ოქ, -ოქლ || -ოქლ ქონე-
ბა, ოჯახის ალაფი
კარაოქს 55₁₁ იხ. კარხელ
კარაოქსი 62₃₀ იხ. კარხელ
კარაოქსი იხ. კარაოქსი
კარაოქსი იხ. კარაოქსი
კარაოქსი, -ქ, -ალ წესი, რიგი
კარაოქსი 61₂₆ იხ. კარაოქსი
კარაოქსი (< კარაოქსი; 90), -ხმ, -ხეჩ; -ქმ,
-ხეაქ გაწესება, დადგენა, გაწესრი-
გება
კარაოქსი 61₂₃ იხ. კარაოქსი
კარაოქსი (< კარაოქსი < კარაოქსი + ოქსი
94, ა), -ქმან გაწესრიგება, გაწესება,
დადგენა
კარაოქსი, -ამ, -ქაქ || -ქაქ კითხვა,
წაკითხვა (69: 71; 73; 79; 80)
კარაოქსი (< კარაოქსი < კარაოქსი + ხალ
91; 182—184), -ხეჩო წაკითხული
კარაოქსი (< კარაოქსი < კარაოქსი + ოქ
92, ბ), -ქ, -ალ წამკითხველი
კარაოქსი (< კარაოქსი < კარაოქსი +
ოქსი 94, ა), -ქმან კითხვა; საკითხავი
კარხელ, -ხმ, კარაოქსი შეძლება (86)
კარხმ 58₁₁ იხ. კარხელ
კარხს 54₃₃ იხ. კარხელ

კარხ 59₂₅ (< კარ) ძლიერ, ძალიან,
ფრიად
კარხელ 54₂₈ იხ. კარხელ
კარბ (< კარბხელ; 94, გ), ფიქო, აზრი,
ზრახვა
კარბხელ, -ხმ, -ხეჩ; -ქმ, -ხეაქ, ფიქრი,
გონება, აზრი, ზრახვა
კარბხელი 60₂₀ იხ. კარბხელ (86: 154)
კარბხელი 57₂₃ (< კარბხელ < კარბხელ +
ხალ 91; 182—184), -ხეჩო განზრ-
ახული
კარბხელ 61₆ იხ. კარბხელ
კარბხელ (< კარბ + ხელ 108, ე), -ხეაქ
ფიქრი, აზრი, ზრახვა
კარბელ, -ბხელ || -ბხელ, -ბხელ || -ბხელ,
-ბხელ || -ბხელ, -ბხელ || -ბხელ მაგა-
რი, მტკიცე (52)
კარბ, -ქ || -ოქ მოკლე
კარბხელ (< კარბ; 90), -ხმ, -ხეჩ და-
მოკლეობა, შემოკლება
კარბხელ, -მელი || -მელი, -მელი წითელი
კარბხელ (< კარბხელ + ხელ 96; 97) კნთ.
წითელი
კარბელ (< კარ < კარხელ + ოქ 92, ბ),
-ქ, -ალ შემკლე(ბელი)
კარბხელ || კარბხელ, -ამ, -ოქ-
ოქ იხ. კარბხელ (87)
კარბხელ || კარბხელ (< კარბხელ <
კარბხელ + ხალ 91; 182—184), -ხმ-
ოქ უპოვარი, უქონელი, ღარიბი, გა-
ჭირვებული
კარბხელ || კარბხელ, -ქმ, -ხეაქ (-ხმ,
-ხეჩ) უქონლობა, კლება (აკლია), სა-
ჭიროება (საჭიროება), ჭირვება (სჭი-
რდება). იხ. კარბხელ (87)
კარ 60₇ იხ. 1 კარ
კარხელ 65₈ (< კარ < 1 კარ + ხალ 91;
182—184), -ხეჩო მდგარი, დგომილი
კარხელ 63₁ იხ. 1 კარ
კარხელ (< კარ < 1 კარ + ოქსი
89), -ხმ, -ხეჩ (წყვეტ. III პ. მხ. რ.
კარხელ), კარხ დაყენება, დადგენა,
დადგინება
კარხელ 61₂₅ (< კარხელ < კარხელ-
ხალ 91; 182—184), -ხეჩო
დადგინებული

კაგიცეცე 54₈ იხ. **კაგიცეცეანელი**
კაგეცე 55₂₄ იხ. **1 კა**
კაიქი იხ. **კიიქი**
კაგაძე 50₈ იხ. **კაგაძე**
კაგაძე, -**ხმ**, -**ხე** ცეცე, როცა
კაი, **კაი** უწყვეტ-**კე**, **კე**, **კე**, **კე**,
წყვეტ. **კე**, **კე** ცეცე (86)
კე (< **კე** < **კა** + **ან** 94, დ)
კე ცეცე, სიციცე; საცეცე-
რეცე, ქეცე
კე, -**ი** ცეცე, ყალები
კე 54₃₅ (< **კე** + **ა** 98, ე),
-**ი**, -**ა** ცეცე, თვალთმაქცი, პირ-
მოთე
კე (< **კე** + **ი** 108, ე), -**ბე**
სიციცე, სიციცე, მატყუარობა
კე 55₁₃ იხ. **კე**
კე 47₃ იხ. **კე**
კე 44₁₂ იხ. **კე**
კე 49₆ (< **კე** < **კე** + **ან** + **ი**
98, ე), -**ა**, -**ხე** ცეცე; ცეცე-
ხე, სულიერი
კე (< **კე** + **ი** 98, ე), -**ხე**
სიციცე
კე, -**ი** || -**ი**, -**ი** || -**ი**
კეცე (ქალქის სახ.)
კე (< **ი** 94, ე) იხ. **კე** მხოლოდ
გამოთქმებში, როგორც და წარმოგებულ
სიტყვებში: **კე**; **კე** (102; 106;
108, ე)
კე 49₁₅ (< **კე** + **კე**; **კე** არ
არსებობს; 106), -**კე** **კე**, სა-
ზოგადო
კე 46₁₆ (< **კე**; 90), -**ხე**
-**ხე**; -**ი**, -**ხე** **კე**, **კე**, საზო-
გადო
კე 46₁₇ იხ. **კე**
კე 56₄ იხ. **ი**
კე (< **კე** < **ი** + **ი** 92, ბ), -**ი**,
-**ა** **კე**
კე, -**ი** სახე, ფორმა, შესახებობა,
გარეგნობა, გამოგონება
კე (< **კე** + **ან** 95, ე), -**ი**,
-**ა** (უფრო მრ. რ-ში: **კე**,
-**ან**) სახე, გამოგონება, სურათი;
წარმოსახვა, წარმოდგენა. ~ **ა** ~ **ა**

კე. ნაირნაირად, სხვადასხვაგვარად
(104; 108, ბ, გ)
კე (< **კე** < **კა** + **ა** 91; 182—
184), -**ხე** ნაცეცე
კე, **კე** || **კე** || **კე**, -**ი** ||
-**ი** || -**ი** **კე** (19)
კე 44₁₈ იხ. **კე**
კე, -**ხე**, -**ხე** **კე**, სეცე; წეცე
კე 55₁₈ იხ. **კე**
კე, -**ი**, **კე**, **კე** დაწე, წეცე,
წეცე, დაწე
კე 48₈ ნათ.-მიც.-ადგ. **კე**, დაწე. **ი**
კე, **კე**. **კე**. **კე**. მრ. რ.
კე, **კე**, **კე**, **კე** ქალი,
ცოლი (49)
კე (უბრუნე) **კე**, ნაცეცე. ნა-
ტეცე (108, ბ). წეცე. **კე**
კე, -**ი** **კე** 63₁₉ იხ. **კე**
კე 64₈ იხ. **კე**
კე 64₁ იხ. **კე**
კე (< **კე** + **ი** 93), -**ხე** **კე**-
ცეცე
კე, **კე** (წყვეტ. III პ. მხ. რ.
ხეცე), **კე** **კე**. **კე** (87)
კე, -**ი**, **კე**, **კე**, **კე**, იხ.
კე. წეცე. **კე**. **კე**
კე, -**ი** **კე** 108, ე)
კე, -**ი**, **კე** (143)
კე, **კე** **კე**, **კე** (იხ-
ყატე)
კე 50₄ იხ. **კე**
კე 64₃₃ იხ. **კე**
კე 65₂₂ იხ. **კე**
კე (< **კე** + **ი** 93), -**ხე** **კე**,
-**ხე** **კე**, **კე**
კე 62₂₂ (< **კე** < **კე** + **ა**
91; 182—184), -**ხე** **კე**
კე (< **კე**; 90), -**ხე** || -**ხე**
დაწეცე, ბეცე დაწე, დამტყიცე;
მონაცე; ~ **კე** **კე** 62₂₂
პირველის გადასახვა (174)
კე 63₁₆ იხ. **კე**
კე, -**ხე**; -**ი**, -**ხე**; -**ი**, -**ხე** **კე**,
ბეცე

ლიბიამს (< ლიბ < ლიბხ + იამს 94, ა),
-ბამან ცემა-ტყევა; გლოვა

ლიხორღ (< ლორ < ლორ; ლორ ცალკე არაა
106), -ქ, -აჲ ყია, ხაზა. შდრ. ირკორ

ლიქმანჲ 46₄ იხ. ლიქმ

ლიქმანჲ 61₄ იხ. ლიქმ

ლიქმ 61₃₈, -მან; -მანჲ || -მილნჲ,
-მანჲ გვერდი, მხარე (37); ქ ლიქ-
მანჲ ლიქმანჲ ყოველ მხრივ, ყოველი
მხრიდან (104); ქ... ლიქმ თანდ.
მართავს ბრალდებითს: -კენ, მხრით
(142)

ლიქმანაჲ 61₃₄ (< ლიქმ + აჲ < აჲ-
ჲს; 103, ა), -ქ, -აჲ მომხრე, ვისიმე
მხარის დამკერი; ქვეყნის მხარის მცვე-
ლი, უფროსი, მხარის მპყრობელი; ჯა-
რის უფროსი, მეთაური

1. ლიქ, ლიქს; ლიქჲ || ლიქსანჲ, ლი-
სანჲ ქალწული; მოლოზანი (35; 46)

2. ლიქ, ლიქს, ლიქსაჲ (ქვეყნის) მხარე
(35); ჯაჲ ლიქ 60₃₀ აქით, აქიდან, ამ
მხრით; ქ... ლიქ || რიჲ... ლიქ
თანდ. მართავს ბრალდებითს: -კენ,
მხრით (142)

ლიქრ 54₂₈, ლიქრქ, ლიქრაჲ || ლიქრქ ბრმა
ლიქსა 51₂₃ იხ. ლიქს

ლიქსაჲ 59₇ იხ. ლიქს

ლიქს 52₁₇, -ხმ, -ხეჩ; -ქმ, -ხეჲჲ მო-
წვევა, დაძახება, მოწოდება; წოდება,
დასახელება

ლიქს 63₁ იხ. ლიქს

ლიქსაჲ 63₄ იხ. ლიქს

ლიქსაჲ 56₈ (< ლიქს < ლიქს + ხაჲ
91; 182—184), -გელიჲ წოდებული

ლიქსაჲ 53₃ იხ. ლიქსაჲ

ლიქსაჲ 52₃₉ იხ. ლიქს

ლიქს 55₇ იხ. ლიქს

ლიქს 57₂₃ იხ. ლიქს

ლიქსაჲ (< ლიქს < ლიქს + აჲ
98, ა), -ქ, -აჲ წვეული, სტუმარი;
მომწოდებელი, მასპინძელი

ლიქსაჲ (< ლიქ < ლიქს + იამს 94, ა),
-ბამან მოწოდება, მოწვევა; ზედწოდე-
ბა, ზედმეტი სახელი

ლიქსაჲ (< ლიქს), -ჯიჲ წვეულება, ნა-
დიმი (108, გ)

ლიქ, -იჲ ძროხა

ლიქსაჲ (< ლიქ + ხან 107) კრებ. ძრო-
ხები, ჯოგი (ძროხებისა)

ლიქორაჲ 65₂ (< ლიქორ < ლიქორქ +
აჲ 94, გ; 98, ვ), -ქ || -იჲ ხოცვა-
შლეტა

ლიქორაჲ 59₃ იხ. ლიქორაჲ

ლიქორქ 57₁₅ (< ლიქორ < ლიქორქ +
ხაჲ 91; 182—184), -რელიჲ გაჟღეტილი

ლიქორქ 60₃₈, -ხმ, -ხეჩ; -ქმ, -ხეჲჲ
გაჟღეტა, ამოწვეტა, დახოცა

ლიქორქ 59₃₁ იხ. ლიქორქ

ლიქორქ 63₄ იხ. ლიქორქ

ლიქორქს 62₃₄ იხ. ლიქორქ

ლიქორქს 63₃ იხ. ლიქორქ

ლიქორქ 63₆ იხ. ლიქორქ

ლიქორქს, -ხმ, -ხეჩ; -ქმ, -ხეჲჲ დამ-
ხოზა, დაქცევა, დანგრევა

ლიქორქსაჲ 62₁₅ იხ. ლიქორქს

ლიქორქსაჲ 64₁₆ იხ. ლიქორქსაჲ

ლიქორქსაჲ 55₁₅ (< ლიქორქ < ლიქორქ-
საჲ + იამს 94, ა), -ზამან დამხოზა,
დაქცევა

ლიქორქს, -ჯიჲ, ლიქორქ დაკარგვა, დაღუპ-
ვა; გაფუჭება, წაბღობა (75)

ლიქორქს 58₁₅ იხ. ლიქორქს

ლიქორქს 55₃₁ იხ. ლიქორქს

ლიქორქსაჲ (< ლიქ < ლიქორქს + იამს-
საჲ 89), -ხმ, ლიქორქს (წვეტ. III პ.
მხ. რ. ლიქორქს), ლიქორქს მოსოზა, და-
ღუპვა, დაკარგვა

ლიქორქსაჲ 56₂₀ (< ლიქორქ < ლიქორქს-
საჲ + ხაჲ 91; 182—184), -სელიჲ მო-
სოზილი

ლიქორქს 42₅ იხ. ლიქორქსაჲ

ლიქორქს (< ლიქორქსაჲ), -რსიჲსაჲ
მოსოზა, დაკარგვა, დაღუპვა (45)

ლიქ (< ლიქსაჲ; 94, ვ) გამოიყენება მხო-
ლოდ გამოთქმებში, წარმოებულ და
რთულ სიტყვებში; ცალკე არ იხმარე-
ბა: ქ ლიქ თაჲ || ლიქ თაჲ (ჩა)ყლაპვა
(106; 175)

ლიქ, ლიქჲ კერძი (108)

ლიქსაჲ, -ქ, -აჲ ქალწული, მოლოზანი.
შდრ. ლიქ

კილსანე 53₆ იხ. *კილსან*
კილსანენ 53₁₃ იხ. *კილსან*
კილრ, *კილი* მტკვარი
კილრა 63₈ მცდარნაწერი, გასააზრია-
 ნებლად, უნდა: *კილრ*. შდრ. *კილზხლ*
კილრქ 54₁₈ იხ. *კილი*
კილრძე, *კილრე* მკერდი (108, ბ)
კილყარქი (< *კი* < *კილრე* + *ყარქი*)
 კერპთაყვანისმცემელი, წარმართი
 (108, ვ)
კილქ, *კილი* ბრძოლა, ჩხუბი, ომი; და-
 ვა (21)
კილილ (< *კილქ*; 90), *-ხმ*, *-ხეც*; *-ქმ*,
-ხეყა ბრძოლა, ომი, ჩხუბი
კილახ, *-ქ*, *-ალ* ანდერძი; აღთქმა
კილყარან (< *კილახ* + *არან* 95, ე),
-ქ, *-ალ* აღთქმათა კრებული, წიგნი:
ნიორ ~ ახალი აღთქმა, *ჩქნ* ~ ძვე-
 ლი აღთქმა
კილირე (< *კილრქ*; 94, ე), *კილირე* კრება;
 ნაკრები (მატყლი)
კილხლ 62₂₆ (< *კილრ* < *კილრქ* + *ხლ* 91;
 182—184), *-რქი* მოჭრილი, მოკვე-
 თილი
კილრხე 60₁₅ იხ. *კილრქ*
კილრქ 63₅, *-ხმ*, *-ხეც* (მო)ჭრა. (მო)-
 კვეთა
კილრქ, *-ქ*, *-ალ* ცეცხლი. იხ. *ნილრ*
კილრქათი 59₁₅ (< *კილრქ* + *თი* 103,
 ბ), *-თი* ცეცხლის სახლი, ე. ი.
 სახლი ცეცხლის თაყვანსაცემლად,
 სადაც ცეცხლი ენთო უჭრობად, სა-

ლოცავი ადგილი: ბაგინი, ბეზინი
 ატრუშანი
კილან იხ. *კიონ*
კილანასორენ 61₃₇ იხ. *კიონასორ*
კილანე იხ. *კიონე*
კილხე 65₁₉ იხ. *კილქ*
კილქ, *-ხმ*, *-ხეც* აკიდება, წაკიდება, და-
 მართება; ტვირთება, ტარება; გადა-
 ტანა, გაძღება
კილქნ (< *კი* < *რქ* < *ხრქ* < *ხრქი* + *ქნ*
 61), *კილქნი* ორმაგი, ორკაცი, ორფა;
 ორმაგად
კილქნლ (< *კილქნ*; 90), *-ხმ*, *-ხეც* გამეო-
 რება; გაორმაგება; შემობრუნება, მო-
 ბრუნება, მოტრიალება; მოხრა, მოდოე-
 კა; *მარქი* *ქან* *ქმ* *ნი* *ი* *კილქ-*
ნი 61₂₇ კაცი ერთხელად ვერ მოაბ-
 რუნებდა, ვერ მოდრგდა
კილქნე 61₂₈ იხ. *კილქნლ*
კილქნლ 54₂₂, *-ხმ*, *-ხეც* ღრვევა
კილქნრ, *-ნი*, *-ნი* || *-ალ* უმცროსი
კილქნრ 55₁₉ იხ. *კილქნრ*
კილქნრი 55₂₂ იხ. *კილქნრ*
კიონ || *კილან*, *-ქ* (უფრო მრ. რ-შია:
კიონე || *კილანე*, *-ნი* 108, გ) სჯული,
 წესი, სარწმუნოება
კიონასორ || *კილანასორ* (< *კიონ* +
ასორ 98, ე), *-ქ*, *-ალ* განდევნილი, ბე-
 რი, დაყუდებული, მონაზონი, მოწყეს
კიონე იხ. *კიონ*
კილქ || *კილქი*, *-ქი*, *-ქი* *ფეხსაცმელი*,
 ქოში
კილქი 56₃ იხ. *კილქი*

2

ა პრეფიქსი, რომელიც დადებით მნიშ-
 ენელობას აძლევს სიტყვას: *ნილი*, *ნი-*
მილი ... (101)
ნილანქ იხ. *ნილანქი*
ნილარ 59₃₄, *-ქ*, *-ალ* ათასი (56; 57)
ნილარა 59₇ იხ. *ნილარ*
ნილარასი 57₁₂, *-ნი* ჰაზარაუზუბი-
 (კაცის სახ.)

ნილარასი 57₃ იხ. *ნილარასი*
ნილარასი (< *ნილარ* + *ასი* 61), *-რქი*,
-რქი ათასეული, ათასი
ნილანქ (< *ნილან* < *ნილანქ* + *-ან*
 94, დ), *-ნი* დევნა, დევნულება
 (108, გ)
ნილანქ 57₃, *-ხმ*, *-ხეც* დევნა
ნილ (< *ნილქ* 94, ე) გადაწონვა

(ცალკე არ იხმარება, გამოიყენება
რთულ სიტყვებში 106; 108, ე)

ნაკადი (< **ნაკ** + **ად** თანდ. + **ნაკ**;
25), **-ი**, **-ად** წინააღმდეგი, მოპირდა-
პირე

ნაკადიერი (< **ნაკადი** + **ერი** 98
ო), **-ი**, **-ად** მოწინააღმდეგე; ურჩი
ნაკი, **-ხმ**, **-ხე** გადაწონვა, გადაზრა
გადაღწევა

ნაკადი, **-ბნი** ჰალარწინი (ადგი-
ლის სახ.)

ნანდი, **-ხმ**, **ხე**; **-ხმ**, **ხე** მოწონება
ნანი 50, (< **ნან** < **ნანდი** + **ნი** 98, მ)
სათნო, საყვარელი, მოსაწონი: ~ **ქ-**
ნდი მოწონება; ~ **ქი** სათნოდ
ჩათვლა, სათნოდ მიჩნევა, მოწონება
(174; 175)

ნამარ 50, **-ნი** || **-ი** || **-ი** **რიცხვი**; ან-
გარიში; **ი** ~ || **ად** ~ თანდ. მარ-
თავს ნათესაობით: **-თვის** (145); ~
ადნი || **ადნი** ანგარიშის მოთხოვნა,
ანგარიშის ჩაბარება (174; 175)

ნამარ, **-ხმ**, **ხე**; **-ხმ**, **ხე** თვლა,
აღრიცხვა; ჩათვლა, მიჩნევა

ნამარ 51, **ი**. **ნამარ**

ნამარი 62, **ი**. **ნამარი**

ნამარი **ი**. **ნამარი**

ნამარი (< **ნამ** 176 + **არი**), **-ხმ**,
ხე || **-არი** მოთმენა, ატანა (25; 76)

ნამარი (< **ნამარი** < **ნამარი** +
არი 93), **-ხმ** მოთმენება

ნამარი 55, **ი**. **ნამარი**

ნამარი (< **ნამ** 176 + **არი**; 90), **-ხმ**,
ხე ამბობი, კოცნა

ნამარი, **-ხმ**, **ხე**, **ხე** მუწვი (53)

ნამარი 64, **ი**. **ნამარი**

ნამარი (< **ნამარი** + **არი** 95, ბ), **-ი**,
-ად სომხეთი

ნამარი 62, **ი**. **ნამარი**

ნამარი 52, **-ხმ**, **ხე**; **-ხმ**, **ხე**
ხედა, მხერა, ცქერა, ჩენა, ხილვა

ნამარი (< **ნამარი** + **არი** 93, კ), **-ად**, **-ად**
სარკვე

ნამარი 54, **ი**. **ნამარი** (80)

ნამარი 61, (< **ნამარი** < **ნამარი** +

ნამარი 91; 182—184), **-ად** ხილული,
ნახული

ნამარი 62, **ი**. **ნამარი**

ნამარი 42, **ი**. **ნამარი**

ნამარი 63, **ნამარი** || **ნამარი**, **ნამარი**,
ბრალდ.-ადგ. **ნამარი**, ნათ.-მიც.-დაწყება.

ნამარი || **ნამარი** მამა (50)

ნამარი (< **ნამარი** + **არი** 103, ბ), **-ი**,
-ად მამამთავარი, პატრიარქი

ნამარი 42, = **ნამარი** -
ხმ **ი**. **ნამარი**

ნამარი (< **ნამარი** + **არი** -
ხმ 93), **-ხმ** მამამთავრობა,
პატრიარქობა

ნამარი 64, **ი**. **ნამარი**

ნამარი (< **ნამარი** + **არი** 95, კ), **-ად**,
-ხმ (უფრო მრ. რ.-ში: **ნამარი**,
-ხმ 108) მამული, მამული, სა-
მშობლო

ნამარი (< **ნამარი** + **არი** 96; 97) კნინ. მამი.
მამიკო

ნამარი 63, **ი**. **ნამარი**

ნამარი, **ნამარი** სომხები ან სომხეთი
(108, დ)

ნამარი 54, **ი**. **ნამარი**

ნამარი 56, სულ, მუღამ

ნამარი (< **ნამარი** + **არი** 98,
ო) მუღამი, სამუღამო, გამუღამებული;
ყოველდღიური

ნამარი 45, **ი**. **ნამარი**

ნამარი 48, (< **ნამარი**), **-ად** ||
-ად დასვენება, შესვენება, მოსვენ-
ება, დადგომა, დაწყნარება, დაშვი-
დება; ~ **ნამარი** 48, ფეხის დასა-
დგმელი, დასასვენებელი (45)

ნამარი 57, **-ად**, **-ად** დასვენება,
შესვენება, სიკდილი (75)

ნამარი 63, **ი**. **ნამარი**

1. **ნამარი** 52, **-ი** ტანაცემელი, სამო-
სელი

2. **ნამარი** 57, თანდ. მართავს მოქმე-
დებით: **-ურთ** (154)

ნამარი 62, (< **ნამარი**) ზხ. პირდაპირ,
სწორედ; თანდ. მართავს ნათესაო-
ბით: პირდაპირ, პირისპირ; **-კენ**
(145)

განუტყა 62₇, -*უტყა* სანახაობა, ზემი, აღ-
ლუმი; ~ *აღუტყა* აღორცხვა, დათვა-
ლიერება, გამოძიება, მიმოხილვა
-*განუტყა* (< *განუტყა*; 90), -*ხმ*, -*ხე*
-*ქმ*, -*ხე*ყი მიგებება, შეხვედრა
-*განუტყა* 63₃₃ იხ. *განუტყა*
-*განუტყა* 62₉ იხ. *განუტყა*
-*განუტყა* ჰანდისიანი (ადგილის
სახ. 108, დ)

განუტყა 65₁₀ იხ. *განუტყა*
-*განუტყა* 65₁ (< *გან* + *განუტყა* + *ხა* 91;
182—184), -*განუტყა* გაცვანილი, გაძვე-
ბული

განუტყა 54₃₀, -*ხმ*. *განუტყა*, *განუ* ა(მო)ღება,
წართმევა, ამოყვანა, გა(მო)ყვანა, წაყ-
ვანა, წაღება; აღმოცენება, გაჩენა;
გახდა, გაძრობა; გაძვეება, გაგდება (86)

განუტყა 57₁₈ იხ. *განუტყა*
-*განუტყა* 54₂₁ იხ. *განუტყა*
-*განუტყა* 52₁₃ იხ. *განუტყა*
-*განუტყა* 54₃₄ იხ. *განუტყა*
-*განუტყა* 44₁₂ იხ. *განუტყა*
-*განუტყა* 44₃₂ იხ. *განუტყა*
-*განუტყა* 61₂₉ იხ. *განუტყა*
-*განუტყა* 62₇ იხ. *განუტყა*
-*განუტყა*, -*განუტყა* ჰაშტენი (ადგილის
სახ. 108, დ)

განუტყა 47₂₉, -*ქ*, -*აღ* ასაკი; ტანი, სხეუ-
ლი; ტანადობა

განუტყა, -*ხმ*, *განუტყა*, *განუ*; *განუტყა*, *გან-*
უტყა მიღწევა, მისვლა, დაწევა, მიახ-
ლოება (147)

განუტყა 58₇ იხ. *განუტყა*
-*განუტყა* 63₂₆ იხ. *განუტყა*
-*განუტყა* 58₂₃ იხ. *განუტყა*
-*განუტყა*, -*ქ*, -*აღ* ნახევარი, შუა; თა-
ნაბარი; საზოგადო

განუტყა (< *განუტყა* + *იღ* 98, თ),
-*ქ*, -*აღ* მენახვერი, თანასწორი

განუტყა 51₃₈ იხ. *განუტყა*
-*განუტყა* 45₃₃ (< *გან* + *განუტყა* + *ხა*
91; 182—184), -*განუტყა* მოღწეული, მო-
სული

განუტყა 62₃₂ იხ. *განუტყა*
-*განუტყა* 61₃₅ იხ. *განუტყა* (79)

განუტყა 58₁₀, -*ქ* ნამდვილი; ნამდვი-
ლად; მტკიცედ

განუტყა 58₁₈ (< *განუტყა* + *უტყა*
100, დ) ნამდვილად, კუჭმარიტად,
შეშველად, უთუოდ
-*განუტყა* 55₁₃ (< *განუტყა* + *განუტყა*
-*განუტყა* 91; 182—184), -*განუტყა* გა-
მტკიცებული

განუტყა 64₂₀ იხ. *განუტყა*
-*განუტყა*, -*ხმ*, -*ხე*; -*ქმ*, -*ხე*ყი
დამტკიცება; დამყარება
-*განუტყა* 43₃₃ იხ. *განუტყა*
-*ქმ*

განუტყა 43₁₁ (< *განუტყა* + *იღ*
-*ქმ* 93), -*ქმ* სიმტკიცე

განუტყა, -*ხმ*, *განუტყა*, *განუ*; *განუტყა*,
-*განუტყა* მოჭრა, მოჭევა

განუტყა 50₂₈ იხ. *განუტყა*
-*განუტყა* 50₃₁ იხ. *განუტყა*

განუტყა 50₃₂ (< *გან* + *განუტყა* +
-*განუტყა* 89), -*ხმ*, -*განუტყა* (წყობ-

III პ. მხ. რ. -*განუტყა*), *განუტყა* გადაზდა,
მიცემა (ვალის, სესხის), გასტუმრება

განუტყა 50₃₀ იხ. *განუტყა*
-*განუტყა* (< *განუტყა* + *განუტყა*
-*განუტყა* 94, ა), -*განუტყა* მოჭრა, მო-

ჭევა; მიზღვა, გადაზდა
-*განუტყა* 64₃₂, -*ქ*, -*აღ* ღვიძლი, კვიდ-

რი, ალალი (შვილი, ნათესავი)

განუტყა 42₂₈ იხ. *განუტყა*
1. *განუტყა*, -*ი* სამხრეთი

2. *განუტყა* 60₂₃ იხ. *განუტყა*
-*განუტყა* (< 1 *განუტყა* + *განუტყა* 98, ბ),

-*განუტყა* სამხრეთისა, სამხრეთული;
სამხრეთი (გ. ი. სამხრეთის მხარე)

განუტყა იხ. *განუტყა*
-*განუტყა* იხ. *განუტყა*

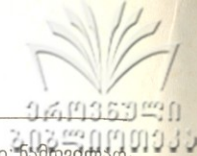
განუტყა, -*ხმ*, -*ქმ*, -*ქმ* აკანკა-
ლება, აკანკაება, შეთრთოლება, შე-

ქრელობა
-*განუტყა* 59₃₈ || *განუტყა*, -*ი* ასი (56; 57)

განუტყა (< *განუტყა* + *განუტყა* 58),
-*ქ*, -*მიც*, -*ადგ*, -*განუტყა*, -*განუტყა* მეასე;

მეასელი (56; 57; 59)
-*განუტყა*, -*ქ*, -*აღ* || -*ქ* ხარკი, ვალი, გადა-

სახადი; ~ ჯ უნდა, საპიროა (85);
ჩ ზარქ ძალად, ძალით, უნებურად;
 ცხადია
ზარქანს 61₃₂ -*ხმ*, *ზარქ*, *ზარ*; -*ჩმ*
ზაროქ, *ზარქ* რტყმა, ცემა, გვემა;
 (და)მტვრევა, დამსხვრევა (82); *ზორ*
ზარქანს *ღვარჯღ* ცეცხლის მიცემა
 ქალაქისთვის (118, ბ)
ზარქანს 57₁₅ იხ. *ზარქანს*
ზარილ (< *ზარ* < *ზარქანს* + *ილ* აბ
 94. გ), -*იქ* ცემა, დარტყმა, გვემა
ზარილ, -*ილ*, *ზარქ*, *ზარ* იხ. *ზარქა-*
ნს (82)
ზარილ (< *ზარ* < *ზარილ*), -*რთი*,
 -*თთ* მდიდარი; ღონიერი, ძლიერი
ზარიანსა 52₃₃ იხ. *ზარიანს*
ზარიანს 52₁₆ იხ. *ზარიანს*
ზარიანს 53₁₃ იხ. *ზარიანს*
ზარიანს 52₂₉ იხ. *ზარიანს*
ზარიანს, -*ნს* კორწილი (108. გ)
ზარიანს 52₃₁ იხ. *ზარიანს*
ზარიანს 52₇₁ იხ. *ზარიანს*
ზარიან 53₇ იხ. *ზარიან*
ზარიან, -*იქ*, -*თმ*; -*თი* || -*იქ*,
 -*თმ* რძალი
ზარიანს (< *ზარილ* + *იქ* 93), -*ქ*
 სიმდიდრე
ზარე 63₁₀ იხ. *ზარე*
ზარეანს, -*ხმ*, *ზარე*, *ზარე* (შე)კით-
 ხვა, გამოკითხვა (137; 141)
ზარეანს 56₉ იხ. *ზარეანს*
ზარე 64₃, ჰარე-ი (ადგილის სახ.
 108. დ)
ზარე, -*ქ* პური
ზარე (< *ზარე* + *ქ* 103, ა)
 პურსავსე
ზარე 55₃₀ იხ. *ზარე*
ზარ 47₁₂, -*ილ* ფრინველი; ქათამი; მა-
 მალი
ზარანს, -*ხმ*, -*ხე*; -*ჩმ*, -*ხე* და-
 ჯერება
ზარათ იხ. *ზარათ*
ზარათ 58₁₂ (< *ზარათ* + *ყ* 100, დ)
 ნამდვილად, ჭეშმარიტად,
 უთუოდ, უშეკველად
ზარათ || *ზარათ* სარწმუნო, მართალი,

ნამდვილი; დარწმუნებული, ნამდვილად,
 ჭეშმარიტად
ზარათ (< *ზარათ* + 94, ვ), -*იქ* (უფ-
 რო მრ. ო-შია: *ზარათ*, -*თი*; 94, ვ;
 108. გ) რწმენა; სარწმუნოება, სჯული,
 კანონი, წესი
ზარათ, -*ამ*, -*თი* დარწმუნება,
 დაჯერება (147)
ზარათ (< *ზარათ* + *ქ* 98, კ), -*ქ*,
 -*ქ* დასაჯერებელი, სარწმუნო
ზარათ 54₂, (< *ზარათ*), -*ჩმ*,
 -*ჩმ* სანდო, სარწმუნო
ზარათ 59₁₄ იხ. *ზარათ*
ზარათ 46₁₃ იხ. *ზარათ*
ზარათ 61₃₈ იხ. *ზარათ*
ზარათ იხ. *ზარათ*
ზარათ იხ. *ზარათ*
ზარათ, -*ქ*, -*ალ* წარმართი
ზარათ, -*იქ* ვინი, ვაგლანი, წუხილი
ზარათ, -*ჩმ*, *ზარათ*, *ზარათ* ამხედრება,
 შეჯდომა (69; 71; 79; 80)
ზარათ 61₅ (< *ზარათ* < *ზარათ* + *ილ* 91;
 182—184), -*ბ* ამხედრებული
ზარათ (< *ზარათ* + *ხმ*; 25; 90; 106), -*ხმ*
 -*ხე* კვნესა, ოხვრა, ტირილი, ვიშვიში
ზარათ იხ. *ზარათ*
ზარათ (< *ზარათ* < *ზარათ* + *ხე*; 25; 106),
 -*იქ* || -*ქ*, -*ალ* ნიღვარი, ღვართქაფი,
 წყალდიდობა, წარღვნა, რღვნა
ზარათ 55₁₁ იხ. *ზარათ*
ზარათ 46₃₅ იხ. *ზარათ*
ზარათ 49₂₀ იხ. *ზარათ*
ზარათ, -*ილ*, *ზარათ*, *ზარათ*, *ზარათ*,
 დათხევა, დაღვრა, დაქცევა, დასხმა
ზარათ 49₂₁ იხ. *ზარათ*
ზარათ 55₃₄ (< *ზარათ* + *აღი* 55),
 -*ილ* შორეული, უფრო შორი,
 უშორესი
ზარათ (< *ზარათ* + *აღი* 95, ბ),
 -*ქ*, -*ალ* შორეთი, შორეული ჭვეყანა
ზარათ 55₂₃ შორი, შორეული; *ქ* *ზარათ*
 შორს (64)
ზარათ (< *ზარათ* + *ილ* 64)—*ქ* ~ შო-
 რიდან (99, ა)
ზარათ, -*იქ* კვალი, ნაკვალევ; *ქ* *ზარათ*
 მართავს ნათეს. = შემდგომ, მერმე, უკან

სილა (< **ს** + **ლა** < **ლახი**), **-ჩ**, **-ა** მცოდნე-
 ლი, კარგად გამგონე, დამჯერი (101)
სამილა (< **ს** + **მილა** < **მთახი**), **სამი**
სამთა || **სამილა** კარგად მცოდნე, გა-
 მოცდილი (101)
სანაძი (< **ს** + **ანა** 55) უძველესი,
 უფრო ძველი
სანაძანე 65₁₇, **-ჩ** მორჩილი, გამგონე
 დამჯერი
სანაძანელი (< **სანაძანე**; 90), **-ჩამ**, **-ხე**
(-ხამ, -ხეჩ) მორჩილება, გავრება,
 დაჯერება (147)
სანაძანე 58₁₄ იხ. **სანაძანე**
სანა (< **ს**; 90), **-ამ**, **სანა** და-
 ძელება
სანარ, **-ჩ** უნარი, ღონე, საშუალება, ხერ-
 ხი; ~ **ს** **სანა** || ~ **სნარ** ღო-
 ნისძეობა, საშუალების გამოძეობა, ღო-
 ნება (ილნა) (174; 175); ~ **ს** შეიძ-
 ნება, უნდა (85)
სნარ (< **სნარ**; 90), **-ხამ**, **-ხე**; **-ჩამ**,
-ხე საშუალების მონახვა, ღონება;
 გამოგონება
სნარი (< **სნარ** < **სნარ** + **ი**
 92, ბ, + **ი** 93), **-ქან** ღონის-
 ძეობა
სნარ 62₁₅ იხ. **სნარ**
სნარ (< **სნარ** < **სნარ** + **ი** 91;
 182—184), **-ხე** მოძველებული
სნარ (< **სნარ** + **ი** 61) ხუთმაგი,
 ხუთკეცი, ხუთგზისი, ხუთჯერადი; ხუთ-
 მაგად
სნარ 47₂₃ (< **სნარ** + **ი**), **-ჩ**
 თხუთმეტი (56; 57)
სნარ (< **სნარ** + **ი** 91;
 182—184), **-ხე**, **მი**, **მი**, **მი**, **მი**
 თხუთმეტი; მეთხუთმეტედი (54)
სნარ || **სნარ** (< **სნარ** +
-ქან || **-ქან** 60), **სნარ** || **სნარ**
სნარ ხუთივე
სნარ იხ. **სნარ**
სნარ (< **სნარ** არ იმარება + **ი** 96;
 97), **სნარ**, **სნარ** ინდოელი, ინდო
 (90)
სნარ || **სნარ**, **-ჩ** საწინებელი (25)
სნარ 52₃ იხ. **სნარ**

ჰერ 49₁₁ ჰეროი, მიტ.-ადგ. ჰეროლმ,
 დაწყ. ჰერმტ, მოქმ. ჰეროლ; ჰერდ,
 ჰეროი თქვენი (63)

პერყაყს (< *პერყ* < *პერყ-ის* ოდინდელი მოქ. ბრ. ცალკე არ იხმარება + *კალ* < *ოანს*; 40; 103, ა), -*ბ*, -*ა*ლ შეპყრობილი, დაქვრილი; ~ *აანს*ლ შეპყრობა, დაქვრა, დაპატიმრება (174)

ձեռքակալս 57, 06, ձեռքակալ

$$\Delta_{\text{exp}} \approx 5 \cdot 10^{-5} \text{ об. } \Delta_{\text{exp}}$$

ձեռքով 49₁₄ ոճ. ձեռք

ձեռք, - ուր խառն, ցուրտ

Δεφ 53_α, Δ_ΗΠ_α 3_β 20

ა/ 61,2 ა/მ/ ცხვნი (35)

პ/ან ($< \text{პ} + \text{ან } 107$) კრებ. ცხენები,
რემა

$\Delta/\text{სლორ}$ ($< \Delta/\text{ს} + \text{სლორ}$ 98, ე), -/ი, -სა
 (ხელოსანი (ჯარი), მხედარი

ბეჟა (< ბეჟა; 94, ვ) სოლო, ტყორცნა; ჭიმ-
ვა; სასოლო, სატყორცნი (მაგ., ისარი)
ბეჟხუჩი (< ბეჟა + ხუჩი 95, გ), -ხუჩი,
-ხუჩა ზეთისხილის ხე

ձիթեհեւոյ 48¹⁷ ռճ. ձիթեհի

ձկանից 49,1% ռե. ձուռիչ

ձմեռն, ձմեռան; ձմեռունք, -բանց
Նամտաճո (26; 42). ո՞ն. ձմեռային

ձմեռային ($\leq$ ձմեռ $\leq$ ձմեռն + ալին
98: ծ), -բայնոյ Նամտրոնս, ց. ո. Նամ-
տրոնս Թրո, Նամտարոն (42)

ձմեռային ($< \Delta մեռն$; 42), -բայնւոյ ու.
ձմեռային

ձմերձանի (< ձմեռն; 42), -բանւոյ ոճ.
ձմերթային

ձոր, այն ելքը, երանի, ելուծ

 $\Delta n p_{\text{н}} 62_{30}$ об. $\Delta n p$

ձուլին, ձկան; ձկուռնք, ձկանյ տըջնո

2

გაყარ 57, -აჟ || -აჟ ლაზარე (კაცის სახ.)

△

ճանաչել, -չեմ || չիմ; ծանեալ, ծանիւր
(ընթաց; ցոլման) (82)

Հանաչի 55₃ ռն. Հանաչել

Հանապարհ, -ի, -աւ զծո

ճանապարհաց 52₂₈ ռճ. ճանապարհ

Հանապարհ 52₃₀ ՕՆ. Հանապարհ

သယံဇာတ, -/၊ || -၈၄ ဝေ့စီ

დასნდრე (< დასნდ + რე 96; 97), -სრე,
-სრელ. პატივით ბეზი

დავ, -ი, სადილი; პურ-მარილი, პურ-
ღვინო

დაყაყ (უბრუნვ.) განფენილი, ფართოდ
გაშლილი

Հայադիւ 57, 6 ռ. Հայադիւք

ნაყოფიქ (< ნაყოფ + ქ 108, ე),
-გსაყ ღვრა, თხევა, ღვნა, დინება;
ჩქვრა, ჩუზნუხი; ზანხე არხან ნაყოფ-
ქსა 57₁₆ სისხლის ღვარის დაყენება
(174)

დაწ, -¹ სიტყვა, ქადაგება

ძანეს, -ემ, -ეგი გარჯა, შრომა, ზრუნ-
ვა, ურვა, შეწუხება, წვალება, დაქანც-
ვა, დაღლა

დაწილქიან ($< \text{დაწი} < \text{დაწიხი} + \text{სქიან}$
93), -ქიან შრომა, გარჯილობა; გა-
ჭირვება, ვნება

Հետ, -n / -ի սոսկրադք, սոհիվարք

Հեղուկ 57,2 օճ. Հեղուկ

ძე, ძეხ || ძეი წივილი, კივილი, წივილი; ~ ააიილ || ~ გაააა ||
 ძეხ ზარქანსელ აწივლება, აკივლება,
 კივილის ატება (174)

ბრძანებით, -ჩ ჰყონდიდელი

Ճղուհատելին 42,7 րժ. Ճղուհատել

აღმართი, -ხმ, -ხეჩ გამოძიება, შემოწ-
მება. გასწორება

၆၃၄ ယုဒ၊ - ယုဒ၊ - ယုဒ၊ || - ယုဒ၊ ၆၃၅

რიტი, მართალი, სწორი, ნამდვილი;
ნამდვილად, ჭეშმარიტად (100, ზ)
აზღ (< აზღ; 90), -ხმ, -ხეხ წივილ-კივი-
ლი, ყვირილი
აზღან 61₁₃ (< აზღ < აზღ + ჰან 94, ბ),

აჟმან ყვირილი, წივილი, კევილი
წივილ-კივილი (25; 38)
აჟაჟ, -ჩ, -აჟ; აჟაჟჟ || აჟაჟიან, -ჟაჟ
კრაჟი, სანთელი (46)

U

მაღესთროს, -ჩ, -აჟ მაგისტროსი
მაღესთროსი 42₂₃ იხ. მაღესთროსი
მაღესთროსიქან (< მაღესთროსი +
იქან 93), -ქხან მაგისტროსობა
მაბანსი, -ჩამ, მამბაჟ, მამბიქ იხ.
მამბილ
მამბილ, -ილამ, მამბაჟ, მამბიქ მიკვრა,
მიწებება; შეკვრა, შედგება (87)
მამ, -ილ || -ილან, -ილ || -ილამ; მამ-
ილან, მამილანსი სიკვდილი (46)
მამჩაჟ, მამაჟ ლოგინი (108, ა)
მამილან 42₆ იხ. მამ
მამილ აიქიქ 62₃₅ (< მამ + აიქიქ
103, ბ) მაჟუ არით (ადგილის სახ.
პირდაპირ: „სიკვდილის მიზეზი“)
მამიქი, -ჩ, -აჟ მამიკონი (კაცის
სახ.)
მამიქიანსი 59₁ (< მამიქი + ხანსი
93, ბ), -იქიანსი || -იქიანსი მამიკონიან-ი
(გვარის სახელი)
მამიქიანსი 57₂₁ იხ. მამიქიანსი
მამიქიანსი 58₄ იხ. მამიქიანსი
მამიქიანსი 59₆ იხ. მამიქიანსი
მამიქი 50₁₆, მამიქ || მამიქ, მამიქ; მამიქ,
ბრალდ.-ადგ. მამიქ, მამიქ დედა (50)
მამიქაჟაჟ (< მამიქ + ჟაჟაჟ 103,
ბ), -ჩ, -აჟ დედაჟაჟი
მამიქიქ (< მამიქ + ქი 96; 97) კნინობ.
დელი, დელიკო
მამიქიქი 64₃, -ჩ მამიქიქი-ი (ადგი-
ლის სახ.)
მამიქიქი, -ჩიქი მდოგვი (20)
მამიქიქიქიქიქიქი 42₂₁ მანდატურთ-
უხუცესი
მამიქიქი 64₁₀ (< მამიქიქი + ხანსი
98, ა), -ჩ, -აჟ საყმაწვილო, ბავშუ-
რი, ყმაწვილური

მამიქიქი (< მამიქიქი + ქი 96; 97) კნი-
ნობ. ბიქუნი, ბიქი, ყრმა
მამიქიქიქიქი 49₄ იხ. მამიქიქიქიქიქი
მამიქიქიქიქი (< მამიქიქი + იქიქიქი 93),
-ქიქიქი ბავშობა, ყრმობა, ყმაწვილო-
ბა, საყმაწვილე
მამიქიქი (< მამიქიქი + იქი 107), -იქიქი,
-იქიქი || -იქიქი კრებ. ყრმები, ყმაწ-
ვილები
მამიქიქი (< მამიქიქი ცალკე არაა + იქი 96;
97), -იქიქი, -იქიქი, -იქიქი ბავშვი,
ყრმა, ყმაწვილი, ახალგაზრდა (44)
მამიქიქი, -ჩ მამიქიქი (კაცის სახ.)
მამიქიქიქი 62₂₃ იხ. მამიქიქიქი
მამიქი, მამიქი; მამიქიქი, -იქიქი წვირი-
ლი, ბატარა (52)
მამიქი, -ჩ, -აჟ || -ჩიქი ტყავი, კანი
მამიქიქიქი (< მამიქიქი + ხიქიქი 93, ი), -იქი-
ქი, -იქიქი ტყავისა, ტყავისაგან და-
მზადებული
მამიქი, -ჩიქი, -იქიქი; -იქიქი, -იქიქი ნა-
წილი
მამიქიქი (< მამიქიქი < მამიქიქი + ქი 98,
კ), -იქიქი, -იქიქი ბეჭედი
მამიქიქიქი 64₁₁, -იქიქიქი || -იქიქიქი მათე
(კაცის სახ.)
მამიქი, -იქიქი, -იქიქი; -იქიქი, -იქიქი
თითი (37)
მამიქიქი 51₇ იხ. მამიქიქი
მამიქიქი (< მამიქიქი; 90), -ჩამ, -ხეხი; -ჩამ,
-ხეხი მითითება, გაცემა, ღალატი,
დასმენა; მიცემა, გადაცემა
მამიქიქი 53₂ იხ. მამიქიქიქიქი
მამიქიქიქიქი (< მამიქიქი < მამიქიქი + იქი-
ქიქიქი 89), -ჩამ, -იქიქი (წყვეტ. III პ.
მხ. რ. -იქიქი), მამიქიქი; მამიქიქიქი, მამ-
იქიქიქი მითითება, მიძღვნა, შეწირვა;

მიახლოება, მისვლა; მიყვანა, მიგვრა, მიტანა; წაყენება, წარდგენა; დაწინაუ-
რება

მაათიღვანტჩინ 60₂₁ იხ. *მაათიღვანტჩ*
მაათიღვალ 50₁₉ იხ. *მაათიღვანტჩ*
მაათიღვალ 54₄ (< *მაათიღვ* < *მაათიღ-*
ვანტჩ < *ხალ* 91; 182—184), *-ყელი*
შეწირული

მათაჲს, *-ჯიჲ*, *-თხაჲ*, *-თქრ* მისვლა,
მიახლოება, წადგომა (წადგა). (75)

მარცარტ, *-ქ* წინასწარმეტყველი
მარცარტლიტხანს 63₂₂ იხ. *მარცარ-*
ტლიტხან

მარცარტლიტხან (< *მარცარტ* + *ილ-*
ტხან 93), *-ტხან* წინასწარმეტყვე-
ლებდა

მარც 44₂₁, *-ი* (მრ. რ.: *მარც*, *-ღი*
მაგრამ ჩვეულებრივ მრ. რ.-ში კრებო-
თი *მარცქ* ენაცვლება) კაცი, ადამი-
ანი (44; 107)

მარცაჲს (< *მარც* + *აჲს* < *აჲრტ*;
103, ა), *-აჲრტ*, *-აჲრალ* კაცთმოყვარე

მარცაჲსილტხან (< *მარცაჲს* + *ილ-*
ტხან 93), *-ტხან* კაცთმოყვარეობა

მარცქ (< *მარც* + *ქ* 96; 97) კრებ.
-ღჲს (მრ. რ. არა აქვს) ხალხი, ადა-
მიანები (44; 107)

მარცკან 45₁₇ იხ. *მარცქ*

მარცკანტ 57₃₀ იხ. *მარცქ*

მარცო 45₂₁ იხ. *მარც*

მარცყან 60₄, *-ქ*, *-ალ* მარზბანი, მზა-
რის უფროსი, მმართველი

მარცყანოტხან || *მარცყანოტხან*
(< *მარცყან* + *ილტხან* 93), *-ტხან*
მარზბანობა

მარტ (< 2 *მარტქ*; 94, ვ) შესაძლებე-
ლი, შესაფერი, ჯეროვანი, მართებუ-
ლი; ~ *ქ* შესაფერია, ჯერ არს, შეიძ-
ლება, უნდა (85)

1. *მარტქ*, *-ხმ*, *-ხეჲ* მოწყობა, აწყო-
ბა, გამართვა, ამუშავება; მოპოვება,
შოვნა, შეძენა

2. *მარტქ*, *-ხმ* || *-ქმ*, *-ქაჲ* || *-ქა-*
ჲა შეძლება (85; 86)

მარტყანოტხან 42₈ იხ. *მარცყანოლ-*
ტხან

შარმაჯტ, *-ჯიჲ* მარამაშენ-ი (ადგი-
ლის სახ.)

შარმაჯიჲ 42₂₃ იხ. *შარმაჯტ*
მარტქ 45₂₁, *-ში* სხეული, ხორცი,
ტანი, გვაში (35)

მარშალი (< *მარქ* + *ალი* 98, ე),
-ქ, *-ალ* ხორციელი

მარში 47₁₄ იხ. *მარქ*

მარო (< *მაროჲს* 94, ვ), *-ქ* ბრძო-
ლა, ომი

მაროქ (< *მარო* + *ქ* 96; 97), *-ოქ*
-ოქალ მებრძოლი, მეომარი

მაროჲს, *-ჯიჲ*, *-თხაჲ*, *-თქრ* ბრძოლა,
ომი, ჩხუბი; დავა (75; 94, ვ)

შაროჲს *ქი* 62₁₆ მარტუც ფოდ-ი
(ადგილის სახ.)

მალო იხ. *მაო*

მარადი იხ. *მარადი*

მარცხე იხ. *მარცხე*

მარცო 41₁₂ იხ. *მარცო*

მარცო იხ. *მარცო*

მარც 42₂₃ იხ. *მარც*

მე 53₁₇ იხ. *ხა*

მე 44₂₅, *-ქ*, *-ალ* || *-ქ* დიდი

მეხარხი (< *მეხ* + *არხი*; 103, ბ), *-რ-*
იქ, *-იამ*; *-რხი*, *-რხიან*
დიდებრივანი, დატვირთული (43)

მეხადი (< *მეხ* + *ადი* 55), *-ადი*,
-ადიან || *-ადიან* უდიდესი

მეხამეხ 42₁₆ (< *მეხ* + *მეხ* 105), *-ქ*,
-ალ ძალიან დიდი, დიდდიდი; დიდ-
ბული; მდიდარი

მეხამეხ 57₁₇ იხ. *მეხამეხ*

მეხაყარ 63₂₀ (< *მეხ* + *ყარ*
103, ბ) უხვი, ხელვაშლილი

მეხაყ 63₂₃ (< *მეხ* + *ყ* 100, დ)
ძალიან, მეტად, ფრიად, უმეტესად

მეხარხო 63₂₈ (< *მეხარ* < *მეხარქ* +
ხო 91; 182—184), *-რქი* განდიდ-
ებული

მეხარქ, *-ხმ*, *-ხეჲ* განდიდება, პატი-
ვისცემა, პატივდება

მეხალ 42₂₆ იხ. *მეხ*

მეხილტხან 60₃ (< *მეხ* + *ილტხან* 93),
-ტხან სიმდიდრე; დიდებულება

მძხის, -ის, -ას || -ის იხ. მძხის
მძხის, მძხიან || მძიან; მძიანდ,
მძიანდ მწერი, მუმულა, ქინქლა, კო-
ლო (20)

მძიქლ (< მძხის + ქლ 96; 97), მძიქლან;
მძიქლიანდ, მძიქლანდ იხ. მძიქლ (20;
41)

მძიქლ (< მძხის + ილ 96; 97); მძღ-
ლან; მძღლიანდ, -ლანდ ქინქლა, მუმლი,
მწერი (20; 44)

1. მქ 53₂₄, მქი, მცი. მქიამ, ადგ. ქ
მქილ || ქ მქიამ, დაწყ. ქ მქილქ,
მოქმ. მქილ (მრ. რ. არა აქვს) — ერთი
(54; 56; 192). იხ. მქ მქ; მქნ

2. მქ 54₂₄ ნუ, არ(ა) (188); მქმქ 54₂₈
ნუ თუ (189)

მქარან (< მქ + რან 103, ბ), -ქ,
-ალ || -ქლ ერთბირი, თანახმა; ძმობის
წვერი (22)

მქარანხალ 61₃₂ (< მქარან < მქა-
რანხალ 91; 182—184), -ხელი
შეთანხმებული

მქარანხლ (< მქარან; 90), -ხმ, -ხელ,
შეერთება, შეთქმა, შეთანხმება, ერთ-
სულღვნება

მქამქო (< მქ + მქო; 103, ა; 108, ვ),
-მაქ, -მაალ გულუბრყვილო, მია-
მიტი, უმანკო; ერთგული

მქამაილქლან (< მქამქო + ილქლან
93), -ქლან გულუბრყვილობა, უმან-
კოება, ერთგულება

მქაქ 47₃₁ (< მქ + აქ 98, გ), -იქ
გამარტოებული, გაცალკეებული;
მარტო, მხოლოდ

მქანყამ (< მქ + ანყამ 61) ერთხელ,
ერთჯერ, ერთგზის (22); ღირს მქანყამ
გოანჩიქედ 52₂₈ რომელ(ნ)იცა ჰოვოთ
(198)

მქანბან (< მქ + ანბან 22; 43; 103, ბ),
-ბქნ, -ბამქ; -ბიანდ, -ბანდ გაცალ-
კეებული, გამარტოებული; განდგე-
ლი, დაყუდებული, ბერი

მქანბნაყა 58₁₂ (< მქანბან + ყა
100, დ) ერთობილად, ერთბირიღნუ-
ლად, ერთბირად

მქმქ 54₂₈ იხ. 2 მქ

მქაილიმან (< მქ + ლილიან < ლილ-

მქნ + ქ 98, ვ), -ლიქ, -ლანდ ცალ-
მბრვი, ცალმაგი; ხეიბარი, დასახიჩ-
რებული (ე. ი. რომელსაც ცალი მხარე
ნაკლული აქვს); ცალმხრივად (103, ბ)

მქრან 58₂₇, -იქ მიპრან-ი (კაცის სა-
ხელი; მიპრან)

მქრქილი 61₃₁, -იქ მიპრქოსრივ-ი
(კაცის. სახ.)

მქმანდ 61₃₁ მხ. რ-ის ფორმები არა
აქვს. მრ. რ-ში გარდა სახელობითსა
ყველა ფორმა გააჩნია: მიც.-ნათ.-დაწყ.
მქმანდ, ბრალდ.-ადგ. მქმანო.
მოქმ. მქმანდ ერთმანეთი, ურთი-
ერთი (65). იხ. ლქარ

მქ მქ 63₆ ნათ. მქიქ მქიქ, მიც. მქიამ
მქიამ, ადგ. ქ მქილ მქილ, დაწყ. ქ
მქილქ მქილქ, მოქმ. მქილ მქილ; მრ.
რ. არა აქვს (104). იხ. 1 მქ

მქნ (< მქ + ნ მსახდრ. ნაწ.) მარტო
ამ ფორმით, ე. ი. სახ.-ბრალდ.-ში იხ-
მარება: ერთი. იხ. 1 მქ

მქნ ზხ. ვიდრე, სანამ; მქნ ქ || მქნ ყ
თანდ. მართავს ბრალდებით: -მდე.
ვიდრე (142); მქნ || მქნ ღქ კავშ.
სანამ (201; 207); მქნ ღხი კავშ.
როცა, როდესაც; სანამ, ვიდრე (207);
მქნ ჯხ კავშ. სანამ არ; (ჯერ კიდევ)
მანამ, სანამ (207); მქნ ზხ. ვიდრე;
კავშ. სანამ (207); მქნ აი || მქნ
ქ || მქნ ყ-თანდ. მართავს ბრალ-
დებით: -მდე, ვიდრე (142)

მქნ ღხი 62₁₂ (< მქნ ღხი) იხ. მქნ
მქნ 45₂₂ (< მქნ ღხი) იხ. მქნ

მქნ ჯხ (< მქნ ღხი) იხ. მქნ
მქნ მუდამ. სულ
მქნ 51₃₁ იხ. 1 მქ

მქილქლან 58₁₃ (< მქ + ილქლან 93),
-ქლან ერთიანობა, ერთობა

მქილ 51₃₀ იხ. 1 მქ

მქილ 57₂₀ იხ. 1 მქ

მქლქ (< მქლქლან 98, ლ), -ქიქ შეა-
თანა, შუა, შუალა; შიგა, შიგინთა; ში-
ნავანი

მქლქან (< მქლქლან + თილ 103, ბ).
-თან შესართული, შესახლი

მქჳსათონი 46₆ იხ. მქჳსათონ

მქჳი იხ. მქჳ

მქი, მქი || მქი || მქი ხორცი

მქი, -მქი, -მქი (მხ. რ. ფორმები გამოთქმებში, როგორ და წარმოებულ სიტყვებში იხმარება) მრ. რ. მქი, მქი, მქი || მქი ფიქრი, აზრი; გონება (108 გ, ვ); ქ მქი ილხი სსონა, გონებაში ქონა; ქ მქი ფაღ გონს მოსვლა, გონს მოგება; ფაღა აბქი ფიქრი, გაფიქრება, განზრახვა (174: 175)

მქი 55₂₉ იხ. მქი

მქი 49₄ იხ. მქი

მქი || მქი (< მქი + ხი), -ი მიც.-ადგ მქი, დაწე. ქ მქი, მოქმ. მქი-ს სხვა, მეორე (54)

მქი 57₂₀ იხ. მქი

მქი (< მქი + მქი < მქი) უბრუნე. ნუგეში, ნუგეშინი (მამაკაცის სახელიცა; მაშინ: მქი, -აქ)

მქი (< მქი; 90), -ხი, -ხი ნუგეშინიცა, დამუშავება

მქი (< მქი + მქი 3:3). -ქი გამხსნება, დამუშავება, ნუგეშის ცემა

მქი, -ქი, -აღ მკრატელი

მქი (< მქი; 90), -ხი, -ხი მონათლა, ნათლის ცემა, ნათლის ღება (პირდაპირ: წინადაცემა)

მქი 61₈₆ (< მქი < მქი + ქი 92, ა), -ი, -ი ნათლისმცემელი

მქი 50₁₂ იხ. მქი

მქი 57₁₁, -აქ, მქი დარჩენა, დაცვა, ლოდინი; ღაღ მქი მტკიცედ დგომა, ყოფნა (177)

მქი 58₁₃ იხ. მქი

მქი 62₃₃ იხ. მქი

მქი 64₂₈ (< მქი < მქი + ხი 91; 182-184), -ფიქრი დარჩენილი

მქი (< მქი < მქი + იქი 98, ო), -ქი, -აღ ნარჩენი

მქი (< მქი < მქი + ილხი 94, გ + გ 94, ვ), -ბი იხ. მქი

მქი (< მქი სომხურში არ იხმარება +

აქ 96; 97), -ქი, -აღ მუშა, მუშა, მუშა, მუშა

მქი 52₆ იხ. მქი

მქი 51₁₁ იხ. მქი

მქი 52₆ იხ. მქი

მქი 52₁₁ იხ. მქი

მქი (< მქი + ზღ 47 + ხი

98, ო) მუშა, სამუშაო

მქი (< მქი + ალი 98,

ვ), -ქი, -აღ მუშა

მქი, -ილ || -ქი, -აღ მოგვი, ქორუმი

მქი 60₁₁ იხ. მქი

მქი მოგუნი (ადგ. სახ.)

მქი 60₁₃ იხ. მქი

მქი, -ქი, -ხი შეტომა, გადატომა, დაბნევა

მქი (< მქი < მქი + ილ-ქი 93), -ქი ცთომილება, ცთუნება

მქი 46₂₃ იხ. მქი

მქი, -აქ, -ი დაიწყება

მქი (< მქი < მქი +

ილ 94, ა), -ქი დაიწყება

მქი, -ქი, -ი მოსე (კაცის სახ.). (19; 24)

მქი, -ქი მკვალი

მქი (< მქი + ხი 95, გ), -ი, -ი, -ი მკვლის ხე, ბარდი, მკალი

მქი 55₄ იხ. მქი

მქი, -ხი, მქი (წყევტ. III 3.

მხ. რ. მქი), მქი შეყვანა, შეტანა

(89). შდრ. მქი

მქი 46₁₂ იხ. მქი

მქი, მქი; მქი, მქი თაგვი

მქი, -აქ || -ქი მუშა (კაცის სახ.)

მქი 59₁₂ იხ. მქი

1. მქი 54₃ იხ. მქი

2. მქი (< მქი; 94, ვ), მქი, მქი

(მხ. რ.-ის ფორმები როგორ და წარ-

მოებულ სიტყვებშია მხოლოდ); მრ. რ.

მქი, მქი შესვლა; შესავალი, კარი

(94, ვ; 108, ვ)

მქი იხ. 2 მქი

მქი, -ქი მქი, მქი (კაცის სახ.)

მქი, -ქი მქი-ი (კაცის სახ.; 97)

შაილქმან 65₂₄ მუსლიმანი, მაჰმადიანი
მოთაქი 45₁₉ (< *მოთ* + *ქი* < *ქორხი*;
 103, ა) დაფიქრებული, ჩაფიქრებული,
 ფიქრბანი, ფიქრში ჩაფლული; ~ *ქი-
 ხი* დაფიქრება, ჩაფიქრება (174; 175)
მოთახი 56₁₂, -*ხი*, *მოთ*, *მოთ* შესვლა
მოთახი 47₁₄ იხ. *მოთახი*
მოთახი 46₁₅ იხ. *მოთახი*
მოთახი 63₂ (< *მო* < *მოთახი* + *სი* 91;
 182—184), *მოთი* შესული
მოთი 52₃₄ იხ. *მოთახი*
მოთი 62₉ იხ. *მოთახი*
მოთი 46₉ იხ. *მოთახი*
მოთი 65₂₄ *მოთახი*
მოთი იხ. *მოთი*
მოთი, -*მოთი*; -*მოთი*, -*მოთი* იხ.
მოთი
მოთი, -*მოთი* || -*მოთი*; -*მოთი* ||

-*მოთი*, -*მოთი* || -*მოთი* ჯინჯელა
 (25; 38)

მოთ 64₁₃₋₁₄ || *მოთ* (< *მოთი*; 94, ვ) ზხ.
 ახლოს, მახლობლად; *მოთ* || *მოთ*
მოთ თანდ. მართავს ბრალდებით;
 -თან, ახლოს (142)

მოთი || *მოთი* (< *მოთ* || *მოთ*
 < *მოთ* + *მოთ* 103, ბ), -*მოთ*, -*მოთ*;
 -*მოთ*, -*მოთ* დედა (50)

მოთი || *მოთი* (< *მოთ* ||
მოთ < *მოთ* + *მოთ* 103, ბ),
 -*მოთ* || -*მოთ*, -*მოთ*; -*მოთ*,
 -*მოთ* დედის ძმა, ბიძა (დედით)
 (50)

მოთი 50₁₁ იხ. *მოთი*
მოთი || *მოთი*, -*მოთი* წვერი (ბალა-
 ნი სახეზე; 108, ბ)

3

ა იგივე თანდ. *ქ* ხმონით დაწყებული
 სიტყვების წინ; ზოგჯერ მიერთვის
 სიტყვას წინიდან და მნიშვნელობას
 უცვლის მას; ზოგი სიტყვა მხოლოდ
 ამ პრეფიქსით იხმარება. იხ. *ქ* (25;
 90; 102; 176)

მოთი 47₇, -*მოთი* (ბიბლიური ნოეს
 ერთ-ერთი შვილის სახელი)

მოთ (< *მოთი*; 94, ე, ვ), -*მოთ* გაძღობა;
 გამძღარი

მოთი 52₂ იხ. *მოთი*

მოთი 56₇ იხ. *მოთი*

მოთი (< *მოთ* + *მოთ* (ალექს არაა; 90;
 102), -*მოთ*, -*მოთი* იხ. *მოთი*

მოთი (< *მოთ* + *მოთი* (ალექს არაა;
 90), -*მოთ*, -*მოთი* გაძღობა (87); შდრ.
მოთი

მოთი 45₂₆ იხ. *მოთი*

მოთი 46₂₃ იხ. *მოთი*

მოთი 63₁₃ იხ. *მოთი*

მოთი 54₃₂ იხ. *მოთი*

მოთი 54₃₆ იხ. *მოთი*

მოთი 58₆ (< *მოთი*) იხ. *მოთი*

მოთი იხ. *მოთი*

მოთი (< *მოთ*; 90), -*მოთ*, -*მოთი* დამა-
 რილები

მოთი (< *მოთი*; 94, ვ), -*მოთ* || -*მოთ* მძღვ.
 ძლიერი; უძლიერესი; ძლიერ, ძლიერ-
 რად

მოთი (< *მოთი* + *მოთ* < *მოთ* -
მოთი; 90; 103, ა), -*მოთ*, -*მოთი* ძლიერ,
 მორევა, დაჯახება

მოთი 64₂₀ იხ. *მოთი*

მოთი, -*მოთ*, -*მოთი* ძლიერ, მორევა, გა-
 მარჯვება (147)

მოთი 61₃ იხ. *მოთი* (130)

მოთი იხ. *მოთი*

მოთი 53₁₁ (< *მოთ* + *მოთ*; 90) -*მოთ*, -*მოთი*
 დავეინება, დავეინება (87; 102; 176)

მოთი (< *მოთ* + *მოთ*; 90), -*მოთ*, -*მოთი*
 (87). იხ. *მოთი*

მოთი 45₁₁ იხ. *მოთი*

მოთი 46₁₅ იხ. *მოთი*

მოთი 64₄ იხ. *მოთ*

მოთი 47₂ იხ. *მოთ*

მოთი 57₉ იხ. *მოთი*

მოთი 48₂₃ იხ. *მოთი*

მოთი 51₁₁ იხ. *მოთი*

მოთი 51₃₀ იხ. *მოთი*

კაქაძე 46₂₃ იხ. *აკე*
კაკი 61₈ იხ. *აკი*
კაკოე 60₃₄ იხ. *აკი*
კაკილათ იხ. *აკილათ*
კაკილათხე იხ. *აკილათ*
კაკი 60₃₁ იხ. *აკი*
კაკიძე 53₁₃ ($< \text{კ} + \text{აკი} + \text{ძე}$ 99, გ)
 იმ დროს, პირდაპირ: **მკ**(ს ჟამსა)
მნი(ა)
კაკი 63₁₂ იხ. *აკი*
კაკიძე 64₁₂ იხ. *აკი*
კაკიძე 55₂₅ იხ. *აკი*
კაკი 62₁₂ იხ. *აკი*
კაკი 65₁ იხ. *აკი*
კაკი 63₁₁ (ამ ფორმით მხოლოდ გამო-
 თქმებში და რთულ სიტყვებში გამოი-
 ყენება; 102; 106) ცხადი, აშკარა, ნა-
 თელი; ~ **ქ** ცხადია, ნათელია; ცნო-
 ბილია (85. იხ. *კაკი*)
კაკიძე ($< \text{კაკი} + \text{ძე}$ 100, დ)
 აშკარად, ცხადად
კაკი ($< \text{კაკი} + \text{ნი}$ 98, კ) - *ნი*,
ნი ცხადი, ნათელი, აშკარა; ცნო-
 ბილი
კაკი 45₂₂ იხ. *ანი*
კაკი თანდ. მართვს მიცემით:
 წინ, წინაშე, პირდაპირ, პირისპირ
 (149)
კაკი ($\text{კ} + \text{ანი} + \text{ილი}$ 64) იქიდან
 (99, ა; 132)
კაკი 57₃₀ ($< \text{ანი} + \text{კაკი}$ მრ. რ-ის
 ადგ. ბრ.-ში) მოულოდნელად, უცბად,
 იხ. *ანი* (99, გ; 136)
კაკი 65₂₃ იხ. *ანი*
კაკი 57₂₅ იხ. *ანი*
კაკი ($< \text{კ} + \text{ანი} 101 + \text{კაკი} < \text{კაკი}$ -
 ბი; 103, ა) **ნი**. მოულოდნელად, უც-
 ბედად
კაკი 60₃₁ ($< \text{კაკი} + \text{ნი}$
 96; 97 + **ნი**, კ) მოულოდნელი, უც-
 ბედი; მოულოდნელად, უცბად
კაკი 57₂₄ იხ. *ანი*
კაკი 64₁₀ იხ. *ანი*
კაკი ($< \text{კ} + \text{ანი}$; 90; 102), -*ნი*,
ნი. ჩაბარება, მიწვება
კაკი ($< \text{დაწყ. ბრ. მრ. რ.}$
ანი -ისა) **ნი**. მოულოდნელად,
 უცბად, მოულოდნელად (100, გ)

კაკი 62₃₂ იხ. *ანი*
კაკი ($< \text{კ} + \text{ანი}$ 102), -*ნი*,
ნი დაშვება, დანაშაულის ჩადე-
 ნა (75)
კაკი ($< \text{კაკი} < \text{ანი} + \text{ნი}$
 94, დ), -*ნი* დანაშაული (102; 105, გ)
კაკი 52₂₈ იხ. *ანი*
კაკი 65₁ იხ. *ანი*
კაკი 55₂₃ იხ. *ანი*
კაკი 58₂₇ იხ. *ანი*
კაკი 55₂₅ იხ. *ანი*
კაკი 64₂₉ იხ. *ანი*
კაკი 62₁₃ იხ. *ანი*
კაკი 59₇ იხ. *ანი*
კაკი ($< \text{კ} + \text{ანი}$ 99, გ) იხ. *ანი*
კაკი 50₁₀ იხ. *ანი*
კაკი 55₁₁ ($< \text{კ} + \text{ანი}$ 102), -*ნი*,
ანი, *ანი*, *ანი* ადგომა, დადგო-
 მა (4; 75; 82; 90; 176)
კაკი 42₈ იხ. *ანი* (21)
კაკი 62₂₇ იხ. *ანი*
კაკი 62₁₈ იხ. *ანი*
კაკი ($< \text{კ} + \text{ანი}$; 25; 102;
 176), -*ნი*, *ანი*, *ანი* გასწვება, შეს-
 ხებვა, შეკრება
კაკი, -*ნი* ფასი, ღირებულება; დაფასება,
 პატივისცემა
კაკი ($< \text{კაკი}$; 90) პატივისცემა, მო-
 წიყება, მოკრძალება; ჭედა, ხობა,
 შესხმა; გამოყენება, მომზადება, სარგებ-
 ლობა
კაკი, -*ნი* ბზ
კაკი 53₁₃ იხ. *ანი*
კაკი 59₃₂ იხ. *ანი*
კაკი 55₃₈ იხ. *ანი*
კაკი, -*ნი*, -*ნი*; -*ნი*, -*ნი* მიახლოე-
 ბა, მისვლა; მიკვრა, მიბმა; შე(მო)ერ-
 თება, შერწყმა, შედგება
კაკი 55₂₈ იხ. *ანი*
კაკი, -*ნი*, *ანი* სახურავი, ჭერი; ჭერქვეშ-
 მოცუპული შენობა, სახლი; საერთო
კაკი ($< \text{კ} + \text{ანი}$; 102), -*ნი*,
ნი; -*ნი*, -*ნი* შეტევა, მიტევა,
 მივარდნა, მიკვრა, თავდასხმა (176)
კაკი 62₂₅ იხ. *ანი*
კაკი ($< \text{კაკი} < \text{ანი} + \text{ნი}$ -

ნსკ 89), -*ხმ*, *კარიცხ* (წყვეტ. III პ. მხ. რ. *კარიცხ*), *ჰარს* აღდგინება, აყენება

კარიცხალ 55₃₁ (< *კარიცხ* < *კარიცხა* - *ნსკ* + *ალ* 91; 182—184), -*ეხიკ* ამდგარი

კართაგოსთ იხ. *არითაგოსთ* 99, გ)

კოანსიკ იხ. *ალანსიკ*

კოლ იხ. *კოლ*

კოლქ იხ. *კოლქ*

კოლქალ 48₂₀ იხ. *კოლქი*

კოლქე 49₃ იხ. *კოლქი*

კოლქი (< *კახ* < *კოლქი* + *ი* 94, გ), -*ი* დამატებული, დანამატი, ზედმეტი, მეტი; შენაძენი, ქონება, სიმდიდრე, სავსეობა

კოლქი 55₈ იხ. *კოლქი*

კოლქი (< *კ* + *ალქი*; 102), -*ი*, *კოლქი* || *კოლქი* მიმატება, შეძენა; გაზრდობა (70)

კოლქი 54₂₀ იხ. *კოლქი*

კოლქი 59₂₈, -*ი* საუკუნე; ზხ. საუკუნოდ, სამარადისოდ

კოლქ 47₇ იხ. *ალ*

კოლქ 45₁₀ იხ. *ალ*

კოლქ 44₂ იხ. *ალ*

კოლქ 60₈₈ იხ. *ალ*

კოლქ იხ. *ალქ* (130)

კოლქი 63₂₆ იხ. *ალქი*

კოლქი 55₂₈ იხ. *ალქი*

კოლქი, -*ი*, *კოლქი*, *ალქი* მიყრდნობა, დაყრდნობა

კო (< *კ* *კო*; 23; 25) ზხ. უკან, შემდგომ, მერე; თანდ. მართავს ნათესაობით: უკან, შემდგომ, მერე (145); *კო* || *კო* *კ* თანდ. მართავს დაწყებით: უკან, შემდგომ, მერე (152). იხ. *კოი*; შდრ. *კო*, *ალ*

კო (< *კო* + *კ* 98, ლ), -*ი*, მიც. -*ი* უკანასკნელი, ბოლოკიდური, ბოლო, უკანა (54)

კო 51₂₇ იხ. *კო*

კო 51₂₂ იხ. *კო*

კო 51₂₂ იხ. *კო*

კო 53₂₀ (< დაწყ. *კო*-ისა, გაქვეებული ფორმა 99, გ) ზხ. ჩამორჩენილი,

უკანა, ბოლო; მომდევნო; ზხ. შემდგომ, უკან, მომდევნოდ; თანდ. მართავს ნათესაობითსა და მოქმედებითს: უკან, შემდგომ, მერე (145, 155)

კო 62₃₁ უკან, ამის შემდეგ. (იხ. *კო*)

კო 48₁₁ იხ. *კო*

კო 46₁ იხ. *კო*

კო 45₃₇ იხ. *კო*

კო 61₂₅ იხ. *კო*

კო 55₃₂ იხ. *კო*

კო 44₈ იხ. *კო*

კო 47₃₈ იხ. *კო*

კო (< *კ* + *კო*; 90), -*ი*, -*ი* გაორება, ორჭოფობა, ყოყმანი

კო 48₃₃ იხ. *კო*

კო 54₁₃ იხ. *კო*

კო 48₃ იხ. *კო*

კო 61₁₇ იხ. *კო*

კო 55₂₀ (< დაწყ. + *კ* მსახვრ. ნაწ.). იხ. *კო*

კო 47₂₇ (= *კო*; 4; 10) იხ. *კო*

კო, -*ი*, -*ალ* სულელი, უკეთ

კო (< *კო*; 90), -*ი*, -*ი*; -*ი*, -*ი* გასულელდება (გასულელდა)

კო 61₉ იხ. *კო*

კო (< *კო* < *კო* - *ი* 89), -*ი*, -*ი* (წყვეტ. III პ. მხ. რ. -*ი*), *კო* -*ი* გასულელდება (ასულელდება)

კო 53₈ იხ. *კო*

კო 53₈ იხ. *კო*

კო 51₂₃ იხ. *კო*

კო 60₂ იხ. *კო*

კო 45₁ იხ. *კო*

კო, -*ი*, -*ალ* ხსენება, ? *კო*; მესხიერება, ხსენა

კო 47₃₄ იხ. *კო*

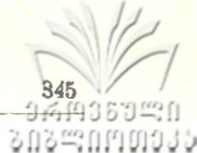
კო 59₂₈, -*ი*, -*ი* მოგონება, გახსენება, ხსენა

კო 42₁₁ იხ. *კო*

კო 63₂₉ იხ. *კო*

კო 46₁ (< *კო*), -*ი* ორმოცდათი (25; 56; 57)

კო 62₁₄ იხ. *კო*

ქილიქ 53₁₆ (< დაწყებ. + ქ მსახლერ.
ნაწ. ქილ-ისა) იხ. ქილ

ქილას 55₂₇ იხ. ქილ

ქილ (< ქ + ილქ; 90; 102; 176), -ხა,
-ხეჩ გაგზავნა

ქ || ქიქ (ქ თანდებულიანი ბრალდ.
ქიქ || ქიქ - ისა) ზხ. საით? საითყენ?
(64; 99)

ქილიქ - ქ მრავალი, ბევრი

ქილიქ 42₂₇ იხ. ქილიქ

ქიქ 45₇ (< ქ + იქ) ძალიან, ფრიად,
ქიქ - ქიქ 47₂₁ მეტისმეტად (105)

ქიქ, ქილქ, ქილალ იონი, ბერძენი;
მრ. რ. შიქნე, შილასე საბერძნეთი
(აგრეთვე — ბერძნები; 108, დ)

შიქნე იხ. ქიქ

ქიქ 62₁₈, ქილიქ. სასო, იმედი

ქიქ (< შ || შიქ-ის ნათეს. ქ თანდებუ-
ლით) ვისი: ქიქ ძიან (= ქ იქ
ძიან = იქ ქ ძიან) ვის მიერ, ვისი
ხელით? ქიქ ქიქა ვისზე? (შდრ. 145)

ქიქ იხ. ქი

შიქანსა 61₃₆ იხ. შიქანსა

შიქანსა || შიანსა || შიანსა,
შიქანსი || -საი იოვანე (კაცის სახ.)

შიქანსა 59₁ იხ. შიქანსა

შიქანსი 50₁₂ იხ. შიქანსა

ქიას 56₃ იხ. იას

შიქიანსა - ილ იორდანე (მდინ.)

ქიქი 52₁₀ იხ. იქიქ

ქიქამ 65₁₉ (< ქ + იქ + ძამ 99, გ)
რა ეამს, როდესაც (197)

ქიქანსი (< ქიქან < ქიქანე +
ილ 98, რ), -ქ მორევიანი, ჩანჭერი-
ნი ადგილი, ღარისთვლი

ქიქანე, -სიქ || -სიქ მორევი, ჩანჭე-
რი, ღარისთვლი (108)

ქიქ იხ. იქ

ქიქისა (< ქიქ < იქ + ჩიქ <
ჩიქ 99, გ; 100 ა-გ) ზხ. კავშ. რა
დროიდან(აც); მას შემდეგ, რაც (197)

ქიქი 57₂₉ იხ. იქ

ქიქი 58₂₃ იხ. იქ

შიქაქ, -ქ იუდა

ქიქალ, -ამ, -ღაყაქ ზარმაცობა, ზან-
ტობა, გულდაუდებლობა, უზრუნვე-
ლობა

ქიქარქი 59₃ იხ. ქიქარქი

ქიქარქი (< ქ + ილქ + არქ < არქა-
სი; 90; 102; 176), -ხა, -ხეჩ გაგზავნა

ქიქარქი 61₁₆ იხ. ქიქარქი

ქიქარქი 52₂₂ (< ქიქა < ქიქალ +
ხაქ 91; 182—184), -გსიქ გაზანტე-
ბული

ქიქი 61₁₇ იხ. ილქ

ქიქიანსა (< ქიქ + სიქიან 98, ა), -ქ,
-ალ ბერძნული

ქიქარქი (< ქიქ + არქი 100, ვ) ზხ.
ბერძნულად, ბერძნულ ენაზე; ზს. ბერძ-
ნული (ენა)

ქიქალ (< ქიქ; 90), -ამ, -აყიქ იმე-
დოვნება, სასოება

ქიქამ 59₃₃ იხ. ქიქალ

შიქიქ (< ქიქ + ქიქ 96; 97), -სიქი
ჰუსიკი (კაცის სახ.). (14)

ჩიქიქ 42₂₈ იხ. ქიქ

ქიქარქიქი 54₃ იხ. ილქარქიქი

ქიქარქი 58₁₉ იხ. ილქ

ქიქარქი 57₁₉ იხ. ილქ

ქიქამ 61₃ (< ქ იქამ; 4; 10; 23) იხ.
იქამ

... ქიქი 42₃ რაღაც სიტყვის ბოლო
ნაწილია

ქიქ || ქიქ, -ქ ასო, ორგანო (სხეულის),
წვერი; სახსარი; კავშირი; ნაწევარი
(გრამატი.)

ქიქიქ || ქიქიქ (< ქიქ || ქიქ; 90), -ხა,
-ხეჩ შეერთება, დაკავშირება; მოფიჭ-
რება, მოგონება, მოჭოვება, მიწვრა (ეს
საქმე მას მიაწვრა)

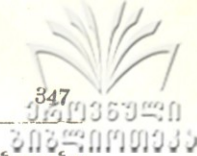
შიქიან იხ. შიქანსა

შიქანსა იხ. შიქანსა

ქიქამ 58₁₅ იხ. იქამ

ზხრელი (< **ზხრე** ცალკე არაა + **ილა** 99, ა; 132); **ი** ~ **ზხ**. შიგნიდან; ქვე-
ვიდან, ქვემოდან
ზხრეა (< **ზხრე** ცალკე არაა), **ი** ~
შიგნი, შიგ (99, ბ)
ზიქრა (უბრუნე:) თვლება
ზიქრელი (< **ზიქრა**; 90), -**ხმ**, -**ხეჩ**; -**ქამ**,
-**ხეგა** ჩათვლება, ჩარულება; დაძინება
(20)
ზიქრეხეჩი 53₁₁ იხ. **ზიქრელი**
ზამა 52₈ იხ. **ზამ**
ზამაჟი 60₉ (< **ზამა** + **ჟი** მსახლგრ. ნაწ.
64) იხ. **ზამ**
ზამანი 55₉, -**ი** მსგავსი; ~ **ჲ** მსგავსია,
ჰგავს (85)
ზამანხალ 65₁₅ (< **ზამანი** < **ზამანელი** +
ხალ 91; 182—184), -**ხელი** დამსგავსე-
ბული
ზამანელი (< **ზამანი**; 90), -**ხმ**, -**ხეჩ**; -**ქამ**,
-**ხეგა** დამსგავსება, დამგვანება
ზამანჲ 63₂₉ იხ. **ზამ**
ზამანილი 43₂₅ იხ. **ზამანილი**
ზამანილი 43₂₇ (< **ზამანი** + **ილი**
93), -**ქანი** მსგავსება
ზამი 63₃₂ იხ. **ზიჟი**
ზანჲელი, -**ხმ**, -**ხეჩ** დაძინება, ძილი; გან-
სვენება, სიკვდილი
ზანჲეხელი (< **ზანჲე** < **ზანჲელი** + **ხალი** 91;
182—184), -**ხელი** დაძინებული; მი-
ცვალებული
ზანა, -**ი**, -**ალი** ნიშანი; ნიში, სასწაული
ზანა 44₈ იხ. **ზანა**
ზანა, -**ი**, -**ალი** ნარჩენი, ნაშთი, ნაწილი;
სეფისკვერი
ზამარელი, -**ხმ**, -**ხეჩ** შენიშვნა, შემჩნევა,
დანახვა
ზამარელი 54₃₈ იხ. **ზამარელი**
ზიჟი 46₃₃, **ზიჟი** ნოე (კაცის სახ.)
ზიჟი 48₂₁ იხ. **ზიჟი**
ზიჟი 63₄ (**ზი** + **ჟი** 63; 65; 99, ა; 100, ა),
ნათ. **ზიჟი**, მიც.-ადგ. **ზამი**, დაწყ.
კაქამანი || **ი** **ზამანი** || **ი** **ზამი**, მოკმ.
ზიჟი || **ზიჟი**; **ზიჟი** || **ზიჟი**,
ბრალდ.-ადგ. **ზიჟი** || **ზიჟი**, ნათ.-

მიც.-დაწყ. **ზიჟი** || **ზიჟი** || **ზიჟი**,
მოკმ. **ზიჟი** || **ზიჟი** || **ზიჟი**
იგივე (23; 27; 64)
ზიჟი (< **ზიჟი** + **ჟი**; 103, ბ) **ზი**.
იმავე დროს
ზიჟი (< **ზიჟი** + **ჟი** 98, გ)
მაშინვე, მყისვე
ზიჟი 52₉ (< **ზიჟი** + **ჟი** 100, დ)
გვრგვინ
ზიჟი 52₉ იხ. **ზამ**
ზიჟი 54₂₇ იხ. **ზიჟი**
ზიჟი, -**ი** (მიც.-ადგ. **ზიჟი** 54) ახალი
ზიჟი 52₃₈ იხ. **ზამ**
ზიჟი (< **ზამ**-ს **ნათესა** 64), -**ი**
(ი)მისი
ზიჟი, -**ხმ**, -**ხეჩ** განახლება, აღდგენა,
გადკეთება
ზიჟი 42₁₆ იხ. **ზიჟი**
ზიჟი (< **ზიჟი** < **ზიჟი** + **ილი**
94, ა), -**ჟი** განახლება, აღდგენა
ზიჟი 52₉ იხ. **ზამ**
ზიჟი 55₁₉ იხ. **ზამ**
ზიჟი, -**ი**, -**ალი** **მუსიკობა** ხმით ან სა-
კრავით, მღერა, **დაკრა**
ზიჟი (< **ზიჟი** + **ჟი** < **ჟი** + **ილი**
92, გ), -**ი**, -**ალი** **მემუსიკე**, დამკვრელი
ზიჟი (< **ზიჟი** + **ჟი** 95, ე),
-**ი**, -**ალი** საკრავი, **სამუსიკო** იარაღი
ზიჟი 48₂₄ (< **ზიჟი** < **ზიჟი** +
ხალი 91; 182—184), -**ხელი** დაკლებული
ზიჟი 48₂₃ იხ. **ზიჟი**
ზიჟი, -**ხმ**, -**ხეჩ**; -**ქამ**, -**ხეგა** და-
კლება, შემცირება
ზიჟი 48₁ იხ. **ზიჟი**
ზიჟი 58₁₄ (< **ზიჟი** < **ზიჟი** +
ხალი 91; 182—184), -**ხელი** დამორჩი-
ლებული
ზიჟი, -**ხმ**, -**ხეჩ** დაუფლება, დამორ-
ჩილება, ალაგება
ზიჟი 63₄ იხ. **ზამ**
ზიჟი 53₂₇ იხ. **ზამ**
ზიჟი, -**ქამ**, **ზიჟი**, **ზიჟი**, **ზიჟი**
(და)ჯდომა (86)

ნათალ 48₃ იხ. ნათალ

ნათქ 63₁₃ იხ. ნათქ

ნათილეანსქ (< ნათ < ნათქ + ილეანსქ

89), -ხმ, -თილექ (წყვეტ. III ს. მმ. ბ.

-თილექ), ნათრ დასმა, დაჯენა

ნათილეანს 65₁₃ იხ. ნათილეანსქ

ზ

ზარქს, -ილ შაბათი; შვიდეული, შვიდი
დღე, კვირე

ზარ, -ქ || -ილ სარგებელი

ზარაყსო (< ზარ + ყსო 103, ბ) დიდი
მთავარი, დიდებული; პატრონი, მფლო-
ბელი; მცველი, ზედამხედველი, უფ-
როსი

ზარსქ (< ზარ; 95), -ხმ, -ხეც; -ქმ,
-ხეყა მოგება, შეძენა, შემატება

ზარხეყა 54₆ იხ. ზარსქ

ზარხეყალ 53₂₈ იხ. ზარსქ

ზარზარ, -ქ შაჰინშაჰი, მეფეთა მეფე
(სპარსეთის მეფეთა ტიტული იყო)

ზარზარს 42₂₁ იხ. ზარზარ

ზაყადიმ 57₂₃ შალაგომ-ი (ადგილის
სახ.)

ზამჩიორ 60₆, -ჩიოქ სამეფური

ზამქარ შამქორი (ადგილის სახ.)

ზანქ, -ქ მეზი, ელეა; გახურებული რკი-
ნა, შანთი

ზანქსქს (< ზანქ + სქს < სქსილ
103, ა) მეზით დამწვარი, დაბუფული;
დამბუფელი, დამდაგველი

ზაყილ, -ყიოქ შაჰუჰ (კაცის სახ.)

ზაილსქ, -ლქ || -ლქი, -ლყალ || -ლყალ
ამონაყარი, შტო, ყლორტი, ტოტი;
ნაშიერი, შთამომავალი (20)

ზაილსქი 42₂₅ იხ. ზაილსქ

ზარქ (< ზარქს; 94 ვ), -ქ ძრვა, მო-
ძრაობა

ზარქს 55₁₂, -ხმ, -ხეც შეძრვა, დაძრვა,
ძრვა, რხევა, რყევა

ზარქილს (< ზარქ < ზარქს + ილს
94, ა), -ქმან ძრვა, მოძრაობა, რხევა

ზარქილს 54₂₆ (< ზარქ < ზარქს + ილს
98, ე), -ქნიოქ || -ქნიქ ძვრადი, მოძრა-
ვი; ჩენჩილა (ჭურჭელში ჩაყრილი სა-
განი მხოლოდ ჭურჭლის შენძრევით
დატენილი; ძვ. ქართ. დატენილი)

ზაღაჰსქ იხ. ჯიღაჰსქ

ზარქ შაქი (ადგილის სახ.)

ზს, ჰს || ჰსიოქ, ჰსილ || ჰსალ დაშე-
ნებული, დასახლებული ადგილი: სო-
ფელი, დაბა

ზიქ 48₁₄ იხ. ჰილ

ზისალს (< ჰს + ალს 98, ა), -ქ,
-ალ სოფელი, მიწის მუშა, გლეხი

ზისალსილ 64₁₅ (< ჰს + ალს < ჰსილ
103, ა) დასახლებული ადგილი: სო-
ფელი, დაბა

ზისალს 64₂₈ იხ. ჰისლ

ზისლ (< ჰს; 90), -ხმ, -ხეც შენება,
კეთება, ქმნა

ზისლს 55₁₀ იხ. ჰისლ

ზისილ 64₁₈ (< ჰს < ჰისლ + ილ 92, ბ),

-ქ, -ალ მშენებელი, აღმშენებელი;
ჭალსქ ჰსიოქ დავით აღმშენებელი

ზისილ 42₂₅ იხ. ჰისილ

ზისილს (< ჰს < ჰისლ + ილს 94, გ),
-იქ შენება, აგება; ნაშენობა, შენობა,
ნაშენი, ნაგებობა

ზისლს, -ხმ, ჰილ, ჰილქ (ჩა)ქრობა,
(და)შრობა, დავსება

ზისლს 53₁₅ იხ. ჰისლს

ზილს, -აქ შირაკ-ი (ადგილის სახ.)

ზილსილ 57₂₉ იხ. ჰილს

ზილსილს (< ჰილს < აქს 98, დ),
-ყილ შირაკელი

ზილ || ჰილ -იქ ყუნწი; ბეწვი, ნამცეცი

ზილ 65₁ = 500 + 70 + 2 = 572

ზილ 65₁₂ = 500 + 70 + 4 = 574

ზილს, -ქ, -ალ || -ქ მადლი; ნაჭი, საჩუ-
ქარი; ნიჭი, უნარი, შნო; ჰილს ყილ-
სლ მოწონება, პატივისცემა, ხათრის
ქონა, მოხატობა (174; 175)

ზილს 45₂₈ იხ. ჰილს

ზილს (< ჰილს; 90), -ხმ, -ხეც სუნთქვა;
ბერვა (უბერავს)

ზილს (< ჰილ < ჰილს + ჰილ 94, ბ),
-ქმან სუნთქვა (38)

ზილ 49₁₇ იხ. ჰილს

ზილ 44₁₂ იხ. ჰილს

ზუღაშ ($< \text{ზუ} < \text{ზუხლ} + \text{იშ} 94, \text{ ა}$),
-ჰამან სუნთქვა

ზიან, ჯან; ზიანდ, ჯანდ ძალდი (39)

ზიანჲ 47₁₃, ზუჯი სული

ზილჟან 42₁₁, -აჲ შუშან (ქალის სახ.)

ზილჟანჲ ($< \text{ზილჟან} + \text{იჲ} 94; 97$),
-ზიკან შუშანიკ-ი (ქალის სახ.; 44)

ზილჟი დაეცეხული, მოყვამანე (ჩვეულებრივ გამოთქმებსა, რთულ და წარმოებული სიტყვებში გამოიყენება) იხ. ან-ზილჟი

ზილჲ ($< \text{ზილჲ} 94, \text{ ვ}$) ტრიალი, წრებრუნვა; გადაბრუნება; ზს. გარემომდგომი, ირგვლივ მყოფი, ირგვლივი; ზს. ირგვლივ, გარშემო; ზილჲ ჟთანდ. მართავს მოქმედების: ირგვლივ, გარშემო (20; 155)

ზილჲანსაჲ ($< \text{ზილჲ-ან} + \text{აჲ} 96; 97; + \text{იჲ} 98, \text{ კ}$) ზს. გარეშე, მიდამო, გარემომდგომი (ადგილი); თანდ. მართავს ნა-

თესაობის: ირგვლივ, გარშემო (20; 145)

ზილჲ, -ჰამ, -ჰეჲ სისინი, სივილი, შიშინი
ზილჲ ($< \text{ზი} < \text{ზილ} + \text{ილ} 94, \text{ ბ}$), ჰამან სისინი, შიშინი (38)

ზილჲ ($< \text{ზი} < \text{ზილ} + \text{ილ} 94, \text{ ა}$), ჰამან სისინი, შიშინი, სივილი

ზილჲარან, -ი, -ალ (უფრო მრ. რ-შია: ზილჲარანდ, -ანდ 108, ა) საცავი, ბეღელი, საწყობი

ზილჲარანდ იხ. ზილჲარან
ზილჲან შირვანი (ადგილის სახ.)

ზილჲ, -ჰამ, -ჰეჲ, -იჲ, -ჰეჲ მიმოსვლა, მიმოდენა

ზილჲ 47₂₀ იხ. ზილჲ

ზილჲილჲ ($< \text{ზილ} < \text{ზილჲ} + \text{ზილჲ} 104; 105; 106$), -ჰამ, -ჰეჲ სეირნობა, მიმოსვლა, ტრიალი, ბრუნება

ზილჲ, -ჰამ, -ჰეჲ შეხება

ზილჲილჲ || ზილჲილჲ ($< \text{ზილ} + \text{ზილ} < \text{ზილჲ}$), -ჰამ, -ჰეჲ შეხება (მრავალგზის), მსუბუქი ხახუნი (104—106)

ი

1. ი ნაცვალსახელური ძირი, რომელსაც ეყრდნობა ი-მს, ი-ჲ, ი-ჲ, ი-ჲ. შდრ. ი (64)

2. ი || იჲ შორისდებ. მოწოდების, მიმართვის: ო! ეი! ჰეი! (ძვ. ქართ. გ) (190)

3. ი || იჲ, ადგ.-მიც. ილ^ა, ნათეს. ილ^ა, დაწყ. ილ^ა || ილ^ა, [მოკმ. ილ^ა]; მრ. რ. სახ. ილ^ა, ბრალდ.-ადგ. ილ^ა, მიც.-ნათ.-დაწყ. ილ^ა [მოკმ. ილ^ა] ვინ? ვინც (64; 195—199)

იჲ 61₃₈ იხ. იჲ

ილჲ 42₁₄ = 600 + 30 + 3 = 633

ილჲ, -იჲ ტირილი, მოთქმა, გოდება, ზრუნა, ჭეითინი, ღრიალი

ილჲ ($< \text{ილჲ} 90$), -ჰამ, -ჰეჲ || -ჰეჲ ტირილი, გოდება, ჭეითინი

ილჲ ($< \text{ილ} < \text{ილჲ} + \text{ილ} 94, \text{ ა}$)

ილჲან გოდება, ტირილი, ჭეითინი

ილილჲ ($< \text{ილ} < \text{ილილ} + \text{ილ} 25; 106$), -ჰამ, -ჰეჲ (მო)რწყვა, დანაშაუნი, (გამო)რეცხვა, (გამო)დანაშაუნი; წალეცვა

ილილჲ ($< \text{ილილჲ} 94, \text{ ვ}$), -იჲ წყალბა; სიბრალული; საბრალოდ, საწყლად
ილილჲ ($< \text{ილილ} < \text{ილილჲ} + \text{აჲ} 94, \text{ გ}$; 98, ვ), -იჲ, -ალ მოწყალე, შემბრალე
ილილჲ 51₃₈, -იჲ, -ჰეჲ || -ჰეჲ, ილილჲანსაჲ || ილილჲანსაჲ შებრალება, შეწყალება

ილილჲჲ 51₃₈ იხ. ილილჲ

ილილჲჲ 42₁₂ იხ. ილილჲ

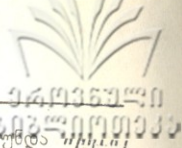
ილჲ 59₂₀, -იჲ || -იჲ, -ალ მრთელი, სალი, ცოცხალი; სულ, მთლად, მთლიანად; ილჲ ჯანმრთელად იყავ!

ილჲჲ 48₃₈ ($< \text{ილ} < \text{ილჲ} < \text{ილილ} 103, \text{ ა}$), -ილილჲ, -ილილჲ მსხვერპლი, შესაწირავი (რომელსაც მთლიანად აუქნებლად დაწვავდნენ, შეწვავდნენ; ძვ. ქართ. მრგულიად დასაწვევლი)

ილჲჲ 56₁₁ ($< \text{ილ} < \text{ილჲ} < \text{ილილ} 100, \text{ ა, ბ}$) ჯანმრთელად, სალად; სულ, მთლიანად

ილჲჲ 53₃₈ იხ. ილჲ

იმნ 55₂₆ || იქმნ, ადგ.-მიც. იამნნ ნათეს.

იორამნ || ირიამნ, დაწყ. კიამხმნტ,
მოქმ. იამამრ; მრ. რ. სახ. იამანტ,
ბრალდ.-ადგ. იამანა, მიც.-ნათ.-დაწყ.
იამანყ, მოქმ. იამამრ ვინმე (64: 192)

იქძ, იქძქ || იქძიქ ძალა, ძლიერება

იქ 58₅ არა; არ (188); იქ ხქქ || იქ ქქ
კავშ. არა თუ (203); იქ ხა არც(ა),
არღა (აღარ); იქ მქ არც ერთი; იქ
ქნჯ იხ. იქქნჯ; იქ იქ ჯიხ. იქიქ. იხ. ჯ

იქ ხა 58₅ იხ. იქ

იქქნჯ, იქქნქ არარა, არაფერი (65; 188)

იქსარ, -ქ, -ალ ცხვარი

იქსარხნქ (< იქსარ + ხნქ 95, გ),
-ნსიქ, -ნხალ ცხვრის ტყავი

იქ მქ 62₃₅ იხ. იქ

იქნ 54₂₀ (< იქ + ნ მსახდვრ. ნაწილაკი)
იხ. იქ

იქიქ 55₃₅ (< იქ + იქ) არავინ (65)

იასკეღნ (< იასქ + კეღნ 98, ი), -ქქნქ,
-ქქნალ ოქროსი, ოქროსაგან ნაკეთები,
ოქროვული

იასქ, -კლიქ ოქრო

იასქ, -კსქ, -კსქრ; -კსქრ, -კსქრე ||
-კსქრ ძვალი (37)

1. იქ იხ. 3 ი

2. იქ 62₁₉ იხ. 2 ი

იქმნ იხ. იმნ

იასქ 48₁₂ იხ. იასნ

იასნ, იასქნ, იასამრ; მრ. რ. იასქ, იასქ
ფეხი (40, ა)

იას 50₂₉ იხ. იას

იქ 65₁₁, -იქ, მიც.-ადგ. ირიამ; იქრ,
იქრე რომელი; რომელიც; რომ; იქქნჯ
56₁₃ || იქ მქანყამ რომელიც (64;
196—198)

იქრ, -იქ ობოლი

იქრხაქ 56₁₇ (< იქრქ + აქ 96; 97),
-ქქქქ, -ქქქალ კნინბ შვილი (22)

იქრხაქ 42₁₀ იხ. იქრხაქ

იქრქ 56₈, -ქსიქ, -ქსალ || -ქსიქ შვილი,
ძე (23; 35)

იქრქი 56₁₆ იხ. იქრქ

იქრქნ 65₂₂ იხ. იქრქ

იქრქა 45₂₇ იხ. იქრქ

იქრქრ 55₁₉ იხ. იქრქ

იქრქი 61₂₀ მცდარნაწერია, უნდა იქრქი

(23) იხ. იქრქ

იქრქი 60₁₆ მცდარნაწერია, უნდა იქრ-

ქი (23) იხ. იქრქ

იქრქი 52₁₆ იხ. იქრქ

იქრქი 55₂₂ იხ. იქრქ

იქრქი 48₂₈ იხ. იქრქ

იქრქ, იქრქი ხალხი, კრება (დაბალი
ფენის ადამიანთა), მდაბიონი. იხ. აყა-
თიქრქ

1. იქქ, -ილ ხბო (35)

2. იქქ, -იქ (მრ. რ. იქქქ || იქქქქ,
-ქიქ) ვახი, ვნახი (35)

იქქიქ 63₂₂ იხ. 2 იქქ

იქ ქნჯ 56₁₈ იხ. იქ

იქ მქანყამ იხ. იქ

იქიქ, -იქ || -ქ საყლაპავი მილი. შდრ.
კიქიქ

იქიქ 54₃ იხ. იქ

იქიქ 54₂₇ იხ. იქ

იქიქიქ, -ქ მუცელი

იქიქიქ 54₂ (< იქიქ < იქ + იქიქ
ოდინდელი მოქმ. ბრ. იქიქ-ისა: 100,
ა, ბ) რადგან(აც); იმიტომ, რომ (197)

იქიქ 64₁₃₋₁₄ იხ. იქ

იქიქ 64₂₂ იხ. იქ

იქიქიქ (< იქ + იქიქ 103, ბ) რაოდენი,
რამდენი; რამდენად

იქიქიქ 59₃₃ (< იქ + იქიქ 100, დ) ზხ.
როგორ; თანდ. მართავს (ზოგჯერ იქ-
სთან ერთად: ~ იქ) ბრალდებითს:
-ვით, როგორც (142); კავშ. როგორც
(197); ~ იქ კავშ. რომ, რათა (201)

იქიქიქ (< იქიქიქ + ქ 98, კ), -იქიქ
როგორი

1. იქიქ 57₂₇ იხ. იქ

2. იქიქ, -იქ ნადირობა; ნანადირევი; ნა-
დირი

იქიქიქ 58₁₁ (< 2 იქიქ; 90), -იქიქ, -იქიქიქ ||
-იქიქიქ, იქიქიქ || იქიქიქიქ ნადირობა

იქიქიქ (< იქიქ < იქ აქ + იქ 92, ბ), -ქ,
-ალ მონადირე

იქიქიქ (< 2 იქიქ + იქიქ 98, ო; 92, ბ),
-ქ, -ალ მონადირე

იქიქ 63₁₇ იხ. იქ

იქიქ, 42₁₃, -ქ რვა (20; 56; 57)

ილქჩირიქ (< ილქ + ხირიქ 58), -ქ, მიც.
-ჟილქ, -ჟალ მერვე; მერვედი (54)
ილქსლათანი (< ილქ + ხლ + თანი), -ანი,
-ათამ თერამეტი (56; 57)
ილქსონ (< ილქ; 56), -ქანი, -ქანი ||
-ქსონათ თონბოცი (57)
ილქილ 58₂₄ იბ. იქძ
ილქ 56₁₄, ილქილ || ილქი თიკანი (20)
ილქნი (< ილქ + ხნი 95, გ), -ნი, -ნიხად
თიკნის ტყავი (20)
ილქ, ილქანი; ილქი, ილქანი მძივი (20)
ილქათ, -ქ აღთქმა, პირობა (20)
ილქათი 59₂₇ იბ. ილქათ
ილქათი 64₁₄ იბ. ილქათ
ილქათი, (< ილქათი), -ათი უბტიქ-ი,
ოლთისი (ადგილის სახ.; 108, დ)
ილქი (< ილქ + აქი 95, დ), -ქი, -ქი
-ქი თანამგზავი (22)
ილქი, ილქი ტინი (20)
ილქი, ილქი გზა
ილქი, ილქი სწორი, პირდაპირი,
წრფელი
ილქი, -ილქ || ილქი აქლემი (20)
ილქ 55₉ იბ. 3 ი
ილქნი 53₂₆ იბ. ილქნი
ილქი 60₂₀ იბ. ილქი
ილქი 51₁₁, -ქი, ლაქი, ლაქი || ლაქი, ლაქ-
ილქი ქონა (აქვს), პერობა (უპყრია),
ქონა (82)
ილქი 50₇ იბ. ილქი
ილქი 52₃₄ იბ. ილქი
ილქი 41₅ იბ. ილქი
ილქი 64₇ იბ. ილქი
ილქი 50₅ გვიანდელი დამწერლობა,
უნდა: ილქი (73)
ილქი 54₂₀ იბ. ილქი
ილქი 54₂₀ (< ილქი + ხს მსაზღვრ.
ნაწილაკი; 166), იბ. ილქი
ილქი, -ლანი; მრ. რ. ალქი, -ლანი
ყური (41). იბ. ალქი
ილქი, ილქი, ილქი || ილქი ფოსო, ფუ-
ლო, ღრუ: ორმო; საუნჯე
ილქ 57₉, -იქ || -ქ აბრი, ჭკუა, გონება;
გრძნობა, გრძნობელობა; ყურადღება,
გულსყური; ხსოვნა, მეხსიერება; ფი-
ზიკური, გრძნობიერი (20); ილქი 57₉
თვალის დევნება, მიღწევა; ცდა,

ცდილობა, მეცადინეობა, გულის და-
დება (174)
ილქი, -ილქი, ილქი, ილქი გასივება,
გაბეჩება (77)
ილქი, -იქ მხარი
ილქი, -ქი, ილქი, ილქი სწავლა
ილქი (< ილქ + ილქი + ილქი 94, ა),
-ილქი მოძღვრება, სწავლა
ილქი (< ილქ + ილქი + ილქი 89), -ქი, ილქი (წყევტ. XI პ.
მხ. რ. ილქი), ილქი სწავლება
ილქი (< ილქი + ილქი 92, ა), -ქი, -ქი მასწავლებელი,
მოძღვარი
ილქი (< ილქი + ილქი 99, ა) საიდან?
ილქი (< ილქი + ილქი 99, ა) საიდან-
ლა
ილქი (< ილქი; 99, ა) საიდან? სად?
კავშ. სადაც, საიდანაც; ~ ლ 50₉
საიდანაც; კავშ. საიდანაც, სადაც;
რისთვისაც (217)
ილქი, -ილქი, -ილქი, -ილქი || -ილქი
ქე, ვაქი (20). შდრ. ილქი
ილქი, -ქი, ლანი, ლნი ჭამა (82)
ილქი 55₉ იბ. ილქი
ილქი 46₁₁ იბ. ილქი
ილქი 59₁₄ (< ილქი ოდინდელი ნათეს.
ბრ. გაქვავებული; 99, ა) ზხ. სად? კავშ.
სადაც (199)
ილქი 56₈ მხიარული, გახარებული; ~
ილქი მხიარულება, გახარება (174;
175)
ილქი (< ილქი; 90), -ამ, -ილქი
მხიარულება, გახარება
ილქი 58₉ იბ. ილქი
ილქი 64₃₁ იბ. ილქი
ილქი 65₁₀ იბ. (< ილქი + ილქი 93), -ქი მხიარულება, სიხა-
რული
ილქი, -ამ, -ილქი უარყოფა (76)
ილქი (< ილქი + ილქი 99, ა; 64) სადმე,
სადაც; კავშ. მაშასადამე, ესე იგი (ამ
მნიშვნელობით ჩვეულებრივ ალქი-სთან
ერთად: ალქი ილქი; 215). იბ. ალქი
ილქი (< ილქი + ილქი 99, ა) ზხ. სადაც,

სადმე; *ილრხე-ილრხე*. ადგილ-ადგილ,
აქა-იქ; ზოგჯერ (104)
ილრა, -*ქ* ურპა, ქ. ედესი (ქალაქის სახ.)
ილრაქყე 64₁₇ (< *ილრა* + *ყე* 98, დ),
-*ყო* ურპაელი (ედესელი)
*ილიო*ნ ზს. თავისებური, მისებური, სა-
კუთარი; ზზ. ცალკე; თანდ. მართავს და-
წყებითს: გარდა, თვინიერ, გარეშე, უ-
(152)

ილრი 57₈ იხ. იფ

ფე 63₂₂ ადგ.-მიც. *ამხე*, ნათეს. *ილრი*,
დაწყ. *ილმხე* (სხვა ფორმებს სესხუ-
ლობს *იმხე*--იდან) გინმე, ვილატ (63; 64;
188)

მეაღ, -*ა* ოქალ (ადგილის სახ.)

2

ჯ- (< *იჯ*) არა, არ, ვერ (მიგვერის წინი-
დან სიტყვას და მის მნიშვნელობას
უარყოფითად წარმოგვიდგენს; 101;
188)

ჯარ 54₁₄, -*ქ*, -*ალ* ბოროტი

ჯარაჯარ (< *ჯარ* + *ჯარ*; 104—106) ძა-
ლიან ბოროტი, უბოროტესი; უბორო-
ტესად

ჯარენ 55₆ იხ. *ჯარ*

ჯარქ 49₄ იხ. *ჯარ*

ჯარქა 45₁₈ იხ. *ჯარქე*

ჯარქე 45₁₆ (< *ჯარ* + *ქე* 108, ე), -*რხა*ვ
ბოროტება

ჯარჯარქ (< *ჯარ* + *ჯარ*; 90; 106), -*ხმ*,
-*ხე*ქ ტანჯვა, წვალება, ენება

ჯარჯარქი (< *ჯარჯარქ* + *ი* 98, პ)
დასატანჯავი, საენები, საწამებელი;
~ *ქ* დაიტანჯება, იენება (185)

ჯალათაქ (< *ჯ* + *ალათაქ*), -*ლი*,
-*ქალ* ურწმუნო; დაუჯერებელი, არა
სარწმუნო (25; 101)

ჯაქ 54₂₈, -*ი* || -*ილ*, -*ილ* || -*ალ* ოდენობა,
ზომა; საზომი, საწყაო; თანდ. მართავს
ნათესაობითსა და მოქმედებითს: ოდ-
ნად, -ვით, -მდე (145; 155)

ჯაქი (< *ჯაქ*; 90), -*ხმ*, -*ხე*ქ ზომეა,
წყვა

ჯაქხაყე 54₂₇ იხ. *ჯაქი*

ჯაქხე 54₂₇ იხ. *ჯაქი*

ჯაქი 54₂₇ იხ. *ჯაქ*

ჯი (< *ჯ* + *ი* < *იი*), -*ქ* არ არსებობა;
არაარსი, არა არსება (101)

ჯიხალ 48₁₁ (< *ჯ* + *იხალ* 101), -*თი*ლი
ვერ პოვნილი; აქ: ვერ იპოვა

ჯიქ (< *ჯ* + *იქ* 1 1) იხ. *ხმ*

ჯიქალ (< *ჯ* + *იქალ* 82; 101), -*ამ*, *ჯი-*
ყა, *ჯიქ*, *ჯიქალე* არ წასვლა
ჯ (< *ჯ* + *ი* 101) არც(ა), არღა, აღარც,
ჯერ კიდევ არ (188)

ჯიქამ 51₃₀ (< *ჯ* + *იქამ* 101) იხ.
იქი

ჯ 50₆ (< *ჯ* + *ი* 101) იხ. *ხმ*

ჯიქ 52₂₇ (< *ჯ* + *იქ*) იხ. *ხმ*

ჯიქი (< *ჯ* + *იქი* 101), -*ხმ*, -*ხე*ქ
არ (ვერ) შეძლება; არ (ვერ) გაბედვა

ჯიქე 51₃₂ (< *ჯ* + *იქე* 101) იხ. *ხმ*

1. *ჯიქ* (< *ჯ* + *იქე* ცალკე არ იხმარება;
188), *ჯიქ* არაფერი, არა-რა. იხ. *იქე*

2. *ჯიქ* (< *ჯ* + *იქე* ცალკე არ იხმარება;
188) არ არის. იხ. *იქე*

ჯიქან 64₁₈ (< *ჯ* + *იქან* 101) იხ. *მი-*
იან

ჯიქალ 53₂₇ || *ჯიქალ* იხ. *იქალ*

ჯიქე (იხმარება წარმოებულ ან რთულ
სიტყვებში) ოთხი (56) იხ. *ჯიქე*

ჯიქეხან (< *ჯიქე* + *ხან* 60) || *ჯიქ-*
*ე*ნ, -*რე*ნი || -*ვი*ნ, -*რე*ნი

ჯიქექ (< *ჯიქე* + *ქ* 60; 65; 99, ა)
იხ. *ჯიქეხან*

ჯიქეკარქან (< *ჯიქე* + *კარქ* +
ხან 98, ე) ოთხრიგი, ოთხმწკრივი

ჯიქეკი (< *ჯიქე* + *კი* 61), -*კი*ნ,
-*კი*ნალ ოთხმაგი, ოთხვეტი, ოთხჯერი,
ოთხგისი; ოთხჯერ, ოთხგისი

ჯიქეკილი 45₃₄ (< *ჯიქე* + *კილი* + *ი* 98,
კ), -*ალი*, -*ხალ* ოთხკუთხედი

ჯიქეკარქი (< *ჯიქე* + *კარქი* 56; 57),
-*ი* ოთხასი

ჯიქეკარქიერი (< *ჯიქეკარქი* +

გეოგრაფიული
სახეობები

ხეივანე 58), -ქ, მიცა-ადგ. -გოძამ, -გოძამ
მეოთხასე (54)
ჯორჯანარქილერორქი 64₄ იხ. ჯორჯან-
არქილერორქი
ჯორჯანასან (< ჯორჯ + ანასან < ან-
ასან), -ქ თოთხმეტი (56; 57)
ჯორქი მეოთხედი; მეოთხე; მეოთხედი (58)
ჯორქეს (< ჯორ < ჯორე + ქეს 61) ოთხ-
ჯვარი, ოთხგზის; მეოთხეჯერ
ჯორქი 44₁₁ (< ჯორქი + ირქ 58), -ქ,
მიცა-ადგ. -გოძამ, -გოძამ მეოთხე; მეოთ-
ხედი (54)
ჯორქი 64₄ იხ. ჯორქი
ჯორე || ჯორქი, -ქეს ოთხი (56; 57)
ჯორქიანის 44₂₃ (< ჯორე + იანის <
იანის + ქ 98, კ), -ნაიქ, -ნაიქ ოთხ-
ფეხი
ჯოლ (< ჯოლქ; 94, ვ), -იქ || -ქ, -ალ სვლა,

სიარული, მიმოსვლა; ლტოლვი-
ლტოლვილება, ხეტიალი
ჯოლალ 58₁₉ (< ჯოლ < ჯოლქ + ხალ 91;
182—184), ჯოლქი გამგზავრებული
ჯოლქი, -ხმ, -ხეჩ გამგზავრება, წასვლა
ჯოლალ იხ. ჯოლალ
ჯოლ (< ჯ + ალ 101), -ამ, -ხაილ,
ჯოლქ, ჯოლქ არ მიცემა
ჯოლამ 64₁₂ იხ. ჯოლ
ჯოლქ 59₁₄ იხ. ჯოლ
ჯოლ (< ჯ + ალ 101) უნახავი, არა-
ფრის მნახველი
ჯეალორ (< ჯე + ალორ 98, ე), -ქ, -ალ
უქონელი, უპოვარი, ღარიბი, ღატაკი
ჯეალორქი 55₂₈ (< ჯეალორ; 90), -ქმ,
-ქესაქ უქონლობა, ხელმოკლეობა, გა-
ღარიბება

ჟ

ჟა იხ. აკარიქ
ჟაფანსი, -ხმ, აჟაქი, აჟაქ კონა
ჟაილანსაჟი ქილან 63₂ ბალუნის მთავარი
ჟაილანსი 61₃₃, -ხმ, -ხეჩ; -ქმ, -ხეჟა
კლება, დაკლება
ჟაილანსი 61₁₃ იხ. აკარიქ
ჟაილანსი, -ხმ, აკარიქ, აკარიქი შეშე-
ნება, შეშფოთება, შიში; გაცვიფრება,
გაოცება
ჟაი (< ჟაიქ; 94, ვ), -ქ || -ალ დაცვა,
შენახვა; მცველის, დარაჯის სამორი-
გეო დრო (ძვ. ქართ. საეუმილავი);
მოკლე დრო, ჟამი
ჟაიანსი, -ხმ, -ხეჩ მოთხოვნა
ჟაიანსი 54₁₇ იხ. ჟაიანსი
ჟაიანსი (< ჟაი + აიან; 103, ბ), -ქ,
-ალ მცველი, დარაჯი
ჟაიანსი 58₁₈, -ხმ, -ხეჩ შენახვა, დაცვა
ჟაიქი, -ხმ, -ხეჩ; -ქმ, -ხეჟა გაზეთ-
ქა, გასქდობა; აფეთქება
ჟაიქიციციანსი (< ჟაიქი < ალ-
ქიქი + იციციანსი 89), -ხმ, -ქიციცი
(წყვეტ. III პ. მ. რ. -ქიციცი); აკა-
ქიცი გაზეთქა; აფეთქება

ჟაიქიციციანსი, -ხმ, -ქიციცი, აკაქი
იხ. აკაქიციციანსი
ჟაიქი, -ქ, -ალ ბრწყინვალე, ნათელი,
ბრწყინვალა
ჟაიქიანი (< ჟაიქი + აიანი 103,
ბ) ბრწყინვალე, ნათელმოსილი
ჟაი გამორიყნება მხოლოდ რთულ სიტ-
ყვებში ბოლო წევრად; მცველი, მქონე,
იხ. აკარიქი
ჟაი (< ჟაიქი 94, ვ) გამორიყნება
მხოლოდ რთულ სიტყვებში ბოლო
წევრად; მსახური; იხ. რაიქიჟაი,
აიანიჟაი
ჟაიანი იხ. ჟაიანი
ჟაიანიანი იხ. ჟაიანიანი
ჟაიანი, -ხმ, -ხეჩ მსახურება
ჟაიანი || ჟაიანი (< ჟაიანი 94, ვ),
-თამანი, -თამანი, -თამანი სა-
მსახური; მსახურება; კულტი (25; 38)
ჟაიანიანი || ჟაიანიანი (< ჟაი-
ანი + აიანი 98, ზ), -ნეჩ მსახური
ჟაიანიანი, -ხმ, -ხეჩ; -ქმ, -ხეჟა და-
ჩუმება, დადუმება
ჟაიანიანი 52₃₅ იხ. აკარიქი

ყაოა, -ოჲ || -ო; -ოაოა; -ოაოა
დედაბერი (46)

ყათანას 54₉ (< ყათან < ყათო-
ნას + ხას 91; 182—184), -ნასიჲ შე-
რთხეული

ყათანას, -ნას, -ნეს; -ნას, -ნესაჲ შე-
ხედრა, შემთხევა

ყათანას (< ყათანას + მს 96; 97),
-ნასიჲ, -ნასიჲ კინობ. ჭაბუკი, ახალ-
გაზრდა, ყრმა (22)

ყათანასიჲ 41₁₀ (< ყათანასიჲ + სს
96; 97) კინობ. ბიჭუნა, ჭაბუკი
ყათანას, -ნასიჲ, -ნასიჲ ჭაბუკი, ახალ-
გაზრდა, ყრმა

ყათანასი, -ნას, -ნეს || -ნესაჲ დახევა,
დაფლეთა, დახევაჲ, დასქდობა, და-
გლეჯა, გაფხრეჲ, გარდევა
ყათანასიჲ 47₈ იხ. ყათანასი
ყათანასიჲ, -ნასიჲ, -ნასიჲ პასუხი;
~ თას პასუხი, მიგება (175)

ყათანასი 59₂₉, -ნას, -ნას ძღვენი, საჩუ-
ქარი; მსხვერპლი, შესაწირავი
ყათანას, -ნას, -ნას ბრძანება, მცნება (ამ-
ცნო); სიტყვა; წინასწარმეტყველება

ყათანასიჲ (< ყათანასიჲ + ასიჲ 98,
ე), -ნას, -ნას მაცნე, მოციქული, დესპანი
ყათანას 62₂₇ (< ყათ < ყათასი + ხას
91; 182—184), -ნასიჲ გარემოცული
ყათანას 52₂ იხ. ყათანას

ყათანას, -ნას, -ნეს შემოხლულდა, შემო-
ლობვა, შემოყვლდა, გარემოცვა
ყათანას, -ნას შესაფერი, მართებული; ღაყ-
ათანას ~ ძალიან შესაფერი (105)

ყათანასიჲ, -ნას, -ნას; -ღაყათანას, -ღაყათანას
ბრძოლა, ომი (46)

ყათანასიჲ 65₂₀ იხ. ყათანასიჲ
ყათანასიჲ 57₁₈ იხ. ყათანასიჲ
ყათანასიჲ (< ყათანასიჲ: 90), -ნას, -
ნესაჲ ბრძოლა, ომი

ყათანასიჲ 61₆ იხ. ყათანასიჲ
ყათანასიჲ 62₂₃ იხ. ყათანასიჲ
ყათანასიჲ (< ყათანასიჲ < ყა-
თანასიჲ + -იჲ 92, ბ), -ნას, -ნას მე-
ბრძოლი, მეომარი

ყათანასიჲ 61₁ იხ. ყათანასიჲ

ყათანას (< ყათანას; 90), -ნას, -ნას
დასჯა

ყათანას 54₂₄ იხ. ყათანას
ყათანასიჲ 54₂₄ იხ. ყათანას
ყათანას, -ნასიჲ || -ნასიჲ სასჯელი
ყათანას 63₃₀, -ნასიჲ || -ნასიჲ პატივი, დი-
დება (21)

ყათანას 44₃₁, -ნას, -ნას სახე, ხატი, სუ-
რათი

ყათანასიჲ 44₃₁ იხ. ყათანასიჲ
ყათანასიჲ, -ნას, -ნეს თბრობა, მბობა
ყათანასიჲ 63₁₆ (< ყათანას < ყათ-
ანას + მს 93), -ნასიჲ მოთბრობა,
ისტორია

ყათანასიჲ, -ნას, -ნას სამოსელი, ტან-
საცმელი; მოსახლამი, კვართი
ყათანასიჲ (< ყათანასიჲ + ასიჲ 98, ა),
-ნას, -ნას პატიოსანი (21)

ყათანასიჲ ბრძანება, განკარგულება; და-
რიგება, რჩევა; ანდერძი
ყათანასიჲ (< ყათანასიჲ + ასიჲ 96; 97), -ნას,
-ნას წარმომადგენელი, ელჩი; მოცი-
ქული (21)

ყათანასიჲ (< ყათანასიჲ), -ნას, -ნას
ბრძანება, მცნება (ამცნო)

ყათანასიჲ 47₁₅ იხ. ყათანასიჲ
ყათანასიჲ (< ყათანასიჲ; 90), -ნას,
-ნეს ბრძანება, მცნება, უწყება

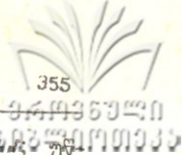
ყათანასიჲ, -ნას, -ნას || -ნას სარკმელი
ყათანასიჲ 52₃₁, -ნას მზა, გამზადებული
ყათანასიჲ (< ყათანასიჲ; 90), -ნას,
-ნეს გამზადება

ყათანასიჲ 52₂₀ იხ. ყათანასიჲ
ყათანასიჲ 53₁₉ იხ. ყათანასიჲ
ყათანასიჲ, -ნას, -ნას პატრონი
ყათანასიჲ 42₃₀ იხ. ყათანასიჲ
ყათანას, -ნას || -ნას ცეკვა, ფერხული
ყათანასიჲ, -ნას, -ნას კისერი, ქედი
ყათანასიჲ (< ყათანასიჲ; 94, ვ) გასუქება;
სიმსუქნე

ყათანასიჲ 56₄ (< ყათანასიჲ + ასიჲ 96; 97),
-ნას, -ნას მსუქანი, ნასუქი, უსბი

ყათანასიჲ 52₃₀ იხ. ყათანასიჲ
ყათანასიჲ, -ნას, -ნეს გასუქება

ყარცხ 64₉, -ჩ, -აღ ძღვენი, ნიჭი, საჩუქარი, ჯილდო
 ყარცხსაღ 42₂₇ (< ყარცხ < ყარცხ-
 ცღ + ხაღ 91; 182—184), -ხღი დასა-
 ჩუქრებული
 ყარცხსღ (< ყარცხ; 90), -ხმ, -ხეჩ
 ჩუქება, ძღვნა, ნიჭება, დაჯილდოება
 ყარცხსა 60₇ იხ. ყარცხ
 ყარცხსღ 63₂₈ იხ. ყარცხ
 ჟარცხსღ, -ჩხსაღ პარტეველნი ან პარ-
 თია (108, დ)
 ყარჩუთ ძველი ფორმა ყაჯთ-ისა; შე-
 მორჩენილია მხოლოდ რთულ სატყვებ-
 ში: ღიაყარჩუთ; იხ. ყაჯთ
 ყარბ (< ყარბსღ 88; 94, ვ; იშვიათად
 გამოიყენება) ზხ. ამყად. იხ. ზყართ
 ყარბსღ, -ჩმ, -ხეყა ამყობა, ამპარტა-
 ნობა, გულდიდობა, ქადილი
 ყარბიღ (< ყარ + ბღ; 23; 96;
 97), -რბსღ, -რბსაღ აღმავალ-დაღმავა-
 ლი ტონი, ინტონაცია; ასეთი ინტო-
 ნაციის ნიშანი * (მწერლობაში და ჰიმ-
 ნოგრაფიაში, საგალობლებში); გამის
 მეშვიდე საფეხურის სახელწოდება
 (უკანასკნელ შემთხვევაში შემოკლებით:
 ყა; 189)
 ყარა, -ჩ (ჩვეულებრივ მრ. რ-შია:
 ყარაღ, -აჩღ) სპარსი, სპარსელი
 ყარაბსღ 62₁₃ (< ყარა + ბღ 56; 97),
 -ბსღ, -ბსაღ სპარსელი
 ყარაბსღ 63₇ იხ. ყარაბსღ
 ყარაბსღ 62₁₇ იხ. ყარაბსღ
 ყარაბსღ 65₁₉ იხ. ჟარაღ
 ყარაბსაღ (< ყარაბსღ + ასაღ 98, ა),
 -ჩ, -აღ სპარსული
 ჟარაბსაღ (< ყარაბსღ + ასაღ 95,
 ბ.), -ჩ, -აღ სპარსეთი
 ჟარაღ, -აჩღ სპარსეთი; სპარსნი (108,
 დ), იხ. ყარა
 ყარა 54₁₆, -აჩ || -ბღ (უფრო მრ. რ-ში,
 ყარაღ, -ბბღ; 108, ვ) ვალი; მოვალე,
 ვალდებული; ~ ჯ ღირსია, საჭიროა,
 ჯერ არს (85; 148)
 ყარაბაღ 50₂₀ (< ყარაბ + ბაღ
 103, ბ), -ჩ, -აღ მოვალე, ვალის მქო-
 ნე, ვალდებული

1 ყარაბსღ (< ყარაბ; 90), -ბაღ, -ბაღ
 ყვებ. -ბსღ, -ბსღ, -ბსღ, || -ბსღ;
 I კავშ. -ბსღ; წყვეტ. და ბრძან. არა
 აქვს; II კავშ. -ბსღ, -ბსღ . .
 ვალება (ვალება), ნდობა (უნდა იქ-
 ნას), საჭიროება (საჭიროა, ზამს). მარ-
 თება (მართება) (84)
 2 ყარაბსღ, -ბაღ, -ბსღ მოღუნვა, მოხრა,
 მოღრეკა; ძღვევა, მოღვევა
 ყარაბსღ, -ბსღ, -ბსღ ბალი, ბოს-
 ტანი
 ყარაბსღ 50₂₈ (< ყარაბსღ + ბ; 166)
 იხ. 1 ყარაბსღ
 ყარაბ, -ბბღ ვალი; ვალდებულება. იხ
 ყარა
 ყბა, -ჩ, -აღ მთავარი, უფროსი, მეთაუ-
 რი, თავი
 ჟბარა, -ჩ პეტრე (კაცის სახ.)
 ჟბარა, -ჩ პეტრე (კაცის სახ.)
 ჟბარა 58₂₃ იხ. ჟბარა
 ყბა თანდ. მართავს ბრალდებითსა და
 ნათესაობითს: ვით, ვებო, გვარად, ნაი-
 რად, სახედ (142; 145); გამოყენებულია
 ზმნიხედების საწარმოებლად და სა-
 წარმოებელ სიტყვას უმატებს „ნაი-
 რად, გვარად, სახედ, -რე“ მნიშვნე-
 ლობას (100, დ); უკანასკნელ შემთხვე-
 ვაში ის უმატებელია (18)
 ყბაყბა (< ყბა + ყბა; 104) ნაირ-
 ნაირი
 ყბა ამ ფორმით გამოთქმება, შედგენილ
 და წარმოებულ სიტყვებში იზმარება:
 გამოსადეგი, საჭირო (108, ვ). იხ.
 ყბა
 ყბა (აქვს ბრალდ. ფორმა: ყბა)
 საჭიროება, მოთხოვნილება; საჭირო,
 გამოსადეგი; ~ ჯ საჭიროა, უნდა (85).
 იხ. ყბა
 ყბა, ყბა || ყბა ბილწი, უწმინ-
 დური
 ყბა, ყბა || ყბა, ყბა მტკიცე,
 მეგარი
 ყბა იხ. ყბა
 ყბა (< ყბა < ყბა + ბაღ-ჩ 98, კ),
 -ბაღ, -ბსაღ; || ყბა საჭირო, გამო-
 სადეგი, სახმარი

აქსილ (< **აქს**-**ე**; 90) არა აქვს წყვეტი-
ლისა და ბრძანებითის ფორმები; სხვა
მწკრივებიდანაც მხოლოდ მესამე პირის
ფორმები (მხოლოდბითი და მრავლო-
ბითი) გამოიყენება (85); **აქსილ** უნდა,
საჭიროა, ევალება, მართებს, ღირსია;
შდრ. **1 აყარსი**
აქსიოი (< **აქს**+**ი** 98, მ), -**ი** საჭირო,
გამოსადეგი, სახმარი; ღირსი; ~ **է**
საჭიროა, უნდა (85)
აყბეს (< **აყბ**; 90), -**ხმ**, -**ხეს** წაბილ-
წვა, შეგინება, გაუწმინდურება
აყბეს * 57₂₅ (< **აყბ** < **აყბეს** + **ხლ**
91; 182—184), -**ყბესი** გამაგრებული
აყბეს (< **აყბ**; 90), -**ხმ**, -**ხეს**; -**ხმ**,
-**ხეს** გამაგრება, გამტკიცება; დაჟი-
ნება, მტკიცედ დგომა

აყილთაი, -**ი** შარა, ფართო გზა, პარსპეტის
აყილთაი, -**ი** პონტო
აყილთაი (< **აყილ** < **აყილთაი** + **აყი**
98, დ), -**აყი** პონტოელი
აყილეს (< **აყილ** < ბერძნ. **pornē** + **ეს**
96; 97), -**ესი**, -**ესალ** მეძავი, მრუმე
აყილეს 5₁₇ იხ. **აყილეს**
აყსალ 60₆, -**ი**, -**ალ** გვირგვინი
აყთაღარ 43₂₅ (< **აყთაღ** + **არ** < **არ**-
ეს; 103, ა) -**ი**, -**ალ** || -**ილ** ნაყოფიანი,
ნაყოფიერი, ნაყოფის მომტანი
აყთაღეს (< **აყთაღ** + **ეს** < **ეს**; 103;
ა) ნაყოფიერი, დახუნძლული
აყთი 52₃ იხ. **აყთი**
აყთი 45₂, **აყთი** ნაყოფი

2

ჯან, -**ი** || -**ი** || -**ილ** შრომა, გარჯა;
ტანჯვა, წვალება
ჯალალეს, -**ალეს** ჯავახელნი; ჯავახეთი
(108, დ)
ჯანოსი, -**ოსი**, **ჯანა** (და)ცხუნება, (გა)-
ხურება; გათბობა (77)
ჯიამ, -**ი** || -**ი** ცხელი; თბილი (შდრ.
ჯიანოსი; 26)
ჯიამჯიამ (< **ჯიამ** + **ჯიამ**; 105) ძა-
ლიან ცხელი, მხურვალე
ჯიამ (< **ჯიამ** + **ე** 108, ე), -**ამ** სი-
თბო, მხურვალეობა, სიცხე
ჯიამეს 47₂₉ იხ. **ჯიამ**
ჯიამეს, -**ამ**, -**ეს**; -**ამ**, -**ეს** აღმო-
ფხვრა, აღმოცეცხვა, მოსპობა
ჯიამეს 47₃₁ იხ. **ჯიამ**
ჯიამეს 46₃₀ იხ. **ჯიამ**
ჯიამ, -**ესი**, -**ესალ** ჯიამი
ჯიამ 60₃₈ იხ. **ჯიამ**
ჯიამ 60₃₈ იხ. **ჯიამ**
ჯიამ 61₂ იხ. **ჯიამ**
ჯიამ 60₂₉ მცდარწერი, უნდა: **ჯიამ**
(23); იხ. **ჯიამ**

ჯიამ 48₃₈, **ჯიამ**, **ჯიამ** || **ჯიამ**; **ჯიამ**,
ჯიამ || **ჯიამ** წყალი (51)
ჯიამ 48₃₁ იხ. **ჯიამ**
ჯიამ 43₃ იხ. **ჯიამ**
ჯიამ 43₁₂ იხ. **ჯიამ**
ჯიამ 43₂₂ იხ. **ჯიამ**
ჯიამ 44₁₂ იხ. **ჯიამ** (103, ე)
ჯიამ 43₁₈ იხ. **ჯიამ**
ჯიამ 43₃₀ იხ. **ჯიამ**
ჯიამ 46₃₈ (< **ჯიამ** + **ეს**; 103),
-**ი**, -**ალ** წარღვა
ჯიამ 47₂ იხ. **ჯიამ**
ჯიამ 46₃ იხ. **ჯიამ**
ჯიამ 43₁₃ იხ. **ჯიამ**
ჯიამ 47₂₀ იხ. **ჯიამ**
ჯიამ 43₁₁ იხ. **ჯიამ**
ჯიამ (< **ჯიამ** + **ეს**; 103, ბ) გამყოფი,
გამაცალკეებელი, გამწვანებელი
(პირდაპირ: წყალგამყოფი = თანამდე-
ობის პირი, რომელიც წყალს ანაწი-
ლებს, მერაბი)

ი

ი^რ 62₁₃ = 1000

იამი 61₂₃ -ი; იამი || იამიანი,
იამი || -იამიანი რაზმი, საომრად
გაწყობილი ჯარი; ბრძოლა, ომი
იარაგი, -ი რაჰას-ი (კაცის სახ.)
იარაგი 42₁₁ იხ. იარაგი
იამი ჯოგი, ფარა, რემა, კოლტი, გროვა,
გრო, ხრო; ბრობო

იამი 57₃₀ (< იამ + იქ 96; 97),
-ამი, -ამიკა მდებრი, დაბალი ფენის
ადამიანი; ბრობო, კრება ხალხის; ხხ.
ყველა, ერთავად
ი^რ 63₆ = 1000 + 40 = 1040
ილინი, ილინი; ილინი, ილინი ||
ილინი ცხვარი; ნესტო

უ

უ (ი, უ) ნაცვალსახელური ძირები, რომ-
ლებსაც ეყრდნობა ჩვენებითი ნაცვალ-
სახელები (იამ, იამ, იამ; იამ, იამ,
იამ; იამ, იამ, იამ; 65); ეს ძი-
რები მიერთებიან წინადადებაში გა-
ფორმებულ სახელს და განსაზღვრავენ
მას (164); მიერთებიან შემასმენელსაც
და მაშინ განსაზღვრავს მთლიან წინა-
დადებას (166); ამავე ძირებს ეყრდ-
ნობა ზნინებების ერთი წყება (იამი,
იამი... იამი, იამი...), რომელიც
გარკვეულ შემთხვევებში მსახლერელი
ნაწივრის როლსაც ასრულებს (99;
167; 192)

იამ 64₂₀ (იამ, იამ), ადგ.-მიც. იამ, ნათ.
იამ, დაწყ. იამიანი, მოქმ. იამიანი;
მრ. რ. იამი, ბრალდ.-ადგ. იამი,
მიც.-ნათ. იამი || იამი, დაწყ. იამიანი,
მოქმ. იამიანი || იამიანი;
ეს, ესე (ეგვი, იგი); წინადადებაში
მათ შეიძლება დაერთოს მსახლერელი
ნაწილაკებიც, ასეთ შემთხვევაში ფუ-
ძეზე კ-ც დაემატებათ: იამი, იამი,
იამი; ამათი ნათესაობითის ფორმები
თუ კუთვნილებითი ნაცვალსახელის
მნიშვნელობით იქნა გამოყენებული,
ბოლოს კ-ს დაირთვეს (იამი, იამი-
იამი, იამი) და იბრუნებიან ფუძეუცვლ-
ლი ჯგუფის ი კლასის მიხედვით;
(63—65; 163). იხ. იამი

იამიანი, -იანი სათენიკ-ი (ქალის
სახ.) (44)

იამი 51₁₁ -ი || -ი, იქ || -ი ზომა, სა-

წყაო; ანგარიში, აღრიცხვა, რიცხვი;
პირობა, შეთანხმება, ნიხრი; ~ იამ-
იანი ფასზე შეთანხმება, ვაჭრობა
(174; 175); იამი || იამი თანდ. მარ-
თავს ნათესაობითს: -თვის, გამო (145);
იამი იქ კავშ. იმიტომ, რომ; რადგა-
ნაც (216)

იამიანი (< იამი; ძღრ. 98. გ) კავშ.
მაგრამ; ხოლო; არანებ (204; 216)

იამიანი (< იამი + იამი < იამიანი;
103, ა), -იამ, -იამი ვაჭრობა, მოლაპა-
რაკება, შეთანხმება

იამიანი (< იამი-ის მოქმ. ბრ. გაქვავებუ-
ლი), -იამი მიცრე, ცოტა, მცირერიცხო-
ვანი ცხვარი. § 100, ა)

იამიანი 54₂ იხ. იამიანი

იამიანი 53₃ იხ. იამიანი

იამი იხ. იამი

იამიანი, -იამიანი საჰა-ი (კაცის სახ.)

იამიანი 42₁₁ იხ. იამიანი

იამიანი 47₅ (< იამი < იამიანი + იამი
94, დ), -იამი ჩანჩქერი, ნაკადი; თავ-
სხმა, კოკისპირული წვიმა, ნიაღვარი
იამიანი, -იამი, -იამი სრიალი, ცურვა,
ცურება (ცურავს, ცურდება); დენა,
დინება

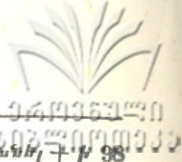
იამიანი 63₂₁, -ი, -იამი საზღვარი, მიჯნა,
კიდე, ნაპირი; სამანი

იამიანი 57₁₀ იხ. იამიანი

იამიანი, -იამიანი, -იამიანი სიასამური
(მოსასხამი)

იამი იხ. იამი

იამიანი, -იამიანი, -იამიანი; -იამიანი, -იამიანი
ყინვა, ყინული; სიცივე, ცივი

ააათ, -ჩ რისხვა, მუქარა; სასჯელი
ააათი (< **ააათ**; 90), -**ხმ**, -**ხეჩ** გა-
წყრომა, შერისხვა (147)

ააათი 52₂₄ (< **ააათ** + **ი** 96; 97)
სასტიკი, მკაცრი, ფიცხი, ფიცხელი;
ძლიერი, მძლავრი

ააათი (< **ააათი**; 90), -**ამ**, -**კა**-
ყა გასასტიკება, გაფიცება; გაძლიე-
რება, გაუხეხება, გამრავლება

ააათი 47₂₁ იხ. **ააათი**
ააათი 52₂₆ იხ. **ააათი**
ააათი 62₂₉, -**ხმ**, -**ხეჩ** გაუღება,
ამოწყება, დახოცვა, მოსპობა

ააათი 46 იხ. **ააათი**
ააათი 42₁₇ იხ. **ააათი**

ააათი 42₁₇ იხ. **ააათი**
ააათი 42₁₇ იხ. **ააათი**

ააათი (< **ააათ** + **ააათ**; 106), -**აი**
ჭრეოლა, ცახცახი, კანკალი, ძაგძაგი
(4; 26)

ააათი იხ. **ააათი**
ააათი 48₃₇, -**ი** სუფრა, სასმელ-საჭმელი
მაგიდა; სამსხვერპლო (ადგილი), სა-
კურთხველი

ააათი (< **ააათ** + **ააათ** 98, ე), -**ჩ**,
-**ა** ფულის დამზღუდავებელი, მევაზ-
შე, რომელსაც სავაჭრო ადგილას სხვა-
დასხვა ღირებულების და წარმოშობის
ფულები ეწყო მაგიდაზე და მსურველს
უზღუდავდა, რისთვისაც პროცენტს
იღებდა (ბანკირთა წინაპარი; ძვ. ქართ.
მეკერძე)

ააათი 54₁₇ იხ. **ააათი**
ააათი 59₂₂ იხ. **ააათი**
ააათი, -**ჩ** გვარი, ჯიშო, მოდგმა, შთამო-
მავლობა, თაობა; სქესი

ააათი 60₁₃ -**რე** სერემაგირქ-ი
(ადგილის სახ.). (108, დ)

ააათი 45₂ იხ. **ააათი**
ააათი (< **ააათ**; 90), -**ხმ**, -**ხეჩ**
თესვა

ააათი 44₃₇ (< **ააათი** + **ი** 98
კ), -**ლ**, -**ლ** დასათესი (სათესლე-
თესლი)

ააათი 44₃₇ იხ. **ააათი**
ააათი 45₂ საწყისი ნათეს. ბრ-ში
(66) იხ. **ააათი**

ააათი 54₁₁ იხ. **ააათი**
ააათი 54₁₆ იხ. **ააათი**
ააათი 44₃₈, -**რ**, -**რ** || -**რ** ||
-**რ**, -**რ** || -**რ** თესლი

ააათი 47₁ სემი (ბიბლიური ნოეს უფროსი
შვილის სახელი)

ააათი (< **ააათ**; 94, ე), **ააათი** სიყვარული
ააათი, **ააათი**, **ააათი** სიკილი (ფულის
ერთეული)

ააათი, -**ჩ** სიმონ-ი (კაცის სახ.)
ააათი (< **ააათი** + **ააათ** 98, ე)
სიმონიანი (გვარის სახელია)

ააათი, -**ხმ**, -**ხეჩ** (შე)ყვარება
ააათი 57₈ (< **ააათ** + **ი** 98, კ), -**ლ**,
-**ლ** საყვარელი

ააათი (< **ააათ** + **ი** 98, პ) შესაყა-
რებელი, საყვარელი

ააათი (< **ააათ** < **ააათ** + **ააათ** 91;
182—184), -**ე**, -**ე** შეყვარებული

ააათი 64₂₇ (< **ააათ** < **ააათ** + **ი** 92, ბ),
-**ჩ**, -**ა** მოყვარი, მოყვარული

ააათი 58₁₂, **ააათი** გული
ააათი იხ. **ააათი**

ააათი იხ. **ააათი**
ააათი 43₆ იხ. **ააათი**

ააათი 64₁₆, **ააათი**; **ააათი**, -**რ**
დასაწყისი, დასაბამი

ააათი 61₃ იხ. **ააათი**
ააათი (< **ააათ**; 90), -**ჩ**, **ააათი**
დაწყება

ააათი 63₆ იხ. **ააათი**
ააათი 51₂₂ (< **ააათ** < **ააათი** + **ააათ**
91; 182—184), -**ა**, დაწყებული

ააათი, **ააათი**, **ააათი**; **ააათი**, **ააათი**
ააათი ლანგარი, სინი

ააათი 50₁₂ იხ. **ააათი**
ააათი 50₁₆ იხ. **ააათი**

შაქრა 63₉, -აჲ სუმბათ-ი (კაცის სახ.)
შაქრათაჲ 62₉ იბ. **შაქრა**
ჰნილნე, **ჰნილქ** || -**ჰიქ** || -**ჰხან**, -**ჰილ** ||
 -**ჰიქ** || -**ჰხამე** საზრდო (45)
შიქიძე (< **შიქიძე** + **აქი** 98, დ),
 -**ჟიქ** სოდომელი
შიქილ, -**ქი**, -**ჰხეჟა** ზოზვა, ცოცვა, ძრო-
 მა, სრიალი
შიქილ 46₃₇ იბ. **შიქილ**
შიქილე 46₃₇ იბ. **შიქილ**
შიქილ 48₃₁ (< **შიქ** < **შიქილ** + **ილ** 98,
 ე). -**ჰნიქ** მცოცავი, მზოზვი; (ქვე)-
 მძრომი
შიქილ 44₂₃ იბ. **შიქილ**
შიქი 63₉ (< **ში** + **ქი** 65; 99, ა), ადგ.-
 მიც. **შიქი**, ნათ. **შიქი** || **შიქილ**,
 დაწყ. **ქაქიძე** || **ქი** **შიქი** || **ქი** **შიქი**,
 მოქმ. **შიქი** || **შიქიძე**; მრ. რ. **შიქი** ||
შიქი, მიც.-ნათ.-დაწყ. **შიქი** || **ში-**
ჟილ || **შიქილ**, ბრალდ.-ადგ. **ში-**
ქი || **შიქი**, მოქმ. **შიქიძე** || **ში-**
ქიძე || **შიქიძე** (ასევე იბრუნვის
ჟიქი და **ნიქი**) ესევე. იბ. ს. (23; 27;
 64; 65)
შიქილ (< **შიქი** + **ილ** 100, დ) ესრე-
 ვე, ამგვარად(ვე), ამნიარად(ვე), ასევე
შიქი 55₂₄, -**იქ** || -**ილ** შიმშილი
შიქილ 55₃₀ (< **შიქ** + **ილ**; 103, ბ);
 -**ქი**, -**ილ** (სასიკვდილოდ) დამშეული
შიქი 52₁₃ იბ. **შიქი**
შიქი (< **შიქ**; 64), -**იქ** ამისი
შიქი 42₂₁ იბ. **შიქი**
შიქი, -**ქი**, -**ილ** ხმალი, ხანჯალი, მახ-
 ვილი
შიქილ 60₂₅ იბ. **შიქილ**
შიქი, **შიქი** || **შიქი** ცრუ, ტყუილი (159)
შიქი 62₃₄, **შიქი** მახვილი, ფხიანი, მჭრე-
 ლი (იარალი); ხმალი
შიქი 42₄ **შიქი** წმინდა
შიქილ 42₁₅ სუქიას (კაცის სახ.)
შიქი 62₁₁ იბ. **შიქი**
შიქი || **შიქი**, -**ქი** ჯარი, ლაშქარი, მხედ-
 რობა, სპა (25)
შიქი იბ. **შიქი**
შიქილ 58₂₆, -**ქი**, **შიქილ**, **შიქილ**
 მოკვლა

შიქილ 58₁ იბ. **შიქილ**
შიქილ (< **შიქილ**; 25; 94, ვ), -**ქი**
 დაკვლა, მოკვლა; ხოცვა-ჟლეტა
შიქილ (< **შიქილ** + **ილ** 95, ა),
 -**ქი**, -**ილ** სასაკლაო
შიქილ 52₁₄ იბ. **შიქილ**
შიქილ (< **შიქილ** < **შიქილ** +
ილ 92, ბ), -**ქი**, -**ილ** მკვლელი
შიქილ 52₁₃ იბ. **შიქილ**
შიქილ (< **შიქილ**; 94, ვ) ბოლო, დასა-
 სრული; **შიქილ-შიქილ** სასეგბით,
 მთლიანად; **შიქილ**, ფრიად; ბოლო,
 დასასრული, უკანასკნელი (106)
შიქილ 55₂₄ იბ. **შიქილ**
შიქილ, -**ქი**, -**ხეი**; -**ქი**, -**ხეი** გათავება,
 ამოწურვა, აღზოცვა, მოსპობა; გაფანტ-
 ვა, გაფლანგვა, გაბნევა
შიქილ 63₄₋₈ იბ. **შიქილ**
შიქილ, -**ქი**, -**ხეი** || -**ხეი** დამუქ-
 რება (147)
შიქილ-შიქილ იბ. **შიქილ**
შიქილ (< **შიქილ**; 94, ვ), -**ილ** მახუ-
 რება, **შიქილ**
შიქილ (< **შიქილ** + **ილ** 98, ე), -**ქი**,
 -**ილ** მახურო
შიქილ 57₁₁, -**ქი**, -**ხეი** ლოდინი, ცდა
 (დაცდა). (147)
შიქილ, -**ქი**, **შიქილ**, **შიქილ** შეძე-
 ნა, შექმნა, მიღება (69; 71; 75; 76; 79; 80)
შიქილ (< **შიქილ** < **შიქილ** + **ილ** 92, ბ),
 -**ქი**, -**ილ** შეძენი, მიღები, მომ-
 გები
შიქილ (< **შიქილ** < **შიქილ** + **ილ**
 94, გ), -**იქ** შენადენი, ქონება
შიქილ, -**ქი**, **შიქილ**, **შიქილ**; -**ქი**,
 -**ილ**, -**ილ** || **შიქილ** შექმნა (87)
შიქილ, -**ქი**, -**ილ**, -**ილ**, **შიქილ** იბ. **შიქილ**
შიქილ, -**ქი** სტეფანე (კაცის სახ.)
შიქილ 63₁₁ იბ. **შიქილ**
შიქილ, **შიქილ**; **შიქილ**, **შიქილ** ძუძუ;
 ცურნი (39)
შიქილ 58₈ (< **შიქილ** < **შიქილ** +
ილ 91; 182—184), -**ქილ** დადასტუ-
 რებული
შიქილ, -**ქი**, -**ხეი**; -**ქი**, -**ხეი** გამო-

ძიება, დამტკიცება, დადასტურება,
დანამდვილები, შემოწმება
ათრჯანას, *-ამ*, *-ჯაყა* შენანება, სი-
ნანული

ათრჯაყა 45₁₈ იხ. *ათრჯანას*

არეხაყ 45₁₂ იხ. *არეხ*

არეხ (< *ათრე*; 90), *-ხმ*, *-ხეჩ* გაწმენ-
და, გასუფთავება

არეხეჩ 59₃₂ იხ. *არეხ*

არელი 42₂₂ იხ. *ათრე*

არელინ 42₂₆ იხ. *ათრე*

არელიგ 46₃₃ იხ. *ათრე*

არელიქხამ 58₁₈ იხ. *არელიქხან*

არელიქხან 59₂₇ იხ. *არელიქხან*

არელიქხან (< *ათრე* + *იქხან* 98),

-ქხან სიწმინდე

არელი 64₃₂ იხ. *ათრე*

არელი 55₅ იხ. *არელი*

არელი 55₆ იხ. *არელი*

არელი, *-ხმ*, *-ხეჩ*; *-ქმ*, *-ხეყა* გაბნევა,

გაფანტვა, მიმოხვევა; გაფენა

არელიგ 54₁₂ იხ. *არელი*

არელიგ 54₁₆ იხ. *არელი*

არელიქ 57₆ იხ. *არელი*

არელიქხან || *არელიქხან* (< *არელი* + *არელი*

+ *იქხან* 94; ბ; *არელი* ცალკე არ არსებ-

ობს 106), *-ქხან* თრთოლა, ცახცა-

ხი, კანკალი; სისინი, შრიალი (25; 38)

ღ

ღელი, *-ხმ*, *-ხეჩ* გაქცევა, რბენა

ღელი 41₉ იხ. *ღელი*

ღელიქხან (< *ღელიქხან* + *იქხან* 58),

-ქ, მიც.-ადგ. *-იქ*, *-იქ* მესამოცე;

მესამოცედი

ღელიქხან 64₃ იხ. *ღელიქხან*

ღელიქხან 65₆ (< *ღელი*), *-იქ* სამოცი

(56; 57)

ღელიქხან, *-იქ* ვახტანგ (კაცის სახ.

25; 35)

ღელიქხან, *-ქ*, *-იქ* ბოლო, დასასრული;

აღსასრული (სიკვდილი)

ღელიქხან (< *ღელიქხან*; 90) || *ღელიქ-*

იქხან, *-ხმ*, *-ხეჩ*; *-ქმ*, *-ხეყა* დასრუ-

ლება, დაბოლოება; აღსრულება, გარ-

დაცევა (25)

ღელიქხან 62₃₈, *-იქ* ვახტანგ (კაცის სახ.)

ღელიქხან 42₉ იხ. *ღელიქხან*

ღელი (ამ ფორმით გამოიყენება გამოთქმებ-

ში, როგორც და წარმოებული სიტყვებში.

შემორჩენილი აქვს რამდენიმე გაქცე-

ვებული ფორმა) ადრე; *ღელიქხან* 52₂₆

დიდი ხანია, დიდი ხნიდან, დი-

დიხნის წინათ. იხ. *ღელიქხან*, *ღელი-*

იქხან, *ღელიქხან* (90; 106)

ღელიქხან (< *ღელი* + *იქხან* 55) უფრო

ადრე, უადრესი

ღელიქხან, *-იქ* ვალარშაკი (კაცის სახ.;

97)

ღელიქხან 59₁₃ მცდარაწერია, უნდა:

ღელიქხან იხ. *ღელიქხან*

ღელიქ (< *ღელი*-ის მოკმ. ბრ.; 99; გ); *ღელიქ* ||

ღელიქხან (45) ხვალე; *ღელიქ* 62₁₀

|| *ღელიქ* || *ღელიქ* *არელი* || *ღელიქ*

იქ (არელი) ხ. მეორე დღეს, ხვალ

ღელიქ 62₁₀ იხ. *ღელიქ*

ღელიქხან 63₆ იხ. *ღელიქხან* (25)

ღელიქხან (< *ღელი* + *იქ* 47 + *იქ* 98, 99)

-იქ, *-იქ* (ჩვეულებრივ უბრუნვე-

ლია) ძველისძველი, ძალიან ძველი

ღელიქხან (< *ღელი*; 47) ძველი, ძველის-

ძველი, წინანდელი; დიდი ხანია

ღელიქხან 43₆ (< *ღელი* — *იქ* + *იქ*

98, გ); *-იქ* || *-ქ* დილა; დილა, დი-

ლით

ღელიქხან (< *ღელიქ* + *იქ* ნათესაო-

ბითის დაბოლოება 45 ან 98, 99) ხვა-

ლინდელი; სახვალის, ხვალისა; ძველი,

ძველისძველი

ღელიქ 62₂₀ იხ. *ღელიქ*

ღელიქ 53₂₇ (< *ღელი* + *ღელი* 104—

106 + *იქ* 96; 97 + *იქ* 98, კ) საჩქა-

როდ, მყის(ვე)

ღელიქ 52₃₃, *-ქ* || *-იქ* — *-იქ*, *-იქ* || *-იქ*

ვაჭრობა; სავაჭრო

ღელიქხან (< *ღელიქ* + *იქ* 98, ა)

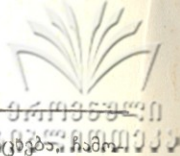
-ქ, *-იქ* ვაჭარი, მოვაჭრე

ქანაოიკანა 53₁₇ იხ. ქანაოიკანა
ქანაოიკი 50₂₁ (< ქანაოი; 90), -ხმ,
-ხეხი გაყიდვა
ქან 61₈ შორისდებ. ვაი! (190)
1 ქაიქი (< ქაი; 90); -ხმ, -ხეხი ვაი-
ვაკლანი, ტირილი, წუხილი, გოდება
2 ქაიქი (< ქაიქიქი; 94. ვ), -ხ (უფრო მრ.
რ-ში: ქაიქიქი, -ლიყ 94, ვ; 108) შეება,
ლენა, ტებობა; ~ ზ შეშენის, შეჭფე-
რის, უხდება (85)
ქაიქიქი, -ხმ, -ხეხი შეება, ლენა; გემება;
შეფერება, შეშენება
ქაიქი 57₁₁, -ხ, -ხმ ველი; ადგილი; ზ
ქაიქი 61₁₁ ძირს, დაბლა (99, ბ)
ქან, -ხ, -ხმ || -ხმ ვანი, ბინა, სადგომი,
მაგრამ ჩვეულებრივ მრ. რ-ში: ქანუკ,
-ხეხი || -ხმ || -ხმ სავანე, მონასტერი
(107; 108)
ქანანუკი, -ხმ ვანანდ-ი (ადგილის სახ.)
ქანანუკიქი (< ქანანუკი + ახეხი 98 დ),
გლკი ვანანდელი
ქანანუკიქი 42₁₀ მცდარნაწერია, უნდა:
ქანანუკიქი (23) იხ. ქანანუკიქი
ქანანუკი 62₃₂ იხ. ქან
ქანანუკი (< ქან + ხარ 107) კრებ. მო-
ნასტრები
ქანანუკი (< ქან + ირკი 107), -ხ, მრ.
რ. ქანანუკიქი || -რკი, -ხეხი
კრებ მონასტრები
ქანუკი იხ. ქან
ქანუკი შორისდებ. ვაშა! ყოჩაღ! ქანუკი
ვაშა, ვაშა! (190)
ქანასი, -ხმ ვასაქ (კაცის სახ.; 97)
ქანასი 64₇, -ხმ ვასილ (კაცის სახ.)
ქანასი 63₂₄ იხ. ქანასი
ქანასი 42₃₆ თანდ. მართავს ბრალდებით-
სა და ნათესაობით: -თვის, გამო, შე-
სახებ (142; 145); ქანასი ვი კავშ. რომ,
რათა; იმიტომ, რომ; რადგან (201)
ქანასი 51₄ (< ქანასი ვი) იხ. ქანასი
ქანასიქი, -ხმ, -ხეხი; -ხმ, -ხეხი და-
ლდა, დაქანცვა, შრომა, მუშაობა, და-
შვრომა
ქანასიქი 62₃₆ იხ. ქანასიქი
ქან 51₄, -ხ, -ხმ || -ხმ მხდელი, მში-
შარა; ხარხარი; ცუდი

ქანასი 51₄ იხ. ქანასი
ქანასი, -ხმ, -ხეხი გაფლანგვა, გაფანტვა
ქანასიქი, -ხმ, -ხეხი || -ხმ, -ხეხი
ფარდა
1 ქანასი, -ხ, -ხმ გარეული ტახი, ეშვი
(35)
2 ქანასი 42₃₁, -ხმ ვარაზ (კაცის სახ.)
ქანასიქი (< ქანასიქი + ახ 96; 97),
-ხმ ვარაზი (კაცის სახ.)
ქანასიქი 61₃₀ იხ. ქანასიქი
ქანასიქი 61₂₆ იხ. 2 ქანასი
ქანასიქიქი, -ხმ ვარაზიქი (ადგ. სახ.)
ქანასიქიქი 51₂₂ იხ. ქანასიქიქი
ქანასიქი, -ხმ || -ხმ ვარაზი
ქანასიქი 51₂₀ (< ქანასიქი + ახ), -ხმ
ვარაზიქი (ადგილის სახ.)
ქანასიქი 42₁₅, -ხ, -ხმ მასწავლებ-
ელი, მწერტიელი, ხელმძღვანელი, მო-
ძღვარი
ქანასი, -ხმ, -ხეხი მართვა, ხელმძღვანე-
ლობა, წარმართვა; წყევანა, წახმნა,
გარეგნა
ქანასი, -ხმ ვარაზი || ვარაზი (კაცის
სახ.)
ქანასი, -ხმ || -ხმ ქირა, ხელფასი; ზ
ქანასი 51₁₀ დაქირავება (174)
ქანასიქი (< ქანასი), -ხ, -ხმ დაქირა-
ვებული
ქანასიქი 51₃₃ იხ. ქანასიქი
ქანასიქი 51₂₅ იხ. ქანასიქი
ქანასი 51₁₁ იხ. ქანასი
ქანასიქი (< ქანასი + თანასი < თანასი
56; 57), -ხ თექვსმეტი
ქანასი: ზ ~ ზევით, ზემოთ (99, ბ); თანდ.
მართავს დაწყებით: -ზე, ზევით, გარ-
და (152)
ქანასიქი (< ქანასი + ხმ < ხმ + ხმ
92, გ), -ხ, -ხმ ზედამდგომელი, ზედა-
მხედველი
ქანასი || ქანასი (< ქანასი-ის ნათ.-მიც. გა-
ქვავებული); ზ ~ ზს. ზედა, ზევით;
ზს. ზედა, ზედა (99, ბ); თანდ. მართავს
ნათესაობით: -ზე, ზევით; -თვის; შემ-
დგ (145)

ქერანალ (< **ქერ**; 90), -ამ, -რავაყ
 აწევა (აიწია), ამალღება (ამალღდა)
ქერავიყ 47₁₈ იხ. **ქერავიყანსქ**
ქერავიყანსქ (< **ქერავ** < **ქერანალ** +
იყანსქ 89), -ხმ, -რავიყს (წყვეტ.
 III ბ. მხ. რ. -რავიყს), **ქერავი** აწევა
 (ასწია), ამალღება (ამალღდა)
ქერავიყანსქ 62₁ (< **ქერავიყ** < **ქ-**
რავიყანსქ + **ხსქ** 91; 182—184), -**გ-**
იყ აწეული, ამალღებული
ქერესი 42₂₁ იხ. **ქერესი**
ქერეს (< **ქერ** + **ეს** 9ა, ლ), -რსი ზე-
 მო, ზევითა, ზედა
ქერესთი (< **ქერეს** + **თი**: 103, ბ),
 -თას, -თამ ზედა, ზემო სართული (39)
ქერესთი 46₆ იხ. **ქერესთი**
ქერი იხ. **ქერი**
ქერილი (< **ქერ** + **ილი** 99, ა): **ქ-**
ილი ზევიდან
ქერისი || **ქერესი** (< **ქერილი** + **ეს**
 65; 99, ა; 100, ა) ზხ კვლავ, ზელახლა,
 ისევ
ქეს, -ქ ექესი (56; 57)
ქესერი 45₁ (< **ქეს** + **ერი** 58), -ქ,
 -მიც.-ადგ. -ღომ, -ღალ მეექვსე (54)
ქესერი 45₉ იხ. **ქესერი**
ქესესი || **ქესესი** (< **ქეს**; 60), **ქ-**
ესი || -გისი, -გესიამე ექვსივე
ქესესი იხ. **ქესესი**
ქესარი (< **ქეს** + **არი** 103, ბ),
 -ი ექვსასი (56; 57)
ქესარიერი || **ქესარიერი**
 (< **ქესარი** + (**ხ**)**ერი** 58), -ქ, მიც.-
 ადგ. -ღომ, -ღალ მეექვსესე; მეექვსესე-
 დი (54)
ქესარიერი 48₂₁ იხ. **ქესარიერი-**
რი
ქესარი 46₃₃ იხ. **ქესარი**
ქამ, **ქამი**, **ქამალ** ლოდი, კლდე, ქა-
 რაფი
ქაყ, **ქაყი**, **ქაყალ** მოთბრობა, ამბავი;
 ეპოსი
ქაჭი, -ხმ, -ხეს; -ქმ, -ხესაყ ჩამოგდ-

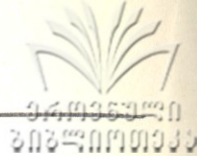
ბა, ჩამოგდებოდა, დანარცხება, ჩამო-
 გორება, დაგორება
ქამან 61₁₂ იხ. **ქამ**
ქამი 55₁₂ იხ. **ქამ**
ქაღი, **ქაღი** || **ქაღი**, -ალ დარდი, სევა,
 ნალველი, კეშანი, მწუხარება
ქაყასი (< **ქაყ** + **ას** < **ასი** + **ან**;
 103, ა), -ქ, -ალ მომთბრობი, მოამბე,
 მთქმელი (მთხველი) ამბავთა, ხალ-
 ზური მომღერალი, ტრუბადური, აშუ-
 ლი, მესტიერე, ვიპასანი
ქერი 58₂₈ იხ. **ქერი**
ქერი, **ქრავ** ქართლი, ქართლელი (ზოგ-
 ჯერ!; ქართველი ან ქართველი; პირ-
 დაპირ: ივერია, ივერიელი; 108, დ)
ქკაყ, -ქ მოწამე; მოწმე
ქკაყი (< **ქკაყ**; 90), -ხმ, -ხეს წამება;
 დამოწმება
ქკაყიქი (< **ქკაყ** + **იქი** 93),
 -ქხან წამება, მოწამება; მოწმობა
ქსაყ, -ქ || -ი ზიანი, ზარალი, ენება;
 დანაშაული, შეცოდება
ქსასი (< **ქსაყ**; 90), -ხმ, -ხეს; -ქმ,
 -ხესაყ ზიანი, დაზარალება, ენება (147)
ქკანალ (< **ქკაყ**; 90), -ამ, -თავაყ
 დანალღიანება, დასევდიანება, დამწუხ-
 რება
ქკანასი (< **ქკან** < **ქკანალ** + **ხსქ**
 91; 182—184), -**გესი** დამწუხრებული,
 მწუხარე, დანალღიანებული, განაწა-
 მები
ქკარსი, -ხმ, -ხეს; -ქმ, -ხესაყ გაძევ-
 ბა, გაგდება, გადახვეწა; გამოგლეჯა,
 წართმევა
ქრავ 58₂₈ იხ. **ქერი**
ქრავი (< **ქრ** < **ქერი** + **ავი** 98, დ)
 ქართველი
ქრძე, **ქრძი** შურისძიება (108, გ)
ქრძი, -ხმ, -ხეს; -ქმ, -ხესაყ აცდენა,
 შეცდენა, შეცდომა. მოტყუება
ქრძესი 58₁ იხ. **ქრძი**

S

ს უკონლობის აღმნიშვნელი პრეფიქსი,
უ-. *იბ. თქათ, თქარ* (101)
თაქ 60₂₀, *თამ*, წყვეტ. *ხთილ, ხთილრ,*
ხთ, თილაქ, ხთილქ, ხთილს; წყვეტ-
ვნებ. *თილაქ, თილარ...* II კავშ. *თაყ,*
თაყხი... ვნებ. *თილაქ, თაყჩა...*
ბრძან. *თილქ, თილქ* მიცემა; გამოიყენე-
ბა კაუზატივის საწარმოებლად (83;
175)
თაქიქ (< *თაქ*-ის მიც.-ნათ. ; 66; 179)
იბ. *თაქ*
თაქიყ (< *თაქ* + *იყ* 98, პ) მისაცემი
თაქალ 47₃₈ ოდნავ. *კოტა*; ნელა
თაქარ, -ქ, -ალ ტაძარი, სასახლე
თაქარქ 42₂ იბ. *თაქარ*
თაქიქ 65₂₄, -*აქიქ, -აქალ* არაბი, სარკი-
ნოზი (უფრო გვიან: თურქი, ოსმალთ;
96; 97)
თაქ 63₃₄ იბ. *თაქ*
თაქიყ 64₁₆ იბ. *თაქიყ*
თაქიქ 65₁₈ იბ. *თაქ*
თაქიქ, -იყ ტარ; ტაღელნი (108, დ)
თაქ 57₂₂ იბ. *თილ*
თაქიქ 63₉, -*ქიქ, თარაქ, თარქ* (წა)ტანა,
წყევანა, წაღება (82); ~ *თაქ* წაყვა-
ნინება, წაღებინება: *ხო თაქიქ* 63₉
წააყვანინა (175); იბ. *თაქ*
თაქიქ 58₂ იბ. *თაქიქ*
თაქიქ, -ქ მსხალი
თაქიქ 64₁₆ იბ. *თილ*
თაქილ 52₉ (< *თაქ* < *თილ* + *თქ*
103, ბ), -*თაქილ, -თქილარქ, -თქილარქ,*
-თქილარქ || -*თქილარქ* სახლის უფალი,
სახლის პატრონი, მამასახლისი
თაქილქ, -ქიქ, -ქიქ ტანჯვა, ცემა, გვემა
თაქილქიქ 52₇ იბ. *თაქილქ*
თაქილ 45₃₄, -*ქი, -ალ* კიდობანი; კუბო;
საფლავე, სამარე; ლუსკუმა
თაქილარათილ 63₁₀ (< *თაქილ* + *თილ*
103, ბ) სასაფლაო, სამარბი, საძვალე
თაქილარქ 46₂₃ იბ. *თაქილ*
თაქილარქ 48₁₆ იბ. *თაქილ*
თაქილარქ 47₃₂ იბ. *თაქილ*
თაქილარქიქ 46₄ იბ. *თაქილ*

თაქილარქ 48₉ იბ. *თაქილ*
თაქილ, -ქი || *თაქილ* ელემენტი; ასო (მწერ-
ლობის ელემენტი); წიგნი, წერილი
(ასოებისაგან შემდგარი საგანი). იბ.
თაქილ (4; 26)
თაქილ, -აქიქ, -აქილქ, -აქილქ || -*აქილქ*
ათი (56; 57)
თაქილარქიქ (< *თაქილ* + *არქ* + *იქ* 98,
ხ) ათწლიანი
თაქილარქიქიქ (< *თაქილ* + *არქიქ* 61)
ათმაგი, ათეცვი, ათეხისი; ათმაგად,
ათეხისი
თაქილარქიქ (< *თაქილ* + *არქიქ* 61), -*არქიქიქ,*
-არქიქალ ათეული
თაქილარქიქ 48₉ (< *თაქილ* + *არქიქ* 58),
-ქი, მიც.-ადგ. -იქიქ, -იქალ მეათე; მე-
თედი (54)
თაქილარქიქ || *თაქილარქიქ* (< *თაქილ* +
არქიქიქ || -*არქიქიქ* 60), -*არქიქიქიქ* || -*იქიქიქ,*
-იქიქიქ ათივე
თაქილარქიქ იბ. *თაქილარქიქ*
თარქ 52₄ შორი, შორეული, უცხო (იხმა-
რება *არქიქარქ* სიტყვასთან); *თარქ* *არქ-*
არქარქ უცხო ქვეყანა, უცხოეთი
თარქალ 65₄ იბ. *თარქიქ*
თარქიქ 63₇ იბ. *თარქიქ*
თარქიქიქ 62₁₄ იბ. *თარქიქ*
თარქიქიქ (< *თარქიქ* + *არქიქ* 98, ა), -*ქი,*
-ალ წლიური; წლიანი, წლისა
თარქიქ, -არქიქ, || -არქიქ, დაწყ. ქ თარქიქ ||
-არქიქიქ -არქიქიქ, -არქიქ, -არქიქ წელი-
(წადი). (34; 35)
თარქიქ 44₂ იბ. *თარქიქ*
თარქიქ, -არქიქ || -*არქიქ, -არქიქ* || -*არქიქიქ; თარქიქიქ*
|| თარქიქ, -არქიქ || -*არქიქიქ* || -*არქიქიქიქ* ||
|| თარქიქ; ბუნება, მატერია, ელემენტი,
რისგანაც შედგება ყოველი სა-
განი (ძველთა წარმოდგენით: მიწა,
წყალი, ჰაერი, ცეცხლი; ძვ. ქართ. კავ-
შირი); საერთოდ ელემენტი; ასო; წიგ-
ნი, წერილი; ბგერა (სიტყვის ელემენ-
ტი); სიტყვის ძირი და ფორმანტები
ცალ-ცალკე (სიტყვის ელემენტი; 4;
26). იბ. თარქ

შარის || შარას, -ი ტარონი (ადგილის სახ.)

შარისი 59₂ იხ. შარის

თაყ 51₁₅ იხ. თაყ

თაყან 54₂₀ იხ. თაყ

თაყი 54₂₀ იხ. თაყ

თაქი იხ. თიქ

თეჟი (< თ + ჟი 101), -ი, -აჟ || -იჟ უშნო, უშნაზო

თეჟი (< თ + ჟი; 101), თეჟი, თეჟი-თაჟ უეცი, უეციდინარი

თეჟი 53₃₀ იხ. თეჟ

თეჟი 57₂₀ -ჟი, -ჟი, -ჟი მცოდნე (96; 97)

თეჟი 64₁₅ იხ. თეჟი

თეჟი 62₂₉, -ჟი || -ჟი, დაჟ. ი თეჟი || -ჟი, თეჟი, თეჟი, -ჟი ადგილი (34; 35)

თეჟი 62₃₈ იხ. თეჟი

თეჟი 57₁₄ იხ. თეჟი

თეჟი 62₃₁ მცოდნე, უნდა: თეჟი-ი (23) იხ. თეჟი

თეჟი 63₃₂ იხ. თეჟი

თეჟი, -ამ, -ჟი || -ჟი იხ. თეჟი-ჟი

თეჟი, -ამ, -ჟი || თეჟი სურვილი, წადილი, სწრაფა (87)

თეჟი 42₂₆ იხ. თეჟი

თეჟი (< თეჟი < თეჟი + იჟი 94, ა), -ჟი სურვილი, წადილი

1 თეჟი 59₂₄ იხ. თეჟი

2 თეჟი (< თეჟი; 94, ვ), -იჟ ბილვა; შესახებ; სანახაობა

თეჟი 59₈, -იჟ, თეჟი, თეჟი ბილვა, ნახა, ზედა

თეჟი 60₇ იხ. თეჟი

თეჟი 54₃₅ იხ. თეჟი

თეჟი (< თეჟი < თეჟი + იჟი 92, ბ), -ი, -აჟ მხილველი, მხილველი, მხილველი

თეჟი 62₂₄ (< თეჟი < თეჟი + იჟი 91; 182—184), -იჟი ბილვა, ნახა

თეჟი 46₂₂ იხ. თეჟი

თეჟი (< თეჟი), -იჟი, -იჟი, -იჟი სახე, შესახებ, გარეგნობა; სანახაობა; ბილვა, ზედა, სიზმარი, მოჩვენება (45)

თეჟი 65₁₁ იხ. თეჟი

თეჟი 48₁₇ -იჟ ფოთლი, ფოთელი

თეჟი 42₈ იხ. თეჟი

თეჟი იხ. თეჟი

თეჟი 46₂₁ (თი + აჟი; 106), თეჟი, თეჟი, თეჟი, თეჟი || თეჟი პატრონი, ბატონი, უფალი (პირდაპირ: მამა უფალი; 24; 26; 43)

თეჟი 59₂₀ უნდა: თეჟი (19). იხ. თეჟი

თეჟი 54₆ იხ. თეჟი

თეჟი || თეჟი (< თეჟი + იჟი 93), -ჟი სამეფოებელი, სახელმწიფო, საბრძანებელი; ზედა-უფლება, ზედაფეხა (24)

თი უფალი, დიდი (გამოიყენება მხოლოდ რთულ სიტყვებში); იხ. თეჟი, თიჟი

თიჟი 42₁₁ ტიარვანდი (კაცის სახ. 19; 21)

თიჟი, -აჟ ტიარვანდი (კაცის სახ.)

თიჟი 61₁₉ იხ. თიჟი

თიჟი (< თი + ჟი; 106), -აჟ მსოფლიო, სამყარო, უსაზღვროება (108)

თიჟი, თიჟი, თიჟი ტიარ, გუდა

თიჟი (< თი + ჟი; 106), მიც.-ნათ.-ადგ. თიჟი, მოქმ. თიჟი || თიჟი; მრ. რ. სახ. თიჟი, ბრალდ.-ადგ. თიჟი-აჟი, მიც.-ნათ.-დაჟ თიჟი || თიჟი-აჟი || თიჟი, მოქმ. თიჟი-აჟი || -აჟი დედა უფალი, დედაფალი (49)

თიჟი 64₁₀ იხ. თიჟი

თიჟი, -აჟ || -იჟ ტიარვანდი (34)

თიჟი 63₁₈₋₁₄, -აჟ ტიარვანდი (კაცის სახ.)

თიჟი 64₁₂₋₁₃ (< თეჟი; 90), -იჟ, -იჟი დაუფლება, დაპატრონება (147)

თიჟი 44₂₄ იხ. თიჟი

თიჟი, -იჟ ტიარვანდი (კაცის სახ.)

თიჟი 42₈ იხ. თიჟი

თიჟი 43₈ მიც.-ნათ. თიჟი || თიჟი-აჟი, ადგ. ი თიჟი || ი თიჟი-აჟი, დაჟ. ი თიჟი-აჟი, მოქმ. თიჟი-აჟი; მრ. რ. ბრალდ. სახ. თიჟი და ბრალდ. თიჟი დედა (47)

თიჟი, ბრალდ. თიჟი, მიც.-ნათ.-დაჟ თიჟი || თიჟი, მოქმ. თიჟი || თიჟი || თიჟი (მრ. რ. არა აქვს) ჰასი, ნათ.-ვანება, ხე (108); ი თიჟი-აჟი

ჩაყარათახს 64₁₀ ახალგაზრდობის წლებში (ხანებში) გაგულდიდებული *თილერ*, *თილიქ* || *თიქი* მწუხარე, ნაღვლიანი, სევდიანი; მწუხარედ *თილარ* (< *თ+ლარ*; 101), -*ქ*, -*ალ* უძღუარი, უღონო, სუსტი

თ^რ 42₁₅ = *თხარ^რ* იხ. *თქ^რ* (17)
თიქსავ 52₂ იხ. *თიქსი*
თიქსი, -*ხმ*, -*ხეც* (და)რგვა
თიქია, -*ქ*, -*ალ* || -*ქ* სარგებელი, პროცენტი. იხ. *თიქიასქ*
თიქიასი იხ. *თიქიასქ*
თიქიასქ, -*ასავ* სარგებელი, პროცენტი (108). იხ. *თიქია*

თიზამ, -*ქ*, -*ალ* || -*ქ* ტომი, გვარი
თიზამ^ქ 52₈ იხ. *თიზამ*
თიოია, -*ქ* ტოროს (მთის სახელი)
თიოიას 60₃ იხ. *თიოია*
თილალ 50₁₈ იხ. *თაქ*
თილას 62₁₇ (< *თილ* < *თაქ* + *ხალ* 91; 182—184), *თილასი* მიცემული

თილენჯიან 44₁ იხ. *თილ*
თილქ (< *თილ* < *თაქ* + *ქ* 92, ა), *თილქ*, *თილალ* გამცემი, მიმცემი (19). იხ. *თილი*
თილ^რ 64₁₂, *თილ^რ*; *თილ^რ*, *თილ^რ* საბლი (39)

თილ^რ (< *თილქ*; 94, ვ), *თილ^რ* || *თილ^რ* ნერგი

თილ^რ 56₇ იხ. *თილ^რ*
თილი (< *თილ* < *თაქ* + *ილ* 92, ბ), -*ქ*, -*ალ* გამცემი, მიმცემი. იხ. *თილქ*
თილ^რ 52₁₀ იხ. *თაქ*
თილ^რ 54₁₈ იხ. *თაქ*
თ^რ 42₂₃ = *თქ^რ*

სქ^ქ 42₆, -*ქ* || *თიქსაქ* ტრე (მეოთხე თვის ძველი სომხური სახელწოდება = 9 ნომბრიდან 9 დეკემბრამდე)
თილამქ, -*ხმ*, -*ხეც*; -*ქამ*, -*ხეცაქ* შეწუხება, დამწუხრება, შეძრწუნება, დაკმუნება

თილამგან 51₇ იხ. *თილამქ*
თილამგალ 50₁₂ იხ. *თილამქ*
თილამქიქს (< *თილამ* < *თილამქ* + *იქსი* 43), -*ქსან* მწუხარება
თილამქს, -*ხმ*, -*ხეც* საყვედური, ბუზღუნი, წუწუნი

თილამქს 51₇ იხ. *თილამქს*
თილამქს (< *თილამქ* < *თილამქს* + *ქს* 94, ბ), -*ქსან* ბუზღუნი, წუწუნი (38)
სქიქს 65₄ მცდარაწერია, უნდა: *სქიქს*

სქიქს, -*ქსან* ტფილისი, თბილისი (25; შდრ. 108, დ)

თიქ 49₇ || *თილქ* სიტყვ, პაპანაჭება

8

გ თანდ. მართავს ბრალდებით: -მდის || -მდე (102; 110); *განქ*, *თაქ* და *გარგანქ* ზმნებთან დაკავშირებული *გ*-თანდებულიანი სიტყვა წინადადებაში ირიბი დამატება (137)

გაბ, -*ქ* || -*იქ* დაბალი, მდაბალი
გაბანაქ (< *გაბ*; 90), -*ამ*, -*ბაყაქ* იხ. *გაბნილ*

გაბნილ, -*ილ*, -*ბესაქ*, -*ბქ^რ* || *გაბანაქ* დადაბლება, დაწევა (77; 87)

გაბილგანქ (< *გაბ* < *გაბნილ* + *ილგანქ* 89), -*ხმ*, -*ბილქ* (წყევტ. III პ. მხ. რ. -*ბილქ*), *გაბი* დადაბლება (ადაბლებს), დაწევა (დასწევს)

გაბილგანქ 48₁₈ (< *გაბილგ* < *გაბილ* -

განქ + *ხალ* 91; 182—184), -*გნილ* დადაბლებული

გამარქ, -*ქ*, -*ალ* ხმელი, მშრალი; ხმელეთი

გამარქს 48₉ (< *გამარქ*; 90), -*ხმ*, -*ხეც*; -*ქამ*, -*ხეცაქ* გაშრობა, გახმობა

გამარქგალ 48₂₆ იხ. *გამარქს*

გამარქ 47₂₈ იხ. *გამარქ*

გამარქ 43₁₉ იხ. *გამარქ*

გაქი (< *გ* + *აქი*; 102), -*იქ* ღამე (ე. ი. ის, რაც არის დილაზე)

გაქიამ (< *გ* + *აქიამ*; 102) აქამდის, ამ დრომდე

გაქიასარ იხ. *გაქიასარ*

გაქიასარ || *გაქიასარ* (< *გ* + *აქიასარ*; 102) დღემდე, დღევანდლამდე

ვანათიონ 48₃₀ იბ. ანათიონ
 ვანს ($< \text{ვ} + \text{ანს} < 1 \text{ ანსკანს}$; 102),
 -ი, -ალ || -იქ ღობე
 ვანსკალ, -ამ, -აგე || -აგე იბ. ვან-
 სკალ
 ვანსკაქ 55₂₇ იბ. ვანსკალ
 ვანსკანსკალ, -ამ, -აგე; || ვანსკალ სურ-
 ვილი, ნდომბ, წადილი (78; 87; 147)
 ვანსიქ 52₂ იბ. ვანსიქ
 ვანსი, -ქ || -იქ ბადე
 ვანსიქსანს 51₂₃ იბ. ანსიქს
 ვანსიქ, -იქ, -ანსიქ, -ანსიქ, -ანსიქ
 განრისხება, გაბრაზება
 ვანსიქ ($< \text{ვ} + \text{ანსიქ}$; 102) ზხ. აქამდის,
 ამ დრომდე
 ვანსი, -იქ || -იქ (ჩვეულებრივ მრ. რ-შია:
 ვანსი, -იქ, -იქ || -ანსიქ, -ანსიქ; 108)
 ტივილი; სენი
 ვანსიქს (ვანსიქს 98, ვ) მტვი-
 გული
 ვანსი ($< \text{ვანს}$; 90) იხმარება მხოლოდ
 III პირის ფორმებში ყველა მწკრივი-
 სა: ვანსი—ვანსი, ვანსი—ვანსი
 სტვივა (85)
 ვანსი იბ. ვანსი
 ვანსიანსი 51₂₃ იბ. ვანსიანსი
 ვანსი 54₃₃ იბ. სვანსი
 ვანსი ($< \text{ვ} + \text{სვანსი}$; 102) როდემდის?
 ვანსი იბ. ვანსი
 ვანსი || ვანსი ($< \text{ვ} + \text{სვანსი}$; 102) დღე
 (ე. ი. ის, რაც არის საღამომდე)
 ვანსიანსი 53₁₄ იბ. სვანსი
 ვანსი 54₃ ($< \text{ვ} + \text{სვანსი}$) იბ. სვანსი
 ვანსი, ვანსი გაფანტული, მიმობნული, მი-
 ყრილი-მოყრილი
 ვანსი 52₂₆ იბ. სვანსი
 ვანსი 56₁₃ იბ. სვანსი
 ვანსი 52₄ იბ. სვანსი

ვანსი 55₃₁ იბ. სვანსი
 ვანსი, -ამ, -აგე || -აგე გაზნა-
 რულება, გაზარება, აღფრთოვანება,
 ლეგნა, შვება
 ვანსი 63₃₀ ($< \text{ვანსი} < \text{ვანსი} +$
 სვანსი 91; 182—184), -ვანსი გაზარ-
 ბული
 ვანსი 64₃₁ იბ. ვანსი
 ვანსი ($< \text{ვანსი} < \text{ვანსი} + \text{იქსი}$
 93), -ქსი მხიარულება, სიხარული,
 შვება
 ვანსი 46₁ იბ. სვანსი
 ვანსი 51₁₄ იბ. სვანსი
 ვანსი, -ვანსი, -ვანსი || -ანსი სორ-
 ბალი
 ვანსი 49₇, ვანსი || ვანსი ცივი; სიცივე
 ვანსი, -ანსი, ვანსი (|| ვანსი); (წყვე-
 III პ. მხ. რ. ვანსი || სვანსი) ვანსი
 ბა, მითითება
 ვანსი 51₂ იბ. ვანსი
 ვანსი 55₃ იბ. ვანსი
 ვანსი 63₃ იბ. სვანსი
 ვანსი 53₁ იბ. სვანსი
 ვანსი 60₁₁ იბ. სვანსი
 ვანსი ($< \text{ვანსი}$; 90); -ანსი, -ანსი; -ანსი
 -ანსი გაფანტვა, გაზნება, მიმობნება,
 გაყრა; განუგნა; გაუგნა
 ვანსი ($< \text{ვანსი}$ -ის მოქმ. გაქვევებული;
 100, ა) გაფანტულად, გაფანტვით
 ვანსი ($< \text{ვანსი}$; 8; 90), -ანსი, -ანსი მი-
 მოყრა, მიმოფანტვა, მიმობნება; დან-
 წილება, დაყოფა; გაუგნა
 ვანსი 57₆ ($< \text{ვანსი} < \text{ვანსი} + \text{სვანსი}$
 91; 182—184), ვანსი გაფანტული,
 გაზნული
 ვანსი 61₃₇ იბ. ვანსი
 ვანსი 54₁₄ ($< \text{ვ} + \text{სვანსი}$) იბ. სვანსი

ფ

ფანსი 63₃₋₄ იბ. ფანსი
 ფანსი, -იქ, -ანსი იბ. ფანსი
 ფანსი 64₁₄ ($< \text{ფანსი} < \text{ფანსი}$),

ფანსი || -ანსი გაქვევა, ლტოლ-
 ვა (45); ქ ~ ფანსიანსი გაქვევა
 (გაქვევა), გაღვანა, გარევა (174)

ქაჩიღვანს 58₇ (< ქაჩი < ქაჩიღვანს +
იღვანს 89), -ხმ, -სიღვან (წვეთ-
III პ. მხ. რ. -სიღვან), ქაჩიღვანს
(გაბეცია), გადევნა
ქაჩიღვანს 58₇ (ქაჩიღვანს < ქაჩიღ-
ვანს + ხალ 91: 182—184), -გხლი
გაბეცული. ლტოლვილი
ქაჩიღვანს, -გხმ, -სიღვან, ქაჩიღვანს, ქაჩიღვანს;
|| ქაჩიღვანს გაბეცვა (გაბეცა). (75; 87)
ქაჩიღვანს 62₃ (< ქაჩიღვანს + აქანს
98, ა), -ქ, -ალ გაბეცული, ლტოლვი-
ლი, დევნილი, მალული; ~ აიღვანს
გაბეცვა (გაბეცია), გადევნა გარეგან; ~
ქანს გაბეცვა (გაბეცა). (174)
ქაჩიღვანს 63₁ (< ქაჩიღვანს + -ხა
98, ხ), -თქი, თხან; -თხაქი, -თხაქი ||
-თქი გაბეცული, ლტოლვილი, მა-
ლული, დევნილი
ქაჩიღვანს 61₂₀ იხ. ქაჩიღვანს
ქაჩიღვანს 61₁₀ იხ. ქაჩიღვანს
ქაჩიღვანს 47₁₆ იხ. ქაჩიღვანს
ქაჩიღვანს, -ხმ, -ხეჩი; -ქი, -ხეჩი დაგებ-
ვა, დახურვა, დახევა
ქაჩიღვანს 53₇ იხ. ქაჩიღვანს
ქაჩიღვანს (< ქაჩიღვანს; 94, ვ), -ქ ბრწყინვა-
ლება, ბრწყინვა, ბზინვა, ელვარება
ქაჩიღვანს (< ქაჩიღვანს + ათ < ზათ < ზათ-
თანს; 25; 103, ა) არა ბზინვარე, არა
ბრწყინვალე, ბზინვარე მოკლებული
ქაჩიღვანს (< ქაჩიღვანს + ალ 96; 97)
მოკლევარე, ბრწყინვალე; ელვა, ელვა-
რება
ქაჩიღვანს (< ქაჩიღვანს; 90) ელვა
(ელვას), გაელვება; ბრწყინვა, შუქება
ქაჩიღვანს 62₂ იხ. ქაჩიღვანს
ქაჩიღვანს, -ხმ, -ხეჩი; -ქი, -ხეჩი ბრწყინ-
ვა, ბზინვა, შუქება
ქაჩიღვანს 45₁, -ქ ხე, შეხე, ძელი
ქაჩიღვანს (< ქაჩიღვანს + ათ < ზათ < ზათ-
თანს; 25; 103, ა), -თქი || -ქ, -ალ || -ქ
ცული
ქაჩიღვანს 45₂₅ იხ. ქაჩიღვანს
ქაჩიღვანს ამ ფორმით მხოლოდ გამოთქმებ-
ში, რთულ და წარმოებულ სიტყვებ-
ში; ჩვეულებრივ მრ. რ-ში: ქაჩიღვანს,
-იღვანს დიდება, დიდებულება (108, გ)

ქაჩიღვანს (< ქაჩიღვანს 98, ე), -დიდებუ-
ლი
ქაჩიღვანს (< ქაჩიღვანს; 90), -ხმ,
-ხეჩი განდიდება
ქაჩიღვანს 63₃₃ იხ. ქაჩიღვანს
ქაჩიღვანს 59₂₈ იხ. ქაჩიღვანს
ქაჩიღვანს იხ. ქაჩიღვანს
ქაჩიღვანს 57₁ (< ქაჩიღვანს 98, დ),
-გლი, -გხალ ფარგელი
ქაჩიღვანს 53₁₂, -ქ სიძე
ქაჩიღვანს 53₁₁ იხ. ქაჩიღვანს
ქაჩიღვანს 53₁₉ იხ. ქაჩიღვანს
ქაჩიღვანს, -ქ ფილიპე (კაცის სახ.; 28)
ქაჩიღვანს 50₄ იხ. ქაჩიღვანს
ქაჩიღვანს 55₄ იხ. ქაჩიღვანს
1 ქაჩიღვანს 50₂₅ სესხი, ვალი; ~ აიღვანს
სესხება, სესხის აღება; ~ თაღვანს გასეს-
ხება (174; 175)
2 ქაჩიღვანს (< ქაჩიღვანს 94; ვ) -ქ || -თქი ცვლა,
შეცვლა, შენაცვლება
ქაჩიღვანს (< 2 ქაჩიღვანს) ნაცვლი, მაგიერი,
შემცვლელი, მოადგილე; ასლი; თანდ.
იხ. ქაჩიღვანს
ქაჩიღვანს 60₃₁ (< ქაჩიღვანს + ალ 96; 97),
-ქ, -ალ მონაცვლე, ნაცვლი, მოადგი-
ლე; ქაჩიღვანს || ქაჩიღვანს || ქაჩიღვანს
თანდ. მართავს ნათესაობით: მაგიერი,
ნაცვლად, წილ; -თეჩი; მსგავსად, -ვით
(145); ~ ღი კავშ. რადგან(აც); იმი-
ტომ, რომ (201)
ქაჩიღვანს ღი იხ. ქაჩიღვანს
ქაჩიღვანს (< 2 ქაჩიღვანს + ალ 100, ვ),
-ღი, -ღი, -ღი, -ღი, -ღი, -ღი, -ღი, -ღი, -ღი, -ღი,
ნაცვლი, მაგიერი; თანდ. იხ. ქაჩიღვანს
ქაჩიღვანს, -ხმ, -ხეჩი; -ქი, -ხეჩი გაცვლა,
შეცვლა, გამოცვლა; მიცვლა, გარდა-
ცვლა
ქაჩიღვანს 63₁₂ იხ. ქაჩიღვანს
1 ქაჩიღვანს, -თქი ფული
2 ქაჩიღვანს, -თქი მილი; საყვირი, ნესტევი; დე-
რეფანი; ბილიგი ბოსტნის კვლებს შო-
რის
ქაჩიღვანს (< 2 ქაჩიღვანს + ალ < ზათ < ზათ-
თანს; 25; 103, ა), -ქ, -ალ მესაყვირე,
მეზუფე

ჟიიყ (< 2 ჟიი + იყ 98, პ), -**ქ**,
-**ა**ლ ქუზა, გზა, ფოლორცი
ჟიიყენ 61₃ იხ. 2 ჟიი
ჟიიქ, **ჟიიქი** || **ჟიიქი** ზრუნვა, ყურა-
დღების მიქცევა; შრომისმოყვარეობა;
სწრაფვა, მისწრაფება; მზრუნველი,
ყურადღებანი; შრომისმოყვარე, გა-
მრჯე, მზნე, ცოცხალი; მსწრაფლ, ჩა-
რა, მყის
ჟიი (< **ჟიი**; 94, ვ), -**ი** || -**ქ** ორმო
ლრუ, ფოსო, თბილი; ხევი, ხეობა;
ლრუ—გულ-მკერდის, მუცლის; მუცელი
ჟიიხე 53₉ იხ. **ჟიი**
ჟიიქ, -**ხა**, -**ხე** (ამო)თბრა
ჟიიქა (< **ჟიიქ**; 90), -**ამ**, -**ქა** ||
-**ქა**ყა, **ჟიიქს** || **ჟიიქა**ყა; || **ჟიი**-
ქაყა ყურადღების მიქცევა, ზრუნვა,
მზრუნველობა; სწრაფვა, ჩქარება (87)
ჟიიქაყა, -**ამ**, -**ქა**ყა იხ. **ჟიიქა**
ჟიიქაყა (< **ჟიიქ** + **ყა** 100, დ)
მსწრაფლ, ჩქარა, მყის; მზრუნველობით

ჟიიქი (< **ჟიიქ**--ის მოქმ. 100, ა) ჩქარა,
სწრაფად, მაშინვე
ჟიი, **ჟიი** ევალი
ჟიიქი (**ჟიი** + **ჟიი**; 90; 106), -**ხა**
-**ხე** ზმირად შეცვლა, ცვლა
ჟიი 44₈, **ჟიი**; **ჟიი**, -**ჟიი**
პატარა, მცირე (52)
ჟიი (< **ჟიი** + **ქ** 96; 97), **ჟიი**-
ქა; -**ქი**, -**ქა** კინი. პატა-
რა (44)
ჟიი, -**ხა**, -**ხე** (და)ხსნა, გადარჩენა,
დაფარვა
ჟიიქი 57₁₁ იხ. **ჟიიქი**
ჟიიქი (**ჟიი** < **ჟიი** + **ქი** 93),
-**ქა** (და)ხსნა, გადარჩენა; ცხოვნება
ჟიი-**ამ**, **ჟიი** || **ჟიი** გაბე-
რა, გატენა; გადატანით: ბერა, ბლინ-
ვა, ჯადილი
ჟიი 57₁₈ (< **ჟიი**-ის მოქმ. ბრ.;
66; 154) იხ. **ჟიი**
ჟიი, **ჟიი**, **ჟიი** ისარი

ფ

ფა (< **ფა**; 94, ვ) დანგრევა, და-
შლა, დაცალკეება; დანგრეული, და-
შლილი
ფა, -**ხა**, -**ხე** დარღვევა, დაშლა,
დანგრევა, დაქცევა, დამსხვრევა; გაბნე-
ვა, გაფანტვა, დაცალკეება
ფა 57₁₅ იხ. **ფა**
ფა (< **ფა** + **ა** 98, რ) მტვრე-
ვადი, მსხვრევადი, დაშლადი
ფა 58₁₂ (< **ფა** < **ფა** + **ა** +
ა 91; 182—184), -**ა** დაშლილი,
დანგრეული
ფა (< **ფა**; 90) ინტენსივი
(მრავალგზისი) **ფა**-ისა: დანგრევა,
დაშლა, დამსხვრევა, მინგრე-მონგრე-
ვა; დაცალკეება (98, რ)
ფა, -**ქ** მღვდელი
ფა 42₂₈ იხ. **ფა**
ფა 64₂₃, -**ქ**, -**ა** ჯალაქი
ფა (< **ფა** + **ა** 98, დ),
-**ა**, -**ა** || -**ა** მოქალაქე, ჯალა-
ქელი

ფა 55₂₆ იხ. **ფა**
ფა 64₂₀ იხ. **ფა**
ფა 65₃ იხ. **ფა**
ფა, -**ხა**, -**ხე** კრეფა, შეგროვება,
აკრეფა; თანდათან მოვიწროვებით, პო-
რამიდისებურად, ზევითგან აკრეფით
აშენება (გაკეთება) რისიმე
ფა 46₂ იხ. **ფა** (66; 154)
ფა 55₃ იხ. **ფა**
ფა (< **ფა** < **ფა** + **ა** + **ა**
91; 182—184), -**ა** მშენებელი, მოშე-
ნებელი
ფა, -**ამ**, -**ა** || -**ა**,
-**ა**, -**ა**; || **ფა** მოშენება
(76; 77; 87)
ფა, -**ამ**, -**ა** იხ. **ფა**
ფა, -**ა** || **ფა**; -**ა** || -**ა**
-**ა**, -**ა** || -**ა** ტბილი
(52)

წამ 47; კამ-ი (ბიბლიური ნოეს შვი-
ლის სახელი)
კან თანდ. მართავს ბრალდებითს: ვიდრე;
-ზე; -ვით (142); კავშ. ვიდრე (212)
~ ჟს კავშ. რადგან, ვინაიდან, რამე-
თუ (201); ~ ქს კავშ. ვიდრე (204)
კან ჟს. კან
კან ქს. კან
კანქ 55₂₉, -სიქ; კანქ, -სსაყ რამ-
დენი
კანქიჟ (< კანქ + ქიჟ 61) რამდენ-
ჯეო; ჩვეულებრივ ანკამ-თან ერ-
თად: ~ ანკამ რამდენჯერ, რამდენ-
ჯიბი?
კანქარ 53₂₅, -იქ || -ქ, -ალ კანქარი
(თულის ერთეული იყო)
კანქარს 54₁₀ იხ. კანქარ
კანქარიჟ 50₂₉ იხ. კანქარ
კანქარი 54₅ იხ. კანქარ
კანქარს 54₄ იხ. კანქარ
კაქ 64₁₉, -ქ, -ალ მამაცი, გულადი,
მხნე; კარგი, ფრიადი; ძალიან, ფრიად
კაქარქს (< კაქ + ქს < ქსიქს; 90),
-სამ, -სეჩ გამხნეება, წაქება
კაქარს 64₁₃₋₁₄ იხ. კაქ
კაქარსი 59₃₅, -სიქ ორმოცი (56; 57)
კაქარსიქ (< კაქარსი + ხიქიქ
58), -ქ, ადგ.-მიც. -ქიქ, მოქმ. -ქს
მეორმოცე; მეორმოცედი (54)
კარ, -ქ, -ქს || -ქამქ; კარქს, -ქარს
ქკა (46)
კარაქიქს 60₃₃ (< კარ + კიქს 103,
ბ), -ქქიქ კლდის თავი, ქარაფი
კარაქიქს 61₁₁ იხ. კარაქიქს
კარარს (< კარ; 90), -სამ, -ქარაყ
გაქება
კარქიქს (< კარ + კიქს; 103, ა) -სამ,
-სეჩ ქვით ცემა, ჩაქება, ჩაქოლა
კარქიქსი 52₇ იხ. კარქიქს
კარს 62₆ იხ. კარ
კან (< კანქ; 94, ვ) შორისდებ. ნუ!
ნუმა, შორს! (190); თანდ. მართავს
დაწყებითს: შორს, იქით, -გან (152)

კანქ, -სამ, -სეჩ განწყენდა (გულდისა-
გან); მომადლიერება, გულის მოგება;
პატიება, მიტევება, დალოცვა; დაცვა,
გამართლება
კანქ 46₁₈ იხ. კიქ
კანქ იხ. კიქ
კანქ იხ. კიქ
1 კანქ იხ. კიქ
2 კანქ, კანქიქ || კანქიქ || კანქიქ შური-
ძიება
კანქ 56₁₆ || კიქ, ადგ.-მიც. კანქ || კიქიქ,
ნათ. კიქ || კიქიქ, დაწყ. ქ კანქამქ ||
კიქიქ, მოქმ. კიქ || კიქიქ; მრ. რ. კიქ ||
კიქ, ბრალდ. ადგ. კიქ || კიქიქ, მიც.-
ნათ.-დაწყ. კიქ || კიქიქ, მოქმ. კიქქ ||
კიქიქქ შენი (63)
კიქქ 54₁₃ იხ. კიქ
კიქქ, მიც.-ნათ. ადგ. კანქ, დაწყ. ქ კანქ-
იქ, მოქმ. კანქ; მრ. რ. სახ. კიქქ,
ბრალდ.-ადგ. კიქიქ, მიც.-ნათ.-დაწყ.
კანქ, მოქმ. კანქქ. და, დაი (26; 50)
კიქ, -იქ ქიქი, მუნი, ბღერი, მღერი
კიქიქ (< კიქ + იქ 93, ნ), -ქ, -ალ მუ-
ნიანი, ქიქიანი, ბღერიანი
კიქქ 56₁₄ იხ. კიქ
კიქქ 46₁₀ იხ. კიქ
კიქ 64₈ იხ. კიქ
კიქამქ 54₃₄ იხ. კიქ
კიქს 53₁₁, კანქიქ ძილი; ქ კიქს ხიქქს ||
ქ კიქს ქსიქს || ქ კიქს მათანქს და-
ძინება (დაეძინა); ქ კიქს ათანქს დაძი-
ნება (დააძინა). (174)
კიქს 47₃₁, -ქ ოცი (56; 57)
კიქსიქ (< კიქს + ხიქიქ 58), -ქ,
ადგ.-მიც. -ქიქ, -ქს მეოცე; მეოცე-
დი (54)
კიქსიქსი, -სეჩ ქრისტიანე (21; 24)
კიქსიქსიქს 58₁₇ იხ. კიქსიქსიქსი
კიქსიქსიქსიქსი (< კიქსიქსიქსი +
იქსიქსი 93), -ქსიქსი ქრისტიანობა
კიქსიქსი, -ქ ქრისტე
კიქსიქსი 61₃₈ იხ. კიქსიქსი

O

ოგნხლ || ასგნხლ, -ხმ, -ხეხ დახმარება, შეწევნა

ოგნოლქლნ || ასგნოლქლნ (< ოგნ + -ოლქლნ 93), -ქხან შეეწეობა, დახმარება, შევლა

ოგილთ || ასგილთ (< ოგ < ოგნხლ + ილთ 98, რ), -გთხ სარგებელი, მოგება; ~ ჯ სასარგებლოა, ხელსაყრელია (85)

ოქ, -ქ ღამისგათევა; ღამის გასათევი ადგილი, ფუნდუკი; ერთი დღის სავალი მანძილი (ფუნდუკიდან ფუნდუკამდე)

ოქხასნ (< ოქ + ხ + ძასნ; 103, ბ), -ქ, -ას || -ქლ ღამის გასათევი ადგილი, ფუნდუკი; მანძილი ფუნდუკიდან ფუნდუკამდე = ერთი დღის სავალი, უტევანი

ოქხასნოჲ 63₂₁ იხ. ოქხას

ოთარ || აოთარ, -ქ, -ას უცხო, სხვა

ორ 4ბ₁₀ || ასრ, ასორ, ასორე; ასორე, ასორე დღე (51); ~ რათ ორჯ დღითი დღე. ყოველ დღე, დღე დღეზე

ორჯნ || ასრჯნ, -რქნ, -რქნას (უფრო მრ. რ-შია: ორჯნ, -რქნაჲ; 108, გ) წესი, კანონი, სჯული; ~ ჯ წესიერია, კანონიერია

ორჯნაჲრ (< ორჯნ + რქ < რქნ; 103, ა) || ორქნაჲრ, -რქრ, -რქრას სჯულმდებელი, კანონის დამდები, დამწესებელი

ორჯნ იხ. ორჯნ

ორქნაჲრ იხ. ორჯნაჲრ

ორქნაჲრქ (< ორჯნ + რქრ < რქნ; 90; 103, ა), -ხმ, -ხეხ სჯულის დადება, კანონის დადგენა, დაკანონება, დაწესება

ორქნას 64₇ || ასრქნას, -ქ, -ას მაგალითი, ნიმუში, დედანი; აა ორქნასქ მაგალითად

ორქნაჲნ 58₁₇ იხ. ორჯნ

ორქნაჲ 49₉ იხ. ორქნხლ

ორქნხლ || ასრქნხლ, -ხმ, -ხეხ დალოცვა; კურთხევა

დ ა მ ა ტ ე ბ ა ნ ი

[illegible]11. **ფეხმძვანალებადი ჯგუფი**

ճ/Է/Ն/Ե/Ծ/Ը/	Ն	Ղ	Ը
ՅՅ. Եր.	ստատմն ստատմն յատաման ստատման ստատման յատամանէ ստատմաբ	կողմն կողմն ի կողման կողման կողման ի կողմանէ կողմամբ	մասն մասն ի մասին մասին մասին ի մասնէ մատամբ
ՅՅ. Եր.	ստատմանք ստատմանք յատամանս ստատմանք ստատմանք յատամանք ստատմանք	կողմանք կողմանք ի կողմանս կողմանք կողմանք ի կողմանք կողմանք	արբան արբան յարբան արբանք արբանք յարբանք արբամբք
ՅՅ. Եր.	ստատմանք ստատմանք յատամանս ստատմանք ստատմանք յատամանք ստատմանք	կողմանք կողմանք ի կողմանս կողմանք կողմանք ի կողմանք կողմանք	արբան արբան յարբան արբանք արբանք յարբանք արբամբք
ՅՅ. Եր.	ստատմանք ստատմանք յատամանս ստատմանք ստատմանք յատամանք ստատմանք	կողմանք կողմանք ի կողմանս կողմանք կողմանք ի կողմանք կողմանք	արբան արբան յարբան արբանք արբանք յարբանք արբամբք
ՅՅ. Եր.	ստատմանք ստատմանք յատամանս ստատմանք ստատմանք յատամանք ստատմանք	կողմանք կողմանք ի կողմանս կողմանք կողմանք ի կողմանք կողմանք	արբան արբան յարբան արբանք արբանք յարբանք արբամբք
ՅՅ. Եր.	ստատմանք ստատմանք յատամանս ստատմանք ստատմանք յատամանք ստատմանք	կողմանք կողմանք ի կողմանս կողմանք կողմանք ի կողմանք կողմանք	արբան արբան յարբան արբանք արբանք յարբանք արբամբք
ՅՅ. Եր.	ստատմանք ստատմանք յատամանս ստատմանք ստատմանք յատամանք ստատմանք	կողմանք կողմանք ի կողմանս կողմանք կողմանք ի կողմանք կողմանք	արբան արբան յարբան արբանք արբանք յարբանք արբամբք
ՅՅ. Եր.	ստատմանք ստատմանք յատամանս ստատմանք ստատմանք յատամանք ստատմանք	կողմանք կողմանք ի կողմանս կողմանք կողմանք ի կողմանք կողմանք	արբան արբան յարբան արբանք արբանք յարբանք արբամբք
ՅՅ. Եր.	ստատմանք ստատմանք յատամանս ստատմանք ստատմանք յատամանք ստատմանք	կողմանք կողմանք ի կողմանս կողմանք կողմանք ի կողմանք կողմանք	արբան արբան յարբան արբանք արբանք յարբանք արբամբք
ՅՅ. Եր.	ստատմանք ստատմանք յատամանս ստատմանք ստատմանք յատամանք ստատմանք	կողմանք կողմանք ի կողմանս կողմանք կողմանք ի կողմանք կողմանք	արբան արբան յարբան արբանք արբանք յարբանք արբամբք
ՅՅ. Եր.	ստատմանք ստատմանք յատամանս ստատմանք ստատմանք յատամանք ստատմանք	կողմանք կողմանք ի կողմանս կողմանք կողմանք ի կողմանք կողմանք	արբան արբան յարբան արբանք արբանք յարբանք արբամբք
ՅՅ. Եր.	ստատմանք ստատմանք յատամանս ստատմանք ստատմանք յատամանք ստատմանք	կողմանք կողմանք ի կողմանս կողմանք կողմանք ի կողմանք կողմանք	արբան արբան յարբան արբանք արբանք յարբանք արբամբք
ՅՅ. Եր.	ստատմանք ստատմանք յատամանս ստատմանք ստատմանք յատամանք ստատմանք	կողմանք կողմանք ի կողմանս կողմանք կողմանք ի կողմանք կողմանք	արբան արբան յարբան արբանք արբանք յարբանք արբամբք
ՅՅ. Եր.	ստատմանք ստատմանք յատամանս ստատմանք ստատմանք յատամանք ստատմանք	կողմանք կողմանք ի կողմանս կողմանք կողմանք ի կողմանք կողմանք	արբան արբան յարբան արբանք արբանք յարբանք արբամբք
ՅՅ. Եր.	ստատմանք ստատմանք յատամանս ստատմանք ստատմանք յատամանք ստատմանք	կողմանք կողմանք ի կողմանս կողմանք կողմանք ի կողմանք կողմանք	արբան արբան յարբան արբանք արբանք յարբանք արբամբք
ՅՅ. Եր.	ստատմանք ստատմանք յատամանս ստատմանք ստատմանք յատամանք ստատմանք	կողմանք կողմանք ի կողմանս կողմանք կողմանք ի կողմանք կողմանք	արբան արբան յարբան արբանք արբանք յարբանք արբամբք
ՅՅ. Եր.	ստատմանք ստատմանք յատամանս ստատմանք ստատմանք յատամանք ստատմանք	կողմանք կողմանք ի կողմանս կողմանք կողմանք ի կողմանք կողմանք	արբան արբան յարբան արբանք արբանք յարբանք արբամբք
ՅՅ. Եր.	ստատմանք ստատմանք յատամանս ստատմանք ստատմանք յատամանք ստատմանք	կողմանք կողմանք ի կողմանս կողմանք կողմանք ի կողմանք կողմանք	արբան արբան յարբան արբանք արբանք յարբանք արբամբք
ՅՅ. Եր.	ստատմանք ստատմանք յատամանս ստատմանք ստատմանք յատամանք ստատմանք	կողմանք կողմանք ի կողմանս կողմանք կողմանք ի կողմանք կողմանք	արբան արբան յարբան արբանք արբանք յարբանք արբամբք
ՅՅ. Եր.	ստատմանք ստատմանք յատամանս ստատմանք ստատմանք յատամանք ստատմանք	կողմանք կողմանք ի կողմանս կողմանք կողմանք ի կողմանք կողմանք	արբան արբան յարբան արբանք արբանք յարբանք արբամբք
ՅՅ. Եր.	ստատմանք ստատմանք յատամանս ստատմանք ստատմանք յատամանք ստատմանք	կողմանք կողմանք ի կողմանս կողմանք կողմանք ի կողմանք կողմանք	արբան արբան յարբան արբանք արբանք յարբանք արբամբք
ՅՅ. Եր.	ստատմանք ստատմանք յատամանս ստատմանք ստատմանք յատամանք ստատմանք	կողմանք կողմանք ի կողմանս կողմանք կողմանք ի կողմանք կողմանք	արբան արբան յարբան արբանք արբանք յարբանք արբամբք
ՅՅ. Եր.	ստատմանք ստատմանք յատամանս ստատմանք ստատմանք յատամանք ստատմանք	կողմանք կողմանք ի կողմանս կողմանք կողմանք ի կողմանք կողմանք	արբան արբան յարբան արբանք արբանք յարբանք արբամբք
ՅՅ. Եր.	ստատմանք ստատմանք յատամանս ստատմանք ստատմանք յատամանք ստատմանք	կողմանք կողմանք ի կողմանս կողմանք կողմանք ի կողմանք կողմանք	արբան արբան յարբան արբանք արբանք յարբանք արբամբք
ՅՅ. Եր.	ստատմանք ստատմանք յատամանս ստատմանք ստատմանք յատամանք ստատմանք	կողմանք կողմանք ի կողմանս կողմանք կողմանք ի կողմանք կողմանք	արբան արբան յարբան արբանք արբանք յարբանք արբամբք
ՅՅ. Եր.	ստատմանք ստատմանք յատամանս ստատմանք ստատմանք յատամանք ստատմանք	կողմանք կողմանք ի կողմանս կողմանք կողմանք ի կողմանք կողմանք	արբան արբան յարբան արբանք արբանք յարբանք արբամբք
ՅՅ. Եր.	ստատմանք ստատմանք յատամանս ստատմանք ստատմանք յատամանք ստատմանք	կողմանք կողմանք ի կողմանս կողմանք կողմանք ի կողմանք կողմանք	արբան արբան յարբան արբանք արբանք յարբանք արբամբք
ՅՅ. Եր.	ստատմանք ստատմանք յատամանս ստատմանք ստատմանք յատամանք ստատմանք	կողմանք կողմանք ի կողմանս կողմանք կողմանք ի կողմանք կողմանք	արբան արբան յարբան արբանք արբանք յարբանք արբամբք
ՅՅ. Եր.	ստատմանք ստատմանք յատամանս ստատմանք ստատմանք յատամանք ստատմանք	կողմանք կողմանք ի կողմանս կողմանք կողմանք ի կողմանք կողմանք	արբան արբան յարբան արբանք արբանք յարբանք արբամբք
ՅՅ. Եր.	ստատմանք ստատմանք յատամանս ստատմանք ստատմանք յատամանք ստատմանք	կողմանք կողմանք ի կողմանս կողմանք կողմանք ի կողմանք կողմանք	արբան արբան յարբան արբանք արբանք յարբանք արբամբք
ՅՅ. Եր.	ստատմանք ստատմանք յատամանս ստատմանք ստատմանք յատամանք ստատմանք	կողմանք կողմանք ի կողմանս կողմանք կողմանք ի կողմանք կողմանք	արբան արբան յարբան արբանք արբանք յարբանք արբամբք
ՅՅ. Եր.	ստատմանք ստատմանք յատամանս ստատմանք ստատմանք յատամանք ստատմանք	կողմանք կողմանք ի կողմանս կողմանք կողմանք ի կողմանք կողմանք	արբան արբան յարբան արբանք արբանք յարբանք արբամբք
ՅՅ. Եր.	ստատմանք ստատմանք յատամանս ստատմանք ստատմանք յատամանք ստատմանք	կողմանք կողմանք ի կողմանս կողմանք կողմանք ի կողմանք կողմանք	արբան արբան յարբան արբանք արբանք յարբանք արբամբք
ՅՅ. Եր.	ստատմանք ստատմանք յատամանս ստատմանք ստատմանք յատամանք ստատմանք	կողմանք կողմանք ի կողմանս կողմանք կողմանք ի կողմանք կողմանք	արբան արբան յարբան արբանք արբանք յարբանք արբամբք
ՅՅ. Եր.	ստատմանք ստատմանք յատամանս ստատմանք ստատմանք յատամանք ստատմանք	կողմանք կողմանք ի կողմանս կողմանք կողմանք ի կողմանք կողմանք	արբան արբան յարբան արբանք արբանք յարբանք արբամբք
ՅՅ. Եր.	ստատմանք ստատմանք յատամանս ստատմանք ստատմանք յատամանք ստատմանք	կողմանք կողմանք ի կողմանս կողմանք կողմանք ի կողմանք կողմանք	արբան արբան յարբան արբանք արբանք յարբանք արբամբք
ՅՅ. Եր.	ստատմանք ստատմանք յատամանս ստատմանք ստատմանք յատամանք ստատմանք	կողմանք կողմանք ի կողմանս կողմանք կողմանք ի կողմանք կողմանք	արբան արբան յարբան արբանք արբանք յարբանք արբամբք
ՅՅ. Եր.	ստատմանք ստատմանք յատամանս ստատմանք ստատմանք յատամանք ստատմանք	կողմանք կողմանք ի կողմանս կողմանք կողմանք ի կողմանք կողմանք	արբան արբան յարբան արբանք արբանք յարբանք արբամբք
ՅՅ. Եր.	ստատմանք ստատմանք յատամանս ստատմանք ստատմանք յատամանք ստատմանք	կողմանք կողմանք ի կողմանս կողմանք կողմանք ի կողմանք կողմանք	արբան արբան յարբան արբանք արբանք յարբանք արբամբք
ՅՅ. Եր.	ստատմանք ստատմանք յատամանս ստատմանք ստատմանք յատամանք ստատմանք	կողմանք կողմանք ի կողմանս կողմանք կողմանք ի կողմանք կողմանք	արբան արբան յարբան արբանք արբանք յարբանք արբամբք
ՅՅ. Եր.	ստատմանք ստատմանք յատամանս ստատմանք ստատմանք յատամանք ստատմանք	կողմանք կողմանք ի կողմանս կողմանք կողմանք ի կողմանք կողմանք	արբան արբան յարբան արբանք արբանք յարբանք արբամբք
ՅՅ. Եր.	ստատմանք ստատմանք յատամանս ստատմանք ստատմանք յատամանք ստատմանք	կողմանք կողմանք ի կողմանս կողմանք կողմանք ի կողմանք կողմանք	արբան արբան յարբան արբանք արբանք յարբանք արբամբք
ՅՅ. Եր.	ստատմանք ստատմանք յատամանս ստատմանք ստատմանք յատամանք ստատմանք	կողմանք կողմանք ի կողմանս կողմանք կողմանք ի կողմանք կողմանք	արբան արբան յարբան արբանք արբանք յարբանք արբամբք
ՅՅ. Եր.	ստատմանք ստատմանք յատամանս ստատմանք ստատմանք յատամանք ստատմանք	կողմանք կողմանք ի կողմանս կողմանք կողմանք ի կողմանք կողմանք	արբան արբան յարբան արբանք արբանք յարբանք արբամբք
ՅՅ. Եր.	ստատմանք ստատմանք յատամանս ստատմանք ստատմանք յատամանք ստատմանք	կողմանք կողմանք ի կողմանս կողմանք կողմանք ի կողմանք կողմանք	արբան արբան յարբան արբանք արբանք յարբանք արբամբք
ՅՅ. Եր.	ստատմանք ստատմանք յատամանս ստատմանք ստատմանք յատամանք ստատմանք	կողմանք կողմանք ի կողմանս կողմանք կողմանք ի կողմանք կողմանք	արբան արբան յարբան արբանք արբանք յարբանք արբամբք
ՅՅ. Եր.	ստատմանք ստատմանք յատամանս ստատմանք ստատմանք յատամանք ստատմանք	կողմանք կողմանք ի կողմանս կողմանք կողմանք ի կողմանք կողմանք	արբան արբան յարբան արբանք արբանք յարբանք արբամբք
ՅՅ. Եր.	ստատմանք ստատմանք յատամանս ստատմանք ստատմանք յատամանք ստատմանք	կողմանք կողմանք ի կողմանս կողմանք կողմանք ի կողմանք կողմանք	արբան արբան յարբան արբանք արբանք յարբանք արբամբք
ՅՅ. Եր.	ստատմանք ստատմանք յատամանս ստատմանք ստատմանք յատամանք ստատմանք	կողմանք կողմանք ի կողմանս կողմանք կողմանք ի կողմանք կողմանք	արբան արբան յարբան արբանք արբանք յարբանք արբամբք
ՅՅ. Եր.	ստատմանք ստատմանք յատամանս ստատմանք ստատմանք յատամանք ստատմանք	կողմանք կողմանք ի կողմանս կողմանք կողմանք ի կողմանք կողմանք	արբան արբան յարբան արբանք արբանք յարբանք արբամբք
ՅՅ. Եր.	ստատմանք ստատմանք յատամանս ստատմանք ստատմանք յատամանք ստատմանք	կողմանք կողմանք ի կողմանս կողմանք կողմանք ի կողմանք կողմանք	արբան արբան յարբան արբանք արբանք յարբանք արբամբք
ՅՅ. Եր.	ստատմանք ստատմանք յատամանս ստատմանք ստատմանք յատամանք ստատմանք	կողմանք կողմանք ի կողմանս կողմանք կողմանք ի կողմանք կողմանք	արբան արբան յարբան արբանք արբանք յարբանք արբամբք
ՅՅ. Եր.	ստատմանք ստատմանք յատամանս ստատմանք ստատմանք յատամանք ստատմանք	կողմանք կողմանք ի կողմանս կողմանք կողմանք ի կողմանք կողմանք	արբան արբան յարբան արբանք արբանք յարբանք արբամբք
ՅՅ. Եր.	ստատմանք ստատմանք յատամանս ստատմանք ստատմանք յատամանք ստատմանք	կողմանք կողմանք ի կողմանս կողմանք կողմանք ի կողմանք կողմանք	արբան արբան յարբան արբանք արբանք յարբանք արբամբք
ՅՅ. Եր.	ստատմանք ստատմանք յատամանս ստատմանք ստատմանք յատամանք ստատմանք	կողմանք կողմանք ի կողմանս կողմանք կողմանք ի կողմանք կողմանք	արբան արբան յարբան արբանք արբանք յարբանք արբամբք
ՅՅ. Եր.	ստատմանք ստատմանք յատամանս ստատմանք ստատմանք յատամանք ստատմանք	կողմանք կողմանք ի կողմանս կողմանք կողմանք ի կողմանք կողմանք	արբան արբան յարբան արբանք արբանք յարբանք արբամբք
ՅՅ. Եր.	ստատմանք ստատմանք յատամանս ստատմանք ստատմանք յատամանք ստատմանք	կողմանք կողմանք ի կողմանս կողմանք կողմանք ի կողմանք կողմանք	արբան արբան յարբան արբանք արբանք յարբանք արբամբք
ՅՅ. Եր.	ստատմանք ստատմանք յատամանս ստատմանք ստատմանք յատամանք ստատմանք	կողմանք կողմանք ի կողմանս կողմանք կողմանք ի կողմանք կողմանք	արբան արբան յարբան արբանք արբանք յարբանք արբամբք
ՅՅ. Եր.	ստատմանք ստատմանք յատամանս ստատմանք ստատմանք յատամանք ստատմանք	կողմանք կողմանք ի կողմանս կողմանք կողմանք ի կողմանք կողմանք	արբան արբան յարբան արբանք արբանք յարբանք արբամբք
ՅՅ. Եր.	ստատմանք ստատմանք յատամանս ստատմանք ստատմանք յատամանք ստատմանք	կողմանք կողմանք ի կողմանս կողմանք կողմանք ի կողմանք կողմանք	արբան արբան յարբան արբանք արբանք յարբանք արբամբք
ՅՅ. Եր.	ստատմանք ստատմանք յատամանս ստատմանք ստատմանք յատամանք ստատմանք	կողմանք կողմանք ի կողմանս կողմանք կողմանք ի կողմանք կողմանք	արբան արբան յարբան արբանք արբանք յարբանք արբամբք
ՅՅ. Եր.	ստատմանք ստատմանք յատամանս ստատմանք ստատմանք յատամանք ստատմանք	կողմանք կողմանք ի կողմանս կողմանք կողմանք ի կողմանք կողմանք	արբան արբան յարբան արբանք արբանք յարբանք արբամբք
ՅՅ. Եր.	ստատմանք ստատմանք յատամանս ստատմանք ստատմանք յատամանք ստատմանք	կողմանք կողմանք ի կողմանս կողմանք կողմանք ի կողմանք կողմանք	արբան արբան յարբան արբանք արբանք յարբանք արբամբք
ՅՅ. Եր.	ստատմանք ստատմանք յատամանս ստատմանք ստատմանք յատամանք ստատմանք	կողմանք կողմանք ի կողմանս կողմանք կողմանք ի կողմանք կողմանք	արբան արբան յարբան արբանք արբանք յարբանք արբամբք
ՅՅ. Եր.	ստատմանք ստատմանք յատամանս ստատմանք ստատմանք յատամանք ստատմանք	կողմանք կողմանք ի կողմանս կողմանք կողմանք ի կողմանք կողմանք	արբան արբան յարբան արբանք արբանք յարբանք արբամբք
ՅՅ. Եր.	ստատմանք ստատմանք յատամանս ստատմանք ստատմանք յատամանք ստատմանք	կողմանք կողմանք ի կողմանս կողմանք կողմանք ի կողմանք կողմանք	արբան արբան յարբան արբանք արբանք յարբանք արբամբք
ՅՅ. Եր.	ստատմանք ստատմանք յատամանս ստատմանք ստատմանք յատամանք ստատմանք	կողմանք կողմանք ի կողմանս կողմանք կողմանք ի կողմանք կողմանք	արբան արբան յարբան արբանք արբանք յարբանք արբամբք
ՅՅ. Եր.	ստատմանք ստատմանք յատամանս ստատմանք ստատմանք յատամանք ստատմանք	կողմանք կողմանք ի կողմանս կողմանք կողմանք ի կողմանք կողմանք	արբան արբան յարբան արբանք արբանք յարբանք արբամբք
ՅՅ. Եր.	ստատմանք ստատմանք յատամանս ստատմանք ստատմանք յատամանք ստատմանք	կողմանք կողմանք ի կողմանս կողմանք կողմանք ի կողմանք կողմանք	արբան արբան յարբան արբանք արբանք յարբանք արբամբք
ՅՅ. Եր.	ստատմանք ստատմանք յատամանս ստատմանք ստատմանք յատամանք ստատմանք	կողմանք կողմանք ի կողմանս կողմանք կողմանք ի կողմանք կողմանք	արբան արբան յարբան արբանք արբանք յարբանք արբամբք
ՅՅ. Եր.	ստատմանք ստատմանք յատամանս ստատմանք ստատմանք յատամանք ստատմանք	կողմանք կողմանք ի կողմանս կողմանք կողմանք ի կողմանք կողմանք	արբան արբան յարբան արբանք արբանք յարբանք արբամ

I. დაემატოს § 1-ს ბოლოს (გვ. 70)

მთავრულითვე აღინიშნება რიცხვი. საერთოდ, რიცხვის გამოსახატავად ასოები გამოიყენებოდა ძველად ქართულ-შიაც და სხვა ენებშიც. სომხურში კი ახლაც ხშირად იყენებენ. ასოებით ახერხებდნენ ყოველგვარი რიცხვის გამოსატყვას. საამისოდ მთელი ანბანი ოთხ რიგად იყო გაყოფილი. თითოეულ რიგში 9 ასო შედიოდა. ამათგან პირველი ცხრა ($\text{Ա}-\text{Թ}$) ერთეულებს აღნიშნავს, მეორე ცხრა ($\text{ժ}-\text{Ղ}$)—ათეულებს, მესამე ცხრა ($\text{ժ}-\text{Ջ}$)—ასეულებს, ხოლო მეოთხე ცხრა ($\text{Ռ}-\text{Փ}$)—ათასეულებს. უფრო მაღალი რიცხვების გამოსახატავად განსაკუთრებული ნიშანი ($\wedge$) იხმარებოდა. მას ბევრის ნიშანი (քիւրի նշան) ეწოდებოდა და ასოს თავზე რომ დაესმოდა, ოთხი ნულით ზრდიდა ამ ასოთი გამოსატყვლ რიცხვს. მაგ., $\text{Ա}=1, \text{Ա}=10000$. მაგრამ ეს ნიშანი მათემატიკურ წიგნებში გამოიყენებოდა. ჩვეულებრივი რიცხვების გამოსატყვას თვითონ ანბანიც ახერხებდა.

II. დაემატოს § 2-ს 72-ე გვ-ზე, I აბზაცის შემდეგ

ამის გამო ძნელდება გაზიარება დაშვებისა, თითქოს გრაბარის მქლე-რი ხშულების აღმნიშვნელი ასოებით (բ, գ, դ, ձ, շ) შეიძლება ე. წ. „მქლერი ფშვინვიერებიც“ გამოიხატებოდნენო (ბენვენისტი, ფოქტი).

III. დაემატოს § 9-ს ბოლოს (გვ. 79)

გამონაკლისიცაა: სიტყვის თავში n მონოფთონგად (ო-დ) იკითხება რამდენიმე სიტყვაში— ուի „ვინ“, ուկխանու „ოკენე“, ուխսիս „ოახისი“. ისიც ხდება, რომ სიტყვის ბოლოს თუ საინტონაციო (ბრძანების) მახვილი დაეცა n დიფთონგს, ბოლოკიდური j დაიკარგება და სიტყვის ბოლოს n აღმოჩნდება: $\text{մասու} < \text{մասուցանիլ}$ „მირთმევა, მიყვანა, წარდგენა“, $\text{հասու} < \text{հասուցանիլ}$ —„მიახლოება (მიუახლოებს)“ და სხვ. ამგვარ ვითარებაში $ա$ ხმოვანიც შეიძლება სიტყვის ბოლოს აღმოჩნდეს; მაგ., աղալ „ფქვა“ ზმნიდან ბრძანებითი մհ. რ-ისა იქნება աղա' , գրիլ „წერა“—დან գրիա' და სხვ. ძველ სომხურში სიტყვის ბოლოს არც $ը$ ხმოვანი შეგვხვდება. $հ$ სიტყვის ბოლოს გვხვდებოდა $\text{թիհ} \parallel \text{հիհ}$ „თუ, უკეთუ“ სიტყვებში, მაგრამ უფრო გვიან ესეც $է$ -თი შეიცვალა. $ի$ და $ու$ გვხვდება სიტყვის ბოლოს, მაგრამ იმის გამო, რომ მათ შემდეგ $յ$ და $ւ$ ვერ ძლებს (§ 11).

IV. დამატოს § 12-ს, I აბზაცის შემდეგ (გვ. 83)

ზოგი მაინც ფიქრობს, რომ *hl* ძველ სომხურში დაფთონგი უნდა ყოფილიყო და გამოითქმოდა როგორც *hhl*—*ოუ*, უფრო ზუსტად—*ოჰ*. ძველი სომხურისათვის რომ *hl* დიფთონგი არ იყო, ეს ნათელია. მეტიც: ამ ბოლოს იმის დასაბუთებაც სცადეს, რომ ასეთი დიფთონგი სომხურს არც ადრე, დამწერლობის შემოღებამდე, ჰქონია (ე. ალაიანი).

V. § 14-ის II აბზაცი ასე შესწორდეს (გვ. 85)

თუ ასევე უნდა წაიკითხონ *ჩა*, მაშინ ეს დაწერილობა შეიცვლება *ჩა-თი*, მაგრამ თუ იგი არა დიფთონგად, არამედ ორ ხმოვნად იკითხება, მაშინ ორივე ნიშანი იწერება—*ჩა*; ასე: *თხეხას 57₂₆ < თხეჩ* „ადგილი“ + *ას*, *ირეხას 56₁₇ < ირეჩ* „შეილი“ + *ას* (კინობითობისა), *ჩასხან 58₁₉* „ბასიანი“ (ადგ. სახ.) და სხვ., მაგრამ *შოლქიას 42₁₅* (საკუთარი სახელი), *ჭიარსანე 42₁₁* (კაცის სახ.) და სხვ. აქ, სადაც *ჩა > ჩა* გვაქვს, აღმავალი დიფთონგია—*აა*, ხოლო სადაც *ჩა* უცვლელადაა დარჩენილი, ორი ხმოვანია—*ია*. (შდრ. §22)–

VI. დამატოს § 39-ს ბოლოს (გვ. 120)

– *აჟ*, *–ჩაჟ*, *–იჟ*–ზე დაბოლოებული სიტყვები, როგორც წესი *ჩ* ბრუნებას განეკუთვნებიან, მაგრამ ამ რიგის ზოგიერთი სახელი მრავლობითის ნათესაობითში რატომღაც კარგავს ბრუნების მაჩვენებელ ხმოვანს (*ჩ-ს*); მაგ.: *ყარაყაჟ* „ვითარება“, ნათ. *ყარაყაჟი*. მრ. რ. სახ. *ყარაყაჟ*, მრ. რ. ნათ. *ყარაყაჟე* (და არა *ყარაყაჟიე*) და სხვ. უნდა აღინიშნოს კი, რომ ეს გვიანდელი ნორმაა.

VII. დამატოს § 44-ს ბოლოს (გვ. 123)

ამავე რიგისაა სახელები: *ჩეჩი* „პატარა სენაკი“, ნათ. *ჩეჩან* (|| *ჩეჩი*), მრ. რ. სახ. *ჩეჩიონე*, ბრალდ. *ჩეჩიონა*, მიც.–ნათ.–დაწყ. *ჩეჩანე*, მოქმ. *ჩეჩამე*; *ბაღი* „ყვავილი“, ნათ. *ბაღიან* || *ბაღი* || *ბაღი*, მრ. რ. სახ. *ბაღიონე* || *ბაღი*, ნათ. *ბაღიანე* (|| *ბაღიანე* || *ბაღიანე*) და სხვ.

VIII. დამატოს § 55-ის შემდეგ (გვ. 133)

§ 55-ა. ზედსართავი მსაზღვრელად გამოყენებისას შეიძლება უსწრებდეს ან მოსდევდეს საზღვრულს. თუ საზღვრულს უსწრებს და ამავე დროს მრავალმარცვლიანია მსაზღვრელი, როგორც წესი, ზედსართავი უბრუნველია, ე. ი. არ ეთანხმება საზღვრულს, ხოლო თუ პირიქითაა, მსაზღვრელი მოსდევს საზღვრულს (პოსტპოზიციას), მაშინ, აგრეთვე როგორც წესი, შეთანხმება გვაქვს ბრუნვასა და რიცხვში. მხოლოდ უნდა შევნიშნათ: მსაზღვრელი და საზღვრული თავთავიანთი ბრუნებით იბრუნვის, შესაძლებელია ისინი ერთსა და იმავე ბრუნებას ეკუთვნოდნენ, მაგრამ უმეტესად განსხვავებულია.

თანდებული (წინდებული) თუ ახლავს მსაზღვრელ-საზღვრულს, იგი პრეპოზიციული წყობის შემთხვევაში მსაზღვრელის წინ იქნება, ხოლო პოსტპოზიციური წყობისას საზღვრულის წინ. მოვიტანოთ მსაზღვრელ-საზღვრულის ერთად ბრუნების მაგალითი.

მხ. რ		მრ. რ.	
სახ.	ქამასთონს აკრ	„ბრძენი კაცი“	ქამასთონს არე
ბრალდ.	ქამასთონს აკრ		ქამასთონს არს
ადგ.	აკრამასთონს არს		აკრამასთონს არს
მიც.	ქამასთონს არს		ქამასთონს არანგ
ნათ.	ქამასთონს არს		ქამასთონს არანგ
დაწყ.	აკრამასთონს არსნტ		აკრამასთონს არანგ
მოქმ.	ქამასთონს არამრ		ქამასთონს არამრ
სახ.	აკრ ქამასთონს		არე ქამასთონს
ბრალდ.	აკრ ქამასთონს		არს ქამასთონს
ადგ.	კარს ქამასთონს		კარს ქამასთონს
მიც.	არს ქამასთონს		არანგ ქამასთონს
ნათ.	არს ქამასთონს		არანგ ქამასთონს
დაწყ.	კარსნტ ქამასთონს		კარანგ ქამასთონს
მოქმ.	არამრ ქამასთონს		არამრ ქამასთონს

გამონაკლისები აქაცაა: შეიძლება პრეპოზიციული წყობა გვექონდეს და შეთანხმება მაინც იყოს (ეს, გვაქვს რამდენიმე ზედსართავთან: *ქარჩი*—„კეთილი“, *ქარბრ*—„მაღალი“, *ქიქრ*—„პატარა“) და პირიქითაც—შეიძლება პოსტპოზიციური წყობა იყოს და შეთანხმება მაინც არ იყოს. კანონმდებლის მიერ გამოწვევის კი ის არის, რომ ერთმარცვლიანი ზედსართავი შეიძლება შეუთანხმდეს საზღვრულს. თუნდაც წინ მიუძღოდეს მას: *ქერს ღრად მქ ქ მხ ბ ქ თან*—„როგორც ჭრავი ერთი დიდსა სახლსა შინა“.

IX . ღაღატოს § 80-ის შემდეგ (გვ. 170)

§ 80 ა. ქველი სომხური ენის ზმნის უღლების შესახებ ნათქვამი რომ შევაჯამოთ, უნდა აღვნიშნოთ შემდეგი: ახალი სომხურისაგან განსხვავებით ქველ სომხურში გვარის კატეგორია უღლების კატეგორიაა და არა წარმოქმნის: ზმნის პირიანი ფორმა უთუოდ იძლევა წარმოდგენას მის გვარზედაც, თუკი მოცემულ ფორმას აქვს უნარი გვარის გარჩევისა; მაგ., *գրեմ* (<*գրել* „წერა“) ფორმა რომ მოქმედებითისაა, საეჭვო არაა, რადგან მის საპირისპიროდ არსებობს *գրիմ* („ვიწერები“) ფორმაც, რომელიც თავის მხრივ ენებითობაზე გვაძლევს წარმოდგენას *գրեմ*-ის საპირისპიროდ. მაგრამ ეს ეხება ზმნის ფორმას, მის გარეგნულ მხარეს, რომელიც ყოველთვის არ გვაძლევს სწორ წარმოდგენას მოცემული ფორმით გამოხატულ შინაარსზე, რადგან, როგორც აღვნიშნეთ (§ 73) არსებობს ზმნები, რომლებიც ფორმით ენებითია, მაგრამ შინაარსით შეიძლება მოქმედებითი იყოს. მაგ., *ուսնի* „პყრობა, ჭერა“ ზმნა აქტიურია, მაგრამ მუდამ ენებითის ფორმით იხმარება. არის სხვანაირი შემთხვევაც: *ծնանի* (*ծնանիմ*, *ծնայ*) „შობა, დაბადება“ ზმნა მხოლოდ ენებითის ფორმით იხმარება, მაგრამ შეუძლია გრამატიკული შინაარსი აქტიურიც ჰქონდეს და პასიურიც; მაგ.: *Յակոբ ծնալ գլուխս և զհղբարս նորս* (მათე. I, 3) „იაკობმა შვა იუდა და ძმანი მისნი“. როგორც ვხედავთ *ծնալ* წყვეტილის III პ. მხ. რ-ის ენებითის ფორმითაა, მაგრამ მას პირდაპირი დამატებანი აქვს წინადადებაში—იუდა და ძმანი. პირდაპირი დამატება კი აქტიურ ზმნას შეიძლება ჰქონდეს. მაშასადამე, ამ შემთხვევაში ამ ფორმის გრამატიკული შინაარსი აქტიურობის გამოხატვაშიც მდგომარეობს. მაგრამ იგივე ზმნა შეიძლება მოექცეს ასეთს კონტექსტში—*Որքի ծնալ ի մարէ*—„შვილი იშვა დედისაგან“. ზმნის ფორმა იგივეა, გრამატიკული შინაარსი კი არა. ასეთივე ვითარებაში აღმოვჩნდებით, როდესაც ზმნა იმ მუკარივის ფორმაში იქნება, რომელშიაც მოცემული ტიპის (ან საერთოდ ვერც ერთი) ზმნა ვერ გარჩევს მოქმედებითსა და ენებითს, მაგ., *գրիի*—ფორმა კონტექსტის მიხედვით შეიძლება ნიშნავდეს როგორც „ვიწერებოდი“, ისე „ვწერდი“-საც, ამის გარჩევა მოხერხდება მხოლოდ კონტექსტით, მაგრამ, ცხადია, ფორმების გამოცნობაში თუ არ ეკოჭლობთ.

კიდევ უფრო ძნელია საშუალო გვარის ზმნის გარჩევა, უფრო სწორად: გარეგნული ნიშნის მიხედვით ეს შეუძლებელია. ეს რომ შევძლოთ, ზმნის მნიშვნელობა უნდა ვიცოდეთ და მაინც, არც თუ ისე დაუძლეველია ეს სიძნელებები. ჩვენ ხომ ქველ სომხურ ენაზე ლაპარაკი არ მოგვეთხოვება, ტექსტში უნდა გამოვიცნოთ სიტყვის ფორმები,

აღვადგინოთ დასაწყისი ფორმები და თუ ზეპირად არ გვეხსოვება, ლექსიკონით მაინც უნდა მოვახერხოთ მოცემული ტექსტის შინაარსის გაგება.

ორიოდე სიტყვით უღლების სხვა კატეგორიების შესახებაც.

როგორც ვხედავთ, ძველი სომხური ენის ზმნას, ბრძანებათების გამოკლებით, 5 მწკრივი აქვს, ხოლო თუ წართქმითს, უკუთქმითსა და „შეგონებით“ (*ჰირიარასკანი*) ბრძანებითებსაც მწკრივებად ჩავთვლით, 8 მწკრივი გამოვა.

ეს მწკრივები დროის მიხედვით სამად განაწილდება: ახლანდელი, წარსული და მომავალი, კილოს მიხედვითაც სამად—თხრობითი, ბრძანებითი და კავშირებითი. ახლანდელი დრო გამოიხატება ერთი მწკრივით—აწმყოთი, წარსული დრო ორი მწკრივით—უწყვეტლით და წყვეტილით, მომავალი—სამი მწკრივით—I და II კავშირებითით და ბრძანებითით, ხოლო თუ ყველა სახის ბრძანებითს მწკრივებად მივიჩნევთ, მაშინ მომავლის გამოსახატავად 5 მწკრივი გვექნება (ზემოაღნიშნულ სამ მწკრივს მიემატება უკუთქმითი და შეგონებითი ბრძანებულებები).

კილოებში მწკრივები ასე ნაწილდება: თხრობით კილოში სამი მწკრივი შედის—აწმყო, უწყვეტელი და წყვეტილი, კავშირებითში—ორი: I და II კავშირებითი, ბრძანებითში—სამი (თუ ყველა ბრძანებითს მწკრივებად ვიანგარიშებთ). მაშასადამე, თხრობით კილოს მომავლის გამომხატველი მწკრივი არ გააჩნდა, ხოლო ყველა სხვა კილო მხოლოდ მომავალ დროს გამოხატავდა.

ძველი სომხური ზმნა გარჩევადა ასპექტსაც და, როგორც ეს ა. შანიძემ დაასაბუთა, ძველი სომხური ამას ისევე აკეთებდა, როგორც ბერძნული ან ძველი ქართული: ფუძეები და მწკრივები უპირისპირდებოდა ერთმანეთს ასპექტის თვალსაზრისით; ასე:

აწმყოს ფუძიდან წარმოებული მწკრივები (ე. ი. აწმყო, უწყვეტელი, I კავშირებითი და უკუთქმითი ბრძანებითი) უსრულ ასპექტს გამოხატავდა, ხოლო წყვეტილის ფუძიდან წარმოებული მწკრივები (წყვეტილი, II კავშირებითი და წართქმითი ბრძანებითი) სრულ ასპექტს (შეგონებითი ბრძანებითის შესახებ ა. შანიძე არ მსჯელობს, ალბათ, იმიტომ, რომ ეს ფორმა გვიანდელი შექმნილი აქვს ენას, კლასიკურ სომხურს იგი არ ახასიათებდა. თუ მაინცა და მაინც მოვინდომებთ მასაც მივეუჩინოთ ადგილი, სრულასპექტიანი ფორმების გვერდით აღმოჩნდება, რადგან ეს მწკრივიც წყვეტილის ფუძიდან იწარმოება).

ასპექტის შესახებ რომ ვლაპარაკობთ ძველ სომხურში, იგი ჩვენ

გვესმის ისევე, როგორც ბერძნულში, სლავურში (კერძოდ, რუსულში) და ქართულში ესმით ეს კატეგორია: ასპექტი არის ის გავება, რასაც გვიჩვენებს ზმნის ფორმა მოქმედების **დასრულება—დაუსრულებლობის** თვალსაზრისით და არა ისე, როგორც ახალი სომხური ენის ტრადიციულ გრამატიკას ესმის: ასპექტი მოქმედების მდგომარეობის ჩვენებაა და ეს მიმღეობით გამოიხატება ახალ სომხურ ენაში; ამიტომ ზმნის ფორმები, რომელნიც მიმღეობის დახმარებით არ იწარმოებიან, უასპექტონი არიანო. ამ თვალსაზრისით, ცხადია, ძველ სომხურს ასპექტის კატეგორია არ აღმოაჩნდება. ამიტომაცაა, რომ ძველი სომხური ენის გრამატიკის სომეხი ავტორები ასპექტის კატეგორიაზე საერთოდ არ ლაპარაკობენ. ა. მეიე თავის ძველი სომხური ენის გრამატიკაში ხედავს ამ განსხვავებას, რამდენადაც იგი ლაპარაკობს იმპერფექტზე (დაუსრულებელი მოქმედება წარსულში) და აორისტზე (დასრულებული მოქმედება წარსულში), მაგრამ სპეციალურად არ ჩერდება საერთოდ უღლების კატეგორიებზე და ამ ზოგადი მითითებით კმაყოფილდება.

დროის კატეგორიაც არ გვესმის ჩვენ სომხური ენის ტრადიციული გრამატიკისებურად: გრამატიკული დრო ჩვენთვის გრამატიკული კატეგორიაა, რომელიც გვაძლევს წარმოდგენას მოქმედებისა და უზნობის მომენტის მიმართებაზე. სომხური ენის ტრადიციული გრამატიკების მიხედვით კი დრო გრამატიკაში იგივეა, რაც მწკრივი, ე. ი. ზმნის პირიან ფორმათა გარკვეული ჯგუფი, რომელიც გაერთიანებულია უღლების კატეგორიათა გამოხატვით და განსხვავდება ყველა დანარჩენი მსგავსი ჯგუფისაგან ერთ-ერთი კატეგორიის ან ქვეკატეგორიის გამოხატვით. ჯგუფის შიგნით კი ფორმები ერთმანეთისაგან განსხვავებიან პირისა და რიცხვის გამოხატვით.

X. დამატოს § 85-ს VI აბზაცად (გვ. 180)

ქ ი ლ ქ (<**ქ ი ლ ქ**—„თვლა“) „ჩანს, ითვლება, ეტყობა“, **კ ა რ ბ ქ** (<**კ ა რ ბ ქ** „ფიქრი, ზრახვა“) „საფიქრებელია, ითვლება, ასე გონია“, **მ ა რ ქ ქ** (<**მ ა რ ქ ქ** „შეიძლება, საჭიროა, უნდა, ხამს“ და ალბათ, კიდევ ორიოდ) ზმნა გაქვევებულად იხმარება აწმყოს III პ-ის მხ. რ-ის ფორმაში და მოქმედებისადმი მოუბრის დამოკიდებულებას გვიჩვენებს, ე. ი. მოდალური სიტყვებია.

XI. დაემატოს § 87-ს (გვ. 182)

ასეთივეა ზმნები:

ანხიბანხლ, -ბი, ანხ'ბ || ანხიბლ, -ბეხი „წყველა“.

არაბანხლ, -ბი, -ბი'რ || არაბლ, -ბეხი „ძოვება“.

ლჳანხლ, ჳჳაჳ, ჳჳი'რ || ჳჳლ, ჳჳეხი (აგრეთვე ჳჳანალ, ჳჳაჳაჳ, ჳჳაჳი'რ) „მიტოვება, ზურგის ქცევა“.

თარაბანხლ || თარაბლ „გავრცელება“.

ღღჳალ, -ჯაჳი, -ჯა' || ღღჳანალ, -ჯაჳაჳ, -ჯაჳი'რ „შე-და-ნანება“.

ღღჳანალ, -ბაჳაჳ || ღღჳალ, -ბაჳი— „ნატვრა, სურვილი“.

თხნჯანალ, -ჯაჳაჳ, -ჯაჳი'რ || თხნჯალ, -ჯაჳი, -ჯა' „მონატრება, მოსურვება“.

ჩაღჳალ, -ბაჳი || ჩაღჳანალ, -ბაჳაჳ, -ჩაღჳაჳი'რ „სურვილი, ნატვრა, ნდობა, წადილი“ და სხვ.

ეს ცვლილებანი, როგორც მოტანილი მაგალითებიდანაც ჩანს, ცხადია, ცვლილებებს იწვევს ამ ზმნების უღლებაშიც. ამის დახსოვნება საჭიროა, რადგან ტექსტის გარჩევისას შესაძლებელია სიტყვა შეგვგზდეს როგორც ერთი, ისე მეორე ფორმით. ჩვენ უნდა შევძლოთ ტექსტში მოცემული ფორმის ანალიზი და ამის მეოხებით სალექსიკონო ფორმის აღდგენა, რათა ლექსიკონში (დიდი განმარტებითი ლექსიკონები იგულისხმება) ვიპოვოთ სასურველი სიტყვა. ეს გამოსავალი რომ არ არსებობდეს, გაძნელებოდა საქმისთვის თავის გართმევა, რადგან ყველა თავისებურების აღნუსხვა, მით უფრო დახსოვნება, თითქმის შეუძლებელია.

ახლა გავეცნოთ უღლებათა შენაცვლების შემთხვევებსაც. მაგალითებს მოვიტანთ აწმყოს I პ-ის ფორმებში.

ბ || ხ: ჳჳამ'ბ || ჳჳამ'ბ „გსეირნობ“, მ'ილირ'ბ || მ'ილირ'ბ „ვცდები, ვიბნევი“, ჳჳამ'ბ || ჳჳამ'ბ „ვჯიუტობ“ (უფრო ძველი ფორმაა: ჳჳამ'ბანალ, -ბაჳაჳ, -ბაჳი'რ), აჳაჳ'ბ || აჳაჳ'ბ „ვსქდები, ვფეთქდები“ და სხვ.

მლ || მ და პირიქით: არღჳილ, -ღჳლ, -ღჳ'ლ || არღჳლ, -ღჳი „ხელის შეშლა, აკრძალვა“, ჳჳნილ-ნხ, ჳჳ'ნ || ჳჳნლ, -ნჳი, -ნჳა' „დაკვლა“; ჳჳღჳ, -ღჳი || ჳჳღჳ, -ღჳ, ჳჳ'ღ „ლოკვა“; ჳჳღჳ, -ღჳ, ჳჳ'ღ || ჳჳღჳ, -ღჳი „ბუკვა“; ჳაჳილ, ჳაჳლ, ჳაჳ'ლ || ჳაჳლ, ჳაჳლ, ჳაჳლ'ღჳი და სხვ.

უღლებათა შენაცვლებას ზოგჯერ ჩანართების გაჩენა ან შეცვლა: თან ახლავს, რაზედაც ზემოთ გვქონდა საუბარი.

აღსანიშნავია, რომ მსგავსი პარალელური ფორმები თვით *მეცხრე* კურ ენაში გაცილებით ნაკლები იყო და თანდათან მრავლდებოდა. ამიტომ ახლა ლექსიკონებში რომ ვხვდებით ამგვარ ფორმებს, აღარ ვიცით პარალელურ ფორმათაგან რომელია უძველესი. მაგრამ ამას მნიშვნელობა არა აქვს, რაკი ორივე ფორმის უღლება ძველი სომხურის ნორმებს მიჰყვება.

XII. დამატოს § 116-ს უკანასკნელის წინა აბზაცად (გვ. 218)

მაგრამ *q*-ბრალდებითის ფორმას ახლავს არა ყოველთვის, არამედ იმ შემთხვევაში, თუ ბრალდებითში დასმული სიტყვა განსაზღვრულია, ცნობილია; მაგ.: *სკი მქ ჯი თანიოთქი, ირ თისქსაყ აკ-ფქ ლ ესისიქლ ყასთსაყ ღნა*: „კაცი ერთი იყო სახლის უფალი, რომელმაც დარგო ვენახი და ღობით შემოზღუდა იგი“. ამ წინადადებაში *ღნა* ($< q + \text{ნა}$ „იგი“) *აკფქ* „ვენახი“ სიტყვის ნაცვლადან ნახმარი, ორივე პირდაპირი დამატებაა, მაგრამ როცა პირველად ახსენეს „ვენახი“, იგი უცნობი იყო და უთანდებულოდაა, მეორედ მის ნაცვლად ნაცვალსახელი რომ იხმარეს, ეს სიტყვა (ვენახი) უკვე ნაცნობი იყო და *q*-თანდებულიც წაუშდებარეს. ამრიგად *q*-მართავს მხოლოდ განსაზღვრულ ბრალდებითს.

ერთი შენიშვნაც. ბრალდებითი *q*-თანდებულით ზოგჯერ მოქმედებითი ბრუნვის მნიშვნელობას გადმოგვცემს; *ღმარ ალიხსილ საყანხე ჟხე* „მელიის სიკვდილით (მელასავით) მოგვკლავ შენ“.

XIII. დამატოს § 118-ს ბოლოს (გვ. 218)

გ) შეიძლება გადმოსცეს ირიბი დამატება: *მადალირნ შაყ ჯირს სქი ღყანაყ ღაკა... ჟილინ ჯარქსანქი ღშიღხეღ* „როცა პაპ მეფემ ეს სიტყვები გაიგონა... მუშელს მუშტს სცემდა“.

დ) -ით (უბრალო დამატება) მნიშვნელობას გამონათავს *q*-თანდებულიანი დაწყებითი *კახხლ* „ჩამოკიდება“, *კაყხლ* „ბმა“ ზმნებთან ხმარებისას: *ჟანღქ ჯი კახხნალ ღესალქნ ალი ღმჩიყ იოთან* „რადგანაც შეიდ დღეს ევიდა ცალი ფეხით“. *ყალან ჰქ მქ ამხჩქ, კაყხეჩნ კახხეჩნ ღმანოლქნ ზიჩიიჩიყ ღაღლიყ ჰქიჩნ...* „ერთი შმაგი ცხენი დაიჭირეს და ყრმა გრიგორი მიაბეს, ჩამოჰკიდეს ცხენის კულზე“...

XIV. დამატოს § 121-ს პირველი აბზაცის შემდეგ (გვ. 222) *ქართული
ენის ლექსიკონი*

შენიშვნა: ფიქრობენ: *ღნუ ზღვანს ყიფ ბილს ხლანქრ* წინადადებაში თანდებული *ღნუ* ბრალდებითში დასმულ *ყიფ ბილს* მართავს და *-გან(-დან)* მნიშვნელობა აქვსო, ე. ი. *ღნუ ზღვანს ყიფ ბილს ხლანქრ* ითარგმნება „ლერწმის მილიდან ბოლი ამოდიოდა“. თარგმანი თითქოს ბუნებრივია, მაგრამ არ ითვალისწინებენ მეორე მომენტს: ამ V საუკუნეში ჩაწერილი ხალხური ლექსის პოეტური სახეების სისტემას, სადაც შედარება წარმოდგენილია პარალელიზმებით: *აიღრ აზრ (ილნქრ)* „ცეცხლი თმა (ჰქონდა)“ და არა „ცეცხლის თმა“ ან „ცეცხლივით თმა“; *აღლინდნ (ქჩნ) არჩვანს* — „თვლები (იყვნენ) მზისთვლი“, და არა „მზის თვალივით თვლები“ ან „მზის-თვალის თვლები“, *ჩიფ (ილნქრ) მარლია* — „ალი (ჰქონდა) წვერი“. ამიტომ აქაც: *ყიფ ლი* „მილი ალი“, *ყიფ ბილს* „მილი ბოლი“. მაგრამ რის მიხედვითაა მათ შორის მინიშნებული იგივეობა (მსგავსება)? სწორად აღმართვის მიხედვით, რაც მიღწეულია იმით, რომ პირდაპირ (და არა მინიშნებით, როგორც თანამედროვე პოეტები იტყობენ) ნათქვამია: ზღვაში სამშობიარო ტყვილს მოეცვა პატარა წითელი ლერწამიც, მაგრამ ზღვიდან ამოდიოდა არა ნამდვილი ლერწამი, არამედ — „ლერწმისა წილ მილი ბოლი ამოდიოდა“ და მომდევნო სტრიქონიც: *ღნუ ზღვანს ყიფ ლი ხლანქრ* „ლერწმისა წილ მილი ალი ამოდიოდა“. მაშასადამე, ამ შემთხვევაში *ღნუ* მართავს არა ბრალდებითს (*ყიფ ბილს*), არამედ ნათესაობითს (*ზღვანს*) და ნიშნავს: „ნაცვლად, მაგიერ, წილ“. საერთო მნიშვნელობა კი იგივე რჩება, თარგმანშიც, ცხადია, ეს აზრი არ იცვლება: მილი ალი (მილი ბოლი) ამოდიოდა, მხოლოდ ისე შეიძლება გავიგოთ, რომ ალი (ბოლი) მილივით ამოდიოდა, მილივით იყო აღმართული, მაგრამ გრამატიკულად იგი ასე არაა გამოხატული, რადგან პოეტური ხერხი შედარებისა ადრე პარალელიზმებით ხასიათდებოდა, ნამდვილ შედარებას როგორც წესი, არ მიმართავდნენ. ამიტომ თუ ამ პოეტური ხერხის გამოყენებას აქვერ დავინახავთ, ამ უძველესი ხალხური ლექსის პოეტური ღირებულება შემცირდება.

რამდენიმე შენიშვნა სტილისტიკური ხასიათისა

§ 218. სტილისტიკური ხასიათის რამდენიმე ცალკეული შენიშვნა მოცემულია თვით ტექსტში ამა თუ იმ რიგის სიტყვის თუ ფორმის გამოყენებაზე საუბრისას, მაგრამ მაინც დავერჩა აღუნიშნავი რამდენიმე ისეთი მომენტი, რომლის უყურადღებოდ დატოვება გაუმართლებელია. ამ მომენტთაგან აღსანიშნავია სტილისტიკური დანამატისა და ფორმათა შენაცვლების სტილისტიკური ხერხი.

სტილისტურ დანამატს უწოდებენ წინადადებაში მოცემულ იმ ლექსიკურ ერთეულებს, რომლებიც ტექსტში მოიპოვება არა აზრის დაზუსტების მიზნით, არამედ მის გასამშვენებლად. როდესაც ამ მიზნით სინონიმებია გამოყენებული, აზრი ასე თუ ისე ნათელია: *ჰიყაღ ფსაყ ქსკჩრნ ჰინსაყ* „წავიდა ბერძენთა ქვეყანაში“. დედანში *ფსაყ* „წავიდა“, გადმოცემულია ორი სინონიმური სიტყვით (*ჰიყაღ* „წავიდა“ *ფსაყ* „წავიდა“). ცხადია, თარგმნისას ან გავერთიანებთ მათ, ან ცალ-ცალკე გადმოვცემთ ისევე სინონიმებით, მაგ.: „გაემართა, წავიდა“... ან კიდევ: *ჴარბსაღ მქსანსაჲმ ანყრქნ ჴარეჲანსღ სსასან* — „კვლავ გამოკითხვა დაიწყეს“. როგორც ვხედავთ თარგმანში გამოვტოვეთ *მქსანსაჲმ* „ხელმოვრედ“ და *ანყრქნ* „იქვე“, რომლებიც პირველი სიტყვის (*ჴარბსაღ* „კვლავ“) სინონიმებია და ტექსტის გასამშვენებლად დატოვებული. ამიტომ მათი გამოტოვებაც ხერხდება და შენარჩუნებაც. მაგრამ ყოველთვის ასე ჰარტივად არ წყდება საკითხი. *ჰირნ ჴარანსაღსაღ კანსაჲთრასთიჲ კანსკარბიქნ კაკლსკარბიღ ფსიას კანსკარბიასთ ქსრაჴსანჴიღ რაღმასანსი ჴი ძსრაჲ რასსაღღ რმრინჴნ...* „ჩასაფრებული ჯარი უცბად თავს წაადგებოდა მათ და თითოეულს თავის ბალიშზე დაიჭერდნენ მოულოდნელად“. ამ წინადადებაში მიჯრით მიწყობილი სინონიმები — *კანსაჲთრასთიჲ* — „გაუფრთხილებლად, მოულოდნელად, უცბად“, *კანსკარბიქნ* — „მოულოდნელად, უცბად“, *კაკლსკარბიღ* — „მოულოდნელად, მოუფიქრებლად“ ჩვენ გავერთიანეთ და ერთი სიტყვით (უცბად) გადმოვეცით, სხვაგვარად უაზრო გამოვიდოდა.

ზნირია ნათესაობითში დასმული სტილისტიკური დანამატი, რომელიც გარეგნულად თითქოს არ გაირჩევა მართული მსაზღვრელისა და საზღვრულისაგან: რომელიმე ბრუნვაში დასმული სახელი და მის გვერდით ნათესაობითში დასმული სახელი. რომ არ აგვერიოს სტილისტიკური დანამატი მართულ მსაზღვრელში, ყურადღება უნდა მივაქციოთ იმას, ზომ არაა სინონიმური მნიშვნელობისა ეს სინტაგმა, ჩვენ

რომ მსაზღვრელ-საზღვრული გვერდია. თუ სინონიმებია (მნიშვნელობით) შეგვიძლია დავრწმუნდეთ მათ გრამატიკულ რაობაში—აქ მსაზღვრელ-საზღვრული კი არა, სტილისტური დანამატი გვაქვს და თარგმნისას დავეყრდნოთ არა ნათესაობითში დასმულ სიტყვას, არამედ მეორეს, ხოლო ეს დანამატი შეიძლება სულაც გამოვტოვოთ, ან ორივე ერთი ფორმით გადმოვიღოთ და მათ შორის კავშირი დავსვათ, ან კიდევ შეიძლება ორივე შევცვალოთ ერთი რომელიმე სხვა სინონიმით; მაგალითი: *ყაქრ თაღ მარიტ ყათხრაყმაქ*—„მოდითა საბრძოლველად“ (*მარიტ* „ბრძოლა“, *ყათხრაყმაქ* „ომი, ბრძოლა“). *შთხალ ქაფაღორნ* *ქიღინ ჯარქანქერ ღნამანქნ კათარქლ ღკამაყან კიღიქხან* „მეფე შევიდა და შეიპყრო იგი მისი ნება-სურვილის შესასრულებლად“ (*კამაყ* „ნება, სურვილი“, *ყანკიღიქხან* „ნდობა, წადილი, სურვილი“). *ხლ ქირაქი კრქ ყათიქ ყათიღაყიყ აქნაყიქინ...* „და მართლაც ისჯება (სასჯელს ატარებს) ასეთი (ყათიქ „სასჯელი“, *ყათიღაყ* „სასჯელი“).

მიჯრით მიწყობილი სინონიმური ზმნებიც გვხვდება: *ჩაღჯაქ, ღნაქ, ხრქაქ, ქვანქერ ქ ღაღთინ* *სკერარათხან ღაღათინ...* „წავიდა და ჩავიდა არარატის მხარის ველზე“.

ასევე სტილისტურ დანამატად გვევლინება *საწყისი* და ნამყოს მიმღეობა. *საწყისი* შეიძლება *საწყისის* ფორმითვე იყოს, მაგრამ უმეტესად მოქმედებითშია. ესეც მისი სინონიმური ზმნის პირიანი ფორმით მოცემულ ზმნას დაემატება და უბრალოდ *გახაზავს*, *აძლიერებს* პირიანი ფორმით გამოხატული ზმნის მნიშვნელობას. თარგმნისას საყრდენად პირიანი ფორმა უნდა გამოვიყენოთ. მაგალითები: *ჯიხნქ ჯიხნქინ ქ ყაღთის ღიღაყ*—„აშენებდნენ დევთა თაყვანსაცემად“.

როგორც ვხედავთ, *ჯიხნქ, ჯიხნქინ* არა თუ სინონიმები, ერთი და იგივეა, ოღონდ ერთგვარ საწყისის, მეორედ პირიანი ფორმით. ცხადია, აქ მთავარი პირიანი ფორმაა და თუ მოხერხდება შევეცდებით ამ ზმნის მნიშვნელობა გავაძლიეროთ. უფრო ნათელია აზრი, როცა ასეთი შემთხვევებია: *ხრქანქიღ ქრქხალ ქაფაღორნ ჟარაყი ზაყოღ* „შეშინდა სპარსთა მეფე შაპუჰი (აქაა: შიშით შეშინდაო); *ზიღაყათიქინ ყათაქიღი ყათაქიღი* „მათი გვირგვინებითა მით იგვირგვინოთ“; *სკინ ამანაქან ქ ღნინ აქიყი* *ღრქლ ღრქგალ* „ის ყველაფერი სხვათა ხელით დაიწერა“... მიმღეობა სტილისტურ დანამატად: *სლარ ჯარქანქინ ღ ღაქან აღჟათაყ* *ღაქანქინ*—„ალაფს იღებდნენ და მას ღარიბებს უნაწილებდნენ“. ამ შემთხვევაშიც მიმღეობა და პირიანი ფორმა არა თუ სინონიმები, ერთი და იგივეა; *ღანქხალ ღრქინ* *ღხრქინ...* (ღანღხლ

XVI. ძირითადი ლიგეკაგუა და წყაროები

ამ შრომის დაწერისას გამოყენებულ იქნა სხვადასხვა სპეციალური თუ არა-სპეციალური შრომა, საგაზეთო სტატიებიც კი. სახელმძღვანელო არ იძლეოდა საშუალებას, რომ ამ ლიტერატურაზე თუ წყაროებზე გზადაგზა მიითითებულყო. ყველა მათგანის ჩამოთვლა აქაც ზედმეტად შიგვანია. მათგან უმთავრესია:

1. ვ. ლენინი, თხზულებანი, IV გამოც., ტ. 20.
2. აბულაძე ილ., ძველი სომხური ქრესტომათია, თბილისი, 1935.
3. ახვლედიანი გ., ზოგადი ფონეტიკის საფუძვლები, თბილისი, 1949.
4. მელიქსეთ-ბეგი ლ., ძველი სომხური ლიტერატურის ისტორია, თბილისი, 1941.
5. მისივე, ძველი სომხური ქრესტომათია ლექსიკონითურთ. ნაკვეთი I. ქრესტომათია, თბილისი, 1920.
6. მისივე, ძველი სომხური ელემენტარული გრამატიკის შესწავლისათვის დამხმარე ზოგიერთი ძირითადი ტაბულები და სქემები, თბილისი, 1926.
7. მისივე, ძველი სალიტერატურო სომხური ენის გრამატიკის სქემა, თბილისი, 1934.
8. მისივე, სომხურისა და ქართული ენის კვლევის ისტორიიდან დასავლეთ ევროპაში, თბილისი, 1936.
9. შანიძე ა., ქართული გრამატიკის საფუძვლები, I, თბილისი, 1953.
10. მისივე, ქართული ენის გრამატიკა. ნაწ. II, სინტაქსი, IV გამოც., თბილისი, 1948.
11. ჩიჭობავა ა., ენათმეცნიერების შესავალი, თბილისი, 1952.
12. Март Н., Грамматика древнеармянского языка, Петербург, 1903.
13. Туманян Э. Г. Древнеармянский язык, М., 1971.
14. Мейе А., Введение в сравнительную грамматику индо-европейских языков, Олбурге, 1914.
15. Արեղյան Մ., Հայոց լեզվի տեսություն, Երեւան, 1931.
16. Աբրահամյան Ա., Գրարարի ձևնարկ, Երեւան, 1964.
17. Աղայան Է., Լեզվաբանության ներածություն, Երեւան, 1952.
18. მისივე, Գրարարի գերականություն, Դատ. I, սինტაქსი, գիրք Ա. Հնչյունաբանություն, Երեւան, 1964.
19. Աճառյան Հ., Հայոց լեզվի պատմություն, I ნაწ., Երեւան, 1940.
20. მისივე, " " " II ნაწ., Երეւანი, 1951.
21. მისივე, Հայ բարբაროფილიები, მოსკოვი, 1911.
22. მისივე, Լիხակատარ գերականություն Դայոց լեզվի, ტ. I—V, Եრეւანი, 1952, 1961.
23. Այտրենյან Ա. Քննական գերականություն աշխարհագր կամ արդի հայերէն լեզվի, ջեճ, 1866.

24. *ჩაგართონი ა., ჯაქერტის ქერაკანოქის ი აქთა ჟარგაგეცე, 39-ნეცია, 1852.*
25. *სიოსანხანგ ჯ., ჯაქაგეტიქის არხაძის სქოიყაქი, თბილისი, 1910.*
26. *ღაგარჯან ს. ზარარის დასაგერე, ერევანი, 1951.*
27. *ღარქიან ა., ჯაქ რარაგეტიქის, ერევანი, 1953.*
28. *ღაქანგან ზ. ღიგანოქ ცეღარანოქის, ერევანი, 1940.*
29. *შაქსანხან ს., ზარარის ზიქიქი, თბილისი, 1891.*
30. *მისივე, ზარარის ჯამაგანოქის, თბილისი, 1892.*
31. *ზარარჯანის ო., ზარარის იღეგეცე, ერევანი, 1967.*
32. *სანანგან ჯ., ჭინაკან თხიქის ჯაქ ძიქიქიყ აყათიქის, ტ. I, ერევანი, 1945; ტ. III, ერევანი, 1952.*
33. *სამქიხან მოქან, აყათიქის შარინი, აკ. არაგამან-ის რეღ, ერევანი, 1941.*
34. *ფარაგე ზ., აყათიქის ჯაქი, სერიაში აყათაგერე ჯაქი, ნაწ. I, წიგნი IV, ზ. სქერ-სქოქსან-ისა და შო. შაქსანხან-ის რეღაქციით, თბილისი, 1904.*
35. *სათოგაქიქიქ მათხან ჯინ ს ზორ სთაქარანგ, კ.-პოლი, 1895.*
36. *ჯაქ ძიქიქიყ აყათიქის, ნაწილი I, ერევანი, 1951.*
37. *Karst, J., Historische Grammatik des Kilikisch-Armenischen, სტრასბურგი, 1901.*
38. *Meillet A., Altarmenisches Elementarbuch, პიდელბერგი, 1913.*
39. *Jensen H. Altarmenisches Grammatik, 1959 პიდელბერგი,*

XVII. სანტრამატიქი მასალის წმარმბი

ეს წყაროები დასახელებული ზევით, „ძირითადი ლიტერატურისა და წყაროების“ სიაში. გამორების თაქიდან ასაცილებლად, „ამოღებულია“-ს შემდეგ ნაწეგები რიქევი მიუთთებს იმ რიგითს ნომერს, რომლითაც ამ მასალის წყარო შეტანილია ზემოთ ნაწეგებ სიაში.

1. ვაგანის სიმღერა (გვ. 41) წარმოადგენს მოსე ხორენელის მიერ ჩაწერილ ძველ ხალხურ სიმღერას; ამოღებულია 2-იდან (გვ. 3), სადაც ორთოგრაფიული ცვლილებებითაა გადმოტანილი *სიქსაქი ხორხანგოქ აყათიქის ჯაქი*-იდან (*აყათაგერე ჯაქი, ტ. II, წიგნი I, შ. არეგან-ისა და შ. მაროქსანხან-ის რეღაქციით, ტფილისი, 1913, გვ. 85).*

წარწერები—

1. ბაგარანის ეკლესიისა (გვ. 42) ამოღებულია 2-დან (გვ. 5), სადაც მოტანილია ი. ორბელის მიერ *Христианский Восток*-ში (ტ. II, ნაკვ. I, გვ. 126—130) გამოქვეყნებული ნაშრომიდან.

2. პალარწინის ეკლესიისა (გვ. 42) ამოღებულია 5-დან (გვ. 110), სადაც მოტანილია ლ. მელიქსეთ-ბეგის მიერვე პირველად *Христианский Восток*-ში (ტ. III, ნაკვ. II, 1914, გვ. 187) გამოქვეყნებული შრომიდან.

3. მარმაშენის ეკლესიისა (გვ. 42) ამოღებულია 5-დან (გვ. 108), სადაც მოტანილია ი. ორბელის ნაშრომიდან *„Памятники армянской эпиграфики“*, I, პეტერბურგი, 1914.

ნაწეგებები ძველი აღთქმიდან—

1. ამოღებულია 35-დან. ნაწეგები წარმოადგენს ძველი აღთქმის I წიგნის („შექნათა“) I თავს მთლიანად და II თავის 1—3 მუხლს.

2. ამოღებულია 35-დან, და წარმოადგენს იმავე წიგნის VI, 5—~~22~~ VIII და IX, 1—7-ს.

ნაწყვეტები ოთხთავიდან —

ყველა ამოღებულია 35-დან და წარმოადგენს: 1— მათეს, 14₃₋₁₁; 2— მათეს, 18₂₃₋₃₄; 3— მათეს, 20₁₋₁₅; 4— მათეს, 21₃₃₋₃₈; 5— მათეს, 22₂₋₁₄; 6— მათეს, 25₁₋₁₂; 7— მათეს, 25₁₄₋₃₀; 8— ლუკას, 6₂₇₋₄₉ და 9— ლუკას, 15₁₁₋₂₂.

ისტორიკოსები—

1. ამოღებულია 34-დან ნაწყვეტი წარმოადგენს წიგნის 79-ე (2⁰) თავს გვ. 145—146.

2. ამოღებულია 33-დან ნაწყვეტი წარმოადგენს წიგნის II თავს, გვ. 250—267.

3. ამოღებულია 5-დან (გვ. 71—72), რომელშიც მოტანილია შემდეგი გამოცემიდან: *ჟათამიქის სერსთაქსაჲ ქარცაჲსოქ ჯათამიქსოცოქი*, — „*შა-სხნაფიქსი ზახსხი*“, ვენეცია, 1844 (= „*ქიკასისა შაოსნაფიქსი*“, წიგნი VI, თბილისი, 1912).

4 ამოღებულია 5-დან (გვ. 72—73), სადაც მოტანილია შემდეგი გამოცემიდან: *ჟათამიქის შათქსოქ მარჯახიქი*, იერუსალიმი, 1869.

შ ე მ ო ქ ლ ე ბ ა ნ ი

ადგ. = ადგილობითი (ბრ.)

ბრ. = ბრუნვა

ბრალდ. = ბრალდებითი

ბრძან. = ბრძანებითი

გვ. = გვერდი

დაწყ. = დაწყებითი

ენებ. = ენებითი (გვარი)

ზხ. = ზმნიხედა

ზს. = ზედსართავი

იხ. = იხილე

კავშ. = კავშირი

კავშ. კილო = კავშირებითი კილო; I კავშ. =

I კავშირებითი; II კავშ. = II კავშირებითი

კომპოზ. = კომპოზიტი

კ.-პოლი = კონსტანტი ნოპოლი

კრებ. = კრებითი

მაგ. = მაგალითი; მაგალითად

მიც. = მიცემითი (ბრუნვა)

მოკმ. ბრ. = მოკმედებითი ბრუნვა

მრ. რ. = მრავლობითი რიცხვი

მხ. რ. = მხოლოდითი რიცხვი

ნათ.

ნათეს. } = ნათესაობითი

პ. = პირი: I პ. = I პირი, II პ. = II პირი,

III პ. = III პირი

რ-ის = რიცხვის

რ-ში = რიცხვში

სახ., = სახელობითი, — ან სახელი (კაცის

სახ.) = კაცის სახელი; (ქალის სახ.) = ქა-

ლის სახელი

უწყვეტ. = უწყვეტელი

შდრ. = შეადარე

შორისდებ. = შორისდებული

ძვ. სომხ. = ძველი სომხური

წყვეტ. = წყვეტილი

პირობით ნიშანთაგან გამოყენებულია ისრის თავი (< ან >), რაც სიტყვის მომდინარეობას უჩვენებს, მაგ., *ძიდიქიქსი* (< *ძიდიქიქსი* + *სი*) მიუთითებს, რომ *ძიდიქიქსი* მოდის *ძიდიქიქსი* სიტყვისაგან, რომელსაც დამატებული აქვს სიტყვის მაწარმოებელი აფიქსი -*სი*.

ზოგჯერ, განსაკუთრებით ლექსიკონში, გამოყენებულია აგრეთვე ასეთი ნიშანი ~, რათა მთლიანად აღარ გაეიმეოროთ სიტყვა, მაგ.: *ზაჲრ*, -*ქ* უნარი,

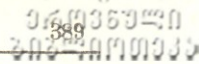

დონე; ხერხი, საშუალება; ~ *ა ქამასი* || ~ *საფრეს* = *ზაფრეს ქამასი* || *ზაფრეს* ღონისძიება; ~ *է* = *ზაფრէ* შეიძლება...

|| ასეთი ნიშანი, როგორც აქვე მოტანილი მაგალითიდან ჩანს, აღნიშნავს, რომ ამ ნიშანს მარჯვნივ თუ მარცხნივ მოთავსებული ფორმა ერთნაირი მნიშვნელობისაა, პარარელურად იხმარებიან.

გრამატიკაში იშვიათად დამოწმებულია ფრჩხილებში რომელიმე წყარო ან ნაშრომი შემოკლებით, მაგრამ მისი გაშიფრვა მკითხველს არ გაუჭირდება; მაგ., მათე, *ნ₁₁*, ან *ლუკა 8*; და სხ. ნიშნავს, რომ დამოწმებულია ოთხთავის მათეს თავისაგანი, ან *ლუკას* თავისაგანი და სხ., და მითითებულია სათანადო თავსა და მუხლზე (*ნ₁₁* = მეხუთე თავი, მე-11 მუხლი და სხ.). ადვილი გასაშიფრავია ასეთი მითითებაც: (მეფე, გრამატ. § 10), აქ მითითებულია იმ შრომაზე, რომელიც აქვე ლიტერატურის სიაში 38 რიგითი ნომრის ქვეშაა წარმოდგენილი; ან კიდევ: (აჭარიანი, სომხ. ენის ისტ., ტ. II, გვ. 65); აქ მითითებული იმავე სიაში 20 რიგითი ნომრის ქვეშაა წარმოდგენილი.

უფრო ძნელია ასეთი მითითების გაგება: (აგათანგელოსი, გვ. 25); კერძოდ ამ შემთხვევაში იგულისხმება *Ագաթանգեղոսի Պատմութիւն*, თბილისი, 1882 წ. ასეთი მითითება ძალიან იშვიათად სხვა ისტორიკოსებზედაცაა, მაგრამ ისეა შემოკლებული, რომ ძნელი არ იქნება მისი გახსნა.

ტაბულა I.

[illegible]

ტაბულა II

ძველი სომხური ენის ხმოვანთა სისტემა

ტრიფთონგები:	ხაჟ,	(ჩაჟ),	ხაჲ					
დიფთონგები:	აჟ	ჭ(<ხჟ)	იჟ	ალ	(>ო)	ხლ	ილ	ხაჲ
ხმოვნები:	ა	ხ	ი	ო	ლ			
სუსტი ხმოვანი			ღ	(ნული)				

ტაბულა III

რ ე ლ ე ჟ ე ს ი ა

ხაჟ>ჯ:	გრჩსითნახჟ>გრჩსითნჯჩ
ჭ>ჩ:	ღჭნ >ღჩნოლ, ჯგ>ჩგჩ
იჟ>ილ:	ლიჟა >ლილიჟ, კიჟი>კილიჩ
ხაჲ>ხ:	კხანჲ>კხნაჲ, ჯხაილ>ჯხრილ
ჩ>ღ ნული:	აჩრი>აღრი, იღხსჩჲ>იღხსჯჲ
ილ>ღ ნული:	აიღი>აღი, ილამს>ილამან

შენიშვნა: ძველი სომხური ენის ფონოლოგიური სისტემა შეიძლება საფუძვლად წარმოვიდგინოთ, როგორც ეს ტაბულაზეა ნაჩვენები. ზევითა საფუძვრზე ტრიფთონგებია, იმის ქვევით დიფთონგები, შემდეგ ლიტონი ხმოვნები, ხოლო სულ ქვედა საფუძვრზე ინდიფერენტული ხმოვანი და ნულია.

კუმშვა ძველი სომხურისათვის ამ ფონოლოგიურ სისტემაში ერთი საფუძვრით დაბლა ჩამონაცვლებას გულისხმობს, ხოლო გაშლა ამის საწინააღმდეგო მოვლენა იქნება.

ს ა რ ზ ე ზ ი

<p>I. შეხავალი 83</p> <p>1. სომეხი ხალხის ისტორია ერთი თვალის გადავლებით . . . . . 5</p> <p>2. სომხური ენა . . . . . 6</p> <p>3. სომხური ენის განვითარების შესახებ . . . . . 7</p> <p>4. სომხური ენის დიალექტები . . . . . 16</p> <p>5. სომხური ენის შესწავლის ისტორიიდან . . . . . 21</p> <p>6. ნ. მარის შეხედულებანი სომხურ ენაზე . . . . . 25</p> <p>7. ქართულისა და სომხურის ურთიერთმიმართების შესახებ . . . . . 29</p> <p>8. ძველი სომხური სალიტერატურო ენის შესწავლის მნიშვნელობა . . . . . 30</p> <p>9. ამ წიგნის აგებულების შესახებ</p> <p style="padding-left: 20px;">ა) გრამატიკისათვის . . . . . 31</p> <p style="padding-left: 20px;">ბ) კრესტომათიისათვის . . . . . 34</p> <p style="padding-left: 20px;">გ) ლექსიკონისათვის . . . . . 35</p> <p>II. კრესტომათია</p> <p style="padding-left: 20px;">ა. ძველი ეპოსიდან</p> <p style="padding-left: 40px;">1. ვაჰაგნის სიმღერა . . . . . 41</p> <p style="padding-left: 20px;">ბ. წარწერები</p> <p style="padding-left: 40px;">1. ბაგარანის ეკლესიისა . . . . . 42</p> <p style="padding-left: 40px;">2. ჰალარწინის ეკლესიისა . . . . . 42</p> <p style="padding-left: 40px;">3. მარმაშენის ეკლესიისა . . . . . 42</p> <p style="padding-left: 20px;">გ. ნაწიგებები ძველი აღთქმიდან</p> <p style="padding-left: 40px;">1. . . . . 43</p> <p style="padding-left: 40px;">2. . . . . 45</p> <p style="padding-left: 20px;">დ. ნაწიგებები ოთხთავიდან</p> <p style="padding-left: 40px;">1. . . . . 50</p> <p style="padding-left: 40px;">2. . . . . 50</p> <p style="padding-left: 40px;">3. . . . . 51</p> <p style="padding-left: 40px;">4. . . . . 52</p> <p style="padding-left: 40px;">5. . . . . 52</p>	<p>6. . . . . 53</p> <p>7. . . . . 53</p> <p>8. . . . . 54</p> <p>9. . . . . 55</p> <p>ე. ისტორიკოსები</p> <p style="padding-left: 20px;">1. <i>ღ. ფარუხეჩი</i> . . . . . 57</p> <p style="padding-left: 20px;">2. <i>ბ. შაჰსკინზასი</i> . . . . . 59</p> <p style="padding-left: 20px;">3. <i>ს. ლასთიქსერეჩი</i> . . . . . 63</p> <p style="padding-left: 20px;">4. <i>შ. ილერაქეჩი</i> . . . . . 64</p> <p>III. ფონეტიკა</p> <p style="padding-left: 20px;">წერა და გამოთქმა</p> <p style="padding-left: 40px;">ანბანი (§ 1) . . . . . 69</p> <p style="padding-left: 40px;">ზოგადი შენიშვნები (§§ 2; 3) . . . . . 71</p> <p style="padding-left: 40px;">თანხმოვნები (§§ 4—8) . . . . . 74</p> <p style="padding-left: 40px;">ხმოვნები (§§ 9; 10) . . . . . 79</p> <p style="padding-left: 40px;">დიფთონგები (§§ 11—14) . . . . . 82</p> <p style="padding-left: 40px;">სასვენი ნიშნები და ქარაგმები (§§ 15—17) . . . . . 86</p> <p style="padding-left: 20px;">ფონეტიკური მოვლენები</p> <p style="padding-left: 40px;">მახვილი და რედუქცია (§§ 18—21) . . . . . 90</p> <p style="padding-left: 40px;">ხმოვანთმონაცვლეობა (§§ 22—24) . . . . . 95</p> <p style="padding-left: 40px;">თანხმოვანთა ცვალებანი (§§ 25; 26) . . . . . 98</p> <p style="padding-left: 40px;">ხმოვანთა შერწყმა, გაყრა და დაკარგვა (§ 27) . . . . . 101</p> <p style="padding-left: 40px;">თანხმოვანთა ჯგუფების შესახებ (§ 28) . . . . . 103</p> <p style="padding-left: 40px;">აუგმენტი (§ 29) . . . . . 104</p> <p>IV. მორფოლოგია</p> <p style="padding-left: 20px;">სახელები</p> <p style="padding-left: 40px;">არსებითი (§§ 30; 31) . . . . . 107</p> <p style="padding-left: 40px;">ფუძეუცვლელი ბრუნება (§§ 32—35) . . . . . 108</p>
--	---

33

ფუძეცვალებადი ბრუნება (§§ 36—38)	115	ზმნის პირიანი ფორმების გა- მოყენება წინადადებაში (§§ 169—178)	244
თავისებურებანი ბრუნებისას (§§ 39—53)	119	ზმნის უპირო ფორმების გამო- ყენება წინადადებაში (§§ 179—185)	254
ზედსართავი (§§ 54; 55)	131	წინადადების აგება (§§ 186— 194)	260
რიცხვითები (§§ 56—61)	133	რთული წინადადება (§§ 195— 217)	269
ნაცვალსახელები (§§ 62—65)	138	VI. ლექსიკონი	283
ზმნა		VII. დამატებანი	
უღლება (§§ 66—71)	146	I. § 1-ს, ასოების გამოყენებაზე	373
ზმნის გვარი (§§ 72—80)	154	II. § 2-ს „მკლერი ფშვინვიერ- ბის“ შესახებ	373
თავისებურებანი უღლებისას (§§ 81—87)	163	III. ხმოვნის გამოთქმა-დაწერილ- ბის ზოგიერთი მომენტი	373
სიტყვაწარმოება (§§ 88—102)	171	IV. <i>ու</i> ბგერის შესახებ	374
კომპოზიტები (§§ 103—106)	192	V. <i>իա</i> და <i>ხა</i> -ს შესახებ	374
V. სინტაქსი		VI. <i>-այ</i> , <i>-հայ</i> , <i>-իլ</i> -ზე დაბოლო- ბულ სიტყვათა ბრუნება	374
რიცხვის ფორმების გამოყენება წინადადებაში (§§ 107; 108)	199	VII. <i>իկ</i> -ზე დაბოლოებულ სიტყ- ვათა ბრუნება	374
სახელობითის გამოყენება (§ 109) თანდებულები	202	VIII. ზედსართავი მსაზღვრელად	375
[საერთო შენიშვნები, § 110]	203	IX. ზმნის მწყკრივთა განაწილება უღლების კატეგორიების მი- ხედვით	376
თანდებული <i>աւ</i> (§§ 111—115)	204	X. ორიოდე მოდალური სიტყვის შესახებ	378
„ <i>զ</i> “ (§§ 116—119)	206	XI. ზოგიერთი თავისებურება უღ- ლებაში	379
„ <i>ընդ</i> “ (§§ 120—124)	208	XII. <i>զ</i> -წინდებულის შესახებ	380
„ <i>ըստ</i> “ (§§ 125—128)	212	XIII. დაწყებითი ბრუნვის შესახებ	380
„ <i>ի ի</i> “ (§§ 129—136)	214	XIV. პოეტის ერთი საკითხის შე- სახებ	381
„ <i>ց</i> “ (§ 137)	219	XV. <i>հ</i> -რამდენიმე შენიშვნა სტილის- ტიკური ხასიათისა	382
ბრუნვათა გამოყენება [საერთო შენიშვნები, § 138]	220	XVI. ძირითადი ლიტერატურა და წყაროები	385
ბრალდებითის გამოყენება (§§ 139—142)	220	XVII. საქრესტომათო მასალის წყაროები	386
ადგილობითის გამოყენება (§ 143)	223	XVIII. შემოკლებანი	387
ნათესაობითის გამოყენება (§§ 144; 145)	225	XIX. ტაბულები I—V	389
მიცემითის გამოყენება (§§ 146—149)	230	XVII. XIX.	
დაწყებითის გამოყენება (§§ 150—152)	232		
მოქმედებითის გამოყენება (§§ 153—155)	234		
განსაზღვრება (§§ 156—163)	236		
მსაზღვრელი ნაწევრები (§§ 164— 166)	241		
ნაცვალსახელიდან წარმოებული ფორმები წინადადებაში (§§ 167; 168)	243		

С О Д Е Р Ж А Н И Е

I. Введение	стр.		стр.
1. История армянского на- рода в общих чертах . . .	3	5.	52
2. Армянский язык	4	6.	53
3. О ступенях развития ар- мянского языка	5	7.	53
4. Диалекты армянского языка	13	8.	54
5. Из истории изучения ар- мянского языка	18	9.	55
6. Взгляды Н. Я. Марра об армянском языке	22	д. Историки	
		1. Л. Парпец	57
7. О взаимоотношении ар- мянского и грузинского языков	27	2. И. Мамиконян	59
8. Значение изучения древ- неармянского языка . . .	28	3. А. Ластивертец	63
9. О структуре данного труда		4. М. Урхайец	64
а) О грамматике	29		
б) О хрестоматии	32	III. Фонетика	
в) О словаре	33	Письмо и произношение	
II. Хрестоматия		Алфавит (§ 1)	69
а Из древнего эпоса		Общие замечания (§§ 2; 3)	71
1. Песня Ваагна	41	Согласные (§§ 4—8)	74
б. Надписи		Гласные (§§ 9; 10)	79
1. Багаранской церкви	42	Дифтонги (§§ 11—14)	82
2. Агарцинской церкви	42	Знаки препинания и титла (§§ 15—17)	86
3. Мармашенской церкви	42	Фонетические явления	
в. Отрывки из Ветхого завета		Ударение и редукция (§§ 18— 21)	90
1.	43	Чередование гласных (§§ 22—24)	95
2.	45	Изменения согласных (§§ 25; 26)	93
г. Отрывки из Нового завета		Слияние, расщепление и ис- чезновение гласных (§ 27)	101
1.	50	О группах согласных (§ 28)	103
2.	50	Аугмент (§ 29)	104
3.	51	IV. Морфология	
4.	52	Имена	
		Существительное (§§ 30; 31)	107
		Гласное склонение (§§ 32— 35)	108

	стр.		стр.
Согласное склонение (§§ 36—38)	115	Определение (§§ 156—163)	236
Особенности при склонениях (§§ 39—53)	119	Определительные частицы (§§ 164—166)	241
Прилагательное (§§ 54; 55)	131	Производные из местоимения формы в предложении (§§ 167; 168)	243
Числительные (§§ 56—61)	133	Личные формы глагола в предложении (§§ 169—178)	244
Местоимения (§§ 62—95)	138	Безличные формы глагола в предложении (§§ 179—185)	254
Глагол		Построение предложения (§§ 186—194)	260
Спряжение (§§ 66—71)	146	Сложное предложение (§§ 195—217)	269
Залог (§§ 72—80)	154		
Особенности при спряжении (§§ 81—87)	163	VI. Древнеармянско-грузинский словарь	283
Словообразование (§§ 88—102)	171		
Композиты (§§ 103—106)	192	VII. Приложения	
V. Синтаксис		I. К § 1, О применении букв	373
Формы числа в предложении (§§ 107; 108)	199	II. К § 2, О «звонких придыхательных»	373
Функция именительного в предложении (§ 109)	202	III. Некоторые моменты написания и произношения гласных	373
Предлоги		V. О звуке <i>л</i>	374
[Общие замечания, § 110]	203	V. Об <i>лш</i> и <i>лш</i>	374
Предлог <i>шп</i> (§§ 111—115)	204	VI. Склонение слов, оканчивающихся на <i>-шл</i> , <i>-лшл</i> , <i>-л</i>	374
„ <i>лш</i> (§§ 116—119)	206	VII. Склонение слов, оканчивающихся на <i>-л</i>	374
„ <i>лшл</i> (§§ 120—124)	208	VIII. Прилагательное в роли определяющего	375
„ <i>лшл</i> (§§ 125—128)	212	XI. Распределение рядов глагола по категориям спряжения	376
„ <i>лшл</i> (§§ 129—136)	214	X. О некоторых модальных словах	378
„ <i>лш</i> (§ 137)	219	XI. О некоторых особенностях конъюгации	379
Функции падежных форм в предложении		XII. О предлоге <i>лш</i>	380
[Общие замечания § 138]	220	XIII. Об исходном падеже	380
Винительный п. в предложении (§§ 139—142)	220	XIV. Об одном вопросе поэтики	381
Местный п. в предложении (§ 143)	223	XV. Некоторые заметки стилистического порядка	381
Родительный п. в предложении (§§ 144; 145)	225	XVI. Основная литература и источники	385
Дательный п. в предложении (§§ 146—149)	230	XVII. Источники хрестоматийного материала	386
Исходный п. в предложении (§§ 150—152)	232	XVIII. Сокращения	387
Творительный п. в предложении (§§ 153—155)	234	XIX. Таблицы I—V	389

გამომცემლობის რედაქტორი ა. ს ტ უ რ უ ა

ნაბეჭდი თაბახი 25,5

საალრიცხვო-საგამომცემლო თაბახი 23,33

შეკვეთა **594** ტირაჟი 500 **შუ 06315**

ფასი 1 მან. 22 კაპ.

თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა,
თბილისი, 380028, ი. ჭავჭავაძის პროსპექტი, 14.
Издательство Тбилисского университета,
Тбилиси, 380028, пр. И. Чавчавадзе, 14.

საქ. სსრ მეცნ. აკად. სტამბა,
თბილისი, 380060, კუტუზოვის ქ., 19.
Типография АН ГССР,
Тбилиси, 380060, ул. Кутузова, 19.

Иван Исидорович Шилакадзе

ГРАММАТИКА ДРЕВНЕАРМЯНСКОГО ЯЗЫКА
С ХРЕСТОМАТИЕЙ И СЛОВАРЕМ
(на грузинском языке)

Издательство Тбилисского университета
Тбилиси — 1975

245/153

